

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

НОВІТНЯ ДОБА

ВИПУСК 12

Львів 2024

УДК 94(477:100)"19/20"
Н 72

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 12. 346 с.

У збірнику представлено дослідження з новітньої української та світової історії за період від кінця XIX ст. і до сьогодення. Наголошено на закономірностях й особливостях розвитку суспільно-політичних і націєтворчих процесів в Україні у контексті історії європейських народів, зокрема становища українського суспільства в умовах тоталітарних режимів. Розкрито особливості українського визвольного руху, воєнної історії, формування державних інституцій, роль культури у становленні громадянського суспільства, вивчення джерел та історичної біографістики.

Contemporary era / Resp. ed. Mykhailo Romaniuk; NAS of Ukraine, I. Krypiakewych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2024. Issue 12. 346 p.

The collection presents studies on contemporary Ukrainian and world history from the end of the 20th century to the present. Emphasis is placed on the regularities and features of the development of socio-political and nation-building processes in Ukraine in the context of the European nations' history, in particular the position of Ukrainian society under totalitarian regimes. Features of the Ukrainian liberation movement, military history, formation of state institutions, the role of culture in the development of civil society, the study of sources and historical biography are revealed.

**«Новітня доба» – фахове видання категорії «Б»
зі спеціальності 032 «Історія та археологія»
(наказ МОН України від 29.06.2021 № 735)**

Рекомендувала до друку вчена рада
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 9 від 31.10.2024 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Романюк Михайло Васильович, канд. іст. наук, ст. досл. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Голембійовська-Тобіаш Анета (Gołębiowska-Tobiasz Aneta), д-р філос. (Польща)

Дзєньковський Томаш (Dzieńkowski Tomasz), д-р філос. (Польща)

Красівський Орест Якубович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Муравський Олег Іванович, канд. іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Пасіцька Оксана Ігорівна, д-р іст. наук, ст. досл. (Україна)

Патер Іван Григорович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Руда Оксана Василівна, д-р іст. наук, ст. досл. (Україна)

Сова Андрій Олегович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Соляр Ігор Ярославович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Стасюк Олександра Йосипівна, д-р іст. наук, ст. наук. сп. (Україна)

Трофимович Лілія Володимирівна, канд. іст. наук, доц. (Україна)

Харук Андрій Іванович, д-р іст. наук, проф. (Україна)

Цецик Ярослав Петрович, канд. іст. наук, доц. (Україна)

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03115.

Олег МУРАВСЬКИЙ

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
вчений секретар*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>

e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net

СПЕЦОПЕРАЦІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ З ОКУПАЦІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА: ПСЕВДОРЕФЕРЕНДУМ 2014 РОКУ

Проаналізовано особливості проведення незаконного, сфальсифікованого псевдореферендуму про статус Криму із задалегідь сформованими результатами та завищеною явкою, який відбувся 16 березня 2014 р. на території окупованих Росією АР Крим і м. Севастополь. Відзначено, що його проведенню передувала окупація Кримського півострова Російською Федерацією наприкінці лютого – на початку березня 2014 р., а сам захід відбувався в умовах російської військової присутності, без вільного доступу до інформації. Констатовано, що центральні органи влади України, зокрема Верховна Рада України, Рада національної безпеки і оборони, Міністерство юстиції та інші інституції, різко засудили цей референдум як незаконний та проведений під примусом.

Показано ставлення до псевдореферендуму кримськотатарського народу та Меджлісу (відкрито засудили дії Росії, назвавши їх агресією, і заявили про неможливість визначати майбутнє Криму без участі кримських татар – історично корінного народу півострова). Зауважено, що хоча західні держави, ООН та ЄС засудили дії Росії, однак це не змогло запобігти окупації півострова, оскільки Росія продовжувала ігнорувати міжнародні резолюції. Відзначено, що псевдореферендум був незаконним згідно з Конституцією України, оскільки питання зміни територіальної цілісності країни можуть вирішуватися лише на загальнонаціональному референдумі, а не на місцевому рівні, а державні кордони та територіальна цілісність є невід'ємними принципами міжнародного права, які були порушені цим референдумом. Вказано, що псевдореферендум не відповідав жодним стандартам демократичних виборів – було зафіксовано численні порушення під час проведення голосування, зокрема маніпуляції зі списками виборців, неналежне функціонування виборчих комісій, голосування «мертвих душ» і відсутність незалежних спостерігачів.

Ключові слова: псевдореферендум, окупація, Кримський півострів, Україна, Росія, ООН, ЄС, територіальна цілісність, міжнародне право.

У лютому 2014 р. світова спільнота стала свідком безпрецедентного порушення Росією міжнародного права в новітній історії – окупації Кримського півострова. Під час політичної кризи в Україні, пов'язаної з подіями Революції Гідності, Російська

Федерація (РФ) використала військову силу та пропагандивні методи, щоб забезпечити контроль над стратегічно важливою територією України. Окупація Автономної Республіки (АР) Крим призвела не тільки до порушення територіальної цілісності України, а й спричинила відкритий збройний конфлікт між двома державами, що триває до сьогодні. Окремий, малодосліджений в українській історіографії фрагмент з історії окупації Росією Кримського півострова – псевдореферендум (2014).

Українські історики, політологи, юристи (Тарас Березовець (Березовець, 2016), Сергій Громенко (Громенко, 2017), Олександр Задорожній (Задорожній, 2015), Станіслав Кульчицький, Лариса Якубова (Кульчицький, Якубова, 2019), Наталя Влащенко (Влащенко, 2017), Володимир Горбулін (Донбас і Крим, 2015) та ін.) наголосили на нелегітимності псевдореферендуму про приєднання Криму до РФ, який відбувся в умовах військової окупації, без визнання міжнародною спільнотою, а також під політичним і військовим тиском, хоча не зацентували особливої уваги на особливостях його підготовки та проведення.

Мета статті – розглянути специфіку проведення РФ псевдореферендуму 2014 р. на Кримському півострові, схарактеризувати ставлення до події провідних світових держав. Джерельну основу становлять доступні в публічному доступі документи та матеріали, статті в періодичній пресі й інтернет-медіа.

Спеоперація Росії щодо окупації Кримського півострова була реалізована в останній третині лютого 2014 р. У цей час увага українського суспільства і загалом цивілізованого світу, без перебільшення, була прикута до кривавих подій Революції Гідності. Проросійська влада в Україні, уособленням якої був Віктор Янукович, у ці дні ініціювала розстріл мирних жителів – учасників протесту (понад 100 активістів), що призвело до остаточної поразки симпатиків Росії та важкої перемоги демократичних сил (Клименко, 2023).

РФ вдало спекулювала на подіях в Україні. Використовуючи проросійські засоби масової інформації (ЗМІ), пропаганда держави-агресора залякувала жителів південно-східних областей нашої держави міфічними бандерівцями, безпідставно наголошувала на розправах нової влади над неугодними, симпатиками Віктора Януковича, Партії регіонів, Комуністичної партії України й інших проросійських політичних сил. «На ньому [Майдані – О. М.], на жаль, починають домінувати ксенофобські настрої, печерний націоналізм та елементи нацизму», – зазначив, зокрема, зрадник України Вадим Колесніченко, який поширював подібні меседжі на місцевому кримському телебаченні (Мамчак, 2014).

Інспіровані РФ акції протесту на Кримському півострові сягнули апогею 27 лютого – під тиском «зелених чоловічків», російських добровольців, сепаратистів, етнічних росіян, які проживали на півострові, Президія Кримського парламенту ініціювала Постанову про проведення «референдуму» з питань удосконалення статусу та повноважень автономії (Грабська, 2014). У заяві Президії зазначено, що «у результаті неконституційного захоплення влади в Україні радикальними націоналістами за підтримки збройних бандформувань мир і спокій у Криму поставлені під загрозу ... Україна сповзає до повного хаосу, анархії і економічної катастрофи» (Президія-1). У цих умовах, читаємо в документі, ВР (Верховна Рада) АР Крим як вищий представницький орган влади на півострові, «спираючись на волевиявлення кримчан, які її обрали, бере на себе всю відповідальність за долю Криму. Слідуючи засадничим канонам демократії президії кримського парламенту, вважає єдиним можливим шля-

хом виходу з ситуації, що склалася, застосування принципів прямого народовладдя» (Президія-1). Президія ВР висловила переконання, що «тільки проведення загальнокримського референдуму з питань вдосконалення статусу автономії і розширення її повноважень дозволить кримчанам самим без зовнішнього тиску і диктату визначити майбутнє автономії» (Президія-2).

Для схвалення ініціативи Президії ВР АР Крим у цей же день було скликано позачергове засідання парламенту. Як повідомляла керівник інформаційно-аналітичного управління секретаріату ВР АР Крим Ольга Сульнікова, за рішення провести місцевий «референдум» проголосував 61 народний депутат, а за висловлення недовіри Раді Міністрів – 55 із 64 зареєстрованих (Парламент Криму, 2014). Загалом, до складу ВР Криму входило 100 депутатів (Грабська, 2014).

Згідно з постановою, кримський парламент ухвалив рішення провести 25 травня 2014 р. «референдум», на який виніс питання: «Автономна Республіка Крим має державну самостійність і входить до складу України на основі договорів і угод» (так або ні) (Кримський парламент, 2014). Цією ж постановою доручено розробити і затвердити порядок і організацію проведення «референдуму» (Кримський парламент, 2014).

Антиконституційні рішення ВР АР Крим гостро розкритикувала українська влада та лідери громадської думки ЄС (Європейського Союзу), США, що, однак, не вплинуло на перебіг подальших подій. По-перше, рішення про проведення «референдуму» щодо статусу Криму було ухвалене на засіданні ВР Криму 27 лютого в той час, коли будівля парламенту була захоплена озброєними російськими військовими без розпізнавальних знаків (Шість років), а отже, голосування відбувалося «під дулами автоматів» (Референдум-4). У 2015 р. експівробітник Федеральної служби безпеки і Головного розвідувального управління Ігорь Стрелков (Ігорь Стрелков) (Гіркин (Гиркин)), який вважається одним із керівників операції з окупації Кримського півострова, в одному з інтерв'ю зізнався, що 27 лютого 2014 р. депутатів кримського парламенту доводилося «заганяти» на голосування. «Депутатів збирали “ополченці”, щоб загнати їх до зали, аби вони ухвалили [потрібне рішення – О. М.]. Я це все бачив на власні очі», – відзначав окупант (Референдум-4). По-друге, голосування відбувалося без присутності журналістів у «закритому режимі», що ставить під сумнів наявність кворуму (Референдум-4). Згідно зі свідченнями окремих депутатів, реально в голосуванні взяло участь 40 осіб, а голоси інших були сфальсифіковані шляхом використання карток-дублікатів (Шість років).

Зрадник України, а у 2014 р. – лідер проросійської партії у Криму «Руська єдність», самопроголошений новий голова Ради Міністрів «республіки» Сергій Аксьонов (Сергей Аксёнов) 1 березня 2014 р. повідомив громадськість про перенесення «референдуму» у зв'язку «із загостренням ситуації на півострові» (Референдум-4). У рішенні Президії ВР АР Крим «Про деякі питання забезпечення організації та проведення республіканського (місцевого) референдуму в Автономній Республіці Крим» ішлося про те, що Президія підтримала ініціативу про перенесення дати проведення республіканського референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень АР Крим на 30 березня 2014 р. (Президія-1).

Відповідно до документа, Постійній комісії ВР АР Крим із нормотворчої діяльності, організації роботи та зв'язків із громадськістю доручено підготувати проект постанови ВР АР Крим, що передбачає внесення змін до раніше ухваленої поста-

нови ВР АР Крим від 27 лютого 2014 р. № 1630-6/14 «Про організацію і проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень Автономної Республіки Крим» у частині перенесення дати референдуму з 25 травня на 30 березня (Президія-1).

Президія ВР Криму зверталася до ВР України із закликом не створювати підстав для зміщення кримської влади й утриматися від кроків, які можуть посилити конфлікт (Президія-1). «Закликаємо Верховну Раду України, яка перейняла на себе політичну відповідальність за ситуацію в країні, утриматися від необдуманих дій, здатних призвести до ескалації конфлікту. Війна з власним народом – тяжкий злочин, якому немає і не може бути виправдання», – йшлося у заяві (Президія-1).

У заяві наголошено, що «крайній подив викликають заяви з Києва про те, що Верховна Рада Автономної Республіки Крим у своїх діях вийшла за рамки правового поля України, зокрема під час ухвалення рішень про проведення республіканського (місцевого) референдуму з питань удосконалення статусу та повноважень автономії, а також про зміни у складі Ради Міністрів Автономної Республіки Крим» (Президія-1). Сепаратисти, окупанти наголошували, що вважають заяви «частиною спланованої кампанії з дискредитації автономії та її керівництва. Мета цієї кампанії – створити ґрунт для реалізації силового сценарію в Криму та зміщення кримської влади, легітимність якої, на відміну від української, не може бути поставлена під сумнів» (Президія-1).

Окружний адміністративний суд Києва 4 березня 2014 р. призупинив дію рішень ВР Криму про призначення головою Ради Міністрів автономії С. Аксьонова і проведення місцевого референдуму щодо розширення повноважень Криму (Суд призупинив, 2014). Так, суд задовольнив клопотання про забезпечення позову Генеральної прокуратури про визнання протиправними й скасування рішень ВР Криму про висловлення недовіри Раді Міністрів Криму і припинення її діяльності, призначення С. Аксьонова на посаду голови Ради Міністрів Криму, а також організації і проведення місцевого референдуму з питань удосконалення статусу й повноважень автономії (Суд призупинив, 2014).

Зважаючи на значну кількість російських військ у Криму, високий відсоток зрадників у вищих ешелонах місцевої влади, уряд, ВР України, як і силові структури, не могли зупинити проведення псевдореферендуму. Побоюючись повномасштабного вторгнення Росії, єдине, що змогла зробити українська влада для запобігання фарсу народного волевиявлення – це не надати Сімферополю інформації про виборців (Референдум-4).

ВР АР Крим 6 березня 2014 р. ухвалила рішення «увійти до складу Російської Федерації на правах суб'єкта Російської Федерації» (Маріонеткова Рада Криму, 2014) і провести референдум на всій території Криму, охопно зі Севастополем, 16 березня. Крім того, були змінені формулювання питань. На референдум вирішили винести два питання (Хроніка окупації, 2023). В остаточному вигляді винесені на голосування вони звучали так: «Ви за воз'єднання Криму з Росією на правах суб'єкта Російської Федерації?» і «Ви за відновлення дії конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України?» (Сатпаєв, 2014).

Чергове незаконне рішення спричинило шквал критики української влади. Зокрема, у «Зверненні Голови Верховної Ради України, в. о. Президента України Олександра Турчинова до народу у зв'язку із ситуацією в Автономній Республіці Крим»

констатовано, що «Верховна Рада Криму, яка повністю контролюється військовими Збройних Сил Російської Федерації, прийняла незаконне рішення про проведення референдуму... Це рішення є нелегітимним та нікчемним» (Звернення, 2014).

В умовах російської збройної окупації півострова та блокування сепаратистами правдивої інформації від українських ЗМІ, результат псевдореферендуму не викликав особливої інтриги. Цей факт підтверджують оприлюднені записи телефонних розмов сепаратистів та окупантів. Так, в одній із них на зауваження радника російського президента Сергея Глазьева (Сергей Глазьев) про невдало сформульовані питання, які виносилися на референдум, Сергей Аксенов відповів, що організацією «референдуму» займаються росіяни, а його результат уже визначений – тих, хто проголосував би за невідомі для Кремля рішення – не буде (Сатпаєв, 2014).

Свою думку щодо псевдореферендуму висловив Конституційний Суд України (КСУ) (Захід засуджує, 2014) 14 березня, який визнав Постанову ВР АР Крим від 6.03.2014 № 1702-6/14 «Про проведення загальнокримського референдуму» такою, що не відповідає Конституції України (КС визнав, 2014). Українська влада закликала кримчан бойкотувати псевдореферендум. «Його результати не відобразатимуть реальних настроїв мешканців автономії. Слід розуміти, що його результати задалегідь намальовані у Кремлі, щоб офіційно ввести війська на наші землі і почати війну», – зауважував в. о. Президента України Олександр Турчинов (Захід засуджує, 2014).

Водночас українська влада заручилася підтримкою міжнародної спільноти в питанні належності Кримського півострова. Зокрема, 15 березня 2014 р., Рада Безпеки Організації Об'єднаних Націй (ООН) намагалася ухвалити резолюцію, яка б засуджувала проведення псевдореферендуму у Криму як нелегітимного, проте veto Росії не дозволило ухвалити потрібне для України рішення (Референдум-4). У виступі перед голосуванням постійний представник РФ при ООН Віталій Чуркін (Віталій Чуркин) заявив, що Росія не підтримає резолюцію, з огляду на те, що в ній міститься заборона мешканцям Криму визначитися зі своїм майбутнім (Перепада, 2014).

Звернення до ВР України й українського народу 15 березня ухвалив Меджліс кримськотатарського народу (9 років тому, 2023). Кримські татари закликали ВР України приєднатися до Декларації ООН про права корінних народів, визнати і закріпити законами й іншими правовими актами України статус кримськотатарського народу як корінного народу. Меджліс також закликав ВР й інші найвищі органи державної влади України «негайно і спільно з міжнародними організаціями (ООН, ОБСЄ, Рада Європи, Європейський союз) забезпечити вільне волевиявлення та здійснення кримськотатарським народом невід'ємного права на самовизначення на своїй історичній території – Крим» (За розпадом України, 2014).

Однак псевдореферендум усе ж відбувся. Вранці 16 березня 2014 р., згідно з даними «голови комісії з підготовки проведення референдуму» Михайла Малишева (Михаил Малышев), у Криму відкрилися 1 205 дільниць для голосування. На окремих із них через погодні умови (дощ, в окремих регіонах – дуже сильний вітер) не працював зв'язок, не було електроенергії (Захід засуджує, 2014). У псевдореферендумі не брали участі незалежні міжнародні спостерігачі, українські спостерігачі та загалом усі ті представники громадянського суспільства, хто займав проукраїнську позицію (Окупанти покликали «спостерігачів», 2022).

Натомість депутати парламентів європейських держав, які отримали запрошення на псевдореферендум у Криму, були здебільш представниками радикальних

партій зі сумнівною репутацією (Моніторити кримський референдум, 2014) (наприклад, Бела Ковач (Béla Kovács) – європарламентарій з Угорщини, членкиня націоналістичної партії «Йоббік», Зоран Радончич (Зоран Радојичић), якому заборонено в'їзд до Канади через його заперечення Голокосту, неосталініст із Греції Харалампос Ангуракіс (Χαράλαμπος Αγγουράκης) та ін.) (Референдум у Криму, 2014). За перебігом псевдореферендуму у Криму спостерігали також голови виборчків низки регіонів Росії: Дагестану, Башкирії, Татарстану, Воронежської обл., Кабардіно-Балкарії, Карачаєво-Черкесії, Белгородської та Воронежської обл. і Краснодарського краю (Захід засуджує, 2014).

За перебігом голосування на Кримському півострові на виборчих дільницях стежили «козаки», «місцева самооборона», переодіті російські військові. Вони ж і забезпечували порядок (Референдум-1). Особи з пов'язками «Дружинники АР Крим» стояли перед входом на виборчі дільниці, а також усередині будівель. Тільки на деяких дільницях були помічені співробітники міліції (Референдум-1). Загалом, Прокуратура АР Крим ідентифікувала близько 1 400 учасників незаконних збройних формувань «Самооборона Криму» та «Самооборона Севастополя», які брали активну участь під час проведення «референдуму» і здійснювали спостереження й патрулювання на дільницях, де відбувалося голосування (У прокуратурі АРК, 2021).

На «козаків», «місцеву самооборону» та переодітих російських військових покладалися й інші функції, пов'язані із «загананням» населення на дільниці. Для прикладу, у Феодосії вони не допускали на роботу особовий склад Державного науково-дослідницького центру Збройних сил України, який дислокувався у с. Приморське (Захід засуджує, 2014). «Козаки» вимагали, щоби військові спочатку проголосували на референдумі і тільки тоді йшли на роботу. Персонал організації ухвалив рішення не брати участі в голосуванні (Захід засуджує, 2014).

Причина зазначених дій окупантів зрозуміла – для створення потрібної картини для російських та іноземних ЗМІ їм потрібні були переповнені виборчі дільниці та черги до урн. Саме тому вже в обід 16 березня нелегітимний «прем'єр-міністр Криму» С. Аксєнов заявив, що, порівняно з виборами 2012 р., явка зросла в 2–3 рази (У порівнянні, 2014). За його словами, у деяких районах о 12:00 уже проголосувало 25 % виборців, а на кількох дільницях цифра досягла 40 % (Референдум-1). «Я думаю, як би до шести вечора всі 100 % не проголосували», – зазначав сепаратист (Референдум-1).

Однак очевидці подій відзначали, що ситуація на дільницях була далекою від мрії окупантів. Журналістка Олена Лисенко з цього приводу констатувала: «Людей на дільницях було небагато. В основному це радісні пенсіонери, які повторювали фрази з телевізора: “історична справедливість”, “ми з Росією” – і так далі. Перед “референдумом” я спілкувалася з керівниками великих підприємств Керчі. Мені говорили, що російські куратори в Криму провели з ними роботу й поставили завдання забезпечити явку людей. Не важливо, як вони будуть голосувати. Важливо, щоб прийшли. Тобто вже тоді було зрозуміло, що головне завдання – зробити картинку, а потрібні їм результати вони намалювали» (Референдум-4).

Не надто вдало в окупантів і сепаратистів виходило демонструвати світу «вільне волевиявлення» в умовах окупації. «По усіх російських телеканалах, на які тепер замінено в Криму українське телебачення, говорять про “відкритість і прозорість” цього заходу, хоча насправді він не відповідає конституційним нормам України, та і

чи може бути “відкритим” референдум у закритому Криму, очепленому іноземними військами, куди не пробратися ні з моря, ні з суші, ні з повітря? Як вже зауважувалося, не проникнути сюди і з телефіру», – писав журналіст «Кримської світлиці» (Федоренко, 2014). Ба більше, Міжнародна федерація журналістів та Європейська федерація журналістів ще перед проведенням псевдореферендуму засудили намагання місцевої кримської влади обмежити висвітлення у ЗМІ процесу голосування (Кримський «референдум», 2014).

За незалежними оцінками, явка на псевдореферендумі становила 32,4 % (Шість років тому). Згідно з даними російських спецслужб, у фарсі народного волевиявлення взяло участь не більше третини населення Кримського півострова (9 років тому, 2023). Показовий випадок із кримськими татарами. Сергій Аксьонов в ефірі Першого каналу повідомив, що близько 40 % кримських татар взяло участь у псевдореферендумі. У відповідь Мустафа Джемілев констатував, що більшість татар псевдореферендум у Криму проігнорувала (Плахотний). За даними Меджлісу, кримськотатарське населення півострова майже повністю бойкотувало «референдум» (Кримський «референдум», 2014). Наприклад, на двох виборчих дільницях у кримськотатарському масиві Кам’янка в Сімферополі журналіст «Радіо Свобода» не побачив жодного кримського татарина – ні серед членів виборчого, ні серед виборців (Кримський «референдум», 2014). У масивах компактного проживання кримських татар у Бахчисарайському районі взагалі не було створено виборчих дільниць із «вскримського референдуму», оскільки виборчі комісії «не було з кого формувати» (Кримський «референдум», 2014).

Російські ЗМІ (телеканал «Росія 24») 16 березня о 20:15 оприлюднили перші дані екзит-полу (єдиний офіційно дозволений екзит-пол під час «референдуму» проводила організація, яку пов’язують з одним із провладних депутатів Сімферопольської міської ради (Кримський «референдум», 2014)). Згідно з опитуваннями, 93 % населення Криму висловилося за приєднання до РФ, 7 % – за збереження Криму у складі України (Захід засуджує, 2014).

Після опрацювання 100 % бюлетенів, виявилось, що 96,77 % місцевого населення хотіли проживати в Росії (понад 1 233 000 осіб) (Псевдореферендум, 2014). За друге питання, винесене на референдум («Ви “за” відновлення дії Конституції Республіки Крим 1992 року і за статус Криму як частини України? (так чи ні)») проголосували 2,51 %, або 31 997 осіб (Псевдореферендум, 2014). Недійсними визнані 0,72 % бюлетенів. Загальна кількість респондентів склала 1 274 096 осіб, або 83,1 %, кримчан, що мали право голосу. У Севастополі за входження до складу Росії проголосувало 95,6 % виборців. Явка досягла 89,5 % (Референдум-4). Однак журналісти, які висвітлювали голосування на дільницях, стверджували, що насправді «намальовані» цифри були далекими від правдивої ситуації (Референдум-4).

Результати місцевого псевдореферендуму, який відбувся в АР Крим 16 березня не були визнані ні в Україні, ні в демократичних державах. Зокрема, псевдореферендум вважали нелегітимним ЄС і США (Захід засуджує, 2014). Так, у день голосування відбулася телефонна розмова Президента Росії Владіміра Путіна (Владимир Путин) та Федерального Канцлера Німеччини Ангели Меркель (Angela Merkel), під час якої лідери двох країн обговорили проблемні аспекти «референдуму» у Криму (Захід засуджує, 2014). Оцінюючи перебіг псевдореферендуму, глава Міністерства закордонних справ (МЗС) Великої Британії Вільям Хейг (William Hague) зазначив: «Дату

референдуму було оголошено десять днів тому, не було проведено належної передвиборчої агітаційної кампанії чи публічного обговорення, керівництво країни не мало можливості відвідати Крим, а на півострові присутні тисячі військових іноземної держави. Це – кепкування з належної демократичної практики» (Вільям Хейг, 2014).

Звичайно, проведення псевдореферендуму різко засудила українська влада. Говорячи про позицію Ради національної безпеки і оборони України щодо законності кримського референдуму заступник секретаря Вікторія Сюмар наголосила: «Всі технічні моменти другорядні, референдум в Криму не відповідає законам України, контроль за його проведенням не може забезпечити ніхто. Він проходить під дулами автоматів» (Кримський референдум під дулами автоматів, 2014). Також вона додала: «Це театр для картинки, яка нібито повинна бути ще однією “галочкою” на користь планів Москви щодо окупації Криму, як і відповідні рішення Верховної ради Криму, які через кілька годин знаходять підтримку в російському МЗС» (Кримський референдум під дулами автоматів, 2014). Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк, зауважив, що в АР Крим під режисурою РФ проходить «циркове видовище» (Захід засуджує, 2017).

Меджліс кримськотатарського народу також засудив акт агресії з боку РФ і план з анексії Криму й категорично відкинув будь-які спроби визначити майбутнє Криму «без вільного волевиявлення кримськотатарського народу» (Референдум-2). У Зверненні Меджліс також заявив, що не визнає кримський референдум 16 березня легітимним і таким, що відповідає міжнародному праву та Конституції України, який «проводиться з метою змінити територіальну приналежність Криму» (Референдум-2).

За підсумками проведеного псевдореферендуму, Прокуратура АР скерувала до суду 105 обвинувальних актів щодо депутатів ВР АР Крим і Севастопольської міської ради, які не тільки зрадили присягу на вірність Україні, а й виконували завдання держави окупанта, ухвалили низку постанов із метою приховування окупації території Кримського півострова РФ, зокрема проведення «загальнокримського референдуму» (У прокуратурі, 2021). Повідомлено про підозри у вчиненні державної зради, посяганні на територіальну цілісність і недоторканність України, вчиненні дій, спрямованих на захоплення державної влади окупаційним «голови» та «секретарю» «виборчої комісії Республіки Крим», які забезпечували організацію і проведення «референдуму» (У прокуратурі, 2021).

Псевдореферендум не обійшовся без численних порушень у день голосування (Кримський «референдум» завершився, 2014). Як відзначають експерти, головним інструментом фальсифікацій стала спрощена процедура внесення людей у додаткові списки прямо на виборчій дільниці в день голосування (Хмельовська, 2014). «Не виключено, що голосували й громадяни Росії з російськими паспортами. Така інформація надходила до нас із кількох джерел. Ми припускаємо, що голосування відбувалося за допомогою “мертвих душ”, бо списки дуже старі і не уточнені. На одній із дільниць використовували список ще 1999 року», – відзначали в Комітеті виборців України (Кримський «референдум» завершився, 2014). Міністр юстиції Павло Петренко також констатував численні задокументовані факти фактичного голосування людей, які не були громадянами України (В Криму, 2014).

Також скриньки для голосування члени «дільничних виборчих комісій» носили по квартирах і так змушували людей брати участь у псевдореферендумі. «У Криму групи осіб у супроводі міліції ходять по квартирах зі скриньками і змушують людей

голосувати і ставати співучасниками псевдореферендуму. Крім того, наші хлопці зафіксували не один випадок, коли ці особи власноруч заповнюють бюлетені і пачками вкидають їх у скрині», – інформували кримські активісти (Хмельовська, 2014).

Звичною практикою при підрахунку голосів стала фальсифікація бюлетенів. За словами експертів, серед спостерігачів не було представників жодної організації, якій можна було б довіряти (Кримський «референдум» завершився, 2014). Проукраїнські активісти помітили значну кількість виборців, які вкидали бюлетені на декількох дільницях. Зокрема, близько десяти автобусів із Росії з учасниками «каруселі», за даними спільноти Крим SOS, були помічені в Керчі (Хмельовська, 2014). Пацієнтам Строгановської психіатричної лікарні допомогли «правильно» проголосувати, про що повідомляв пресекретар Меджлісу Лейля Муслімова (Хмельовська, 2014).

Згідно з інформацією кореспондентів BBC у Сімферополі, у «день тиші» не виконувалася заборона на агітацію. На площі в центрі міста напередодні голосування та у день виборів лунали ролики із закликом «прийти голосувати проти загрози фашизму» (Захід засуджує, 2014). Зафіксовано чимало візуальної агітації. «В суботу і неділю, незважаючи на оголошений день тиші, все місто прикрашене білбордами, що запрошують проголосувати за Крим у складі Росії, над адміністративними будівлями встановлені російські прапори», – зазначав Голова Центральної виборчої комісії Курултаю кримськотатарського народу Заїр Смедляєв (Кримський «референдум» завершився, 2014).

Результати псевдореферендуму затвердив парламент АР Крим 17 березня 2014 р. (Захід засуджує, 2014). Грунтуючись на підготовленій 11 березня ВР АР Крим і Севастопольською міською радою незаконній «Декларації про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», була проголошена нібито незалежна «Республіка Крим» (Хроніка окупації). 18 березня Президент Росії Владімір Путін разом із представниками окупаційної кримської «влади» Сергеем Аксьоновим, Володимиром Константиновим і громадянином Росії Алексеем Чалим (Алексей Чальїй) підписав договір про «приєднання» Криму до складу РФ (Черкасов). 21 березня 2014 р. В. Путін підписав указ про ратифікацію незаконного «договору» (Діденко, 2014).

Так, скориставшись нестабільною політичною ситуацією в Україні, у лютому–березні 2014 р. РФ провела спецоперацію щодо окупації Кримського півострова. Її апофеозом став псевдореферендум. Як підсумок наведу думку громадського діяча Тараса Шамайду, який виокремив 10 чинників, котрі роблять «референдум» нікчемним з юридичного погляду: 1. Порушення Конституції України (вихід будь-якої частини України з її складу не може бути предметом місцевого референдуму. Територія України може бути змінена лише за рішенням всеукраїнського референдуму). 2. Порушення міжнародного права (недоторканність державних кордонів і неприпустимість порушення територіальної цілісності держав є одним із фундаментальних принципів міжнародного права). 3. Не існує Закону України «Про місцевий референдум». 4. Незаконне призначення (ВР АР Крим перевищила свої повноваження, суд визнав її рішення про референдум незаконним). 5. Маніпуляції з датою і запитанням. 6. Неналежно створені виборчі комісії і виборчі дільниці. 7. Безконтрольність бюлетенів. 8. Відсутність списків виборців. 9. Відсутність свободи вибору. 10. Відсутність контролю за голосуванням та підбиттям підсумків (Шамайда, 2014).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

9 років тому російські окупанти провели в Криму незаконний «референдум». (2023). <https://ctrcenter.org/uk/9-rokiv-tomu-rosijski-okupanty-provely-v-krymu-nezakonnyj-referendum>

Березовець, Т. (2016). *Анексія: острів Крим. Хроніки «гібридної війни»*. 2-ге вид. Київ.

В Криму люди голосують на улице под присмотром военных – глава Минюста. (2014). <https://www.segodnya.ua/regions/krym/na-referendume-v-krymu-lyudi-golosuyut-na-ulice-pod-prismotrom-voennyh-glava-minyusta-502929.html>

Вільям Хейг: референдум у Криму не повинен переконати нікого. (2014). <https://www.gov.uk/government/news/crimea-referendum-should-not-convince-anyone-says-william-hague-uk>

Влащенко, Н. (2017). *Крадіжка, або Біле сонце Криму*. Харків.

Грабська, А. (2014). *Кримський парламент призначив референдум і розпустив місцевий уряд*. <https://www.dw.com/uk/>

Горбуліна, В. (ред.). (2015). *Донбас і Крим: ціна повернення*. Київ.

Громенко, С. (2017). *#КрымНаш. Історія російського міфу*. Київ.

Діденко, А. (2014). *День спротиву окупації Криму та Севастополя: хроніка подій*. <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/325>

Задорожній, О. (2015). *Анексія Криму – міжнародний злочин*. Київ.

За розпадом України йде крах світового ладу – Алі Хамзін. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25298841.html>

Захід засуджує і не визнає референдум у Криму. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140314_live_sunday_referendum

Звернення Голови Верховної Ради України, в. о. Президента України Олександра Турчинова до народу у зв'язку із ситуацією в Автономній Республіці Крим. (2014). <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/89101.html>

Клименко, А. (2023). *Окупація Криму. Як це було*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/02/23/162420/>

Кримський «референдум» завершився, російська анексія півострова форсується. (2014). <https://www.youtube.com/watch?v=n62IK0F7wu0>

Кримський парламент призначив референдум на 25 травня. (2014). <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1624710-krimskiy-parlament-priznachiv-referendum-na-25-travnnya-1912784.html>

Кримський референдум під дулами автоматів не визнає ніхто – В. Сюмар. (2014). <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/1617.html>

КС визнав кримський референдум неконституційним. (2014). <https://zib.com.ua/ua/76555-ks-viznav-krimskiy-referendum-nekonstituciynim.html>

Кульчицький, С., Якубова, Л. (2019). *Кримський вузол*. Київ.

Мамчак, М. (2014). *Фашистська символіка у Червоній Армії та РРФСР*. <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=12987>

Маріонеткова Рада Криму вирішила вже приєднатися до Росії. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017808/>

Моніторити кримський референдум приїхали крайні праві та неосталіністи з Європи. (2014). https://espresso.tv/news/2014/03/16/monatoryty_krymskyu_referendum_pryyikhaly_krayni_pravi_ta_neostalinisty_z_yevropy

Окупанти покликали «спостерігачів» на «референдум»: правоохоронцям уже відомі їхні імена. (2022). https://lb.ua/society/2022/09/25/530502_okupanti_poklikali_sposterigachiv.html

Парламент Криму призначив референдум і розігнав уряд. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016540/>

Перепадя, О. (2014). Росія заветувала резолюцію Ради Безпеки ООН щодо кримського референдуму. <https://www.dw.com/uk/>

Плахотний, В. (2019). 5 років після «референдуму» в Криму: як це було і що коїться зараз. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20190316-4-roky-pislya-referendumu-v-krymu-yak-tse-bulo-i-shho-koyitsya-zaraz/>

Президія-1: Президія Верховної Ради АРК підтримала перенесення дати референдуму на 30 березня. (2014). <https://interfax.com.ua/news/political/194024.html>

Президія-2: Президія кримського парламенту ініціює референдум про розширення повноважень автономії. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25279095.html>

Псевдореферендум в Криму: обробили 100 % голосів. (2014). <https://www.volynpost.com/news/29330-psevdoreferendum-v-krymu-obrobyly-100-golosiv>

Референдум-1: Референдум у Криму 16 березня: онлайн-трансляція. (2014). <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3320070-referendum-u-krymu-16-bereznia-onlain-transliatsiia>

Референдум-2: Референдум у Криму відбувся: що буде завтра? (2014). <https://dif.org.ua/article/referendum-u-krimu-vidbuvsya-shcho-bude-zavtra>

Референдум-3: Референдум у Криму. Вторгнення Росії в Україну, 16 березня. *Онлайн-репортаж*. (2014). <https://gordonua.com/ukr/news/crimea/referendum-v-krimu-vtorgnennja-rosiji-v-ukrajinu-16-bereznja-onlajn-reportazh-14075.html>

Референдум-4: «Референдум» під дулом автомата: сім років тому Росія вкрала український Крим – як це відбулося. (2021). <https://www.5.ua/regiony/referendum-pid-dulom-avtomata-sim-rokiv-tomu-rosiia-vkrala-ukrainskyi-krym-ia-k-tse-vidbuvalosia-239310.html>

Сатпаєв, М. (2014). «Незалежний Крим» – триденний спектакль 2014 року. <https://uain.press/articles/1008671-1008671>

Суд призупинив рішення Ради Криму про призначення Аксьонова і референдум. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140304_rl_crimea_court

У порівнянні з виборами 2012 року явка кримчан зросла в 2–3 рази, – Аксьонов. (2014). https://24tv.ua/u_porivnyanni_z_viborami_2012_roku_yavka_krimchan_zrosla_v_23_razi_aksonov_n421531

У прокуратурі АРК розповіли, скільки справ направлено до суду через «референдум» 2014 року. (2021). <https://armyinform.com.ua/2021/03/17/u-prokuraturi-ark-rozpovily-skilky-sprav-napravleno-do-sudu-cherez-referendum-2014-roku/>

Федоренко, Т. (2014). *Ще не вмерла в Україні ні слава, ні воля*. <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=13006>

Хмельовська, О. (2014). Фальсифікації на «референдумі» в Криму: мертві та російські душі, каруселі й примусовий вибір. <https://tyzhden.ua/falsyfikatsii-na-referendumi-v-krymu-mertvi-ta-rosijski-dushi-karuseli-j-prymusovij-vybir/>

Хроніка окупації. Як дев'ять років тому Росія готувала і проводила фейковий «референдум» в українському Криму. (2023). <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/okupaciya-krimu-yak-rf-provela-fejkoviy-referendum-hronika-novini-ukrajini-50010647.html>

Черкасов, А. (б. р.). *Сім років незаконній окупації Криму Росією. Що відбувалося*. <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/46>

Шамайда, Т. (2014). *10 фактів про те чому кримський референдум це маніпуляція*. https://texty.org.ua/articles/52448/10_faktiv_pro_te_chomu_krymskyj_referendum-52448/

Шість років тому долю українського Криму визначила проросійська меншість. (б. р.). <http://nova.net.ua/shist-rokiv-tomu-doliu-ukrainskohu-krymu-vyznachyla-prorosiiska-menshist/>

REFERENCES

9 rokiv tomu rosiiski okupanty provely v Krymu nezakonnyi «referendum». (2023). <https://ctrcenter.org/uk/9-rokiv-tomu-rosijski-okupanty-provely-v-krymu-nezakonnij-referendum> (in Ukrainian).

Berezovets, T. (2016). *Aneksiia: ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoi viiny»*. 2nd vyd. Kyiv (in Ukrainian).

V Krymu lyudi golosuyut na ulitse pod prismetrom voennikh – glava Minyusta. (2014). <https://www.segodnya.ua/regions/krym/na-referendume-v-krymu-lyudi-golosuyut-na-ulitse-pod-prismetrom-voennyh-glava-minyusta-502929.html> (in Russian).

Viliam Kheig: referendum u Krymu ne povynen perekonaty nikoho. (2014). <https://www.gov.uk/government/news/crimea-referendum-should-not-convince-anyone-says-william-hague>.uk (in Ukrainian).

Vlshchenko, N. (2017). *Kradizhka, abo Bile sontse Krymu*. Kharkiv (in Ukrainian).

Hrabska, A. (2014). *Krymskyi parlament pryznachyv referendum i rozpustyv mistsevyi uriad*. <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).

Horbulina, V. (Ed.). (2015). *Donbas i Krym: tsina povernennia* (in Ukrainian).

Hromenko, S. (2017). *#KrimNash. Istorii rosiiskoho mifu*. Kyiv (in Ukrainian).

Didenko, A. (2014). *Den sprotyvu okupatsii Krymu ta Sevastopolia: khronika podii*. <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/325> (in Ukrainian).

Zadorozhnii, O. (2015). *Aneksiia Krymu – mizhnarodnyi zlochyn*. Kyiv (in Ukrainian).

Za rozpadom Ukrainy yde krakh svitovoho ladu – Ali Khamzin. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25298841.html> (in Ukrainian).

Zakhid zasudzhuie i ne vyznaie referendum u Krymu. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/03/140314_live_sunday_referendum (in Ukrainian).

Zvernennia Holovy Verkhovnoi Rady Ukrainy, v. o. Prezydenta Ukrainy Oleksandra Turchynova do narodu u zviazku iz sytuatsiieiu v Avtonomnii Respublitsi Krym. (2014). <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/89101.html> (in Ukrainian).

Klymenko, A. (2023). *Okupatsiia Krymu. Yak tse bulo*. <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/02/23/162420/> (in Ukrainian).

Krymskyi «referendum» zavershyvsia, rosiiska aneksiia pivostrova forsuietsia. (2014). <https://www.youtube.com/watch?v=n62IK0F7wu0> (in Ukrainian).

Krymskyi parlament pryznachyv referendum na 25 travnia. (2014). <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/1624710-krimskiy-parlament-priznachiv-referendum-na-25-travnnya-1912784.html> (in Ukrainian).

Krymskyi referendum pid dulamy avtomativ ne vyznaie nikhto – V. Siumar. (2014). <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/1617.html> (in Ukrainian).

KS vyznav krymskyi referendum nekonstytutsiinym. (2014). https://zib.com.ua/ua/76555-ks_viznav_krimskiy_referendum_nekonstitsiynim.html (in Ukrainian).

- Kulchytskyi, S., & Yakubova, L. (2019). *Krymskyi vuzol*. Kyiv (in Ukrainian).
- Mamchak, M. (2014). *Fashystska symbolika u Chervonii Armii ta RRFSR*. <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=12987> (in Ukrainian).
- Marionetkova Rada Krymu vyrishyla vzhe pryednatysia do Rosii. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/6/7017808/> (in Ukrainian).
- Monitoryty krymskyi referendum pryikhaly kraini pravi ta neostalinisty z Yevropy. (2014). https://espresso.tv/news/2014/03/16/monatoryty_krymskyi_referendum_pryyikhaly_kraini_pravi_ta_neostalinisty_z_yevropy (in Ukrainian).
- Okupanty poklykaly «sposterihachiv» na «referendum»: pravookhorontsiam uzhe vidomi yikhni imena. (2022). https://lb.ua/society/2022/09/25/530502_okupanti_poklikali_sposterigachiv.html (in Ukrainian).
- Parlament Krymu pryznachyv referendum i rozihnav uriad. (2014). <https://www.pravda.com.ua/news/2014/02/27/7016540/> (in Ukrainian).
- Perepadia, O. (2014). *Rosiiia zavetuvala rezoliutsiiu Rady Bezpeky OON shchodo krymskoho referendumu*. <https://www.dw.com/uk/> (in Ukrainian).
- Plakhotnyi, V. (2019). *5 rokiv pislia «referendumu» v Krymu: yak tse bulo i shcho koistsia zaraz*. <https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20190316-4-roky-pislya-referendumu-v-krymu-yak-tse-bulo-i-shho-koyitsya-zaraz/> (in Ukrainian).
- Prezydiia Verkhovnoi Rady ARK pidtrymala perenesennia daty referendumu na 30 bereznia. (2014). <https://interfax.com.ua/news/political/194024.html> (in Ukrainian).
- Prezydiia krymskoho parlamentu initsiiuie referendum pro rozshyrennia povnovazhen avtonomii. (2014). <https://www.radiosvoboda.org/a/25279095.html> (in Ukrainian).
- Psevdoreferendum v Krymu: obrobyly 100 % holosiv. (2014). <https://www.volynpost.com/news/29330-psevdoreferendum-v-krymu-obrobyly-100-golosiv> (in Ukrainian).
- Referendum u Krymu 16 bereznia: onlain-transliatsiia. (2014). <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/3320070-referendum-u-krymu-16-bereznia-onlain-transliatsiia> (in Ukrainian).
- Referendum u Krymu vidbuvsia: shcho bude zavtra? (2014). <https://dif.org.ua/article/referendum-u-krymu-vidbuvsya-shcho-bude-zavtra> (in Ukrainian).
- Referendum u Krymu. Vtorhnennia Rosii v Ukrainu, 16 bereznia. Onlain-reportazh. (2014). <https://gordonua.com/ukr/news/crimea/referendum-v-krymu-vtorgnennja-rosiji-v-ukrajinu-16-bereznja-onlajn-reportazh-14075.html> (in Ukrainian).
- «Referendum» pid dulom avtomata: sim rokiv tomu Rosiiia vkrala ukrainskyi Krym – yak tse vidbulosia. (2021). <https://www.5.ua/regiony/referendum-pid-dulom-avtomata-sim-rokiv-tomu-rosiia-vkrala-ukrainskyi-krym-iak-tse-vidbulosia-239310.html> (in Ukrainian).
- Satpaiev, M. (2014). «Nezaleznyi Krym» – trydennyi spektakl 2014 roku. <https://uain.press/articles/1008671-1008671> (in Ukrainian).
- Sud pryzupynyv rishennia Rady Krymu pro pryznachennia Aksonova i referendum. (2014). https://www.bbc.com/ukrainian/news_in_brief/2014/03/140304_rl_crimea_court (in Ukrainian).
- U porivnianni z vyboramy 2012 roku yavka krymchan zrosla v 2–3 razy, – Aksonov. (2014). https://24tv.ua/u_porivnyanni_z_viborami_2012_roku_yavka_krimchan_zrosla_v_23_razi_aksonov_n421531 (in Ukrainian).
- U prokuraturi ARK rozpovily, skilky sprav napravleno do sudu cherez «referendum» 2014 roku. (2021). <https://armyinform.com.ua/2021/03/17/u-prokuraturi-ark-rozpovily-skilky-sprav-napravleno-do-sudu-cherez-referendum-2014-roku/> (in Ukrainian).

Fedorenko, T. (2014). *Shche ne vmerla v Ukraini ni slava, ni volia*. <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php?section=article&artID=13006> (in Ukrainian).

Khmelovska, O. (2014). *Falsyfikatsii na «referendumi» v Krymu: mertvi ta rosijski dushi, karuseli y prymusovyi vybir*. <https://tyzhden.ua/falsyfikatsii-na-referendumi-v-krymu-mertvi-ta-rosijski-dushi-karuseli-j-prymusovyj-vybir/> (in Ukrainian).

Khronika okupatsii. Yak deviat rokiv tomu Rosiia hotovala i provodyla feikovy «referendum» v ukrainskomu Krymu. (2023). <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/okupaciya-krimu-yak-rf-provela-feikoviy-referendum-hronika-novini-ukrajini-50010647.html> (in Ukrainian).

Cherkasov, A. (n. d.). *Sim rokiv nezakonnii okupatsii Krymu Rosiieiu. Shcho vidbuvalosia*. <https://crimea.suspilne.media/ua/articles/46> (in Ukrainian).

Shamaida, T. (2014). *10 faktiv pro te chomu krymskyi referendum tse manipulatsiia*. https://texty.org.ua/articles/52448/10_faktiv_pro_te_chomu_krymskyj_referendum-52448/ (in Ukrainian).

Shist rokiv tomu doliu ukrainskoho Krymu vyznachyla prorosiiska menshist. (n. d.). <http://nova.net.ua/shist-rokiv-tomu-doliu-ukrainskoho-krymu-vyznachyla-prorosiiska-menshist/> (in Ukrainian).

Oleh MURAVSKIY

PhD (History) Senior Research Fellow

Scientific Secretary

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2776-5156>

e-mail: oleg-muravskiy@ukr.net

SPECIAL OPERATION OF THE RUSSIAN FEDERATION TO OCCUPY THE CRIMEAN PENINSULA: THE PSEUDO-REFERENDUM OF 2014

The article analyzes the peculiarities of the illegal, falsified pseudo-referendum on the status of Crimea with pre-formed results and inflated turnout, which took place on March 16, 2014, in the territory of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol occupied by Russia. The paper notes that it was preceded by the occupation of the Crimean peninsula by the Russian Federation in late February – early March 2014, and the event itself took place in the conditions of the Russian military presence, without free access to information. It is stated that the central authorities of Ukraine, including the Verkhovna Rada of Ukraine, the National Security and Defense Council, the Ministry of Justice and other institutions, strongly condemned this referendum as illegal and held under duress. The author shows the attitude of the Crimean Tatar people and the Mejlis to the pseudo-referendum (they openly condemned Russia's actions, calling them aggression, and declared that it is impossible to determine the future of Crimea without the participation of the Crimean Tatars, who are historically the indigenous people of the peninsula). Although Western states, the United Nations and the European Union condemned Russia's actions, this, however, could not prevent the occupation of the peninsula, as Russia continued to ignore international resolutions. It is noted that the pseudo-referendum was illegal under the Constitution of Ukraine, as changes in the territorial integrity of the country can

---

only be decided by a national referendum, not at the local level, and state borders and territorial integrity are inalienable principles of international law, which were violated by this referendum. Pseudo-referendum did not meet any standards of democratic elections – numerous voting violations were recorded during its conduct, including manipulation of voter lists, improper functioning of election commissions, voting of «dead souls» and the absence of independent observers.

Key words: pseudo-referendum, occupation, Crimean peninsula, Russia, Ukraine, UN, EU, territorial integrity, international law.

УДК [061.1ІНП(477)]:355.01(470+571:477)"2014/2021"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-18-32

Олександра СВІОНТИК

кандидат педагогічних наук

доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти

Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AFS-4791-2022>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

e-mail: lesyadudnyk@dspu.edu.ua

Роман ТЕРЕЩЕНКО

аспірант кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1708-2799>

e-mail: roman.tereshchenko13@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ ЩОДО ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО СУЧАСНУ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКУ ВІЙНУ У 2014–2021 РОКАХ

Проаналізовано діяльність УІНП щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 рр., тобто від початку російської агресії проти України і до переходу РФ до повномасштабної загарбницької війни проти нашої країни. З'ясовано, що одним із завдань УІНП як центрального органу виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті є здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України, а також в АТО.

Виокремлено декілька напрямів у діяльності УІНП щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну: 1) меморіалізація подвигів українських захисників, які загинули в бойових умовах російсько-української війни (зміна назв населених пунктів на честь українських захисників; розроблення проєкту типової меморіальної дошки борцям за волю України; співпраця з музеями різного рівня щодо створення експозицій про сучасну російсько-українську війну й українських героїв; мистецькі (фотовиставки) та релігійно-обрядові (панахиди) заходи; участь у розробленні військового поховального ритуалу); 2) проведення інформаційно-просвітницької діяльності (проведення відкритих дискусій, форумів, круглих столів; публічні лекції для цивільних і військовослужбовців; серія заходів «Вертаємо своє» з нагоди 5-ї річниці звільнення міст на Сході України від російських окупантів; виготовлення і поширення інформаційно-просвітницьких відеоматеріалів, зокрема про жінок-військових, які загинули на російсько-українській війні; освітній проєкт «Діалоги про війну»; акція «Сонях пам'яті»; розроблення ресурсу «Віртуальний музей російської агресії»); 3) формування архіву спогадів учасників та очевидців війни (проєкту «Усна історія АТО»; збір і видання спогадів учасників та очевидців російської-української війни); 4) формування й доповнення бази даних про загиблих військовослужбовців у

сучасній російсько-українській війні, а також облік секторів військових поховань на кладовищах у населених пунктах України (до кінця 2021 р. обліковано 4 496 загиблих (померлих) військовослужбовців; обліковано 523 сектори, де поховано 1 694 загиблих (померлих) осіб, які брали участь у захисті України під час проведення АТО/ООС).

Ключові слова: Український інститут національної пам'яті, політика пам'яті, російсько-українська війна, комеморативні практики.

Від початку російсько-української війни Український інститут національної пам'яті (УІНП) однією зі складових своєї діяльності визначив збереження пам'яті про воєнні події. Поступово формувалися головні напрями цієї діяльності, усталювалися періодичні заходи, творилася певна методологія вшанування пам'яті жертв війни та захисників, які віддали життя за свободу українського народу й незалежність Української держави. Зважаючи на вагомість для сучасного українського суспільства політики пам'яті щодо сучасної російсько-української війни, постає необхідність проаналізувати діяльність УІНП у цьому річизі.

Беручи до уваги новизну досліджуваної проблеми, доводиться констатувати відсутність на сьогодні праць, які б характеризували діяльність УІНП у напрямі формування комеморативної політики щодо сучасної російсько-української війни. Єдиний виняток – невелика студія аспірантів Святослава Ніколаєва та Романа Терещенка про діяльність УІНП у 2022 р. (Ніколаєв, Терещенко, 2023). Деякі аспекти висвітлено в публіцистичному ключі (Історичний фронт, 2023). Деякі інші напрями діяльності УІНП (зокрема щодо збереження пам'яті про сталінські репресії) з'ясовано у статтях Олени Охрімчук (Охрімчук, 2020), Антоніни Бойчук, Вікторії Мазурик, Миколи Галіва (Бойчук, Мазурик, Галів, 2022). Деякі методологічні аспекти представлено в аналітичній доповіді «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України» (Політика історичної пам'яті, 2019), аналітичній записці «Виклики національній політиці пам'яті в часи “гібридної війни”» (Виклики, 2015), статтях Ірини Похиленко (Похиленко, 2023), Василя Ільницького, Володимира Старки, Миколи Галіва (Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023). Вагомий джерельний ресурс для висвітлення цього питання – звіти УІНП, розміщені на веб-сайті установи.

Мета статті – проаналізувати діяльність УІНП щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 рр., тобто від початку російської агресії проти України і до переходу Російської Федерації (РФ) до повномасштабної загарбницької війни проти нашої країни.

Завдання збереження пам'яті про події російсько-української війни, особливо про українських захисників, у діяльності УІНП почало окреслюватися з 2014 р., коли ліквідовано інститут як науково-дослідну установу й утворено УІНП як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті. Його очолив знаний український історик Володимир В'ятрович (2014–2019), а згодом – філософ Антон Дробович (2019–). Згідно з Положенням про УІНП (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684), серед основних завдань інституту було здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті «осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях» (Положення, 2014). Безумовно, йшлося про увічнення пам'яті українських захисників – учасників російсько-української війни, яка почалася у лютому 2014 р.

У перші роки функціонування УІНП як центрального органу виконавчої влади (2014–2016) проблематика українсько-російської війни не виходила на перший план діяльності установи, яка активно займалася питанням комеморативної політики щодо Української революції 1917–1921 рр., Другої світової війни, Голодомору 1932–1933 рр., масових голодів 1921–1923 рр. і 1946–1947 рр., Революції Гідності 2013–2014 рр. Працівники УІНП активно працювали над розробкою законопроекту «Про засади політики національної пам'яті», який, однак, у серпні 2016 р. не було погоджено з міністром культури України (Звіт-2016). Наперед зауважимо, що нормотворча робота продовжувалася і на початку 2024 р. УІНП запропонував проєкт Закону України (ЗУ) «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». У ньому, зокрема, запропоновано визначення поняття «російсько-українська війна» (протистояння України російській збройній агресії, яка розпочалася у лютому 2014 р.), а серед основних завдань політики національної пам'яті названо увічнення пам'яті осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, зокрема в російсько-українській війні (Електронне обговорення, 2023).

А проте саме в перші роки діяльності УІНП як центрального органу виконавчої влади зроблено вагомі кроки у справі увічнення пам'яті українських захисників, які загинули внаслідок російської агресії, починаючи з 2014 р. Так, було перейменовано п'ять населених пунктів на честь їхніх уродженців-військовослужбовців, які загинули під час несення служби в зоні Антитерористичної операції на Сході України (АТО): 1) с. Сусваль Володимир-Волинського р-ну Волинської обл. (колись – Жовтневе) назване на честь солдата 51-ї механізованої бригади Петра Сусваля, який помер 2 вересня 2014 р. унаслідок поранення, отриманого в бою за Савур-Могили; 2) смт Токарівка Веселинівського р-ну Миколаївської обл. (колись – Кудрявцівка) одержало назву на честь солдата 28-ї окремої механізованої бригади Віталія Токаря, який загинув 10 листопада 2014 р. у бою з диверсійно-розвідувальною групою терористів; 3) с. Максимівка Синельниківського р-ну Дніпропетровської обл. (колись – Октябрське) назване на честь старшого солдата 93-ї окремої механізованої бригади Максима Єфімчука, який загинув 20 квітня 2015 р. під час мінометного обстрілу; 4) с. Ільїне Чернігівського р-ну Запорізької обл. (колись – Панфілівка) одержало назву на честь сержанта 93-ї окремої механізованої бригади Віталія Ільїна, який загинув 29 серпня 2014 р. у боях під Іловайськом; 5) с. Добропасове Покровського р-ну Дніпропетровської обл. (колись – Червоний Лиман) назване на честь старшого солдата 25-ї окремої повітрянодесантної бригади Сергія Добропаса, загиблого 14 червня 2014 р. у літаку Іл-76, збитому при заході на посадку в аеропорту Луганська (Звіт-2016).

Крім того, два населені пункти на тимчасово окупованій території перейменовані на честь військовослужбовців, які загинули неподалік від них: 1) с. Ужівка Новоазовського р-ну Донецької обл. (колись – Ленінське) перейменовано на честь добровольця, капітана Окремого загону спеціального призначення «Азов» Степана Криворученка («Ужа»), який загинув 5 лютого 2015 р. у боях під Широкиним; 2) селище Ступакове Бахмутського р-ну Донецької обл. (колись – Красний Пахар) отримало назву на честь лейтенанта 25-го окремого мотопіхотного батальйону Івана Ступака, який загинув 29 січня 2015 р. у боях за Дебальцеве (Звіт-2016). Ці перейменування здійснювалися в річичі декомунізаційних зусиль УІНП, спрямованих на реалізацію ЗУ «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки».

Загалом, у діяльності УІНП щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну можна виокремити кілька напрямів.

Меморіалізація подвигів українських захисників, які загинули в умовах бойових дій російсько-української війни. Треба наголосити, що УІНП у 2016 р. ініціював створення проєкту типової меморіальної дошки борцям за волю України, яку запропоновано встановлювати на увічнення пам'яті осіб, що віддали життя в боротьбі за здобуття Української держави та при захисті незалежності та територіальної цілісності України. Проєкт на замовлення УІНП розробив доцент кафедри рисунка Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури України Олександр Михайлицький. У першому півріччі 2016 р. його було презентовано й обговорено із представниками громадських об'єднань учасників АТО, волонтерами, істориками та мистцями. Проєкт також було представлено під час семінару для секретарів обласних комісій у справах увічнення пам'яті учасників АТО, жертв війни та політичних репресій, що відбувся у Львові 2–4 грудня 2016 р. Цього року за цим проєктом було встановлено меморіальні дошки: а) у м. Слов'янську капітану ЗСУ (Збройних сил України) Ігореві Гришину; б) у вестибюлі ЗОШ (загальноосвітньої школи) № 4 м. Лиман Донецької обл. солдатів ЗСУ Володимирів Бражнику (Звіт-2016).

Варто зазначити, що у 2020 р. Міністерство у справах ветеранів України розробило Порядок встановлення меморіальних дошок загиблим захисникам України (методичні рекомендації). У ньому констатовано, що досі на вшанування подій і персон, пов'язаних із боротьбою українського народу за державну незалежність та територіальну цілісність України, встановлювалися меморіальні дошки, які є різними за зовнішнім виглядом, стилістикою, змістом тощо. Відтак запропоновано взяти за основу саме проєкт типової меморіальної дошки, який розробив О. Михайлицький з ініціативи УІНП, подано технічні характеристики дошки (розмір – 55x110x4,5 см, вага – ≈ 20 кг; візуально складається із двох частин – верхньої, однакової для всіх, і нижньої – з гравіруванням індивідуального тексту), стилістика (Хрест Симона Петлюри, напис «Борцям за волю України», Малий Державний герб України – тризуб) (Порядок, 2020). Зауважимо, що, за даними урядових органів, на 1 січня 2020 р. у містах і селах України було встановлено 3 287 меморіальних дошок українським захисникам (Бурлакова, 2021).

До збереження пам'яті про події російсько-української війни УІНП активно залучає музеї різного рівня. Насамперед спрямовано зусилля на оновлення музейних експозицій. У 2020 р. УІНП надрукував 24 комплекти карт з історії України для музейних експозицій. Карти створені у форматах А1 та А2, які зручно використовувати для внесення змін у сталі чи тимчасові експозиції, а також для проведення тематичних лекторіїв або презентацій. Один із комплектів карт присвячено саме російсько-українській війні. Крім того, цього ж року УІНП підтримав дослідницьку експедицію на Луганщину з метою створення експериментального експозиційного залу «Війна, що триває» у Луганському обласному краєзнавчому музеї, присвяченого подіям російсько-української війни. Учасники експедиції проаналізували предмети музейного значення, які збирає Луганський обласний краєзнавчий музей та його філії. Відповідно до опрацьованого матеріалу була розроблена візуалізація майбутньої експозиції. В її основі – музейна колекція артефактів російсько-української війни, яка налічує понад 500 експонатів і продовжує поповнюватися. Автори концепції: художник Нікіта Кадан та музейниці Олеся Мілованова, Ольга Гончар, Анна Яценко, візуалізація архітекторки Дани Косміної (Звіт-2020).

У 2021 р. УІНП підготував і видав інформаційно-довідковий, картографічний, історичний, популяризаційні матеріали для оновлення експозицій музеїв, зокрема щодо історії російсько-української війни (зміна лінії фронту на Донбасі у 2014 р., час, вік і кількість загиблих тощо). 6–7 грудня 2021 р. УІНП провів дводенний воркшоп для представників музеїв, освітніх центрів, державних установ, органів місцевого самоврядування на тему «Концептуальні підходи до музеєфікації російсько-української війни». Участь у ньому взяло 108 учасників та установ з усієї України, переважно музеї, але також – освітні центри, державні інституції, органи місцевого самоврядування, міжнародні дослідники, журналісти (Звіт-2021).

Ще одним засобом вшанування пам'яті українських захисників стали мистецькі та релігійно-обрядові заходи. Так, упродовж 2020 р. УІНП у співпраці з партнерами реалізував декілька проєктів, які вшанували пам'ять загиблих захисників України в російсько-українській війні. Так, у межах проєкту «Жива пам'ять» УІНП відкрив на Михайлівській площі в Києві виставку «ПЛЮС 1». Автором ідеї став Мар'ян Присяжнюк, а втілив її французький фотограф українського походження Юрій Білак. На 22 фотостендах містилися історії загиблих військових, які розповіли їхні родини. Презентація проєкту відбулася 29 серпня, у День пам'яті загиблих захисників України (Звіт-2020). Наступного року виставку «ПЛЮС 1» презентували за кордоном. Зокрема, її проведено 19 грудня 2021 р. у Польському театрі Варшави (у Польському театрі, 2021).

У 2020 р. УІНП спільно із Православною Церквою України (ПЦУ), Міністерством у справах ветеранів України та інтернет-ресурсом «Книга пам'яті полеглих за Україну» продовжив щомісячні панахиди за воїнами, які загинули в російсько-українській війні. Вони відбувалися в першій четвер місяця у храмах ПЦУ в Києві, Вінниці, Дніпрі, Одесі, Полтаві, Харкові, Чернігові, Луцьку (Звіт-2020). Наступного року з ініціативи УІНП організовано щомісячні панахиди за загиблими воїнами: у Вінниці – 12 панахид, в Одесі – 11, в Одеській обл. – 7, у Харкові – 10, у Чернігові – 12, у Полтаві – 6, у Дніпрі – 11, у Луцьку – 12 (Звіт-2021).

Ще одним кроком УІНП у цьому напрямі була участь у розробленні військового поховального ритуалу. У січні–квітні 2020 р. концепцію ритуалу, яку розробили працівники УІНП, було представлено на нарадах у Міністерстві у справах ветеранів України, Верховній Раді України (підкомітет запровадження цінностей і стандартів НАТО, міжнародного військового співробітництва та миротворчості Комітету з питань національної безпеки, оборони та розвідки), Офісі Президента України, Генеральному штабі ЗСУ. Власне Генштаб ЗСУ на основі розробленої концепції підготував проєкт ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо військового поховального ритуалу» (Звіт-2020). Відзначимо, що 2 липня 2021 р. було схвалено внесення змін до ЗУ «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» щодо військового поховального ритуалу (Закон України, 2021). У грудні 2021 р. УІНП скликав міжвідомчу нараду за участю представників Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, ЗСУ, НГУ (Національної гвардії України), Міністерства у справах ветеранів України, на якій було розглянуто комплекс заходів щодо вдосконалення практики застосування військового поховального ритуалу. Ці заходи мали відпрацьовуватися в першій половині 2022 р. (Звіт-2021).

Інформаційно-просвітницький напрям, який полягає у проведенні різноманітних інформаційно-просвітницьких заходів. Так, 26 лютого 2016 р. УІНП організував

дискусію на тему «Судети-1938 та Крим-2014: спільне й відмінне», яка відбулася в Національному музеї історії України у Другій світовій війні (Судети, 2016). 21 травня УІНП виступив співорганізатором Форуму українських патріотичних справ «Від декомунізації до деокупації», на якому, зокрема, обговорювали питання протидії російській агресії в культурній, мовній, інформаційній та економічній сферах. До Дня захисника України 14 жовтня 2016 р. УІНП презентував інформаційно-просвітницький проєкт «Воїни. Історія українського війська». Було сформовано експозицію з 20 стендів, які представляли історії військових формувань в Україні від середньовіччя до сьогодення (Звіт-2016).

Проводили й публічні лекції з актуальних питань російсько-української війни. У 2016 р. співробітники УІНП для педагогів, школярів і представників громадськості Донецької обл. прочитали серію лекцій на тему «Уродженці Донбасу у збройній боротьбі за незалежність України», зокрема у Краматорську, Слов'янську, Дружківці, Лимані (Звіт-2016). У квітні 2017 р., на основі наявної в УІНП інформації про військовослужбовців, загиблих у зоні проведення АТО і похованих на секторах військових поховань, було підготовлено матеріали для інфографіки, яку поширили у засобах масової інформації (ЗМІ) (Звіт-2017).

У 2019 р. керівництво та працівники УІНП організували серію заходів (під гаслом «Вертаємо своє») з нагоди 5-ї річниці звільнення міст на Сході України від російських окупантів. Так, 1 липня відбулася презентація програми заходів та інформаційної кампанії, а також відкриття фотовиставки «Вертаємо своє» в партнерстві з інформаційним агентством «Укрінформ». Фотовиставка, до якої ввійшло 16 світлин авторства кореспондентів «Укрінформу», розповідала про життя Маріуполя, Слов'янська, Краматорська, Бахмута та Мар'їнки, які звільнили українські військові 2014 р. У Національному музеї історії України 3 липня 2019 р. відкрилася експозиція, до якої ввійшли переможні українські прапори, підняті над визволеними Краматорськом, Маріуполем і Щастям, а також унікальні особисті речі героїв, які загинули в сучасній російсько-українській війні. Того ж дня в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану відбувся спеціальний показ документального фільму «Маріуполь. Український форпост». 4–5 липня 2019 р. УІНП взяв участь у проведенні урочистих заходів у містах Слов'янськ і Дружківка Донецької обл. У їхніх межах відбулася презентація видань УІНП про російсько-українську війну та виставка «Донбас: переПРОчитання образу». 22 липня 2019 р. у Сєверодонецьку було проведено історичний фестиваль «Історія.UA» в межах заходів до 5-ї річниці звільнення міста від російських окупантів, який відвідало понад 2 000 учасників (Звіт-2019). Цього ж року УІНП видав брошуру «2014: Початок російсько-української війни» накладом 6 000 примірників. Її створено на основі інформаційних матеріалів УІНП «До 5-річчя від початку збройної агресії Російської Федерації проти України». Видання було презентоване в межах заходів УІНП у День захисника і захисниці України (Звіт-2019).

Від 2015 р. традиційними для УІНП стали заходи на вшанування пам'яті Героїв Небесної сотні. Однак на початку 2019 р. були розроблені заходи, які пов'язували ці комеморативні практики зі вшанування пам'яті жертв російсько-української війни. Так, працівники УІНП 20 лютого 2019 р. відкрили виставку плакатів Нікіти Тітова «Від Майдану до АТО» в агентстві «Укрінформ» (Звіт-2019). У лютому 2020 р. в Інформаційно-виставковому центрі Музею Майдану організовано зустріч з учасниками

Революції Гідності, які пішли добровольцями на російсько-українську війну, «Невтрачене покоління: з Майдану на війну» (Звіт-2020).

Значну увагу працівники УІНП приділяють виготовленню та поширенню інформаційно-просвітницьких відеоматеріалів. У 2020 р. УІНП забезпечив створення циклу відеороликів, присвячених пам'яті жінок-військових, які загинули на російсько-українській війні. До циклу ввійшли п'ять роликів про Ярославу Ніконенко, Наталію Хоружу, Сабіну Галицьку, Яну Червону, Ірину Шевченко. Відео опубліковане, зокрема, на офіційній сторінці УІНП у фейсбуці й офіційному каналі на ютубі. Загальна кількість переглядів сягнула 418 тис. (Звіт-2020). Цей проєкт одержав назву «Жінки, які загинули за Україну» і його реалізовував Жіночий ветеранський рух за підтримки УІНП. У 2021 р. із нагоди 30-річчя ЗСУ було знято й оприлюднено фільми про Олесю Бакланову, Катерину Носкову та Клавдію Ситник, які знову ж таки оприлюднено на веб-ресурсах УІНП і Жіночого ветеранського руху (Звіт-2021).

У 2020 р. УІНП ініціював освітній проєкт «Діалоги про війну». У його межах започатковано створення серії інформативних відео для учнів середньої школи на такі теми: «Що таке війна?», «Чому Росія прагне захопити Україну?», «Що таке сучасна російсько-українська війна?» (Звіт-2020). До них додано методичні рекомендації, які складаються з таких розділів: мета проведення уроку або позакласного заходу, ключові повідомлення, словничок, рекомендовані форми проведення уроку/заходу, практичний блок (методи і прийоми опрацювання відеоресурсів в освітньому просторі), переліки питань для підсумкового обговорення та домашнє завдання (Освітній проєкт, 2020).

Інформаційно-просвітницька робота УІНП була спрямована й на українських військовослужбовців. Так, у 2020 р. працівники інституту провели дві лекції до Дня захисника України, записи яких передані до Генштабу ЗСУ для показу у військових частинах (Звіт-2020). Лекції та зустрічі з особовим складом проводили для військовослужбовців Південного оперативного-територіального об'єднання НГУ, Військової академії в Одесі, Інституту військово-морських сил Національного університету «Одеська морська академія», Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України, повітряних сил Збройних сил України, 101-го окремого полку зв'язку, 131-го окремого розвідувального батальйону ЗСУ, військової частини № 3008 НГУ, 59-ї окремої мотопіхотної бригади ім. Якова Гандзюка ЗСУ, Могилів-Подільського прикордонного загону імені Героя України В'ячеслава Семенова, військової частини № 3005 НГУ (Звіт-2020).

У 2021 р. міжрегіональні відділи УІНП брали участь у підготовці та проведенні акції «Сонях пам'яті» до Дня пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність Батьківщини. Заходи відбулися в Чернігівській, Полтавській, Харківській, Дніпропетровській, Одеській, Вінницькій обл. (Звіт-2021). Того ж року працівники УІНП працювали над книжками «Останній бій. Полеглі Герої війни з Росією» та «Без ротації» (про вихідців із Донбасу – учасників російсько-української війни) (Звіт-2021).

Вагомим досягненням УІНП стало розроблення ресурсу «Віртуальний музей російської агресії», який було відкрито для вільного доступу в жовтні 2021 р. Завдання проєкту полягало у створенні інструменту збереження правди про російську агресію проти України з 2014 р. На ресурсі функціював тематичний блок, присвячений тимчасовій окупації Криму. Він акумулював результати роботи великої кількості ор-

ганізацій та активістів, які багато років поспіль фіксували факти про події війни й окупації, і надав платформу для систематизації та викладу цієї інформації у форматі, доступному для різних аудиторій. Частина, присвячена російсько-українській війні на Донбасі та окупації частин Донецької й Луганської обл., перебувала на стадії розробки. Інститут реалізував цей проєкт у співпраці з великою кількістю організацій та інституцій – і державних, і громадських (Звіт-2021).

Наступним напрямом діяльності УІНП щодо збереження пам'яті про російсько-українську війну стало *формування архіву спогадів учасників та очевидців війни*. Ця праця почалася 2016 р.: було розроблено методичні рекомендації та програму опитування свідків та учасників АТО. У цьому напрямі УІНП налагодив співпрацю із Запорізьким національним університетом. Відтак підготовлено і видано збірник «Усна історія російсько-української війни 2014–2016. Випуск 2» (УІ-2, 2016). До цього випуску ввійшли спогади бійців 55-ї окремої бригади (ЗСУ). Наголосимо, що ініціатива започаткування цієї серії збірників спогадів належить історикам Запорізького національного університету, передовсім Владиславові Мороко, який роком раніше видав перший випуск книжки, що охоплювала спогади бійців 79-ї та 55-ї бригад ЗСУ, військовослужбовців НГУ, волонтерів тощо (УІ-1, 2015).

У наступні роки ця робота продовжувалася. Третій випуск побачив світ 2017 р. У збірнику вміщено інтерв'ю людей, які належать до різних цільових груп: десантник, артилерист, військовий медик, рятувальник, начальник штабу самооборони, переселенець (УІ-3, 2017). У 2018 р. видано четвертий випуск, який охоплював ширший часовий діапазон (2014–2018) та спогади окремих бійців, розкрив обставини виникнення батальйонів «Донбас», «Айдар», полку «Азов», Добровольчого українського корпусу «Правий сектор», батальйонів територіальної оборони (УІ-4, 2018). П'ятий випуск побачив світ 2019 р. і містив результати опитувань, проведених наприкінці 2016 р. – на початку 2017 р. серед учасників війни та волонтерів, мешканців м. Енергодар (УІ-5, 2019). Щороку з нагоди Дня захисника проводилися презентації цих видань у межах історичного фестивалю «Історія.UA».

У 2017 р. УІНП розпочав реалізацію проєкту «Усна історія АТО» – його працівники записали й облікували 25 інтерв'ю (Звіт-2017). У 2018 р. у результаті перемовин зі Синодальним управлінням військового духовенства Української Православної Церкви Київського патріархату розпочато записи спогадів капеланів-учасників АТО. Впродовж року було записано 30 спогадів капеланів різних конфесій (Звіт-2018). Того ж року прийнято на зберігання до УІНП ще 20 усних свідчень (Звіт-2018). Зауважимо, що спогади військових капеланів-учасників АТО опубліковано 2019 р. окремою книжкою (Ковтунович, Привалко, 2019). У 2020 р. записано спогади трьох учасників (Звіт-2020). У березні 2021 р. офіційно розпочав роботу онлайн-ресурс «Архів усної історії». Того ж року УІНП прийняв на зберігання 100 записів спогадів учасників російсько-української війни від громадської організації «Науково-видавниче об'єднання “Дух і літера”» (Звіт-2021).

Як і у випадку із запорізькими істориками, УІНП надав підтримку щодо публікації спогадів жінок-військових. Книжку «Дівчата зрізають коси» видано у 2018 р. та презентовано наприкінці року в Національному музеї літератури України (Звіт-2018). Вона містить спогади 25 жінок-воячок, які брали участь у російсько-українській війні у складі ЗСУ та добровольчих підрозділів у 2014–2018 рр. як стрілки, кулеметниці, медики, мінометниці, снайперки. У спогадах ідеться про бойові операції різних ро-

ків на Луганщині та Донеччині, про звільнення українських міст і сіл від окупантів, спогади про побратимів та посестер, місцевих мешканців, воєнний побут, а також роздуми про становище жінки в українському війську. Ці історії записувала з листопада 2017 р. по липень 2018 р. воєнна кореспондентка Євгенія Подобна (Подобна, 2018, с. 6–7). У 2020 р. УІНП здійснив друге видання книжки «Дівчата зрізають коси» українською мовою (700 примірників) і перше англійською мовою «Girls cutting their locks. A book of memories» (800 примірників) (Публічний звіт, 2020). Відзначимо, що того ж року було опубліковано ще два збірники спогадів: книжку співробітниці УІНП Наталки Позняк-Хоменко «Волонтери: Сила небайдужих», до якої ввійшло 28 історій, розказаних від першої особи, що репрезентують різні аспекти волонтерської діяльності, пов'язані з російсько-українською війною: підтримка армії, допомога пораненим, підтримка населення, яке стало заручником цієї війни (Позняк-Хоменко, 2020); книжку Ірини Реви «Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли», яка містить спогади 11 дніпрян, учасників російсько-української війни на Донбасі, котрі служили у складі ЗСУ та добровольчих підрозділів у 2014–2015 рр. (Воїни Дніпра, 2020). Безумовно, уже сьогодні ці видання спогадів – цінне джерело для дослідників російсько-української війни.

Активну роботу УІНП веде в напрямі *формування і доповнення бази даних про загиблих військовослужбовців у сучасній російсько-українській війні, а також облік секторів військових поховань на кладовищах у населених пунктах України*. На 1 жовтня 2016 р. співробітники УІНП внесли до бази верифіковані дані про 3 403 загиблих військовослужбовців, а на 31 грудня облікували 436 секторів військових поховань, на яких поховано 1 135 бійців (Звіт-2016). На грудень 2017 р. до бази внесено дані про 3 889 загиблих військовослужбовців, обліковано 458 секторів військових поховань, на яких поховано 1 374 бійця (Звіт-2017). До кінця 2018 р. у базу було вміщено дані вже про 4 138 загиблих (померлих) військовослужбовців, обліковано 505 секторів військових поховань, на яких поховано 1 568 бійців-учасників АТО (Звіт-2018). На грудень 2019 р. УІНП містив інформацію про 4 315 загиблих (померлих) під час проведення АТО/ООС захисників України (Звіт-2019). За 2020 р. обліковано дані ще про 74 загиблих військовослужбовців, тож кількість облікованих захисників України, які загинули в російсько-українській війні від 2014 р. сягнула 4 405 осіб. Упродовж 2020 р. внесено інформацію про 58 воїнів, похованих на секторах військових поховань. Тож на кінець року було з'ясовано, що в Україні сформовано 523 такі сектори, де поховано 1 694 загиблі (померлі) особи, які брали участь у захисті України під час проведення АТО/ООС (Звіт-2020). До кінця 2021 р. УІНП облікував 4 496 загиблих (померлих) військовослужбовців, які загинули в російсько-українській війні (Звіт-2021).

У цьому напрямі УІНП також активно співпрацював із громадськими організаціями й органами влади. Зокрема, надавав консультації команді інтернет-проекту «Книга пам'яті полеглим за Україну» щодо уточнення даних про загиблих під час АТО та місця їхнього поховання на Краснопільському кладовищі, на 18-му кладовищі м. Харкова, на кладовищі Геологів м. Херсона тощо. Крім того, УІНП бере активну участь у роботі щодо створення Національного військового меморіального кладовища. Інститут розробив проект Концепції Національного військового меморіального кладовища та опрацював проект відповідного положення (Звіт-2016).

Отже, у 2014–2021 рр. УІНП як центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті одним

зі своїх завдань мав здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в АТО. Загалом, у діяльності УІНП щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну можна виокремити кілька напрямів: 1) меморіалізація подвигів українських захисників, які загинули в умовах бойових дій російсько-української війни (зміна назв населених пунктів на честь українських захисників; розроблення проекту типової меморіальної дошки борцям за волю України; співпраця з музеями різного рівня щодо створення експозицій про сучасну російсько-українську війну; мистецькі (фотовиставки) та релігійно-обрядові (панахиди) заходи; участь у розробленні військового поховального ритуалу); 2) проведення інформаційно-просвітницької діяльності (проведення відкритих дискусій, форумів, круглих столів; публічні лекції для цивільних і військовослужбовців; серія заходів «Вертаємо своє» з нагоди 5-ї річниці звільнення міст на Сході України від російських окупантів; виготовлення та поширення інформаційно-просвітницьких відеоматеріалів, зокрема про жінок-військових, які загинули на російсько-українській війні; освітній проєкт «Діалоги про війну»; акція «Сонях пам'яті»; розроблення ресурсу «Віртуальний музей російської агресії»); 3) формування архіву спогадів учасників та очевидців війни (створення проєкту «Усна історія АТО»; збір і видання спогадів учасників та очевидців російської-української війни); 4) формування і доповнення бази даних про загиблих військовослужбовців у сучасній російсько-українській війні, а також облік секторів військових поховань на кладовищах у населених пунктах України (до кінця 2021 р. обліковано 4 496 загиблих (померлих) військовослужбовців; обліковано 523 сектори, де поховано 1 694 загиблі (померлі) особи, які брали участь у захисті України під час проведення АТО/ООС).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бойчук, А., Мазурик, В., Галів, М. (2022). Політика пам'яті щодо сталінських репресій на західноукраїнських землях: загальноукраїнський та регіональний виміри (2005–2021). *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 52(1), 31–38.

Бурлакова, В. (2021). *Що таке пам'ятати: 17 фактів про вшанування пам'яті загиблих у російсько-українській війні*. https://sensor.net/ua/resonance/3298318/scho_take_pamyataty_17_faktiv_pro_vshanuvannya_pamyati_zagyblyh_u_rosiyiskoukrayinskiyi_viyini

Виклики національній політиці пам'яті в часи «гібридної війни». Аналітична записка. (2015). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/viklikinacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viyini>

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*, 13/55, 47–73.

Електронне обговорення проєкту Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». (2023). <https://uin.gov.ua/zvernennya-i-zapyty/konsultaciyi-z-gromadskistyuelektronni-konsultaciyi-z-gromadskistyuelektronne-obgovorennya-proyektu-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-derzhavnoyi-politykynacionalnoyi-pamyati-ukrayinskogo-narodu>

Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України” щодо військового поховального ритуалу». (1921). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1622-20#Text>

Звіт-2016: *Звіт УІНП за 2016 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2016-rik>

Звіт-2017: *Звіт УІНП за 2017 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2017-rik>

Звіт-2018: *Звіт УІНП за 2018 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/765>

Звіт-2019: *Звіт УІНП за 2019 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2019-rik>

Звіт-2020: *Звіт УІНП за 2020 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2020-rik>

Звіт-2021: *Звіт УІНП за 2021 р.* <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2021-rik>

Льницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). *Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. Український історичний журнал, 5, 43–55.*

Історичний фронт Українського інституту національної пам'яті. (2023). <https://armyinform.com.ua/2023/05/27/istorychnyj-front-ukrayinskogo-institutu-nacjonalnoyi-pamyati/>

Ковтунович, Т., Привалко, Т. (упоряд). (2019). *Капелани. На службі Богу й Україні.* Київ.

Ніколаєв, С., Терещенко, Р. (2023). Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2022 р. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки, 1.* Київ; Дрогобич; Львів; Переяслав; Ужгород; Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 34–37.

Освітній проєкт «Діалоги про війну». (2020). <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/videolekciyi/osvitniy-proyekt-dialogy-pro-viynu>

Охрімчук, О. (2020). Діяльність Українського інституту національної пам'яті з відновлення та збереження пам'яті про радянські репресії у західних областях. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія, 4/46, 383–400.*

Подобна, Є. (2018). *Дівчата зрізають коси. Книга спогадів.* Київ: Люта справа.

Позняк-Хоменко, Н. (2020). *Волонтери: сила небайдужих.* Тернопіль: Джура.

Положення про Український інститут національної пам'яті. (2014). <https://web.archive.org/web/20190717093327/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#n11>

Порядок встановлення меморіальних дошок загиблим захисникам України. Методичні рекомендації. (2020). <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files.pdf>

Похиленко, І. С. (2023). Тенденції актуалізації історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни. *Розумовські зустрічі, 10, 77–85.*

Публічний звіт Голови Українського інституту національної пам'яті Антона Дробовича за 2020 рік. (2020). <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/uinm-zvit-2020.pdf>

Судети-1938 та Крим-2014: спільне та відмінне. (2016). <https://old.uinp.gov.ua/news/sudeti-1938-ta-krim-2014-spilne-ta-vidminne?q=news/sudeti-1938-ta-krim-2014-spilne-ta-vidminne>

Рева, І. (упоряд). (2020). *Воїни Дніпра: цінності, мотивації, смисли*. Київ: К.І.С.

У Польському театрі у Варшаві презентовано виставку «Плюс 1» про українських військових, які загинули на сході України. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3371828-u-varsavi-prezentovali-vistavku-pro-zagiblih-na-donbasi-ukrainskih-geroiv.html>

УІ-1: Мороко, В. (ред.). (2015). *Усна історія російсько-української війни (2014–2015 роки)*, 1. Київ.

УІ-2: Васильчук, Г., Мороко, В. (ред.). (2016). *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки)*, 2. Київ.

УІ-3: Мільчева, В., Мороко, В. (2017). *Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки)*, 3. Київ.

УІ-4: Мороко, В. (ред.). (2018). *Усна історія російсько-української війни (2014–2018 роки)*, 4. Київ.

УІ-5: Мороко, В. (ред.). (2019). *Усна історія російсько-української війни (2014–2019 роки)*, 5. Київ.

Яблонський, В. М. (ред.). (2019). *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь*. Київ: НІСД.

REFERENCES

Boichuk, A., Mazuryk, V., & Haliv, M. (2022). Polityka pamiaty shchodo stalinskykh represii na zakhidnoukrainskykh zemliakh: zahalnoukrainskyi ta rehionalnyi vymiry (2005–2021). *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 52(1), 31–38 (in Ukrainian).

Burlakova, V. (2021). *Shcho take pamiaty: 17 faktiv pro vshanutannia pamiaty zahyblykh u rosiisko-ukrainskii viini*. https://censor.net/ua/resonance/3298318/scho_take_pamyataty_17_faktiv_pro_vshanutannya_pamyati_zagybylyh_u_rosiyiskoukrayinskiyi-viyini (in Ukrainian).

Vyklyky natsionalnii politytsi pamiaty v chasy «hibrydnoi viiny». *Analychna zapyska*. (2015). <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikliki-nacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibrydnoi-viyni> (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichni dyskurs. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istorii*, 13/55, 47–73 (in Ukrainian).

Elektronne obhovorennia proiektu Zakonu Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky natsionalnoi pamiaty Ukrain'skoho narodu». (2023). <https://uinp.gov.ua/zvernennya-i-zapyty/konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronni-konsultaciyi-z-gromadskisty/elektronne-obgovorennya-proiektu-zakonu-ukrayiny-pro-zasady-derzhavnoi-polityky-nacionalnoi-pamyati-ukrayinskogo-narodu> (in Ukrainian).

Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy “Pro Statut harnizonnoi ta vartovoi sluzhb Zbroinykh Syl Ukrainy” shchodo viiskovoho pokhovalnoho rytualu». (1921). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1622-20#Text> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2016 r. <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2016-rik> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2017 r. <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2017-rik> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2018 r. <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/765> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2019 r. <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2019-rik> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2020 r. <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2020-rik> (in Ukrainian).

Zvit UINP za 2021 r. <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2021-rik> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55 (in Ukrainian).

Istorychnyi front Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty. (2023). <https://armyinform.com.ua/2023/05/27/istorychnyj-front-ukrayinskogo-institutu-nacjonalnoyi-pamyati/> (in Ukrainian).

Kovtunovych, T., & Pryvalko, T. (Comps.). (2019). *Kapelany. Na sluzhbi Bohu y Ukraini.* Kyiv (in Ukrainian).

Nikolaiev, S., & Tereshchenko, R. (2023). Diialnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty shchodo zberezhenia pam'iaty pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu u 2022 r. *Nauka i osvita Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsionalnoi bezpeky, 1.* Kyiv; Drohobych; Lviv; Pereiaslav; Uzhhorod; Zaporizhzhia: Vydavnychi dim «Helvetyka», 34–37 (in Ukrainian).

Osvitnii proiekt «Dialogy pro viinu». (2020). <https://uinp.gov.ua/informaciyini-materialy/vchytelyam/videolekciyi/osvitniy-proyekt-dialogy-pro-viynu> (in Ukrainian).

Okhrimchuk, O. (2020). Diialnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty z vidnovlennia ta zberezhenia pam'iaty proadianski represii u zakhidnykh oblastiakh. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii: Istorii, 4/46*, 383–400 (in Ukrainian).

Podobna, Ye. (2018). *Divchata zrizaiut kosy. Knyha spohadiv.* Kyiv: Liuta sprava (in Ukrainian).

Pozniak-Khomenko, N. (2020). *Volontery: cyla neбайдужыkh.* Ternopil: Dzhura (in Ukrainian).

Polozhennia pro Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty. (2014). <https://web.archive.org/web/20190717093327/https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-%D0%BF#n11> (in Ukrainian).

Poriadok vstanovlennia memorialnykh doshok zahyblým zakhysnykam Ukrainy. Metodychni rekomendatsii. (2020). <https://mva.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files.pdf> (in Ukrainian).

Pokhylenko, I. S. (2023). Tendentsii aktualizatsii istorychnoi pam'iaty v konteksti suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny. *Rozumovski zustrichi*, 10, 77–85 (in Ukrainian).

Publichnyi zvit Holovy Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pam'iaty Antona Drobovycha za 2020 rik. (2020). <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/uinm-zvit-2020.pdf> (in Ukrainian).

Sudety-1938 ta Krym-2014: spilne ta vidminne. (2016). <https://old.uinp.gov.ua/news/sudety-1938-ta-krim-2014-spilne-ta-vidminne?q=news/sudety-1938-ta-krim-2014-spilne-ta-vidminn> (in Ukrainian).

Reva, I. (Comps.). (2020). *Voyny Dnipra: tsinnosti, motyvatsii, smysly*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

U Polskomu teatri u Varshavi prezentovano vystavku «Plius 1» pro ukraïnskykh viiskovykh, yaki zahynuly na skhodi Ukrainy. (2021). <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/3371828-u-varsavi-prezentovali-vistavku-pro-zagiblih-na-donbasi-ukraïnskih-geroiv.html> (in Ukrainian).

Moroko, V. (Ed.). (2015). *Usna istoriia rosiïsko-ukraïnskoi viiny (2014–2015 roky)*, 1. Kyiv (in Ukrainian).

Vasylchuk, H., & Moroko, V. (Ed.). (2016). *Usna istoriia rosiïsko-ukraïnskoi viiny (2014–2016 roky)*, 2. Kyiv (in Ukrainian).

Milcheva, V., & Moroko, V. (2017). *Usna istoriia rosiïsko-ukraïnskoi viiny (2014–2016 roky)*, 3. Kyiv (in Ukrainian).

Moroko, V. (Ed.). (2018). *Usna istoriia rosiïsko-ukraïnskoi viiny (2014–2018 roky)*, 4. Kyiv (in Ukrainian).

Moroko, V. (Ed.). (2019). *Usna istoriia rosiïsko-ukraïnskoi viiny (2014–2019 roky)*, 5. Kyiv (in Ukrainian).

Yablonskyi, V. M. (Ed.). (2019). *Polityka istorychnoi pam'iaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid*. Kyiv: NISD (in Ukrainian).

Oleksandra SVIONTYK

PhD (Education),

*Associate Professor of the General Pedagogy
and Preschool Education Department,*

I.Franko State Pedagogical University of Drohobych

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/AFS-4791-2022>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0945-3538>

e-mail: lesyadudnyk@dspu.edu.ua

Roman TERESHCHENKO

PhD Student of the Department of Ukrainian History and Law Department

I.Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1708-2799>

e-mail: roman.tereshchenko13@gmail.com

**ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN INSTITUTE OF NATIONAL
REMEMBRANCE REGARDING THE PRESERVATION OF THE MEMORY
OF THE CURRENT RUSSIAN-UKRAINIAN WAR IN 2014–2021**

The activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance in preserving the memory of the modern Russian-Ukrainian war in 2014–2021 (from the beginning of Russian aggression against Ukraine to the transition of the Russian Federation to a full-scale war of aggression against our country) are analyzed in this paper. The Ukrainian Institute of National Remembrance, as a central executive body responsible for implementing state policy on national memory restoration and preservation, is tasked with carrying out a range of measures to honor individuals who defended Ukraine's independence, sovereignty, and territorial integrity, as well as those involved in anti-terrorist operations.

The activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance related to preserving the memory of the modern Russian-Ukrainian war can be categorized into several key directions: 1) memorialization of the feats of Ukrainian defenders who died in combat conditions of the Russian-Ukrainian war (changing the names of settlements in honor of Ukrainian defenders; development the project of a typical memorial plaque to the fighters for the freedom of Ukraine; cooperation with museums of various levels on the creation of expositions about the modern Russian-Ukrainian war and Ukrainian heroes; artistic (photo exhibitions) and religious and ceremonial (commemoration) events; participation in the development of a military funeral ritual); 2) conducting informational and educational activities (holding open discussions, forums, round tables; public lectures for civilians and military personnel; a series of events «Let's do our bit» on the occasion of the fifth anniversary of the liberation of cities in eastern Ukraine from the Russian occupiers; production and distribution of informational educational video materials, in particular about military women who died in the Russian-Ukrainian war; the educational project «Dialogues about the war»; the action «Sunflowers of Memory»; development of the resource «Virtual Museum of Russian Aggression»); 3) formation of an archive of memories of participants and eyewitnesses of the war (the «Oral History of the ATO» project; collection and publication of memories of participants and eyewitnesses of the Russian-Ukrainian war); 4) formation and addition of a database on dead servicemen in the modern Russian-Ukrainian war, as well as accounting of the sectors of military burials in cemeteries in populated areas of Ukraine (by the end of 2021, 4,496 dead (deceased) servicemen were registered; 523 sectors where 1,694 were buried were registered dead (deceased) persons who participated in the defense of Ukraine during the Anti-Terrorist Operation/Joint Forces Operation.

Key words: Ukrainian Institute of National Remembrance, politics of memory, Russian-Ukrainian war, commemorative practices.

Парасковія ДВОРЯНИН

*кандидат наук із соціальних комунікацій
доцент кафедри радіомовлення і телебачення
Львівського національного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7858-3563>
e-mail: paraskadvoryanyn@gmail.com*

СОЦІОГУМАНІТАРНІ ПРОБЛЕМИ ВETERANІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ В МАСМЕДІЙНОМУ ПРОСТОРИ УКРАЇНИ (2014–2022)

Розкрито характеристику й оцінки соціогуманітарних проблем ветеранів антитерористичної операції та операції об'єднаних сил в українському масмедійному просторі у 2014–2022 рр. З'ясовано, що відтак сформувалося декілька дискурсів, пов'язаних із ветеранами АТО, а саме: правового становища; соціального захисту; реінтеграції до повсякденного цивільного життя; переслідування і девіацій ветеранів. Констатовано, що, висвітлюючи правове становище ветеранів АТО/ООС, українські ЗМІ аналізували законодавство України щодо УБД, державну політику зі створення інституцій та служб для допомоги учасникам і ветеранам АТО, затвердження урядових цільових програм реабілітації та реадaptaції ветеранів війни. Встановлено, що найбільшу увагу ЗМІ привертала патання соціального захисту ветеранів АТО/ООС, зокрема фінансові виплати, матеріальна підтримка, фізична та психологічна реабілітація тощо; часто обговорювали пільги для ветеранів, грошову допомогу від держави, протезування поранених, наданням їм житла та земельних ділянок.

Зазначено, що доволі значний сегмент повідомлень у масмедійному просторі України стосувався активної участі громадського сектору суспільства в підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей, а одним з основних стало питання психологічної адаптації ветеранів. Встановлено, що ще одним напрямом розгортання медійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС було відзначення їхніх успіхів щодо реінтеграції в цивільне життя, особливо завдяки спорту, мистецтву, підприємництву тощо. З'ясовано, що деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом уваги масмедіа – ЗМІ повідомляли про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо, а водночас висвітлювали численні вияви їхньої громадської та політичної діяльності.

Ключові слова: масмедійний простір, ветерани АТО/ООС, російсько-українська війна, соціогуманітарна проблематика.

Український масмедійний простір охоплює весь обсяг інформації, який продукують різного типу засоби масової інформації (ЗМІ) (періодична преса, телебачення, радіо, інтернет-ресурси тощо) та циркулює в інформаційних потоках нашої країни. Для науковців різних галузей, передовсім істориків, фахівців зі соціальної комунікації, соціологів, ця інформація часто стає джерелом для проведення наукових

досліджень із різних проблем сучасної історії. Не виняток і проблематика сучасної російсько-української війни, інформація про різноманітні виміри й вияви якої перетворилася на масштабний масмедійний дискурс, який, на моє переконання, на сьогодні потребує ретельного наукового аналізу. Серед малодосліджених аспектів медійного дискурсу наслідків агресії Росії проти України залишається проблематика ветеранів російсько-української війни. Тож мета статті – розкрити характеристику й оцінки соціогуманітарних проблем ветеранів антитерористичної операції (АТО) й операції об'єднаних сил (ООС) від початку війни в лютому 2014 р. до повномасштабного нападу Росії проти України в лютому 2022 р.

Відзначаю, що в українській історіографії є низка публікацій, де викладені результати наукових досліджень правового захисту ветеранів російсько-української війни (Кондратенко, 2015; Кириченко, 2015; Пінчук, Письменна, 2022), участі ветеранів АТО/ООС у громадському та політичному житті України (Martsenyuk, Kvit, 2022), соціально-економічних механізмів реінтеграції ветеранів у сфері соціального захисту (Вербицька, 2021), а також їх мілітарної ідентичності та соціальної адаптації (Артеменко, Батаєва, 2022) тощо. Джерельною основою дослідження стали матеріали українських масмедійних ресурсів, зокрема телевізійних сюжетів і журналістських публікацій інтернет-видань.

Проблематика ветеранів російсько-української війни з'явилася в масмедійному просторі України вже в перший рік проведення АТО. Першочерговою і головною серед тем, пов'язаних із ветеранами АТО, стали питання соціального захисту, передусім відновлення здоров'я військовослужбовців, а також матеріальна підтримка їх та їхніх сімей. Поступово тематика, пов'язана з ветеранами АТО/ООС упродовж 2014–2022 рр., розширювалася.

Правове становище ветеранів АТО/ООС обговорювали передовсім у річичі підтвердження ними свого офіційного комбатанського становища. У липні 2014 р. Верховна Рада України (ВРУ) прирівняла бійців АТО до учасників бойових дій (УБД) (Порошенко, 2014). У серпні того ж року було утворено Державну службу з питань учасників та ветеранів АТО, яка, зокрема, мала завдання вести реєстрацію УБД (Про утворення, 2014). Улітку 2017 р. у ЗМІ з'явилися повідомлення про плани утворення окремого міністерства у справах ветеранів (В Україні збираються створити, 2017). Щоправда цей урядовий орган було створено лише в листопаді 2018 р.

Кабінет Міністрів України (КМУ) 5 грудня 2018 р. затвердив Державну цільову програму фізичної, медичної реабілітації та психосоціальної реадaptaції ветеранів війни та членів їхніх сімей (Про затвердження, 2018). У наступні роки до неї вносили зміни, що також висвітлювали ЗМІ. Для прикладу, у жовтні 2019 р. з'явилося повідомлення низки ЗМІ про створення Єдиного державного реєстру ветеранів, який дасть змогу визначити їхню кількість, констатувати їхні проблеми та потреби. Оголошувалося і про перспективи запуску електронної платформи «Е-ветеран», яка відбудеться в межах державної програми з діджиталізації (В Україні створюють, 2019; Рада ухвалила закон, 2019).

Відзначаю, що представники ЗМІ, опираючись на перевірені джерела, часто наводили доволі різну чисельність ветеранів АТО/ООС в Україні. Так, у серпні 2016 р. Державна служба України у справах ветеранів війни й учасників АТО вказала, що статус УБД отримали 248 415 осіб, які брали участь в АТО на Донбасі (Статус учасника, 2016). У середині 2017 р. ЗМІ писали, що АТО пройшли вже 300 тис. військо-

вослужбовців (В Україні збираються створити, 2017). Статус УБД на 31 січня 2018 р. отримали 326 060 учасників АТО (Статус учасника, 2018). На 2020 р., згідно з інформацією КМУ, у нашій країні майже 400 тис. осіб вважалися ветеранами АТО/ООС (Реформа, 2020). У жовтні 2022 р. виконавча директора Українського ветеранського фонду Наталія Калмикова поінформувала, що до повномасштабної війни в Україні було зареєстровано 500 тис. учасників АТО/ООС із 2014 р. (Калмикова, 2022). Натомість народна депутатка України Галина Третякова (голова Комітету з питань соціалітики та захисту прав ветеранів ВРУ) зазначила, що від 2014 р. і до повномасштабного вторгнення Російської Федерації у нашу країну налічувалося близько 400 тис. ветеранів, із них понад 80 тис. – ветерани Другої світової війни, близько 70 тис. – «воїни інтернаціоналісти», близько 12 тис. – «афганці» (Третякова, 2023). Так, методом простих математичних дій можна підрахувати, що ветеранів АТО/ООС напередодні 24 лютого 2022 р. в Україні було дещо менше 260 тис. осіб. Такі показники відразу викликають запитання, зокрема й чому ветеранів війни в Афганістані відокремлено від «воїнів-інтернаціоналістів».

Варто наголосити, що в медіа час до часу з'являлися думки із приводу неправомірного присвоєння статусу УБД. Один із перших таких матеріалів опублікував засновник фонду «Повернись живим» Віталій Дейнега у грудні 2015 р. Він зауважив безпідставність і сумнівність надання цього статусу трьом категоріям службовців: 1) військовим і працівникам МВС (Міністерства внутрішніх справ), які перебувають на блокпостах у жовтій і зеленій зонах АТО, а не на передовій; 2) солдатам у третій лінії оборони (найчастіше військовослужбовцям Національної гвардії), працівникам штабів (батальйонів, бригад, секторів, Антитерористичного центру); 3) «туристам» – працівникам Міністерства оборони, Генерального штабу, МВС, Служби безпеки України й інших відомств, які отримали скерування в зону АТО на один–два місяці, щоб одержати підвищення, звання, статус УБД. Віталій Дейнега наголосив, що за півтора року війни в реальних боях взяло участь від 35 до 60 тис. осіб, але статус УБД за цей час отримало 140 тис. (Дейнега, 2015). Водночас у масмедіа з'явилися матеріали про труднощі ветеранів, які справді воювали в АТО, щодо отримання статусу УБД. Так, у 2019 р. набула розголосу заява ветерана Олега Борисова, який воював під Іловайськом, але від 2015 р. через бюрократичні перепони не міг отримати відповідного статусу (Екс-військовослужбовець, 2019).

Соціальний захист ветеранів АТО/ООС у 2014–2022 рр. передбачав комплекс таких заходів: фінансові виплати, матеріальна підтримка (зокрема вирішення житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Уперше в масмедійному просторі України питання про потребу певних пільг для учасників АТО порушили ще у травні 2014 р., коли з'явилося повідомлення, що ВРУ дозволила пораненим учасникам АТО лікуватися в елітній клінічній лікарні «Феофанія» (Рада дозволила, 2014). У 2016 р., за повідомленням ЗМІ, у м. Краматорськ Донецької обл. відкрили Центр соціальної адаптації ветеранів АТО та їхніх родин «Поруч», який названо першим подібним закладом в Україні (В Україні з'явиться, 2016).

Оскільки бійців на Сході України було прирівняно до УБД, то вони підпали під дію Закону «Про статус ветеранів війни, гарантію їх соціального захисту». Відтак у ЗМІ неодноразово з'являлися повідомлення про пільги для ветеранів АТО. Щоправда, інколи вони були суперечливими. Так, у 2014 р. на сайті Телевізійної служби новин (ТСН) йшлося про 22 пільги для ветеранів (На які пільги, 2014). Уже наступного

року портал «Українська правда» повідомляв про 13 видів соціальних гарантій і пільг для ветеранів АТО, зокрема на безоплатне отримання ліків за лікарським рецептом, санаторно-курортне лікування, знижку на квартплату і послуги у сфері житлово-комунального господарства в розмірі 75 %. Звісно, для отримання пільг треба було оформити відповідні документи. З метою інформування ветеранів АТО та їхніх сімей фахівці «Укрінформ» і Генерального штабу Збройних сил України розробили інформаційні матеріали (Пільги бійців АТО, 2015).

Тривалий час українські медіа приділяли увагу матеріальному забезпеченню ветеранів АТО, які втратили здоров'я під час бойових дій. Неодноразово з'являлися статті й телевізійні сюжети про потребу якісного протезування для ветеранів. У липні 2014 р. у сюжеті ТСН розповіли, що в Україні було протезовано першого бійця АТО, якому механічну ногу виготовив Львівський протезний завод (В Україні протезували, 2014). Набрало розголосу повідомлення, що під час відвідин прем'єр-міністром України Арсенієм Яценюком Київського військового шпиталю у серпні 2014 р. бійці АТО просили його забезпечити їх закордонними протезами. Звісно, керівник уряду пообіцяв виконати їхні прохання (Вояки АТО, 2014). Зрештою, у жовтні цього ж року уряд виділив 7 млн грн на протези пораненим бійцям (Уряд виділив, 2014). У квітні 2015 р. було внесено зміни до законодавства, які розширювали гарантії соцзахисту бійцям АТО, що також обговорювали медіа (Порошенко, 2015). Однак на початку 2016 р. журналісти і волонтери заговорили про неефективне використання коштів на протезування. Розлогу статтю про це опублікувала волонтерка Антоніна Кумка (Кумка, 2016). Час до часу ЗМІ транслювали надану офіційними особами статистику про кількість ветеранів, які отримали протези. Зокрема, повідомляли, що від січня до вересня 2017 р. 421 учасник АТО отримав необхідне протезування, але ще 150 осіб потребували такої послуги (421 учасник, 2017). До жовтня 2018 р. приблизно 500 українських військовослужбовців і ветеранів пройшли курси протезування і реабілітації за кордоном (500 військовослужбовцям, 2018).

Українські масмедіа приділяли увагу й питанням фінансової допомоги ветеранам АТО/ООС від держави. Для прикладу, 2019 р. ЗМІ повідомили про те, що КМУ виділив близько 13,9 млн грн одноразової допомоги сім'ям загиблих та учасникам АТО, які отримали інвалідність (Кабмін виділив, 2019). Як відзначила експертка громадської організації «Юридична сотня» Марія Звягінцева, КМУ 8 квітня 2021 р. прийняв постанову, якою затвердив використання держбюджетних коштів, передбачених для щорічних виплат ветеранам війни. За цією постановою щорічна разова виплата УБД і постраждалим учасникам Революції Гідності мала становити 1 491 грн, а особам з інвалідністю – від 3 391 до 4 421 грн. (залежно від групи інвалідності) (Звягінцева, 2021). При цьому експертка зауважила, що щорічна разова допомога, зважаючи на попередні рішення урядовців та законодавців, мала би виділятися: для УБД – у розмірі 5 мінімальних пенсій за віком (на 2021 р. – це 8 845 грн); для осіб з інвалідністю внаслідок війни (залежно від групи) – від 7 до 10 мінімальних пенсій за віком (на 2021 р. – це від 12 383 грн до 17 690 грн); для учасників війни та членів сімей загиблих – 3 мінімальних пенсій за віком (5 307 грн) (Звягінцева, 2021). Констатовано, що права ветеранів порушувалися, запропоновано юридичні шляхи вирішення проблеми (подано приклади судових вироків), а також наведено інформацію про декілька зареєстрованих у ВРУ законопроектів, спрямованих на підвищення фінансової допомоги ветеранам, зокрема й АТО/ООС.

Доволі значний сегмент повідомлень у масмедійному просторі України стосувався активної участі громадського сектора суспільства в підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Наприклад, у 2015 р. телевізійники каналу «1+1» повідомляли про розроблення громадськими активістами проєкту щодо соціалізації ветеранів АТО (Активісти, 2015), допомогу волонтерів зі спільноти «Діти героїв України» родинам військових (Титиш, 2015а), діяльність організації «Небесна гвардія» щодо підтримки дітей загиблих воїнів АТО (Сім'ям загиблих, 2015), допомогу волонтера Івана Богдана 30 сім'ям загиблих десантників 95-ї бригади (Титиш, 2015b). Волонтерські організації неодноразово відкривали сайти, де можна було дізнатися інформацію про сім'ї загиблих воїнів, ветеранів російсько-української війни (В Україні запрацював, 2016). У 2016 р. українські масмедіа були сповнені повідомлень про перебування в Україні Ніка Вуйчича (Nick Vujicic), який народився без рук і ніг, але пропагував активну життєву позицію. Українка з Нью-Йорка Наталія Стельмах спільно із проєктом «Wounded Warrior Ukraine» організувала 300 безкоштовних квитків для ветеранів АТО для зустрічі з легендарним австралійцем (Ветеранам АТО, 2016).

Одними з основних питань, які активно обговорювали в українському масмедійному просторі майже від початку російсько-української війни, стали питання психологічної адаптації ветеранів АТО. Вже на січень 2016 р. вималювалися найзначиміші проблеми в цій сфері. Передусім йшлося про відсутність достатньої кількості підготовлених психологів і психіатрів. Окрім того, констатувалося нехтування ветеранами війни своїм психологічним здоров'ям, небажання їх звертатися за допомогою. Київські чиновники наводили невтішну статистику: із 4 000 бійців, які повернулися із зони АТО до столиці, за психологічною допомогою до 1 жовтня 2015 р. звернулося лише 12, а впродовж першого кварталу 2016 р. – до 100 осіб (Максименко, 2016).

Ініціативу налагодження психологічної допомоги ветеранам російсько-української війни взяли на себе громадські організації (ГО). Зокрема, ГО «Студена» (голова – Анастасія Мельниченко) на початку 2016 р. ініціювала проєкт «Без Броні», який передбачав створення мережі психологів для соціально-психологічної реабілітації як ветеранів АТО, так і членів їхніх сімей, а в перспективі – надання юридичних консультацій та допомоги з працевлаштування. ГО «Побратими» також долучилася до організації психологічної допомоги ветеранам АТО. Один з її членів, військовий психолог Андрій Козінчук, наголошував на потребі використання зарубіжного досвіду, передовсім ізраїльського, у боротьбі з посттравматичними стресовими розладами (ПТСР). Член Київської міської спілки ветеранів АТО Максим Петренко пропонував впроваджувати досвід «знеболення письмом» – спонукати ветеранів до запису власних спогадів про війну, аналізу своїх емоційних станів (Максименко, 2016).

Проблема ПТСР у ветеранів АТО/ООС усе частіше ставала предметом обговорення у ЗМІ, зокрема електронних. У вересні 2017 р. радник президента з гуманітарних питань Ольга Богомолець повідомила, що в Україні від початку проведення АТО понад 500 ветеранів і військових скоїли суїцид внаслідок посттравматичного синдрому. Майже 85 % – люди до 40 років. Серед способів скоєння – переважало поранення вогнепальною зброєю (61 %) та повішення (31 %) (Понад 500, 2017). Приблизно тоді ж в Україні започатковано реєстр самогубств серед військовослужбовців і демобілізованих із зони АТО, про що теж писали українські ЗМІ (В Україні створили реєстр суїцидів, 2017). Журналістка Анастасія Магазова у квітні 2018 р., покликаючись на голову Комітету у справах ВРУ у справах ветеранів Олександра Третякова, зазначи-

ла, що від 2014 р. уже понад 1 000 українських військових, які брали участь у російсько-українській війні, наклали на себе руки через наслідки ПТСР (Магазова, 2018).

Публікації на цю тему продовжувалися. У травні 2020 р. Наталія Кіндратів опублікувала статтю «Фізично вдома, а думками – на війні: як ми з татом переживаємо його посттравматичний стресовий розлад». У ній авторка, опираючись на власний досвід спілкування з батьком-ветераном, описала вияви ПТСР і вказала на можливі шляхи боротьби з ним. Вона підтвердила ефективність трьох методів лікування цього розладу: когнітивної терапії процесуалізації; пролонгованої терапії експозиції і десенсибілізації; репроцесуалізації рухом очей (Кіндратів, 2020). На початку 2021 р. керівниця ГО «Об'єднання дружин і матерів бійців учасників АТО» Наталія Музика, будучи дружиною ветерана російсько-української війни, емоційно описала проблему ПТСР. Вона навела промовистий приклад: в одному з районів Київської обл. мешкають 3 родини загиблих українських військових і 30 – ветеранів АТО/ООС, які повернулися живими, але померли вдома внаслідок хвороби чи суїциду. Окресливши стан ветеранів, як «війна всередині людини», Н. Музика висловила думку, що родинам, суспільству, громадським організаціям треба з розумінням ставитися до проблем ветеранів, а не формувати негативні образи учасників війни. Акцентовано прозвучала думка про те, що «владі байдуже до ветеранів», а тому саме громадському сектору варто брати на себе вирішення проблем (Музика, 2021).

У 2019 р. журналіст Станіслав Ясінський, який 4 роки перед тим знімав для телебачення сюжет про ветеранів АТО, що страждали на ПТСР, і про перші спроби державних органів та волонтерів допомогти у вирішенні проблеми, опублікував статтю про зміни, що відбулися за ці роки. Він відзначив певні успіхи в питанні реабілітації ветеранів АТО, розповів про бійців, які змогли подолати ПТСР, описав роботу Андрія Чайковського – психіатра у військовому шпиталі, який від 2015 р. надав допомогу близько 5 000 українським військовим і ветеранам. Журналіст також поспілкувався з міністером у справах ветеранів Оксаною Колядою, яка констатувала недостатню увагу держави в попередні роки до питання психологічної реабілітації ветеранів і наголосила, що зараз лише розбудовується «національна система психосоціальної адаптації ветеранів». Станіслав Ясінський відзначив відсутність зрушень у змістовому наповненні реабілітації ветеранів у 30 госпіталях, а також вказав на плідну діяльність небагатьох волонтерських центрів із реабілітації ветеранів, які часто діють на громадських засадах (Ясінський, 2019).

Можливо, саме такі повідомлення підштовхнули урядовців до активніших дій. Наприкінці 2019 р. Міністерство у справах ветеранів повідомило про підготовку програми щодо реабілітації воїнів і ветеранів. При цьому наголошувалось, що 90 % із них потребують психологічної підтримки (Хоцянівська, 2019). У 2020 р. декілька профільних міністерств, зокрема й Міністерство у справах ветеранів, розробило реформу підтримки ветеранів, яка передбачала: надання послуг зі санаторно-курортного лікування та психологічної реабілітації, відновлення фізичного і психічного здоров'я не менше 70 тис. ветеранів; надання грошових компенсацій за житло 4,5 тис. ветеранам війни; надання послуг зі соціальної і професійної адаптації, зокрема допомогу у відкритті власної справи; розроблення комплексної програми з героїзації ветеранів війни в суспільстві тощо (Реформа, 2020).

Увагу журналістів часто привертала нетрадиційні форми реабілітації ветеранів. Так, у серпні 2019 р. у сюжеті ТСН на каналі «1+1» повідомили, що ветерани АТО

здійснили «парашутний десант» на Говерлу (Ветерани АТО/ООС здійснили, 2019). У вересні в одному зі сюжетів телевізійних новин розповідали про ветеранів АТО, які утворили на Гуцульщині реабілітаційно-відпочинковий табір, де колишні учасники російсько-української війни мали змогу відпочивати, збирати гриби, спілкуватися (Грубич, 2019). Журналістка Ірина Загородня в липні 2021 р. висвітлила у медіа метод «небесної реабілітації» ветеранів АТО – у Харкові пропонують не лише коротку мандрівку на літаках, а й стрибки з парашутами (звісно, під ретельним наглядом інструкторів). Лише цього року її пройшли 50 осіб (Загородня, 2021a). Журналістка Віка Ясинська розповіла про центр психологічної адаптації для ветеранів АТО і чинних військових «Бандерівський схрон», який у 2016 р. на Івано-Франківщині відкрив ветеран російсько-української війни Ігор Чернецький (Ясинська, 2022).

На кінець 2021 р. в Україні активно діяли сотні громадських організацій, спрямованих на допомогу ветеранам АТО/ООС. Журналістка Олена Барсукова особливо відзначила 10 громадських ініціатив та описала напрями їхньої діяльності. В її статті йшлося про Центр травматерапії «Повернення», який займався спеціалізованим лікуванням ПТСР і супутніх розладів, київську організацію «Veteran Hub» (юридична допомога ветеранам АТО), ініціативу «Воїну гідна праця» (допомога у працевлаштуванні ветеранів), львівську організацію «Veterans GO» (реабілітація та соціалізація через інклюзивні подорожі, альпінізм і пригоди), організацію «Veteranius» (залучення ветеранів до проведення курсів «молодого бійця»), ГО «Юридична сотня» (правова допомога учасникам російсько-української війни), ГО «Блакитний птах» (допомога ветеранам, які побували в полоні), Центр психічного здоров'я та тавмтерапії «Форпост», Центр реабілітації та реадптації «Ярміз», Перший жіночий ветеранський простір «РеХаб» (Барсукова, 2021).

На порталі «Цензор.нет» у вересні 2019 р. з'явився матеріал про роботу в с. Циблі на Київщині сучасного Українського державного медико-соціального центру ветеранів війни, який лікує ветеранів бойових дій на Сході України ще з 2014 р. За 5 років курс реабілітації в ньому пройшли понад 6 700 учасників АТО/ООС (Центр ветеранів-фронтовиків, 2019). Про роботу найсучаснішого Центру реабілітації учасників бойових дій у Луцьку розповіла журналістка Тетяна Хомич у березні 2021 р., зазначивши, що його будували близько 20 років (Хомич, 2021).

Не меншу увагу ЗМІ присвячували й питанням матеріального забезпечення ветеранів АТО, зокрема надання їм житла та земельних ділянок. Доволі часто на різних інформаційних ресурсах наводили інформацію про зловживання в цих питаннях, зокрема щодо надання землі. Так, у сюжеті «ТСН. Тиждень» 6 лютого 2022 р. повідомляли про проблеми з виділенням землі ветеранам АТО в Чернівцях: там депутати замість того, щоб задовольнити законні вимоги ветеранів, проголосували за виділення землі собі та своїм родичам. Тележурналісти заявили, що це проблема всієї країни і «військові роками сам на сам продовжують воювати з ворогом, який удома» (Хто краде, 2022; Кому дістається земля, 2022; Ярмола, 2022). Скандального забарвлення набув випадок у Запоріжжі, де ветеранам АТО/ООС виділили земельні ділянки, але виявилося, що на них вже облаштовано цвинтар і проводяться поховання померлих (На Запоріжжі, 2017). Земельні афери на Київщині, внаслідок яких ветерани АТО втратили значну кількість виділених їм ділянок, розслідував та висвітлив Андрій Бондаренко (Бондаренко, 2021). Повідомляли і про чиновника на Полтавщині, який брав хабарі від ветеранів за сприяння у виділенні їм земельних ділянок (Чиновник РДА, 2019).

Проблеми з отриманням квартири ветеранами АТО/ООС і членами їхніх сімей також цікавили журналістів та волонтерів. Так, Валерія Ковалінська 2020 р. опублікувала статтю про неотримання квартир кількома ветеранами АТО у Дніпрі (Ковалінська, 2020). Наталія Волосацька розкрила специфічну юридичну колізію, яка склалася при приватизації житла ветераном АТО Ігорем Галушкою. Він отримав від держави понад 1 млн грн на придбання житла, купив його, однак не зміг приватизувати, оскільки забудовник вів три судові процеси. Проте без оформленого права власності органи соціального захисту могли вимагати повернення коштів державі (Волосацька, 2022; Ветеран АТО купив квартиру, 2022).

Дещо рідше, але все ж потрапляла у фокус уваги українських медіа й інформація про отримання квартир ветеранами АТО. У січні 2018 р. з'явилося телевізійне повідомлення, що Львів перший серед українських міст побудував багатоповерхівку для ветеранів російсько-української війни. Двокімнатні квартири отримали 42 родини захисників України. Вартість будівлі сягнула 55 млн грн (Львів першим, 2018). Військовий кореспондент Геннадій Карпюк поінформував, що на 2018 р. заплановано виділити з Державного бюджету України 4 млрд грн на побудову житла для ветеранів АТО, а також на спорудження житла військовим (Карпюк, 2018). Щоправда, вже у травні 2018 р. з'явилася інформація, що КМУ виділив 300 млн грн на купівлю житла для родин воїнів АТО (Кабмін, 2018). На березень 2019 р. у черзі на отримання житла перебувало 19,5 тис. учасників бойових дій на Донбасі (У черзі, 2019). Улітку 2021 р. ЗМІ поширювали повідомлення про плани українського уряду забезпечити житлом 414 ветеранів-переселенців (Уряд цього року, 2021). Наприкінці 2021 р. трансливали заяву Президента Володимира Зеленського про надання у 2022 р. житла всім учасникам АТО/ООС, які цього потребують (Зеленський пообіцяв, 2021).

Ще один напрям розгортання масмедійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС – *наголошення на їхніх успіхах щодо реінтеграції в цивільне життя*. ЗМІ особливо заторкували теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємстві тощо. Поширеними стали повідомлення про перемоги наших ветеранів на різних спортивних змаганнях, зокрема «Іграх незламних» (Invictus Games). До прикладу, у лютому 2017 р. на порталі «Українська правда» з'явився матеріал Наталії Чурікової, Оксани Пашевич та Оксани Горбач про участь українських ветеранів в «Іграх незламних». Журналістки розповіли про колишніх бійців, які пройшли АТО: Юрія Писарчука, Володимира Яроху та Олександра Чуба. Кожен із них отримав важкі травми, однак зміг подолати біль і психічні обмеження, зайнятися спортом та показати чудові результати при відборі на міжнародні спортивні змагання для військово-службовців і ветеранів з обмеженими фізичними можливостями, які мали відбутися восени 2017 р. у Торонто (Канада). Журналістки представили біографії трьох ветеранів, їхні поранення, лікування, реабілітацію – боротьбу за повноцінне життя. Один із головних меседжів матеріалу – «будь-яке обмеження перш за все в голові» (Чурікова, Пашкевич, Горбач, 2017). У травні 2018 р. ЗМІ повідомили, що Президент України підписав указ про створення системи спортивної реабілітації ветеранів АТО (Порошенко підписав указ, 2018).

Цікавим було повідомлення в липні 2016 р. про перший спортивний протез для героя АТО – колишнього командира взводу десантників Сергія Романовського, що втратив ногу в боях під Щастям. Він готувався до параолімпійських змагань із триатлону (Скалічені ветерани, 2016). Численні публікації на тему участі українських

ветеранів у спортивних змаганнях різного рівня продовжувалися і в наступні роки (Юрченко, 2016; «Ігри несорених», 2018; У Києві змагалися, 2019; Загородня, 2021b). Зокрема, привертая увагу футбольний турнір «Кубок Героїв АТО», фінал якого щороку (від 2014 р.) відбувався на стадіоні «Динамо» в Києві. У 2020 р. у ньому взяло участь 96 команд з усіх регіонів України (Мацюцька, 2020).

У листопаді 2021 р. телевізійні журналісти продемонстрували сюжет про ветерана АТО, мистця Руслана Кашаюка з Луцька, який малював ікони на склі і вишивав бісером. Він створив сотні портретних робіт, зокрема військових побратимів та волонтерів (Ветеран АТО, 2021). Ветеран АТО Валерій Ананьєв написав і видав книжку про війну «Сліди на дорозі», причому на січень 2019 р. було реалізовано вже 10 тис. примірників (Ветеран АТО, 2019).

Неодноразово в медіа з'являлися матеріали про активну підприємницьку діяльність ветеранів АТО. До прикладу, журналісти ТСН у межах проєкту «Бізнес-фронт» у серпні 2018 р. розповіли п'ять історій українських ветеранів, яким вдалося відкрити й успішно вести свій бізнес (Бізнес-фронт, 2018). Того ж року на «Цензор.нет» з'явилася розповідь про одесита Олександра Доброжанського, ветерана АТО, який зайнявся виробництвом швейцарського сиру (Ветеран АТО, 2018).

Деякі випадки *девіантної, асоціальної поведінки* ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом уваги масмедіа. ЗМІ повідомляли про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо. Так, у серпні 2019 р. висвітлювали затримання ветерана АТО Володимира Регеші, який поранив журналіста Володимира Рунця (У Києві судитимуть, 2019). У вересні було затримано ветерана АТО Олексія Белька, який погрожував підірвати міст Метро в Києві («Мінер», 2019). Упродовж декількох наступних місяців в українських масмедіа з'являлися повідомлення про долю затриманого, зокрема й те, що Міністерство у справах ветеранів має намір захищати інтереси О. Белька, а також про вимоги прокуратури відправити «мінера» на примусове психіатричне лікування.

У серпні 2021 р. набув розголосу випадок, коли ветеран російсько-української війни Володимир Прохнич проніс до будівлі КМУ гранату. Його було затримано й ув'язнено, однак справа набула розголосу, оскільки, як повідомила пресслужба Міністерства у справах ветеранів, російські пропагандивні ресурси висвітли інцидент у своїй звичній манері, намагаючись сформувати нагетивний образ захисників України (Несчетна, 2021). Треба наголосити, що В. Прохнич раніше був сапером у батальйоні «Айдар», нагороджений президентом П. Порошенком орденом «За мужність» III ступеня.

Серед проблем, які обговорювали в українських медіа впродовж 2014–2022 рр. було й домашнє насильство з боку ветеранів АТО/ООС. Наталія Музика наводила дані дослідження 2020 р., згідно з яким майже кожна четверта жінка стикнулася з такими виявами, як лайка, нецензурні вислови на її адресу або застосування щодо неї фізичної сили. Тільки 50 % із постраждалих зверталися по допомогу, переважно до психолога, і лише зрідка – до поліції та лікарні. Авторка рекомендувала проводити широкі інформаційні кампанії на місцевому рівні, під час яких інформувати жінок щодо їхніх прав, пільг і механізмів їх отримання. Крім того, вона наголосила на потребі посилювати позитивний образ ветерана, щоб уникнути формування стереотипного враження про ветеранів АТО/ООС як потенційних ініціаторів домашнього насильства (Музика, 2020).

Водночас ЗМІ висвітлювали й випадки нападів на ветеранів АТО, зокрема у 2017 р. справа побиття «тітушками» ветерана російсько-української війни у Дніпрі (У Дніпрі, 2017). На початку травня 2018 р. у Києві невідомі напали на ветерана АТО, захисника Донецького аеропорту Дмитра Вербича (Невідомі напали, 2018). Українські ЗМІ негативно відреагували на заяву ведучого телеканалу «NewsOne» В'ячеслава Піховшека, який прирівняв УБД на Донбасі до вбивць (Піховшек, 2018). У Львові 16 листопада 2020 р. троє поліцейських напали на двох ветеранів АТО і побили їх. Завдяки розголосу у ЗМІ нападників було звільнено із правоохоронних органів (Руда, 2020). У травні 2020 р. біля ставка на Житомирщині було вбито сімох ветеранів АТО. За цієї справою стежили провідні медіа України, публікуючи статті та поширюючи телевізійні сюжети (Житомирський суд, 2020).

Водночас у масмедіа висвітлювали й *вияви громадської та політичної діяльності* ветеранів АТО/ООС. Особливого розголосу у 2016–2017 рр. набула акція блокування торгівлі вугіллям із тимчасово окупованими територіями Луганської і Донецької обл. У ній брали участь і ветерани АТО (Ветерани АТО пригрозили, 2017). Протестували ветерани й проти імпорту вугілля з Росії у лютому 2020 р. (Під Кабміном, 2020). ГО ветеранів АТО у 2017 р. виступили проти незрозумілого та непрозорого розподілу державних грошей між т. зв. «громадськими ветеранськими організаціями». З'ясувалося, що їх значна частина потрапляє до сумнівних ветеранських організацій, які на державні гроші проводять в Україні проросійські акції, зокрема марш «Безсмертного полку» (Журналісти з'ясували, 2017). Зрештою, Міністерство соціальної політики провело перевірку використання коштів організаціями ветеранів (Ковальська, 2018).

Неодноразово повідомляли і про менш масштабні, але резонансні ініціативи. Так, у травні 2016 р. ветерани АТО в Івано-Франківську висунули ініціативу відправити міського голову у відставку через невирішення питання щодо надання землі УБД (У Івано-Франківську, 2016). У вересні ветерани АТО пікетували міськраду в Запоріжжі через конфлікт із водіями маршрутних автобусів, які відмовлялися виконувати норму закону про безкоштовний проїзд для УБД (У Запоріжжі, 2016). У грудні 2016 р. Спілка ветеранів АТО приготувала і надіслала подарунки до дня Святого Миколая понад 300 дітям своїх загиблих побратимів (Ветерани АТО здійснили мрії, 2016). У березні 2017 р. ветерани АТО зареєстрували на сайті Президента України петицію з вимогою позбавити співачку Світлану Лободу звання заслуженої артистки України (Ветерани АТО вимагають, 2017). На початку 2018 р. освітяни, які брали участь у бойових діях на Сході України, розробили методичку проведення уроків патріотизму для учнів київських шкіл (Ветерани АТО розробили методичку, 2018). У березні того ж року ветерани виступили з вимогою до Президента України провести прозорий конкурс голови Державної служби України у справах ветеранів війни й учасників АТО («Ми вимагаємо...», 2018). У листопаді 2018 р. тисячі ветеранів АТО і громадських активістів прийшли під будівлю КМУ з вимогою створення окремого Міністерства у справах ветеранів (Ветерани вийшли, 2018). Миколаївська обласна спілка ветеранів АТО регулярно проводила конференції організацій УБД. 12 квітня 2018 р. відбулася четверта така, на ній передусім обговорювали питання правового й соціального захисту ветеранів (У Миколаєві, 2018). На початку 2019 р. у ЗМІ наведено приклад ветеранів АТО, які в с. Пустовійтівка Сумської обл., де не було дільничного поліцейського, організували «нічну варту» для боротьби з підлітковим алкоголізмом та хуліганством (Солодовник, 2019). Активно виступали ветерани АТО і за звільнення з італійської в'язниці нацгвардійця Віталія Марківа («Я теж...», 2019).

Наводили й інші приклади патріотизму ветеранів АТО. Зокрема, у 2018 р. медіа повідомляли про навчання резервістів в Україні, куди першими прибули саме ветерани російсько-української війни (Хоцянівська, 2018). Зауважу, що події відбувалися наприкінці 2018 р., коли президент П. Порошенко оголосив воєнний стан в Україні. Тож першими, до кого звернувся Верховний головнокомандувач, були саме ветерани АТО (Порошенко, 2018). Медіапростір України в цей час був наповнений матеріалами про переслідування ветеранів АТО з боку владних органів. Сайт «Цензор.нет» у 2017 р. оприлюднив матеріали справи щодо обвинувачення старшого солдата Бердянського прикордонного загону Сергія Колмогорова, який за вироком Приморського районного суду й Апеляційного суду Донецької обл. отримав 13 років ув'язнення за участь у 2014 р. у запеклих боях у секторі «М» та виконання свого військового обов'язку (Прикордонника, 2017).

Отже, в українському медійному просторі у 2014–2022 рр. сформувалося декілька дискурсів, пов'язаних із ветеранами АТО: правове становище; соціальний захист; реінтеграція до повсякденного цивільного життя; переслідування ветеранів; девіації ветеранів. Висвітлюючи правове становище ветеранів АТО/ООС, українські ЗМІ аналізували законодавство України щодо УБД, державну політику зі створення інституцій та служб, спрямованих на допомогу учасникам і ветеранам АТО, затвердження урядових цільових програм реабілітації та реадaptaції ветеранів війни. Характеризуючи чисельність ветеранів, масмедіа не оминали увагою й численні випадки неправомірного набуття статусу УБД службовцями різних державних органів. Найбільше увагу ЗМІ привертала питання соціального захисту ветеранів АТО/ООС, зокрема фінансові виплати, матеріальна підтримка (вирішення житлових проблем), фізична та психологічна реабілітація тощо. Доволі часто йшлося про пільги для ветеранів, грошову допомогу від держави, протезування поранених бійців, наданням їм житла та земельних ділянок. Доволі значний сегмент повідомлень у масмедійному просторі України стосувався активної участі громадського сектора суспільства в підтримці ветеранів АТО/ООС та їхніх сімей. Одним із головних питань, які активно обговорювали майже від початку сучасної російсько-української війни, стала психологічна адаптація ветеранів АТО. Ще один напрям розгортання масмедійного дискурсу щодо ветеранів АТО/ООС – підкреслення їхніх успіхів щодо реінтеграції в цивільне життя. ЗМІ особливо підносили теми успіхів ветеранів у спортивному, мистецькому житті, підприємництві тощо. Деякі випадки девіантної, асоціальної поведінки ветеранів АТО/ООС також ставали об'єктом їхньої уваги. Повідомляли і про випадки бійок, використання зброї з метою залякування тощо. Водночас висвітлювали й вияви громадської та політичної діяльності ветеранів АТО/ООС.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

421 учасник АТО отримав необхідне протезування в 2017 році, ще 150 осіб потребують його, – Мальцев. (2017). https://m.censor.net/ua/news/454987/421_uchasnyk_ato_otrymav_neobhidne_protezuвання_v_2017_rotsi_sche_150_osib_potrebuyut_yiogo_maltsev

500 військовослужбовцям провели за кордоном складні операції з протезування, – офіс Уповноваженого президента з питань реабілітації учасників АТО. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3090294/500_viyiskovoslujbovtvsyam_provely_zakordonom_skladni_operatsiyi_z_protezuвання_ofis_upovnovajenogo

Активісти розробили проект для бійців АТО, що допоможе отримати житло та роботу. (2015). <https://tsn.ua/ukrayina/aktivisti-rozrobili-proekt-dlya-biyciv-ato-schodopomozhe-otrimati-zhitlo-ta-robotu-470851.html>

Артеменко, А., Батаєва, К. (2022). *Мілітарна ідентичність та соціальна адаптація ветеранів АТО/ООС: монографія.* Харків.

Барсукова, О. (2021). *Повернутися з війни: 10 ініціатив для захисників і захисниць України.* <https://life.prawda.com.ua/society/2021/10/14/246215/>

Бізнес-фронт. П'ять історій учасників АТО, які відкрили свою справу. (2018). https://tsn.ua/special-projects/business_front/

Бондаренко, А. (2021). *Земельні афери: як «заїжджають до раю» на спинах героїв АТО.* <https://biz.censor.net/r3275364>

В Україні з'явиться перший комплексний Центр адаптації ветеранів АТО. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-z-yavitsya-pershiiy-kompleksniy-centr-adaptaciyi-veteraniv-ato-687829.html>

В Україні запрацював ще один сайт, через який можна допомогти родинам загиблих воїнів. (2016). <https://life.prawda.com.ua/society/2016/06/2/213182/>

В Україні збираються створити міністерство, яке опікуватиметься ветеранами АТО. (2017). <https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-zbirayutsya-stvoriti-ministerstvo-yake-opikuvatimetsya-veteranami-ato-960203.html>

В Україні протезували першого бійця АТО. (2014). <https://tsn.ua/video/video-novini/v-ukrayini-protvezuvali-pershogo-biycya-ato.html>

В Україні створили реєстр суїцидів серед демобілізованих АТОвців. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-reyestr-suyicidiv-sered-demobilizovanih-atovciv-993015.html>

В Україні створюють єдиний реєстр ветеранів, а в регіонах відкриють Ветеранські простори. (2019). <https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-stvoryat-yediniy-reyestr-veteraniv-a-v-regionah-vidkriyut-veteranski-prostori-1425993.html>

Вербицька, А. (2021). Соціально-економічний механізм реінтеграції ветеранів АТО/ООС у сфері соціального захисту. *Проблеми і перспективи економіки та управління*, 2(26), 48–56.

Ветеран АТО Валерій Ананьєв написав і видав книжку про війну «Сліди на дорозі» без допомоги видавництва, продано вже 10 тисяч примірників. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3108134/veteran_ato_valeriyi_ananyev_napysav_i_vydav_knyjku_pro_viyinu_slidy_na_dorozi_bez_dopomogy_vydavnystva

Ветеран АТО почав виробництво швейцарського сиру в наймолодшій німецькій колонії України. (2018). https://m.censor.net/ua/photo_news/3082539/veteran_ato_pochav_vyrobnystvo_shveytsarskogo_syru_v_nayimolodshiyi_nimetskiyi_koloniyi_ukrayiny_fotoreportaj

Ветеран АТО, який захопився малюванням картин після війни. (2016). <https://tsn.ua/video/video-novini/veteran-ato-yakiy-zahopivsya-malyuvanniam-kartin-pislya-viyini.html>

Ветеранам АТО подарували 300 квитків на зустріч із легендарним Ніком Вуйчичем. (2016). https://m.censor.net/ua/blogs/1101551/veteranam_ato_podarovali_300_kvitkv_na_zustrch_z_legendarnim_nkom_vuyichichem

Ветерани АТО вимагають у Президента позбавити Світлану Лободу звання Заслуженої артистки України. (2017). <https://tsn.ua/glamur/veterani-ato-vimagayut->

u-prezidenta-pozbaviti-svitlanu-lobodu-zvannya-zasluzhenoyi-artistki-ukrayini-892554.html

Ветерани АТО здійснили мрії дітей своїх побратимів, які загинули на сході. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-zdiysnili-mriyi-ditey-svoyih-pobratimiv-yaki-zaginuli-na-shodi-849884.html>

Ветерани АТО пригрозили заблокувати всі проходи Луганської і Донецької області. (2017). <https://tsn.ua/ato/veterani-ato-prigrozili-zablokuvati-vsi-prohodi-luganskoyi-i-doneckoyi-oblasti-871440.html>

Ветерани АТО розробили методику уроків патріотизму для шкіл, застосовувати її почнуть із вересня в Києві. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3059685/veterany_ato_rozrobyly_metodyku_urokiv_patriotyizmu_dlya_shkil_zastosovuvaty_yiyi_pochnut_iz_veresnya

Ветерани АТО/ООС здійснили нічний парашутний десант на Говерлу. (2019). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-oos-zdiysnili-nichniy-parashutniy-desant-na-goverlu-1397349.html>

Ветерани вийшли під Кабмін вимагати створення свого міністерства. (2018). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-viyshli-pid-kabmin-vimagati-stvorennya-svogo-ministerstva-1245612.html>

Волосецька, Н. (2022). *Юридична колізія: чому держава може позбавити ветерана АТО подарованого мільйона гривень на купівлю житла.* <https://tsn.ua/exclusive/yuridichna-koliziya-chomu-derzhava-mozhe-pozbaviti-veterana-ato-podarovanogo-milyona-griven-na-kupivlyu-zhitla-1955656.html>

Ветеран АТО купив квартиру за гроші від держави, проте житло досі не його. (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=r4TZ3nMEkI8>

Вояки АТО без кінцівок попросили в Яценюка закордонні протези. (2014). <https://tsn.ua/ukrayina/voiyaki-ato-bez-kincivok-poprosili-v-yacenyuka-zakordonni-protezi-362759.html>

Грубич, К. (2019). *Грибна рота України: як ветерани АТО створили у Карпатах спільну справу та проходять там реабілітацію.* <https://tsn.ua/ukrayina/gribna-rota-ukrayini-yak-veterani-ato-stvorili-u-karpatah-spilnu-spravu-ta-prohodyat-tam-reabilitaciyu-1411545.html>

Дейнега, В. (2015). *Ветерани АТО просять не присваивать статус УБД тьловикам и туристам.* https://censor.net/ru/blogs/1100706/veterany_ato_prosyat_ne_prisvaivat_status_ubd_tylovikam_i_turistam

Екс-військовослужбовець 93-ї бригади Олег Борисов, який воював під Іловайськом, не може з 2015 року оформити статус учасника бойових дій. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3125094/eksviyiskovoslujbovets_93yi_brygady_oleg_borysov_yakuyi_voyuvav_pid_ilovayiskom_ne_moje_z_2015_roku

Житомирський суд завтра розглядатиме резонансну справу вбивці сімох ветеранів АТО Захаренка. (2020). <https://censor.net/ua/p3443964>

Журналісти з'ясували, на що витрачають держкошти скандальні ветеранські організації. (2017). <https://tsn.ua/groshi/zhurnalisti-z-yasovali-na-scho-vitrachayut-derzhkoshti-skandalni-veteranski-organizaciyi-903737.html>

Загородня, І. (2021а). *Реабілітація в небі: 50 ветеранів АТО літали над Харківською областю.* <https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-v-nebi-50-veteraniv-ato-litali-nad-harkivskoyu-oblastyu-1827604.html>

Загородня, І. (2021b). *Зі спорядженням арміїця вагою понад 30 кг: ветеран АТО здолав 10-кілометрову дистанцію марафону*. <https://tsn.ua/ukrayina/zi-sporiadzhenni-armiysya-vagoyu-ponad-30-kg-veteran-ato-zdolav-10-kilometrovu-distanciyu-marafonu-1880362.html>

Звягінцева, М. (2019). *Щорічна виплата й щорічні проблеми ветеранів*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/4/7292426/>

Зеленський пообіцяв квартири всім ветеранам АТО й ООС. (2021). <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10100212-zelenskij-poobicjav-kvartiri-vsime-veteranam-ato-j-oos.html>

«Ігри нескорених»: 15 членів національної команди будуть змагатись в 6 видах спорту. (2017). <https://prm.ua/igri-neskorenih-15-chleniv-natsionalnoyi-komandi-budut-zmagatis-v-6-vidah-sportu/>

Кабмін виділив 300 млн грн на закупівлю житла для сімей воїнів АТО. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3066429/kabmin_vydilyv_300 mln_grn_na_zakupivlyu_jytla_dlya_simeyi_voyniv_ato

Кабмін виділив близько 13,9 млн грн одноразової допомоги сім'ям загиблих та учасникам АТО, які отримали інвалідність. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3130677/kabmin_vydilyv_blyzko_139 mln_grn_odnorazovoyi_dopomogy_simyam_zagyblyh_ta_uchasnykam_ato_yaki_otrymaly

Калмикова, Н. (2022). *Вони віддають себе Україні. Як держава підтримує ветеранів і їхні сім'ї?* <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/10/18/250892/>

Карпюк, Г. (2018). *У військових з'явиться 200 тисяч квадратних метрів квартирного щастя*. https://m.censor.net/ua/blogs/3053185/u_vyiskovih_zyavitsya_200_tisyach_kvadratnih_metriv_kvartirnogo_schastya

Кіндратів, Н. (2020). *Фізично вдома, а думками – на війні: як ми з татом переживаємо його посттравматичний стресовий розлад*. <https://life.pravda.com.ua/society/2020/05/15/240996/>

Ковалінська, В. (2020). *Квадратні метри для армії: у Дніпрі ветерани АТО не отримали квартир*. <https://tsn.ua/ukrayina/kvadratni-metri-dlya-armiyi-u-dnipro-veterani-ato-ne-otrimali-kvartiri-1670344.html>

Ковальська, Н. (2018). *В Україні починається перевірка використання коштів ветеранськими організаціями*. <https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-pochinayetsya-perevirka-vikoristannya-koshtiv-veteranskimi-organizacijami-925037.html>

Кому дістається земля, обіцяна українським ветеранам. (2022). <https://tsn.ua/video/video-novini/komu-distayetsya-zemlya-obicyana-ukrayinskim-veteranam.html>

Кондратенко, О. (2015). *Загальні засади нормативно-правового забезпечення державного управління у сфері соціального захисту учасників антитерористичної операції та членів їх сімей*. *Вісник Національної академії державного управління при Президенті України*, 4, 113–120.

Кириченко, А. (2016). *Нормативно-правові механізми забезпечення медико-соціального захисту учасників АТО в Україні*. *Збірник наукових праць співробітників НМАПО ім. П. Л. Шупика*, 25, 435–444.

Кумка, А. (2016). *Хто «дискредитує» Держслужбу у справах ветеранів війни та учасників АТО?* https://m.censor.net/ua/blogs/1102179/hto_diskreditu_derjavnu_slujbu_ukrani_u_spravah_veteranv_vyini_ta_uchasnikv_antiteroristichno_operats

Львів першим з українських міст побудував багатопверхівку для ветеранів АТО. (2018). <https://tsn.ua/ukrayina/lviv-pershim-z-ukrayinskih-mist-pobuduvav-bagatoverhivku-dlya-veteraniv-ato-1096480.html>

Магасова, А. (2018). *Самогубства серед військових у зоні АТО та ветеранів – наскільки масштабною є проблема та чи вдається її вирішувати?* <https://www.dw.com/uk/a-43548220>

Максименко, О. (2016). *«Без броні» і вагань. Соцдаптація воїнів АТО.* <https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/22/206901/>

Мацюцька, О. (2020). *Суперники на полі, але побратими в окопах: як минув шостий фінал Кубка Героїв АТО.* <https://tsn.ua/ato/superniki-na-poli-ale-pobratimi-v-okorah-yak-minuv-shostiy-final-kubka-geroiv-ato-1645702.html>

«Ми вимагаємо провести відкритий і прозорий конкурс», – ветерани АТО звернулися до Порошенка з питання обрання глави Держслужби у справах ветеранів. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3057985/my_vumagayemo_provesty_vidkrytyi_i_prozoryi_konkurs_veteraniv_ato_zvernulysya_do_poroshenka_z_pytannya

«Мінер» моста Метро попросив пробачення в киян, йому не висуватимуть підозру в підготовці теракту. (2019). https://lb.ua/news/2019/09/19/437743_miner_mosta_metro_izvinilsya_pered.html

Музика, Н. (2020). *Непомітні та незахищені: як живеться дружинам та матерям воїнів АТО/ООС.* <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/9/243329/>

Музика, Н. (2021). *Витягнути війну з воїнів: що стоїть за посттравматичним стресовим розладом.* <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/15/243909/>

На Запоріжжі учасникам АТО виділили земельні ділянки на цвинтарі. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzhii-uchasnikam-ato-vidilili-zemelni-dilyanki-na-cvintari-1049975.html>

На які пільги мають право учасники АТО? (2014). <https://tsn.ua/blogi/themes/law/pilgi-dlya-uchasnikiv-ato-361373.html>

Невідомі напали на ветерана АТО, учасника оборони ДАП Вербича в Києві. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3064253/nevidomi_napaly_na_veterana_ato_uchasnyka_oborony_dap_verbycha_v_kyuevi

Несчетна, С. (2021). *У Мінветеранів закликають не поспішати з висновками через інцидент з ветераном АТО в Кабміні.* <https://kyiv.tsn.ua/u-minveteraniv-zaklikayut-ne-pospishati-z-visnovkami-cherez-incident-z-veteranom-ato-v-kabmini-1839409.html>

Під Кабміном мітингували шахтарі й ветерани АТО, вимагаючи припинити імпорт вугілля з Росії. (2020). <https://tsn.ua/ukrayina/pid-kabminom-mitingovali-shahtariy-veteraniv-ato-yaki-vimagali-priviniti-import-vugillya-z-rosiyi-1495848.html>

Пільги бійців АТО: як їх отримати. (2015). <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/29/7056793/>

Піховшек в ефірі NewsOne прирівняв усіх ветеранів АТО до вбивць: Масі Найєм вимагає від ведучого вибачитися перед військовослужбовцями. (2018). https://censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_naiyem_vumagaye_vid_veduchogo

Письменна, О. П., Пінчук, Р. В. (2019). *Правовий захист учасників бойових дій та ветеранів війни. Актуальні проблеми держави і права, 83, 168–172.* https://m.censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_naiyem_vumagaye_vid_veduchogo

Понад 500 українських військових скоїли суїцид за час війни – Богомолець. (2017). <https://tsn.ua/ato/ponad-500-ukrayinskih-viyskovih-skoyili-suyicid-za-chas-viyni-bogomolec-993240.html>

Порошенко закликав ветеранів АТО «бути напоготові». (2018). <https://tsn.ua/tsikavinki/poroshenko-zaklikav-veteraniv-ato-buti-napogotovi-1255077.html>

Порошенко підписав закон про гарантії соцзахисту бійцям АТО. (2015). <https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-garantiyi-soczahistu-biytsyam-ato-424807.html>

Порошенко підписав указ про створення системи спортивної реабілітації ветеранів АТО. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3065758/poroshenko_pidpysav_ukaz_pro_stvorennnya_systemy_sportyvnoyi_reabilitatsiyi_veteraniv_ato

Порошенко прирівняв військових АТО до учасників бойових дій. (2014). <https://tsn.ua/politika/poroshenko-pririvnyav-viyskovih-ato-do-uchasnikiv-bojovih-diy-359422.html>

Прикордонника в Маріуполі посадили на 13 років за стрільяну по автомобілю сепаратиста, що проривався через блокпост. (2017). https://m.censor.net/ua/photo_news/460817/rykordonnyka_v_mariupoli_posadyly_na_13_rokiv_za_strilyanynu_po_avtomobilyu_separatysta_scho_proryvavsya

Про затвердження Державної цільової програми з медичної, фізичної реабілітації та психосоціальної реадптації постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, на період до 2023 року (Постанова КМУ від 05.12.2018 р. № 1021). (2018). *Верховна Рада України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text>

Про утворення Державної служби України у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 11.08.2014 № 326). (2014). *Верховна Рада України.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF#Text>

Рада дозволила учасникам АТО безкоштовно лікуватися в елітній «Феофанії». (2014). <https://tsn.ua/politika/rada-dozvolila-uchasnikam-ato-bezkoshtovno-likuvatisya-v-ELITNIY-FEOFANIYI-352121.html>

Рада ухвалила закон про створення єдиної бази ветеранів. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3110523/rada_uhvalyla_zakon_pro_stvorennnya_yedynoyi_bazy_veteraniv

Реформа підтримки ветеранів. (2020). <https://www.kmu.gov.ua/reformi/bezpeka-ta-oborona/reforma-pidtrimki-veteraniv>

Руда, О. (2020). *Пропонували «порішати баблом»: двох поліцейських, які побили ветеранів АТО у Львові, звільнили.* <https://tsn.ua/ukrayina/proponovali-porishati-bablom-dvoh-policeyskih-yaki-pobili-veteraniv-ato-u-lvovi-zvilnini-1670449.html>

Сім'ям загиблих воїнів АТО можна надіслати листівку до свята. (2015). <https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/24/205411/>

Скалічені ветерани АТО створюють спортивну команду параолімпійців. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/skalicheni-veterani-ato-stvoryuyut-sportivnu-komandu-paraolimpiyiv-684704.html>

Солодовник, О. (2019). *На Сумщині у селі, де звільнився дільничний, ветерани АТО організували власний патруль.* <https://tsn.ua/ukrayina/na-sumschini-u-seli-de-zvilnivsya-dilnichnij-veterani-ato-organizovali-vlasniy-patru-1306926.html>

Статус учасника бойових дій отримали майже 250 тис. учасників АТО. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/status-uchasnika-boyouvih-diy-otrimali-mayzhe-250-tis-uchasnikiv-ato-714799.html>

Статус учасника бойових дій отримали 326 тис. учасників АТО. (2018). <https://censor.net/ua/n3047960>

Титиш, Г. (2015а). *Велика сім'я. Як волонтери допомагають родинам військових.* <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/20/203481/>

Титиш, Г. (2015б). *З великою любов'ю. Волонтер Іван Богдан про спосіб допомоги дітям загиблих воїнів.* <https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/21/205043/>

Третьякова, Г. (2023). *Яким має бути новий закон про ветеранську політику? У Раді розробили новий законопроект про соціальну підтримку ветеранів. У чому його суть і чому державі важливо змінити підхід у цій сфері?* <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/28/703641/>

У Дніпрі заарештували першого «тітушку», що брав участь у побитті ветеранів АТО. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-zaareshtovali-pershogo-titushku-scho-brav-uchast-u-pobitti-veteraniv-ato-927955.html>

У Запоріжжі бійці АТО вийшли до міськради через конфлікт із маршрутниками. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/u-zaporizhzi-biyци-ato-viyshli-do-miskradi-cherez-konflikt-iz-marshrutnikami-752243.html>

У Івано-Франківську сотні ветеранів АТО збираються ініціювати імпічмент меру. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/u-ivano-frankivsku-sotni-veteraniv-ato-zbirayutsya-iniciyuvati-impichment-meru-645549.html>

У Києві змагалися ветерани АТО. (2019). <https://glavcom.ua/sport/news/u-kijevizmagalisya-veterani-ato-foto-625337.html>

У Києві судитимуть ветерана АТО Регешу, який прострелив ногу журналісту Рунцю. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3141862/u_kyuevi_sudytymut_veterana_ato_regeshu_yakuui_prostrelyv_nogu_jurnalistu_runtsyu

У Миколаєві 12 квітня збираються АТОВці. (2018). <https://tsn.ua/ato/u-mikolayevi-12-kvitnya-zbirayutsya-atoshniki-1138272.html>

У черзі на отримання житла стоять 19,5 тис. учасників бойових дій на Донбасі, – Фріз. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3118956/u_cherzi_na_otrymannya_jytla_stoyat_195_tys_uchasnykiv_boyiovih_diyi_na_donbasi_friz

Уряд виділив 7 млн. гривень на протези пораненим бійцям АТО. (2014). <https://tsn.ua/ukrayina/uryad-vidiliv-7-mln-griven-na-protezi-poranenim-biycyam-ato-374874.html>

Уряд цього року планує забезпечити власним житлом щонайменше 400 ветеранів-переселенців. (2021). <https://tsn.ua/ukrayina/uryad-cogo-roku-planuye-zabezpechiti-vlasnim-zhitlom-schonaymenshe-400-veteraniv-pereselenciv-1831381.html>

Хомич, Т. (2021). *Реабілітація ветеранів війни та надсучасний перинатальний центр: у Луцьку ділилися досвідом з депутатами з інших регіонів.* <https://tsn.ua/exclusive/reabilitaciya-veteraniv-viyini-ta-nadsuchasniy-perinatalniy-centr-u-lucku-dililisy-dosvidom-z-deputatami-z-inshih-regioniv-1753300.html>

Хоцянівська, А. (2018). *«Ми потрібні, тому ми тут»: перші резервісти-ветерани АТО вже вирушили на полігони.* <https://tsn.ua/ukrayina/mi-potribni-tomu-mi-tut-persh-rezervisti-veterani-ato-vzhe-viruslili-na-poligoni-1259622.html>

Хоцянівська, А. (2019). У міністерстві готують програму щодо реабілітації воїнів: 90 % потребують психологічної підтримки. <https://tsn.ua/ukrayina/u-ministerstvi-gotuyut-programu-schodo-reabilitaciyi-voyiniv-90-potrebuyut-psihologichnoyi-pidtrimki-1414668.html>

Хто краде ветеранські сотки: як привласнюють земельні ділянки учасників АТО. (2022). <https://tsn.ua/exclusive/hto-krade-veteranski-sotki-yak-privlasnyut-zemelni-dilyanki-uchasnikiv-ato-1970707.html>;

Центр ветеранів-фронтовиків у селі Циблі на Київщині запрошує на реабілітацію учасників АТО/ООС. (2019). https://censor.net/ua/news/3146249/tsentr-veteranivfrontovykiv_u_seli_tsybli_na_kyuyivschyni_zaprosnyue_na_reabilitatsiyu_uchasnykiv_atoos

Чиновник РДА на Полтавщині одержав 45 тис. грн хабарів від учасників бойових дій за сприяння у виділенні землі, – СБУ. (2019). <https://censor.net/ua/n3124426>

Чурикова, Н., Пашкевич, О., Горбач О. (2017). Ігри незламних. Ветерани АТО про обмеження, які лише в голові. <https://life.pravda.com.ua/society/2017/02/8/222499/>

Юрченко, Н. (2016). «Ігри нескорених». Ти, що вже перемогли. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2309086-igri-neskorenih-ti-so-vze-peremogli.html>

Ярмола, Н. (2022). Поки ветерани АТО/ООС на Буковині марно чекають на отримання землі, місцеві депутати вже стали земельними магнатами. <https://tsn.ua/exclusive/poki-veterani-ato-oos-na-bukovini-marno-chehayut-na-otrimannya-zemli-miscevi-deputati-vzhe-stali-zemelnimi-magnatami-1964413.html>

Ясинська, В. (2022). Керівник будинку ветерана «Бандерівській схрон» Ігор Чернецький: «Ми ніколи не знаємо з ким, коли і в якій формі “вилізуть” наслідки війни». <https://censor.net/ru/r3309910>

Ясинський, С. (2019). Реабілітація ветеранів: що відчувають українські захисники та як їм допомагають адаптуватись після війни. <https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-veteraniv-scho-vidchuvayut-ukrayinski-zahisniki-ta-yak-yim-dopomagayut-adaptuvatis-pislya-vijni-1422426.html>

«Я теж Віталій Марків», – нацгвардійці і ветерани АТО виступили на підтримку засудженого в Італії українця. (2019). https://m.censor.net/ua/video_news/3137379/ya_tej_vitaliyi_markiv_natsgvardiyitsi_i_veterany_ato_vystupyly_na_pidtrymku_zasudjenogo_v_italiyi_ukrayintsya

Martsenyuk, T., & Kvit, A. (2022). Successes and Challenges of ATO/JFO Veterans' Involvement in the Public and Political Life of Ukraine. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 5, 50–59.

REFERENCES

421 учасник АТО отримав необхідне протезування в 2017 році, ще 150 осіб потребують його, – Мaltsev. (2017). https://m.censor.net/ua/news/454987/421_uchasnyk_ato_otrymav_neobhidne_protvezuvannya_v_2017_rotsi_sche_150_osib_potrebuyut_yiogo_maltsev (in Ukrainian).

500 військовослужбовців проveli за кордон складні операції з протезування, – офіс Уповноваженого президента з питань реабілітації учасників АТО. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3090294/500_viyiskovoslujbovtস্যam_provety_za_kordonom_skladni_operatsiyi_z_protvezuvannya_ofis_upovnovajenogo (in Ukrainian).

Aktivisty rozroblyli projekt dlia biitsiv ATO, shcho dopomozhe otrymaty zhytlo ta robotu. (2015). <https://tsn.ua/ukrayina/aktivisti-rozrobili-proekt-dlya-biyciv-ato-scho-dopomozhe-otrimati-zhitlo-ta-robotu-470851.html> (in Ukrainian).

Artemenko, A., & Bataieva, K. (2022). *Militarna identychnist ta sotsialna adaptatsiia veteraniv ATO/OOS: monohrafiia.* Kharkiv (in Ukrainian).

Barsukova, O. (2021). *Povernutysia z viiny: 10 initsiatyv dlia zakhysnykiv i zakhysnyts Ukrainy.* <https://life.pravda.com.ua/society/2021/10/14/246215/> (in Ukrainian).

Biznes-front. Piat istorii uchasnykiv ATO, yaki vidkryly svoiu spravu. (2018). https://tsn.ua/special-projects/business_front/ (in Ukrainian).

Bondarenko, A. (2021). *Zemelni afery: yak «zaizhdzhaiut do raiu» na spynakh heroiv ATO.* <https://biz.censor.net/r3275364> (in Ukrainian).

V Ukraini z'avytsia pershyi kompleksnyi Tsentri adaptatsii veteraniv ATO. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-z-yavitsya-pershiy-kompleksniy-centr-adaptaciyi-veteraniv-ato-687829.html> (in Ukrainian).

V Ukraini zapratsiuвав shche odyin sait, cherez yakyyi mozhna dopomohty rodynam zahyblykh voyniv. (2016). <https://life.pravda.com.ua/society/2016/06/2/213182/> (in Ukrainian).

V Ukraini zbyraiutsia stvoryty ministerstvo, yake opikuvatymetsia veteranamy ATO. (2017). <https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-zbirayutsya-stvoriti-ministerstvo-yake-opikuvatymetsya-veteranami-ato-960203.html> (in Ukrainian).

V Ukraini protezuvaly pershoho biitsia ATO. (2014). <https://tsn.ua/video/video-novini/v-ukrayini-protezuvali-pershogo-biycya-ato.html> (in Ukrainian).

V Ukraini stvoryly reiestr suitsydiv sered demobilizovanykh ATOvtiv. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-stvorili-reyestr-suyicidiv-sered-demobilizovanih-atovciv-993015.html> (in Ukrainian).

V Ukraini stvoriat yedyniy reiestr veteraniv, a v rehionakh vidkryiut Veteranski prostory. (2019). <https://tsn.ua/politika/v-ukrayini-stvoryat-yedyniy-reyestr-veteraniv-a-v-regionah-vidkryiut-veteranski-prostori-1425993.html> (in Ukrainian).

Verbytska, A. (2021). *Sotsialno-ekonomichnyi mekhanizm reintehratsii veteraniv ATO/OOS u sferi sotsialnoho zakhystu. Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia,* 2(26), 48–56 (in Ukrainian).

Veteran ATO Valerii Ananiev napysav i vydav knyzhku pro viinu «Slidy na dorozhi» bez dopomohy vydavnytstva, prodano vzhe 10 tysiach prymirnykiv. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3108134/veteran_ato_valeriyi_ananyev_napysav_i_vydav_knyjku_pro_viyinu_slidy_na_dorozhi_bez_dopomogy_vydavnytstva (in Ukrainian).

Veteran ATO pochav vyrobnytstvo shveitsarskoho syru v naimolodshii nimetskii kolonii Ukrainy. (2018). https://m.censor.net/ua/photo_news/3082539/veteran_ato_pochav_vyrobnytstvo_shveytsarskoho_syru_v_nayimolodshiyi_nimetskiyi_koloniyi_ukrayiny_fotoreportaj (in Ukrainian).

Veteran ATO, yakyyi zakhopyvsia maliuvanniam kartyn pislia viiny. (2016). <https://tsn.ua/video/video-novini/veteran-ato-yakyyi-zahopivsyia-malyuvanniam-kartin-pislya-viyni.html> (in Ukrainian).

Veteranam ATO podaruvaly 300 kvytiv na zustrich iz lehendarnym Nikom Vuichychem. (2016). https://m.censor.net/ua/blogs/1101551/veteranam_ato_podaruvali_300_kvityv_na_zustrich_z_legendarnym_nikom_vuyichychem (in Ukrainian).

Veterany ATO vymahaiut u Prezidenta pozbavyty Svitlanu Lobodu zvan'nia Zasluzhenoi artystky Ukrainy. (2017). <https://tsn.ua/glamur/veterani-ato-vimagayut-u-prezidenta-pozbaviti-svitlanu-lobodu-zvannya-zasluzhenoyi-artistki-ukrayini-892554.html> (in Ukrainian).

Veterany ATO zdiisnyli mrii ditei svoikh pobratymiv, yaki zahynuly na skhodi. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-zdiisnyli-mriyi-ditey-svoyih-pobratimiv-yaki-zaginuli-na-shodi-849884.html> (in Ukrainian).

Veterany ATO pryhrozlyly zablokovaty vsi prokhody Luhanskoï i Donetskoï oblasti. (2017). <https://tsn.ua/ato/veterani-ato-prigrozili-zablokovati-vsi-prohodi-luganskoyi-i-doneckoyi-oblasti-871440.html> (in Ukrainian).

Veterany ATO rozrobyly metodyku uroktiv patriotyzmu dlia shkil, zastosovuvaty yii pochnut iz veresnia v Kyievi. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3059685/veterany_ato_rozrobyly_metodyku_uroktiv_patriotyzmu_dlya_shkil_zastosovuvaty_yiyi_pochnut_iz_veresnya (in Ukrainian).

Veterany ATO/OOS zdiisnyli nichnyi parashutnyi desant na Hoverlu. (2019). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-ato-oos-zdiisnyli-nichniy-parashutniy-desant-na-goverlu-1397349.html> (in Ukrainian).

Veterany vyishly pid Kabmin vymahaty stvorennia svoho ministerstva. (2018). <https://tsn.ua/ukrayina/veterani-vyshli-pid-kabmin-vimagati-stvorennya-svogo-ministerstva-1245612.html> (in Ukrainian).

Volosetska, N. (2022). *Yurydychna kolizii: chomu derzhava mozhe pozbavyty veterana ATO podarovanoho miliona hryven na kupivliu zhytla.* <https://tsn.ua/exclusive/yuridichna-koliziya-chomu-derzhava-mozhe-pozbaviti-veterana-ato-podarovanogo-milyona-griven-na-kupivlyu-zhitla-1955656.html> (in Ukrainian).

Veteran ATO kupyv kvartyru za hroshi vid derzhavy, prote zhytlo dosi ne yoho. (2022). <https://www.youtube.com/watch?v=r4TZ3nMEkI8> (in Ukrainian).

Voiaky ATO bez kintsivok poprosyly v Yatseniuka zakordonni protezy. (2014). <https://tsn.ua/ukrayina/voyaki-ato-bez-kincivok-poprosili-v-yacenyuka-zakordonni-protezi-362759.html> (in Ukrainian).

Hrubbych, K. (2019). *Hrybna rota Ukrainy: yak veterany ATO stvoryly u Karpatakh spilnu spravu ta prokhodiat tam rehabilitatsiiu.* <https://tsn.ua/ukrayina/gribna-rota-ukrayini-yak-veterani-ato-stvorili-u-karpatah-spilnu-spravu-ta-prohodyat-tam-reabilitaciyu-1411545.html> (in Ukrainian).

Deineha, V. (2015). *Veterany ATO prosiat ne prisvaivat status UBD tylovikam i turistam.* https://censor.net/ru/blogs/1100706/veterany_ato_prosyat_ne_prisvaivat_status_ubd_tylovikam_i_turistam (in Ukrainian).

Eks-viiskovosluzhbovets 93-yi bryhady Oleh Borysov, yakyi voiuvav pid Ilovaiskom, ne mozhe z 2015 roku oformyty status uchasnyka boiovykh dii. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3125094/eksviyiskovoslujbovets_93yi_brygady_oleg_borysov_yakyyi_voyuvav_pid_ilovayiskom_ne_moje_z_2015_roku (in Ukrainian).

Zhytomyrskiy sud zavtra rozghliadatyne rezonansnu spravu vbyvtisi simokh veteraniv ATO Zakharenka. (2020). <https://censor.net/ua/p3443964> (in Ukrainian).

Zhurnalisty ziasuvaly, na shcho vytrachaiut derzhkoshti skandalni veteranski orhanizatsii. (2017). <https://tsn.ua/groshi/zhurnalisti-z-yasuvali-na-scho-vitrachayut-derzhkoshti-skandalni-veteranski-organizaciyi-903737.html> (in Ukrainian).

Zahorodnia, I. (2021a). *Reabilitatsiia v nebi: 50 veteraniv ATO litaly nad Kharkivskoiu oblastiu.* <https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-v-nebi-50-veteraniv-ato-litali-nad-harkivskoyu-oblastiyu-1827604.html> (in Ukrainian).

Zahorodnia, I. (2021b). *Zi sporiadzhenniam armiitsia vahoju ponad 30 kh: veteran ATO zdolav 10-kilometrovu dystantsiiu marafonu*. <https://tsn.ua/ukrayina/zi-sporiadzhenni-armiyetsya-vagoju-ponad-30-kg-veteran-ato-zdolav-10-kilometrovu-distanciyu-marafonu-1880362.html> (in Ukrainian).

Zviahintseva, M. (2019). *Shchorichna vyplata y shchorichni problemy veteraniv*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2021/05/4/7292426/> (in Ukrainian).

Zelenskyi poobitsiav kvartyry vsim veteranam ATO y OOS. (2021). <https://www.telegraf.in.ua/kremenchug/10100212-zelenskij-poobicjav-kvartiri-vsime-veteranam-ato-j-oos.html> (in Ukrainian).

«Ihry neskorenykh»: 15 chleniv natsionalnoi komandy budut zmahatys v 6 vydakh sportu. (2017). <https://prm.ua/igri-neskorenih-15-chleniv-natsionalnoyi-komandi-budut-zmagatis-v-6-vidah-sportu/> (in Ukrainian).

Kabmin vydilyv 300 mln hrn na zakupivliu zhytla dlia simei voiniv ATO. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3066429/kabmin_vydilyv_300_mln_grn_na_zakupivlyu_jytla_dlya_simeyi_voyiniv_ato (in Ukrainian).

Kabmin vydilyv blyzko 13,9 mln hrn odnorazovoi dopomohy simiam zahyblykh ta uchasnykam ATO, yaki otrymaly invalidnist. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3130677/kabmin_vydilyv_blyzko_139_mln_grn_odnorazovoyi_dopomogy_simyam_zagyblyh_ta_uchasnykam_ato_yaki_otrymaly (in Ukrainian).

Kalmykova, N. (2022). *Vony viddaiut sebe Ukraini. Yak derzhava pidtrymuie veteraniv i yikhni simi?* <https://life.pravda.com.ua/columns/2022/10/18/250892/> (in Ukrainian).

Karpiuk, H. (2018). *U viiskovykh zivaytsia 200 tysiach kvadratnykh metriv kvartyrnoho shchastia*. https://censor.net.ua/blogs/3053185/u_vyiskovykh_zivaytsia_200_tisyach_kvadratnih_metriv_kvartirnoho_schastia (in Ukrainian).

Kindrativ, N. (2020). *Fizychno vdoma, a dumkamy – na viini: yak my z tatom perezhyvaiemo yoho posttravmatychnyi stresovyi rozlad*. <https://life.pravda.com.ua/society/2020/05/15/240996/> (in Ukrainian).

Kovalinska, V. (2020). *Kvadratni metry dlia armii: u Dnipri veterany ATO ne otrymaly kvartyr*. <https://tsn.ua/ukrayina/kvadratni-metri-dlya-armiyi-u-dnipri-veterani-ato-ne-otrymali-kvartiri-1670344.html> (in Ukrainian).

Kovalska, N. (2018). *V Ukraini pochynaietsia perevirka vykorystannia koshtiv veteranskymy orhanizatsiiamy*. <https://tsn.ua/groshi/v-ukrayini-pochinayetsya-perevirka-vikorystannya-koshtiv-veteranskimi-organizaciyami-925037.html> (in Ukrainian).

Komu distaietsia zemlia, obitsiana ukraïnskym veteranam. (2022). <https://tsn.ua/video/video-novini/komu-distayetsya-zemlya-obicyana-ukrayinskim-veteranam.html> (in Ukrainian).

Kondratenko, O. (2015). *Zahalni zasady normatyvno-pravovoho zabezpechennia derzhavnogo upravlinnia u sferi sotsialnoho zakhystu uchasnykiv antyterorystychnoi operatsii ta chleniv yikh simei*. *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnogo upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 4, 113–120 (in Ukrainian).

Kyrychenko, A. (2016). *Normatyvno-pravovi mekhanizmy zabezpechennia medyko-sotsialnoho zakhystu uchasnykiv ATO v Ukraini*. *Zbirnyk naukovykh prats spivrobitnykiv NMAPO im. P. L. Shupyka*, 25, 435–444 (in Ukrainian).

Kumka, A. (2016). *Khto «dyskredytuie» Derzhsluzhbu u spravakh veteraniv viiny ta uchasnykiv ATO?* https://m.censor.net/ua/blogs/1102179/hto_dyskreditu_derjavnu_slujbu_ukrani_u_spravah_veteranv_vyini_ta_uchasnykiv_antiterorystychno_operats (in Ukrainian).

Lviv pershim z ukrainskykh mist pobuduvav bahatopoverkhivku dlia veteraniv ATO. (2018). <https://tsn.ua/ukrayina/lviv-pershim-z-ukrainskih-mist-pobuduvav-bahatopoverhivku-dlya-veteraniv-ato-1096480.html> (in Ukrainian).

Mahazova, A. (2018). *Samohubstva sered viiskovykh u zoni ATO ta veteraniv - naskilky masshtabnoiu ye problema ta chy vdaietsia yii vyrishuvaty?* <https://www.dw.com/uk/a-43548220> (in Ukrainian).

Maksymenko, O. (2016). *«Bez broni» i vahan. Sotsadaptatsiia voyniv ATO.* <https://life.pravda.com.ua/society/2016/01/22/206901/> (in Ukrainian).

Matsiutska, O. (2020). *Supernyky na poli, ale pobratymy v okopakh: yak mynuv shostyi final Kubka Heroiv ATO.* <https://tsn.ua/ato/superniki-na-poli-ale-pobratimi-v-okopah-yak-minuv-shostiy-final-kubka-geroyiv-ato-1645702.html> (in Ukrainian).

«My vymahaiemo provesty vidkrytyi i prozoryi konkurs», – veterany ATO zvernulysia do Poroshenka z pytannia obrannia hlavy Derzhsluzhby u spravakh veteraniv. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3057985/my_vymagayemo_provesty_vidkrytyi_i_prozoryyi_konkurs_veterany_ato_zvernulysya_do_poroshenka_z_pytannya (in Ukrainian).

«Miner» mosta Metro poprosyv probachennia v kyian, yomu ne vysuvatymut pidozru v pidhotovtsi teraktu. (2019). https://lb.ua/news/2019/09/19/437743_miner_mosta_metro_izvinilsya_pered.html (in Ukrainian).

Muzyka, N. (2020). *Nepomitni ta nezakhyshcheni: yak zhyvetsia druzhynam ta materiam voyniv ATO/OOS.* <https://life.pravda.com.ua/columns/2020/12/9/243329/> (in Ukrainian).

Muzyka, N. (2021). *Vytiahnuty viinu z voyniv: shcho stoit za posttravmatychnym stresovym rozladom.* <https://life.pravda.com.ua/columns/2021/02/15/243909/> (in Ukrainian).

Na Zaporizhzi uchastnykam ATO vydilyly zemelni dilianky na tsyvyntari. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/na-zaporizhzi-uchasnykam-ato-vidilili-zemelni-dilyanki-na-cvyntari-1049975.html> (in Ukrainian).

Na yaki pilhy maiut pravo uchastnyky ATO? (2014). <https://tsn.ua/blogi/themes/law/pilgi-dlya-uchasnykiv-ato-361373.html> (in Ukrainian).

Nevidomi napaly na veterana ATO, uchastnyka oborony DAP Verbycha v Kyievi. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3064253/nevidomi_napaly_na_veterana_ato_uchastnyka_oborony_dap_verbycha_v_kyyevi (in Ukrainian).

Neschetna, S. (2021). *U Minveteraniv zaklykaiut ne pospishaty z vysnovkamy cherez intsydent z veteranom ATO v Kabmini.* <https://kyiv.tsn.ua/u-minveteraniv-zaklykayut-ne-pospishati-z-visnovkami-cherez-incident-z-veteranom-ato-v-kabmini-1839409.html> (in Ukrainian).

Pid Kabminom mitynhuvaly shakhtari y veterany ATO, vymahaiuchy prypynyty import vuhillia z Rosii. (2020). <https://tsn.ua/ukrayina/pid-kabminom-mitinguvali-shakhtari-y-veterani-ato-yaki-vimagali-privyniti-import-vugillya-z-rosiyi-1495848.html> (in Ukrainian).

Pilhy biitsiv ATO: yak yikh otrymaty. (2015). <https://www.pravda.com.ua/news/2015/01/29/7056793/> (in Ukrainian).

Pikhovshek v efiri NewsOne pryryvniav usikh veteraniv ATO do vbyvts: Masi Naiiem vymahaie vid veduchoho vybachytysia pered viiskovosluzhbovtsiamy. (2018). https://m.censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_naiiyem_vymagaye_vid_veduchogo (in Ukrainian).

Pysmenna, O. P., & Pinchuk R. V. (2019). *Pravovyi zakhyst uchastnykiv boiovykh dii ta veteraniv viiny. Aktualni problemy derzhavy i prava, 83, 168–172.* https://m.censor.net/ua/video_news/3088323/pihovshek_v_efiri_newsone_pryrivnyav_usih_veteraniv_ato_do_vbyvts_masi_naiiyem_vymagaye_vid_veduchogo (in Ukrainian).

Ponad 500 ukrainskykh viiskovykh skoiily suitsyd za chas viiny – Bohomolets. (2017). <https://tsn.ua/ato/ponad-500-ukrayinskih-viyskovih-skoyili-suyicid-za-chas-viyni-bogomolec-993240.html> (in Ukrainian).

Poroshenko zaklykav veteraniv ATO «buty napohotovi». (2018). <https://tsn.ua/tsikavinki/poroshenko-zaklykav-veteraniv-ato-but-i-napogotovi-1255077.html> (in Ukrainian).

Poroshenko pidpysav zakon pro harantii sotszakhystu biitsiam ATO. (2015). <https://tsn.ua/politika/poroshenko-pidpisav-zakon-pro-garantiyi-soczahistu-biycyam-ato-424807.html> (in Ukrainian).

Poroshenko pidpysav ukaz pro stvorennia systemy sportyvnoi reabilitatsii veteraniv ATO. (2018). https://m.censor.net/ua/news/3065758/poroshenko_pidpysav_ukaz_pro_stvorennia_systemy_sportyvnoyi_reabilitatsiyi_veteraniv_ato (in Ukrainian).

Poroshenko pryryvniav viiskovykh ATO do uchasnykiv boiovykh dii. (2014). <https://tsn.ua/politika/poroshenko-priryvnyav-viyskovih-ato-do-uchasnykiv-boiovih-diy-359422.html> (in Ukrainian).

Prykordonnyka v Mariupoli posadyly na 13 rokiv za strilianynu po avtomobiliu separatysta, shcho proryvavsia cherez blokpost. (2017). https://m.censor.net/ua/photo_news/460817/prykordonnyka_v_mariupoli_posadyly_na_13_rokiv_za_strilyanynu_po_avtomobilyu_separatysta_scho_proryvavsya (in Ukrainian).

Pro zatverdzhennia Derzhavnoi tsilovoi prohramy z medychnoi, fizychnoi reabilitatsii ta psykosotsialnoi readaptatsii postrazhdalych uchasnykiv Revoliutsii Hidnosti, uchasnykiv antyterrorystychnoi operatsii ta osib, yaki braly uchast u zdiisnenni zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii v Donetskii ta Luhanskii oblastiakh, zabezpechenni yikh zdiisnennia, na period do 2023 roku (Postanova KMU vid 05.12.2018 r. № 1021). (2018). *Verkhovna Rada Ukrainy.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1021-2018-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

Pro utvorennia Derzhavnoi sluzhby Ukrainy u spravakh veteraniv viiny ta uchasnykiv antyterrorystychnoi operatsii (Postanova KMU vid 11.08.2014 № 326). (2014). *Verkhovna Rada Ukrainy.* <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2014-%D0%BF#Text> (in Ukrainian).

Rada dozvolyla uchasnykam ATO bezkoshtovno likuvatysia v elitnii «Feofanii». (2014). <https://tsn.ua/politika/rada-dozvolila-uchasnykam-ato-bezkoshtovno-likuvatisya-v-elitniy-feofaniyi-352121.html> (in Ukrainian).

Rada ukhvalyla zakon pro stvorennia yedynoi bazy veteraniv. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3110523/rada_uhvalyla_zakon_pro_stvorennia_yedynoi_bazy_veteraniv (in Ukrainian).

Reforma pidtrymky veteraniv. (2020). <https://www.kmu.gov.ua/reformi/bezpeka-ta-oborona/reforma-pidtrimki-veteraniv> (in Ukrainian).

Ruda, O. (2020). *Proponuvaly «porishaty bablom»: dvokh politseiskykh, yaki poblyli veteraniv ATO u Lvovi, zvilnyly.* <https://tsn.ua/ukrayina/proponuvali-porishati-bablom-dvoh-policeyskykh-yaki-pobili-veteraniv-ato-u-lvovi-zvilnini-1670449.html> (in Ukrainian).

Simiam zahyblykh voiniv ATO mozna nadislaty lystivku do sviata. (2015). <https://lifepravda.com.ua/society/2015/12/24/205411/> (in Ukrainian).

Skalicheni veterany ATO stvorili sportyvnu komandu paraolimpiitsiv. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/skalicheni-veterani-ato-stvoryuyut-sportivnu-komandu-paraolimpiyiv-684704.html> (in Ukrainian).

Solodovnyk, O. (2019). *Na Sumshchyni u seli, de zvilnyvsia dilnychnyi, veterany ATO orhanizували vlasnyi patrol*. <https://tsn.ua/ukrayina/na-sumschyni-u-seli-de-zvilnivsyia-dilnichniy-veterani-ato-organizували-vlasniy-patrol-1306926.html> (in Ukrainian).

Status uchasnyka boiovykh dii otrymaly maizhe 250 tys. uchasnykiv ATO. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/status-uchasnyka-boiovih-diy-otrymali-mayzhe-250-tis-uchasnykiv-ato-714799.html> (in Ukrainian).

Status uchasnyka boiovykh dii otrymaly 326 tys. uchasnykiv ATO. (2018). <https://censor.net/ua/n3047960> (in Ukrainian).

Tytysh, H. (2015a). *Velyka simia. Yak volonteriy dopomahaiut rodynam viiskovykh*. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/11/20/203481/> (in Ukrainian).

Tytysh, H. (2015b). *Z velykoiu liuboviu. Volonter Ivan Bohdan pro sposib dopomohy ditiam zahyblykh voyniv*. <https://life.pravda.com.ua/society/2015/12/21/205043/> (in Ukrainian).

Tretiakova, H. (2023). *Yakym maie buty novyi zakon pro veteransku polityku? U Radi rozroblyly novyi zakonoproiekt pro sotsialnu pidtrymku veteraniv. U chomu yoho sut i chomu derzhavi vazhlyvo zminyty pidkhid u tsii sferi?* <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/08/28/703641/> (in Ukrainian).

U Dnipri zaareshтували pershoho «titushku», shcho brav uchast u pobyttyi veteraniv ATO. (2017). <https://tsn.ua/ukrayina/u-dnipri-zaareshтували-pershogo-titushku-scho-brav-uchast-u-pobyttyi-veteraniv-ato-927955.html> (in Ukrainian).

U Zaporizhzhzi biitsi ATO vyshly do miskrady cherez konflikt iz marshrutnykamy. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/u-zaporizhzhzi-biyci-ato-viyshli-do-miskradi-cherez-konflikt-iz-marshrutnykamy-752243.html> (in Ukrainian).

U Ivano-Frankivsku sotni veteraniv ATO zbyraiutsia initsiiuvaty impichment meru. (2016). <https://tsn.ua/ukrayina/u-ivano-frankivsku-sotni-veteraniv-ato-zbirayutsya-iniciyuvati-impichment-meru-645549.html> (in Ukrainian).

U Kyievi zmahalysia veterany ATO. (2019). <https://glavcom.ua/sport/news/u-kijevi-zmagalysia-veterani-ato-foto-625337.html> (in Ukrainian).

U Kyievi sudytymut veterana ATO Rehesu, yakyi prostrelyv nohu zhurnalistu Runtsiu. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3141862/u_kyievi_sudytymut_veterana_ato_regeshu_yakyyi_prostrelyv_nogu_jurnalistu_runtsyu (in Ukrainian).

U Mykolaievi 12 kvitnia zbyraiutsia ATOvtsi. (2018). <https://tsn.ua/ato/u-mikolaye-12-kvitnya-zbirayutsya-atoshniki-1138272.html> (in Ukrainian).

U cherzi na otrymannia zhytla stoiat 19,5 tys. uchasnykiv boiovykh dii na Donbasi, – Friz. (2019). https://m.censor.net/ua/news/3118956/u_cherzi_na_otrymannya_jytla_stoyat_195_tys_uchasnykiv_boiovih_diy_na_donbasi_friz (in Ukrainian).

Uriad vydilyv 7 mln. hryven na protezy poranenym biitsiam ATO. (2014). <https://tsn.ua/ukrayina/uryad-vidiliv-7-mln-griven-na-protezi-poranenim-biycyam-ato-374874.html> (in Ukrainian).

Uriad tsoho roku planuie zabezpechyty vlasnym zhytlom shchonaimenshe 400 veteraniv-pereselentsiv. (2021). <https://tsn.ua/ukrayina/uryad-cogo-roku-planuye-zabezpechiti-vlasnim-zhitlom-schonaymenshe-400-veteraniv-pereselenciv-1831381.html> (in Ukrainian).

Khomych, T. (2021). *Reabilitatsiia veteraniv viiny ta nadsuchasnyi perynatalnyi tsestr: u Lutsku dilylysia dosvidom z deputatamy z inshykh rehioniv*. <https://tsn.ua/exclusive/reabilitaciya-veteraniv-viiny-ta-nadsuchasniy-perinatalniy-centr-u-lucku-dililysya-dosvidom-z-deputatami-z-inshih-regioniv-1753300.html> (in Ukrainian).

Khotsianivska, A. (2018). «*My potribni, tomu my tut*»: pershi rezervisty-veterany ATO vzhe vyrushyly na polihony. <https://tsn.ua/ukrayina/mi-potribni-tomu-mi-tut-pershi-rezervisti-veterani-ato-vzhe-virushyli-na-poligoni-1259622.html> (in Ukrainian).

Khotsianivska, A. (2019). *U ministerstvi hotuiut prohramu shchodo reabilitatsii voiniiv: 90 % potrebutiut psykhologichnoi pidtrymky*. <https://tsn.ua/ukrayina/u-ministerstvi-gotuyut-programu-schodo-reabilitaciyi-voiniv-90-potrebuyut-psihologichnoyi-pidtrimki-1414668.html> (in Ukrainian).

Khto krade veteranski sotky: yak pryvlasniut zemelni dilianky uchashnykiv ATO. (2022). <https://tsn.ua/exclusive/hto-krade-veteranski-sotki-yak-privlasnyut-zemelni-dilyanki-uchashnykiv-ato-1970707.html>; (in Ukrainian).

Tsentr veteraniv-frontovykiv u seli Tsybli na Kyivshchyni zaproshuie na reabilitatsiiu uchashnykiv ATO/OOS. (2019). https://censor.net/ua/news/3146249/tsentr-veteranivfrontovykiv_u_sel_i_tsybli_na_kyyivschyni_zaproshuye_na_reabilitatsiyu_uchashnykiv_atoos (in Ukrainian).

Chynovnyk RDA na Poltavshchyni oderzhav 45 tys. hrn khabariv vid uchashnykiv boiovykh dii za spryannia u vydilenni zemli, – SBU. (2019). <https://censor.net/ua/n3124426> (in Ukrainian)

Churikova, N., Pashkevych, O., & Horbach O. (2017). *Ihry nezlamnykh. Veterany ATO pro obmezhenia, yaki lyshe v holovi*. <https://lifepravda.com.ua/society/2017/02/8/222499/> (in Ukrainian).

Yurchenko, N. (2016). «*Ihry neskorenykh*». *Ti, shcho vzhe peremohly*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2309086-igri-neskorenih-ti-so-vze-peremogli.html> (in Ukrainian).

Yarmola, N. (2022). *Poky veterany ATO/OOS na Bukovyni marno chekaiut na otrymannia zemli, mistsevi deputaty vzhe staly zemelnymy mahnatamy*. <https://tsn.ua/exclusive/poki-veterani-ato-oos-na-bukovyni-marno-chekayut-na-otrimannya-zemli-miscevi-deputaty-vzhe-stali-zemelnymi-magnatami-1964413.html> (in Ukrainian).

Yasynska, V. (2022). *Kerivnyk budynku veterana «Banderivskii skhron» Ihor Chernetskyi: «My nikoly ne znaiemo z kym, koly i v yakii formi “vylizut” naslidky viiny»*. <https://censor.net/ru/r3309910> (in Ukrainian).

Yasynskyi, S. (2019). *Reabilitatsiia veteraniv: shcho vidchuvaiut ukrainski zakhysnyky ta yak yim dopomahaiut adaptuvatys pislia viiny*. <https://tsn.ua/ukrayina/reabilitaciya-veteraniv-scho-vidchuvayut-ukrayinski-zahisniki-ta-yak-yim-dopomagayut-adaptuvatis-pislya-viyni-1422426.html> (in Ukrainian).

«Ia tezh Vitalii Markiv», – natshvardiitsi i veterany ATO vystupyly na pidtrymku zasudzenoho v Italii ukrayintsia. (2019). https://m.censor.net/ua/video_news/3137379/ya_tej_vitaliyi_markiv_natshvardiyitsi_i_veterany_ato_vystupyly_na_pidtrymku_zasudjenogo_v_italiyi_ukrayintsiya (in Ukrainian).

Martsenyuk, T., & Kvit, A. (2022). Successes and Challenges of ATO/JFO Veterans' Involvement in the Public and Political Life of Ukraine. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologiya*, 5, 50–59.

Paraskoviya DVORIANYN

PhD (Social Communications),

Associate Professor of the Department of Broadcast and Television

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7858-3563>

e-mail: paraskadvoryanyn@gmail.com

**SOCIOHUMANITARIAN PROBLEMS
OF VETERANS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR
IN THE MASS MEDIA SPACE OF UKRAINE (2014–2022)**

The article revealed the characteristics and assessments of the socio-humanitarian problems of the veterans of the Anti-Terrorist Operation and the Operation of the Allied Forces in the Ukrainian mass media space in 2014–2022. Several discourses were formed in the Ukrainian mass media space, related to ATO veterans, namely: legal status; social protection; reintegration into everyday civilian life; persecution and deviations of veterans.

The study established that Ukrainian mass media coverage of the legal situation of ATO/OOS veterans focused on the analysis of Ukraine's legislation regarding the status of combatants, state policy on the establishment of institutions and services to support veterans, and the approval of government programs targeting the rehabilitation and reintegration of war veterans. Social protection of ATO/OOS veterans, particularly financial payments, material support (including solutions to housing issues), and physical and psychological rehabilitation, garnered the most attention. Topics such as benefits for veterans, state financial assistance, prosthetics for the wounded, and the provision of housing and land plots were frequently discussed. The analysis also noted that a significant portion of media coverage highlighted the active involvement of civil society in supporting ATO/OOS veterans and their families. One of the key topics actively discussed in the Ukrainian media was the psychological adaptation of veterans. Another significant focus of media discourse was the veterans' successful reintegration into civilian life, particularly through sports, art, entrepreneurship, and other endeavors.

At the same time, the media also covered instances of deviant or antisocial behavior among some ATO/OOS veterans, reporting on cases involving fights, the use of weapons for intimidation, and other incidents. However, the media also highlighted the many examples of social and political activism demonstrated by war veterans.

Key words: mass media space, veterans of ATO/OOS, Russian-Ukrainian war, socio-humanitarian issues.

Pavlo ARTYMYSHYN

PhD (History)

Senior Research Fellow of the Department of Modern History of Ukraine

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7501-797X>

e-mail: p.artymyshyn@gmail.com

ACTIVITIES OF THE UNITED NATIONS GENERAL ASSEMBLY AGAINST THE BACKGROUND OF THE CONTEMPORARY RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The activities of the UN General Assembly in the context of the contemporary Russian-Ukrainian war are studied. Unlike the UN Security Council, the General Assembly's work was not hindered by the restrictions of the veto power, which the Russian Federation, as a permanent member of the Security Council, consistently abuse. This distinction significantly influenced the outcomes of the General Assembly, which swiftly addressed the war triggered by Russian aggression against Ukraine from its early stages in 2014. The course of adoption and the key content of UN General Assembly resolutions related to Russian aggression against Ukraine in 2014–2023 are traced: resolution 68/262 «Territorial integrity of Ukraine» dated March 28, 2014; resolutions «Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine)» 2016–2022; resolutions «The problem of militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine), as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov» 2018–2021; resolutions of the Eleventh Extraordinary Special Session of the UN General Assembly dedicated to the Russian invasion of Ukraine in 2022 (ES-11/1 – ES-11/6).

The analysis UN General Assembly resolutions lack binding legal force, being advisory and recommendatory in nature, they nonetheless reflect substantial global support for Ukraine, particularly among Western countries. The UN General Assembly under the conditions of the Russian-Ukrainian war, became for the Ukrainian leadership one of the platforms from which, by preparing and initiating the consideration of resolutions, it was possible to convey to the world public Ukrainian approaches to the Russian aggression, to call for its firm condemnation and, in coordination with other states of the world, to seek ways to settle the Russian-Ukrainian war and achieve a just peace in accordance with the UN Charter, the norms of international law and the national interests of Ukraine.

Key words: General Assembly, United Nations, resolutions, Russian-Ukrainian war, full-scale invasion, Ukraine, Russian Federation.

The current international geopolitical situation, caused by Russian aggression against the Ukrainian state, which began in 2014 with the occupation of the Crimean Peninsula and part of Eastern Ukraine, prompts researchers to study not only the prerequisites and reasons for this state of affairs, but also to consider the reaction of the world community

to such security challenges, unprecedented in Europe since the end of the Second World War. Particularly important in this context is the reconstruction of activities against this background of international institutions, which at one time were created in order to ensure a balanced balance of forces in the world, in order to prevent military conflicts, especially of such a full-scale dimension.

The United Nations (UN), founded in 1945 after the end of the Second World War, aimed at maintaining and strengthening peace and international security, as well as the development of cooperation between the world's states, is indicative in this case. The purpose of this article is to trace the activities of its main advisory, directive and representative body – the UN General Assembly (UNGA) – in the context of the latest Russian-Ukrainian war, which began in 2014, which entered a full-scale phase on February 24, 2022.

Various aspects of the research topic were studied by: Valentyn Badrak (Валентин Бадрак) and Volodymyr Horbulin (Володимир Горбулін) (Горбулін, 2017; Бадрак, Горбулін, 2022), Taras Berezovets (Тарас Березовець) (Березовець, 2015), Dmytro Biliavskiy (Дмитро Білявський) (Білявський, 2023), Stepan Vidnianskiy (Степан Віднянський) and Anriy Martynov (Андрій Мартинов) (Мартинов, 2018; Віднянський, Мартинов, 2023; Віднянський, 2023), Pavlo Hai-Nyzhnyk (Павло Гай-Нижник) (Гай-Нижник, 2017), Oleksandr Zadorozhnyj (Олександр Задорожній) (Задорожній, 2015), Yevhen Mahda (Євген Магда) (Магда, 2017), Ihor and Natalia Todorov (Ігор та Наталія Тодорови) (Тодоров І., Тодоров Н., 2023) and others. However, a detailed and comprehensive analysis of the activities of the UN General Assembly itself against the background of the current Russian-Ukrainian war still remains a historiographical lacuna, which this publication intends to be one of the first to fill.

It is worth noting right away that the work of the General Assembly, unlike the UN Security Council (UNSC), was not burdened by restrictions caused by the right of veto, which was abused by the Russian aggressor state as a permanent member of the Security Council. This was also reflected in the corresponding results of the work of the main representative body of the UN, which promptly responded to the course of the war provoked by Russian aggression against Ukraine in 2014, already from the first months of its beginning.

Thus, if at the level of the UNSC, with the beginning of the occupation of Crimea by Russian troops, an official reaction could not be achieved, in the hall of the UNGA on March 27, 2014, at the 68th session, Resolution № 68/262 on the territorial integrity of Ukraine was adopted. The authors of the document were Germany, Canada, Costa Rica, Lithuania, Poland and Ukraine. Subsequently, a large number of countries joined the co-authorship, including Australia, Austria, Belgium, Croatia, the Czech Republic, Denmark, Estonia, France, Georgia, Sweden, Turkey, Great Britain, the USA, Iceland, Italy, Japan, Norway and others (a total of 41 state) (General Assembly Adopts Resolution, 2014).

The resolution stated that the UN General Assembly: reaffirmed its commitment to the sovereignty, political independence, unity and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders; called on all states to renounce and refrain from actions aimed at partial or complete violation of the national unity and territorial integrity of Ukraine, including any attempts to change the borders of the Ukrainian state through threats or the use of force or other illegal means; urged all parties to immediately implement a peaceful resolution of the situation regarding Ukraine through «direct political dialogue», exercising restraint and refraining from unilateral actions and «inflammatory rhetoric that may increase tensions» and to fully participate in international mediation efforts; welcomed

the efforts of the OSCE and other international and regional organizations to help protect the rights of all persons in Ukraine, including those belonging to minorities; emphasized that the referendum held in the Autonomous Republic of Crimea (ARC) and in Sevastopol on March 16, 2014 was not valid, and therefore could not be any basis for any change in the status of the ARC and the city of Sevastopol; called on all states, international organizations and specialized institutions not to recognize any changes in the status of the ARC and the city of Sevastopol on the basis of the above-mentioned referendum and to refrain from any actions in this context. At the same time, the document did not directly condemn the actions of Russia, did not mention the very fact of the occupation of Crimea by the Russian armed forces, and did not clearly indicate that the peninsula itself and the city of Sevastopol are integral parts of Ukraine (however, since at the time of the adoption of the resolution, none the international institution did not recognize their Russian occupation, it is obviously worth interpreting that the formula «internationally recognized borders» included in the resolution includes these territories to Ukraine) (Resolution 68/262, 2014).

The draft resolution was supported by the votes of 100 UN member states, including its authors, while 11 were «against» (Russia, Armenia, Belarus, Bolivia, Cuba, the DPRK, Nicaragua, Sudan, Syria, Zimbabwe, Venezuela), 58 countries «abstained» (including China, whose representative stated that his state «does not want further confrontation» of the situation regarding Ukraine), and 24 countries did not participate in the vote at all (General Assembly Adopts Resolution, 2014).

Despite the fact that the adopted resolution was in fact the first significant response of the international community to the deployment of Russian armed aggression against the Ukrainian state, unfortunately, it (like the rest of such documents of the UN General Assembly) was only of a recommendatory nature and could not effectively prevent the de-occupation of the Crimean Peninsula. Moreover, a few weeks later, Russian troops began occupying parts of the Donetsk and Luhansk regions, in response to which Ukraine launched an Anti-terrorist operation in eastern Ukraine on April 12, 2014.

Nevertheless, the UN General Assembly, during its meeting on December 19, 2016, during the 71st session, approved the resolution, which also related to the «Crimean» topic – regarding the situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol temporarily occupied by the Russian Federation (№ 71/205). The text of the document, which was previously supported by 73 states in the Third Committee (on human rights) of the UN General Assembly on November 15, 2016, was submitted by the Ukrainian delegation to the entire General Assembly of the Organization for consideration (United Nations General Assembly, 65th plenary meeting, 2016).

In the text of the resolution this time, it was unequivocally noted that the UN General Assembly condemned both the temporary occupation of a part of the territory of Ukraine – the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol – by the Russian Federation, while not recognizing the Russian annexation of the peninsula, as well as the abuse, measures and practice of discrimination against the residents of the temporarily occupied Crimea, including Crimean Tatars, as well as Ukrainians and persons belonging to other ethnic and religious groups, by the Russian occupation authorities (Resolution 71/205, 2016).

In this context, the document called on the Russian Federation to: comply with all its obligations under current international law as an occupying power; take all necessary measures to immediately end all abuses against the residents of Crimea, including discriminatory measures and practices, arbitrary detentions, torture and other cruel, inhuman

or degrading treatment, as well as repeal all discriminatory legislation; immediately release Ukrainian citizens who were illegally detained and convicted without taking into account elementary standards of justice, as well as those who were transported across internationally recognized borders from Crimea to the Russian Federation; address impunity and ensure that those responsible for abuses are held accountable by an independent judiciary; create and maintain a safe and favorable environment for journalists and human rights defenders to carry out their work independently and without undue interference in Crimea; allow the restoration of cultural and religious institutions; immediately cancel the decision on the recognition of the Mejlis of the Crimean Tatar people as an extremist organization and the ban on its activities, as well as cancel the decision on the ban on the leaders of the Mejlis from entering Crimea; cooperate fully and immediately with the Office of the UN High Commissioner for Human Rights, the OSCE and the Council of Europe regarding the human rights situation in Crimea (Resolution 71/205, 2016).

In fact, in the resolution, for the first time in official UN documents, the Russian Federation was recognized as an occupying state, and the territory of the Crimean Peninsula and Sevastopol as temporarily occupied territory. At the same time, as before, the UN General Assembly confirmed the unity and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders and openly condemned the illegal occupation of part of Ukrainian territory.

As a result, 70 states voted for the adoption of this version of the resolution, 26 voted against it (in particular, Belarus, Venezuela, Armenia, Kazakhstan, the Russian Federation, Serbia, Uzbekistan, India, Iran, China, the DPRK, Cuba, Syria and others), «abstained» – 77 (United Nations General Assembly, 65th plenary meeting, 2016).

Exactly one year later, on December 19, 2017, the UN General Assembly voted for a new draft resolution on the human rights situation in Crimea. The document contained the key theses of the corresponding resolution of 2016 (and had a similar title), however, it also contained new, more specific and substantive provisions. Thus, it expressed support for Ukraine's obligation to comply with international law in its efforts to end the Russian occupation of Crimea and for the protection of the human rights and fundamental freedoms of all its citizens by the Ukrainian state. In addition, condemning the imposition and retroactive application of the legal system of the Russian Federation on the peninsula and its negative impact on the human rights situation in Crimea, the UN General Assembly paid special attention to the forced granting of automatic citizenship of the Russian Federation to Crimeans. At the same time, the resolution clarified that the UNGA condemned the illegal imposition of laws, jurisdiction and governance by the Russian Federation in the occupied Crimea and demanded that the Russian side respect the obligations under international law to observe the laws that were in force in Crimea before the occupation (that is, unequivocally emphasized the occupation of the Russian peninsula) (Resolution 72/190, 2017).

In addition, the resolution called on the Russian Federation to fully and immediately implement the decision of the International Court of Justice of the United Nations of April 19, 2017 on temporary measures in the case of the application of the International Convention on the Suppression of the Financing of Terrorism (ICSFT) and the International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination (ICERD) (in the context of the case of the International Court of Justice of the United Nations on the claim of Ukraine against the Russian Federation) (Resolution 72/190, 2017).

The document also contained appeals to the Russian Federation to: respect the laws in force in Ukraine and to cancel the laws introduced in Crimea by the Russian side,

which allowed forced eviction and confiscation of private property in Crimea, which violated current international law; restore the exercise of the rights of all persons without any discrimination on the basis of origin, religion or beliefs and cancel the decisions that prohibited the activities of cultural and religious institutions, non-governmental and human rights organizations, mass media; restore the realization of the rights of persons belonging to ethnic communities in Crimea, in particular Ukrainians and Crimean Tatars, including participation in cultural gatherings; ensure access to education in Ukrainian and Crimean Tatar languages; refrain from limiting the Crimean Tatar community's ability to maintain its representative institutions on the peninsula; stop the practice of forcing Crimean residents to serve in the armed or auxiliary forces of the Russian Federation, including through pressure or propaganda.

Finally, it is important that the resolution unequivocally stated that the UN General Assembly supports Ukraine's efforts to support economic, financial, political, social, informational, cultural and other ties with its citizens in occupied Crimea in order to facilitate their access to democratic processes, economic opportunities and objective information (Resolution 72/190, 2017).

The updated resolution of 2017 was supported during the voting by 70 states, 26 voted «against», 76 «abstained», 21 «did not vote/absent» (General Assembly Adopts 59 Third Committee Draft Resolutions, 2017). This option became the basis and, with certain additions, was also confirmed in subsequent resolutions of the UNGA regarding the state of human rights in the Ukrainian Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, which were adopted annually in December during 2018–2021 (with 65 to 70 votes in favor, from 22 to 28 – «against», from 55 to 83 – those who «abstained»).

On December 15, 2022, the UN General Assembly supplemented this resolution already taking into account the conditions of a full-scale Russian invasion of Ukraine after February 24, 2022. In particular, along with provisions already available in previous documents, the resolution condemned: the Russian Federation's use of the Crimean Peninsula in the context of aggression against Ukraine, including attempts to illegally annex the Kherson and Zaporizhzhia regions; inciting hatred towards Ukraine and Ukrainians; dissemination (including through the education system) of false information that justified the aggression of the Russian Federation against the Ukrainian state; new intensification of arbitrary detentions in Crimea, forced transfers to and from the peninsula, introduction of the practice of «filtration camps». In addition, the resolution emphasized that the temporary occupation of Crimea laid the foundation for a serious human rights crisis in other territories of Ukraine, which as a result came under the temporary military control of the Russian Federation, demanded an end to the forced deportation of Ukrainian children from the occupied territories to Ukraine, while simultaneously taking measures for their safe return and reunification with families and the practice of violent transformations of the demographic, including ethnic, composition of the Ukrainian territories occupied by the Russian Federation and instead apply restrictions on the free resettlement of Russian citizens to the occupied Crimea.

In addition, the resolution unequivocally appealed to the Russian side with the demand for an immediate end to aggression against Ukraine and the unconditional withdrawal of all its armed forces from the territory of Ukraine «within its internationally recognized borders» (that is, including the Ukrainian territories occupied before February 24, 2022) (Resolution 77/229, 2022).

After all, the document also contained a call for the resolution of the International Court of Justice of the United Nations dated March 16, 2022 concerning allegations of genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (in the case «Ukraine v. Russian Federation»), according to which this the court ordered the Russian Federation to immediately stop both the military operations in Ukraine that began on February 24, 2022, and military support for the self-proclaimed DPR and LPR (Allegations of Genocide, 2022). 82 states voted for this version of the resolution, «against» – 14, «abstained» – 80, «did not vote» – 17 (Resolution 77/229, 2022).

In a separate resolution dated December 17, 2018 (№ 73/194), the UN General Assembly also responded to the incident in the Kerch Strait on November 25, 2018. In the document «Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov», the co-authors of which, in addition to Ukraine, were 40 UN member states, among other things, reminded that the temporary occupation of Crimea and the threat of force or its application against the territorial integrity or political independence of Ukraine by the Russian Federation contradicts the commitments made in accordance with the Budapest Memorandum of December 5, 1994, which, among other things, confirmed the obligation of the signatories to respect the independence, sovereignty and existing borders of Ukraine (Resolution 73/194, 2018).

The UNGA also expressed its concern over the ongoing actions of the Russian Federation in the part of the Black Sea that surrounded Crimea and was adjacent to the Sea of Azov, including their militarization, which posed a further threat to Ukraine and undermined stability in the entire region. In particular, the General Assembly of the Organization considered the use of force by the Russian Federation against Ukraine, in particular against three ships of the Ukrainian Navy («Berdiansk», «Nikopol» and the tugboat «Yana Kapu») on November 25, 2018 in the Black Sea, in the Black Sea to be dangerous and unjustified, and appealed to the Russian Federation with a call to refrain from obstructing the legal exercise of navigational rights and freedoms in the Black Sea, Sea of Azov and the Kerch Strait in accordance with current international law and condemned the construction and opening by the Russian side of a bridge across the Kerch Strait between the Russian Federation and the temporarily occupied Crimea (Resolution 73/194, 2018). The resolution was supported by 66 UN member states, 19 voted against, 72 abstained, and 36 did not vote (General Assembly official records, 2018).

On December 9, 2019, at the 74th session of the UNGA, the updated version of this document (№ 74/17) was adopted, which, along with the already traditional concern of the international community about the ongoing actions of the Russian Federation to militarize the Crimean Peninsula, contained, among other things, concern about the deployment of weapons and military equipment that could carry nuclear weapons, and conducting illegal military exercises in the region. At the same time, the General Assembly congratulated the Russian Federation on the release of 24 crew members of three Ukrainian ships seized in November 2018, but since they returned in an improper condition, the resolution called on the Russian side to immediately and unconditionally return all their equipment and weapons (Resolution 74/17, 2019). 63 countries voted «for» the document, «against» – 19, «abstained» – 66, «did not vote» – 45 (General Assembly Adopts Resolution, 2019).

UN General Assembly Resolution № 75/29 of December 7, 2020, in general, repeated the provisions of the previous two documents regarding the militarization of Crimea,

the Black and Azov Seas by Russia, while adding that the illegal Russian occupation of the peninsula violated international regimes of verification and control of weapons, in particular the Treaties on Open Skies and Conventional Armed Forces in Europe and the Vienna Document of 2011 on Confidence- and Security-Building Measures (Resolution 75/29, 2020). The resolution was supported by 63 states, 17 countries were «against», and 62 «abstained» (Сидоржевський, 2020).

Ultimately, the fourth version of the resolution (№ 76/70), adopted at the 76th session of the UN General Assembly on December 9, 2021, additionally expressed support for the Crimean Platform, an international coordination mechanism initiated by the Ukrainian side and officially launched on August 23, 2021, to return to the world agenda of Crimea, protection of human rights on the peninsula, promotion of its de-occupation, and therefore stabilization and strengthening of regional, European and global security. Finally, the UN General Assembly also expressed concern about the deployment of the Russian military and security forces to protect (and in fact capture) Black Sea oil platforms, which were actually the property of Ukraine (Resolution 76/70, 2021). 64 states voted for this document, «against» – 20, «abstained» – 93, and «did not vote» – 54 (СОЛОМКО, 2021).

Unfortunately, despite the generally active position of the UNGA regarding the context of the Russian-Ukrainian war, its decisions were only advisory and could not effectively prevent the further escalation of the confrontation, which took on a full-scale dimension on February 24, 2022.

However, even in such conditions, the General Assembly of the Organization did not become more passive. Thus, in accordance with Resolution 2623 of the UN Security Council of February 27, 2022, starting from February 28, 2022, the Eleventh Extraordinary Special Session of the UN General Assembly, dedicated to the invasion of the Russian Federation into Ukraine in 2022, began its work.

Already on March 2, 2022, at this session, the UN General Assembly adopted resolution ES-11/1, which was co-authored by 96 states. The document, among other things: condemned the Russian Federation's announcement on February 24, 2022 of the so-called «special military operation» in Ukraine and Russia's decision to increase the combat readiness of its own nuclear forces; supported a statement by UN Secretary-General Antonio Guterres, issued on the first day of Russia's full-scale invasion, in which he stressed that the use of force by one country against another is a repudiation of the principles that every UN member state has pledged to uphold, and that the military offensive of the Russian Federation against Ukraine was directed against the Charter of the Organization; expressed concern about the deterioration of the humanitarian situation in Ukraine and in the region in general and about the potential impact of the war on strengthening food security in the global dimension (Resolution ES-11/1, 2022).

In this context, the resolution specifically confirmed the commitment of the UN General Assembly to the sovereignty, independence, unity and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders (including its territorial waters) and emphasized that Russian aggression against Ukraine is a violation of Article 2 (4) of the UN Charter and demanded that the Russian Federation immediately cease the use of force against the Ukrainian state and completely and unconditionally withdraw all its military forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders and further refrain from any further illegal threat or use of force against any member state UN. There was also a call to the warring parties to adhere to the Minsk agreements and to

work constructively within the relevant international frameworks, including the Normandy format and the Trilateral Contact Group, for their full implementation, as well as to allow safe and unhindered passage to destinations outside of Ukraine and to facilitate fast, safe and unhindered access to humanitarian aid for those who needed it in Ukraine. Finally, the document expressed regret over the complicity in the Russian aggression of the Republic of Belarus (Resolution ES-11/1, 2022).

In this format, the resolution was supported by 141 UN member states, 5 voted «against» (Belarus, the DPRK, Eritrea, the Russian Federation, Syria), 35 – «abstained», 12 – «did not vote» (Aggression against Ukraine, 2022).

Despite the positive assessment of the document by almost 78 % of all members of the Organization, the Russian side did not stop its aggression, which prompted the continuation of the work of the extraordinary special session and the preparation and adoption by the UNGA of the next resolution ES-11/2 of March 24, 2022, which in general repeated the positions of the previous resolution of the UN General Assembly. At the same time, the document placed special emphasis on the immediate cessation of Russian attacks on civilians and civilian objects, demanded that all warring parties provide full protection for them, including for medical and humanitarian personnel, and respect for international humanitarian law and human rights (Resolution ES-11/2, 2022).

However, although this resolution of the UNGA was supported by a significant majority of its members («for» – 40, «against» – 5, «abstained» – 38, «did not vote» – 10) (Ukraine: General Assembly passes resolution, 2022), it also did not convince the Russian Federation to at least de-escalate (not let alone completely stop) its offensive in Ukraine, and the new, already third, resolution of the Eleventh Extraordinary Special Session of the UN General Assembly (ES-11/3) dated April 7, 2022 was adopted after the publication of video recordings and photos of the consequences of the bloody crimes of the Russian occupiers in the territory of the Kyiv region liberated from them on the eve (in particular, the city of Bucha).

This document stated that the UN General Assembly decided to suspend the membership of the Russian Federation in the UN Human Rights Council, to which Russia was elected as a member for a three-year term (scheduled to end in 2023) (Resolution ES-11/3, 2022). 93 states supported the resolution with votes «for», 24 were «against», 58 – «abstained», and 18 – «did not vote» (Suspension of the rights of membership of the Russian Federation in the Human Rights Council, 2022).

Finally, after a break of several months, on October 12, 2022, the Eleventh Extraordinary Special Session of the UN General Assembly considered the fourth resolution concerning Russia's full-scale war against Ukraine (ES 11/4). In the document with the eloquent title «Territorial integrity of Ukraine: defending the principles of the Charter of the United Nations», it was clearly emphasized that the occupied by Russian military units of the Donetsk, Kherson, Luhansk and Zaporizhzhia regions of Ukraine are territories that are partially or were under the temporary military control of the Russian Federation as a result of aggression, with a violation of the sovereignty, political independence and territorial integrity of Ukraine. As well as an encroachment on them (and on the principles of the UN Charter), the resolution interpreted the decision of the Russian authorities from February 21, 2022 (recognizing the «independence» of the so-called DPR and LPR) and September 29, 2022 (recognizing the «independence» of the Zaporizhzhia and Kherson regions). In the same context, the pseudo-referendums held on September 23–27, 2022 in the Russian-occupied territories of Ukraine

on the subject of their «joining» to Russia in the resolution were considered illegal, as they were also attempts to change the internationally recognized borders of Ukraine. Therefore, the document sounded demands on the Russian Federation to cancel all relevant «decisions», clarified that further attempts at illegal aggression of these regions will not be valid according to international law and will not be grounds for any change in the status of these regions, and contained a call to all UN member states, international organizations and specialized institutions also not to determine any changes proposed by the Russian Federation regarding the status of part or all of the territory of the Donetsk, Kherson, Luhansk or Zaporizhzhia regions of Ukraine. Finally, the resolution directly demanded from the Russian Federation the immediate, complete and unconditional withdrawal of all its armed forces from the territory of Ukraine within its internationally recognized borders (Resolution ES-11/4, 2022). It is noteworthy that this resolution received the most support compared to the three previous documents: 143 (out of a total of 193) – «for», 5 – «against», 35 – «abstained», 10 – «did not vote» (Territorial integrity of Ukraine, 2022).

On November 14, 2022, the Eleventh extraordinary special session of the UNGA considered and adopted another (already fifth) resolution in support of the Ukrainian side (ES-11/5) – on the creation of a mechanism to compensate Ukraine for losses caused by the war of the Russian Federation against Ukraine, co-authored by 46 states. The document stated that the Russian Federation should be held accountable for any violations of international law in or against Ukraine, including its aggression, which it launched in violation of the UN Charter, as well as any violations of international humanitarian law and international human rights legislation and must bear the legal consequences of all its internationally wrongful acts, including any damages caused by such acts. The resolution also recognized the need to create, in cooperation with Ukraine, an international mechanism for compensating the Ukrainian side for damages that occurred as a result of the internationally illegal actions of the Russian Federation in Ukraine or against Ukraine. In this regard, the member states were recommended to create, in cooperation with Ukraine, an international register of damages, which would serve as a record holder in documentary form of evidence and information about claims regarding damages, losses and injuries for all interested individuals and legal entities, as well as Ukraine as state, caused by the internationally illegal actions of the Russian Federation in Ukraine or against Ukraine, and would also facilitate the coordination of the collection of such evidence (Resolution ES-11/5, 2022). The resolution was supported by 94 states, 14 were «against» (Belarus, Central African Republic, China, Cuba, North Korea, Eritrea, Ethiopia, Iran, Mali, Nicaragua, Russian Federation, Syria, Zimbabwe, Bahamas), «abstained» – 73, «did not vote» – 12 (Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine, 2022).

A kind of logical interim result of the work of the Eleventh Extraordinary Special Session of the UN General Assembly was the sixth resolution (ES-11/6) adopted on February 23, 2023 regarding the «Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine», which incorporated key concepts of the «peace formula» proposed by the President of Ukraine Volodymyr Zelenskyi in autumn 2022. Next to the already traditional and previous documents, the confirmation by the UN General Assembly of its commitment to the sovereignty, independence, unity and territorial integrity of Ukraine within its internationally recognized borders, which also extend to its territorial waters, and demands to the Russian Federation for the immediate, complete and unconditional withdrawal of all its military forces from the territory of Ukraine within its

internationally recognized borders with a call for the cessation of hostilities, the resolution of the UN General Assembly demanded that the parties to the armed conflict treat all prisoners of war in accordance with the provisions of the relevant international conventions, called for a full exchange of prisoners of war, the release of all illegally detained persons and the return of all internees and civilians who were forcibly displaced and deported, including children.

It also called for the parties to the armed conflict to fully comply with their obligations under international humanitarian law, in particular with regard to continued care for the preservation of the civilian population and civilian objects, ensuring safe and unimpeded humanitarian access to those in need, and refraining from attack, destruction, removal or rendering unusable objects necessary for the survival of the civilian population.

At the same time, the UN General Assembly demanded an immediate end to attacks on Ukraine's critical infrastructure and any deliberate attacks on civilian objects, including residential buildings, schools and hospitals, and stressed the need to ensure the prosecution of the most serious crimes under international law, committed on the territory of Ukraine, through appropriate, fair and independent investigations and prosecutions at the national or international level, and thus ensure justice for all victims and prevent future crimes. Ultimately, the document also called on all UN member states to work together in a spirit of solidarity to address the global consequences of war for food security, energy, finance, the environment and nuclear safety and security, and it was emphasized that agreements for a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine should also take into account these factors (Resolution ES-11/6, 2023).

It is characteristic that the document received substantial support in the hall of the UN General Assembly during the voting: «for» – 141, «against» – 7 (Belarus, North Korea, Eritrea, Mali, Nicaragua, Russian Federation, Syria), «abstained» – 32, «did not vote» – 13 (Principles of the Charter of the United Nations, 2023).

Thus, despite the fact that the resolutions of the UNGA have an advisory and recommendatory nature and cannot directly legally influence international law, nevertheless, the postulates expressed in them confirm the support of a significant part of the world (and the absolute majority of Western countries) for the Ukrainian state. And the General Assembly itself, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, became for the leadership of Ukraine one of the platforms from which, through co-preparation and initiating the consideration of resolutions, it was possible to convey to the world public Ukrainian approaches to Russian aggression, to call for its decisive condemnation and to seek coordination with other countries of the world on ways to settle the war in the East of Ukraine, the de-occupation of the Crimean Peninsula and part of the Donbas captured by the Russian Federation, the complete withdrawal of Russian troops from the territories of Ukraine occupied by Russia, and finally, the establishment of a new, stable and effective international security system.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бадрак, В., Горбулін, В. (2022). *Над прірвою. 200 днів російської війни*. Київ: Брайт Букс.

Березовець, Т. (2015). *Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни»*. Київ: Брайт Стар Паблішінг.

Білявський, Д. (2023). Криза Ради Безпеки ООН в умовах збройної агресії Російської Федерації. В *Трансформація правових систем в умовах збройних конфліктів: матеріали круглого столу (Одеса, 10 лютого 2023 р.)*. Одеса, 59–62.

Віднянський, С. (2023). ООН та українська дипломатія в боротьбі за незалежність і територіальну цілісність України в умовах російсько-української війни. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 32, 10–44.

Віднянський, С., Мартинов, А. (2023). *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія*. Київ.

Гай-Нижник, П. (2017). *Росія проти України (1990–2016 рр.): від політики шантажу і примусу до війни на поглинання та спроби знищення*. Київ: МП Леся.

Горбулін, В. (2017). *Світова гібридна війна: український фронт: монографія*. Київ.

Задорожній, О. (2015). *Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія*. Київ: К.І.С.

Магда, Є. (2017). *Гібридна агресія Росії. Уроки для Європи*. Київ: Каламар.

Мартинов, А. (2018). Діяльність української дипломатії у Раді Безпеки ООН (2016–2017 рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, 27, 146–163.

Сидоржевський, М. (2020, 7 грудня). Генасамблея ООН схвалила резолюцію проти мілітаризації Криму. *ДВ*. <https://www.dw.com/uk/henasambleia-oon-skhvalyala-rezoliutsiiu-proty-militaryzatsii-krymu/a-55857772>

Соломко, І. (2021, 9 грудня). Генасамблея ООН затвердила оновлену резолюцію щодо мілітаризації Криму. *Голос Америки*. https://www.holosameryky.com/a/un_militarization_crimea/6347894.html

Тодоров, І., Тодоров, Н. (2023). ООН у протидії російській агресії в Україні. *Геополітика України: історія і сучасність*, 1, 32–43. DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(30).32-43

Aggression against Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, March 2). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln>

Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation). (2022, March 16). *International Court of Justice*. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf>

Furtherance of Remedy and Reparation for Aggression against Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, November 14). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en>

General Assembly Adopts 59 Third Committee Draft Resolutions, Defers Action on 4 Closely Watched Texts, amid Discord over Agreed Language. (2017, December 19). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2017/ga11993.doc.htm>

General Assembly Adopts Resolution Calling upon States not to Recognize Changes in Status of Crime Region. (2014, March 27). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm>

General Assembly Adopts Resolution Urging Russian Federation to Withdraw its Armed Forces from Crimea, Expressing Grave Concern about Growing Military Presence. (2019, December 9). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2019/ga12223.doc.htm>

General Assembly Official Records, 73rd Session: 56th Plenary Meeting. (2018, December 17). *United Nations*. https://digitallibrary.un.org/record/3797384/files/A_73_PV.56-EN.pdf?ln=en

Principles of the Charter of the United Nations underlying a Comprehensive, Just and Lasting Peace in Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2023, February 23). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/4003921>

Resolution 68/262. «Territorial integrity of Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2014, March 27). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/68/262>

Resolution 71/205. «Situation of Human Rights in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)» / adopted by the General Assembly. (2016, December 19). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/71/205>

Resolution 72/190. «Situation of Human Rights in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine» / adopted by the General Assembly (2017, December 19). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/72/190&Lang=E>

Resolution 73/194. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2018, December 17). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/73/194>

Resolution 74/17. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2019, December 9). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3841716?ln=ru&v=pdf>

Resolution 75/29. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2020, December 7). <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/75/29&Lang=E>

Resolution 76/70. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2021, December 9). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/76/70&Lang=E>

Resolution 77/229. «Situation of Human Rights in the Temporarily Occupied Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, December 15). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/77/229&Lang=E>

Resolution ES-11/1. «Aggression against Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, March 2). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/1&Lang=E>

Resolution ES-11/2. «Humanitarian Consequences of the Aggression against Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, March 24). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/2&Lang=E>

Resolution ES-11/3. «Suspension of the Rights of Membership of the Russian Federation in the Human Rights Council» / adopted by the General Assembly. (2022, April 7). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/3&Lang=E>

Resolution ES-11/4. «Territorial Integrity of Ukraine: Defending the Principles of the Charter of the United Nations» / adopted by the General Assembly. (2022, October 12). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/4&Lang=E>

Resolution ES-11/5. «Furtherance of Remedy and Reparation for Aggression against Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, November 14). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/5&Lang=E>

Resolution ES-11/6. «Principles of the Charter of the United Nations Underlying a Comprehensive, Just and Lasting Peace in Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2023, February 23). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/6&Lang=E>

Suspension of the Rights of Membership of the Russian Federation in the Human Rights Council: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, April 7). *United Nations*. <https://digitalibrary.un.org/record/3967778?ln=en>

Territorial Integrity of Ukraine: Defending the Principles of the Charter of the United Nations: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, October 12). *United Nations*. <https://digitalibrary.un.org/record/3990400?ln=en>

Ukraine: General Assembly Passes Resolution Demanding aid Access, by Large Majority. (2022, March 24). *United Nations*. <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114632>

United Nations General Assembly, 65th Plenary Meeting. (2016, December 19). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/71/PV.65>

REFERENCES

Badrak, V., & Horbulin, V. (2022). *Nad prirvoiu. 200 dniv rosiiskoi viiny*. Kyiv: Brait Buks (in Ukrainian).

Berezovets, T. (2015). *Aneksiia: Ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoi viiny»*. Kyiv: Brait Star Pablishinh (in Ukrainian).

Biliavskiy, D. (2023). Kryza Rady Bezpeky OON v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii. In *Transformatsiia pravovykh system v umovakh zbroinykh konfliktiv: materialy kruhloho stolu (Odesa, 10 liutoho 2023 r.)*. Odesa, 59–62 (in Ukrainian).

Vidnianskyi, S. (2023). OON ta ukrainska dyplomatiiia v borotbi za nezalezhnist i terytorialnu tsilnist Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny. *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 32, 10–44 (in Ukrainian).

Vidnianskyi, S., & Martynov, A. (2023). *Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo: monohrafiia*. Kyiv (in Ukrainian).

Hai-Nyzhnyk, P. (2017). *Rosiia proty Ukrainy (1990–2016 rr.): vid polityky shantazhu i prymusu do viiny na pohlynnannia ta sprobny znyshchennia*. Kyiv: MP Lesia (in Ukrainian).

Horbulin, V. (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front: monohrafiia*. Kyiv (in Ukrainian).

Zadorozhnyi, O. (2015). *Porushennia ahresyvnioiu viinoiu Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy osnovnykh pryntsyviv mizhnarodnoho prava: monohrafiia*. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian).

Mahda, Ye. (2017). *Hibrydna ahresiia Rosii. Uroky dlia Yevropy*. Kyiv: Kalamar (in Ukrainian).

Martynov, A. (2018). Diialnist ukrainskoi dyplomatii u Radi Bezpeky OON (2016–2017 rr.). *Mizhnarodni zviazky Ukrainy: naukovi poshuky i znakhidky*, 27, 146–163 (in Ukrainian).

Sydzorzhivskiy, M. (2020, Hruden 7). Henasambleia OON skhvalyla rezoliutsiiu proty militaryzatsii Krymu. *DW*. <https://www.dw.com/uk/henasambleia-oon-skhvalyla-rezoliutsiiu-proty-militaryzatsii-krymu/a-55857772> (in Ukrainian).

Solomko, I. (2021, Hruden 9). Henasambleia OON zatverdyla onovlenu rezoliutsiiu shchodo militaryzatsii Krymu. *Holos Ameryky*. https://www.holosameryky.com/a/un_militarization_crimea/6347894.html (in Ukrainian).

Todorov, I., & Todorov, N. (2023). OON u protydii rosiiskii ahresii v Ukraini. *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist, 1*, 32–43. DOI: 10.24144/2078-1431.2023.1(30). 32-43 (in Ukrainian).

Aggression against Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, March 2). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3965290?ln> (in English).

Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation), (2022, March 16). *International Court of Justice*. <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/182/182-20220316-ORD-01-00-EN.pdf> (in English).

Furtherance of Remedy and Reparation for Aggression against Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, November 14). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3994052?ln=en> (in English).

General Assembly Adopts 59 Third Committee Draft Resolutions, Defers Action on 4 Closely Watched Texts, amid Discord over Agreed Language. (2017, December 19). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2017/ga11993.doc.htm> (in English).

General Assembly Adopts Resolution Calling upon States Not to Recognize Changes in Status of Crimea Region. (2014, March 27). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2014/ga11493.doc.htm> (in English).

General Assembly Adopts Resolution Urging Russian Federation to Withdraw Its Armed Forces from Crimea, Expressing Grave Concern about Growing Military Presence. (2019, December 9). *United Nations*. <https://press.un.org/en/2019/ga12223.doc.htm> (in English).

General Assembly Official Records, 73rd Session: 56th Plenary Meeting. (2018, December 17). *United Nations*. https://digitallibrary.un.org/record/3797384/files/A_73_PV.56-EN.pdf?ln=en (in English).

Principles of the Charter of the United Nations underlying a Comprehensive, Just and Lasting Peace in Ukraine: Resolution / adopted by the General Assembly. (2023, February 23). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/4003921> (in English).

Resolution 68/262. «Territorial Integrity of Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2014, March 27). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/68/262> (in English).

Resolution 71/205. «Situation of Human Rights in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol (Ukraine)» / adopted by the General Assembly. (2016, December 19). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/71/205> (in English).

Resolution 72/190. «Situation of Human Rights in the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine» / adopted by the General Assembly (2017, December 19). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/72/190&Lang=E> (in English).

Resolution 73/194. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2018, December 17). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/RES/73/194> (in English).

Resolution 74/17. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2019, December 9). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3841716?ln=ru&v=pdf> (in English).

Resolution 75/29. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2020, December 7). <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/75/29&Lang=E> (in English).

Resolution 76/70. «Problem of the Militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine, as well as Parts of the Black Sea and the Sea of Azov» / adopted by the General Assembly. (2021, December 9). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/76/70&Lang=E> (in English).

Resolution 77/229. «Situation of Human Rights in the Temporarily Occupied Autonomous Republic of Crimea and the City of Sevastopol, Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, December 15). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/77/229&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/1. «Aggression against Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, March 2). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/1&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/2. «Humanitarian Consequences of the Aggression against Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2022, March 24). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/2&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/3. «Suspension of the Rights of Membership of the Russian Federation in the Human Rights Council» / adopted by the General Assembly. (2022, April 7). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/3&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/4. «Territorial Integrity of Ukraine: Defending the Principles of the Charter of the United Nations» / adopted by the General Assembly. (2022, October 12). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/4&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/5. «Furtherance of Remedy and Reparation for Aggression against Ukraine», adopted by the General Assembly. (2022, November 14). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/5&Lang=E> (in English).

Resolution ES-11/6. «Principles of the Charter of the United Nations Underlying a Comprehensive, Just and Lasting Peace in Ukraine» / adopted by the General Assembly. (2023, February 23). *United Nations*. <https://daccess-ods.un.org/access.nsf/Get?OpenAgent&DS=A/RES/ES-11/6&Lang=E> (in English).

Suspension of the Rights of Membership of the Russian Federation in the Human Rights Council: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, April 7). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3967778?ln=en> (in English).

Territorial Integrity of Ukraine: Defending the Principles of the Charter of the United Nations: Resolution / adopted by the General Assembly. (2022, October 12). *United Nations*. <https://digitallibrary.un.org/record/3990400?ln=en> (in English).

Ukraine: General Assembly Passes Resolution Demanding aid Access, by Large Majority. (2022, March 24). *United Nations*. <https://news.un.org/en/story/2022/03/1114632> (in English).

United Nations General Assembly, 65th Plenary Meeting. (2016, December 19). *United Nations*. <https://undocs.org/en/A/71/PV.65> (in English).

Павло АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу нової історії України

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7501-797X>

e-mail: p.artymyshyn@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБ'ЄДНАНИХ НАЦІЙ НА ТЛІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджено діяльність Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй (ООН) у контексті сучасної російсько-української війни. Констатовано, що її робота, на відміну від Ради Безпеки ООН, не була обтяжена обмеженнями, спровокованими правом вето, яким як постійний член Радбезу зловживала російська держава-агресор. Спостережено, що це відобразилося й на результатах роботи головного представницького органу ООН, який оперативно реагував на перебіг війни, спровокованої Російською Федерацією проти України 2014 р., уже з перших місяців її початку.

Простежено перебіг прийняття та основний зміст резолюцій Генасамблеї, що стосувалися російської агресії проти України впродовж 2014–2023 рр.: резолюції 68/262 «Територіальна цілісність України» від 28 березня 2014 р.; резолюції «Ситуація з правами людини в Автономній Республіці Крим та м. Севастополь, Україна» 2016–2022 рр.; резолюції «Проблема мілітаризації АР Крим та м. Севастополь (Україна), а також частин Чорного і Азовського морів» 2018–2021 рр.; резолюції XI Надзвичайної спеціальної сесії Генасамблеї ООН, присвяченої вторгненню РФ до України 2022 р. (ES-11/1 – ES-11/6).

Виснувано, що, попри те, що резолюції Генасамблеї ООН фактично не мають юридичного впливу на міжнародне право, будучи дорадчими та рекомендаційними, висловлені в них постулати підтверджують підтримку значної частини світу (й абсолютної більшості західних держав) Українській державі. Відзначено, що сама Генасамблея ООН в умовах російсько-української війни стала для керівництва України однією з платформ, із якої шляхом підготовки та ініціювання до розгляду резолюцій можна було доносити світовій громадськості українські підходи до російської агресії, закликати до її рішучого засудження та шукати в координації з іншими державами світу способи врегулювання російсько-українського питання та досягнення справедливого миру, релевантного до Статуту ООН, норм міжнародного права й українських національних інтересів.

Ключові слова: Генеральна Асамблея, Організація Об'єднаних Націй, резолюції, російсько-українська війна, повномасштабне вторгнення, Україна, Російська Федерація.

УДК [355.01(470+571:477):341.485(=161.2):654.19(04)]"2022/2024"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-75-96

Микола ГАЛІВ

*доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
e-mail: halivm@yahoo.com*

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>
e-mail: vilnickiy@gmail.com*

Ореста КАРПЕНКО

*доктор педагогічних наук, професор
професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>
e-mail: okarpenko@dspu.edu.ua*

ПРОБЛЕМАТИКА ГЕНОЦИДУ РОСІЇ ЩОДО УКРАЇНЦІВ В УКРАЇНСЬКИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ (2022–2024)

З'ясовано рецепцію українськими засобами масової інформації проблематики геноциду Росії проти українців в умовах повномасштабної російсько-української війни за час від 2022 р. до 2024 р. Встановлено, що термін «геноцид» для характеристики намірів і дій російських окупантів в Україні утвердився в українських ЗМІ у березні–квітні 2022 р., після звільнення Київської обл. від російської окупації і виявлення масових жертв російських військ у містах Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка.

На основі аналізу численних повідомлень і матеріалів українських медіа, дібраних з урахуванням головних критеріїв релевантності, виокремлено чотири дискурсивних напрями оперування поняттям «геноцид» в українських ЗМІ: характеристику дій російських окупантів щодо українців при описі воєнних і навіть військових злочинів; оцінку українських та іноземних політиків й організацій, урядів і парламентів щодо геноциду Росії проти українців; розповіді про геноцид РФ проти українців, що ґрунтувалися на думці українських і закордонних експертів; значну увагу приділено юридичним процедурам, пов'язаним із правовим засудженням геноциду Росії проти українців (передусім ішлося про діяльність Міжнародного суду ООН у Гаазі, який на початку березня 2022 р. розпочав слухання за позовом України проти Росії у справі щодо звинувачень у геноциді).

Виснувано, що більшість українських медіа транслюють інформацію про геноцид Росії щодо українців як доконаний факт, опираючись при цьому на оцінки деонтичних (політики та політичні організації) й епістемічних (експерти, науковці) авторитетів.

Ключові слова: геноцид, сучасна російсько-українська війна, засоби масової інформації, воєнні злочини, медійний дискурс.

Після 8 років неконвенційної війни 24 лютого 2022 р. Російська Федерація (РФ) відкрито вторглася в Україну, розпочавши найбільший від часу Другої світової війни збройний конфлікт на Європейському континенті. Не полишивши методів гібридної війни, вона сформувала і розгорнула систему фізичного та культурно-ментального знищення українців – усіх, хто ідентифікує себе з українською нацією, Українською державою, її культурою та історією. Такі дії, по суті, набули геноцидного виміру, оскільки, на наше переконання, повністю відповідають ст. 2 Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього (1948). Для українського суспільства геноцидні заходи РФ щодо українців стали очевидними завдяки засобам масової інформації (ЗМІ), які уже 2 роки пояснюють, доводять, розкривають, аналізують і фіксують не просто воєнні злочини, а саме геноцидне спрямування намірів та дій російських окупантів в Україні.

У сучасній історіографії російсько-української війни неодноразово вказано на вияви геноциду, здійснюваного РФ в Україні. Передусім маємо на увазі праці тих дослідників, які наголошують на екзистенційності війни (Киридон, Троян, 2022; Лисенко, 2022; Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023; Якубова, 2023), а отже, вказують, що мета РФ – це знищення українства як громадсько-політичної та етнокультурної спільноти. Сучасні вчені в умовах «архівно-документального голоду» все частіше використовують матеріали ЗМІ як джерела для історіописання різних аспектів війни. Однак наразі в історичній науці немає дослідження українського медійного дискурсу щодо геноциду Росії проти української нації.

Мета статті – проаналізувати висвітлення українськими ЗМІ проблематики геноциду Росії проти українців в умовах повномасштабної російсько-української війни (2022–2024).

Від початку повномасштабного вторгнення українські ЗМІ ретельно висвітлювали перебіг війни, дії російських військ, заходи окупаційної адміністрації. Аналізували і офіційні, і неофіційні причини російської «спеціальної військової операції». Майже з перших днів війни почали з'являтися повідомлення про воєнні злочини росіян в Україні. Відтак в українському медійному просторі щораз частіше використовували термін «геноцид» для характеристики намірів і дій російських окупантів в Україні. З цілковитою певністю він утвердився у ЗМІ в березні–квітні 2022 р., після звільнення Київщини від російської окупації і виявлення масових жертв російських військ у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці (Хоцянівська, 2022; Хмельницька, 2022с; Буча, 2022; Бережанський, 2022с; Кириленко, 2022). У квітні–травні 2022 р. з'явилися повідомлення про ймовірні масові багатотисячні захоронення в Мангуші біля Маріуполя (Казілова, 2022b; Казілова, 2022с; Карловський, 2022).

Аналізуючи численні повідомлення та матеріали українських медіа (телевізійних, радіомовних і друкованих), нам вдалося виокремити щонайменше чотири дискурсивні напрями оперування поняттям «геноцид» в українському медіапросторі.

По-перше, характеристика дій російських окупантів щодо українців для опису воєнних і навіть військових злочинів. У цьому випадку це поняття вживалося не так у юридичній площині і з відповідною правовою номінацією, як у повсякденно-побутовому розумінні, що передбачає усвідомлення та сприйняття фактів фізичного й морально-гуманістичного знищення представників однієї нації (або її частини) іншою. Таке розуміння геноциду, здійснюваного росіянами щодо українців, транлювалося в українському медіапросторі не лише з подачі журналістів, а й пересічних людей чи відомих особистостей. До прикладу, відомий український боксер Владислав Сіренко 10 березня 2022 р. так висловився про авіабомбардування полового будинку в Маріуполі: «Це не війна, це геноцид української нації» (Це геноцид нації, 2022). Подібну заяву зробив усесвітньовідомий боксер Володимир Кличко, який наприкінці березня 2022 р. дав інтерв'ю відомому боксерському оглядачу Гаретові Девісу (Gareth A. Davies). Головні тези цього інтерв'ю розповсюдили українські ЗМІ, відзначивши, що В. Кличко говорив про бомбардування Маріуполя, убивства тисяч мешканців Харкова, Херсона, Бучі, Ірпеня, Гостомеля («Це геноцид...», 2022). Пізніше В. Кличко повторив свою думку, назвавши викрадення Росією українських дітей «еволюцією геноциду» (Головчак, 2023). На початку квітня 2022 р., розповідаючи про виявлення в Бородянці 10 тіл загиблих людей, журналістка Віра Хмельницька також використала поняття «геноцид» (Хмельницька, 2022b). Відомий український підприємець Віктор Пінчук на початку травня 2022 р. визнав, що «рашисти» творять геноцид проти українського народу (Казілова, 2022a).

Поняттям геноцид активно оперували чиновники – представники місцевих громад, які деякий час перебували під російською окупацією. Так, у середині травня 2022 р., описуючи бомбардування росіянами Маріуполя, масштаби руйнувань і людських жертв, міський голова Вадим Бойченко відзначив: «Російська армія скоїла злочин проти людства. Це факт. Це найбільший геноцид в Європі з часів Другої світової війни» («Це найбільший геноцид...», 2022). Голова Ізюмської районної адміністрації на Харківщині Степан Масельський в ефірі телемарафону в липні 2022 р. назвав геноцидом навіть режим блокади російськими військами населених пунктів, що призвело до обмеження в постачанні продуктів, медикаментів, втрати людьми доступу до роботи тощо («Відбувається геноцид», 2022). Міський голова Мелітополя Іван Федоров у вересні 2022 р., розповідаючи про блокування окупантами вантажівок із гуманітарною допомогою для мешканців захопленого російськими військами міста, також зазначив: «Тож геноцид продовжується» (Бережанський, 2022a). Ці приклади яскраво демонструють явище мовного спрощення первісного, юридично унормованого значення поняття «геноцид», що відбулося в українському медійному дискурсі у 2022 р. Пояснення такого явища залишаємо фахівцям зі соціальної лінгвістики та соціальної комунікації. Водночас наголосимо, що українські медіа також намагалися дотримуватися номінативно правильного слововживання терміна «геноцид», особливо під впливом залучення до дискусії представників експертного середовища (про це – далі).

Осінню 2022 р. Збройні сили України провели контрнаступальну операцію зі звільнення окупованих районів Харківщини. Було визволено м. Ізюм, де знайдено тіла загиблих, закатованих росіянами, українських громадян. Відтак українські ЗМІ ще раз наголосили на геноцидності російської війни в Україні. Голова Харківської обласної військової адміністрації Олег Синегубов відзначив, що в лісосмузі під Ізюмом

знайдено 450 тіл цивільних людей, із яких 99 % мають ознаки насильницької смерті. Він також назвав це геноцидом українського народу (Масштаби, 2022). У травні 2023 р. у сюжеті ТСН, де йшлося про пам'ять жертв Другої світової війни, журналісти представили думку 97-річного ветерана Олександра Івановича (прізвище не вказане), який також назвав війну Росії проти України геноцидом (Денькович, 2023b). Глибину проникнення в масову свідомість українського суспільства погляду на дії російських військ щодо українського народу саме як на геноцид демонструє навіть те, що від імені пса Патрона на його сторінці в Instagram у липні 2023 р. із нагоди 500-го дня повномасштабної війни було зазначено: «500 днів, як весь цивілізований світ об'єднався задля справедливості. Бо не може більше так бути, щоб людей просто розстрілювали за національність. Це геноцид, а не конфлікт. Я хочу підкреслити це для міжнародних ЗМІ, які ще досі тиражують це слово» (Онопа, 2023).

Доволі фактологічним і водночас логічним та емоційним став матеріал ТСН від 7 жовтня 2023 р., у якому журналісти доводили, що ракетні удари російських окупантів по українських містах і вбивство цивільних українців – ще один вияв геноциду Росії щодо України. Матеріал був відгуком на один із найкращих злочинів росіян в Україні – ракетний удар по с. Гроза Куп'янського р-ну на Харківщині, внаслідок якого загинула 51 людина. Відтак журналісти не лише описали цю атаку окупантів, а й нагадали суспільству інші аналогічні приклади: ракетні удари по Харкову – 1 і 17 березня 2022 р. (загинули 29 та 25 осіб відповідно), Сумах – 7 березня (22), Миколаєву – 29 березня (37), Краматорську – 8 квітня 2022 р. (61) і 27 червня 2023 р. (13), Десні – 25 червня 2022 р. (87), Часовому Яру – 9 липня (48), Вінниці – 14 липня (29), Кременчуку – 27 червня (22), Чаплиному – 24 серпня (25), Запоріжжі – 6 і 9 жовтня 2022 р. (19 і 17 осіб відповідно) та 30 серпня 2023 р. (32), Херсону – 24 грудня 2022 р. (11), Дніпру – 14 січня 2023 р. (46), Львову – 6 липня (10), Умані – 28 квітня (23), Кривому Розі – 13 червня (12). У матеріалі йшлося і про поранених та масштаби руйнувань (Геноцид по-російськи, 2023).

В українських ЗМІ також популярне трактування викрадення українських дітей із території України і вивезення їх до Росії як частини геноцидної політики Кремля. Зокрема, на це вказала журналістка Катерина Сердюк у грудні 2023 р., назвавши геноцидом вивезення дітей та «промивання їм мізків», маючи на увазі налагоджену систему переконування українських дітей у тому, що вони росіяни, а України начебто не існує (Сердюк, 2023). Таку оцінку підтримав і уповноважений Верховної Ради України (ВРУ) з прав людини Дмитро Лубінець, який, коментуючи вивезення росіянами дітей Олешківського дитячого будинку-інтернату на Херсонщині в листопаді 2022 р., назвав ці дії виявом геноциду (Погорілов, 2022). Геноцидний умисел Росії побачив у депортації українських дітей міністр оборони України Олексій Резніков (Несчетна, 2023). Журналістка Ярослава Денькович у статті про надання викраденим українським дітям громадянства РФ помістила звернення українського Міністерства закордонних справ (МЗС) до Міжнародного кримінального суду із закликом трактувати дії Москви як «переведення українських дітей з однієї національної групи до іншої», що є однією з ознак геноциду (Денькович, 2024).

По-друге, українські ЗМІ трансливали оцінки і характеристики українських та іноземних політиків, політичних організацій, урядів та парламентів щодо геноциду Росії проти українців. Авторитет політиків і політичних структур додавав значимості твердженням ЗМІ про геноцидні дії російських окупантів в Україні. Українські ме-

діа неодноразово наводили слова Президента України Володимира Зеленського, який на початку квітня 2022 р. відвідав Бучу. Убивства, катування і гвалтування, вчинені росіянами в цьому місті, він назвав геноцидом і висловив переконання, що світова спільнота також визнає ці події як геноцид (Людя, 2022; Глушенко, 2022а). Керівник українського уряду Денис Шмигаль на початку травня 2022 р. потрактував напад Росії на Україну як війну проти всіх українців і цивілізованого світу й додав, що російські військовослужбовці вчиняють геноцид проти українців (Бережанський, 2022е).

Аналогічні або дуже подібні оцінки висловили і провідні світові лідери, думки яких цитували українські ЗМІ. Так, Президент Польщі Анджей Дуда (Andrzej Duda) одним із перших європейських лідерів зазначив, що війна Росії проти України перетворюється на різанину, бійню, а воєнні злочини росіян щодо цивільних мають ознаки геноциду (Дуда, 2022). На початку квітня того ж року польський президент повністю погодився з думкою В. Зеленського про російський геноцид в Україні. «Мета цього вторгнення – знищити українську націю», – наголосив А. Дуда (Дуда вважає, 2022). Прем'єр-міністр Великобританії Борис Джонсон (Boris Johnson), очевидно не наважившись дати категоричну оцінку, на початку квітня 2022 р. зауважив, що події в Бучі й загалом те, що «Путін зробив в Україні», – зовсім недалеко від геноциду (Хмельницька, 2022а).

У середині квітня 2022 р. українські ЗМІ повідомили про резонансну заяву прем'єр міністра Канади Джастіна Трюдо (Justin Trudeau), яку він зробив перед журналістами у Квебеку. На його думку, абсолютно правильним є використання поняття «геноцид» для характеристики того, що коїть Росія в Україні (Прем'єр Канади, 2022). Свою позицію висловив і Президент США Джозеф Байден (Joseph Biden), говорячи про диктатора (маючи на увазі Владіміра Путіна (Владимир Путин)), який «вчиняє геноцид» (Глушенко, 2022b). І хоч у його словах не було згадки про Україну, українські ЗМІ поширили слова американського лідера саме як визнання російського геноциду щодо української нації. Неочікуваною для українців стала заява з Південної Америки: Президент Колумбії Іван Дуке Маркес (Iván Duque Márquez) сказав: «Те, що відбувається в Україні, – це геноцид. І це має припинитись ... Це божевілля» (Калатур, 2022). До слова, деякі українські ЗМІ подали ці слова як офіційну позицію Колумбії, що не відповідало дійсності.

Президент Франції Емануель Макрон (Emmanuel Macron) виявив вагання щодо оцінки дій російських окупантів в Україні як геноциду. Він зауважив: «Я буду обережний із такими термінами сьогодні, тому що ці два народи [українці та росіяни – *Авт.*] – брати» (Макрон відмовився, 2022). Його слова збурили українську громадськість, владу та ЗМІ. МЗС України висловило розчарування його словами, наголосивши на недоречності російської пропаганди про «братні народи» (Рощина, 2022b). Уже 17 квітня 2022 р. Президент України В. Зеленський запросив Е. Макрона до України, щоб той на власні очі побачив звірства російських окупантів і зрозумів, що війна перетворилася на геноцид (Мазуренко, 2022а).

Українські медіа так само швидко реагували на декларації і резолюції парламентів та урядів інших країн щодо геноциду в Україні. Приклад, звісно, подала ВРУ, яка 14 квітня 2022 р. ухвалила постанову № 7276 про свою заяву «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні». Український парламент водночас звернувся до ООН (Організації Об'єднаних Націй), Європарламенту, урядів і парламентів інших країн визнати дії РФ геноцидом українського народу (Тищенко, 2022b). 21 квітня

Сейм Латвії ухвалив заяву про агресію і воєнні злочини в Україні. У ній зазначено, що Росія здійснює геноцид проти українського народу (Сейм Латвії, 2022). Того ж дня аналогічну заяву зробив парламент Естонії, 27 квітня – Канади, а 10 травня – Литви (Парламент Естонії, 2022; Бережанський, 2022b; Сейм Литви, 2022). 11 травня постанову із засудженням російської агресії і згадкою про воєнні злочини РФ як геноцид проти українського народу прийняв Сенат Чехії (Сенат Чехії, 2022). На початку червня Сенат Ірландії схвалив резолюцію, яка назвала вторгнення РФ в Україну актом геноциду. «Дії російських військових відповідають критеріям геноциду, встановленим Конвенцією ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього», – констатовано в документі (Сенат Ірландії, 2022). 27 квітня 2023 р. Парламентська Асамблея Ради Європи (ПАРЄ) визнала, що депортація українських дітей має ознаки геноциду (ПАРЄ визнала, 2023).

Українські ЗМІ передовсім пильно стежили за думкою американських парламентарів. У червні 2022 р. журналістка Альона Мазуренко з посиланням на «Foreign Policy» поінформувала, що в Конгресі США двопартійна група американських законодавців представила резолюцію, що характеризує дії Росії в Україні як акт геноциду (Мазуренко, 2023b). Наступного місяця з'явилося повідомлення про те, що американські сенатори Джим Ріш (Jim Risch) і Бен Кардін (Ben Cardin) у верхній палаті Конгресу США представили проект резолюції, яка визнає дії РФ в Україні, зокрема депортації і навмисне вбивство мирного населення, геноцидом українського народу (У Сенат США, 2022). У масмедіа наголосили, що це сталося після візиту першої леді України Олени Зеленської до США і її виступу в Конгресі 20 липня 2022 р. (Роштіна, 2022a). Однак далі справа з резолюцією дещо пригальмувала. Лише у грудні 2022 р., як повідомили в ресурсі «Укрінформ», Комітет із питань міжнародних відносин Сенату США підтримав резолюцію, яка визнає дії РФ в Україні геноцидом проти українського народу (Комітет, 2022). У лютому 2023 р., згідно з матеріалами УНІАН, декілька senatorів повторно внесли цю резолюцію на розгляд Сенату США (Андаліцька, 2023). Однак її так і не було проголосовано. За повідомленням «Радіо Свобода», у червні 2023 р. Комітет із питань міжнародних відносин Сенату США підтримав проект резолюції, яка засуджує незаконну депортацію українських дітей до Росії та називає такі дії геноцидом щодо українського народу (Викрадення дітей, 2023). Однак вона також ще не отримала схвалення у верхній палаті Конгресу США.

По-третє, українські ЗМІ, розповідаючи про геноцид РФ проти українців, намагалися опертися на думку українських і закордонних експертів: юристів, політологів, істориків. Деонтичний авторитет українських і світових політиків, які про це відкрито говорили, уже не задовольняв українську аудиторію – вона потребувала епістемічного авторитету фахівців, експертів, учених. Цю нішу спробували заповнити українські журналісти-інтелектуали, зокрема Сергій Сидоренко, редактор «Європейської правди». 12 квітня 2022 р. він опублікував розлогу статтю про необхідність доведення геноциду Росії проти українців, дав визначення цього поняття, навів аргументи і факти на користь існування намірів геноциду з боку РФ (зокрема висловлювання офіційних російських топ посадовців Владіслава Суркова (Владислав Сурков) та Дмитрія Медведєва (Дмитрий Медведев), практики реалізації геноцидних заходів («розстрільні списки», масові могили, геноцидні згвалтування тощо) (Сидоренко, 2022).

Одним із перших закордонних авторитетів для української аудиторії стала американська історикня Енн Епплбаум (Anne Applebaum), яка дала інтерв'ю корес-

понтентці каналу «1+1» Ользі Кошеленко (матеріал було розміщено на сайті ТСН 19 травня 2022 р.). Відзначимо, що Е. Епплбаум – відома в науковому світі дослідниця геноцидів, передовсім нацистського щодо євреїв. Науковиця наголосила, що сучасна війна Росії проти України – це війна з намірами геноциду, оскільки намір російських сил полягає в тому, щоби знищити Україну як державу, знищити українську культуру разом із народом України. Це відповідає визначенню слова «геноцид» за Рафалом Лемкінім (Rafał Lemkin), який вважав, що геноцид полягає у знищенні не лише людей, а й культури. А тому, висувала Е. Епплбаум, напад Росії на Україну є геноцидом, спробою знищити Україну як культуру і націю (Хмельницька, 2022d).

На сайті «Української правди» 11 травня 2022 р. з'явилася колонка адвоката Юрія Білоуса, який чіткою юридичною мовою пояснив значення поняття «геноцид», покликаючись на Конвенцію про запобігання злочину геноциду та покарання за нього. Він навів історичні приклади судових інстанцій, які розглядали такі злочини і встановлювали вироки (Нюрнберзький трибунал, Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний трибунал щодо Руанди), а також детально розглянув процедурні механізми доведення намірів геноциду та його здійснення – повністю або частково – щодо груп: національної, етнічної, расової, релігійної. Відтак Ю. Білоус закликав до системної і масштабної роботи над збором, аналізом і наданням правової оцінки доказам злочинів російської армії в Україні (Білоус, 2022).

Наприкінці травня 2022 р. українські медіа поширили повідомлення про висновки провідних зарубіжних експертів, зокрема Азіма Ібрагіма (Azeem Ibrahim) (Інститут стратегії та політики «New Lines» у Вашингтоні), щодо геноциду в Україні (Провідні експерти, 2022; Від Голодомору, 2022). У серпні 2022 р. в українських ЗМІ було опубліковано статтю А. Ібрагіма, який повідомив про проведені дослідження і доповідь Інституту «New Lines» та Центру Рауля Валленберга, згідно з якими Росія здійснювала підбурювання до геноциду, що є порушенням Конвенції про запобігання геноциду. Згодом було підготовлено нову доповідь під керівництвом Крістіни Гук, у якій зазначено: дії Росії вийшли за межі простого підбурювання і фактично призвели до скоєння геноциду. Під час підготовки доповіді було зібрано вагомі докази, які свідчили про свідомий намір Росії винищити українську національну групу повністю або частково. Висновок був однозначним – РФ здійснює геноцид проти українського народу (Ібрагім, 2023). Відзначимо також, що результати досліджень Інституту «New Lines» та Центру Рауля Валленберга, які вказували на наявність намірів і фактів геноциду щодо українців, представив в інтерв'ю ресурсу «Радіо Свобода» проф. Девід Шеффер (David J. Schaeffer), який також поділився досвідом створення спеціальних міжнародних трибуналів щодо злочинів у Югославії, Руанді (Докази геноциду, 2022).

У жовтні 2022 р. відомий американський історик Тімоті Снайдер (Timothy Snyder) виступив на конференції «Міжнародне право проти геноциду» в Німеччині, а тези його доповіді були опубліковані в Україні. Він розкрив шість ознак політичних режимів, які здійснюють геноцид: заперечують існування певної держави; заперечують існування народу; «дегуманізують» певний народ; заперечують геноциди минулого; підтримують ідею витіснення одних націй іншими; завантажують власне суспільство настільки викривленою інформацією, що воно не зауважує той геноцид, який здійснюється. За словами професора Єльського університету, усе це характерно для Росії та її ставлення до українців (Тімоті Снайдер визначив, 2022). На початку 2024 р. Тімоті Снайдер проаналізував інтерв'ю Володимира Путіна американському

журналісту Такерові Карлсону (Tucker Carlson) й побачив у заявах російського вождя «мову геноциду» (Снайдер, 2024).

Серед іноземних фахівців-юристів, чию думку доволі часто цитували українські ЗМІ, відзначимо британського адвоката Джордаша Вейна (Jordash Wayne). Наприкінці березня 2023 р. він опублікував статтю «Геноцид в Україні», у якій, опершись на вже зібрані Офісом Генерального прокурора України докази, наголосив: Росія має намір знищити Україну як націю шляхом узгодженої кампанії воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Він доводив наявність культурного і фізичного геноциду й відкидав думку тих експертів, які у воєнних злочинах Росії в Україні вбачали лише притаманну для будь-яких воєн ескалацію насильства. Юрист наголошував на використанні таких дій із боку Росії: захоплення та знищення українських лідерів (активістів) на окупованих територіях; свавільне ув'язнення, викрадення і катування всіх, хто вважається «проукраїнськими»; фактичне поневолення, сексуальне насильство, депортації (зокрема дітей для «перевиховання»); згодом викорінення всього українського економічного, соціального й культурного життя (Джордаш, 2023). Свої міркування Дж. Вейн доповнив статтею в «Українській правді» з нагоди 2-ї річниці повномасштабної війни. Навівши чимало історичних прикладів, наголосивши на тому, що геноцид не обов'язково передбачає знищення мільйонів людей, вказавши на колоніальну імперську політику Росії, він знову запевнив в існуванні доказів російського геноциду щодо українців (Джордаш, Піцці, 2024).

Важливими для українського суспільства були й думки та висновки українських експертів щодо питання депортації українських дітей росіянами. У серпні 2022 р. правник і заступник Генерального прокурора України Гюндуз Мамедов (Gündüz Məmmədov) у доволі широкій статті розкрив складність доведення злочину геноциду, але, опираючись на міжнародні документи, доказував, що геноцидом є «насильницька передача дітей з однієї людської групи до іншої» (Мамедов, 2022). На його думку, росіяни системно здійснюють цей злочин, не приховуючи намір денационалізації і зросійщення українських дітей. Таку ж позицію зайняв і керівник Українського інституту національної пам'яті Антон Дробович, який у жовтні 2023 р. наводив приклади «еталонного геноциду» (Голокост, фізичне знищення людей у Руанді, колишній Югославії, М'ямі) й «асимілятивного геноциду». Останній масштабно виявляється в Україні, оскільки російські окупанти проводять системну роботу щодо примусової асиміляції українців (зокрема дітей) і приєднання їх до «російської групи» (Дробович, 2023).

Відзначимо, що українські ЗМІ доповнювали думки епістемічних авторитетів повідомленнями про різні наукові заходи (Круглий стіл, 2023), статтями на історичну тематику (Святненко, 2024), міркуваннями військових експертів (Лаб'як, 2023; Бережанський, 2023).

По-четверте, українські ЗМІ приділяли увагу юридичним процедурам, пов'язаним із правовим засудженням геноциду РФ проти українців. Цікаво, що чи не перший приклад подібної практики українські журналісти побачили в Чехії, де вже наприкінці лютого 2022 р. за публічне схвалення війни РФ проти України загрозувала кримінальна відповідальність. Відповідно до чеського Кримінального кодексу, таке схвалення може класифікуватися як «злочин заперечення, ставлення під сумнів, схвалення і виправдовування геноциду» (Виправдання геноциду, 2022). Увагу журналістів привертала діяльність Міжнародного суду ООН у Гаазі, який на початку березня 2022 р.

розпочав слухання за позовом України проти РФ у справі щодо звинувачень у геноциді (Міжнародний суд, 2022). Відтак українські ЗМІ заговорили про можливість суду над В. Путіним і його поплічниками в Гаазі. Так, журналіст Ігор Бережанський писав про це, як про логічний результат перемоги України у війні, хоч і висловлював сумніви щодо можливості повторення Нюрнберзького трибуналу (Бережанський, 2022d). Висновки журналістів підігрівали політики і правоохоронці. Зокрема, Генеральний прокурор України Ірина Венедіктова ще наприкінці березня 2022 р. зазначила, що дії РФ щодо Маріуполя можна кваліфікувати не як воєнні злочини, а як геноцид (Тищенко, 2022a). Юрист і колишній народний депутат Руслан Сидорович у червні 2022 р. доводив можливість притягнення Владіміра Путіна і його соратників до судової відповідальності за геноцид, закликаючи збирати докази й готуватися до боротьби за правільну юридичну кваліфікацію, оскільки є загроза трактування російських злочинів в Україні саме як воєнних злочинів, а не геноциду (Сидорович, 2022).

ЗМІ час до часу описували діяльність і Міжнародного кримінального суду в Гаазі, до якого звернулися українські правозахисники з Харківської правозахисної групи із проханням перекваліфікувати справу про викрадення українських дітей росіянами на «геноцид» (Барсукова, 2023). Проте генератором новин усе ж був Міжнародний суд ООН, комісія якого в березні 2023 р. заявила про відсутність доказів геноциду, але виявлення широкого спектра воєнних злочинів російських окупантів в Україні (Скаврон, 2023). Пізніше масмедіа повідомили про те, що на червень 2023 р. уже 32 країни долучилися до позову України проти Росії щодо геноциду (32 країни, 2023). На початку вересня 2023 р. українські медіа поширили заяву голови Незалежної міжнародної комісії ООН із розслідування порушень в Україні Еріка Мьосе (Erik Møse) про брак доказів щодо геноциду (Не маємо, 2023). На це різко негативно відреагували в Офісі Президента України, вказавши на «політичну беззубість» ООН і нагадавши про катування українців у фільтраційних таборах, заклики РФ до вбивств, спроби знищення енергетичної інфраструктури (Денькович, 2023a). Журналісти ж намагалися більш доступно довести до відома громадськості юридичні механізми справи в Гаазі (Сорока, 2023; Сидоренко, 2023).

Зрештою, в українських ЗМІ широко висвітлювали засідання і рішення Міжнародного суду ООН на початку 2024 р. Як відомо, суд ООН лише частково став на бік України (Суд ООН, 2024). Представник України в суді Антон Кориневич виступив у ЗМІ з розлогою роз'яснювальною статтею щодо юридичних колізій справи і перспектив України довести свою правоту (Кориневич, 2024). Водночас ЗМІ представляли й певне розчарування рішенням суду ООН, наводячи висновки відомих українських діячів (Сердюк, 2024).

Отже, термін «геноцид» для характеристики намірів і дій російських окупантів в Україні з цілковитою певністю утвердився в українських ЗМІ в березні–квітні 2022 р., після звільнення Київщини від російської окупації і виявлення масових жертв російських військ у Бучі, Ірпені, Гостомелі, Бородянці. Аналізуючи численні повідомлення та матеріали українських медіа (телевізійних, радіомовних і друкованих), можна виокремити чотири дискурсивних напрями оперуванням поняття «геноцид» в українських ЗМІ: характеристика дій російських окупантів щодо українців для опису воєнних і навіть військових злочинів; оцінки українських та іноземних політиків й організацій, урядів і парламентів щодо геноциду Росії проти українців; опертя на думку українських і закордонних експертів при розповідях про геноцид РФ проти

українців; приділення значної уваги юридичним процедурам, пов'язаним із правовим засудженням геноциду РФ проти українців (передусім ішлося про діяльність Міжнародного суду ООН у Гаазі, який на початку березня 2022 р. розпочав слухання за позовом України проти Росії у справі щодо звинувачень у геноциді).

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

32 країни долучились до позову України проти Росії в суді ООН за конвенцією про геноцид. (2023). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/06/9/7406178/>

Андаліцька, І. (2023). У Сенат США повторно внесли резолюцію про визнання геноцидом дій Росії в Україні. *УНІАН*. <https://www.unian.ua/world/viyana-v-ukrajini-u-senat-ssha-povtorno-vnesli-rezolyuciyu-pro-genocid-rosiji-v-ukrajini-12148434.html>

Барсукова, О. (2023). Правазахисники просять суд у Гаазі перекваліфікувати справу про депортацію дітей на «геноцид». *Українська правда*. <https://life.pravda.com.ua/society/2023/12/26/258534/>

Бережанський, І. (2022a). «Геноцид продовжується»: Федоров розповів, як окупанти блокують допомогу мирним жителям в Мелітополі. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/genocid-prodovzhuyetsya-fedorov-rozpoviv-yak-okupanti-blokuyut-dopomogu-mirnim-zhitylam-v-melitopoli-2149915.html>

Бережанський, І. (2022b). В Канаді офіційно визнали військову агресію Росії проти України геноцидом. *ТСН*. <https://tsn.ua/svit/v-kanadi-ofitsiyno-viznali-viyskovu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini-genocidom-2048197.html>

Бережанський, І. (2022c). Геноцид у Бучі: у чатботі «eВорог» можна повідомити про російських вбивць на Київщині. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/genocid-u-buchi-u-chatboti-eyevorog-mozhna-povidomiti-pro-rosiyskih-vbivc-na-kiyivschini-2030863.html>

Бережанський, І. (2022d). Суд над Путіним у Гаазі: немає механізмів притягнути його до відповідальності, але є можливість зібрати докази геноциду. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/sud-putina-u-gaazi-nemaє-mehanizmv-prityagnuti-yogo-do-vidpovidalnosti-ale-є-mozhlyvist-zibrati-dokazi-genocidu-2042761.html>

Бережанський, І. (2022e). «Це геноцид проти українців»: Шмигаль розповів про жертви серед цивільних та військових. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/ce-genocid-proti-ukrayinciv-shmigal-rozkazav-pro-zhertvi-sered-civilnih-ta-viyskovih-2055433.html>

Бережанський, І. (2023). Влаштувати в Україні «одну велику Бучу»: військовий експерт про плани РФ на найближчі роки. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/eksviyskoviy-zayavivsho-rosiya-hoche-vashtuvati-v-ukrayini-odnu-veliku-buchu-2463310.html>

Білоус, Ю. (2022). «Геноцид». Що ховається за сухими формулюваннями. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/05/11/7345445/>

Буча, Гостомель, Ірпінь: Росія влаштувала різанину в Україні. (2022). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/31762506.html>

Викрадення дітей з України. Комітет Сенату США підтримав проєкт резолюції: дії РФ названо геноцидом. (2023). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-ditey-henotsyd/32453541.html>

Виправдання геноциду: у Чехії схвалення війни РФ в Україні може обернутися кримінальною відповідальністю. (2022). *ТСН*. <https://tsn.ua/ukrayina/vipravdannya-genocidu-u-chehiyi-shvalennya-viyini-rf-v-ukrayini-mozhe-obernutisya-kriminalnoyu-vidpovidalnistyu-1990549.html>

«Відбувається геноцид»: голова РДА розповів про злочини окупантів в Ізюмському районі Харківщини. (2022). *TCH*. <https://tsn.ua/ato/vidbuvayetsya-genocid-golovara-rozroviv-pro-zlochiny-okupantiv-v-izyumskomu-rayoni-harkivschini-2104198.html>

Від Голодомору до Холодомору: дослідники геноцидів доводять, що Путін, як і Сталін, хоче знищити українців. (2022). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-kholodomor-rosiya-henotsyd-protu-ukrayintsiv/32172437.html>

Галів, М., Ільницький, В. (2023). Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*, 13/55, 47–73.

Геноцид по-російськи: як окупанти ракетами цілеспрямовано вбивають українців у містах і селах. (2023). *TCH*. <https://tsn.ua/exclusive/genocid-po-rosiyski-yak-okupanti-raketami-cilespramovano-vbivayut-ukrayinciv-u-mistah-i-selah-2424898.html>

Глушенко, О. (2022a). «Пошук правди вже неможливо зупинити» – Зеленський про геноцид у Бучі та інших містах. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/7/7337726/>

Глушенко, О. (2022b). Байден вперше назвав геноцидом дії Путіна в Україні. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/13/7339182/>

Головчак, Х. (2023). «Еволюція геноциду та відчуття рабства»: Володимир Кличко про війну в Україні. *TCH*. <https://tsn.ua/ato/evolyuciya-genocidu-ta-vidchuttya-rabstva-volodimir-klichko-pro-viynu-v-ukrayini-2420419.html>

Денькович, Я. (2023a). У Зеленського різко відреагували на заяву ООН про «брак доказів» геноциду в Україні. *TCH*. <https://tsn.ua/ato/u-zelenskogo-rizko-vidreaguvali-na-zayvu-oon-pro-brak-dokaziv-genocidu-v-ukrayini-2403841.html>

Денькович, Я. (2023b). «Хіба це війна, це – геноцид»: київський ветеран – про агресію РФ проти України. *TCH*. <https://kyiv.tsn.ua/hiba-ce-viyna-ce-genocid-kiyivskiy-veteran-pro-agresiyu-rf-proti-ukrayini-2324458.html>

Денькович, Я. (2024). Путін видав наказ про надання українським дітям громадянства РФ – реакція МЗС України. *TCH*. <https://tsn.ua/politika/putin-vidav-nakaz-pro-nadannya-ukrayinskim-dityam-gromadyanstva-rf-reakciya-mzs-ukrayini-2487007.html>

Джордаш, У. (2023). Геноцид в Україні. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/28/7395377/>

Джордаш, У., Піцці, Дж. (2024). Зрозуміти знищення по-російськи: колоніалізм, підкорення та розвиток геноциду. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/22/7443144/>

Докази геноциду Росії проти українців: інтерв'ю із учасником трибуналів щодо колишньої Югославії та Руанди. (2022). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsyd-dokazy-viyna-rosiyi-protu-ukrayiny/31890768.html>

Дробович, А. (2023). Російський асимілятивний геноцид. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/10/7423459/>

Дуда вважає дії Росії геноцидом українців. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/7/7337744/>

Дуда: росіяни вчиняють злочини, що мають ознаки геноциду. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/10/7330222/>

Ібрагім, А. (2023). Геноцид Росії проти України. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/10/7414993/>

Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. (2022). Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*, 5, 43–55.

Казілова, С. (2022a). Віктор Пінчук, перебуваючи у Києві, оголосив Росію винною у геноциді українців. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/2/7343578/>

Казілова, С. (2022b). Знайшли ще одну велику могилу, це найбільший від часів Голокосту геноцид – мер Маріуполя. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/22/7341458/>

Казілова, С. (2022c). Новий Бабин Яр: у Мангуші росіяни захоронили, ймовірно, до 9 тисяч маріупольців. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/21/7341229/>

Калатур, А. (2022). Колумбія назвала дії РФ в Україні геноцидом. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339458/>

Карловський, Д. (2022). Масові поховання довкола Маріуполя продовжують збільшуватися. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/12/7345795/>

Киридон, А., Троян, С. (2022). Чи можна Російсько-українську війну 2014–2022 рр. вважати екзистенційною війною? *ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками*: у 2 кн., 1. Київ, 182–183.

Кириленко, О. (2022). Диявол носить форму російського солдата. Як катували на Київщині. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/6/7337625/>

Комітет Сенату США схвалив резолюцію про визнання геноцидом дій РФ проти України. (2022). *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3629883-komitet-senatu-ssa-shvaliv-rezoluciu-pro-viznanna-genocidom-dij-rf-proti-ukraini.html>

Кориневич, А. (2024). Рішення Міжнародного Суду ООН: післямова. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/9/7441120/>

Круглий стіл на тему: «Російський геноцид проти української нації: від риторики до практики». (2023). *Укрінформ*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3799010-rosijskij-genocid-proti-ukrainskoi-nacii-vid-ritoriki-do-praktiki.html>

Лаб'як, І. (2023). Інакше «геноцид нам гарантований»: експерт озвучив мотивацію вступати до ЗСУ. *ТСН*. <https://tsn.ua/exclusive/inakshe-genocid-nam-garantovaniy-ekspert-ozvuchiv-motivaciyu-vstupati-do-zsu-2475922.html>

Лисенко, О. Є. (2022). Феноменологія війни Росії проти України як об'єкт гуманітарних досліджень (за матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 25 травня 2022 р.). *Вісник Національної академії наук України*, 7, 85–98.

Людям відрубували кінцівки, жінок гвалтували: Зеленський відвідав Бучу та розповів про геноцид українців. (2022). *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/lyudyam-vidrubovali-kincivki-zhinok-gvaltuvali-zelenskiy-vidvidav-buchu-ta-rozpoviv-pro-genocid-ukrayinciv-2028628.html>

Мазуренко, А. (2022a). Зеленський запросив Макрона в Україну: «Хочу, щоб він зрозумів, що це геноцид». *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/17/7340281/>

Мазуренко, А. (2022b). Конгрес США хоче визнати геноцидом війну Росії проти України – ЗМІ. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/25/7354667/>

Макрон відмовився назвати дії РФ в Україні геноцидом і додав, що українці й росіяни – «брати». (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/13/7339264/>

Мамедов, Г. (2022). Чому вивезення українських дітей до РФ – геноцид. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361527/>

Масштаби скоєних окупантами злочинів в Ізюмі – величезні: у 99 % ексгумованих мають ознаки насильницької смерті. (2022). *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/masshtabiskoyenih-okupantami-zlochiviv-v-izyumi-velichezni-u-99-eksgumovanih-mayut-oznakinasilnickoyi-smerti-2159551.html>

Міжнародний суд ООН почав слухання у справі про геноцид з боку РФ. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329080/>

«Не маємо достатніх наявних доказів» – голова комісії ООН про визнання геноциду в Україні. (2023). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-henotsyd-v-ukrayini-vyznannya/32577672.html>

Несчетна, С. (2023). Викрадення Росією українських дітей має геноцидний умісел – Резніков. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/vikradennya-rosiyeu-ukrayinskih-ditey-maye-genocidniy-umisel-reznikov-2242582.html>

Онопа, А. (2023). «Це геноцид, а не конфлікт»: пес Патрон про п'ятсот днів війни в Україні. *ТСН*. <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/ce-genocid-a-ne-konflikt-pes-patron-pro-p-yatsot-dniv-viyni-v-ukrayini-2366362.html>

ПАРЄ визнала, що депортація українських дітей до Росії має ознаки геноциду. (2023). *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportacija-ditej-genocyd/32382455.html>

Парламент Естонії визнав агресію РФ в Україні геноцидом. (2022). *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/21/7138163/>

Погорілов, С. (2022). На Херсонщині окупанти дітей з інтернату відвезли до Криму – омбудсмен. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/6/7375155/>

Прем'єр Канади також вважає дії РФ геноцидом. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339452/>

Провідні експерти звинуватили РФ у геноциді та намірах знищити український народ. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/27/7348949/>

Роціна, О. (2022a). Зеленський відреагував на проект резолюції про визнання дій Росії в Україні геноцидом. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/21/7359494/>

Роціна, О. (2022b). Київ розчарований позицією Макрона щодо геноциду і словами про «братній» народ. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/13/7339296/>

Святненко, Д. (2024). Російсько-чеченські війни: у чому схожість з нападом РФ на Україну та як Кадирови зрадили свій народ. *ТСН*. <https://tsn.ua/exclusive/rosiysko-chechenski-viyni-u-chomu-shozhist-z-napadom-na-ukrayinu-ta-yak-kadirovi-zradili-sviynarod-2488789.html>

Сейм Латвії визнав геноцидом військову агресію РФ проти України. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/21/7341130/>

Сейм Литви визнав дії РФ в Україні геноцидом, а Росію – терористичною державою. (2022). *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/10/7139156/>

Сенат Ірландії визнав вторгнення Росії в Україну геноцидом. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/2/7350094/>

Сенат Чехії визнав геноцидом злочини Росії в Україні. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/11/7345551/>

Сердюк, К. (2023). Росіяни вивозять українських дітей до Москви: яка мета воєнної операції. *ТСН*. <https://tsn.ua/ukrayina/rosiyani-vivozyat-ukrayinskih-ditey-do-moskvi-yaka-meta-voynnoy-operatsiyi-2477524.html>

Сердюк, К. (2024). Буданов про рішення суду ООН щодо РФ: «Невизнання очевидних фактів матиме наслідки». *ТСН*. <https://tsn.ua/ukrayina/budanov-pro-rishennya-sudu-onn-schodo-rf-neviznachnnya-ochevidnih-faktiv-matime-vazhlivi-naslidki-2511139.html>

Сидоренко, С. (2022). Найбільший злочин росіян. Чому доведення геноциду в Україні здатне змінити світ. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/12/7137679/>

Сидоренко, С. (2023). Як Росія відмовлялася від «геноциду». Репортаж з Гааги, з процесу в Міжнародному суді. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/18/7169639/>

Сидорович, Р. (2022). Як юридичне визнання дій РФ геноцидом закриє питання «збереження обличчя» кремлівського режиму. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/7/7351063/>

Скаврон, Б. (2023). Доказів геноциду в Україні з боку РФ не виявили, але є запитання – слідча комісія ООН. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/dokaziv-genocidu-v-ukrayini-z-boku-rf-ne-viyavili-ale-ye-zapitannya-slidcha-komisiya-onn-2287264.html>

Снайдер, Т. (2024). Як і чому Путін помилявся в інтерв'ю Карлсону. *New Voice*. <https://nv.ua/ukr/opinion/usi-pomilki-putina-v-interv-yu-takeru-karslonu-detalniy-oglyad-timoti-snaydera-50392347.html>

Сорока, А. (2023). Путін і «геноцид» на Донбасі. Як Україна судиться з Росією в Гаазі і що це дасть Києву. *BBC News Україна*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv2319d49n8o>

Суд ООН частково став на бік України у позові проти РФ щодо геноциду, почнуть розгляд по суті. (2024). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/2/7440131/>

Тищенко, К. (2022а). Дії РФ у Маріуполі можуть кваліфікуватися як геноцид – Венедіктова. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/28/7335286/>

Тищенко, К. (2022b). Рада визнала дії РФ геноцидом проти українців. *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339618/>

Тімоті Снайдер визначив 6 ознак геноциду, дії Путіна їм відповідають. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/21/7372958/>

У Сенаті США представили проект резолюції про визнання геноцидом дій РФ в Україні. (2022). *Українська правда*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/21/7359487/>

Хмельницька, В. (2022а). «Те, що коїться в Бучі, що Путін зробив в Україні, зовсім недалеко від геноциду» – Джонсон. *ТСН*. <https://tsn.ua/ato/te-scho-tvoritsya-v-buchi-scho-putin-zrobiv-v-ukrayini-zovsim-nedaleke-vid-genocidu-dzhonson-2030422.html>

Хмельницька, В. (2022b). Геноцид на Київщині: за сьогодні у Бородянці рятувальники витягли з-під завалів 10 тіл. *TCH*. <https://tsn.ua/ato/genocid-na-kiyivschini-zasogodni-u-borodyanci-ryatuvalniki-vityagli-z-pid-zavaliv-10-til-2033098.html>

Хмельницька, В. (2022c). Гостомель, Буча, Ірпінь: якими стали міста після російської окупації та щоденних обстрілів артилерією. *TCH*. <https://tsn.ua/ato/gostomel-bucha-irpin-yakimi-stali-mista-pislya-rosiyskoyi-okupanciyi-ta-schodennih-obstriliv-artileriyeyu-foto-2032105.html>

Хмельницька, В. (2022d). Історикія з США розповіла про подібність Путіна з Гітлером, майбутнє «руського міра» та коли РФ програє війну. *TCH*. <https://tsn.ua/ukrayina/istorikinya-z-ssha-rozpovila-pro-podibnist-putina-z-gitlerom-maybutnyeruskogo-mira-ta-koli-rf-prograye-viynu-2066176.html>

Хоцянівська, А. (2022). Бучанська різанина: російська армія звірствувала в передмісті Києва, кадри жаху сколихнули увесь світ. *TCH*. <https://tsn.ua/ato/buchanska-rizanina-rosiyska-armiya-zvirstvuvava-v-peredmisti-kiyeva-kadri-zhahu-skolihnuli-uvesvit-2028031.html>

«Це геноцид нації»: Сіренко емоційно відреагував на бомбардування окупантами пологового будинку в Маріуполі. (2022). *TCH*. <https://tsn.ua/prosport/ce-genocid-naciyi-sirenko-emocino-vidreaguvav-na-bombarduvannya-okupantami-pologovogo-budinku-v-mariupoli-2005312.html>

«Це геноцид українського народу»: Володимир Кличко вкотре закликав зупинити російську агресію. *TCH*. 2022. <https://tsn.ua/prosport/ce-genocid-ukrayinskogonarodu-volodimir-klichko-vkotre-zaklikav-zupiniti-rosiysku-agresiyu-2023477.html>

«Це найбільший геноцид в Європі від часів Другої світової війни»: за місяць окупанти скинули 714 тонн авіабомб на «Азовсталь». (2022). *TCH*. <https://tsn.ua/ato/ce-na-ybilshiy-genocid-v-yevropi-vid-chasiv-drugoy-svitovoyi-za-misyac-okupanti-skinuli-714-tonn-aviabomb-na-azovstal-2066062.html>

Якубова, Л. (2023). *До свободи крізь вогонь: Україна проти рашизму*. Київ: ТОВ Видавництво «Кліо».

REFERENCES

32 krainy doluchyls do pozovu Ukrainy proty Rosii v sudi OON za konventsiiciu pro henotsyd. (2023). *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/news/2023/06/9/7406178/> (in Ukrainian).

Andalitska, I. (2023). U Senat SShA povtorno vnesly rezoliutsiiu pro vyznannia henotsydom dii Rosii v Ukraini. *UNIAN*. <https://www.unian.ua/world/viyana-v-ukrajini-u-senat-ssha-povtorno-vnesli-rezolyuciyu-pro-genocid-rosiji-v-ukrajini-12148434.html> (in Ukrainian).

Barsukova, O. (2023). Pravozakhysnyky prosiat sud u Haazi perekvalifikuvaty spravu pro deportatsiiu ditei na «henotsyd». *Ukrainska pravda*. <https://life.ppravda.com.ua/society/2023/12/26/258534/> (in Ukrainian).

Berezhanskiy, I. (2022a). «Henotsyd prodovzhuetsia»: Fedorov rozpoviv, yak okupanty blokuui dopomohu myrnym zhyteliam v Melitopoli. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/genocid-prodovzhuetsya-fedorov-rozpoviv-yak-okupanti-blokuyut-dopomogu-mirnim-zhitelyam-v-melitopoli-2149915.html> (in Ukrainian).

Berezhanskiy, I. (2022b). V Kanadi ofitsiino vyznaly viiskovu ahresiiu Rosii proty Ukrainy henotsydom. *TSN*. <https://tsn.ua/svit/v-kanadi-oficiyno-viznali-viyskovu-agresiyu-rosiyi-proti-ukrayini-genocidom-2048197.html> (in Ukrainian).

Berezhanskyi, I. (2022c). Henotsyd u Buchi: u chatboti «ieVoroh» mozhna povidomyty pro rosiiskyykh vbyvts na Kyivshchyni. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/genocid-u-buchi-u-chatboti-yevorog-mozhna-povidomiti-pro-rosiyskikh-vbivc-na-kiyivschini-2030863.html> (in Ukrainian).

Berezhanskyi, I. (2022d). Sud nad Putynym u Haazi: nemaie mekhanizmv prytiahnuty yoho do vidpovidalnosti, ale ye mozhlyvist zibraty dokazy henotsydu. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/sud-putina-u-gaazi-nemaye-mekhanizmv-prityagnuti-yogo-do-vidpovidalnosti-ale-ye-mozhlyvist-zibrati-dokazi-genocidu-2042761.html> (in Ukrainian).

Berezhanskyi, I. (2022e). «Tse henotsyd proty ukraintsiv»: Shmyhal rozpoviv pro zhertvy sered tsyvilnykh ta viiskovykh. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/ce-genocid-proti-ukrayinciv-shmigal-rozkazav-pro-zhertvi-sered-civilnih-ta-viyskovih-2055433.html> (in Ukrainian).

Berezhanskyi, I. (2023). Vlashtuvaty v Ukraini «odnu velyku Buchu»: viiskovy ekspert pro plany RF na nablyzhchi roky. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/eksviyskoviy-zayavivsho-rosiya-hoche-vlashtuvaty-v-ukrayini-odnu-veliku-buchu-2463310.html> (in Ukrainian).

Bilous, Yu. (2022). «Henotsyd». Shcho khovaietsia za sukhymy formulivanniamy. *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/columns/2022/05/11/7345445/> (in Ukrainian).

Bucha, Hostomel, Irpin: Rosiia vlashtovala rizanynu v Ukraini. (2022). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/31762506.html> (in Ukrainian).

Vykradennia ditei z Ukrainy. Komitet Senatu SShA pidtrymav proiekt rezoliutsii: dii RF nazvano henotsydom. (2023). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/deportatsiya-ditey-henotsyd/32453541.html> (in Ukrainian).

Vypravdannia henotsydu: u Chekhii skhvalennia viiny RF v Ukraini mozhe obernutysia kryminalnoiu vidpovidalnistiu. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ukrayina/vipravdannya-genocidu-u-chehiyi-shvalennya-viyni-rf-v-ukrayini-mozhe-obernutysia-kryminalnoyu-vidpovidalnistyu-1990549.html> (in Ukrainian).

«Vidbuvaetsia henotsyd»: holova RDA rozpoviv pro zlochyny okupantiv v Iziumskomu raioni Kharkivshchyni. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/vidbuvayetsya-genocid-golovarda-rozpoviv-pro-zlochiny-okupantiv-v-izyumskomu-rayoni-harkivschini-2104198.html> (in Ukrainian).

Vid Holodomoru do Kholodomoru: doslidnyky henotsydiv dovodiat, shcho Putin, yak i Stalin, khoche znyshchyty ukraintsiv. (2022). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/holodomor-kholodomor-rosiya-henotsyd-proti-ukrayintsiv/32172437.html> (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohrafichnyi diskurs. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Serii Istorii, 13/55, 47–73* (in Ukrainian).

Henotsyd po-rosiisky: yak okupanty raketamy tsilespriamovano vbyvaiut ukraintsiv u mistakh i selakh. (2023). *TSN*. <https://tsn.ua/exclusive/genocid-po-rosiyski-yak-okupanti-raketami-cilespryamovano-vbivayut-ukrayinciv-u-mistah-i-selakh-2424898.html> (in Ukrainian).

Hlushchenko, O. (2022a). «Poshuk pravdy vzhe nemozhlyvo zupynyty» – Zelenskyi pro henotsyd u Buchi ta inshykh mistakh. *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/04/7/7337726/> (in Ukrainian).

Hlushchenko, O. (2022b). Biden vpershe nazvav henotsydom dii Putina v Ukraini. *Ukrainska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/04/13/7339182/> (in Ukrainian).

Holovchak, Kh. (2023). «Evolutsiia henotsydu ta vidchuttia rabstva»: Volodymyr Klychko pro viinu v Ukraini. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/evolyuciya-genocidu-ta-vidchuttia-rabstva-volodimir-klichko-pro-viynu-v-ukrayini-2420419.html> (in Ukrainian).

Denkovych, Ya. (2023a). U Zelenskoho rizko vidreahuvaly na zaiavu OON pro «brak dokaziv» henotsydu v Ukraini. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/u-zelenskogo-rizko-vidreaguvali-na-zayavu-onn-pro-brak-dokaziv-genocidu-v-ukrayini-2403841.html> (in Ukrainian).

Denkovych, Ya. (2023b). «Khiba tse viina, tse – henotsydy»: kyivskiy veteran – pro ahresiiu RF proty Ukrainy. *TSN*. <https://kyiv.tsn.ua/hiba-ce-viyna-ce-genocid-kiyvskiy-veteran-pro-ahresiyu-rf-proti-ukrayini-2324458.html> (in Ukrainian).

Denkovych, Ya. (2024). Putin vydav nakaz pro nadannia ukrainskym ditiam hromadianstva RF – reaktsiia MZS Ukrainy. *TSN*. <https://tsn.ua/politika/putin-vidav-nakaz-pro-nadannya-ukrayinskim-dityam-gromadyanstva-rf-reakciya-mzs-ukrayini-2487007.html> (in Ukrainian).

Dzhordash, U. (2023). Henotsydy v Ukraini. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/03/28/7395377/> (in Ukrainian).

Dzhordash, U., & Pitstsi, Dzh. (2024). Zrozumity znyshchennia po-rosiisky: kolonializm, pidkorennia ta rozvytok henotsydu. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/22/7443144/> (in Ukrainian).

Dokazy henotsydu Rosii proty ukrainsiv: intervii iz uchasykom trybunaliv shchodo kolyshnoi Yuhoslavii ta Ruandy. (2022). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/henotsydy-dokazy-viyna-rosiyyi-proty-ukrayiny/31890768.html> (in Ukrainian).

Drobovych, A. (2023). Rosiiskiyi asimiliatyvnyi henotsydy. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/10/10/7423459/> (in Ukrainian).

Duda vvažhaie dii Rosii henotsydom ukrainsiv. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/7/7337744/> (in Ukrainian).

Duda: rosiiany vchyniaut zlochyny, shcho maiut oznaky henotsydu. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/10/7330222/> (in Ukrainian).

Ibrahim, A. (2023). Henotsydy Rosii proty Ukrainy. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2023/08/10/7414993/> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., Starka, V., & Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55 (in Ukrainian).

Kazilova, S. (2022a). Viktor Pinchuk, perebuvaivuchy u Kyievi, oholosyv Rosiiu vynnoiu u henotsydi ukrainsiv. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/2/7343578/> (in Ukrainian).

Kazilova, S. (2022b). Znaishly shche odnu velyku mohylu, tse naibilshyi vid chasiv Holokostu henotsydy – mer Mariupolia. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/22/7341458/> (in Ukrainian).

Kazilova, S. (2022c). Novyi Babyn Yar: u Manhushi rosiiany zakhorneyly, ymovirno, do 9 tysiach mariupoltsiv. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/21/7341229/> (in Ukrainian).

Kalatur, A. (2022). Kolumbiia nazvala dii RF v Ukraini henotsydom. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339458/> (in Ukrainian).

Karlovskiy, D. (2022). Masovi pokhovannia do kola Mariupolia prodovzhuiut zbilshuvatsia. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/12/7345795/> (in Ukrainian).

Kyrydon, A., & Troian, S. (2022). Chy mozhna Rosiisko-ukrainsku viinu 2014–2022 rr. vvazhaty ekzystentsiinoiu viinoiu? *PERELOM: Viina Rosii proty Ukrainy u chasovykh plastakh i prostorakh mynuvshyny. Dialogy z istoriyamy: u 2-kh kn., 1.* Kyiv, 182–183 (in Ukrainian).

Kyrylenko, O. (2022). Dyiavol nosyt formu rosiiskoho soldata. Yak katuvaly na Kyivshchyni. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/articles/2022/04/6/7337625/> (in Ukrainian).

Komitet Senatu SShA skhvalyv rezolutsiiu pro vyznannia henotsydom dii RF proty Ukrainy. (2022). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3629883-komitetsenatu-ssa-shvaliv-rezoluciu-pro-viznanna-genocidom-dij-rf-proti-ukraini.html> (in Ukrainian).

Korynevych, A. (2024). Rishennia Mizhnarodnoho Sudu OON: pisliamova. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/9/7441120/> (in Ukrainian).

Kruhlyi stil na temu: «Rosiiskyi henotsyd proty ukrainskoi natsii: vid rytoryky do praktyky». (2023). *Ukrinform*. <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/3799010-rosiiskij-genocid-proti-ukrainskoi-nacii-vid-ritoriki-do-praktiki.html> (in Ukrainian).

Labiak, I. (2023). Inakshe «henotsyd nam harantovanyi»: ekspert ozvuchyv motyvatsiiu vstupaty do ZSU. *TSN*. <https://tsn.ua/exclusive/inakshe-genocid-nam-garantovanyi-ekspert-ozvuchiv-motivaciyu-vstupati-do-zsu-2475922.html> (in Ukrainian).

Lysenko, O. Ye. (2022). Fenomenolohiia viiny Rosii proty Ukrainy yak ob'ekt humanitarnykh doslidzhen (za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 25 travnia 2022 r.). *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy*, 7, 85–98 (in Ukrainian).

Liudiam vidrubuvaly kintsivky, zhinok gvaltuvaly: Zelenskyi vidvidav Buchu ta rozpoviv pro henotsyd ukrainsiv. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/lyudyam-vidrubuvali-kincivki-zhinok-gvaltuvali-zelenskiy-vidvidav-buchu-ta-rozpoviv-pro-genocid-ukrayinciv-2028628.html> (in Ukrainian).

Mazurenko, A. (2022a). Zelenskyi zaprosyv Makrona v Ukrainu: «Khochu, shchob vin zrozumiv, shcho tse henotsyd». *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/17/7340281/> (in Ukrainian).

Mazurenko, A. (2022b). Konhres SShA khoche vyznaty henotsydom viinu Rosii proty Ukrainy – ZMI. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/25/7354667/> (in Ukrainian).

Makron vidmovyvsia nazvaty dii RF V Ukraini henotsydom i dodav, shcho ukrainsi y rosiiany – «braty». (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/13/7339264/> (in Ukrainian).

Mamedov, H. (2022). Chomu vyvezennia ukrainskykh ditei do RF – henotsyd. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/08/2/7361527/> (in Ukrainian).

Masshtaby skoienykh okupantamy zlochyniv v Iziumi – velychezni: u 99 % ekshumovanykh maiut oznaky nasylnytskoi smerti. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/masshtabi-skoyenih-okupantami-zlochyniv-v-izyumi-velichezni-u-99-eksgumovanih-mayut-oznaki-nasilnickoyi-smerti-2159551.html> (in Ukrainian).

Mizhnarodnyi sud OON pochav slukhannia u spravi pro henotsyd z boku RF. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/7/7329080/> (in Ukrainian).

«Ne maiemo dostatnikh naiavnykh dokaziv» – holova komisii OON pro vyznannia henotsydu v Ukraini. (2023). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-henotsyd-v-ukrayini-vyznannya/32577672.html> (in Ukrainian).

Neschetna, S. (2023). Vykradennia Rosiieiu ukrainskykh ditei maie henotsydnyi umysel – Reznikov. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/vikradennya-rosiyeyu-ukrayinskih-ditey-maye-genocidny-umysel-reznikov-2242582.html> (in Ukrainian).

Onopa, A. (2023). «Tse henotsyd, a ne konflikt»: pes Patron pro piatsot dnev viiny v Ukraini. *TSN*. <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/ce-genocid-a-ne-konflikt-pes-patron-pro-p-yatsot-dniv-viyni-v-ukrayini-2366362.html> (in Ukrainian).

PARIE vyznala, shcho deportatsiia ukrainskykh ditei do Rosii maie oznaky henotsydu. (2023). *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-pare-deportacija-ditej-genocyd/32382455.html> (in Ukrainian).

Parlament Estonii vyznav ahresiiu RF v Ukraini henotsydom. (2022). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/04/21/7138163/> (in Ukrainian).

Pohorilov, S. (2022). Na Khersonshchyni okupanty ditei z internatu vidvezly do Krymu – ombudsmen. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/6/7375155/> (in Ukrainian).

Premier Kanady takozh vvazhaie dii RF henotsydom. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339452/> (in Ukrainian).

Providni eksperty zvyuvatyly RF u henotsydi ta namirakh znyshchyty ukrainskyi narod. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/27/7348949/> (in Ukrainian).

Roshchina, O. (2022a). Zelenskyi vidreahuvav na proiekt rezolutsii pro vyznannia dii Rosii v Ukraini henotsydom. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/21/7359494/> (in Ukrainian).

Roshchina, O. (2022b). Kyiv rozcharovanyi pozytsiieiu Makrona shchodo henotsydu i slovamy pro «bratnii» narod. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/13/7339296/> (in Ukrainian).

Sviatnenko, D. (2024). Rosiisko-chechenski viiny: u chomu skhozhist z napadom RF na Ukrainu ta yak Kadyrovy zradyly svii narod. *TSN*. <https://tsn.ua/exclusive/rosiysko-chechenski-viyni-u-chomu-shozhist-z-napadom-na-ukrayinu-ta-yak-kadirovi-zradili-sviy-narod-2488789.html> (in Ukrainian).

Seim Latvii vyznav henotsydom viiskovu ahresiiu RF proty Ukrainy. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/21/7341130/> (in Ukrainian).

Seim Lytvy vyznav dii RF v Ukraini henotsydom, a Rosiiu – terorystychnoiu derzhavoiu. (2022). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/05/10/7139156/> (in Ukrainian).

Senat Irlandii vyznav vtornhennia Rosii v Ukrainu henotsydom. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/2/7350094/> (in Ukrainian).

Senat Chekhii vyznav henotsydom zlochyny Rosii v Ukraini. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/05/11/7345551/> (in Ukrainian).

Serdiuk, K. (2023). Rosiiany vyvoziat ukrainskykh ditei do Moskvy: yaka meta voroha. *TSN*. <https://tsn.ua/ukrayina/rosiyani-vivozyat-ukrayinskih-ditey-do-moskvi-yaka-meta-voroga-2477524.html> (in Ukrainian).

Serdiuk, K. (2024). Budanov pro rishennia sudu OON shchodo RF: «Nevyznachnnia ochevydnykh faktiv matyme naslidky». *TSN*. <https://tsn.ua/ukrayina/budanov-pro-rishennya-sudu-oon-schodo-rf-neviznachnnya-ochevidnih-faktiv-matime-vazhlyvi-naslidki-2511139.html> (in Ukrainian).

Sydorenko, S. (2022). Naibilshyi zlochyn rosiian. Chomu dovedennia henotsydu v Ukraini zdatne zminyty svit. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/04/12/7137679/> (in Ukrainian).

Sydorenko, S. (2023). Yak Rosiia vidmovlialasia vid «henotsydu». Reportazh z Haahy, z protsesu v Mizhnarodnomu sudi. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/09/18/7169639/> (in Ukrainian).

Sydorovych, R. (2022). Yak yurydychne vyznannia dii RF henotsydom zakrytie pytannia «zberezhennia oblychchia» kremlivskoho rezhymu. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/06/7/7351063/> (in Ukrainian).

Skavron, B. (2023). Dokaziv henotsydu v Ukraini z boku RF ne vyiavyly, ale ye zapytannia – slidcha komisiia OON. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/dokaziv-genocidu-v-ukrayini-z-boku-rf-ne-viyavili-ale-ye-zapitannya-slidcha-komisiya-oon-2287264.html> (in Ukrainian).

Snaider, T. (2024). Yak i chomu Putin pomylivsia v intervii Karlsonu. *New Voice*. <https://nv.ua/ukr/opinion/usi-pomilki-putina-v-interv-yu-takeru-karslonu-detalnyy-oglyad-timoti-snaydera-50392347.html> (in Ukrainian).

Soroka, A. (2023). Putin i «henotsydy» na Donbasi. Yak Ukraina sudytisia z Rosiieiu v Haazi i shcho tse dast Kyievu. *BBC News Ukraina*. <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cv2319d49n8o> (in Ukrainian).

Sud OON chastkovo stav na bik Ukrainy u pozovi proty RF shchodo henotsydu, pochнут rozghliad po suti. (2024). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2024/02/2/7440131/> [in Ukrainian].

Tyshchenko, K. (2022a). Dii RF u Mariupoli mozhut kvalifikuvatysia yak henotsydy – Venediktova. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/28/7335286/> (in Ukrainian).

Tyshchenko, K. (2022b). Rada vyznala dii RF henotsydom proty ukrainsiv. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339618/> (in Ukrainian).

Timoti Snaider vyznachyv 6 oznak henotsydu, dii Putina yim vidpovidaiut. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/10/21/7372958/> (in Ukrainian).

U Senati SShA predstavlyli proiekt rezoliutsii pro vyznannia henotsydom dii RF v Ukraini. (2022). *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/07/21/7359487/> (in Ukrainian).

Khmelnyska, V. (2022a). «Te, shcho koitsia v Buchi, shcho Putin zrobyv v Ukraini, zovsim nedaleke vid henotsydu» – Dzhonson. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/te-scho-tvoritsya-v-buchi-scho-putin-zrobiv-v-ukrayini-zovsim-nedaleke-vid-genocidu-dzhonson-2030422.html> (in Ukrainian).

Khmelnyska, V. (2022b). Henotsydy na Kyivshchyni: za sohodni u Borodiansi riatuvalnyky vytyahly z-pid zavaliv 10 til. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/genocid-na-kiyivschini-zasogodni-u-borodyanci-ryatuvalniki-vityagli-z-pid-zavaliv-10-til-2033098.html> (in Ukrainian).

Khmelnyska, V. (2022c). Hostomel, Bucha, Irpin: yakymy staly mista pislia rosiiskoi okupatsii ta shchodennykh obstriliv artyleriieiu. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/gostomel-bucha-irpin-yakimi-stali-mista-pislya-rosiyskoyi-okupatsiyi-ta-schodennykh-obstriliv-artileriyeyu-foto-2032105.html> (in Ukrainian).

Khmelnyska, V. (2022d). Istorykynia zi SShA rozpovila pro podobnist Putina z Hitlerom, maibutnie «ruskoho mira» ta koly RF prohraie viinu. *TSN*. <https://tsn.ua/ukrayina/istorikynia-z-ssha-rozpovila-pro-podobnist-putina-z-gitlerom-maybutnye-ruskogo-mira-ta-koli-rf-prograye-viynu-2066176.html> (in Ukrainian).

Khotsianivska, A. (2022). Buchanska rizanyna: rosiiska armia zvirstvuvava v peredmisti Kyieva, kadry zhakhu skolykhnuly uves svit. *TSN*. <https://tsn.ua/ato/buchanska-rizanina-rosiyska-armiya-zvirstvuvava-v-peredmisti-kiyeva-kadri-zhahu-skolihnuli-uves-svit-2028031.html> (in Ukrainian).

«Tse henotsyd natsii»: Sirenko emotsiino vidreahuvav na bombarduvannia okupantamy polohovoho budynku v Mariupoli. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/prosport/ce-genocid-naciyi-sirenko-emocino-vidreaguvav-na-bombarduvannya-okupantami-pologovogo-budinku-v-mariupoli-2005312.html> (in Ukrainian).

«Tse henotsyd ukrainskoho narodu»: Volodymyr Klychko vktre zaklykav zupynyty rosiisku ahresiiu. (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/prosport/ce-genocid-ukrayinskogo-narodu-volodimir-klichko-vktre-zaklykav-zupyniti-rosiysku-agresiyu-2023477.html> (in Ukrainian).

«Tse naibilshyi henotsyd v Yevropi vid chasiv Druhoi svitovoi viiny»: za misiats okupanty skynuly 714 tonn aviabomb na «Azovstal». (2022). *TSN*. <https://tsn.ua/ato/ce-naybilshiy-genocid-v-yevropi-vid-chasiv-drugoy-svitovoyi-za-misyac-okupanti-skinuli-714-tonn-aviabomb-na-azovstal-2066062.html> (in Ukrainian).

Yakubova, L. (2023). *Do svobody kriz vohon: Ukraina proty rashyzmu*. Kyiv: TOV Vydavnytstvo «Klio» (in Ukrainian).

Mykola HALIV

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Professor of the Department of Ukrainian History and Law
I. Franko State Pedagogical University of Drohobych
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7068-3124>
e-mail: halivm@yahoo.com*

Vasyl ILNYTSKYI

*Doctor of Historical Sciences, Professor
Head of the Department of Ukrainian History and Law
I. Franko State Pedagogical University of Drohobych
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4969-052X>
e-mail: vilnickiy@gmail.com*

Oresta KARPENKO

*Doctor of Pedagogical Sciences, Professor
Professor of the Department of General Pedagogy and Preschool Education
I. Franko State Pedagogical University of Drohobych
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1841-882X>
e-mail: okarpenko@dspu.edu.ua*

ISSUES OF RUSSIAN GENOCIDE AGAINST UKRAINIANS IN UKRAINIAN MASS MEDIA (2022–2024)

The paper clarified the coverage by the Ukrainian mass media (television, radio and print media) of the issue of Russia's genocide against Ukrainians in the conditions of a full-scale Russian-Ukrainian war (2022–2024). The term «genocide» to characterize the intentions and actions of the Russian occupiers in Ukraine was established in the Ukrainian

mass media in March–April 2022, after the liberation of Kyiv region from Russian occupation and the discovery of mass casualties of Russian troops in the cities of Bucha, Irpin, Gostomel, Borodianka.

Based on an analysis of numerous messages and materials from Ukrainian media, selected according to criteria of relevance, the study identifies four discursive directions in the use of the concept of «genocide» within Ukrainian mass media. First, the term «genocide» was frequently used to describe the actions of Russian occupiers against Ukrainians, particularly in the context of war and war crimes. Second, Ukrainian media broadcast assessments from Ukrainian and foreign politicians, organizations, governments, and parliaments regarding Russia's genocide against Ukrainians. Third, when discussing Russia's genocide against Ukrainians, the media often relied on the views of both domestic and international experts, including lawyers, political scientists, and historians, thus regularly publishing expert articles and interviews with prominent researchers. Fourth, significant attention was devoted to legal proceedings related to the condemnation of Russia's actions as genocide, with a particular focus on the proceedings of the UN International Court of Justice in The Hague, which began hearings on Ukraine's genocide claim against Russia in early March 2022. In general, the majority of Ukrainian mass media portrayed Russia's genocide against Ukrainians as an established fact, drawing on assessments from deontic authorities (politicians and political organizations) and epistemic authorities (experts and scholars).

Key words: genocide, modern Russian-Ukrainian war, mass media, war crimes, media discourse.

Олена АРКУША

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник

відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин»

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2541-6603>

e-mail: o_arkusha@yahoo.com

«ПІД БЕЗПЕЧНИМ ДАХОМ ШАЛІЄ ХУРТОВИНА ОБСТРУКЦІЇ»: НОВА ТАКТИКА УКРАЇНСЬКОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В ГАЛИЦЬКОМУ СЕЙМІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано дискусії навколо парламентської боротьби в Галичині на початку ХХ ст. Встановлено, що голосна обструкція українських депутатів Галицького сейму, яка вибухнула 1910 р. із метою ухвалення нового виборчого закону, стала наслідком пошуків українськими політиками нових, більш ефективних, методів боротьби, що мали би відкрити їм шлях до впливу на політичні рішення. Стверджено, що, запозичена з досвіду чесько-німецького протистояння, обструкція була спрямована проти домінування польського чинника в Галицькій автономії, а загострення тактики політичної боротьби відповідало суспільним настроям галицьких українців, які відзначалися подальшою радикалізацією.

Показано, що останні роки намісництва А. Потоцькі характеризувалися загостренням українсько-польських суперечностей у зв'язку з реформою виборчого права до австрійського парламенту, почастішанням масових акцій. Зазначено, що А. Потоцькі надалі намагався втримувати український рух під контролем методами адміністративного й політичного тиску, апогеєм чого стала підтримка на виборах до Галицького сейму 1908 р. русофілів на протигагу кандидатам від українських партій, що була реакцією на переговори українських парламентських депутатів з австрійським урядом. Встановлено, що обурення, яке спричинив цей крок не лише серед української громадськості, а й правлячих кіл Австро-Угорщини та краківських консерваторів, змусило намісника визнати помилку й ініціювати угоду з українськими політиками в особі Є. Олесницького на зразок «нової ери» 1890 р. Зауважено, що домовленість мала шанс суттєво вплинути на політичне життя Галичини, однак не була реалізована через вбивство А. Потоцькі.

Доведено, що це вбивство стало кульмінацією українсько-польської боротьби в Галичині та змусило задуматися про шляхи нормалізації міжнаціональних відносин: польські галицькі політики, які поєднували державну службу в Габсбурзькій монархії із захистом польських національних інтересів, були змушені шукати способи вирішення українського питання. На підставі аналізу подій напередодні обструкції, низки приватних обставин і мотивів задіяних у ній політиків, а також зв'язків між ними, стверджено, що рішення розпочати обструкцію прийняли українські діячі

помірковано-ліберального напрямку і воно не викликало заперечень керівників адміністрації та самоврядування Галичини зі середовища краківських консерваторів. Простежено, що, задовольнивши так радикальні настрої, вони використали обструкцію для закулісних переговорів і такий хід дав змогу прихильникам польсько-українського порозуміння в Галичині ще на деякий час відтягнути посилення міжнаціональної напруги.

Ключові слова: Галичина, Галицький сейм, виборча реформа до Галицького сейму, українсько-польські відносини на початку ХХ ст., українсько-австрійські відносини на початку ХХ ст.

У фокусі уваги перебуватимуть дискусії навколо ефективності тактики парламентської боротьби, які на початку ХХ ст. відображали основні дилеми українських політичних сил у півавстрійській Галичині. У цей період політичний потенціал і ступінь зрілості українського національного руху вступили в очевидну диспропорцію з маловпливовими позиціями українців в управлінні Галицькою автономією. Будучи неготовими визнати у зміцнілому українському русі партнера, боячись втратити позиції у Східній Галичині, а водночас дедалі більше втягуючись у дискусії навколо українського руху всередині свого національного табору, польські політики відклали вирішення назрілих питань, розраховуючи на чудо, яке ніяк не ставалося. Цю безпорадність влучно підмітив кореспондент газети «Słowo Polskie», описуючи діалог між двома польськими депутатами в напівпорожньому залі засідань Галицького сейму, який робив задалегідь приречені на невдачу спроби ухвалити новий виборчий закон: «Що думає пан про виборчу реформу? – Така сумна й хаотична справа, що я не можу про неї думати» (Sejm, 1907).

Ця ситуація породжувала в українських політичних осередках чимале роздратування. На його тлі з'являлися радикальні заклики змінити легальні форми політичної боротьби на ті, які зможуть забезпечити бажаний результат. Українсько-польська полеміка, що велася головню у пресі та з парламентських трибун, ставала дедалі воївовничішою. Водночас щоденному українсько-польському діалогу бракувало готовності почути іншого. Натомість було вдосталь бажання зробити вигляд, що цей інший неправий або що його загалом не існує. Намагання звернути на себе увагу й бути вислуханим стало важливим психологічним підґрунтям міжнаціональних дискусій. Реагуючи на демонстративне відкладання польською більшістю Галицького сейму справи виборчої реформи, «Діло» зауважувало: «Узброєні в панцир привілеїв вони з цинізмом, на який можуть здобути ся хиба люди, що тільки себе людьми вважають ..., висловили свою володарську філософію устами пок. гр. Войцеха Дзедушицького: “Нехай шаліє буря, ми її не боїмося, доки маємо тут в соїмі безпечний дах над головою”» (Слава українським обструкціоністам, 1910).

У міжнаціональних суперечностях у Галичині українці були тією стороною, яку не влаштовував наявний стан і яка прагнула (як це ще на етапі проголошення «нової ери» сформулював Юліан Романчук) змінити систему австрійсько-польсько-українських відносин. Нечисленним українським парламентським репрезентаціям припала роль ініціаторів цієї зміни, хоча б зважаючи на ту напругу сил, якої українські політики щоразу вимагали від своєї громадськості на виборах. На початок ХХ ст. в арсеналі засобів українських депутатів уже були різні спроби змінити систему: шляхом демонстративних виходів із зали засідань, складання депутатських мандатів («сецесії»), гострих опозиційних промов, угод, скарг до уряду, технічних обструк-

цій тощо, однак ніщо з цього не давало такого бажаного зрушення. Цей стан влучно сформулював маршалок Галицького сейму Станіслав Бадені (Stanisław Badeni). Він, за спогадами Івана Макуха, у неофіційній розмові з українськими політиками зауважив: «Ви маєте в усім слухність, але не маєте сили, щоб свою слухність провести» (Макух, 1958, с. 177).

Ситуація почала виглядати особливо безвихідною після вбивства 1908 р. галицького намісника Анджея Потоцькі (Andrzej Potocki). Ця надзвичайна подія стала значним потрясінням для Галичини та, за твердженням української преси, мала б відіграти роль останнього «грізного memento для польської національної політики» (Гр. Потоцький убитий, 1908). Однак обстановку невдовзі вдалося стабілізувати. Як слушно звертали увагу Мирослава Січинського лікарі, які, за дорученням слідства, проводили психіатричну експертизу, «в підсумку життя, як хвиля, починає переходити над тим фактом, нібито над епізодом, до свого порядку – і то не лише з польського, а й з руського боку» (ЦДІАЛУ-6, арк. 48 зв.). Питання що і як робити далі ставало щоденним клопотом українських політиків, а від того, хто і яку дасть на нього відповідь, суттєво залежало, з яким багажем галицькі українці увійдуть у Велику війну, передчуттям якої був наповнений політичний клімат Європи.

Мета статті – проаналізувати відкриті та закулісні мотиви радикалізації тактики українського представництва в Галицькому крайовому сеймі напередодні Першої світової війни, з'ясувати роль цієї радикалізації для українського національного руху й українсько-польських відносин і визначити особистий вклад найвпливовіших українських політиків того часу. Досі найповнішим зібранням інформації про підготовку виборчої реформи до Галицького сейму, яка стала основним чинником обструкції, залишається видана ще 1956 р. монографія польського історика Юзефа Бушка (Józef Buszko) (Buszko, 1956). Ширші контексти української парламентської політики того часу досліджував австрійський та швейцарський історик Гаральд Біндер (Harald Binder) (Binder, 2006). Для з'ясування місця й ролі в українській парламентській політиці Євгена Петрушевича важливою виявилася його біографія авторства Олега Павлишина (Павлишин, 2013). Та, загалом, можна стверджувати, що досліджене у статті питання про публічні й приховані мотиви політиків під час голосної обструкції українських депутатів Галицького сейму, яка кілька років поспіль зривала його роботу, ще не привертало уваги істориків.

Джерельною базою статті стали: спогади, листи й публічні виступи тогочасних лідерів української парламентської політики в Габсбурзькій монархії (Юліана Романчука, Євгена Олесницького, Костя Левицького, Євгена Петрушевича, Івана Макуха, Тимофія Старуха, а також галицького намісника Міхала Бобжинські (Michał Bobrzyński)); стенограми засідань Галицького крайового сейму, внутрішні матеріали Української націонал-демократичної партії (УНДП), публікації преси. Зіставлення матеріалів для публічного вжитку з особовими джерелами українських і польських політиків дало змогу зауважити розбіжності, встановити цілі сторін та їхні особисті мотиви.

Дискусії про напрями української парламентської політики. Дискусії про нову тактику українських депутатів велися від перших засідань сейму й парламенту. На початку ХХ ст. вони одержали новий імпульс унаслідок остаточного припинення політики «нової ери», партійної структуризації і продовження виборчих правопорушень, через які надії, котрі щоразу приносили нові вибори, знову згасали. Вже напередодні сеймової каденції 1901–1908 рр. головним питанням новообраних українських

депутатів Галицького сейму, було те, чи взагалі приймати мандати та приступати до роботи в залі засідань (ЛННБ-1, арк. 24). Тоді на відмові від сеймової діяльності на-полюгали русофіли (До галицько-руського народа, 1903). Напередодні першої сесії це питання на різних нарадах бурхливо обговорювали українські політики всіх напрямів. Як тактику пропонували: постійно наголошувати на кривдах галицьких українців та ускладнювати роботу сейму тривалими виступами із дрібних питань, тобто т. зв. технічною обструкцією. Також було чітко сформульовано ідею тісного зв'язку між позицією депутата у сеймі та її підтримкою поза його стінами, шляхом масових акцій (ЛННБ-2, арк. 11–18 зв.). Українські депутати розпочали роботу в сеймі з кількома настановами: не повторювати помилок попередників, які задовольнялися незначними культурно-освітніми здобутками, за це дозволяючи «на звалищах Руси будувати Польщу»; домогтися поваги від польської сеймової більшості, попри те, що нечисленність представництва звела його до «лиш чисто академічного значіння», і, зрештою, «вказувати народові дорогу і способи борби» (Польській сойм, 1901; В день отвореня, 1901).

Спроба українського сеймового представництва домогтися більшої уваги до своїх вимог через демонстративне складання депутатських мандатів (т. зв. сесія 1903 р.) на практиці призвела до втрати на додаткових виборах мандата досвідченим українським парламентарієм Олександром Барвінським і приходу на його місце русофіла Теодозія Еффиновича. Так, самоусунення зі сейму виявилось не лише не-ефективним, а й програвшим, що, попри пропагандивну риторику, було складно заперечувати. Періодичні «сесії» не вдалося би продовжувати й через значні організаційні та матеріальні затрати, яких потребувала кожна виборча кампанія, а також через ефект втоми виборців. Після додаткових виборів українські депутати, за визнанням Є. Олесницького, «мусіли вступити до сойму – в інтересі суспільности – иншого виходу не було» (ЛННБ-3, арк. 31).

Голові українського сеймового клубу Є. Олесницькому в каденції 1901–1908 рр. удавалося втримувати єдність ідейно різнобарвного представництва. Юрист за освітою, на відміну від своїх попередників-педагогів Ю. Романчука та О. Барвінського, він організував роботу депутатів так, щоби вони предметно втручалися в обговорення законопроектів, пропонуючи поправки (Аркуша, 2006, с. 191–239). Однак уже невдовзі така праця стала об'єктом гострої критики політичних сил і політиків поза межами сейму, які ставили перед депутатами єдине завдання – служити джерелом радикалізації суспільних настроїв. Їхнім рупором виступило «Діло». На зламі 1904–1905 рр. у серії статей часопис звинуватив депутатів у відсутності ширшого погляду на Галицький сейм, який створив би достойну альтернативу концепції «єдиного польського парламенту». У приклад українцям поставлено тих депутатів, які йшли в парламентах на гостру обструкцію, бо суперечності можна вирішити «не серед шаблянових рамок дотеперішного пережитого ладу, а в основнім, на цілком нових засадах опертім перестрою» (По соймі, 1904). Тактику предметної («мериторичної») опозиції часопис назвав марною тратою часу («другого так працювотого клубу з свічкою шукати в австрійських соймах») (По соймі, 1904). Врешті на українське сеймове представництво було покладено провину за послаблення масових виступів («ясна психологічна звязь сего з політикою послів») та «душну атмосферу, серед якої зачинає ся блуканина одиниць» (По соймі, 1904). Критику однопартійців Є. Олесницький сприйняв як нечувані в усьому світі відносини. Він не погодився із закидом, що дебати над

законопроектами – це марна трата сил, ствердив, що кожний український депутат повинен прагнути, щоб його виступи відзначалися ерудицією, закликав зрозуміти, що неадекватна поведінка депутатів унеможливить будь-які розмови з польськими політиками, адже сеймове представництво – це не громадка дітей, яка бавиться; його обов'язок – враховувати всі обставини та реальний стан. Євген Олесницький гостро протестував проти ідеї розпочати в сеймі обструкцію, ствердивши, що вона позбавлена сенсу (Олесницький, 1904, с. 5–28).

Отже, уже на зламі 1904–1905 рр. українські політики відкрито обговорювали можливість обструкції в Галицькому сеймі. Саме поняття «обструкція» в парламенті ввійшло в політичне життя Габсбурзької монархії 1897 р. з ініціативи німецьких депутатів, які використали його, щоби виразити протест проти спроби уряду Казімежа Бадені (Kazimierz Badeni) врегулювати чесько-німецькі мовно-національні суперечності адміністративним втручанням. Тоді обструкція, яка паралізувала роботу парламенту й призвела до відставки уряду К. Бадені, докорінно змінила уявлення про роль парламентської меншості й більшості (Łazuga, 1991, s. 166–176). Надалі цю форму протесту сприймали як «важку зброю», застосування якої буцімто ставало «природним правом кожного народу, що почувався б у чомусь під загрозою» (Bobrzyński, 2006a, s. 6). Тож не дивно, що цей досвід викликав інтерес українських політиків, однак у 1905–1907 рр. гострота полеміки навколо сеймового представництва була знята через появу важливішого питання – ухвалення нового виборчого закону до австрійського парламенту.

Унаслідок перших виборів на основі загального голосування до Державної Ради 1907 р. увійшло доволі чисельне (32 депутати від Галичини та Буковини) українське представництво. За задумом політичного проводу, яке озвучив Ю. Романчук, воно відзначалося високим освітнім рівнем і мало продемонструвати Відню «сам цвіт нашої інтелігенції, людей спосібних, котрі не уступали би перед репрезентантами інших найкультурніших народів і котрими би ми перед ніким не повстидали би ся» (Романчук, 1907). За твердженням І. Макуха, «українські послы в порівнянні з послами інших народів інтелектуально були у великій перевазі», особливо зважаючи на значну кількість підготовлених до законотворчої праці правників, і навіть Польське коло «завидувало Українцям, що вони мають таку добірну парламентарну репрезентацію» (Макух, 1958, с. 112). Українське парламентське представництво стало «чинником, достойним того, аби з ними рахувалися в політичній грі уряду та парламенту» (Binder, 2006, s. 144), спробувало створити у Відні політичне лобі на зразок польського і встановило контакт з урядом Макса Владіміра Бека (Max Wladimir von Beck). Прямі українсько-австрійські контакти спричинили кризу Польського кола, відставку на знак протесту його керівництва. Польські політики заговорили про те, що «політична автономія Галичини захиталася» (Bobrzyński, 2006a, s. 6–9).

Зважаючи затягування з ухваленням назрілих реформ «власноручним похороном» польського консерватизму, а водночас і національних інтересів у Східній Галичині, лідер краківських консерваторів Міхал Бобжинські (Michał Bobrzyński) спробував діяти на випередження: він представив на останню в каденції сесію Галицького сейму 1907 р. проект сеймової виборчої реформи та переконав впливових політиків у потребі його негайного ухвалення (АРКГ, к. 140а–140g). Тим часом українських політиків можливість порозуміння з поляками в Галичині не дуже цікавила – керівництво УНДП пов'язувало найближчі плани з переговорами з австрійським урядом.

Задля їхнього успіху з Галичини мали виходити імпульси крайнього невдоволення українців політикою «польської шляхти». У Східній Галичині вирував вічовий рух. В обіжнику Народного комітету УНДП від 3 серпня 1907 р. на вічах пропонувалося ухвалювати однотипні резолюції із закликами до «якнайострійшої опозиції» (ЦДІАЛУ-2, арк. 26–27 зв.). Преса стверджувала, що українці не погодяться на «публичну комедію» ухвалення в сеймі законів, «згори порішених на панських конвенктиях або польованях в Буську чи в Ланьцугі» (*Jedyny polski parlament*, 1907) (дві останні місцевості були натяком на маєтки Бадені та Потоцькі).

А проте радикалізм українського руху, що зростав, ставав дедалі більшим клопотом для «народовців старого поколю» (Tomczyk, 2007, s. 262), ліберальних політиків, які зробили австрійську державну кар'єру. Радикали початку ХХ ст. вважали шляхом до політичної свободи українців нагнітання напруги в міжнаціональних відносинах, організацію масових виступів і заворушень із постійним натяком на можливість їх переростання на збройну боротьбу. Вони були готові скільки треба розхитувати політичну систему, випробовуючи нерви правлячих еліт і не беручи до уваги того, що їхнє терпіння не безмежне і що наслідки цих дій далеко не завжди вдається контролювати й передбачати. У публічних виступах та приватному листуванні найвпливовіших українських політиків неодноразово з'являються дані про те, як організовані радикально налаштованими діячами заворушення, зокрема студентства Львівського університету, призводили до розриву попередніх домовленостей з урядом чи польськими політиками, зводячи нанівець тривалі зусилля.

Відголоси дискусій лунали на шпальтах преси. «Діло» гостро критикувало депутатів за «опортунізм», стверджувало, що не достатньо виголошувати навіть блискучі опозиційні промови, що депутати мають старатися «до того довести, щоб їх викидано з сейму» (Спір о тактику, 1907). У відповідь ліберальні політики твердили, що парламентська репрезентація мусить залишитися «пристановищем поваги і спокійної думки», що роботу депутатів, покликаних змінити думку про українців перед зовнішнім світом, не личить оцінювати крізь призму того, що «Романчук не розбив пульта в парламенті у Відні – а Олесницький не вибив нікого в соймі по лиці і не дав ся за се викинути з сойму» (Спір о тактику, 1907). Єдиним наслідком цього вже колишній депутат Теофіл Окуневський вважав «страшну компромітацію цілого народу» і риторично запитував, хто за це заплатить. Джерелом такого баламучення громадської думки була, за його визначенням, «тота суспільність, що до недавна сиділа у Кучека і Ценгута за склянкою сьвіжого пільзнера і питала зайшовшого провінціонала “що там чувати?”. Коли ж ся суспільність спровадила ся до своєї льожи до Гостинниці, стала вона вже диктувати права послам і з цигаром в зубах або з патиком від білярду в руках кричить: “мало – мало”!» (Спір о тактику, 1907).

Утім такий опис опозиції не вичерпував повноти картини: з не менш гострими випадками проти «опортунізму» українських депутатів виступав Михайло Грушевський. Його праці цього періоду насичені дошкульними докорами українським політикам Галичини, насмішками над їхніми постійними заявами про те, що невдовзі «переповниться чаша терпеливості народної» (Грушевський, 2005а, с. 263). «Галицький тип, – твердив М. Грушевський, – се “хитрий Панько”, класично описаний Мартовичем. Він буде братися на всякі способи, щоб сповнити свій громадський чи національний обов'язок, знесе всяку поневіру, пролізе кошином, коли не пустять дверима; але відповісти активним опором – він не зможе. В крайності він підставить груди

під багнет, як ставили їх Каганці; але не подумає вихопити багнета і обернути його другим кінцем». І врешті висновок: «Рождений для повзання – літати не зможе» (Грушевський, 2005b, с. 290).

Такі протиріччя провокували гострі сутички між українськими діячами. «Чи ми, послі, що мали досить розуму, щоби стати послами, потратили вже глузди, коли приходить вибирати парламентарну політику?» – не без рації опонував М. Грушевському Є. Олесницький на з'їзді УНДП наприкінці 1907 р. (Наради Народного З'їзду, 1907). Утім навіть при впевненості у своїй правоті українські депутати не могли абстрагуватися від настроїв громадськості. Ще на початку ХХ ст. вони дійшли висновку, що зусилля в парламенті матимуть сенс тільки за умови масових акцій на їхню підтримку, та неодноразово переконувалися, що підняти громадськість на масові протести можна лише радикальними гаслами. Найвпливовіші українські політики розуміли, що радикальне крило – це важлива складова національного руху, фактично частина їх самих. Краківський «Czas» доволі влучно окреслював український радикалізм як середовище для формування концепції єдиної і неподільної України (W. S. M., 1908).

Лідери української парламентської політики: перегрупування сил. Дискусії навколо парламентської політики мали й персональний вимір. Стосунки всередині української політичної еліти в Галичині були далеко не безхмарними. «Патріарх» (або ж, як його ще називали, «Нестор», «маєстат») Ю. Романчук (1842–1932), на зламі ХІХ–ХХ ст. уже на ціле покоління старший від групи найвпливовіших українських політиків, утратив сеймовий мандат ще на сумнозвісних «баденівських» виборах 1895 р. (польські політики так відплатили йому за відхід від новоєрівського курсу). Відтоді він не балотувався до сейму, зосереджуючись на головуванні в УНДП і діяльності українського представництва в австрійському парламенті. У 1904 р., за цією ж логікою, втратив сеймовий мандат О. Барвінський, який керував українським представництвом у другій половині 1890-х років. Важко переживши програш на виборах, він звинуватив УНДП у недостатній підтримці та врешті образився настільки, що категорично відмовився надавати консультації українському клубу в Галицькому сеймі навіть у добре знайомих йому питаннях освіти (ЛННБ-1, арк. 45–45 зв.).

Тягар відповідальності за роботу українського представництва в Галицькому сеймі в перше десятиріччя ХХ ст. ліг на Є. Олесницького. Життєвий шлях цього діяча був типовим для представника першого покоління української світської інтелігенції, яка на зламі ХІХ–ХХ ст. зробила професійну кар'єру та перебрала до своїх рук політичне лідерство. Будучи вихідцем із родини греко-католицького парафіяльного священника на Тернопільщині, він пішов усупереч усе ще усталеним серед громадськості уявленням про священництво як вершину соціальної реалізації для українця, здобув вищу освіту і ступінь доктора права на юридичному факультеті Львівського університету. Менш типовим можна вважати його походження з давнього польського шляхетського роду. Щоправда, за спогадами Є. Олесницького, його батько, «здається соромився свого шляхетського польського походження», а старші сестри згадували, що «наші шляхотські документи наша покійна мама зужила в кухні під плячки» (Олесницький, 2001, с. 139). У 1860-х роках батьки Є. Олесницького, як і чимало інших священницьких родин, змінили мову щоденного спілкування з польської на українську.

Проблема вибору національної ідентичності перед Є. Олесницьким не поставала: він почував себе українцем і стверджував, що польське шляхетське походження

не може перешкодити людині стати визначним українським діячем. До громадської діяльності він був залучений під час навчання в Тернопільській гімназії, де діяла народівська громада. У студентські роки захопився постаттю Івана Франка, працював у студентських товариствах, був народівським активістом, а згодом назавжди пов'язав себе з УНДП. У травні 1891 р. він здав адвокатський іспит і невдовзі відкрив канцелярію у Стрию. Вважався чи не найталановитішим українським адвокатом, був блискучим оратором. Початок адвокатської практики розцінював як прийняття на себе і громадських обов'язків, про що відкрито писав у спогадах: «Я був свідомий того, що з відкриттям канцелярії приходить на мене пора чину, приходить час, який мав рішати про мою вартість для народу, в яким я мав сповнити все, про що мріяв від молодості» (Олесницький, 2011, с. 261). Завдяки зусиллям Є. Олесницького Стрийський повіт невдовзі став одним із найпотужніших із погляду організації українських національних сил.

Із другої половини 1890-х років Є. Олесницький став упізнаваним у публічній сфері, а на початку ХХ ст. – найпопулярнішим у Галичині українським політиком. Кількість позитивних відгуків про нього, що залишилися в офіційних і приватних джерелах, насправді вражає. «Вроджений є кольосальний талант, – стверджувало про Є. Олесницького “Діло”, – відомости, набуті незвичайною, невиспучою працею» (Наша репрезентация, 1907). Український правник і громадський діяч Тит Ревакович у листі до Євгена Олесницького писав: «Не підлягає найменшому сумнівові, що Ви у нас від довшого часу перший чоловік ..., і що другого такого чоловіка у нас не тільки нема, але й хто зна чи буде коли» (ЦДІАЛУ-4, арк. 24–25 зв.). «Політиком європейського масштабу» називав Євгена Олесницького наддніпрянець Дмитро Дорошенко (Дорошенко, 2007, с. 98). Високо оцінювали його галицькі намісники Леон Пінінські (Leon Piniński), Анджей Потоцькі, Міхал Бобжинські, австрійські урядовці, представник правлячої династії Вільгельм Габсбург (Wilhelm von Habsburg). Польські політики вважали Є. Олесницького небезпечним конкурентом, а водночас, шукаючи партнерів для переговорів із-поміж українців, зупиняли на ньому вибір. Польський публіцист Станіслав Росовські (Stanisław Rosowski), відомий як автор серії політичних репортажів під псевдонімом Monokl, характеризував його так: «справді єдиний європеєць серед рутенців, наскрізь відкритий до світу» (Rossowski, 1903, s. 46).

Утім таку популярність сприймали не всі – деякі політики вбачали в ній загрозу для себе. Основна лінія напруги пролягала між Є. Олесницьким і К. Левицьким, які конкурували ще з навчання на юридичному факультеті Львівського університету. К. Левицький, син греко-католицького священника на Станіславщині, доктор права, 1890 р. відкрив адвокатську канцелярію у Львові, де, будучи тісно пов'язаним із народовцями (через шлюб увійшов у родину Огоновських), згодом – націонал-демократами, став впливовим політиком (Василик, 2012). Лонгин Цегельський пояснював тривале зосередження в руках Костя Левицького провідних ролей в українській політиці тим, що він, хоча й «розмахом не грішив», однак умів вислухати інших та сприйняти їхнє побажання, маючи «практичний “хлопський розум сільського вїйта”, рідко робив необдуманий крок» (Цегельський, 2003, с. 165–166). За свідченням І. Макуха, К. Левицький «дуже дорожив тим впливом, що він його мав у Львові. Він старався не допустити до того, щоб хтось вибився наверх та дорівняв йому», а його дружина, донька Омеляна Огоновського Ольга, «часто питала його, коли він уже нарешті буде австрійським міністром» (Макух, 1958, с. 190–191).

Декілька разів К. Левицький блокував переїзд Є. Олесницького зі Стрия до Львова. Один із таких сюжетів описав о. Тит Войнаровський. За його твердженням, у 1900 р. К. Левицький провалив проєкт створення Українського парцеляційного банку, бо «калькулював, що д-р Олесницький, займаючи в централі краю таке важливе для цілого нашого хліборобського населення становище та розпоряджуючи такими великими фондами, може легко при своїй популярності і своїх високих кваліфікаціях стати в краю першим політичним провідником» (Войнаровський, 1961, с. 48). Ситуація повторилася наприкінці 1905 р., коли Ю. Романчук склав повноваження голови Народного комітету УНДП, щоб зосередитися на роботі у Відні. Частина львівських націонал-демократів бачили на його місці Є. Олесницького, якого наполегливо переконували переїхати зі Стрия до Львова. Однак на партійних нарадах К. Левицький доказував, що Є. Олесницький «не спосібний обняти провід в нашій сторонництві» (ЦДІАЛУ-4, арк. 24–25 зв.; ЦДІАЛУ-5, арк. 5–5 зв.), і в підсумку сам очолив УНДП. Попри те, що ця ситуація не дійшла до відкритого конфлікту, подібні слова не належали до тих, які можна забути.

Персональна конкуренція на вищих щаблях української політики одержала новий імпульс після парламентських виборів 1907 р., коли в парламенті зійшлися представники різних політичних напрямів, віку, досвіду. Не випадково на початках його діяльності Ю. Романчук звернувся до депутатів із проханням «цілком отверто і по-дрібно, не загально» висловити пропозиції щодо нормалізації ситуації, стверджуючи, що «від якогось часу у многих членів нашого клубу панує певне невдоволене з поведення клубу або декотрих товаришів, певне недовірюване або підозрюване супротив поодиноких членів, особливо тих, котрим приписує ся більший вплив» (ЦДІАЛУ-3, арк. 50–50 зв.). Напругу серед української політичної еліти підтверджували спостереження з польської сторони. Публіцист Ігнацій Вінярські (Ignacy Winiarski) відзначав наростання конфлікту між поміркованим і радикальним напрямом: «помітно, що керівництво агітацією та пресою вислизає з рук старших і досвідчених політиків і переходить у руки молодші, менш досвідчені, однак більш радикальні», «помітний поділ, між тими кількома депутатами, які взагалі визнають якусь парламентарну політику, і агітаторами, які такої політики не визнають, які є прихильниками гасла опозиції для опозиції, а радше для агітації» (Winiarski, 1909, s. 14, 56).

Відповідальність за українське парламентське представництво покладалася на його голову – Ю. Романчука. Він не належав до харизматичних постатей, за пізнішим твердженням «Діла», «вихований в тісному галицькому середовищі, не маючи ніяких живих, кращих взірців і ніяких попередників, вкінці примушений робити звичайну, чорнову роботу – не був Романчук трибуном народніх мас у нинішньому розумінні, не був теж новочасним політичним організатором з розмахом і широким горизонтом. Своїм світоглядом, характером, вдачею і практичною роботою належав він до поміркованих, зрівноважених, завжди обережних діячів, що ведуть свою ідейну працю чесно, щиро й віддано» († Юліян Романчук, 1932). Утім він усвідомлював власну відповідальність за подальший розвиток українського руху. Недаремно Василь Стефаник визначав Юліана Романчука як «найчеснішого і найбільш працювитого провідника» (Після смерті бл. п. Юліяна Романчука, 1932).

Кілька важливих подій у 1908–1910 рр. змусили українських діячів поміркованого напрямку серйозно задуматися над питанням, хто продовжить їхній курс. Бажання польських політиків покарати українців за пережиті у Відні хвилювання та політично

послабити український рух привело їх до підтримки на виборах до Галицького сейму 1908 р. русофілів, що розколело українське сеймове представництво, не дозволивши йому стати такою ж відносно впливовою групою, як парламентський клуб. Однак під тиском австрійського уряду й обурення впливових політичних кіл А. Потоцькі визнав помилковість цього рішення. 18 березня 1908 р., повертаючись із Відня, намісник, навіть не заїжджаючи до Львова, «зараз поїхав автом до п. Олесницького в Стрию, зайшов до його хати і став з ним переговорювати на тему своїх відносин до Українців» (Левицький, 1926, с. 472–473). Він запропонував Є. Олесницькому посаду віцемаршалка Галицького сейму, введення посади другого віцепрезидента Крайової шкільної ради (для О. Барвінського), визнання недійсними кількох здобутих русофілами мандатів, задоволення низки національно-культурних та економічних вимог.

Після цієї розмови Є. Олесницький негайно виїхав до Львова для політичних консультацій із К. Левицьким, Ю. Романчуком і М. Васильком (Левицький, 1926, с. 472–473). Непрямі джерела свідчать про те, що чергове польсько-українське порозуміння наближалось до успішного завершення. Однак 12 квітня 1908 р. А. Потоцькі був убитий. Історик Михайло Демкович-Добрянський, посилаючись на приватних інформаторів, твердив, що реакція Є. Олесницького на звістку про чин М. Січинського була жахливою: «Усе пропало, – крикнув розпучливо Євген Олесницький, коли довідався, що зробив Січинський. І впав від серцевого приступу. Потім пояснив: Січинський знищив велику справу. З Потоцьким ми вже були домовилися про українсько-польську угоду» (Демкович-Добрянський, 1987, с. 37). Попередні домовленості втратили силу, а політичну ситуацію в Галичині визначали спроби стабілізації та уникнення надзвичайного стану.

Наступний намісник – М. Бобжинські – хоча й вважав Є. Олесницького найповажнішим українським депутатом, який «тішився загальною повагою» (Bobrzyński, 2006a, s. 182), усе ж не підтримав його політичної кар'єри на тій підставі, що він не засудив вчинка М. Січинського (щобільше, став його адвокатом, а з покійним батьком М. Січинського Миколаю його пов'язували приятні взаємини). Віцемаршалком Галицького сейму традиційно став греко-католицький митрополит (Андрей Шептицький). Польські східногалицькі консерватори заблокували й обрання Є. Олесницького членом Крайового виділу, «на довірочних нарадах застеріг проти цього Пінінський, доводячи, що Олесницький своїм талантом і повагою здобуде надто великий вплив у Виділі» (Bobrzyński, 2006a, s. 202). Ставало зрозуміло, що Є. Олесницький не зможе стати центральною фігурою для досягнення політичного компромісу. Зрештою, у січні 1910 р. він пережив інфаркт, а у травні цього ж року, покликаючись на стан здоров'я, склав сеймовий мандат.

Майже одночасно Ю. Романчук був обраний віцепрезидентом палати депутатів австрійського парламенту, досягнувши найвищого з-поміж українців щабля політичної кар'єри в Австрії. Після цього він мусив скласти повноваження голови українського парламентського представництва. Так, улітку 1910 р. українська сеймова й парламентська політика несподівано залишилася без своїх довголітніх лідерів. Про посилення на цьому тлі неоднозначних процесів свідчить хоча б той факт, що К. Левицький, який під час хвороби Є. Олесницького головував в українському сеймовому клубі як його заступник, у виступі за підсумками сесії вважав за потрібне «наклеїти як негідну демагогію розширюване чуток про “неполітичну нетовариськість” в клубі» (Ширший Народний Комітет про політичну ситуацію, 1910). Щодо

парламентського представництва, то ще у відповідь на згаданий заклик Ю. Романчука, анонімний кореспондент визнавав, що між собою змагаються «чотири особисті культи, що групують ся коло осіб: Василька, Костя Левицького, Евгена Олесницького і Евгена Левицького» (ЦДІАЛУ-3, арк. 58).

Нескладно зауважити, що з відходом Ю. Романчука та Є. Олесницького баланс сил різко поляризувався між радикальними і проурядовими настроями, а єдиною противою їм центрального напрямку залишався К. Левицький, що багатьох не влаштовувало. Зосередити одночасно сеймову й парламентську політику в руках К. Левицького було небезпечно й з огляду на непопулярність його постаті. У щоденнику гімназійного професора і громадського діяча Теофіла Грушкевича кілька разів згадані розмови між львівськими українцями про Костя. Левицького, де «дуже невдоволене викликає його поступоване» (ЛННБ-4, арк. 346), і загалом стверджується, що він «не придбав великої симпатії серед інтел.(ігенції) нашої у Львові» (ЛННБ-4, арк. 179). З цього погляду парламентська політика галицьких українців дуже ризикувала повторити сумний досвід часів О. Барвінського, який спершу втратив популярність серед української громадськості, а згодом, як наслідок, став неважливим для польських політиків. Такому розвитку подій потрібно було якось запобігти.

Початок політичної кар'єри Євгена Петрушевича. Чимало фактів свідчить на користь припущення, що внаслідок порозуміння між Є. Олесницьким та Ю. Романчуком щодо потреби зміцнити помірковано-ліберальний напрям в українській політиці та їхнього одночасного бажання не допустити К. Левицького до одноособового впливу в середині 1910 р. на провідні ролі в українській політиці був стрімко виведений Є. Петрушевич, на цей момент 47-річний адвокат, який доволі пізно, з обранням 1907 р. депутатом австрійського парламенту, увійшов у вищу політику. Євген Петрушевич (1863–1940) походив зі сім'ї греко-католицького священника. Петрушевичі позиціонували себе вихідцями зі старовинного руського боярського роду (можливо, з литовських земель), який нібито для збереження ідентичності спрямовував своїх синів на священницьке служіння (Сохоцький, 1961, с. 159). Батько Євгена Петрушевича Омелян був деканом у Буську, членом повітової ради в Кам'янці Струмиловій (Szematyzm, 1870, s. 257), мав бібліотеку, цікавився історією та літературою, опікувався початковим шкільництвом. Атмосфера в сім'ї передбачала увагу до освіти, національних і суспільних питань, а водночас не уникла множинності національно-політичних орієнтацій, подвійних і пограничних варіантів національної ідентичності, про що, зокрема, свідчить той факт, що молодший брат діда Євгена Петрушевича Антоній став істориком-русофілом.

Початкову освіту Є. Петрушевич здобув у Буську, згодом закінчив Львівську академічну гімназію та юридичний факультет Львівського університету, де якийсь час очолював Академічне братство. Після практики в адвокатській канцелярії Степана Федака у Львові почав самостійну адвокатську діяльність. У шематизмі 1898 р. він уперше фігурує як адвокат у львівському судовому окрузі (Szematyzm, 1898, s. 60), приблизно тоді ж відкрив канцелярію в Сокалі, де був єдиним адвокатом-українцем (Szematyzm, 1900, s. 79). Рішення на користь провінції тоді належало до популярних – Львів через високу конкуренцію, українсько-польські суперечності відносин вважався не надто комфортним містом для українського інтелігента, а також відлякував дорожнечою. У приватній кореспонденції українських інтелігентів імовірність переїзду із провінції до Львова нерідко трактувалася нарівні з життєвою катастрофою. На

початку ХХ ст. Є. Петрушевич переніс адвокатську канцелярію у Сколе (Szematyzm, 1908, s. 135, 137). За деякими свідченнями, до цього рішення його схилив Є. Олесницький. Як адвокат, він був доволі успішним, вважався добрим оратором, однак до слави Є. Олесницького не дотягувався. Спеціалізувався на майнових процесах, активністю у політичних справах не відзначався.

Політична діяльність Є. Петрушевича була пов'язана з УНДП. Переїзд у провінцію унеможливив йому входження до вузького партійного керівництва – він належав лише до ширшого Народного комітету (Наради Ширшого Народного комітету, 1910). Становлення Є. Петрушевича як політика та громадського активіста відбувалося в межах ролі повітового організатора УНДП. Такі обов'язки були для молодих українських інтелігентів школою життя, а водночас можливістю реалізувати себе, показати спроможність вести самостійну ділянку роботи. Інколи саме це відчуття керівника служило психологічною основою для небажання переїжджати в більше місто, втягуватись у вир конкурентної «столичної» політики. Сокальщина належала до складних для українського руху повітів (Допись. З Сокаля, 1902); тут міцними були позиції русофілів. Відповідно до тогочасного курсу партійного керівництва, Є. Петрушевич намагався не загострювати місцеві стосунки, зосереджуючись на створенні та зміцненні українофільських інституцій через «органічну» працю. Дещо перебільшеною видається поширена в українській історіографії теза про його значні успіхи в боротьбі проти русофільства. Так, на парламентських виборах 1907 р. один зі знакових діячів москвофільського напрямку Дмитро Марков здобув у місцевому окрузі на третину голосів більше, ніж сам Є. Петрушевич (20 356 проти 14 040 голосів у другому турі) (Вибори, 1907; Поновні і тісніші вибори, 1907). Увійшовши до парламенту, Є. Петрушевич обрав освітній напрям роботи, що не свідчило про його ширші політичні плани.

У сімейному житті Є. Петрушевич зважився на змішаний з ракурсу національності й віросповідання шлюб, який у тодішніх галицьких реаліях міг, за свідченням сучасників, стати «гробом домашнього щастя» (ЛННБ-4, арк. 147 зв.–148). Його дружина Леокадія (Leokadia), донька Антонія Пунічки (Antoni Punički), повітового державного службовця, була польськокомовною та римо-католицкою (Павлишин, 2013, с. 58–64). Вона не вела громадської діяльності й нібито важко адаптувалася до активності чоловіка. Через брак джерел складно оцінити стосунки подружжя, однак поширеною тенденцією в таких випадках ставало взаємне відчуження після того, як політична популярність чоловіка зростала й він втягувався в польсько-українські суперечності, що дисонувало зі звичним родинним і товариським оточенням дружини. Модель подружніх стосунків (Петрушевичів, Олесницьких) могла спричинити товариську замкнутість і відрізнялася від сімей, де жінка поряд із чоловіком вела національно-громадську роботу (Барвінські, Федаки).

Політична біографія Є. Петрушевича підтверджує відому в історіографії тезу про необхідність для кар'єри в Галичині приватних зв'язків і підтримки. Правдоподібно, дорогу у велику політику Є. Петрушевичеві відкрив Ю. Романчук, обидві дружини якого – Леокадія, а по її смерті – Марія були рідними тітками Є. Петрушевича (сестрами його матері Савини з Коцюбів) (Павлишин, 2013, с. 32–33). За свідченнями сучасників, Ю. Романчук був частим гостем Петрушевичів у Буську (Ярославин, 1956, с. 17–18). Іншим важливим моментом було те, що земельною власністю в Буську володіли Бадені. Казимеж Бадені як колятор церкви в Буську періодично зустрічався з батьком Євгена Петрушевича. Станіслав Бадені був свідком на весіллі молодшої

сестри Євгена Петрушевича Емілії (Павлишин, 2013, с. 34–35). Отже, Петрушевичі й Бадені спілкувалися не лише офіційно, а й приватно, тоді як загалом контакти між українськими й польськими політиками вищих щаблів у тогочасній Галичині не були повсюдним явищем. У приватній кореспонденції листи представників іншої національності рідкісні, а задки про зустрічі та спілкування часто супроводжуються розповідями про посередників. Зважаючи на те, що маршалок С. Бадені в 1904 р. утратив звичного з українського боку в сеймі партнера – О. Барвінського, можна припустити, що до формування лінії Бадені–Петрушевич був інтерес з обох сторін.

Улітку 1910 р. після переміщень в українській парламентській репрезентації Є. Петрушевич став заступником голови клубу. Невдовзі були оголошені додаткові вибори до сейму на місце Є. Олесницького. Доля мандата перебувала в руках виборців Стрийського повіту, де авторитет Є. Олесницького був величезним. Виборам одразу було надано відповідної спрямованості: «І не звичайний доповняючий вибір нас чекає ..., – оголосив на передвиборчих зборах у Стрию місцевий активіст, редактор українського часопису “Підгірська рада” Б. Бурбела, – але опорожнене місце по послі д-ру Олесницьким має зайняти муж, що гідно стане там, де він потрафив стояти» (Передвиборчі збори в Стрию (Письмо зі Стрия), 1910). 30 липня 1910 р. Народний комітет УНДП затвердив кандидатуру Є. Петрушевича (Оповіденє, 1910). Офіційно його висунення пояснили потребою узгоджувати українську сеймову й парламентську політику (після відходу Є. Олесницького лише два депутати – К. Левицький і Т. Старух – поєднували обидва мандати) (По Стрийським виборі, 1910).

Певну проблему становило те, що Є. Петрушевич у Стрийському повіті не був відомим. Його передвиборчою кампанією, без сумніву, опікувався Є. Олесницький, а основним аргументом стало те, що його підтримці достатньо просто повірити. Очевидно, на його прохання відмовилися від намірів балотуватися місцеві активісти – начальник суду в Сколе Лев Левицький і о. Остап Нижанковський, «на котрих з різних сторін напирано, щоб убігались о опорожненій мандат». Отець Нижанковський, давній приятель Євгена Олесницького і рідний брат важливої для нього жінки – Осипи Бобикевич, керував передвиборчими зборами у Стрию, на яких домінувала теза, що Євген Петрушевич «певно стане речником наших кривд і болів; а против него стане тільки зрада і підлота, котру сьвідомі Стрийщани і Скільщани чейже потрафлять здавити і знівечити» (Передвиборчі збори в Стрию, 1910).

Польські політики не брали участі в цих виборах, натомість суперника висунули москвофіли. На підтримку їхнього кандидата д-ра Олександра Савюка було розгорнуто агітаційну кампанію, яку очолював Теодозій Марущак, одіозна постать, відома провокуванням заворушень. Так, до прикладу, він відкрив хаотичну стрілянину з револьвера по зібраних у читальні «Просвіти» в с. Тарнавиці, погрожував палицею і складеним ножом українським активістам, а у відповідь на зауваження викрикнув: «Гайдамака, Січинський, Коцко, рятуйте»; зафіксовано також підкупи виборців (Кацапські розбої в Стрийщині, 1910). Врешті при організації москвофілами зборів у селах Гірне і Конюхів дійшло до сутичок, у яких поранено кількох селян (Кацапські громади при роботі, 1910). Заарештований унаслідок цих подій вїт Конюхова Ф. Притуляк зміг проголосувати тільки внаслідок втручання знову ж таки Є. Олесницького. Після віддання голосу за Є. Петрушевича, «Притулякови уладжено велику овацію». Вибори Є. Петрушевич переконливо виграв, здобувши 126 голосів проти 45 за О. Савюка (Українська перемога, 1910).

Увійшовши у велику політику вимушено, через хворобу Є. Олесницького, відразу з чіткою спрямованістю хоча б почасті зайняти його місце, Є. Петрушевич надовго виявився заручником того порівняння, яке до того ж не було йому на користь. Навіть у січні 1917 р. Вільгельм Габсбург, ведучи переговори у віденській квартирі смертельно хворого Є. Олесницького, згадував, що тільки має намір познайомитися з Ю. Романчуком і Є. Петрушевичем, «але це ще може почекати» (Терещенко, Осташко, 2008, с. 155). Відгуки про Є. Петрушевича здебільша походять із пізнішого часу та підкориговані досвідом його високого становища президента ЗУНР. За твердженням історика Ісидора Сохоцького, Євген Петрушевич відповідально підходив до справ, за які брався, ставив загальні інтереси вище від особистих, не рвався до лідерства й самореклами, не любив інтриг і демагогії, а тому «втішався великими симпатіями серед українського громадянства. Представляв собою тип високоосвіченого європейця, що проявлялось в його поведінці з іншими і в публичних виступах. Був чесний, безкорисливий» (Сохоцький, 1961, с. 160). Сучасники виділяли його елегантність і добрі манери, визначали «джентельменом» (Плекан, 2009, с. 533–534). Натомість Л. Цегельський стверджував, що Є. Петрушевич був «типовий максималіст і різкий контраст до К. Левицького», із «крайньою безкомпромісністю», прихильник «нереальної політики» (Цегельський, 2003, с. 165–166), а К. Левицький вважав, що він «поміж послами належав до діячів гострішого тону» (Левицький, 1996, с. 138). Таке дещо незвичне поєднання рис характеру відкривало Є. Петрушевичу шлях як для контактів із впливовими політиками, так і для задоволення амбіцій радикалів. Для тогочасного українського руху воно виявилось цінним ресурсом.

Обструкція. У вересні 1910 р. почала роботу чергова сесія Галицького сейму. Український клуб обрав головою К. Левицького, а Є. Петрушевич та І. Макух стали його заступниками (Соймові справи, 1910). Скликання сейму «Діло» традиційно привітало гостро критичною статтею, де порівняло його з «великою радою повітовою» та назвала «соймом польських шляхтичів, запроданих шляхті людовцевих мейнерів та народових тромтардатів» («Єдини польські сейм», 1910). Стверджувалося, що небажання польських політиків реагувати на пекучі проблеми українців, їх наради над «добром отчизни» з ігноруванням того, що «довкола них дієть ся», поглиблюють «провале між нами і між тими, що не шанують наших найсвятійших прав, що легковажать собі наші найгорячіші постуляти, ба, навіть глузують нераз з того, що нам найбільше святе» («Єдини польські сейм», 1910). Часопис закликав польських політиків не забувати, що за малочисельною українською репрезентацією «стоїть весь наш народ, котрий кожної хвилі готов сказати своє слово» («Єдини польські сейм», 1910).

Прологом до загострення тактики став виступ Є. Петрушевича 24 вересня 1910 р. на підтримку пропозиції про негайне реформування сеймового виборчого права. Є. Петрушевич став у позицію красномовного народного трибуна. Позиціонував себе «яко заступника робочого люду, яко заступника народа з таким безприкладним цинізмом покривдженого» (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5100–5101). У цій кривді звинувачував як галицьку адміністрацію, так і сейм, що нібито призвів населення до повного зубожіння і втечі з краю «з прокляттям на устах». Спроби відтягувати реформу він назвав «негідною перфидією», яка всім зрозуміла. Основна частина промови була присвячена популярному в тогочасній українській публіцистиці твердженню про те, що терплячість скривджених українців от-от обірветься і це матиме жакливі наслідки. До польських політиків (безперечно з підтекстом,

який дозволяв поширити його слова на всю польську спільноту у Східній Галичині) Є. Петрушевич звернувся зі словами: «Віддайте нам наші права, уступіть ся звідси, бо ту наше місце» (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5100–5101). Негайне проведення виборчої реформи з урахуванням українських інтересів він називав останнім для польської сеймової більшості шансом хоча б частково згладити вікові кривди, в іншому ж випадку погрожував: «Пійдемо в народ і отворимо очі народа на правду і викличемо таку бурю, від котрої вам і поза плечима армії стане ся лячно!» (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5100–5101).

До вибуху дійшло на засіданні сейму 3 листопада 1910 р., на якому лідер польських націонал-демократів Станіслав Гломбінські (Stanisław Głabiński) представляв звіт очолюваної ним комісії для виборчої реформи. Пересипаючи промову високими фразами про вагомість реформи, яка мала закласти основу на тривале майбутнє, необхідність урахування в ній тенденцій світового поступу, гуманізм польського народу – загальний та особливо щодо українців – він урешті закликав українських депутатів не ускладнювати узгодження положень і змиритися зі збереженням куріальної системи. Українцям С. Гломбінські запропонував радіти тому, що їх представництво в сеймі після реформи зміцниться. Та найважливішою була прикінцева пропозиція знову відкласти роботу комісії на невизначений термін (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5737–5741). У відповідь від імені українського сеймового клубу К. Левицький констатував, що порозуміння досягти не вдається. Ствердивши, що українці вважають справу виборчої реформи єдиним питанням, яке на цей момент можна обговорювати, а також «операючись на надії, що мене всі добре зрозуміли», він запропонував відкласти засідання аж до появи компромісного законопроекту (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5744–5745). Пропозицію К. Левицького підтримали представники обох частин розколотого русофільського клубу – Володимир Дудикевич («будете мати борбу крайніми средствами») (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5745–5748) і Михайло Король («щоби репрезентантів руского народа не виводити з терпеливості») (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5748–5749)). Опонував К. Левицькому один із лідерів східногалицьких консерваторів Тадеуш Ценські (Tadeusz Cieński). Він закликав польську сеймову більшість показати, що вона не піддається на тиск (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5750).

Пропозицію К. Левицького підтримали тільки українські депутати. Після оголошення маршалком результатів голосування й переходу до наступних питань порядку денного «з українських лав залунали голосні оклики: Ганьба шляхоцькому соймови! Нема виборчої реформи – не буде засіданя! Рівночасно на салі залунали стуки пульта і проймаючий виск трубок, свиставок і інших “інструментів”, так що на салі абсолютно нічого не чути» (В справі реформи, 1910). Психологічним мотивом такого неймовірного шуму І. Макух назвав тривале накопичення в українських депутатах почуття образи за те, що їх «все переголосували й перекричали. Ми рішилися тепер перекричати їх» (Макух, 1958, с. 169). Готуючись до обструкції, 12 членів Українсько-руського сеймового клубу наперед закупили музичні інструменти – «свистки, сирени, трубки, деркавки». Тренувалися грати (чи радше шуміти) на них у «Народній гостиниці», де протягом сесії проживала більшість українських депутатів. Тут також «хемік д-р Ю. Гірняк випробовував різні рідини, яких випари мали викурити послів із залі нарад» (остання ідея обмежилася однією спробою, під час якої польські депутати знайшли внесені речовини і викинули їх із залу) (Макух, 1958, с. 169).

Провідну роль у створенні шуму й заворушень у сеймовому залі відігравав 50-річний депутат-селянин Тимофій Старух, що мав за собою 15-річний досвід служби в жандармерії у кількох повітах Східної Галичини, яку йому якимось чудом вдавалося поєднувати з організацією українського національного руху в цих місцевостях і конфліктами з повітовими старостами (ЦДІАЛ-1). Саме він, кого сучасники називали «промовцем з Божої ласки», своєю невтомною енергією і запалом, фізичною витривалістю, готовністю до різких дій на межі з адекватністю, подавав приклад іншим депутатам, адже створення безперервного шуму протягом усього робочого тижня не належало до легких завдань, за визнанням депутатів, «за той час ми дуже втомилися і наставала небезпека, що ми зовсім охлянемо і з соромом скінчимо обструкцію» (Макух, 1958, с. 170). До того ж наміром українських депутатів було не просто шуміти, а забезпечувати таку гучність («пекольную дисгармонію»), яку неможливо було б витримати. Шум було чути поза межами будівлі сейму. Кореспонденти «Діла» ситуацію в залі засідань описували так: «Гармонія п. Петрушевича, сигналові трубки обох пп. Старухів, січова труба п. Сандуляка, з свиставками пп. Макуха і Скварка в акомпанієменті ломоту пульпітів і киданих п. Старухом друків витворювали разом музику, яка що-до сили цілком добре могла заступити симфонію Малера в мюнхенським виконанню» (Обструкція українських послів, 1910).

Депутати-русофіли участі в обструкції не брали, однак В. Дудикевич позичив їм «дуже голосний японський гонг» (Макух, 1958, с. 169), який протягом кількох наступних років служив речовим символом обструкції. Між С. Бадені та В. Дудикевичем був особистий конфлікт, нещодавно посилений тим фактом, що маршалок змусив лідера москвофілів виступити в сеймі без підготовки, через що промова не вдалася (Макух, 1958, с. 167). Очевидно у відповідь, у перші години обструкції депутати-москвофіли намагалися вивести маршалка з рівноваги. Вони зголошувалися до виступів, однак не так говорили про питання порядку денного, як сперечалися з обструкціоністами та в не коректній формі закликали маршалка забезпечити їм право на виступ. Один із депутатів-русофілів – священник Корнило Сенік, онук Антонія Петрушевича по лінії матері – на правах родича закликав Є. Петрушевича перепочити від обструкції: «Таж ви мій кузин». Свою спробу промови він підсумував так: «Если егзистує где якийсь дім вариятів, то повно він тутки тепер в тім Соїмі» (Stenograficzne sprawozdania, 1910, s. 5768–5769).

Наступними роками В. Дудикевич із кількома прихильниками демонстративно виходив під час сеймових засідань на знак протесту проти незалучення його до переговорів. Натомість окремі депутати-старорусини приєднувалися до обструкції українського клубу на індивідуальній основі: так, у січні 1912 р. Лазар Винничук носив на засідання згаданий гонг, також під час обструкції «Винничук і Крисоватий підсвистували, однак із певною дискретністю» (А. В., 1912). Вдосконалювався арсенал музичних засобів: 21 січня 1912 р. «українська капела прийшла на суботнє засідання сейму добре підготовленою. Панове музиканти увійшли до сеймового будинку, як зазвичай, громадою. Попереду, жандармським кроком ступав Тимофій Старух, несучи в руках велику торбу з новими інструментами, які рекламував протягом усього минулого тижня, розповідаючи кожному, що їх привезено з Праги» (А. В., 1912). Цими інструментами виявилися «механічні електричні дзвінки». Брат Тимофія, Антон Старух, на цю ж сесію обзавівся новими ударними тарілками, решта – трубіли або ж свистіли (А. В., 1912).

Польська преса в репортажах із паралізованого обструкцією сейму не могла втриматися від доволі ущіплених зауважень у бік українських депутатів. Їхню поведінку описували словосполученнями «шалений вереск», «палаючі лиця», «пароксизм скаженості» тощо (Обструкція українських послів, 1910a). Ендецьке «*Slowo Polskie*» наголошувало на неприйнятності йти на поступки під тиском погроз українців: «Те, чого прагнуть українці, могло би бути останнім етапом, коронацією національної згоди у краю, якби Русини хотіли колись стати на шлях мирного полагодження своїх суперечок з нашим народом. Але коли сьогодні, замість того, щоб простягнути долоню до згоди, вони невтомно погрожують нам лише терором, того роду вимоги не можуть навіть всерйоз бути прийнятими до розгляду» (Українська гроза, 1910). Краківський «*Czas*» насмішкливо називав шум у залі «козацькою симфонією», що має «ритм такий дикий, як душі тих людей, які гралі» (А. В., 1912). «Діло» ж, описуючи атмосферу сеймового залу невдовзі після початку голосної обструкції, виразно милувалося образами українських депутатів, що нібито врешті спромоглися на «політику чину»: «На першім місці кидаєть ся в очи д-р Петрушевич. В устах труба, а обома руками вбраними в чорні рукавички, гатить накривкою пульту, яку в кінці вириває з завіс. Все те – повне поваги і гідности, очи палають завзятем і шлють стріли в ворожий табор. Чоловік – справді сотворений до бою» (Українська обструкція в соймі, 1910).

Із початком обструкції рішення про те, як розвиватимуться події в сеймі, мав прийняти крайовий маршалок. Як видаєть ся, саме в його поведінці можна відчитати приховані мотиви дійових осіб. Передовсім важливо те, що вибух обструкції не був для С. Бадені несподіванкою. Іван Макух пояснював це тим, що намісництво мало інформатора зі середовища членів Народного комітету УНДП (Макух, 1958, с. 170). Однак у цьому випадку могло йтися не так про шпигунські пристрасті, як про лояльне попередження. Регламент давав змогу маршалкові видаляти депутатів за порушення порядку із залу засідань. Однак С. Бадені ніколи його не застосував. Натомість він, будучи вже важкохворим (помер 12 жовтня 1912 р. від діабету), витримував повний робочий день в умовах обструкції, роблячи вигляд, що сейм продовжує розглядати питання порядку денного (Bobrzyński, 2006b, s. 77–79). Референти представляли (або ж робили вигляд, що представляють) питання за скороченою процедурою, після чого сеймова більшість ухвалювала рішення. Так, хоча стенографи ретельно фіксували перебіг обструкції, формально сейм залишився дієздатним.

Такий сценарій в очах Відня мав свідчити про те, що польські політики, попри труднощі, все ще спроможні втримати спокій у провінції. Станіславу Бадені вдалося переконати польських депутатів у потребі дотримуватися саме такої лінії поведінки: «Пекольний гамір наповняє салю по береги. Маршалок сидить непорушимо на трибуні і глядить байдужним оком перед себе, то знов переглядає акта. Польських послів на салі досить густо. Стоять оглушені більшими групами серед салі і розмовляють або сидять на своїх місцях. Деякі підходять що хвиля до українських лав і роблячи добру міну перекидують ся з руськими послами більше і менше удачними дотепами» (Українська обструкція в соймі, 1910b). Коли виснажений маршалок закривав засідання, польські депутати йому аплодували. Однак далеко не всі політичні сили погоджувалися з такою миролюбною реакцією на українську обструкцію: насамперед польські націонал-демократи вимагали від намісника й маршалка жорсткої реакції (Українська гроза, 1910). Так само не всі українські депутати були задоволені таким перебігом подій: за свідченням радикала І. Макуха, вони «припускали можливість,

що в часі нашої обструкції, польські послі кинуться на нас і силою викинуть із залі засідань. Але цього ми не боялись, бо в тім випадку ми виграли б ... Нам цього й було треба» (Макух, 1958, с. 169–170).

Із моменту початку української обструкції Галицький сейм так ніколи уже не повернувся до попереднього стану. Протягом кількох наступних років він збирався лише на короточасні сесії, під час яких українські депутати щоразу відновлювали галас, твердо дотримуючись тези, що сейм не працюватиме до ухвалення нового виборчого закону. «Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції, – писало “Діло”, натякаючи на вислів Войцеха Дзедушицькі (Wojciech Dzeduszycki) про захищеність польських політиків у стінах сейму. – Не вважаючи на ту комедію, яку вони грають – вони самі добре розуміють, що “повага” і “супокій” їх сойму минули безповоротно і що се початок кінця їх панованя над нашим народом, що се “сумерк богів”, який віщує, що нинішні боги завтра будуть розбитими ідолами» (Слава українським обструкціоністам!, 1910). Центр ухвалення рішень перемістився за куліси. Компромісний виборчий закон був ухвалений уже сеймом наступного скликання 14 лютого 1914 р. і санкціонований цісарем 8 липня 1914 р., однак він не набрав чинності через початок Першої світової війни (Buszko, 1956).

Залишилося поставити запитання: у чиїх інтересах було рішення, по-перше, розпочати обструкцію українських депутатів у сеймі і, по-друге, забезпечити її «мирний» перебіг? Поведінка основних дійових осіб наштовхує на припущення, що такий сценарій відповідав інтересам тих сил в українському й польському національних руках, які прагнули міжнародного порозуміння. Тогочасний намісник М. Бобжинські та маршалок С. Бадені віддавна вважалися проукраїнськими політиками, до того ж, за визнанням М. Бобжинські, вони були близькими приятелями ще зі шкільної лави: «Єднала нас спільність переконань, як у руській справі, так і в розумінні консерватизму та його завдань» (Bobrzyński, 2006b, s. 155). Станіслав Бадені послідовно відстоював проведення сеймової виборчої реформи в порозумінні з українцями. Як власник значних маєтків на сході провінції, він був «сіллю в оці» східногалицьким консерваторам, які не могли звинуватити його в нерозумінні специфіки польсько-українських відносин із такою легкістю, з якою завжди закидали це краківським консерваторам.

Отож не дивно, що саме проти керівників краю було спрямоване вістря критики польських націонал-демократів, які будували політичну програму на ідеї національної боротьби. Один із їхніх лідерів – Станіслав Грабські (Stanisław Grabski) – застерігав однопартійців, що М. Бобжинські «планує і готує угоду з українцями, і то далекосяжну», та закликав не допустити цього (BJ–2, к. 1303–1306). Украй тривожний для крайової влади сигнал пролунав на з’їзді Сторонництва національної демократії у Львові 22–23 травня 1910 р. В ухваленій на ньому резолюції було проголошено «рішучу опозицію проти системи крайового уряду, який для збереження видимого спокою посвячує найжиттєвіші національні інтереси на користь ворожої нам української партії, а одночасно, спираючись на елементи, що дбають про станові й особисті переваги, деморалізує суспільне життя народу» (BJ–1, к. 1035–1036; Wątor, 2002, s. 195). 1 липня 1910 р. під час студентських заворушень у Львівському університеті за нез’ясованих до кінця обставин був убитий студент-українець Адам Коцко. Крихка стабілізація, досягнута після смерті А. Потоцькі, знову була зруйнована.

Будучи змушеними прагнути до суспільного спокою у провінції, керівники Галичини докладали до його досягнення певні зусилля. Очевидно, що своїми партне-

рами на переговорах вони воліли бачити політиків із ліберального крила УНДП, а не безкомпромісних радикалів, зацікавлених у зростанні суспільної напруги. Втім негативний досвід « нової ери », очевидно в деталях відомий С. Бадені, як братові тогочасного галицького намісника, спонукав прихильників українсько-польського компромісу до пошуку дещо відмінного від 1890 р. сценарію. Обструкція українських депутатів, навколо підтримки/боротьби з якою відбувалося згуртування національних сил по різні боки барикад, дала вдалу « картинку », яка задовольнила амбіції радикалів, що наростали, однак на практиці, як показали подальші події, стала прикриттям для переговорів.

Отже, від початку ХХ ст. на тлі загострення міжнаціональних відносин основним питанням українських політиків у Галичині став пошук нової тактики боротьби, яка б дала змогу перевести зміцнення українського національного руху в площину доступу до політичної влади та відповідних повноважень. На терені парламентської політики такі пошуки залишалися безуспішними через нечисленність українських представництв, яка символізувала їх слабкість, порівняно з представниками багатьох інших народів Габсбурзької монархії. Утім це не знімало відповідальності з чинних депутатів за напрям розвитку українського руху, змушуючи їх пропонувати певні рішення. У 1910 р. такою ініціативою стала голосна обструкція українського представництва в Галицькому сеймі з вимогою негайно ухвалити новий виборчий закон.

Рішення про початок обструкційних дій збіглося з персональними змінами в середовищі керівників української парламентської політики. Її довголітні лідери Ю. Романчук та Є. Олесницький у силу певних обставин зі середини 1910 р. більше не могли виконувати попередні обов'язки; К. Левицький не доростав до їхньої популярності та мав із ними давні особисті протиріччя. Водночас відхід лідерів містив загрози стрімкої радикалізації української політики, а низка вбивств із політичних мотивів (М. Каганця, А. Потоцького, А. Коцка) поставили Галичину перед імовірністю масових заворушень. Запобігти цьому були однаково зацікавлені як українські політики ліберального напрямку, так і польські керівники провінції, ідейно пов'язані з краківським консерватизмом. Завдяки їхнім спільним зусиллям на зміну попереднім лідерам у середині 1910 р. на вершини української політики був стрімко виведений Є. Петрушевич, близький за манерою поведінки і способом мислення до Є. Олесницького, родич Ю. Романчука і знайомий (земляк) крайового маршалка С. Бадені.

Поширене в історіографії трактування обструкції як форми протесту українських депутатів, яка призвела зрештою до польсько-українського порозуміння, видається дещо спрощеним. Обструкцію як форму політичного виступу можна розглядати в багатьох площинах, з обов'язковим залученням суспільної психології. Позиція польських політиків щодо обструкції наштовхує на сумніви щодо правомірності трактування її як вияву радикалізму. Ближчим до реальності видається розуміння обструкції як « картинки », яка багатьох на той момент задовольнила, а головне – дала можливість утримувати під контролем подальшу радикалізацію суспільних настроїв, які вже продемонстрували свій потенціал проливати кров. Лише таке пояснення дає змогу хоч якось зрозуміти, навіщо в 1910 р. 47-річний успішний адвокат і парламентський політик Є. Петрушевич очолив голосну обструкцію українців у Галицькому сеймі та заради чого смертельно хворий маршалок С. Бадені витримував багатогодинні « пекольні симфонії » у його виконанні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Аркуша, О. (2006). Українське представництво в Галицькому сеймі 1901–1907 років. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 251, 191–239.

Василик, І. (2012). *Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР*. Київ: Експрес-Поліграф.

В день отвореня сойму. (1901, 28 грудня). *Діло*, 281.

Вибори. (1907, 20 травня). *Діло*, 101.

Войнаровський, Т. (1961). Спогади з мого життя. В Сохоцький, І. *Історичні портрети Галичини XIX–XX ст.* Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 11–75.

В справі реформи виборчої (1910, 19 жовтня). *Діло*, 233.

Грушевський, М. (2005а). Два роки галицької політики. В П. Сохань (гол. ред.), *Михайло Грушевський. Твори: у 50 т. (Т. 2: Суспільно-політичні твори 1907–1914)*. Львів: Світ, 261–275.

Грушевський, М. (2005б). Малі діла. В П. Сохань (гол. ред.), *Михайло Грушевський. Твори: у 50 т. (Т. 2: Суспільно-політичні твори 1907–1914)*. Львів: Світ, 287–294.

Гр. Потоцький убитий! (1908, 13 квітня). *Діло*, 82.

Демкович-Добрянський, М. (1987). *Потоцький і Бобжинський цісарські намісники Галичини 1903–1913*. Рим: Видання Українського Католицького Університету ім. св. Климента Папи.

До галицько-руського народа. (1903, 11 грудня). *Русское слово*, 48.

Допись. З Сокаля. (1902, 23 лютого). *Руслан*, 44.

Дорошенко, Д. (2007). *Мої спомини про давнє минуле (1901–1914 роки)*. Київ: Темпора.

«Єдини польські сейм» радить знов! (1910, 22 вересня). *Діло*, 211.

Кацапські громили при роботі. (1910, 24 серпня). *Діло*, 187.

Кацапські розбої в Стрийщині. (1910, 22 серпня). *Діло*, 185.

Левицький, К. (1926). *Історія політичної думки галицьких українців 1848–1914. На підставі споминів*. Львів: Друкарня оо. Василіян у Жовкві.

Левицький, К. (1996). *Українські політики Галичини*. Тернопіль.

ЛННБ-1: Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів (ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів), ф. 11 (Барвінські), спр. 2012 (Листи Олесницького Є. до Барвінського О.).

ЛННБ-2: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 4083 (Записна книжка Барвінського О., 1901 р.).

ЛННБ-3: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 11 (Барвінські), спр. 4095 (Особисті записи Барвінського О.).

ЛННБ-4: ЛННБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів, ф. 42 (Грушкевичі), спр. 123 (Щоденник Грушкевича Т.).

Макух, І. (1958). *На народній службі*. Дітройт: Видання Української вільної громади Америки.

Наради Народного З'їзду д. 25. і 26. грудня 1907. (1907, 30 грудня). *Діло*, 282.

Наради Ширшого Народного комітету. (1910, 8 вересня). *Діло*, 200.

Наша репрезентация. II. (1910, 12 червня). *Діло*, 121.

Обструкція українських послів. (1910, 20 жовтня). *Діло*, 234.

Олесницький, Є. (1904). *Справозданє посольське Д-ра Євгена Олесницького відбуте в Стрию дня 8-грудня 1904*. Львів: З друкарні В. А. Шийковського.

Олесницький, Є. (2011). *Сторінки з мого життя*. Львів: Медицина і право.

Оповіщене (1910, 1 серпня). *Діло*, 168.

Павлишин, О. (2013). *Євген Петрушевич (1863–1940). Ілюстрований біографічний нарис*. Львів: Манускрипт.

Передвиборчі збори в Стрию. (Письмо зі Стрия) (1910, 29 липня). *Діло*, 166.

Після смерти бл. п. Юліяна Романчука. (1932, 29 квітня). *Діло*, 94.

Плекан, Ю. (2009). Євген Петрушевич і Ярослав Окуневський: історія однієї «силуетки». *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 530–534.

Польській сойм. (1901, 26 грудня). *Діло*, 279.

Поновні і тісніші вибори. (1907, 1 червня). *Діло*, 112.

По соймі. (1904, 19–26 листопада). *Діло*, 251–256.

По Стрийським виборі. (1910, 7 вересня). *Діло*, 199.

Романчук, Ю. (1907, 23 лютого). Якої нам треба репрезентації у Відни? *Діло*, 32.

Слава українським обструкціоністам! Проч з польським соймом насиля і привілеїв. (1910, 4 листопада). *Діло*, 247.

Соймові справи. (1910, 23 вересня). *Діло*, 212.

Сохоцький, І. (1961). Д-р Євген Петрушевич. В *Історичні постаті Галичини XIX–XX ст.* Нью Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 159–207.

Спір о тактику. (1907, 1 квітня). *Діло*, 63.

Терещенко, Ю., Осташко, Т. (2008). *Український патріот з династії Габсбургів*. Київ: Темпора.

Українська обструкція в соймі. (1910а, 4 листопада). *Діло*, 247.

Українська обструкція в соймі. (1910б, 9 листопада). *Діло*, 250.

Українська побіда при стрийських виборах. (1910, 6 вересня). *Діло*, 198.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 309 (Наукове товариство ім. Шевченка у Львові), оп. 1, спр. 2227 (Старух Т. Опис мого життя).

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 372 (Охримович Володимир), оп. 1, спр. 14 (Обіжники та інструкції Народного комітету Національно-демократичної партії у Львові).

ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 382 (Романчук Юліан), оп. 1, спр. 1 (Звернення, декларації, листування та інші документи про діяльність Романчука Ю. як голови об'єднаного українського депутатського клубу в австрійському парламенті).

ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 664 (Ревакович Тит), спр. 7 (Листи Реваковича Т. до осіб з прізвищами на «Б–Я», копії).

ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, ф. 664 (Ревакович Тит), спр. 27 (Листи до Реваковича Т. осіб з прізвищами на «О–П»).

ЦДІАЛУ-6: ЦДІАЛ України, ф. 779 (Редакція української газети «Діло» у м. Львові), оп. 1, спр. 42 (Протоколи, списки, статті та інші матеріали судового процесу про вбивство Мирославом Січинським графа Андрія Потоцького).

Цегельський, Л. (2003). *Від легенд до правди*. Львів: Свічадо.

- Ширший Народний Комітет про політичну ситуацію. (1910, 6 квітня). *Діло*, 76.
† Юліян Романчук. (1932, 26 квітня). *Діло*, 91.
- Ярославин, С. (1956). *Визвольна боротьба на Західньо-Українських Землях у 1918–1923 роках*. Філадельфія.
- А. В. (1912, 22 stycznia). *Drugi koncert ukraiński. Czas*, 33.
- АРКr**: Archiwum Państwowe w Krakowie (АРКr), oddz. I, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 653: korespondencja Zdzisława Tarnowskiego.
- Binder, H. (2006). *Українське представництво в австрійській Ізбє Послów, 1879–1918*. W J. Moklak (red.), *Українське традиції парламентарне, XIX–XXI wiek*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagellonica.
- BJ-1**: Biblioteka Jagiellońska (BJ), Oddział Zbiorów Specjalnych, Sekcja Rękopisów, przyb. 357/03: Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, 1910 r.
- BJ-2**: BJ, Oddział Zbiorów Specjalnych, Sekcja Rękopisów, przyb. 358/03: Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, 1911 r.
- Bobrzyński, M. (2006a). *Z moich pamiętników, 1*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Bobrzyński, M. (2006b). *Z moich pamiętników, 2*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.
- Buszko, J. (1956). *Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Jedyny polski parlament/ (1907, 16 вересня). *Діло*, 198.
- Łazuga, W. (1991). «*Rządy polskie*» w Austrii. *Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Rossowski, S. [Monokl]/ (1903). *Wizerunki sejmowe. Ludzie i sprawy. Przyczynek do historii samorządu galicyjskiego*. Lwów.
- Sejm. Wrażenie z tygodnia. (1907, 21 września). *Słowo Polskie*, 439.
- Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim z roku 1910*. (1910). Lwów.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1870*. (1870). Lwów: Z c. k. galicyjskiej drukarni rządowej.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1898*. (1898). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1900*. (1900). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa.
- Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkiem Księstwem Krakowskim na rok 1908*. (1908). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa.
- Tomczyk, R. (2007). *Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. Szczecin: ZAPOL.
- Українці гроzą. (1910, 28 października). *Słowo Polskie*, 501.
- Wątor, A. (2002). *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*. Szczecin.
- Winiarski, I. (1909). *Rusini w Radzie Państwa 1907–1908*. Lwów: Z drukarni Udziałowej.
- W. S. M. (1908, 11 listopada). *Po Sejmie. Czas*, 260.

REFERENCES

- Arkusha, O. (2006). Ukrainske predstavnytstvo v Halytskomu seimi 1901–1907 ro-kiv. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 251, 191–239 (in Ukrainian).
- Vasylyk, I. (2012). *Kost Levytskyi: vid advokata do premiera ZUNR*. Kyiv: Ekspres-Polihraf (in Ukrainian).
- V den' otvorenia soimu. (1901, Hruden 28). *Dilo*, 281 (in Ukrainian).
- Vybory. (1907, Traven 20). *Dilo*, 101 (in Ukrainian).
- Voinarovskiy, T. (1961). Spohady z moho zhyttia. In Sokhotskiy, I. *Istorychni postati Halychyny XIX–XX st.* New York; Paris; Sidney; Toronto, 11–75 (in Ukrainian).
- V spravi reformy vyborchoi. (1910, Zhovten 19). *Dilo*, 233 (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (2005a). Dva roky halytskoi polityky. In P. Sokhan (Ed.), *Mykhailo Hrushevskiy. Tvory: u 50 t.* (T. 2: Suspilno-politychni tvory 1907–1914). Lviv: Svit, 261–275 (in Ukrainian).
- Hrushevskiy, M. (2005b). Mali dila. In P. Sokhan (Ed.), *Mykhailo Hrushevskiy. Tvory: u 50 t.* (T. 2: Suspilno-politychni tvory 1907–1914). Lviv: Svit, 287–294 (in Ukrainian).
- Gr. Pototskiy ubytyi! (1908, Kvitin 13). *Dilo*, 82 (in Ukrainian).
- Demkovych-Dobrianskiy, M. (1987). *Pototskiy i Bobzhynskiy tsarski namisnyky Halychyny 1903–1913*. Rome: Vydannia Ukrainskoho Katolytskoho Universytetu im. sv. Klymenta Papy (in Ukrainian).
- Do halytsko-russkoho naroda. (1903, Hruden 11). *Russkoe slovo*, 48 (in Ukrainian).
- Dopys. Z Sokalia. (1902, Liutyi 23). *Ruslan*, 44. (in Ukrainian).
- Doroshenko, D. (2007). *Moi spomyny pro davnie mynule (1901–1914 roky)*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).
- «Iedyny polski seim» radyt znov! (1910, Veresen 22). *Dilo*, 211 (in Ukrainian).
- Katsapski hromyly pry roboti. (1910, Serpen 24). *Dilo*, 187 (in Ukrainian).
- Katsapski rozboi v Stryshchyni. (1910, Serpen 22). *Dilo*, 185 (in Ukrainian).
- Levytskyi, K. (1926). *Istoriia politychnoi dumky halytskykh ukraintsiv 1848–1914. Na pidstavi spomyniv*. Lviv: Drukarnia oo. Vasyliian u Zhovkvi (in Ukrainian).
- Levytskyi, K. (1996). *Ukrainski polityky Halychyny*. Ternopil (in Ukrainian).
- Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy im. V. Stefanyka NAN Ukrainy. Viddil rukopysiv (LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv), f. 11 (Barvinski), spr. 2012 (Lysty Olesnytskoho Ye. do Barvinskoho O.) (in Ukrainian).
- LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, f. 11 (Barvinski), spr. 4083 (Zapysna knyzhka Barvinskoho O., 1901 r.) (in Ukrainian).
- LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, f. 11 (Barvinski), spr. 4095 (Osobysti zapysy Barvinskoho O.) (in Ukrainian).
- LNNB im. V. Stefanyka. Viddil rukopysiv, f. 42 (Hrushkevychi), spr. 123 (Shchodennyk Hrushkevycha T.) (in Ukrainian).
- Makukh, I. (1958). *Na narodnii sluzhbi*. Detroit: Vydannia Ukrainskoi vilnoi hromady Ameryky (in Ukrainian).
- Narady Narodnoho Zizdu d. 25. i 26. hrudnia 1907. (1907, Hruden 30). *Dilo*, 282 (in Ukrainian).
- Narady Shyrshoho Narodnoho komitetu. (1910, Veresen 8). *Dilo*, 200 (in Ukrainian).
- Nasha reprezentatsiya. II. (1910, Cherven 12). *Dilo*, 121 (in Ukrainian).
- Obstruktsiya ukrainskykh posliv. (1910, Zhovten 20). *Dilo*, 234 (in Ukrainian).

Olesnytskyi, Ye. (1904). *Spravozdanie posolske D-ra Evhena Olesnytskoho vidbute v Stryiu dnia 8-hrudnia 1904*. Lviv: Z drukarni V. A. Shyikovskoho (in Ukrainian).

Olesnytskyi, Ye. (2011). *Storinky z moho zhyttia*. Lviv: Medytsyna i pravo (in Ukrainian).

Opoivshchenie. (1910, Serpen 1). *Dilo*, 168 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2013). *Yevhen Petrushevykh (1863–1940). Iliustrovanyi biohrafichnyi narys*. Lviv: Manuskrypt (in Ukrainian).

Peredvyborchi zbory v Stryiu (Pysmo zi Stryia). (1910, Lypen 29). *Dilo*, 166 (in Ukrainian).

Pislia smerty bl. p. Yuliana Romanchuka. (1932, Kvitnen 29). *Dilo*, 94 (in Ukrainian).

Plekan, Yu. (2009). Yevhen Petrushevykh i Yaroslav Okunevskiy: istoriia odniiei «sylvetky». *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 530–534 (in Ukrainian).

Polskii soim. (1901, Hruden 26). *Dilo*, 279 (in Ukrainian).

Ponovni i tisiishi vybory. (1907, Cherven 1). *Dilo*, 112 (in Ukrainian).

Po soimi. (1904, Lystopad 19–26). *Dilo*, 251–256 (in Ukrainian).

Po Stryiskim vybori. (1910, Veresen 7). *Dilo*, 199 (in Ukrainian).

Romanchuk, Yu. (1907, Liutyi 23). Yakoi nam treba reprezentatsyi u Vidny? *Dilo*, 32 (in Ukrainian).

Slava ukrainskym obstruktsionistam! Proch z polskym soimom nasylia i pryvileiv. (1910, Lystopad 4). *Dilo*, 247 (in Ukrainian).

Soimovi spravy. (1910, Veresen 23). *Dilo*, 212 (in Ukrainian).

Sokhotskyi, I. (1961). D-r Yevhen Petrushevykh. In Sokhotskyi, I. *Istorychni postati Halychyny XIX–XX st.* New York; Paris; Sydney; Toronto, 159–207 (in Ukrainian).

Spir o taktyku. (1907, Kvitnen 1). *Dilo*, 63 (in Ukrainian).

Tereshchenko, Yu., & Ostashko, T. (2008). *Ukrainskyi patriot z dynastii Habsburhiv*. Kyiv: Tempora (in Ukrainian).

Ukrainska obstruktsiya v soimi. (1910a, Lystopad 4). *Dilo*, 247 (in Ukrainian).

Ukrainska obstruktsiya v soimi. (1910b, Lystopad 9). *Dilo*, 250 (in Ukrainian).

Ukrainska pobida pry stryiskykh vyborakh. (1910, Veresen 6). *Dilo*, 198 (in Ukrainian).

Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 309 (Naukove tovarystvo im. Shevchenka u Lvovi), op. 1, spr. 2227 (Starukh T. Opys moho zhyttia) (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 372 (Okhrymovych Volodymyr), op. 1, spr. 14 (Obizhnyky ta instruktssii Narodnoho komitetu Natsionalno-demokratychnoi partii u Lvovi) (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 382 (Romanchuk Yulian), op. 1, spr. 1 (Zvernennia, deklaratsii, lystuvannia ta inshi dokumenty pro diialnist Romanchuka Yu. yak holovy obiednanoho ukrainskoho deputatskoho klubu v avstriiskomu parlamenti) (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 664 (Revakovykh Tyt), spr. 7 (Lysty Revakovycha T. do osib z prizvyshchamy na «B–Ya», kopii) (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 664 (Revakovykh Tyt), spr. 27 (Lysty do Revakovycha T. osib z prizvyshchamy na «O–P») (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 779 (Redaktsiia ukrainskoi hazety «Dilo» u m. Lvovi), op. 1, spr. 42 (Protokoly, spysky, statii ta inshi materialy sudovoho protsesu pro vbyvstvo Myroslavom Sichynskym hrafa Andriia Pototskoho) (in Ukrainian).

Tsehelskyi, L. (2003). *Vid legend do pravdy*. Lviv: Svichado (in Ukrainian).

Shyrshyi Narodnyi Komitet pro politychnu sytuatsiyu. (1910, Kviten 6). *Dilo*, 76 (in Ukrainian).

† Yuliian Romanchuk. (1932, Kviten 26). *Dilo*, 91 (in Ukrainian).

Yaroslavyin, S. (1956). *Vyzvolna borotba na zakhidno-ukrainskykh zemliakh u 1918–1923 rokakh*. Philadelphia (in Ukrainian).

A. B. (1912, Styczen 22). Drugi koncert ukraiński. *Czas*, 33 (in Polish).

Archiwum Państwowe w Krakowie (APKr), oddz. I, Archiwum Dzikowskie Tarnowskich, sygn. 653: korespondencja Zdzisława Tarnowskiego (in Polish).

Binder, H. (2006). Українське представництво в австрійській Ізбі Посłów, 1879–1918. W J. Moklak (Ed.), *Українське традиції парламентарне, XIX–XXI wiek*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze Historia Iagellonica (in Polish).

Biblioteka Jagiellońska (BJ), Oddział Zbiorów Specjalnych, Sekcja Rękopisów, przyb. 357/03: Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, 1910 r. (in Polish).

BJ, Oddział Zbiorów Specjalnych, Sekcja Rękopisów, przyb. 358/03: Archiwum domowe Pawlikowskich z Kozińca, 1911 r. (in Polish).

Bobrzyński, M. (2006a). *Z moich pamiętników, 1*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (in Polish).

Bobrzyński, M. (2006b). *Z moich pamiętników, 2*. Wrocław: Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich (in Polish).

Buszko, J. (1956). *Sejmowa reforma wyborcza w Galicji 1905–1914*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe (in Polish).

Jedyny polski parlament. (1907, Veresen 16). *Dilo*, 198 (in Ukrainian).

Łazuga, W. (1991). «Rządy polskie» w Austrii. *Gabinet Kazimierza hr. Badeniego 1895–1897*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM (in Polish).

Rossowski, S. [Monokl] (1903). *Wizerunki sejmowe. Ludzie i sprawy. Przyczynek do historii samorządu galicyjskiego*. Lwów (in Polish).

Sejm. Wrażenie z tygodnia. (1907, 21 września). *Słowo Polskie*, 439 (in Polish).

Stenograficzne sprawozdania Sejmu Krajowego Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim z roku 1910. (1910). Lwów (in Polish).

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1870. (1870). Lwów: Z c. k. galicyjskiej drukarni rządowej (in Polish).

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1898. (1898). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa (in Polish).

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1900. (1900). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa (in Polish).

Szematyzm Królestwa Galicji i Lodomeryi z Wielkim Księstwem Krakowskim na rok 1908. (1908). Lwów: Nakładem c. k. Namiestnictwa (in Polish).

Tomczyk, R. (2007). *Galicyjska Rusko-Ukraińska Partia Radykalna w latach 1890–1914*. Szczecin: ZAPOL (in Polish).

Ukraińcy grożą. (1910, 28 października). *Słowo Polskie*, 501 (in Polish).

Wątor, A. (2002). *Narodowa Demokracja w Galicji do 1918 roku*. Szczecin (in Polish).

Winiarski, I. (1909). *Rusini w Radzie Państwa 1907–1908*. Lwów: Z drukarni Udziałowej (in Polish).

W. S. M. (1908, 11 listopada). Po Sejmie. *Czas*, 260 (in Polish).

Olena ARKUSHA*PhD (History)**Senior Research Fellow of the Department**«Center for the Study of Ukrainian-Polish Relations»**I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2541-6603>**e-mail: o_arkusha@yahoo.com*

**«IN SECURE ROOF SHAWLS BLIZZARD OBSTRUCTION»:
NEW TACTICS OF UKRAINIAN DELEGATION
IN GALICIAN DIET THE EARLY 20th CENTURY**

The article analyzes the discussions around the parliamentary struggle in Galicia in the early 20th century. The loud obstruction by Ukrainian deputies in the Galician Diet, which erupted in 1910 during debates over a new electoral law, was the result of Ukrainian politicians' search for new and more effective methods to influence political decisions. The article argued that the obstruction, borrowed from the experience of the Czech-German opposition, was directed against the domination of the Polish factor in the Galician autonomy. The aggravation tactics of political struggle were consistent with the public sentiments of Galician Ukrainians, who were observing further radicalization.

The last years of Andrzej Potocki's tenure as governor of Galicia were characterized by intensifying Ukrainian-Polish tensions, largely driven by electoral reforms in the Austrian Parliament and increasing mass protests. Despite these tensions, Potocki persisted in attempting to contain the Ukrainian movement through administrative and political pressure. This tactic climaxed to his support of Russophiles over the candidates from Ukrainian parties in the elections to the Galician Diet in 1908 in response to the negotiations between Ukrainian parliament members and the Austrian government. The disturbance caused by such a step not only among the Ukrainian public, but also among the ruling circles of Austria-Hungary and Cracow conservatives, forced the governor to recognize his fallacy and initiate a political agreement with Ukrainian politicians represented by Eugene Olesnytskyi that was meant to be like a «new era» in 1890 and had high chances of influencing the political life in Galicia, but was not implemented because of Potocki's assassination committed.

The article argued that this murder was the culmination of the Ukrainian-Polish collision in Galicia and forced ones to think about ways of normalizing the international relations. Polish Galician politicians, who had balanced service to the Habsburg Monarchy with the defense of Polish national interests, were compelled to explore solutions to the «Ukrainian issue». Through an analysis of the events on the eve of obstruction, a number of private circumstances and motives involved in it politicians, as well as relationships between them, the article argued that the decision was taken Ukrainian moderately liberal leaders to start obstruction and caused no objections heads of administration and government of Galicia with environment Krakow' conservatives. Faced with increasingly radical sentiments, these political actors used the obstruction to engage in behind-the-scenes negotiations. This strategy temporarily mitigated interethnic tensions and allowed proponents of a Polish-Ukrainian agreement to delay strengthening of interethnic tensions.

Key words: Galicia, Galician Diet, electoral reform of Galician Diet, Ukrainian-Polish relations at the beginning of the 20th century, Austrian-Ukrainian relations at the beginning of the 20th century.

УДК [94:[338.3:665.6]-027.542](477.83-21ДРОГОБИЧ)"1919/1939"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-123-140

Роман МАСИК

кандидат історичних наук

доцент кафедри історичного краєзнавства

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4969-7702>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AGQ-6195-2022>

e-mail: roman.masyk@lnu.edu.ua

ДЕРЖАВНИЙ НАФТОПЕРЕРОБНИЙ ЗАВОД У ДРОГОБИЧІ (1919–1939)

Досліджено значення державного нафтопереробного заводу «Польмін» у Дрогобичі для економіки міжвоєнної Польщі. Визначено стан підприємства, який воно мало на час перейняття польською владою. Проаналізовано управління нафтопереробним заводом, його підпорядкування, фінанси, участь державних органів у розбудові підприємства. Виокремлено бачення ролі «Польміну» в різних груп підприємців, які в Галичині займалися нафтовою справою. З'ясовано, що більшість фірм, заснованих на польські капітали пропонували, щоб це підприємство залишалось знярядям урядової нафтової політики й менше уваги звертати на його прибутковість, водночас уряд намагався розбудовувати державний нафтопереробний завод як комерційне підприємство. Простежено взаємовідносини «Польміну» з іноземними нафтовими фірмами, які тоді домінували в Галичині. Констатовано, що державний завод брав активну участь у монопольних об'єднаннях великих нафтопереробних підприємств, що часто підривало його самостійність й знижувало прибутковість.

Проаналізовано шляхи постачання нафти-сирцю до державного заводу. Зазначено, що здебільша підприємство переробляло сировину малих нафтовидобувних підприємств («чистих виробників»), власниками яких були місцеві промисловці. Простежено відносини «Польміну» з ними. Зауважено малоуспішні спроби державного заводу самостійно видобувати нафту-сирець. Проаналізовано динаміку участі «Польміну» в торгівлі нафтопродуктами на польському й закордонних ринках. З'ясовано, що це підприємство продовжувало залишатися найбільшим нафтопереробним заводом міжвоєнної Польщі. Зазначено, що, попри намагання уряду управляти «Польміном» подібно до комерційних підприємств, він надалі використовував завод як засіб державного управління всією нафтовою промисловістю Галичини. Виснувано, що в такий спосіб польська влада не давала змоги іноземцям повністю захопити галузь – дала можливість місцевим промисловцям займатися нафтовою справою.

Ключові слова: нафтопереробний завод, Галичина, міжвоєнна Польща, економіка, Дрогобич, бориславське родовище.

Із відкриттям бориславського нафтового родовища й суттєвим збільшенням видобутку цієї корисної копалини в Галичині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. постало питання будівництва поблизу шахт нових переробних підприємств. На прохання

місцевих нафтовиків у 1910 р. у Дрогобичі почало працювати державне підприємство, яке відбензинювало сиру ропу й постачало отриманий продукт австрійській залізниці. Ще до початку Першої світової війни Дрогобицьку державну відбензинярню розбудували до одного з найпотужніших нафтопереробних заводів (НПЗ) в Європі. Особливого значення для нафтової промисловості Галичини це підприємство набуло в міжвоєнній Польщі, ставши інструментом для державного регулювання справ у галузі.

Історіографія проблеми не багата. Окремо історію державного НПЗ у Дрогобичі 1972 р. описали Василь Літовченко, Микола Зеленський та Яків Хонігсман (Літовченко, Зеленський, Хонігсман, 1972). Їхнє дослідження, сповнене помилок, висвітлює роботу підприємства після Другої світової війни. Розбудову державного НПЗ до 1939 р. ретельніше аналізували лише в загальних працях з історії нафтової справи в Галичині (Братичак, Коссович, Пенський, 2004; Kachlik, 1994). Головною джерельною базою статті стали матеріали Центрального державного історичного архіву у Львові й публікації часописів нафтових інституцій міжвоєнного періоду.

Мета статті – систематизувати та розкрити головні напрями діяльності державного НПЗ у Дрогобичі в 1919–1939 рр., показати його значення для нафтової промисловості міжвоєнної Польщі.

У травні 1919 р. Польща окупувала Дрогобич й одразу зайняла найбільше підприємство в місті – державний НПЗ. Тоді ж його адміністрація зіткнулася з низкою проблем. Продовжувалася війна з більшовицькою Росією, що заважало нормальній роботі підприємства. Наприклад, у серпні 1920 р., побоюючись її вторгнення, евакуювали запаси нафтопродуктів (Świętochowski, 1924, s. 199). У польського уряду було мало досвіду в управлінні таким великим НПЗ. Особи, яких призначали очільниками підприємства і яких часто змінювали в перші роки незалежності Польщі, виявилися невмілими менеджерами, що займалися переважно будівництвом нерентабельних і дорогих споруд (Szaunok, 1922, s. 6; Świętochowski, 1924, s. 200).

Загальне керівництво НПЗ спочатку здійснювало Державне нафтове управління (Państwowy Urząd Naftowy) при Міністерстві фінансів (Ministerstwo Skarbu). Після того, як нафтові справи передали Міністерству промисловості і торгівлі (Ministerstwo przemysłu i handlu) і влітку 1921 р. Державне нафтове управління фактично перестало діяти, адміністрацію НПЗ у Дрогобичі реорганізували в Дирекцію державних нафтових підприємств (Dyrekcja Państwowych Zakładów Naftowych). Вона спочатку підлягала Гірничо-металургійному департаменту (Departament Górniczo-Hutniczy) Міністерства промисловості і торгівлі, а від квітня 1922 р. – його Нафтовому відділу (Wydział Naftowy). 1 жовтня 1922 р. державні нафтові підприємства почали підпорядковуватися Головній дирекції гірничих і металургійних підприємств (Główna Dyrekcja Państwowych Zakładów Górniczych i Hutniczych) (Świętochowski, 1924, s. 200).

У перші повоєнні роки держава не мала достатньо коштів, щоб забезпечити повноцінну роботу свого НПЗ. У час фінансової кризи було надто складно отримати приватні кредити для такого підприємства (Szaunok, 1922, s. 6). В уряді почали міркувати, що роботи з НПЗ, і зніщували його продаж іноземцям. Такі ідеї через спротив польських нафтових промисловців згодом відкинули.

У 1921 р. запланували сформувати єдину адміністрацію для усіх нафтових і газових об'єктів, що перебували в державній власності (Bartoszewicz, 1921, s. 410). Коли Міністерство промисловості і торгівлі почало управляти НПЗ у Дрогобичі, то на початку 1922 р. делегувало туди комісію, яка ретельно вивчала стан справ на підпри-

ємстві й пізніше розмірковувала над шляхами його розбудови. Виявивши недбалість колишнього керівництва заводу, запровадили постійний контроль за його діяльністю (Świętochowski, 1924, s. 200). Щоб заощадити на управлінні НПЗ, попри спротив галицької промисловості (ДАЛО, арк. 2 зв.), ліквідували його дирекцію у Львові. Відтоді підприємством почали керувати з Варшави, що призвело до проблем у його адмініструванні. У Львові завдяки домаганням нафтовиків (ЦДІАЛУ-5, арк. 1–2, 5) залишили торговельний відділ НПЗ, який займався торгівлею в Галичині виготовленими на цьому підприємстві нафтопродуктами. Також тут зберегли виділ «нафти-сирцю брутто». Цей підрозділ відповідав за постачання сировини, яку власники нафтоносних теренів отримували як плату за оренду своїх ґрунтів. (Świętochowski, 1924, s. 202–203).

Сеїму 30 червня 1922 р. запропонували заснувати акціонерну спілку «Дрогобич – Державні нафтові підприємства» («Drohobycz – Państwowe Zakłady Naftowe», «Польмін»). До неї мали ввійти: державний НПЗ (Państwowa Fabryka Olejow Mineralnych) у Дрогобичі, Державна станція з перекачування нафти (Państwowa odbieralnia ropy) в Модричах і Колпечях, нафтопроводи й баки, водні станції в Тисмениці й Озимині, Державні станції збирання нафти (Łapaczki Państwowe), ґрунти та будови нафтових збірників у Гданську, державні нафтові шахти і 50 % власності цегельні Іонаша Рубінштейна (Jonasz Rubinstain) у Дрогобичі. У діяльності цієї організації, за задумом Міністерства фінансів, мали переважити комерційні засади. Так держава применшувала свою роль у регулюванні справ у всій нафтовій промисловості. Хоча за такого підходу «Польмін» мав стати рентабельнішим. Статутним капіталом спілки запропонували 10 млрд польських марок: 9,8 млрд – вартість державної власності в нафтовій промисловості, решту 200 млн мав щороку виділяти готівкою Польський крайовий банк (Polski Bank Krajowy) (Szaynok, 1922, s. 5–6).

Щодо ініціативи створити «Польмін» серед польських нафтовиків були різні думки. Галицька нафтовидобувна промисловість («чисті виробники»)¹ вважали, що такі ідеї урядові накинули багатші іноземні фірми. Вони в такий спосіб хотіли послабити діяльність державних нафтових підприємств і пізніше повністю захопити галузь. Наприклад, Владіслав Шайнок (Władysław Szaynok) був переконаний, що після реорганізації державних нафтових підприємств представники іноземних фірм посилять свій натиск на уряд, щоб їм продали цю власність. Він закликав владу відмовитися від такої ідеї. Аргументував це тим, що державне НПЗ було головним постачальником нафтопродуктів для війська і залізниці. Щоб не підірвати стабільність забезпечення таких важливих для держави галузей, варто було зачекати з реформою (ЦДІАЛУ-9, арк. 134; ЦДІАЛУ-11, арк. 22–24 зв.; Szaynok, 1922, s. 7–10). Побожування «чистих виробників» мали підстави, бо під час обговорення грошових реформ наприкінці 1922 р. – на початку 1923 р. колишні міністри фінансів пропонували продати чи принаймні передати в оренду державні підприємства (ЦДІАЛУ-12, арк. 32–33; Szczepanowski, 1923b, s. 17). Влада на такі кроки не пішла і 5 січня 1924 р. Сейм заборонив урядові без його дозволу продавати державний НПЗ у Дрогобичі (Kronika naftowa, 1924).

Натомість провідний у Східній Галичині орган господарського самоврядування – Промислово-торгова палата (Izba Przemysłowo-Handlowa) у Львові – підтримував ідею, щоб державні нафтові підприємства працювали за правилами приватного

¹ «Чисті виробники» – одна з груп нафтової промисловості міжвоєнної Польщі. До неї входили місцеві підприємці, які займалися лише видобутком нафти-сирцю й не мали власних НПЗ. «Чисті виробники» залежали від збуту сировини та цін на неї.

підприємництва. Її представники вважали, що держава мала віддавати частину урядових замовлень приватним фірмам, а «Польмін» спільно з ними – визначати політику нафтової торгівлі і на внутрішньому ринку, і в експорті (ЦДІАЛУ-1, арк. 21). Аналогічної думки дотримувалася й центральна інституція галузі – Крайове нафтове товариство (Krajowe Towarzystwo Naftowe) (ЦДІАЛУ-5, арк. 106–107).

Державні нафтові підприємства реформували. Директор «Польміну» Мар'ян Вележинські (Marian Wieleżyński) почав вміло вести самостійну господарську діяльність підприємства. НПЗ модернізували, передбачивши для цього інвестиції з його прибутків. За підрахунками Станіслава Свєнтоховські (Stanisław Świętochowski), загалом на розбудову «Польміну» до 1925 р. витратили приблизно 10 млн зл. (Analiza, 1925, s. 1647; Świętochowski, 1924, s. 202–203; Świętochowski, 1925a, s. 169). Модернізація «Польміну» була необхідна, оскільки вже неактуальним стало постачання нафтових напівфабрикатів для залізниці, що вирізняло державне підприємство в австрійський час. Відтак обладнання підприємства стало відповідати всім тодішнім вимогам до НПЗ. Воно почало продукувати майже всі нафтопродукти й виробляло деякі з них найбільше в Європі («Polmin», 1927, s. 9). Зважаючи на необхідність витратити на власну розбудову, у перші повоєнні роки «Польмін» не давав прибутку державі. У 1919–1924 рр. він заробив приблизно 12 млн зл. (Świętochowski, 1926, s. 282), але більшу частину цієї суми спрямували на інвестицію в саме підприємство. Саме тому він потребував дотацій із державного бюджету і кредитів державних банків на купівлю сирової нафти (Łepicki, 1924, s. 444).

У 1921 р. державний НПЗ у Дрогобичі міг повністю переробити 200 тис. т нафти-сирцю на рік (Ostrzycki, 1923, s. 238), а вже до 1924 р. його виробничі можливості зросли до 240 тис. Обладнання «Польміну» переважно призначалося на продукцію бензину і гасу. Інших нафтопродуктів підприємство могло виготовляти лише з 80 тис. т сировини на рік. У 1924 р. модернізували обладнання, яке виготовляло такі нафтопродукти. Відтоді «Польмін» міг їх продукувати з 150 тис. т сирової нафти (Świętochowski, 1924, s. 203).

До половини 1920-х років державні нафтові підприємства стали відігравати важливе значення у промисловості Галичини. Уряд почав використовувати їхні можливості, щоб регулювати стан справ у нафтовій галузі. Він дозволив «Польміну» купувати нафту-сирець, яку власники нафтоносних ґрунтів отримували як плату за оренду своєї землі, за зниженою ціною. Це дало можливість підприємству збільшувати свої доходи й перестати залежати від дотацій із державного бюджету (Analiza, 1925, s. 1648). У 1924 р. «Польмін» сплатив усі свої борги і став прибутковим підприємством (Łepicki, 1924, s. 445–446).

Промисловість домагалася, щоб «Польміном» управляла окрема інституція у структурі уряду (ЦДІАЛУ-5, арк. 103). 1 січня 1925 р. ліквідували Головну дирекцію державних гірничих і металургійних підприємств та створили Дирекцію державних нафтових підприємств (Dyrekcja Państwowych Zakładów Naftowych), яка безпосередньо підпорядковувалася Міністерству промисловості і торгівлі. Державні нафтові підприємства стали потужним конкурентом іноземним фірмам, які проникли в галузь у перші роки після відродження Польщі. «Польмін» мав свої відділення у Львові, Гданську і Берліні, низку власних складів та магазинів (Świętochowski, 1925a, s. 169).

Потужність державних підприємств занепокоїла іноземців і вони, заручившись підтримкою деяких політиків, зокрема голови Промислово-торгової комісії Сей-

му Анджея Вежбіцкі (Andrzej Wierzbicki), розвинули кампанію проти керівництва «Польміну». Представники іноземних компаній домоглися звільнення М. Велєжинські й на деякий час дезорганізували роботу державного НПЗ. Уряд почав безпосередньо управляти цим підприємством (Sprawa, 1923, s. 118; Szczepanowski, 1923a, s. 87–90), кілька років не скликав його наглядову раду (Szczepanowski, 1925, s. 99).

Конфлікти між іноземними нафтовими фірмами й «Польміном» виникали постійно. Державний НПЗ у Дрогобичі залишався найбільшим переробним підприємством і з його допомогою уряд міг впливати на всю галузь. НПЗ, які були у власності іноземного капіталу, тиснули на уряд, щоб державне підприємство враховувало їхні інтереси. Польська влада через відсутність фінансів не могла повністю відмовитися від іноземних інвестицій, тому була змушена обмежувати роботу державного НПЗ. Він брав участь у картелях, які регулювали виробництво й торгівлю нафтопродуктами (Szczepanowski, 1925, s. 99).

Іноземні нафтові компанії пропонували урядові й інші варіанти вирішення справи з державними підприємствами, які, насправді, мали підірвати діяльність «Польміну». Наприклад, у березні 1925 р. вони вимагали оренди державного НПЗ у Дрогобичі за 1 млн зл. на рік. Іноземці планували зупинити роботу цього підприємства і в такий спосіб усунути конкурента (Wiadomości, 1925). Це фактично означало б захоплення нафтової промисловості Галичини іноземним капіталом, на що польський уряд піти не міг.

Управління «Польміном» потребувало реформи. На відміну від інших державних промислових підприємств, технічне керівництво НПЗ у Дрогобичі майже не вирішувало стратегічних питань його розвитку, не втручалося в торговельні справи. Загальне адміністрування здійснювала його дирекція у Варшаві, до складу якої подекуди входили не компетентні в нафтовій справі люди, далекі від нафтового регіону (Szaynok, 1925a, s. 181–182). Усе це призвело до зменшення значення державного НПЗ у нафтовій промисловості Польщі в першій половині 1920-х років. У 1922 р. підприємство переробило 154 130 т сирової нафти (24,2 % від всього виробництва), 1923 р. – 124 130 т (17,8 %), 1924 р. – 118 400 т (15,4 %), 1925 р. – 114 990 т (14,2 %) (Szaynok, 1926, s. 70; Szaynok, 1927, s. 6). Обмежувалася й участь держави в реалізації нафтопродуктів. Коли 1920 р. на державний НПЗ припадало 33,9 % усіх проданих на внутрішньому ринку й 36,3 % експортованих польських нафтопродуктів, то в 1921 р. – 24 % і 13 %, у 1924 р. – 21,4 % і 12,8 %; а у 1925 р. – 14,9 % і 13,4 % (Ostrzycki, 1923, s. 238; Szaynok, 1926, s. 71; Szaynok, 1927, s. 6).

Польські нафтові підприємці часто говорили про те, щоб керівництво «Польміну» проводило самостійну від уряду промислову політику (Sulimirski, 1927, s. 2–3; Szaynok, 1926, s. 72). Наприклад, державний НПЗ мав величезне значення для «чистих виробників». Вони сподівалися, що «Польмін» стане найбільшим покупцем їхньої продукції. На думку «чистих виробників», він міг бути не лише захисником польських інтересів у нафтовій промисловості, а й регулятором цін на сиру ропу. Одночасно за допомоги «Польміну» уряд міг реалізовувати таку необхідну тоді політику, спрямовану на підтримку нафтовидобутку (Brzozowski, 1931, s. 89; Sulimirski, 1926, s. 164; Szaynok, 1927, s. 7; Szlemiński, 1929, s. 166–171; Szlemiński, 1931b, s. 144). А проте не міг собі дозволити, щоб «Польмін» повністю кооперувався з «чистими виробниками», незалежно від інших НПЗ. Державне підприємство тоді могло переробити понад третину всієї видобутої в Польщі сировини. За таких умов іноземний

капітал не мав би жодного інтересу інвестувати в польську нафтову промисловість.

«Польмін» здебільша працював на забезпечення потреб у нафтопродуктах війська, залізниці й інших державних інституцій, які, наприклад у 1924 р., купували приблизно 35 % усіх виробів державних нафтових підприємств. Продаж приватним особам здійснювався переважно із власних складів і магазинів «Польміну», кількість яких у першій половині 1920-х років збільшилася. Решту продавали через комісію низки поважних кооперативів чи більших нафтових фірм (Świętochowski, 1924, s. 201).

Коли міністром промисловості і торгівлі став Еугеніуш Кв'ятковскі (Eugeniusz Kwiatkowski), то він до 1928 р. зумів перетворити «Польмін» на успішне державне підприємство, незалежне від зазіхань іноземних нафтових компаній. Воно повернуло собі роль інструмента, за допомогою якого уряд регулював стан справ у нафтовій промисловості (Związek, 1928, s. 21). У 1926 р. генеральним директором призначили відомого вченого Станіслава Пілята (Stanisław Pilat), який добре знався на нафтовій справі (Wygard, 1929, s. 515). Водночас керівництво «Польміну» 7 березня 1927 р. перенесли з Варшави до Львова, що стало передумовою успіху реформи Е. Кв'ятковскі. У столиці залишили лише відділення продажу нафтопродуктів (Wiadomości, 1927a, s. 129; Związek, 1928, s. 21). У Львові керівництво «Польміну» розмістили в будинках спочатку на вул. Шпитальній, 1 («Polmin», 1927, s. 10), пізніше – на вул. Академічній, 7 (Nycz, 1995, s. 25). Інституція мала своє представництво в Гданську і Варшаві, 8 відділень у різних великих містах по всій Польщі, понад 60 торгових складів («Polmin», 1927, s. 30–32).

Рада міністрів 8 квітня 1927 р. розпорядилася виокремити Державні нафтові підприємства з урядової адміністрації. Створили нове підприємство Державний завод мінеральних олів (Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych). Воно розпоряджалося не лише нафтовими фірмами, а й Державними газопроводами (Gazociągi Państwowe) (Nycz, 1995, s. 24). «Польмін» почав адмініструвати всі магістральні газопроводи в центральній Галичині (ЦДІАЛУ-7, арк. 21).

У 1928 р. Станіслав Пілят залишив управління «Польміном» полковникові Ігнаці Бернеру (Ignacy Berner) й повернувся до праці в лабораторії Львівської політехніки (Wygard, 1929, s. 516; Z naszego, 1928, s. 139). Наприкінці лютого 1929 р. І. Бернер виїхав до Варшави й там обійняв посаду керівника виділу Міністерства промисловості і торгівлі. У «Польміні» його 1 березня замінив директор газового заводу в Тарнові Ромуальд Вовконовіч (Romuald Wowkonowicz) (Kronika, 1929a, s. 36; Przemysł, 1929, s. 422). А у квітні 1929 р. генеральним директором підприємства став Станіслав Шьотцель (Stanisław Schötzel) (Kronika, 1929b, s. 218–219). 21 листопада 1929 р. «Польмін» очолив Стефан Дажванскі (Stefan Dażwański), який був директором міських підприємств у Торуні (Wiadomości, 1929, s. 147). Він керував Державними нафтовими підприємствами до 1 червня 1938 р., коли очолив Гірничо-металургійний департамент у Міністерстві промисловості і торгівлі. У «Польміні» його замінив Зігмунт Білховскі (Zygmunt Biluchowski), який доти був технічним директором цього підприємства (Wiadomości, 1938a, s. 212; Wiadomości, 1938b, s. 301; Wiadomości, 1939a, s. 31).

Від часу, коли Е. Кв'ятковскі навів лад в управлінні «Польміном», менеджмент підприємства зосередився на отриманні прибутків. Уряд залишив собі лише представників у його Адміністративній раді, намагаючись так контролювати діяльність НПЗ. Попри ідеї відмовитися від будь-якої присутності представників влади в управлінні «Польміном», які висловлювали в Сеймі в середині 1930-х років, уряд на це не пішов (Szlemiński, 1936, s. 79–80).

Керівництво «Польміну» продовжувало за необхідності й на вимогу уряду регулювати ціни на сировину й нафтопродукти, але передусім дбало про рентабельність підприємства. Воно коливалося між співпрацею з іншими великими фірмами, якими володів іноземний капітал, і «чистими виробниками». Такий стан справ подекуди драгував власників польських нафтовидобувних підприємств, які почали звинувачувати керівництво «Польміну» в тому, що їхньою ціною перетворили державне підприємство на фірму, яка насамперед хотіла заробити, а про підтримку польського виробника все частіше забувала (Dunka de Sajo, 1930, s. 183; О wуаŹny, 1933, s. 61–62).

Зі стабілізацією економіки Польщі в першій половині 1930-х років «Польмін» усе більше розвивався. Прибуток цього підприємства (після вирахування витрат на амортизацію) в 1933/1934 б. р. склав 1 573 465,93 зл., у 1934/1935 б. р. – 2 261 117,79 зл. (ЦДІАЛУ-16, арк. 3). У 1937/1938 б. р. зиск бруто «Польміну» дорівнював уже 3 177 549 зл. (AAN, к. 112–125).

Державний НПЗ почав підпорядковувати своєму керівництву інші нафтові підприємства. Так, у 1934/1935 б. р. товариство «Мразниця» («MraŹnica»), яке входило до складу спілки «Релла-Мелла» («Rella-Mella»), заборгувало державному підприємству 151 074,86 зл. На погашення цього боргу «Польмін» отримав 25 % акцій товариства «Мразниця» і для збільшення впливу на «Релла-Меллу» купував іншу її власність (ЦДІАЛУ-16, арк. 4). До кінця 1930-х років держава вже контролювала діяльність цієї спілки. Спілка «Релла-Мелла» мала два підприємства з виробництва газоліну в Бориславі й мережу газопроводів протяжністю майже 22 км (AAN, к. 96). Також «Польмін» через борги фактично перейняв управління спілкою «Поллон» («Polлон»), яка займалася експлуатацією сирієї ропи і природного газу. Під кінець 1930-х років «Поллон» фактично став нафтовидобувним відділенням державних нафтових підприємств (AAN, к. 93–95). «Польмін» організував фірму «Польмінпроз» («Polмінпроз»), що розпоряджалася нерухомим майном торговельних організацій, у які інвестувало державне підприємство (земля, склади, збірники нафти тощо) (ЦДІАЛУ-14, арк. 6; AAN, к. 95–96). Відтак під кінець 1930-х років зросло значення «Польміну» серед усіх державних підприємств. Прибутки НПЗ дозволяли його керівництву інвестувати в модернізацію підприємства (AAN, к. 89).

Уряд підтримував державне підприємство й іншими способами. Міністерство внутрішніх справ розпорядилося, щоб усі державні інституції купували нафтопродукти лише в «Польміну» (ЦДІАЛУ-7, арк. 22). Значення державного НПЗ для війська виправдалося. Воно на вимогу Міністерства військових справ (Ministerstwo Spraw Wojskowych) формувало запаси нафтопродуктів на випадок війни. На 20 лютого 1939 р. накопичило 1 587 т авіаційного й 1 320 т автомобільного бензину. Військова влада спорудила спеціальні збірники для авіаційного пального і в лютому 1939 р. почала його відбирати. До 31 березня передбачила збільшити запаси авіаційних мастил до 5 т, а до 31 червня – до 12,5 т. Із 15 квітня 1939 р. передбачили формувати постійні запаси бензину для військових автомобілів. Військова влада вирішила за допомоги «Польміну» забезпечити себе й іншими нафтопродуктами. Загалом, для військових запасів передбачили збудувати 7 збірників, які би вміщували 5 500 т пального й 5 нафтових – на 250 т. Їх почали будувати влітку 1939 р. (ЦДІАЛУ-17, арк. 1–5).

Для державного НПЗ у Дрогобичі найважливіше було роздобути собі сиру нафту. Після польсько-української війни це підприємство зуміло відразу запрацювати, оскільки польська влада передала йому всю реквізовану Західноукраїнською Народ-

ною Республікою сировину нафтових фірм. Її поляки захопили в середині травня 1919 р., коли українська влада покидала бориславське родовище. Фактично, державне підприємство використало власність приватних фірм для відновлення своєї роботи після війни. Пізніше нафтові фірми просили, щоб державний НПЗ повернув їм цю сировину або ж заплатив за неї. Це питання довго не вирішувалося. Наприклад, до кінця березня 1927 р. Галицьке карпатське нафтове товариство (пізніше – «Карпати») судилося з державним НПЗ у цій справі. Часто «Польмін» не підраховував кількість сировини, яку йому передавала влада в половині 1919 р., відавав її іншим НПЗ для переробки, тому прокуратурі й судам було складно вирахувати заборгованість «Польміну» приватним підприємцям (ЦДІАЛУ-15, арк. 4–5, 7–23).

У міжвоєнній Польщі «Польмін» міг роздобути для себе сировину трьома шляхами: купувати її у «чистих виробників»; отримувати від власників нафтоносної землі, яким нею сплачували нафтовидобувним фірмам за оренду; самостійно зайнятися видобутком корисної копалини (Wojciechowski, 1929a, s. 30). До 9 лютого 1923 р. діяв державний секвестр сирої нафти, тому керівництво «Польміну» було впевнене, що принаймні «чисті виробники» і власники нафтоносних земель будуть змушені забезпечувати його сировиною (Świętochowski, 1925, s. 169).

Водночас «чисті виробники» пропонували «Польміну» співпрацювати і в інший спосіб. Ще на початку жовтня 1919 р. до Варшави приїхала делегація нафтовидобувної промисловості з бориславського родовища. Нафтовики запропонували, щоб їм орендували державний НПЗ у Дрогобичі, який тоді фактично простоював (Z przemysłu, 1919, s. 259). До такого вирішення справи не дійшло, але від ініціатив кооперативу «чистих виробників» із «Польміном» не відмовлялися. На початку 1921 р. це пропонувало Крайове нафтове товариство (Wojciechowski, 1929a, s. 29–30; Z Krajowego, 1921, s. 66). Так можна було забезпечити збут сировини нафтовидобувної промисловості й водночас збільшити використання виробничої потужності державного НПЗ. «Чисті виробники» в «Польміні» бачили основного покупця їхньої сировини. З погляду галицького нафтовидобутку, така співпраця посилювала б можливість польських капіталів конкурувати з іноземними фірмами (St., 1923, s. 137; Sulimirski, 1924, s. 128; Szaynok, 1925b, s. 22; Szaynok, 1923, s. 85; Szaynok, 1925e, s. 67; Walne, 1923, s. 40).

До 1922 р. «Польмін», потребуючи сирої ропи, наблизився до групи «чистих виробників»: стабільно купував у них сировину або ж переробляв її і як плату віддавав частину готових нафтопродуктів (Szczepanowski, 1923c, s. 131). Однак на початку 1923 р. варшавське керівництво «Польміну» змінило політику підприємства. Через суттєве обмеження роботи НПЗ у Дрогобичі все менше купували сирої нафти «чистих виробників» (ЦДІАЛУ-10, арк. 57–58; Szczepanowski, 1923c, s. 131). У цей час «Польмін» постійно переробляв лише нафту-сирець, отриману від власників нафтоносних земель (40 % виробничої потужності заводу) (St., 1923, s. 137).

Відтоді «Польмін» перестав бути надійним покупцем сировини в польській нафтовидобувній промисловості. Хоч час до часу державний НПЗ і підписував відповідні контракти з «чистими виробниками», однак під впливом іноземних компаній відбирав їхньої сировини менше й не постійно (Sprawozdanie, 1926, s. 66; Sprawozdanie, 1929, s. 78; Sprawozdanie, 1927, s. 34; Szaynok, 1925c, s. 50; Wojciechowski, 1928, s. 63–64; Wojciechowski, 1929a, s. 30–31; Z naszego, 1928, s. 139). Так іноземні фірми вплинули на державне підприємство, позбавивши його надійного джерела сировини,

а польські нафтовики були змушені нагромаджувати запаси своєї продукції і витратитися на її зберігання.

Наприкінці 1929 р. укотре почали міркувати над тим, як вирішити проблему постачання сировини для «Польміну». Дехто навіть пропонував дозволити імпорт нафти-сирцю для потреб державного підприємства. Цього не можна було допустити, бо такий підхід зруйнував би польський нафтовидобуток. Інші радили законодавчо врегулювати закупівлю «Польміном» сировини в «чистих виробників». За таким підходом НПЗ купував би всю сиру ропу, яку виробляла польська нафтовидобувна промисловість. Ідея такого примусу не влаштувала «чистих виробників», бо тоді «Польмін» міг би їм диктувати ціну на нафту-сирець; нагадувала часи, коли діяв державний секвестр (Szlemiński, 1929, s. 169–171).

Директор «Польміну» С. Дажванські 31 грудня 1929 р. написав листа до «чистих виробників», де йшлося про відновлення закупівлі їхньої сирої ропи (Sprawozdanie, 1930, s. 118–119). Проте в наступні роки повною мірою не вдалося використати можливості співпраці «чистих виробників» із «Польміном». Польські нафтовики хотіли збільшити свій вплив у державних нафтових підприємствах. У 1930–1931 рр. вони просили уряд, щоб їх представники ввійшли до Наглядової ради «Польміну» (Memorjał, 1931, s. 14; Z obrad, 1930, s. 194).

Іншим способом для державного НПЗ роздобути сировину була її купівля у власників нафтоносних земель, яку вони отримували як плату за оренду. До скасування секвестру в лютому 1923 р. держава обов'язково купувала цю сировину. Довго ціни на неї не були врегульовані. Нафтовидобувні фірми тоді сплачували власникам ґрунтів за оренду сировиною. Пізніше вони самостійно реалізовували державі нафту-сирець. Лише розпорядженням Ради міністрів від 5 червня 1920 р. змінили форму таких плат на готівкову. Нафтовидобувна промисловість продавала сировину власників ґрунтів державі й пізніше готівкою розраховувалася з ними за користування землею. Одночасно міністрові фінансів надали повноваження встановлювати різну ціну за нафту-сирець землевласників і нафтовидобувних підприємств (ЦДІАЛУ-2, арк. 4; Rozporządzenie Rady, 1920, s. 1247). Відтак ціну на сировину власників ґрунтів встановлювали значно нижче ринкової (ЦДІАЛУ-2, арк. 5; ЦДІАЛУ-4, арк. 65, 107). Стан справ змінився 9 серпня 1920 р., коли вийшло розпорядження міністра фінансів, яке прирівняло максимальну ціну сировини власників землі до цін на нафту-сирець «чистих виробників» (ЦДІАЛУ-2, арк. 4; Rozporządzenie Ministra, 1920, s. 1259–1260; Z Komisji, 1921, s. 290–291).

У середині 1921 р. скасували максимальні ціни за нафту-сирець «чистих виробників». Проте вони продовжували діяти щодо сировини власників землі. Як наслідок за таку сиру ропу держава знову платила значно менше, ніж вона б коштувала на вільному ринку (ЦДІАЛУ-2, арк. 5; Bartoszewicz, 1934b, s. 408; Z Komisji, 1921, s. 290–291). Така політика уряду спричинила спротив нафтового середовища, яке домагалось зрівняти ціни на всю нафту-сирець (ЦДІАЛУ-4, арк. 107 зв.; Kronika naftowa, 1922, s. 88). Однак уряд на це пішов лише 1 червня 1922 р. (ЦДІАЛУ-2, арк. 5).

Скасувавши 25 січня 1923 р. секвестр нафти-сирцю «чистих виробників», уряд продовжував вимагати продавати державі сировину власників землі (ЦДІАЛУ-2, арк. 5; Rozporządzenie Rady, 1923, s. 143–144). Це було необхідно, щоб мати запаси для роботи «Польміну». На початок 1923 р. переробка сирої ропи власників нафтоносних ґрунтів становила 40 % виробничих можливостей державного НПЗ (St., 1923, s. 137).

Такі суттєві поповнення «Польміну» нафтою-сирцем турбували іноземні НПЗ. Вони намагалися позбавити урядовий завод сировини, виступали проти законодавчого врегулювання купівлі «Польміном» сирої нафти власників землі. З цією метою проводили агітацію у пресі проти державної нафтової політики (ЦДІАЛУ-2, арк. 5, 12, 16–18, 48–53; ЦДІАЛУ-3, арк. 2–7, 9–16; ЦДІАЛУ-13, арк. 233–238; *Wiadomości bieżące*, 1923, s. 30). Водночас інші нафтові промисловці виступали проти передбаченого в законі примусу, щоб нафта-сирець власників ґрунтів обов'язково передавалася «Польміну». Такий підхід, на їхню думку, законодавчо закріплював продовження секвестру цієї сировини (ЦДІАЛУ-8, арк. 2 зв.–3; *Kronika naftowa*, 1923, s. 107–108).

Іноземним фірмам не вдалося реалізувати своїх намірів, і 1 травня 1923 р. ухвалили закон, за яким держава отримала право примусового заupu для «Польміну» сировини власників землі за ринковими цінами (Świętochowski, 1925, s. 169; *Ustawa*, 1923, s. 604–605). Від 1 червня цього року нафтові шахти, які сплачували за користування землею, мали щомісяця для органів державної влади фіксувати кількість визначеної для цього сировини і її повністю продавати «Польміну» (ЦДІАЛУ-4, арк. 13–13 зв.). Так вирішили справу купівлі нафти-сирцю у власників ґрунтів на їхню користь (ЦДІАЛУ-5, арк. 12–13).

Для «Польміну» зростало значення сировини землевласників. Наприклад, на початку 1925 р. державний НПЗ переробляв приблизно 10 тис. т сирої нафти на місяць, із яких на сировину власників ґрунтів припадало 8 тис. (*Wiadomości*, 1925). Такий стан справ занепокоїв інші НПЗ. Їх картель почав тиснути на уряд, щоб «Польмін» утратив право першим купувати сировину землевласників. Зрештою, 3 червня 1925 р. державне підприємство відмовилося таку нафту-сирець купувати (Szaunok, 1925d, s. 82–83). Це спричинило нестабільність у його відносинах із продавцями сировини землевласників. Відтоді кількість сирої нафти, яку закуповував державний НПЗ, почала залежати від його участі в картелях. Коли «Польмін» входив до таких організацій, то відмовлявся від права першим придбати нафту-сирець власників землі, натомість коли виходив із них чи в періоди, коли картелі НПЗ не діяли, закуповував більше такої сирої нафти (Komunikat, 1928, s. 23–25; Podatek, 1925, s. 186–188; Szaunok, 1925d, s. 82–83; Szaunok, 1927, s. 6). Однак об'єми сировини землевласників, яку продали «Польміну», мало змінилися. У 1929 р. державний НПЗ переробляв щомісяця приблизно 800–850 цистерн такої нафти-сирцю (Szlemiński, 1929, s. 169; Wojciechowski, 1929a, s. 30).

Під час економічної кризи стан справ із відбором для «Польміну» сировини власників землі загострився. «Чисті виробники» тоді не могли реалізувати своєї продукції за цінами, які б забезпечували рентабельність їхніх підприємств. Вони почали домагатися, щоб насамперед купували їхню сировину, бо з реалізації продукції землевласників користувалися часто особи, які до промисловості не мали жодного відношення. «Чисті виробники» хотіли таких самих умов продажу сировини, як і власники ґрунтів (Szlemiński, 1931a, s. 171–174). Стан справ вирішили в наступні роки. «Чисті виробники» домовилися з картелем НПЗ, і «Польмін» отримував їхню продукцію через відділення закупівлі сирої нафти монопольних об'єднань. На загальний ринок потрапляла й сировина землевласників.

У другій половині 1920-х років в уряді почали міркувати про те, щоб «Польмін» мав власні нафтові шахти й міг себе самостійно забезпечувати сировиною. До цього владу передусім спонукало суттєве зменшення польського нафтовидобутку

(Szlemiński, 1930, s. 37–38). Міністерство промисловості та торгівлі ініціювало купівлю державним НПЗ нафтовидобувних підприємств, які б мали йому давати понад 2 тис. т сирої нафти щомісяця. Уряд вважав, що так «Польмін» стане незалежним від коливань на ринку нафти-сирцю (Szlemiński, 1930, s. 40–41; Wojciechowski, 1929a, s. 30; Wojciechowski, 1929b, s. 57). Вже 1929 р. державний НПЗ купив нафтові шахти у Східниці і Гаркльовій (Szlemiński, 1929, s. 165; Wojciechowski, 1929a, s. 31).

Також передбачали на користь «Польміну» проводити пошукові роботи за новими покладами нафти й газу. Керувати цією справою 1927 р. залучили інженера Юліана Персцінські (Julian Percinski) і планували виділити кілька мільйонів злотих (Szlemiński, 1930, s. 40–41; Wiadomości, 1927b, s. 424; Wojciechowski, 1929b, s. 59). «Польмін» розвинув пошукові роботи в Дашаві, почав бурити в селах Вуйча і Загір'я (ЦДІАЛУ-6, арк. 13; Przemówienie, 1930, s. 150). Однак через відсутність підтримки в Сеймі цю справу не вдалося реалізувати повністю (Szlemiński, 1929, s. 166).

Після подолання економічної кризи в середині 1930-х років «Польмін» почав далі ангажуватися в пошуки сирої нафти (ЦДІАЛУ-16, арк. 7; Strzetelski, 1934, s. 63). У 1939 р. він купив шахту «Тадеуш» у Домініковіцах (Wiadomości, 1939b, s. 266). Проте кількість сирої нафти, яку державне підприємство самостійно видобувало, була мізерною, і державний НПЗ надалі її купував.

Історію «Польміну» перервала радянська окупація Східної Галичини. У вересні 1939 р. його націоналізували і він разом з іншими НПЗ перейшов до тресту «Укрнафтопереробка» («Укрнефтьпереработка»). Його перейменували на «Дрогобицький нафтопереробний завод № 1» (Братичак, Коссович, Пенський, 2004, с. 369; Kachlik, 1995, s. 189).

Отже, державний НПЗ у Дрогобичі в роки польської окупації залишався найбільшим таким підприємством Галичини. За його допомогою уряди міжвоєнної Польщі мали можливість регулювати стан справ у нафтовій промисловості: контролювати ціни на сировину та фінальні продукти, залагоджувати протистояння між польськими й іноземними фірмами, що працювали в цій галузі. Державний НПЗ не був зруйнований під час війни, однак невміле управління перших повоєнних років призвело до його тимчасового занепаду. В середині 1920-х підприємство модернізували. Воно почало виробляти майже всі нафтопродукти, відіграло важливе значення на польському ринку і в експорті. «Польмін» займався лише переробкою сирої нафти, тому залежав від сировини інших промисловців. Передусім нафту-сирець йому постачали «чисті виробники» та власники нафтоносних земель. Власного нафтовидобутку державний НПЗ так і не зумів організувати.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Братичак, М., Коссович, Л., Пенський, Я. (2004). Нафтопереробна та нафтохімічна промисловість. В О. Калашникова, Р. Рейхерт (ред.), *Нафта і газ Прикарпаття. Нариси історії*. Краків; Київ: Наукова думка, 361–398.

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. 1, оп. 18, спр. 1230.

Літовченко, В. П., Зеленський, М. І., Хонігсман, Я. С. (1972). *Дрогобицький орден Трудового Червоного Прапора нафтопереробний завод*. Львів: Каменяр.

ЦДІАЛУ-1: Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 207, оп. 1, спр. 73.

ЦДІАЛУ-2: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 101.

- ЦДІАЛУ-3: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 103.
ЦДІАЛУ-4: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 112.
ЦДІАЛУ-5: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 117.
ЦДІАЛУ-6: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 480.
ЦДІАЛУ-7: ЦДІАЛ України, ф. 207, оп. 1, спр. 1302.
ЦДІАЛУ-8: ЦДІАЛ України, ф. 219, оп. 1, спр. 220.
ЦДІАЛУ-9: ЦДІАЛ України, ф. 219, оп. 1, спр. 230.
ЦДІАЛУ-10: ЦДІАЛ України, ф. 219, оп. 1, спр. 233.
ЦДІАЛУ-11: ЦДІАЛ України, ф. 219, оп. 1, спр. 234.
ЦДІАЛУ-12: ЦДІАЛ України, ф. 219, оп. 1, спр. 235.
ЦДІАЛУ-13: ЦДІАЛ України, ф. 224, оп. 1, спр. 159.
ЦДІАЛУ-14: ЦДІАЛ України, ф. 284, оп. 1, спр. 18.
ЦДІАЛУ-15: ЦДІАЛ України, ф. 532, оп. 1, спр. 1.
ЦДІАЛУ-16: ЦДІАЛ України, ф. 532, оп. 1, спр. 166.
ЦДІАЛУ-17: ЦДІАЛ України, ф. 532, оп. 1, спр. 223.

Analiza dochodowości przedsiębiorstw górniczo-hutniczych. (1925). *Przemysł i handel*, 1645–1648.

ААН: Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 10, sygn. 31.

Bartoszewicz, S. (1921). Rezultaty pierwszego posiedzenia Państwowej Rady Naftowej. *Przemysł i handel*, 31, 409–411.

Bartoszewicz, S. (1934a). Wspomnienia z przemysłu naftowego (1921–1930). *Przemysł naftowy*, 14, 375–380.

Bartoszewicz, S. (1934b). Wspomnienia z przemysłu naftowego (1921–1930). *Przemysł naftowy*, 15, 408–411.

Brzozowski, K. (1931). Rewindykacja praw do «Polminu». *Nafta*, 4, 89.

Dunka de Sajo, W. (1930). Import ropy zagranicznej. *Nafta*, 7, 177–185.

Kachlik, K. (1994). Rafinerie nafty w Polsce. W R. Wolwicz (red.) *Historia polskiego przemysłu naftowego*, 1. Brzozów; Kraków, 407–467.

Kalet, E. (1933). Upomniana i niedoceniona zasługa śp. Ministra Boernerera. *Nafta*, 4, 65–66.

Komunikat. (1928). *Nafta*, 2, 23–25.

Kronika bieżąca. (1929a). *Przemysł naftowy*, 2, 36–37.

Kronika bieżąca. (1929b). *Przemysł naftowy*, 8, 218–219.

Kronika naftowa. (1922). *Przemysł i handel*, 7, 88.

Kronika naftowa. (1923). *Przemysł i handel*, 8, 107–109.

Kronika naftowa. (1924). *Przemysł i handel*, 4, 80.

Łepicki, M. (1924). Państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe w preliminarzach budżetowych na rok 1923 i 1924. *Przemysł i handel*, 16, 438–450.

Memorjał do Pana Ministra Przemysłu i Handlu, przedłożony przez Delegację Z.P.P.N. dn. 30. I. 1931 r. (1931). *Nafta*, 1, 10–15.

Nycz, K. (1995). Powstanie i rozwój przemysłu gazu ziemnego (1912–1939). W R. Wolwicz (red.), *Historia polskiego przemysłu naftowego*, 2. Brzozów; Kraków, 9–55.

O wyraźny kierunek państwowej polityki naftowej. (1933). *Nafta*, 4, 57–61.

Ostrzycki, J. (1923). Państwowy rafineryjny przemysł naftowy w r. 1922-im. *Przemysł i handel*, 18–19, 237–238.

Podatek od udziałów brutowych. (1925). *Nafta*, 12, 186–188.

«Polmin». *Państwowa fabryka olejów mineralnych w Drohobyczu*. (1927). Warszawa: Pomorska Drukarnia Rolnicza S. A. w Toruniu.

Przemówienie prezesa Władysława Długosza przy otwarciu dorocznego Walnego Zgromadzenia Krajowego Towarzystwa Naftowego w dniu 5 kwietnia 1929 r. (1930). *Przemysł naftowy*, 7, 149–151.

Przemysł naftowy. (1929). *Przemysł i handel*, 10, 422.

Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie przydziału ropy bruttowej i ustalenia cen maksymalnych. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 70, 1259–1260.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 czerwca 1920 r. w przedmiocie zmiany przepisów o zajęciu ropy (oleju skalnego), obowiązujących na obszarze b. zaboru austriackiego. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 70, 1247.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1923 r. w przedmiocie zniesienia sekwestru ropy i przetworów naftowych. (1923). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 13, 143–144.

Sprawa posłów Wierzbickiego i Szydłowskiego. (1923). *Nafta*, 8, 118.

Sprawozdanie z czynności w roku 1925. (1926). *Nafta*, 5, 66–68.

Sprawozdanie z czynności w 1926 r. (1927). *Nafta*, 3, 34–38.

Sprawozdanie z czynności Z. P. P. N. za rok 1928. (1929). *Nafta*, 5, 78–80.

Sprawozdanie z działalności Spółdz. Związku Polskich Przemysłowców Naftowych za rok administr. 1929. (1930). *Nafta*, 4, 117–120.

St. (1923). Czyści producenci ropy. *Nafta*, 9, 136–137.

Strzetelski, J. (1934). Przełomowy rok w przemyśle naftowym. *Nafta*, 4–6, 62–66.

Sulimirski, W. (1924). Refleksje. *Nafta*, 9, 125–128.

Sulimirski, W. T. (1926). Ku rozwadze. *Nafta*, 11, 161–164.

Sulimirski, W. (1927). Ku rozwadze! *Przemysł naftowy*, 1, 2–3.

Szaynok, W. (1922). «Drohobycz – Państw. Zakłady Naftowe Spółka Akcyjna». *Nafta*, 1, 5–10.

Szaynok, W. (1923). Wymowne cyfry. *Nafta*, 6, 84–87.

Szaynok, W. (1925a). «Chorzów» – «Polmin». *Nafta*, 12, 181–182.

Szaynok, W. (1925b). Ceny ropy i produktów naftowych w Polsce w latach 1921–1924. *Nafta*, 2, 19–22.

Szaynok, W. (1925c). Kartel ropny. *Nafta*, 4, 49–50.

Szaynok, W. (1925d). Zakup ropy naftowej przez Polmin. *Nafta*, 6, 82–83.

Szaynok, W. (1925e). Zmiana polskiej ustawy naftowej. *Nafta*, 5, 65–67.

Szaynok, W. (1926). Zamknięcie rachunkowe «Państwowych Zakładów Naftowych» i «Państwowego Gazociągu» w Jaśle. *Nafta*, 5, 68–72.

Szaynok, W. (1927). Nastroje kartelowe. *Nafta*, 1, 5–7.

Szczepanowski, S. (1923a). Jeszcze «Zatarg Naftowy». Odpowiedź na listy posła A. Wierzbickiego. *Nafta*, 6, 87–90.

Szczepanowski, S. (1923b). Skarbowy elaborat winowajców. *Nafta*, 2, 17–20.

Szczepanowski, S. (1923c). Zmiany stanu posiadania w przemyśle naftowym. *Nafta*, 9, 129–131.

Szczepanowski, S. (1925). Czem zastąpić kartel naftowy. *Nafta*, 7, 97–101.

Szlemiński, J. (1929). Rząd i Polmin. *Nafta*, 12, 162–171.

Szlemiński, J. (1930). Zadania i rola «Polminu» w dziedzinie wiertnictwa. *Nafta*, 2, 37–41.

- Szlemiński, J. (1931a). Kwestja odbioru ropy bruttowej. *Nafta*, 7, 169–174.
- Szlemiński, J. (1931b). Znamienne rzeczywistości w polskim przemyśle naftowym. *Nafta*, 5–6, 137–144.
- Szlemiński, J. (1936). Problem niezależności gospodarczej. *Nafta*, 3, 77–80.
- Świętochowski, S. (1924). Państwowe przedsiębiorstwa górniczo-hutnicze. *Przemysł i handel*, 8, 198–203.
- Świętochowski, S. (1925a). Uwagi na dobie o państwowych przedsiębiorstwach górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 7, 164–172.
- Świętochowski, S. (1925b). Uwagi na dobie o państwowych przedsiębiorstwach górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 8, 196–206.
- Świętochowski, S. (1926). Jeszcze w sprawie państwowych przedsiębiorstw górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 9, 280–287.
- Ustawa z dnia 1 maja 1923 r. w przedmiocie zakupu ropy bruttowej dla Państwowej Fabryki Olejów Mineralnych w Drohobyczu. (1923). *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 55, 604–605.
- Walne Zgromadzenie Związku Polskich Przemysłowców naftowych. (1923). *Nafta*, 3, 40–42.
- Wiadomości bieżące. (1923). *Nafta*, 2, 26–30.
- Wiadomości bieżące. (1925). *Nafta*, 3, 41.
- Wiadomości bieżące. (1927a). *Przemysł naftowy*, 5, 128–130.
- Wiadomości bieżące. (1927b). *Przemysł naftowy*, 15, 424.
- Wiadomości bieżące. (1929). *Nafta*, 10–11, 147–153.
- Wiadomości bieżące. (1938a). *Przemysł naftowy*, 8, 212–213.
- Wiadomości bieżące. (1938b). *Przemysł naftowy*, 11, 301–304.
- Wiadomości bieżące. (1939a). *Przemysł naftowy*, 1, 31–32.
- Wiadomości bieżące. (1939b). *Przemysł naftowy*, 9, 266–267.
- Wojciechowski, B. (1928). O jeden cent amerykański. *Nafta*, 4, 62–64.
- Wojciechowski, B. (1929a). O samodzielną politykę naftową. *Nafta*, 2–3, 29–36.
- Wojciechowski, B. (1929b). Ożywić przemysł naftowy. *Nafta*, 4, 57–59.
- Wygard, I. (1929). Działalność prof. Pilata od r. 1919. *Przemysł naftowy*, 23, 513–516.
- Z Komisji Kodyfikacyjnej Państwowej Rady Naftowej. (1921). *Przegląd naftowy*, 15, 289–291.
- Z Krajowego Towarzystwa Naftowego. (1921). *Przegląd naftowy*, 4, 66–67.
- Z naszego «Związku». (1928). *Nafta*, 11–12, 139–140.
- Z obrad Polskich Przemysłowców Naftowych. (1930). *Nafta*, 7, 189–195.
- Z przemysłu naftowego. (1919). *Czasopismo górniczo-hutnicze*, 11, 258–259.
- Związek P.P.N. u Ministra Kwiatkowskiego. (1928). *Nafta*, 2, 20–23.

REFERENCES

- Bratychak, M. M., Kossovych, L., & Penskyi, Ya. (2004). Naftopererobna ta naftokhimichna promyslovist. In O. Kalashnykova, & R. Reikherth (Ed.), *Nafta i haz Prykarpattia. Narysy istorii*. Kraków; Kyiv: Naukova dumka, 361–398 (in Ukrainian).
- Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 1, op. 18, spr. 1230 (in Ukrainian).
- Litovchenko, V. P., Zelenskyi, M. I., & Khonihsman, Ya. S. (1972). *Drohobytskyi ordena Trudovoho Chervonoho Prapora naftopererobnyi zavod*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Tsentralni derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv (TsDIAL Ukrainy), f. 207, op. 1, spr. 73 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 101 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 103 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 112 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 117 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 480 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 207, op. 1, spr. 1302 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 219, op. 1, spr. 220 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 219, op. 1, spr. 230 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 219, op. 1, spr. 233 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 219, op. 1, spr. 234 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 219, op. 1, spr. 235 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 224, op. 1, spr. 159 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 284, op. 1, spr. 18 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 532, op. 1, spr. 1 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 532, op. 1, spr. 166 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 532, op. 1, spr. 223 (in Ukrainian).

Analiza dochodowości przedsiębiorstw górniczo-hutniczych. (1925). *Przemysł i handel*, 1645–1648 (in Polish).

Archiwum Akt Nowych w Warszawie, zesp. 10, sygn. 31 (in Polish).

Bartoszewicz, S. (1921). Rezultaty pierwszego posiedzenia Państwowej Rady Naftowej. *Przemysł i handel*, 31, 409–411 (in Polish).

Bartoszewicz, S. (1934a). Wspomnienia z przemysłu naftowego (1921–1930). *Przemysł naftowy*, 14, 375–380 (in Polish).

Bartoszewicz, S. (1934b). Wspomnienia z przemysłu naftowego (1921–1930). *Przemysł naftowy*, 15, 408–411 (in Polish).

Brzozowski, K. (1931). Rewindykacja praw do «Polminu». *Nafta*, 4, 89 (in Polish).

Dunka de Sajo, W. (1930). Import ropy zagranicznej. *Nafta*, 7, 177–185 (in Polish).

Kachlik, K. (1994). Rafinerie nafty w Polsce. W R. Wolwicz (red.), *Historia polskiego przemysłu naftowego*, 1. Brzozów; Kraków, 407–467 (in Polish).

Kaleta, E. (1933). Upomniana i niedoceniona zasługa śp. Ministra Boernera. *Nafta*, 4, 65–66 (in Polish).

Komunikat. (1928). *Nafta*, 2, 23–25 (in Polish).

Kronika bieżąca. (1929a). *Przemysł naftowy*, 2, 36–37 (in Polish).

Kronika bieżąca. (1929b). *Przemysł naftowy*, 8, 218–219 (in Polish).

Kronika naftowa. (1922). *Przemysł i handel*, 7, 88 (in Polish).

Kronika naftowa. (1923). *Przemysł i handel*, 8, 107–109 (in Polish).

Kronika naftowa. (1924). *Przemysł i handel*, 4, 80 (in Polish).

Łepicki, M. (1924). Państwowe przedsiębiorstwa przemysłowe w preliminarzach budżetowych na rok 1923 i 1924. *Przemysł i handel*, 16, 438–450 (in Polish).

Memorjał do Pana Ministra Przemysłu i Handlu, przedłożony przez Delegację Z.P.P.N. dn. 30. I. 1931 r. (1931). *Nafta*, 1, 10–15 (in Polish).

Nycz, K. (1995). Powstanie i rozwój przemysłu gazu ziemnego (1912–1939). W R. Wolwicz (red.), *Historia polskiego przemysłu naftowego*, 2. Brzozów; Kraków, 9–55 (in Polish).

- O wyraźny kierunek państwowej polityki naftowej. (1933). *Nafta*, 4, 57–61 (in Polish).
- Ostrzycki, J. (1923). Państwowy rafineryjny przemysł naftowy w r. 1922-im. *Przemysł i handel*, 18–19, 237–238 (in Polish).
- Podatek od udziałów brutowych. (1925). *Nafta*, 12, 186–188 (in Polish).
- «Polmin». *Państwowa fabryka olejów mineralnych w Drohobyczu*. (1927). Warszawa: Pomorska Drukarnia Rolnicza S. A. w Toruniu (in Polish).
- Przemówienie prezesa Władysława Długosza przy otwarciu dorocznego Walnego Zgromadzenia Krajowego Towarzystwa Naftowego w dniu 5 kwietnia 1929 r. (1930). *Przemysł naftowy*, 7, 149–151 (in Polish).
- Przemysł naftowy. (1929). *Przemysł i handel*, 10, 422 (in Polish).
- Rozporządzenie Ministra Skarbu w przedmiocie przydziału ropy brutowej i ustalenia cen maksymalnych. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 70, 1259–1260 (in Polish).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 5 czerwca 1920 r. w przedmiocie zmiany przepisów o zajęciu ropy (oleju skalnego), obowiązujących na obszarze b. zaboru austriackiego. (1920). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 70, 1247 (in Polish).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 stycznia 1923 r. w przedmiocie zniesienia sekwestru ropy i przetworów naftowych. (1923). *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 13, 143–144 (in Polish).
- Sprawa posłów Wierzbickiego i Szydłowskiego. (1923). *Nafta*, 8, 118 (in Polish).
- Sprawozdanie z czynności w roku 1925. (1926). *Nafta*, 5, 66–68 (in Polish).
- Sprawozdanie z czynności w 1926 r. (1927). *Nafta*, 3, 34–38 (in Polish).
- Sprawozdanie z czynności Z. P. P. N. za rok 1928. (1929). *Nafta*, 5, 78–80 (in Polish).
- Sprawozdanie z działalności Spółdz. Związku Polskich Przemysłowców Naftowych za rok administr. 1929. (1930). *Nafta*, 4, 117–120 (in Polish).
- St. (1923). Czyści producenci ropy. *Nafta*, 9, 136–137 (in Polish).
- Strzetelski, J. (1934). Przełomowy rok w przemyśle naftowym. *Nafta*, 4–6, 62–66 (in Polish).
- Sulimirski, W. (1924). Refleksje. *Nafta*, 9, 125–128 (in Polish).
- Sulimirski, W. T. (1926). Ku rozwadze. *Nafta*, 11, 161–164 (in Polish).
- Sulimirski, W. (1927). Ku rozwadze! *Przemysł naftowy*, 1, 2–3 (in Polish).
- Szaynok, W. (1922). «Drohobycz – Państw. Zakłady Naftowe Spółka Akcyjna». *Nafta*, 1, 5–10 (in Polish).
- Szaynok, W. (1923). Wymowne cyfry. *Nafta*, 6, 84–87 (in Polish).
- Szaynok, W. (1925a). «Chorzów» – «Polmin». *Nafta*, 12, 181–182 (in Polish).
- Szaynok, W. (1925b). Ceny ropy i produktów naftowych w Polsce w latach 1921–1924. *Nafta*, 2, 19–22 (in Polish).
- Szaynok, W. (1925c). Kartel ropny. *Nafta*, 4, 49–50 (in Polish).
- Szaynok, W. (1925d). Zakup ropy naftowej przez Polmin. *Nafta*, 6, 82–83 (in Polish).
- Szaynok, W. (1925e). Zmiana polskiej ustawy naftowej. *Nafta*, 5, 65–67 (in Polish).
- Szaynok, W. (1926). Zamknięcie rachunkowe «Państwowych Zakładów Naftowych» i «Państwowego Gazociągu» w Jaśle. *Nafta*, 5, 68–72 (in Polish).
- Szaynok, W. (1927). Nastroje kartelowe. *Nafta*, 1, 5–7 (in Polish).
- Szczepanowski, S. (1923a). Jeszcze «Zatarg Naftowy». Odpowiedź na listy posła A. Wierzbickiego. *Nafta*, 6, 87–90 (in Polish).
- Szczepanowski, S. (1923b). Skarbowy elaborat winowajców. *Nafta*, 2, 17–20 (in Polish).

- Szczepanowski, S. (1923c). Zmiany stanu posiadania w przemyśle naftowym. *Nafta*, 9, 129–131 (in Polish).
- Szczepanowski, S. (1925). Czemu zastąpić kartel naftowy. *Nafta*, 7, 97–101.
- Szlemiński, J. (1929). Rząd i Polmin. *Nafta*, 12, 162–171 (in Polish).
- Szlemiński, J. (1930). Zadania i rola «Polminu» w dziedzinie wiertnictwa. *Nafta*, 2, 37–41 (in Polish).
- Szlemiński, J. (1931a). Kwestja odbioru ropy bruttowej. *Nafta*, 7, 169–174 (in Polish).
- Szlemiński, J. (1931b). Znamienne rzeczywistości w polskim przemyśle naftowym. *Nafta*, 5–6, 137–144 (in Polish).
- Szlemiński, J. (1936). Problem niezależności gospodarczej. *Nafta*, 3, 77–80 (in Polish).
- Świętochowski, S. (1924). Państwowe przedsiębiorstwa górniczo-hutnicze. *Przemysł i handel*, 8, 198–203 (in Polish).
- Świętochowski, S. (1925a). Uwagi na dobie o państwowych przedsiębiorstwach górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 7, 164–172 (in Polish).
- Świętochowski, S. (1925b). Uwagi na dobie o państwowych przedsiębiorstwach górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 8, 196–206 (in Polish).
- Świętochowski, S. (1926). Jeszcze w sprawie państwowych przedsiębiorstw górniczo-hutniczych. *Przemysł i handel*, 9, 280–287 (in Polish).
- Ustawa z dnia 1 maja 1923 r. w przedmiocie zakupu ropy bruttowej dla Państwowej Fabryki Olejów Mineralnych w Drohobyczu. (1923). *Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*, 55, 604–605 (in Polish).
- Walne Zgromadzenie Związku Polskich Przemysłowców naftowych. (1923). *Nafta*, 3, 40–42 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1923). *Nafta*, 2, 26–30 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1925). *Nafta*, 3, 41 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1927a). *Przemysł naftowy*, 5, 128–130 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1927b). *Przemysł naftowy*, 15, 424 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1929). *Nafta*, 10–11, 147–153 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1938a). *Przemysł naftowy*, 8, 212–213 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1938b). *Przemysł naftowy*, 11, 301–304 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1939a). *Przemysł naftowy*, 1, 31–32 (in Polish).
- Wiadomości bieżące. (1939b). *Przemysł naftowy*, 9, 266–267 (in Polish).
- Wojciechowski, B. (1928). O jeden cent amerykański. *Nafta*, 4, 62–64 (in Polish).
- Wojciechowski, B. (1929a). O samodzielną politykę naftową. *Nafta*, 2–3, 29–36 (in Polish).
- Wojciechowski, B. (1929b). Ożywić przemysł naftowy. *Nafta*, 4, 57–59 (in Polish).
- Wygard, I. (1929). Działalność prof. Pilata od r. 1919. *Przemysł naftowy*, 23, 513–516 (in Polish).
- Z Komisji Kodyfikacyjnej Państwowej Rady Naftowej. (1921). *Przegląd naftowy*, 15, 289–291 (in Polish).
- Z Krajowego Towarzystwa Naftowego. (1921). *Przegląd naftowy*, 4, 66–67.
- Z naszego «Związku». (1928). *Nafta*, 11–12, 139–140 (in Polish).
- Z obrad Polskich Przemysłowców Naftowych. (1930). *Nafta*, 7, 189–195 (in Polish).
- Z przemysłu naftowego. (1919). *Czasopismo górniczo-hutnicze*, 11, 258–259 (in Polish).
- Związek P.P.N. u Ministra Kwiatkowskiego. (1928). *Nafta*, 2, 20–23 (in Polish).

Roman MASYK*PhD (History)**Associate Professor of the Department of Local History**I. Franko National University of Lviv**ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4969-7702>**e-mail: roman.masyk@lnu.edu.ua*

THE STATE OIL REFINERY IN DROHOBYCH (1919–1939)

The importance of the state oil refinery «Polmin» in Drohobych for the economy of interwar Poland has been investigated. The state of the enterprise at the time of its takeover by the Polish authorities has been determined. The management of the refinery, its subordination, finances, and the participation of state bodies in the development of the enterprise have been analysed. Visions of the role of «Polmin» in different groups of entrepreneurs involved in the oil business in Galicia have been highlighted. It is found that the majority of firms based on Polish capital proposed that this enterprise should remain an instrument of the government's oil policy and pay less attention to its profitability. At the same time, the government was trying to develop the state oil refinery as a commercial enterprise. The relations between «Polmin» and foreign oil firms that dominated Galicia at the time have been traced. It is stated that the state-owned refinery took an active part in monopoly associations of large oil refineries, which often undermined its independence and reduced its profitability.

The ways of supplying crude oil to the state-owned plant have been analysed. It is noted that the company mostly processed raw materials from small oil producers («pure producers») owned by local industrialists. «Polmin's» relations with them have been traced. Attempts of the state-owned plant to produce crude oil on its own have been noted. The dynamics of «Polmin's» participation in the trade of oil products on the Polish and foreign markets have been analysed. It is found that this enterprise continued to be the largest oil refinery in interwar Poland. Despite the government's attempts to run «Polmin» like a commercial enterprise, it continued to use the plant as a means of state control over the entire oil industry in Galicia. In this way, the Polish authorities did not allow foreigners to completely take over the industry and allowed local industrialists to engage in the oil business.

Key words: oil refinery, Galicia, interwar Poland, economy, Drohobych, Boryslav field.

УДК [94:061.233(73=161.2):323.1(477+477.83/.86)]"192"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-141-148

Інна КРАВЧУК

здобувач відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IWH-5500-2023>

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1513-7624>

e-mail: kravcukinna304@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В АМЕРИЦІ

Розкрито особливості створення Об'єднання українських організацій в Америці на початку 20-х років ХХ ст. Відзначено, що на початку ХХ ст. українська громада США складалася переважно з вихідців із Західної України, які мали різний рівень національної свідомості, майновий стан і релігійні уявлення, що ускладнювало створення монолітної громадсько-політичної інституції. Зауважено, що під впливом Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр. серед українців США посилювалися консолідаційні процеси.

Зазначено, що об'єднання виникло як реакція американських українців на заклики підтримки української національної ідеї та надання допомоги політичним силам Наддніпрянщини та Галичини в їхній боротьбі за незалежність, а на конгресі (жовтень 1922 р.) обговорено також питання організації фінансової допомоги через запровадження «національного податку», підтримки шкіл в Україні, заснування Українського народного університету та Українського пресового бюро.

Визначено, що до Об'єднання українських організацій в Америці ввійшли: Український народний союз, «Провидіння», «Українська народна поміч», «Згода братів», Січова організація, Українська ліга американських горожан та Українська ліга американських ветеранів. Схарактеризовано підсумкові документи першого конгресу, зокрема вказано, що в ухваленому маніфесті засуджено дії польської армії в Галичині та закликано українську еміграцію до протестів проти репресій українського населення у Східній Галичині. Відзначено, що Об'єднання українських організацій в Америці, створене 1922 р., сприяло консолідації українських громадських інституцій, підтримці емігрантів, збереженню культурної спадщини, а також відстоюванню українських національних інтересів.

Ключові слова: Об'єднання українських організацій в Америці, США, управа, конгрес, українська національна ідея, Український народний союз, «Провидіння», Українська ліга американських горожан.

Об'єднання українських організацій в Америці, створене 1922 р., – громадська ініціатива української діаспори, яка згуртувала різні за напрямом діяльності українські громадські інституції у Сполучених Штатах Америки (США) для координації їхньої діяльності та спільної підтримки українських інтересів. Діяльність організації була спрямована на підтримку українських іммігрантів у США, сприяння українській

культури й освіти, а також підтримку української державності на початку 1920-х років і політичних ініціатив української еміграції впродовж міжвоєнного періоду ХХ ст.

Перші кроки до створення Об'єднання українських організацій в Америці було зроблено на початку ХХ ст. У цей період українська громада у США перебувала на стадії посилення консолідації, однак цей процес був ускладнений низьким рівнем національної свідомості і браком ресурсів серед іммігрантів. Більшість американських українців мали мінімальний громадсько-політичний досвід та були більше зацікавлені в нарошенні власних матеріальних і фінансових можливостей. Із часом завдяки зусиллям активістів та створенню культурних і релігійних організацій українська діаспора США зуміла розвинути громадсько-політичну активність. Важливу роль у цьому процесі відігравали церковні парафії, братства й українська преса, зокрема часопис «Свобода». Потужним імпульсом до створення Об'єднання українських організацій в Америці стали події Першої світової війни та Української революції 1917–1921 рр., які посилили ментальний зв'язок діаспори із співвітчизниками в українських землях. Водночас посилювалося ідеологічне розмежування серед українців США, що привело до поділу на різні групи за етнічним самоусвідомленням і підтримкою української національної ідеї. Зважаючи на кризу в Українському народному союзі (УНС), виникла необхідність створення нової національної політичної організації, що привело до утворення Української народної ради (УНРади), а згодом інших громадсько-політичних організацій, зокрема Української ради та, зрештою, до Об'єднання українських організацій в Америці.

На жаль, на сьогодні політична та культурно-просвітня діяльність організації вивчена поверхово, а історіографія досліджуваної проблеми перебуває на етапі становлення. Власне, незважаючи на важливу роль Об'єднання українських організацій в Америці в національно-культурному та політичному житті української діаспори, історія створення та діяльності цієї громадської інституції не відображена належно в українській і зарубіжній історіографії. Окремі фактологічні матеріали, дотичні до предмету дослідження, знаходимо у працях О. Рев'юка, І. Кедрина (Кедрин, 1969), М. Куропаса (Куропась, 1984), О. Сухобокової (Сухобокова, 2018).

Мета статті – схарактеризувати особливості створення Об'єднання українських організацій в Америці крізь призму суспільно-політичних процесів на Американському континенті на початку 20-х років ХХ ст.

Як уже зазначено, спроби створити єдину організацію, яка би скеровувала діяльність усіх українських громадсько-політичних осередків і представляла би їхні інтереси перед суспільством та владою США беруть витoki від Першої світової війни. Саме тоді українська громада США, прагнучи допомогти українцям на рідних землях у здобутті державності, 1915 р. провела Український сейм, який заснував Федерацію українців у США (Куропась, 1984, с. 34). Її співорганізаторами виступили такі найвпливовіші українські громадські організації США, як УНС, Український робітничий союз, Об'єднання українців-католиків «Провидіння» тощо (Куропась, 1984, с. 34). Однак уже в 1916 р. УНС та «Провидіння» вийшли з неї і створили іншу центральну організацію української громади у США – Українську раду в Америці. Обидві організації діяли в інтересах України, що і забезпечило проголошення президентом Вудро Вільсоном (Woodrow Wilson) проведення у США 21 квітня 1917 р. Українського дня на підтримку українського народу у світовій війні (Куропась, 1984, с. 34).

Після завершення Першої світової війни (1918) провід перебрала на себе Українська рада (у 1919 р. змінила назву на «Український народний комітет»). У тісному зв'язку з українською дипломатичною місією у Вашингтоні та окремими конгресменами, комітет намагався переконати Білий дім і Конгрес, а також світову спільноту в необхідності визнання незалежності України (Сухобокова, 2012, с. 47–50). Вкотре ідея створення організації, яка б об'єднала зусилля всіх українських організацій у США, виникла на тлі поразки Української революції та економічного лихоліття, яке охопило українські терени в перші повоєнні роки (Сухобокова, 2012, с. 47–50).

Один із найактивніших українських діячів діаспори у США о. Володимир Сполітакевич на початку 1920-х років із цього приводу писав: «Край простягає до нас свої вихудлі, костисті руки; просить і благає помочі і поратунку перед страшною, в очі заглядаючою смертю ... Жаль та розпука серце стискає ... що ми, американські українці, неспосібні дати належну допомогу своїм поневоленим братам в Україні» (Третій Конгрес, с. 4).

На початку 1920-х років українські громадсько-політичні організації США зосередили зусилля на «акції Позички Національної Оборони та Негайної Допомоги із грошових Зборів для допомоги Західній Україні після поразки української сторони у польсько-українській війні за ці території» (Куропась, 1984, с. 38). За її результатами було зібрано 140 тис. дол. Водночас акція стала першим прецедентом для об'єднання українських національно свідомих кіл США.

Поряд із цією подією, у Вашингтоні відбувся з'їзд Ліги американських горожан українського роду, скликаний з ініціативи голови товариства Теодора Грицея, де обговорювали питання захисту захопленої Польщею території Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), статус якої на міжнародній арені ще поки точно не був визначений. У його межах планували організувати слухання в секретаря штату Чарльза Г'юза (Charles Hughes), у комісії закордонних справ палати представників і президента США Воррена Гардінга (Warren Harding).

До столиці США 6 червня 1922 р. прибуло 96 делегатів із різних міст, між якими були представники дієцезій, центральних організацій і преси, а також американські ветерани українського походження під проводом капітана Михайла Дармограя. На нарадах з ініціативи о. Лева Левицького вирішили, що ліга має скликати наради представників усіх центральних організацій в Америці, щоб порозумітися у справі створення спільної організації для кращої матеріальної й політичної допомоги українському народові в Європі (До українського загалу, с. 4). Фактично ж перші кроки до створення об'єднаної інституції було зроблено ще раніше: на тлі новин про масовий голод 1921–1922 рр. у підрадянській частині України 27 травня 1922 р. такі організації, як УНС, «Провидіння», «Українська народна поміч», «Згода братів», Січова організація, Українська ліга американських горожан та Українська ліга американських ветеранів, від імені Об'єднання українських організацій в Америці підписали відозову про організацію грошових зборів на підтримку голодуючих (До українського загалу, с. 4).

У Філадельфії 30 червня 1922 р. відбулася нарада представників названих організацій, на якій одноголосно прийняли рішення про створення об'єднаної інституції: «Взявши під увагу велику вагу сучасного моменту в національній визвольній боротьбі українського народу і в зв'язку з цим крайню потребу консолідації національних сил не тільки в краю, але і тут, на іміграції, та з огляду на конечну потребу

загального об'єднання для негайного поширення політичної й матеріальної допомоги рідному краю – представники українських організацій в Америці згодилися утворити “Об'єднання Українських Організацій в Америці” як громадянську репрезентацію українського народу в Америці» (До українського загалу, с. 4).

Основними завданнями майбутньої організації було названо:

- сприяння здобуттю визнання самостійної державності на українських землях;
- збір і регулярні передання матеріальної допомоги українцям на українських теренах;
- об'єднання та захист представників українських емігрантів в Америці;
- створення єдиного українського національного табору на Американському континенті (Мишуга, 1944, с. 131).

Політичний ідеал представників об'єднання – утворення на з'єднаних в одних кордонах українських територіях незалежної, народоправної Української держави, остаточний державний устрій якої мав бути визначений на майбутньому національному зібранні репрезентантів, обраних на підставі загального, рівного, таємного, безпосереднього та пропорційного голосування (Мишуга, 1944, с. 131).

У Філадельфії 26–27 жовтня 1922 р. відбувся перший конгрес об'єднання, на який прибули представники 7 центральних організацій і 130 делегатів, що репрезентували 176 товариств. Очілником зібрання став Омелян Ревюк, а секретарями – Антін Цурковський і Михайло Стоколоса (Промова-1, с. 4).

Звіт початкового етапу діяльності організації оголосив Семен Ядловський, який, зокрема, відзначав: «Організатори цієї організації свято переконані, що такої організації хоче весь український нарід на іміграції в Америці. За такою організацією підносились голоси здавна ... Чи говорено “про згоду між провідниками”, чи про “злуку всіх партій”, чи “про одну партію”, чи ... “залишення безупинних сварок”, чи як ще інакше не говорено то все це було висловом стремління одної думки. Все, що в нашій народі лишилось здоровим, живучим, охочим до праці, а не до говорення і сварки, хотіло покінчити з княжими міжусобицями, з кампаніями гетьманів проти гетьманів, з цькуванням провідника на провідника. Це живуче зерно народу, що було незахоплене гниллю приватних сварок та вузьких амбіцій, хотіло відкинутися від цієї гнилі і обєднати все здорове до життя і боротьби. Най буде, що наша історія є одним сумним прикладом страшних наслідків таких сварок, одначе треба признати, що є вона також доказом, що здорова роботяща думка праці, організації, мира, порядку і ладу ніколи не запропащувалась серед українського народу. Не запропащувалась вона і серед українських імігрантів в Америці» (Промова-1, с. 4).

На форумі був присутній і представник ЗУНР Лука Мишуга, який, виступаючи перед учасниками конгресу, наголошував: «Великий час, який саме переживає український нарід, приніс нам таку велич як відновлена Українська Держава, але й заставив нас переживати таку трагедію, як поновне повне поневолення цілої української нації ... Як у всіх того роду національних катастрофах, так і тут, треба більше чим коли-небудь побоюватись, що для потрясеної великими жертвами і поразенням народньої маси прийде час повного притупіння, зневіри, морального занепаду та розкладу ... І в таких то часах ..., треба великого політичного розуму збоку тих, в яких руках лежить провід народу, щоби відвернути найбільше нещастя, себто розклад свого власного національного ядра. А треба пам'ятати, що саме в таких хвилинах звикла судьба кувати долю народу на довгі а довгі віки ... Положивши в основу нашої політичної орієнтації

принцип опертя на власні сили, будуємо українську державу на невичерпаній силі життєвої енергії українського народу та на його сильнім, мільонами жертв крові задокументованім, бажанню жити самостійним державним життям. Голосимо, що тільки від сили цієї енергії буде залежати будучність нашої держави» (Привіт, с. 4).

Репрезентант ЗУНР у Канаді Осип Назарук, виступаючи з доповіддю про стан української справи на тлі міжнародної ситуації на початку 1920-х років, відзначав такі перспективи української національної справи та найближчі завдання для українського народу: «Шлях наш веде на схід, туди, де живе більшість української нації й де б[є]ється серце її, що називається Київ ... Час і нам зрозуміти, що український нарід непобідимий, і що він раз сказавши собі: “Я мушу мати свою державу” – здобуде її напевно. Одно одиноке услів'я сповніть, а матимете державну незалежність: Ідїть одним фронтом проти ворога й не дайте зі своїх рядів помічників для ворога і гнобителя. Тоді нема на світі такої сили, яка могла б нам перешкодити у здобуттю незалежної української держави» (Промова-2, с. 4).

Під час конгресу делегати ухвалили запровадження «національного Податку» (по 25 центів місячно від члена об'єднання, який, як відзначали на з'їзді, мав би «бути постійним доходом на українську національну справу в Злучених Державах і в Європі ... основою, на якій та робота має опертись після щорічного сталого бюджету») (Мишуга, 1944, с. 133).

Водночас на конгресі підтримали заклики до українців Америки з організації «Днів збірки» для допомоги голодуючим в Україні (доповідав В. Кузів), а також зборів для розвитку мережі «Рідної школи» в Україні під час різдв'яних і великодніх свят, Дня квітів (у червні) і Дня осіннього листка (у листопаді) в наступні роки. Семен Демидчук презентував ініціативу зі створення Українського народного університету та закликав провести в найближчій часовій перспективі з'їзд «Просвіти» (Вахнянин, 2021, с. 397). Водночас у доповіді С. Дембицького та Д. Штогриня представлено питання функціонування Українського банку в Америці і можливого створення Українського пресового бюро (Вахнянин, 2021, с. 397).

За результатами конгресу до управи об'єднання обрали 24 представників: по 3 з кожної зі 7 центральних організацій, представлених членами на форумі, та 3 із місцевих організацій, що не належали до центральних (Успіх, с. 4). До виконавчої ради організації ввійшли: о. Лев Левицький (очільник), Теодор Грицей, д-р Сергій Гринецький, В. Гришко і М. Коцюк (заступники), Іван Борисевич (скарбник), д-р Володимир Коваль і Михайло Дармограй (секретарі) (Успіх, с. 4).

У першій відозві сформованої управи об'єднання, наголосили, що «в основу плянної праці мусить бути положена єдність, згода і жертва», та що «лише пильним береженням народного гроша та чесною господаркою народніми фондами можна буде здобути довіря загалу» (Успіх, с. 4). Крім згаданих членів ексекютиви, її підписали як радники об'єднання І. Оргинський, М. Гурянський, В. Логович, В. Сіменович, Ю. Хиляк, С. Скегар, А. Тарас, Н. Левицький, В. Титанич, В. Шабатура, М. Хандога, М. Соловський, С. Бриндзей, а як контролери В. Сполітакевич, М. Копачук та Г. Пипюк (Успіх, с. 4).

Крім того, реагуючи на початок окупації польською армією Галичини, яка стала наслідком польсько-української війни, на першому конгресі також прийняли «Маніфест до українського загалу в Америці», у якому зазначили, що «страшний суд принесли ляхи на нашу стару Батьківщину-Галичину, де тисячами арештують

українських людей за те, що не хотіли брати участі в виборах до польського союму» (Вронська, 2010, с. 502). У документі було запропоновано 17 грудня 1922 р. провести по всіх українських осередках Америки віча та збори для ухвалення звернень із протестом до американського уряду проти «польських розбійів у Східній Галичині» та підготувати відповідні телеграми до сенаторів і конгресменів (Вронська, 2010, с. 502).

Так, українська діаспора у США від часів Першої світової війни докладала значних зусиль для організації громадсько-політичної діяльності з метою допомоги Рідному краю. Створення Федерації українців у США, Української ради в Америці, а згодом Об'єднання українських організацій в Америці демонструвало прагнення до єдності українських громадських організацій. Попри труднощі та внутрішні конфлікти, українські організації США зуміли згуртуватися в Об'єднання українських організацій в Америці (1922) навколо основних тогочасних проблемних питань, якими були міжнародне визнання української державності та допомога голодуючим у підрадянській Україні. Цей факт свідчить про високу політичну свідомість та активність українців за кордоном на початку 20-х років ХХ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Вахнянин, А. (2021). Шлях до єднання: ідея створення Світового Конгресу Вільних Українців. *Проблеми гуманітарних наук. Збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Історія*, 6(48), 395–407.

Вронська, Т. (2010). Об'єднання Українських Організацій Америки. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. (Т. 7: Мл–О). Київ, 502.

До українського загалу в Америці. (1922, 2 серпня). *Свобода*, 4.

Кедрин, І. (1969). УНС і громада. *Ювілейний альманах у 75-річчя Українського народного союзу. 1894–1969*. Джерзі Сіті; Нью Йорк, 92–95.

Куропась, М. (1984). *Історія української імміграції в Америці. Збереження культурної спадщини*. Нью-Йорк.

Мишуга, Л. (1944). Об'єднання українських організацій в Америці. *Ювілейний альманах УНСоюзу 1894–1944*. Джерсі Сіті, 121–135.

Привіт Українському Конгресу в Америці! (1922, 31 жовтня). *Свобода*, 4.

Промова-1: Промова д. Семена Ядловського. (1922, 1 листопада). *Свобода*, 4.

Промова-2: Промова делегата галицького уряду д-ра Осипа Назарука. (1922, 31 жовтня). *Свобода*, 4.

Рев'юк, О. (1937). Розбій політичного світогляду українського емігранта. *Пропамятна книга видана з нагоди сороклітнього ювілею Українського Народного Союзу*. Джерзі Сіті; Нью Джерзі, 300–323.

Сухобокова, О. (2012). Консолідація української діаспори США та її інтеграція у політичне життя держави (початок ХХ ст. – 1980-ті рр.). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*, 112, 45–50.

Сухобокова, О. (2018). Спроба створення єдиного національного фронту на еміграції українськими соціалістами в першій половині 1920-х рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 2(48), 88–94.

Третій Конгрес Об'єднання Українських Організацій в Америці. (1924, 5 листопада). *Свобода*, 4.

Успіх Українського Національного Конгресу. (1924, 1 листопада). *Свобода*, 4.

REFERENCES

Vakhnianyn, A. (2021). Shliakh do yednannia: ideia stvorennia Svitovoho Konhresu Vilnykh Ukraintsiv. *Problemy humanitarnykh nauk. Zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Istoriiia*, 6(48), 395–407 (in Ukrainian).

Vronska, T. (2010). Obiednannia Ukrainskykh Orhanizatsii Ameryky. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*; u 10 t. (T. 7: MI–O). Kyiv, 502 (in Ukrainian).

Do ukrainskoho zahalu v Amerytsi. (1922, Serpen 2). *Svoboda*, 4 (in Ukrainian).

Kedryn, I. (1969). UNS i hromada. *Yuvileinyi almanakh u 75-richchia Ukrain'skoho narodnoho soiuzu. 1894–1969*. Jersey City; New York, 92–95 (in Ukrainian).

Kuropas, M. (1984). *Istoriiia ukrainskoi immihratsii v Amerytsi. Zberezhennia kulturnoi spadshchyny*. New York (in Ukrainian).

Myshuha, L. (1944). Obiednannia ukrainskykh orhanizatsii v Amerytsi. *Yuvileinyi almanakh UNSoiuzu 1894–1944*. Jersey City, 121–135 (in Ukrainian).

Pryvit Ukrainkomu Konhresu v Amerytsi! (1922, Zhovten 31). *Svoboda*, 4 (in Ukrainian).

Promova d. Semena Yadlovskoho. (1922, Lystopad 1). *Svoboda*, 4 (in Ukrainian).

Promova delchata halyskoho uriadu d-ra Osypa Nazaruka. (1922, Zhovten 31). *Svoboda*, 4 (in Ukrainian).

Reviuk, O. (1937). Rozbii politychnoho svitohliadu ukrainskoho emihranta. *Propamiatna knyha vydana z nahody soroklitnoho yuvyleiu Ukrain'skoho Narodnoho Soiuzu*. Dzherzi Syti; Niu Dzherzi, 300–323 (in Ukrainian).

Sukhobokova, O. (2012). Konsolidatsiia ukrainskoi diaspory SSHa ta yii intehratsiia u politychne zhyttia derzhavy (pochatok XX st. – 1980-ti rr.). *Visnyk Kyiv'skoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*, 112, 45–50 (in Ukrainian).

Sukhobokova, O. (2018). Sproba stvorennia yedynoho natsionalnoho frontu na emihratsii ukrainskymy sotsialistamy v pershii polovyni 1920-kh rr. *Naukovyi visnyk Chernivets'koho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha. Istoriiia*, 2(48), 88–94 (in Ukrainian).

Tretii Konhres Obiednannia Ukrainskykh Orhanizatsii v Amerytsi. (1924, Lystopad 5). *Svoboda*, 4 (in Ukrainian).

Uspikh Ukrain'skoho Natsionalnoho Konhresu. (1924, Lystopad 1). *Svoboda*, 4. (in Ukrainian).

Inna KRAVCHUK

Applicant of the Department of Contemporary History

I. Krypiakivych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/IWH-5500-2023>

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1513-7624>

e-mail: kravcukinna304@gmail.com

**PECULIARITIES OF CREATION OF THE ASSOCIATION
OF UKRAINIAN ORGANIZATIONS IN AMERICA**

The article explores the unique aspects of establishing the Association of Ukrainian Organizations in America in the early 1920s. It highlights that the Ukrainian community in

the United States at the time was primarily composed of immigrants from Western Ukraine with varying levels of national consciousness, socioeconomic backgrounds, and religious beliefs, which complicated efforts to form a unified socio-political institution. Under the influence of the First World War and the Ukrainian Revolution of 1917–1921, consolidation processes among Ukrainians in the United States intensified. It is noted that the union emerged as a reaction of American Ukrainians to the call to support the Ukrainian national idea and to assist the political forces of the Naddniproians and Galicia in their struggle for independence, and the Congress (October 1922) also discussed the organization of financial assistance through the introduction of a «national tax», support for schools in Ukraine, the establishment of the Ukrainian People's University and the Ukrainian Press Bureau. It was determined that the Association of Ukrainian Organizations in America includes: The Ukrainian People's Union, Providence, Ukrainian People's Aid, Consent of Brotherhoods, Sich Organization, Ukrainian League of American Citizens, and Ukrainian League of American Veterans. The author characterizes the final documents of the first congress, in particular, it is stated that the adopted manifesto condemned the actions of the Polish army in Galicia and called on the Ukrainian emigration to protest against the repression of the Ukrainian population in Eastern Galicia. The article notes that the Association of Ukrainian Organizations in America, founded in 1922, played a significant role in unifying Ukrainian public institutions, supporting emigrants, preserving cultural heritage, and advocating for Ukrainian national interests.

Key words: Association of Ukrainian Organizations in America, USA, government, Congress, Ukrainian national idea, Ukrainian People's Union, Providence, Ukrainian League of American Citizens.

Андрій КОЗИЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

доцент кафедри світової історії модерного часу

Львівського національного університету ім. І. Франка

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

e-mail: kozyckyj@yahoo.com

**«МІЛІОНИ УКРАЇНЦІВ ВИСЛАНІ, ПЕРЕСТРІЛЯНІ,
ЗАГИНУЛО ГОЛОДОВОЮ СМЕРТЮ!»:
МАНІПУЛЯТИВНЕ ВИЗНАННЯ ФАКТУ ГОЛОДОМОРУ
РАДЯНСЬКОЮ СПЕЦСЛУЖБОЮ В 1934 РОЦІ**

Показано, як у першій половині 1934 р. радянська спецслужба здійснила маніпулятивне публічне визнання факту Голодомору в Україні та його катастрофічних наслідків. Доведено, що це завдання виконав секретний агент ОДПУ СРСР Василь Хом'як (1897 – після 1954), галичанин, колишній вояк Українських січових стрільців та наддніпрянських Січових стрільців, який від 1921 р. таємно співпрацював із чекістами. Підтверджено, що саме він опублікував у журналі ОУН «Розбудова нації» сфабриковану в Москві версію причин та перебігу голоду 1932–1933 рр. в Україні. Встановлено, що викладені у згаданій статті критичні оцінки більшовицького режиму, а також підтвердження Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, були покликані утвердити реноме Василя Хом'яка як щирого прибічника українського незалежницького та антикомуністичного руху. Стверджено, що поява цієї статті стала одним з елементів масштабної операції, скерованої на проникнення представника радянської спецслужби під виглядом активного учасника українського антикомуністичного руху в найближче оточення вищого керівництва ОУН.

Доведено, що, хоча опублікована стаття й містила визнання факту Голодомору, вона водночас маніпулятивно пропонувала такі пояснення причин голоду та перебігу подій 1932–1933 рр. в Україні, які знімали з Кремля вагому частину відповідальності за вчинений злочин, і тим самим, за задумом чекістів, вводила в оману громадську думку країн Заходу, створивши «фальшивий слід», який мав звести на манівці оцінку голоду 1932–1933 рр. Підтверджено, що використані у статті пояснення причин Голодомору згодом неодноразово повторювали в багатьох як офіційних, так і пропагандивних радянських публікаціях 1930–1980-х років.

Ключові слова: Україна, Голодомор, ОДПУ, ОУН, пропаганда, заперечення Голодомору.

Улітку 1933 р. радянська таємна служба – Об'єднане державне політичне управління (ОДПУ) СРСР – розпочала масштабну операцію, що мала не меті ввести таємну агентуру в середовище, яке контактувало із Проводом українських націоналістів – керівним органом Організації українських націоналістів (ОУН), що діяв у Західній Європі. Чекісти планували створити канал постачання дезінформації для оунівців, а

згодом виманити на радянську територію або убити чільних керівників українського націоналістичного руху, що перебували на тоді за межами СРСР.

Описані події тривалий час були відомі лише завдяки спогадам безпосередніх учасників зі середовища ОУН, зібраним в її архіві. Євген Онацький використав частину цих матеріалів у своїй книжці, присвяченій вбивству Євгена Коновальця (Онацький, 1983). Увесь масив збережених в Архіві ОУН у Києві документів, які стосувалися організованого радянською спецслужбою атентату на провідника українських націоналістів, доповнений іншими джерелами та власними дослідженнями, у 2024 р. видали друком Олександр Кучерук, Юрій Черченко та Михайло Ковальчук (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024). У травні 2023 р. Служба зовнішньої розвідки України розсекретила ще одну колекцію документів, які розкривали нові деталі підготовки замаху на Є. Коновальця (За ліквідацію Коновальця, 2023). Перебіг цієї операції радянської спецслужби досліджували Ярослав Чиж, Петро Мірчук, Володимир Косик (Чиж, 1953а; Чиж, 1953б; Чиж, 1953с; Мірчук, 2007; Косик, 2009).

Мета статті – висвітлити частину операції більшовицької таємної спецслужби, пов'язану з легалізацією в 1933–1934 рр. таємного агента ОДПУ СРСР у середовищі української націоналістичної еміграції. Основу увагу приділено аналізу змісту статті, яку опублікував цей агент в офіційному органі Проводу українських націоналістів – журналі «Розбудова нації», зокрема маніпулятивному визнанню факту Голодомору 1932–1933 рр. в Україні.

Цим агентом став колишній учасник українських визвольних змагань 1917–1921 рр., галичанин за походженням, Василь Хом'як. Він народився 13 грудня 1897 р. у с. Верхня (тепер – центр Верхнянської сільської територіальної громади Калуського р-ну Івано-Франківської обл.) у багатодітній родині сільського кравця, у якій було 12 дітей. Закінчивши народну школу, у 1912 р. Василь разом зі сестрою вирушив до Німеччини, де у 15-річному віці влаштувався коногоном на вугільній шахті. За 2 роки після почату Першої світової війни його вислали назад до Австро-Угорщини, після чого він вступив на службу до Українських січових стрільців (УСС). У складі цього формування В. Хом'як воював проти російських військ, у серпні 1916 р. потрапив у російський полон, де перебував до 1918 р. (За ліквідацію Коновальця, 2023).

Наприкінці 1918 р. В. Хом'як приєднався до наддніпрянських Січових стрільців, якими командував Є. Коновалець. У цьому формуванні В. Хом'як отримав звання хорунжого, брав участь у боях проти Червоної армії (ЧА). Достеменно відомо про його участь у бойових діях навесні 1919 р. на Житомирщині (Кучабський, 1969, с. 560).

У грудні 1919 р. В. Хом'як у складі групи УСС був інтернований польською владою у Луцьку. У березні 1920 р. поляки перевезли інтернованих стрільців із Луцька через Львів до Ланьцута (тепер – повітовий центр Підкарпатського воєводства Польщі). У цей час В. Хом'як покинув свій підрозділ, залишившись у Львові. У вересні 1920 р. колишній січовий стрілець виїхав до окупованої більшовиками України, де вступив на службу до 401-го полку 45-ї дивізії ЧА. У більшовицькій армії В. Хом'як став командиром роти. Дивізія, у якій він служив, була розквартирована на півдні Правобережної України. Протягом 1921–1923 рр. працював інструктором військового комісаріату в Умані, а згодом – фінансовим інспектором у губернському відділі в Києві, ще пізніше – економістом у різних організаціях у Харкові та Києві.

Від 1921 р. В. Хом'як як таємний інформатор під псевдо «Лебедь» співпрацював із чекістами. Для того, щоби виправдати періодичні візити до відділків радянської

спецслужби, В. Хом'яка зареєстрували як «перебіжчика», завдяки чому щомісяця він мав 15-го числа відвідувати місцевий відділок Державного політичного управління (ДПУ) УСРР. На початку 1930-х років чекісти вирішили залучити В. Хом'яка до масштабної операції у Західній Європі. У серпні 1933 р. на радянському вантажному кораблі, який вийшов із Ленінграда, він нелегально прибув до Бельгії. Згідно з версією, яку агент згодом розповідав членам ОУН, цей корабель привіз вантаж льону, серед тюків із яким у вантажному трюмі В. Хом'яка нібито й сховав його знайомий українець, що був моряком-машиністом на судні. Непомітно зійшовши на берег, В. Хом'як зголосився до бельгійської поліції, де назвав себе біженцем із СРСР, розповідаючи, що втік від більшовиків через побоювання стати жертвою політичних репресій. Поліція відпустила прибулого, після чого він поїхав до Брюсселя (Косик, 2009, с. 27).

У столиці Бельгії Василь Хом'як розшукав Дмитра Андрієвського, який був організатором українського громадського життя у Брюсселі й одночасно членом Проводу ОУН. Під час свого першого візиту до Дмитра Андрієвського, прибулий із СРСР застав у нього вдома колишнього військовика Армії Української Народної Республіки (УНР) та одного із засновників ОУН Миколу Сціборського, завдяки чому одержав змогу розповісти про себе відразу обом діячам українського національно-визвольного руху. Розмовляючи з Д. Андрієвським і М. Сціборським, В. Хом'як заявив, що добре знає Є. Коновальця та Р. Сушка, під команду яких служив у київських Січових стрільцях. Дмитро Андрієвський написав до Романа Сушка листа, і той так само листовно повідомив, що справді знає Хом'яка. Остаточню особу В. Хом'яка підтвердило те, що його впізнали на двох групових фото, яке зробили київські Січові стрільці в 1918–1919 рр. Ці фотографії відшукали серед матеріалів, що мали бути використані в альманасі «Золоті ворота», який у 1920-х роках готувало до друку «Українське видавництво» в Берліні. Василь Хом'як хотів зустрітися із Євгеном Коновальцем, але той лише раз порозмовляв із ним телефоном. За словами секретаря Проводу ОУН Ярослава Барановського, «на основі пригадок Хом'яком декількох справ із часів побуту в Україні, що були відомі лиш Вождєві [Є. Коновальцеві – А.К.] і Хом'яку, як теж знімки Хом'яка, Вождь не піддавав у сумнів, що це той сам Хом'як, що він його особисто знав із часів визвольної боротьби 1917–20 рр.» (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024, с. 220). Завдяки цьому більшовицький агент зумів завоювати довіру в середовищі українських націоналістів (Мудрик, 1981, с. 214).

Дмитро Андрієвський допоміг Василеві Хом'яку облаштуватися у Брюсселі. Прибулий із СРСР привіз зі собою золотого годинника та трохи золотих червінців, які поступово продавав і за рахунок цього жив. Своєю поведінкою він викликав симпатію: «Згідно зі свідченнями Д. Андрієвського, В. Хом'як був дуже скромним, і в грошових справах делікатним, борги сплачував, старався працювати, радо оповідав про свою родину, виявляв велике прив'язання до дружини й дитини, показував їхні фотографії. Згодом листувався з родиною через Ленінград, звідки знайомі пересилали його листи до Харкова. Деколи показував листи від родини ... Тоді була мова про те, що Хом'як міг би залишитися за кордоном назавжди, спровадити свою родину і перенестися до Чехо-Словаччини. Він ніби отримав якусь малу допомогу від брата з Галичини. Врешті йому знайшли постійне місце праці» (Косик, 2009, с. 28–29).

Спілкуючись із членами ОУН, В. Хом'як розповідав, що серед українців, які перебувають на керівних посадах партійного та державного апаратів УСРР, буцімто багато ширих патріотів, які лише чекають на шанс проголосити незалежність України від СРСР. Як згадував у червні 1939 р. один з очільників Проводу ОУН Омелян

Сеник, прибулий із СРСР твердив, що «він являється вислаником Організації доволі розгалуженої, що охоплює своїм революційним діянням майже всі ділянки суспільно-державного життя в цей спосіб, що в кожній верховній установі є один–два люда, що мають змогу давати почини й контролювати їх. Казав про добре обсажену важку промисловість і легку, комісаріят народньої освіти й земельний, у війську мають вони в командному складі своїх людей» (Кучерук, Черченко, Ковальчук, 2024, с. 271).

Не всі оунівці, з якими спілкувався Василь Хом'як, повірили його розповідям, із недовірою до нього поставився згаданий уже Омелян Сеник, а також Володимир Моклович. Для того, щоб підтвердити свої антикомуністичні переконання, прибулий із СРСР написав статтю про життя України в 1921–1933 рр., яку опублікував орган Проводу ОУН «Розбудова нації», що виходив у Празі (Хом'як, 1934, с. 62–73). Зміст публікації загалом відповідав тій інформації про життя українців під радянською окупацією, якою на той час володіли керівники ОУН, що підтвердили Є. Онацький та М. Сціборський (Онацький, 1983, с. 13–14).

Через відсутність джерел неможливо визначити, чи радянський таємний агент самостійно написав цю статтю, вже перебуваючи в Бельгії, чи отримав її рукопис із СРСР. Другий варіант імовірніший. Члени ОУН, які спілкувалися з В. Хом'яком у 1933–1934 рр., згадували, що він часто розповідав про те, як тужить за своєю родиною, яка залишилася в Радянському Союзі. Через це він почав листуватися зі своїми родичами, надсилаючи листи від чужого імені до довіреної особи в Ленінграді, яка, за його словами, підтримувала контакти з його близькими в Україні. Цілком очевидно, що всі ці розповіді були прикриттям, що мало виправдати надсилання до СРСР листів, які насправді містили таємні звіти для ОДПУ. Із СРСР агент теж отримував кореспонденцію. Неважко здогадатися, що в тих листах, які В. Хом'як отримував із СРСР буцімто від родини, насправді були інструкції для його подальшої діяльності. Із великим ступенем імовірності можна припустити, що статтю для публікації в «Розбудові нації» агент отримав у готовому вигляді із СРСР.

Авторство статті В. Хом'яка, яка з'явилася у «Розбудові нації» під криптонімом «Н. Н.», розкрив у травні 1958 р. Є. Онацький, який у 1929–1934 рр. був постійним співробітником редакції цього видання. Факт авторства публікації підтвердив у 1981 р. колишній керівник розвідки Закордонних частин ОУН Степан Мудрик («Мечник») (Мудрик, 1981, с. 213).

Варто наголосити, що відомі й інші випадки, коли більшовицька спецслужба використовувала антикомуністичні публікації для зміцнення довіри до своїх агентів, що намагалися потрапити в середовище української еміграції. Так, наприклад, агент ОДПУ Кіндрат Полуведько, який 1933 р. оселився в Гельсінкі після «утечі» із СРСР, написав під псевдонімом «Тогобічний» для паризького тижневика «Українське слово» три статті: «Як ставляться в совєцькій Україні до еміграції», «Комунізм і національний рух на Україні», «Формування національно-державної свідомості на Східній Україні» (Косик, 2009, с. 100). Це суттєво зміцнило його авторитет і посприяло тому, що з часом К. Полуведько став членом ОУН.

Надрукована влітку 1934 р. у «Розбудові нації» стаття В. Хом'яка була сумішшю правди і вигадок. Репресивна політика Кремля в Україні в ній описана здебільша правдиво. Водночас автор або автори публікації мали на меті переконати керівників ОУН у тому, що в СРСР серед тих українців, які перебувають на службі в більшовиків, існує приховане, але широке невдоволення, і що ці люди можуть стати головною рушійною

силою для проголошення незалежності України. У розмовах із лідерами українського незалежницького руху В. Хом'як пропонував, щоб ОУН встановила контакт із цим середовищем антикомуністично налаштованих українських патріотів на контрольованих більшовиками українських землях. Імовірно, кінцевою метою цієї масштабної дезінформації мала стати спроба виманити на радянську територію когось з очільників ОУН. Саме в такий спосіб у червні 1923 р. радянській спецслужбі вдалося заарештувати генерал-хорунжого Армії УНР Юрка Тютюнника, який таємно перейшов кордон Румунії із УСРР, щоб очолити вигадану чекістами підпільну організацію «Вища військова рада», що будімо діяла на Наддніпрянщині (Шатайло, 2000, с. 102). Використовуючи аналогічну схему, у середині 1920-х років радянська спецслужба провела операції «Синдикат-2» і «Трест», унаслідок яких на радянську територію були виведені й заарештовані колишній лідер бойової організації есерів Барис Савінков (Борис Савинков) і британський розвідник Сідней Рейлі (Sidney Reilly) (Симбирцев, 2008, с. 105–114).

У статті, яку до редакції «Розбудови нації» передав В. Хом'як, згадано антикомуністичну партизанську боротьбу в Україні початку 1920-х років, масштабні більшовицькі репресії, урядові заходи, які суттєво посилили наслідки голоду 1921–1923 рр. для України, колективізацію та розкуркулення. Політика колективізації у статті була названа «одним зі способів політичного винищення України» (Хом'як, 1934, с. 73).

Зважаючи на те головне завдання, яке мав виконати В. Хом'як, масштаби опору, що впродовж 1920-х років українці чинили більшовицькому режиму, у статті явно перебільшено. Водночас у публікації містилися певні тези, які мали роз'ятрити старі суперечки в середовищі української еміграції. Автор або автори статті переконували, що всі українські політики періоду визвольних змагань 1917–1921 рр. втратили в Україні будь-який авторитет: «Політичні впливи деяких старих українських груп, цілком впали і нині політика УНР стрічається всюди з негодуванням через свою полонофільську, запроданську орієнтацію. Це саме відноситься й до соціалістичних чи демократичних українських партій, включаючи до цього ще й групу гетьмана Скоропадського; всі вони в очах українського громадянства втратили давній авторитетний престиж кермуючих груп чи політичних органів. Їх дотеперішня діяльність чи невміле кермування молодією Українською Державою, що спричинило її упадок, відібрали решту колишнього довіря до них серед мас» (Хом'як, 1934, с. 71). Неважко зауважити, що лейтмотивом гіперкритичного ставлення до старшого покоління очільників національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. було навіювання думки, що лише ОУН зможе очолити антикомуністичний рух на Великій Україні.

Стаття, яку опублікував радянський агент у «Розбудові нації», показова насамперед тим, що в ній згадано про голод 1932–1933 рр., хоча офіційна позиція СРСР полягала в його повному запереченні. Заяви із запереченнями самого факту голоду на території Радянського Союзу впродовж 1932–1933 рр. неодноразово робили як радянська пропаганда, так і офіційні представники комуністичного режиму Кремля (Козицький, 2023, с. 75–77).

У статті, яку оприлюднив журнал Проводу ОУН, зазначено: «... нині Україна прямо фізично нищиться. Людоїдна, московсько-більшевицька система, побудована на несправедливості, терорі, обмані, безбожництві, деправдації, перебрала колінь плодючий край в живе цвинтарище. Україна, за большевицько-російської окупації, переживає не перший раз голодовий період; р.р. 1921–1922 тиф на спілку з голодом скосили 5 мільйонів населення. Але теперішній голод, що являється немов

завершенням п'ятирічки, своїми розмірами й головно причиною перевищує всі дотепершні» (Хом'як, 1934, с. 69).

Багато місця у статті було приділено розповідям про те, як українські селяни «послідовно та систематично» вдавалися до саботажу в колгоспах, «знищили колективне майно». Особливо енергійно та завзято українці буцімто ламали сільськогосподарську техніку, яку більшовики надсилали в колгоспи: «Щоб пустити в рух колгоспи впроваджують большевики, замість кінської сили, машинно-тракторну. Тоді ці машини, як символ жахливої колективізації стали предметом послідовного саботажу збоку селян, – нищено їх нишком і явно: ломано, сипано пісок між вісі, ушкоджувано і звичайно машина по двох–трьох годинах праці відходить до репарації на машино-тракторні стації. І то не дивлячися на це, що за одну машину відповідали селяни каторгою чи життям: звичайно карано когобудь, головно, щоб пімстити кривду пролетаріяту» (Хом'як, 1934, с. 68). Такий «пасивний опір» більшовицькій окупації, якщо вірити статті, поширився в Україні ще 1921–1922 рр.: «Селяни ..., бачучи, що збройний спротив був ломаний з жахливими страдами для них, почали форсувати пасивний спротив. Майже ціла Україна в 1921–2 роках представляла простори повної руїни та пустелі: де колись простягалися золотисті смуги пшениці, росли буряни. Селяни навмисно не засівали поля, щоб напасники не мали що грабувати» (Хом'як, 1934, с. 63).

Технологія створення штучного голоду 1932–1933 рр. в Україні була описана викривлено. Згадавши про примус здавати зерно державі відповідно до встановлених радянською владою планів, автор або автори публікації нічого не говорили про завищення планів хлібоздачі. Ба більше, у статті пояснено, що «ці уложені пляни ніколи не були виконані з цілою повністю, бо унеможлилювала це недостача кінських сил, слабе функціонування машинно-тракторів, брак майже всюди робітників, а вкінці систематичний саботаж» (Хом'як, 1934, с. 68). Про хлібозаготівлі, які безпосередньо запустили механізм голоду, йшлося лише в загальному: «А осінню 1932 р. на Україні доконувано найбільшого грабунку. Поголовно забирано все, що було потрібне для життя, – густо розстрілюючи населення. І вже тоді над пограбованою Україною нависло грізне марево голоду» (Хом'як, 1934, с. 68). Насправді ж, голодування в Україні почалося ще весною 1932 р., а вже в липні голод став настільки нестерпним, що у Звенигородському, Монастирищенському, Шполянському та Бердянському районах зафіксовано випадки людоїдства (Піріг, 2007, с. 247, 255, 268–269; Лозицький, 2008, с. 136).

Хоча цього й не було заявлено прямо, зі статті у «Розбудові нації» можна виснувати, що головними винуватцями голоду 1932–1933 рр. стали самі українці: «Початкові, весняні роботи в полі т. зв. засівну кампанію, виконувано з всякими спізнюваннями, опізненнями орки і т. п. Коли ж засів виконано, то була ще робота недоладна, недбала, а в результаті самі буряни. Те саме зі жнивими та збором збіжжя, – ніколи на час не зібрано збіжжя, в р.р. 1931–32 в багатьох районах, взагалі збіжжя не покошено й не зібрано; що більше, навіть того, що покосили, на час не позбирано, і все це залишалося на дощі та непогоді й гнило. Були й такі райони колективних господарств, де цілі лани навіть не торкнuto косою й так догниваючи, збіжжя дожидало снігу. Те саме з іншими родами заготівлі, як картопля, буряки, сіно, солома, огородинна, садовина, м'ясозаготівлі, соняшники, навіть пир'я. З другого боку, нераз нагромаджено великі скількості хліба тощо, та через брак відповідного апарату – все це нищилося» (Хом'як, 1934, с. 68).

Як і треба було очікувати, причини голоду 1932–1933 рр. у статті пояснено плутано й абстрактно: «Нині жахливий голод викликає в першу чергу нечувана в світі

система господарства, що перемінила вільного колись селянина в наймита т. зв. колективу та чорного невільника російського імперіалізму, невільника без церкви, своєї віри, без національного культу, свободи думки та слова, вкінці без громадянської та особистої вільності. Удержавлення або примусове забирання й організоване нищення в селянина прадідної землі та всього сільсько-господарського знаряддя, відібрали селянинові охоту та запал до оброблення землі. Наслідок такий, що село, колись багате, лишилося нині майже зруйноване, бо великий відсоток населення перестріляний, вивезений у північні краї, або блукає по містах, переслідований совітською владою і тисячами гине, опухлий з голоду та згангренований тифом!» (Хом'як, 1934, с. 69–70).

Показово, що у статті згадано про те, як Кремль пробував «врятувати» голодуючих українців: «Вже навіть управи колгоспів піднесли крик, що не має що сіяти вже навіть осінню, не кажучи про весну 1933 р. Звичайно, що центральна влада не вірила навіть своїм найвірнішим довіренникам і їх обвинувачено в опортунізмі, кулацтві, націоналізмі та іншому і в висліді, – знову розстріли і заслання. Та вкінці катастрофа гряде неминучо, чого не можуть вже не бачити самі криваві вожаки, і тоді, наслідник Петра I – Сталін продумує новий плян ... для врятування України у формі творення “політвідділів”, що їх зимою 1932 та на весні 1933 вводить по всіх районах та селах України. Директори та керовники “політвідділів” призначені безпосередньо з Москви; і самі вони навіть в адміністративно-партійному і в іншому порядку не підлягають українській партійній і урядовій організації, а безпосередньо метропольній та “всесоюзній столиці” – Кремлю. Склад цих політвідділів як національно, так і по своїй суті був цілком чужий, ворожий Україні. Завданням політвідділів було “наглядати за відсталістю українських колгоспів у хлібних кампаніях”, себто тероризувати голодних селян у виконувannya засіву жнив та до допильновувати “справжнього функціонування комапарату”. Та навіть ці, яким було призначено працювати в “політвідділах”, не вдіяли нічого й побачили, що фактично Україна без хліба вимирає. Тоді прислано Україні збіжєву позичку у формі т. зв. посівфонду на весну 1933 р., але mimo всіх зусиль, виконати посівну кампанію, – господарство переходило в фазу катастрофи: села рідшали, одні гинули голодовою смертю, а решта втікала з тифозних сіл, в місто та центри промисловости» (Хом'як, 1934, с. 68–69).

У наведеному фрагменті принципово важливим моментом є згадка про те, що на весні 1933 р. Кремль надіслав допомогу голодуючій Україні. Ще однією формою «допомоги», яку, за словами автора або авторів статті, надавала радянська влада в боротьбі з голодом, стала мобілізація трудових ресурсів, що їх висилали з міст працювати в села. У викладі таємного агента більшовицької спецслужби це виглядало так: «Це все діється весною 1933. р. Села без людей, без коней, землі обробляти нема кому й чим. Пущено в рух машини, але й нема кому їх провадити й вони перестають працювати. Почато гонити силою мійське населення, без огляду на кваліфікації, професію й піл [стать – А. К.], – гнано жінок, мужчин, навіть нелітніх дітей, часто навіть до тяжких пільних [польових – А. К.] праць. І так напр., машиністки з бюр, мусіли були робити прополку буряків чи проса ... Все це було гашенням вогню оливою, бо мійський елемент перший раз побачив поле – не знав буквально, як поступати: часто замість буряну виполовано буряки і т. п. Ночами, все це зганяли до спільних stodіл, часто жінок з мужчинами разом; все це скоро переставало бути працездатним, бо перемерзало, простуджувалося й нераз по двох днях “праці” відділи вертали при 40° горячки в місто без найменшої опіки! З установ та коопертивно-державних організацій другорядних промислових підприємств забрано таким способом 75 %

службового персоналу до рільних робіт. Часто деякі фабрики та заводи здержували рух і виробництво, а комуністи гнали робітників на поля» (Хом'як, 1934, с. 69).

Автор або автори статті передбачливо не згадували в публікації про кількість жертв голоду, зазначаючи лише, що «мільйони українців вислані, перестріляні, загинуло голодовою смертю!» (Хом'як, 1934, с. 73). Вказавши, що впродовж 1921–1922 рр. від голоду й епідемії тифу в Україні загинуло 5 млн осіб, у статті було зазначено, що голод 1932–1933 рр. за масштабами перевершив те, що трапилося з Україною на початку 1920-х років (Хом'як, 1934, с. 69). Цю заяву можна розцінити як обережний натяк на те, що безповоротні жертви голоду 1932–1933 рр. в Україні склали понад 5 млн осіб.

Виконавши перший етап свого завдання, В. Хом'як у липні 1934 р. повернувся до СРСР. Такий свій крок він пояснював тим, що його родині буцімто загрозувала небезпека через його тривалу відсутність. ОУН організувало нелегальне повернення агента на радянську територію через радянсько-фінський кордон. За рік, у липні 1935 р., В. Хом'як знову залишив СРСР, нелегально перетнувши кордон із Фінляндією. Разом із ним на Захід перейшов оперативний працівник 7-го відділення Головного управління державної безпеки СРСР Павел Судоплатов (Павел Судоплатов), якого Василь Хом'як представив як українського вчителя, колишнього симпатика комуністичного режиму, що розчарувався в більшовизмі й хоче вести боротьбу за незалежну Україну. У такий спосіб Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) увів до середовища керівного складу ОУН свого таємного агента, який, згідно із вигаданою чекістами легендою, буцімто представляв велику групу патріотично налаштованих українців, що розчарувалися в комуністичній ідеології й мають намір проголосити незалежність України від СРСР. У підсумку ця операція НКВС завершилася убивством Є. Коновальця, скоєним 23 травня 1938 р. П. Судоплатовим у Роттердамі (Кучерук, 2012, с. 104–123).

За ту роль, яку В. Хом'як відіграв на початковому етапі операції з підготовки ліквідації Провідника ОУН, улітку 1938 р. його преміювали трикімнатною квартирою в Києві, на бульварі Шевченка, 11. Попереднім власником помешкання був розстріляний роком раніше працівник НКВС, дружину якого засудили до 5-річного заслання в Казахстан. Оскільки колишнього власника помешкання засудили до смерті з конфіскацією усього майна, умеблювання квартири й інші цінні речі (гобелени, килими, піаніно, порцеляну, столове срібло тощо) мали передати на склад господарського управління НКВС. Василь Хом'як звертався до свого керівництва із проханнями залишити йому умеблювання помешкання, але народний комісар внутрішніх справ УРСР Іван Серов (Іван Серов) розпорядився меблі та цінні речі все ж забрати, натомість видати агенто-ві 1 000 руб., на які той мав уже сам купити собі все потрібне для життя. Крім цього, агент отримав легальну роботу начальника відділу в «Укрпромстачмісцевпромі».

Навесні 1940 р. В. Хом'яка перевели до Львова на посаду заступника керівника філії організації, у якій він офіційно працював. Це переведення стало прикриттям для використання агента як інформатора в середовищі українського націоналістичного підпілля. У вересні 1940 р. НКВС затвердило план діяльності В. Хом'яка у Львові, відповідно до якого він «повинен зайняти в підпіллі одне з центральних місць і притягувати до себе найактивніших націоналістичних елементів, щоб бути посвяченим у їхню справжню діяльність, і коли нам буде необхідно, впливати на цю діяльність відповідним чином» (За ліквідацію Коновальця, 2023).

Під час Другої світової війни В. Хом'як продовжував співпрацю з НКВС – від квітня 1943 р. до лютого 1944 р. перебував у німецькому тилу. Був нагороджений

1942 р. орденом Червоного прапора, а в 1944 р. – орденом Вітчизняної війни I ступеня. У жовтні–листопаді 1944 р. взяв участь у підготовці операції із ліквідації Української Греко-Католицької Церкви, зустрічався з найвищими ерархами Церкви, вдаючи ветерана національно-визвольного руху (Веденеєв, Лисенко, 2016, с. 134).

Після Другої світової війни В. Хом'як офіційно перебував на різних посадах, пов'язаних із постачанням. Упродовж 1944–1946 рр. працював начальником управління постачання «Держпостачу» УРСР. Упродовж 1946–1947 рр. – начальником управління з постачання Адміністрації Організації Об'єднаних Націй для допомоги і відбудови (ЮН-РРА, з англ. United Nations Relief and Rehabilitation Administration (UNRRA)) при Раді міністрів УРСР, а після згорання роботи ЮНРРА став заступником голови правління «Укрпромради». Водночас продовжував службу у складі агентурної мережі, у 1950 р. перебував на особистому зв'язку із заступником міністра державної безпеки УРСР генерал-майором Віктором Дроздовим (Виктор Дроздов). Останнє відоме місце роботи В. Хом'яка документально зафіксоване в лютому 1954 р. – начальник головного управління матеріально-технічного забезпечення промисловості продовольчих товарів «Укрголовпродпостач» Міністерства промисловості продовольчих товарів УРСР. Подальша доля агента та час його смерті невідомі. Згідно із твердженнями російських пропагандистів, В. Хом'як помер у 1970-х роках у Києві (Колпакиди, Прохоров, 2000, с. 235).

Маніпулятивні перекручування причин Голодомору 1932–1933 рр. в Україні, наведені 1934 р. у статті В. Хом'яка, широко використовувалися в радянських публікаціях, як офіційних, так і пропагандивних, у другій половині 1930–1980-х роках. Загальна схема, яка переносила відповідальність за голод 1932–1933 рр. на самих голодуючих українців, була завуальовано відтворена вже 1938 р. у «Короткому курсі» історії Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків). Хоча про голод чи навіть «продовольчі труднощі» в «Короткому курсі» не згадувалося, проте там містився великий пасаж, який пояснював причини невдалої діяльності колгоспів на початковому етапі їхнього існування протидією прихованих ворогів (История Всесоюзной коммунистической, 1938, с. 302–303). Так читача підводили до думки, що винуватцями всього, що сталося в 1932–1933 рр., є не радянська влада, а ті, хто намагався перешкодити реалізації її планів.

Опис подій 1932–1933 рр. в Україні, який уперше з'явився друком у статті В. Хом'яка, опублікованій 1934 р. у «Розбудові нації», був, по суті, наративом заперечення Голодомору. Після Другої світової війни основні ідеї цього наративу відтворювали у псевдонаукових і пропагандивних публікаціях, шкільних підручниках, пресі (Козицький, 2023, с. 132–137). Ці ідеї добре «прочитуються» у пресрелізі, який 28 квітня 1983 р. поширило Посольство СРСР у Канаді з метою протидії участі представників Канадської держави у траурних урочистостях щодо вшанування 50-річчя Голодомору 1932–1933 рр. в Україні. Його підготували фахівці Інституту історії Академії наук УРСР і згодом відредагували в Москві (Мейс, 2003, с. 806). У документі не було згадано про голод 1932–1933 рр., а лише стверджено, що на початку 1930-х років Україна переживала певні труднощі, спричинені засухою, а українське куркульство вчиняло акти терору проти прибічників радянської влади, хоча більшість селян і підтримували комуністичний режим. Зокрема, у документі йшлося: «Куркулі, які не хотіли втрачати свій контроль над бідними або поділитися із ними шматком хліба, усіма можливими способами намагалися перешкоджати розвитку колективних господарств. З цією метою вони організовували банди, які труїли велику рогату худобу, підпалювали хати колгоспників та колгоспні будівлі, тероризували та убивали» (АУКДДЦ, с. 2).

Маніпулятивне визнання Голодомору у статті, яку 1934 р. підготувала радянська спецслужба, – це важливе свідчення намірів Кремля зберегти в таємниці здійснене комуністичним режимом масове винищення українців голодом. Удаване визнання факту Голодомору в цій публікації чітко поєднувалося із фальсифікованим наративом, який мав увести в оману світову громадськість щодо справжніх причин голоду 1932–1933 рр. та його мети.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АУКДЦ: Архів Українсько-канадського дослідно-документаційного центру. On the so-called famine in the Ukraine. News Release / Communiqu. № 60. April 28, 1983, 1–3.

Веденєєв, Д., Лисенко, О. (2016). «Самый образованный священник Западной Украины...». Радянські спецслужби й о. Гавриїл Костельник у 1939–1948 роках. *Сторінки воєнної історії України*, 18, 120–165.

За ліквідацію Коновальця – трикімнатна квартира і 1000 рублів на меблі. (2023). <https://szru.gov.ua/history/stories/za-likvidatsiyu-konovaltsya--trykimnatna-kvartyr--i-1-000-rubliv-na-meбли>

История Всесоюзной Коммунистической Партии (большевиков). Краткий курс. (1938). Москва.

Козицький, А. (2023). *Велика брехня. Методи, наративи та динаміка заперечення Голодомору.* Харків.

Колпакиди, А., Прохоров, Д. (2000). *КГБ. Спецоперації советской разведки.* Москва.

Косик, В. (2009). *Спецоперації НКВД–КГБ проти ОУН. Боротьба Москви проти українського націоналізму 1933–1943. Дослідження методів боротьби.* Львів.

Кучабський, В. (1969). *Корпус Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. Ювілейне видання 1917–1967.* Чікаго.

Кучерук, О. (2012). Роттердам – 23 травня 1938 року (до річниці загибелі Голови ОУН Євгена Коновальця). *Український визвольний рух*, 17, 104–123.

Кучерук, О., Черченко, Ю., Ковальчук, М. (2024). *Євген Коновалець. Історія нерозкритого вбивства.* Київ.

Лозицький, В. (упоряд.). (2008). *Голодомор 1932–1933 років в Україні: злочин влади – трагедія народу: документи і матеріали.* Київ.

Мейс, Дж. (2003). Діяльність Комісії Конгресу США з вивчення голоду в Україні. В В. М. Литвин (відп. ред.), *Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки.* Київ, 800–816.

Мечник, С. [Мудрик, С.] (1981). *Від опричнини до КГБ. Духовність московського імперіалізму.* Мюнхен.

Мірчук, П. (2007). *Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки.* Київ.

Н. Н. [Хом'як, В.] (1934). Радянська Україна. *Розбудова нації*, 3–4, 62–73.

Онацький, Є. (1983). *Шляхом на Роттердам.* Буенос-Айрес.

Піріг, Р. (упоряд.). (2007). *Голодомор 1932–1933 років в Україні: документи і матеріали.* Київ.

Симбирцев, И. (2008). *Спецслужбы первых лет СССР.* Москва.

Чиж, 1953а: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953а). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 1: На авансцені). Нью-Йорк; Детройт; Скрантон.

Чиж, 1953b: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953b). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 2: За лаштунками підпілля). Нью-Йорк; Детройт; Скрентон.

Чиж, 1953c: Кутько, Я. [Чиж, Я.]. (1953c). *Пекельна машина в Роттердамі. Історія убивства полк. Євгена Коновальця на основі тогочасних матеріалів та сучасних свідчень* (Ч. 3: П'ята коломна Валюха). Нью-Йорк; Детройт; Скрентон.

REFERENCES

Arkhiv Ukrainsko-kanadskoho doslidcho-dokumentatsiinoho tsentru. On the so-called famine in the Ukraine. News Release / Communiqu. № 60. April 28, 1983, 1–3 (in English).

Viedenieiev, D., & Lysenko, O. (2016). «Samii obrazovannii svyashchennik Zapadnoi Ukraini...». *Radianski spetssluzhby u o. Havryil Kostelnik u 1939–1948 rokakh. Storinky voiennoi istorii Ukrainy*, 18, 120–165 (in Ukrainian).

Za likvidatsiiu Konovaltsia – trykimnatna kvartyra i 1000 rubliv na mebli. (2023). <https://szru.gov.ua/history/stories/za-likvidatsiyu-konovaltsya--trykimnatna-kvartyra--i-1-000-rubliv-na-mebli> (in Ukrainian).

Istoriya Vsesoyuznoi Kommunisticheskoi Partii (bolshevikov). Kratkii kurs. (1938). Moskva (in Russian).

Kozytskyi, A. (2023). *Velyka brekhnia. Metody, naratyvy ta dynamika zaperechennia Holodomoru.* Kharkiv (in Ukrainian).

Kolpakidi, A., Prokhorov, D. (2000). *KGB. Spetsoperatsii sovetskoï razvedki.* Moskva (in Russian).

Kosyk, V. (2009). *Spetsoperatsii NKVD–KHB proty OUN. Borotba Moskvy proty ukrainskoho natsionalizmu 1933–1943. Doslidzhennia metodiv borotby.* Lviv (in Ukrainian).

Kuchabskyi, V. (1969). *Korpus Sichovykh Striltsiv. Voienno-istorychni narys. Yuvileine vydannia 1917–1967.* Chicago (in Ukrainian).

Kucheruk, O. (2012). Rotterdam – 23 travnia 1938 roku (do richnytsi zahybeli Holovy OUN Yevhena Konovaltsia). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 17, 104–123 (in Ukrainian).

Kucheruk, O., Cherchenko, Yu., & Kovalchuk, M. (2024). *Yevhen Konovalts. Istoriia nezokrytoho vbyvstva.* Kyiv (in Ukrainian).

Lozytskyi, V. (Comp.). (2008). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: zlochyn vlady – trahediia narodu: dokumenty i materialy.* Kyiv (in Ukrainian).

Meis, Dzh. (2003). Diialnist Komisii Konhresu SShA z vuvchennia holodu v Ukraini. In V. M. Lytvyn (Ed.), *Holod 1932–1933 rokiv v Ukraini: prychny ta naslidky.* Kyiv, 800–816 (in Ukrainian).

Mechnyk, S. [Mudryk, S.]. (1981). *Vid oprychyny do KGB. Dukhovnist moskovskoho imperiializmu.* München (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (2007). *Narys istorii OUN. 1920–1939 roky.* Kyiv (in Ukrainian).

N. N. [Khom'yak, V.]. (1934). *Radyanska Ukraïna. Rozbudova natsii*, 3–4, 62–73 (in Ukrainian).

Onatskyi, Ye. (1983). *Shliakhom na Rotterdam.* Buenos Aires (in Ukrainian).

Pyrih, R. (Comp.). (2007). *Holodomor 1932–1933 rokiv v Ukraini: dokumenty i materialy.* Kyiv (in Ukrainian).

Simbirtsev, I. (2008). *Spetssluzhbi pervikh let SSSR.* Moskva (in Russian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953a). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 1: Na avantseni). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953b). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriiia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 2: Za lashtunkamy pidpillia). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Kutko, Ya. [Chyzh, Ya.]. (1953c). *Pekelna mashyna v Rotterdami. Istoriiia ubyvstva polk. Yevhena Konovaltsia na osnovi tohochasnykh materiialiv ta suchasnykh svidchen* (Ch. 3: Piata koliumna Valiukha). New York; Detroit; Scranton (in Ukrainian).

Andrij KOZYCKYJ

PhD (History)

*Associate Professor of the Department
of Modern World History*

I. Franko National University of Lviv

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4535-8279>

e-mail: kozyckyj@yahoo.com

**«MILLIONS OF UKRAINIANS DEPORTED, SHOT,
DIED OF STARVATION!»:
MANIPULATIVE RECOGNITION THE FACT OF THE HOLODOMOR
BY THE SOVIET SPECIAL SERVICE IN 1934**

The article shows how in the first half of 1934 the Soviet secret service manipulatively publicly recognised the fact of the Holodomor in Ukraine and its catastrophic consequences. It is proved that this task was carried out by the secret agent of the USSR ODPU Vasyl Khomyak (1897 – after 1954), a Galician, a former soldier of the Ukrainian Sich Riflemen and the Naddniproians Sich Riflemen, who had been secretly collaborating with the Chekists since 1921. He published in the OUN journal «Rozbudova natsii» a Moscow-fabricated version of the causes and course of the 1932–1933 famine in Ukraine. The author establishes that the critical assessments of the Bolshevik regime and the confirmation of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine contained in the article were intended to establish the reputation of Vasyl Khom'yak as a sincere supporter of the Ukrainian independence and anti-communist movement. The paper argues that the publication of this article was one of the elements of a large-scale operation aimed at infiltrating a representative of the Soviet secret service under the guise of an active participant in the Ukrainian anti-communist movement into the inner circle of the OUN leadership.

Although the published article contained a recognition of the Holodomor, it also manipulatively offered such explanations of the causes of the famine and the course of events of 1932–1933 in Ukraine that removed a significant part of the responsibility for the crime from the Kremlin, and thus, according to the Chekists, misled the public opinion of Western countries, creating a 'false trail' that was supposed to mislead the assessment of the 1932–1933 famine. The article confirmed that the explanations of the causes of the Holodomor used in the article were subsequently repeated in many official and propaganda Soviet publications of the 1930^s–1980^s.

Key words: Ukraine, Holodomor, ODPU, OUN, propaganda, Holodomor denial.

УДК (614.885(477.83/.86))"1943/1945"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-161-172

Лідія МАЗУРЧАК
*аспірант кафедри історії України та правознавства
факультету історії, педагогіки та психології
Дрогобицького державного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0474-984X>
e-mail: lidia.mazurchak@dspu.edu.ua*

ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА В ЛАВАХ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ В 1943–1945 РОКАХ

Розглянуто організаційні засади діяльності УЧХ у лавах УПА з 1943 р. по 1945 р. Вказано на необхідність звернення до досвіду минулого, зокрема досвіду УПА та її медичної служби – УЧХ – у контексті новітньої російсько-української війни. Наведено історіографію проблеми, здійснено аналіз документальних джерел. Проаналізовано низку організаційно-розпорядчих документів, інструкцій, які ілюструють структуру та функціонування медичної служби. Висвітлено трансформацію діяльності УЧХ від початків заснування до ліквідації референтури.

Розглянуто початок діяльності УЧХ як медичної структури УПА. Визначено, що на осінь 1943 р. медична служба вже існувала, про що свідчать документи командирів УПА. Акцентовано увагу на ролі жіночої референтури ОУН у створенні та функціонуванні медичних структур. Надано інформацію про важливі кроки в організації медичної допомоги, створення санітарних пунктів і роботу з медикаментами. Крім того, здійснено детальний аналіз «Правильника УЧХ», що є основним документом, який регулював діяльність УЧХ.

Описано процес вдосконалення медичної служби в 1944–1945 рр. Звернено увагу на важливі документи й інструкції, видані в цей період, які стосуються організації медичної служби, підготовки кадрів, заготівлі й виробництва ліків, а також надання допомоги різним категоріям населення. Окрему увагу приділено змінам в інструкціях і розпорядженнях, які відбулися у січні та лютому 1945 р., коли органи ОУН закликали до переходу на напівлегальне становище та скорочення окремих структур.

Висвітлено процес ліквідації УЧХ у 1945 р., функції якого були перерозподілені серед інших референтур. Констатовано, що, незважаючи на це, медична служба не зникла повністю, і УЧХ продовжував функціонувати на деяких територіях, зокрема на Холмщині.

Закцентовано на потребі детальнішого дослідження кадрового складу та реконструкції відділів УЧХ, а також вивчення напрямів діяльності медичної служби, зокрема відділу суспільної опіки. Запропоновано провести архівні пошуки й аналіз кримінальних справ для більш повного розуміння діяльності УЧХ у роки підпільної боротьби.

Ключові слова: Український Червоний Хрест, референтура, санітарна служба, Провід ОУН, служба здоров'я.

Події української історії ХХІ ст., особливо початок новітньої російсько-української війни, свідчать, що перед нами постали нові виклики та проблеми. Йдеться не лише про створення та підтримку боєздатності українського війська, а й про його медичне забезпечення. У складі Збройних сил України створено медично-санітарну службу, перед якою постає непросте і надважливе завдання – порятунок життя не лише українських військових, рятувальників, а й цивільного населення. Тож особливо важливим сьогодні є звернення до досвіду національних військових формувань минулого, зокрема Української повстанської армії (УПА), утвореної 1943 р. На той час на порядку денному було створення санітарної служби, яка згодом фактично переросла в Український Червоний Хрест (УЧХ). З огляду на це, варто більше уваги звернути на досвід його функціонування як однієї з референтур УПА.

Дослідники діяльності й організаційного оформлення УПА неодноразово розглядали діяльність медичної служби. Так, наприклад, відомий історик Володимир В'ятрович у праці «Історії нескорених» у доволі стислій формі описав медичну службу УПА, використовуючи переважно спогади учасників УЧХ (В'ятрович та ін., 2023).

Молодий дослідник Олег Олійник у дисертаційному дослідженні значно повніше розкрив діяльність УЧХ, описуючи специфіку його функціонування у відділах і проведенні вишколів (Олійник, 2022). Учений покликався на «Правильник УЧХ» та окремі інструкції при ілюстрації організаційних засад функціонування, щоправда, більше уваги приділяв саме основним напрямам роботи медичної служби. Галина Стародубець торкалася діяльності УЧХ крізь призму функціонування цілого повстанського запілля (Стародубець, 2008). Незважаючи на те, що авторка зафіксувала певні організаційні документи та подала їхній стислий зміст, усе ж вона, як і попередники, була зосереджена на формах роботи УЧХ.

Київський історик Володимир Ковальчук проаналізував основні відмінності в діяльності УЧХ у різних регіонах, та все ж значну увагу приділив опису кадрового складу референтури на Волині й Поліссі (Ковальчук, 2006). Дослідник Іван Патриляк лише побіжно зазначив факт існування референтури УЧХ, зосереджуючись на бойовому досвіді УПА, її національному складі й аналізі тактики (Патриляк, 2024).

Дрогобицький історик Василь Ільницький також торкнувся основних питань функціонування УЧХ, щоправда в Карпатському краї ОУН (Ільницький, 2009; Ільницький, 2012; Ільницький, 2016; Ільницький, 2017). Він подав коротку історію медичної служби УПА, опираючись на численні архівні матеріали. Здебільша дослідник велику увагу приділяв кадровому складу УЧХ, намагаючись реконструювати його мережу. Львівський історик Михайло Романюк висвітлив кадровий склад і подав стислий огляд діяльності УЧХ у масштабах усієї Золочівської округи ОУН (Романюк, 2016).

Дослідниця гендерної історії, зокрема участі жінок у визвольному русі, Леся Онишко велику увагу приділяла функціонуванню УЧХ, щоправда крізь призму долі організаторки медичної служби Катерини Зарицької (Онишко 2002; Онишко, 2007). Авторка проаналізувала різноманітні підходи до утворення УЧХ, навела стислий текст «Правильника УЧХ», увела до наукового обігу нові документи, які стосуються облаштування санітарних пунктів чи поповнення кадрів.

Щодо джерельної бази, якою можна послуговуватися при вивченні цієї проблеми, то це переважно документальні джерела. Частина з них опублікована в багатосерійному виданні «Літопис УПА» (Ріпецький, 1992; Вовк, Павленко, 1999), збірках документів, співупорядником яких став історик Володимир Сергійчук (Кульчицький,

2009; Кульчицький, 2015), також оцифровані матеріали Архіву Центру досліджень визвольного руху, опубліковані на сайті, передовсім матеріали ф. 9 (Збірка документів Миколи Лебеда). Документи, що стосуються організаційних засад діяльності УЧХ, розміщені в т. 29 (Документи групи УПА-Захід) і т. 34 (УЧХ) (АЦДВР-1; АЦДВР-2).

Значний масив інформації містять оцифровані документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України, які теж опубліковані на сайті, зокрема спр. 372 (Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності ОУН) і спр. 376 (Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності «Організації Українських Націоналістів – ОУН» та «Української Повстанської Армії») ф. 13 (Колекція друкованих видань КДБ УРСР). Безпосередньо діяльності УЧХ стосуються т. 17 (Документи, які характеризують заходи і способи збройного бандоунівського підпілля щодо посилення конспірації, методи застосування кодів, шифрів, «мертвого» зв'язку, системи бункерів та інших хитростей у період 1940–1950 рр.), т. 28 (Документи та матеріали ОУН інструктивного характеру за 1942–52 рр. – накази, розпорядження щодо організаційних, господарських та інших питань, форми звітності. Матеріали суспільно-політичної референтури, зв'язку та ін.), т. 88 (Інструкції та вказівки ОУН) (ГДА СБУ-1; ГДА СБУ-2; ГДА СБУ-3).

Отже, можна висувати, що функціонування УЧХ доволі широко представлене в різного роду літературі та джерелах. Проте жоден із дослідників не провів комплексного аналізу організаційно-розпорядчих документів, які б регламентували діяльність УЧХ від часу створення в 1943 р. й аж до ліквідації референтури в 1945 р. Мета статті – провести комплексний аналіз організаційно-розпорядчих документів і вповні висвітлити організаційні засади діяльності УЧХ.

Початки діяльності УЧХ як медичної служби УПА сягають весни 1943 р., що пов'язано з активізацією німецьких каральних акцій на Волині. Останні ж пришвидшували процес утворення нових боївок УПА, а відповідно збільшили кількість повстанців, яка потребувала медичної опіки. Варто наголосити, що в сутичках із ворогами отримували поранення не лише підпільники та повстанці, а не рідко й цивільне населення (В'ятрович та ін., 2023, с. 109). Зі збільшенням інтенсивності боротьби вкрай гостро поставало питання утворення підпільних шпиталів, магазинування медикаментів, пошиття бинтів, бандажів. Тож, очевидно, така праця не могла покладатись лише на плечі місцевих мешканців чи станичних населених пунктів. Усі ці напрями мала охоплювати відповідна спеціалізована структура. Саме такою і стала санітарна служба УПА, на базі якої потім була сформована УЧХ. Варто зазначити, що ці дві організації не злилися в одну, а існували паралельно. Однак їхня співпраця була настільки тісною, що було важко розмежувати їхні компетенції. Проте була одна відмінність у підпорядкуванні: лікар і медичний персонал санітарної служби підпорядковувалися командирів сотні чи куреня, а працівники УЧХ були підзвітні голові УЧХ (Ріпецький, 1992, с. 10). Не можна не відзначити й ролі жіночої референтури ОУН (Організації українських націоналістів), яка теж фактично трансформувалася в УЧХ (Семенюк, 2003, с. 15).

Невідомо, коли точно утворився УЧХ, однак можна впевнено стверджувати, що на осінь 1943 р. це вже була діюча референтура, про що свідчить, низка документів. Один із них – наказ ч. 21 від 2 листопада, з підписом Дмитра Клячківського («Клима Савури»), під назвою «Командирам груп, командантам воєнних округ, Українському Червоному Хрестові». У наказі вказано, що санітарна робота у війську при воєнних

округах передається УЧХ. Командир УПА закликав створити нові санітарні пункти, які підпорядковані санітарному завідувачеві, а через нього – санітарному шефові. За здоров'я повстанців відповідав медичний шеф, якого призначав УЧХ у кожній військовій окрузі. Водночас «Клим Савур» наголосив, що немає розділених компетенцій для лікарів-референтів УЧХ на санітарних пунктах, адже немає правильників, які регламентують їхню діяльність (Вовк, 1999, с. 41). Наказ видано з метою вношування всієї медично-санітарної служби в УПА та прийняття в подальшому відповідних санітарних правильників (Стародубець, 2008, с. 263). Німецькі документи того часу, зокрема замітки до доповіді під назвою «Про національно-український бандитський рух» від 11 листопада 1943 р., підтверджують існування відділу охорони здоров'я (Косик, 1999, с. 332). Водночас можна припустити, що на Волині та Поліссі медична служба виникла ще раніше. Так, у зарядженні (розпорядженні) коменданта заплля району «Іскра» (Костопільського надрайону «Долина» військової округи (ВО) «Заграва») «Невмирущого» (особа коменданта не встановлена) для комендантів жіноцтва й УЧХ від 16 жовтня 1943 р. вказано, що коменданти підрайонів мають організувати шпиталики в селах, де виявлена короста, тобто створити санітарні пункти, де могли б перебувати хворі. Варто звернути увагу й на звіт «Северина» (справжнє ім'я не встановлене) – коменданта військового району ч. 50 (Рівненського надрайону ВО «Богун») за 27 жовтня – 7 листопада 1943 р., у якому він звітував про те, що в кожній станиці вже є санітарні пункти (Ковальчук, 2006, с. 228).

З огляду на це, цілком доречним було видання 10 листопада «Правильника УЧХ», який підписав комендант референтури. Ймовірно, ним була провідниця жіночої сітки ОУН Катерина Зарицька («Монета») (В'ятрович та ін., 2023, с. 109). Її на початку листопада 1943 р. було введено до складу Галицького крайового проводу ОУН. Тоді ж «Монеті» доручене створення крайового проводу УЧХ та його структури (Онишко, 2007, с. 12).

У «Правильнику УЧХ» вказано, що референтура складалася з чотирьох основних відділів: медичного, аптечного, господарчого та харитативного. Медичний відділ очолював медичний шеф-референт УЧХ. Він відповідав за санітарну роботу у війську й запллі, а також за санітарно-освітню роботу. Для цивільного населення мали створити санітарні пункти (медичні амбулаторії). За санітарну роботу в бойових частинах відповідали лікар, фельдшер та санітар, підзвітні медичному шефові. Лікар оглядав стрільців і приймав хворих в амбулаторії. Фельдшер допомагав у бою та в період дислокації на певній ділянці, збирав медикаменти для санітарів. Він подавав звіт медичному шефові двічі на місяць. Санітар надавав першу допомогу в бою, доставляв хворих у перев'язочний пункт і всіляко допомагав фельдшерові.

Аптечний відділ очолював шеф однойменного відділу. У станиці за аптечну роботу відповідала головна гігієністка села. Гігієністки займалися сортуванням і збіркою зілля, пошуком та магазинуванням ліків і перев'язочних матеріалів. Гігієністка села через районову контактувала безпосередньо з шефом аптечного відділу в районі. Останній мобілізував ліки, керував збіркою лікарських рослин, організовував аптечні бази й аптеки, виготовляв рецепти для шпиталів і відділів, відповідав за магазинування ліків, виготовляв аптечні препарати. Він підпорядковувався надрайонному шефові та районному комендантові УЧХ (Вовк, 1999, с. 107–109).

Господарський відділ очолювала господарча, яка звітувала перед комендантом. До її обов'язків належало: організація трикотажних артілей, пряділень, ткалень, пра-

лень, консервація овочів і ярини, виготовлення макаронів і сухарів, допомога в інших збірках. Також господарча вела книги приходу та розходу виробу, перебирала від загальної господарки різне майно.

Харитативний відділ займався опікою над родинами членів ОУН та УПА, засудженими, заарештованими, дітьми-сиротами та вдовами (Гірна, 2022, с. 237).

Правильник встановлював норму харчування для хворих, яка могла бути збільшена за приписом лікаря, визначав уміст санітарної та фельдшерської аптечки. Крім цього, у ньому було прописано основну програму гігієнічного вишколу, регламентовано правила військової дисципліни у шпиталях, організовано розпорядок дня, обов'язковий для хворих і персоналу. Шпиталем керував завідувач, сестрами-санітарками опікувалася сестра-господиня. Шпиталь охоронявся, а персонал не мав права покидати його без дозволу адміністратора чи коменданта УЧХ (Вовк, 1999, с. 111–113).

Необхідно зауважити, що спостерігалися певні відмінності між функціонуванням УЧХ на Волині й Поліссі та, наприклад, на Західноукраїнських землях (ЗУЗ) – вони були структурними. Так, на Волині це були референтури, які діяли за схемою: округа → надрайони → райони → кущі → станиці. Також було створено багато санітарних пунктів. Мережа УЧХ на ЗУЗ була побудована за територіальним принципом. Кожна провідниця УЧХ, яка була одночасно провідницею жіночої сітки ОУН, входила до складу Проводу, проводу району, округи, області чи краю (Ковальчук, 2006, с. 227).

Загалом, було встановлено чітку систему підпорядкування референтам різного рівня: районний підпорядковувався повітовому, повітовий – окружному, окружний – обласному, а обласний – крайовому провідникові УЧХ (Олійник, 2022, с. 177). Варто зазначити, що у проводі Карпатського краю ОУН референтури УЧХ не існувало (Ільницький, 2016, с. 214).

Не менш важливим для регулювання роботи УЧХ був «Наказ керівникам УПА та запілля, політичним керівникам про інтенсивну політичну роботу» № 22, який 26 листопада 1943 р. видав командир УПА «Панас Мосур» (ше одне псевдо Д. Клячківського). Адресований він командирам груп, комендантам запілля, політкерівникам та УЧХ. Аргументуючи доцільність змін в організації поверненням на українські землі московських окупантів, командир закликав усіх проводити інтенсивну політично-виховну роботу, залучити до референтур, зокрема й до УЧХ, ідейних членів ОУН, симпатиків УПА. Найсвідоміші жінки і пропагандистки мали залучитися до роботи в новому відділі у складі УЧХ – суспільно-політичної роботи. Вони повинні були проводити політвиховну роботу серед членів референтури, поранених бійців і загалу жіноцтва (Вовк, 1999, с. 43).

У жовтні 1944 р. крайовий осередок УЧХ видав «Інструкцію ч. 1», у якій вказав, що засадничих змін у роботі референтури немає. Однак з'являються нові напрями, яких потрібно дотримуватися від часу видання наказу. Зокрема, серед організаційних інструкцій можемо виділити такі: посилення конспірації УЧХ, щоби виглядало так, що існують лише відділи, а санітарної охорони немає; відокремлення людей, що працюють фахово в організації, від тих, які є її членами; запровадження вживання кодів та шифрів в організаційних звітах; ведення пропаганди серед жіноцтва, щоб запобігти мобілізації жіночої праці в Донбасі, організованій більшовиками; перебрання до праці в теренах дівчат, які активно працюють в інших референтурах; усередині сітки УЧХ розірвання всіх ділових зв'язків, окрім санітарних. Санітарні й аптекарські

інструкції охоплювали: організацію шпиталів та амбулаторій на зимовий період; розкидання хворих селами і хатами, забезпеченими криївками; переведення обласних, окружних чи повітових аптекарів на посади фельдшерів-лікарів, передання аптеки жінкам, що займаються господаркою та переховуванням ліків; налагодження санітарної та господарської співпраці між відділами. Серед основних нововведень у ділянці господарства були: активна співпраця з жіночою сіткою: перетворення фруктів у мармоляду (повидло) і соки для хворих; ретельний огляд усіх жіночих речей із магазинів для користування жіночої сітки; підготування теплих речей на зиму; збільшення кількості миловарень та виготовлення мила; застосування тяжких кар, зокрема й розстрілів, за крадіжки (АЦДВР-2).

Потрібно було дбати про ефективність суспільної опіки, оскільки збільшилася кількість підпілля. Для цього – провести перепис родин і людей, які цього потребують. Також вказано, що потрібно проводити одно- чи дводенні фахово-політичні вишколи кур'єрок, санітарок, інформаторок, харчових та інших для коригування морального стану жіночої сітки. У теренах роботу вели інформаторки, які не входили до складу Проводу (АЦДВР-2).

Наказ № 2/44 від 27 серпня 1944 р. «До Теренових Проводів ОУН областей: Станиславів, Дрогобич і Перемишль», який підписав виконувач обов'язків керівника військового штабу УПА Захід-Карпати Олександр Луцький («Богун»), також прописує функції УЧХ. Зазначено, що військовий референт у порозумінні із провідником терену та жіночою референтурою (УЧХ) має подбати про те, що в терені, де є відділи, повинні бути організовані шпиталі із відповідним медичним персоналом і медикаментами. УЧХ у співпраці з провідником терену й військовим референтом займалися: організацією шпиталів; мобілізацією медичних і фармацевтичних кадрів; збиранням ліків та приладдя, необхідних для роботи у шпиталях; організацією суспільної опіки для втікачів разом із господарським референтом (АЦДВР-1).

Вдосконалення служби здоров'я (СЗ) тривало. Так, 14 жовтня 1944 р. було видано спеціальний наказ УЧХ. До штабів військових округ чи груп УПА вводилися посади медиків-фельдшерів, які підпорядковувалися крайовим лікарям УЧХ, але безпосередньо виконували накази начальників тилу штабів ВО та груп. Вони стежили за станом здоров'я особового складу відділів, допомагали сотенним і чотовим санітарам (Кентій, 1999, с. 26).

Провід ОУН 15 листопада 1944 р. видав «Інструкцію крайовим провідникам про зміцнення підрозділів ОУН–УПА та удосконалення засобів антирадянської боротьби». Оцінюючи міжнародну ситуацію, керівництво ОУН дало вказівки готуватися до подальшої зтяжної боротьби, особливо взимку. У цьому контексті було розроблено перелік нововведень у кожній ділянці, наприклад, у сфері пропаганди, служби безпеки, військової справи, та, очевидно, медичної служби. Зазначено, що за працю в УЧХ на всіх рівнях відповідає жіноцтво, а робота проходить у трьох основних напрямках: перший – служба здоров'я (здійснення медичної опіки, охорона здоров'я підпільників та цивільного населення), другий – суспільної господарки (виготовлення та магазинування ліків, речей першої необхідності) третій – розвідки, зв'язку і пропаганди (вербування молоді, жіноцтва, політвиховна робота, всебічний аналіз та моніторинг ситуації в терені). Відділ (підреферентуру) СЗ мали очолювати лікарі-фахівці або медики-фельдшери. Вони підзвітні провідникам УЧХ і повинні тісно співпрацювати із фармацевтично-аптечною підреферентурою. Окрім цього, рекомендовано проводити

медико-санітарні курси для підвищення фаховості кадрів, інвентаризацію ліків і хірургічного приладдя, дбати про заготівлю та продукцію ліків (збір зілля, організацію окружних аптек). У цій інструкції міститься покликання на іншу, датовану 20 жовтня 1944 р., яка закріплювала за СЗ обов'язок організовувати приміщення для опіки над пораненими і хворими.

Провід зазначав, що відділ суспільної опіки з якихось причин не справлявся зі своїми завданнями. Тому органи УЧХ мали посилити контроль за суспільною опікою над в'язнями, допомогою родинам членів, які загинули або змушені були залишити незабезпечену родину, опікою над дітьми членів, які залишилися сиротами, допомогою українському населенню, що потерпіло внаслідок стихійних нещасть чи переслідувань окупанта (Кульчицький, с. 155–156). Це свідчить про те, що Провід ОУН мав стійке бачення продовження визвольного руху і виведення відділів УЧХ із застою.

Однак уже 22 січня 1945 р. Чортківський окружний провід ОУН видав Інструкцію, якою значно обмежив повноваження УЧХ, порівняно з описаною вище. Робота відбувалася лише у трьох напрямках: СЗ, фармацевтично-аптекарський відділ, суспільна опіка. СЗ очолювали лікарі, фельдшери, медики, як чоловіки, так і жінки. Вони підпорядковувалися керівництву СЗ, а організаційно залежали від провідників УЧХ. Фармацевтично-аптекарський відділ займався заготівлею та виготовленням ліків, а суспільної опіки – опікою над заарештованими, родичами членів, які загинули чи залишили сім'ю з метою забезпечення безпеки близьких. Окрема опіка застосовувалася над малозабезпеченими родинами підпільників та над сиротами. Здійснювалася допомога цивільному українському населенню, яке зазнало матеріальних збитків внаслідок бойових дій. Також вказано, що проводилися систематичні медико-санітарні курси для розширення кадрового складу та з метою підвищення кваліфікації кадрів (ГДА СБУ-1).

У лютому провід ОУН видав Інструкцію № 11/45 про перехід до нелегальних методів діяльності на звільнених радянських і суміжних територіях. Готуючись до повернення радянських військ й окупаційного режиму на тлі фронтових поразок Німеччини, вище керівництво давало вказівку підготуватися до періоду відновлення спроб ліквідації українського визвольного руху більшовиками. У контексті цього, як тільки можливо, треба було редукувати, тобто скоротити чи розформувати, вищі господарські референтури, УЧХ та організаційні референтури (Кульчицький, 2015, с. 249). Водночас в іншій Інструкції від 10 лютого 1945 р. порушено питання звітування в УЧХ. У ній зазначено, наприклад, що з питань суспільної опіки звітуватиме заступниця надрайонної провідниці перед провідницею. Надрайонна провідниця УЧХ щодо питання надання допомоги населенню консультувалася з надрайонним провідником терену (ГДА СБУ-3).

Вже 22 липня 1945 р. провід ОУН видав спеціальне доручення, згідно з яким УЧХ як окрема референтура був ліквідований. Відповідно до нього, жінки, які були досі зайняті в УЧХ, переводилися в інші референтури. СЗ підпорядковувалися безпосередньо тереновим провідникам. По районах і кущах досі залишалися санітарні пункти, які обслуговували ті ж люди, що й раніше. Все майно УЧХ переходило до господарчої референтури, як і обов'язок проводити суспільну опіку (ГДА СБУ-2). Лікарі й інші фахівці (наприклад, дантисти) відтепер мали підпорядковуватися надрайонним провідникам. Окружні склади медикаментів переходили у власність тих

надрайонів, на території яких вони розміщувалися до видання доручення (Льницький, 2016, с. 216).

Однак доручення про ліквідацію УЧХ усе ж не призвело до зникнення медичної служби. Зокрема, УЧХ ще продовжував діяти на Холмщині. Так, наприклад, в одному зі звітів за час від 1 жовтня до 1 листопада 1946 р. окружної УЧХ на Холмщині Марії Кухарук («Тирси»), зазначено, що районів організації малоактивні, інші – конспіруються, проте боївки й відділи лікарями забезпечені, працюють санітари й фельдшер. Про продовження діяльності УЧХ, нехай і обмеженої, свідчить й те, що Катерина Зарицька («Монета») була крайовим референтом до 1947 р., а на посаді її змінила Галина Дидик («Анна»), яка виконувала ці обов'язки впродовж 1947–1949 рр. (Содоль, 1994, с. 36). Зрештою, продовжувалася робота і над створенням методично-інструктивних матеріалів для медиків і санітарів. Так, наприклад, Олег Король («Бурунда»), окружний референт УЧХ Дрогобиччини, у вересні 1946 р. написав працю «Техніка спинювання кровотеч» (Льницький, 2016, с. 219).

Отже, як бачимо, в умовах складної підпільної боротьби референтура УЧХ практично повністю взяла на себе функцію медичної та соціальної опіки над підпільниками й місцевим населенням. Її діяльність, фактично, стала виразником руху Опору та мала підтримку серед цивільних. УЧХ поділялася на певні відділи, кожен із яких мав розмежовані напрями роботи. Крім цього, було встановлено систему підпорядкування за територіальним принципом, а відтак і систему звітності. Діяльність УЧХ регламентував «Правильник УЧХ», накази й інструкції Проводу. Основу УЧХ склали переважно дівчата, учасниці жіночої сітки ОУН. До кінця 1944 р. функції УЧХ розширювалися, однак уже 1945 р. референтуру ліквідували. Та це, очевидно, не свідчило про зникнення медичної опіки над повстанцями та цивільними, а значить – боротьба тривала.

Попри все, відкритим залишається питання кадрового складу УЧХ, реконструкції мережі відділів. Також особливо важливе сьогодні більш повне дослідження напрямів діяльності медичної служби, зокрема відділу суспільної опіки. Для цього доцільно здійснити архівні пошуки та ввести до наукового обігу нові джерела, провести аналіз кримінальних справ. Це дасть змогу здійснити комплексний та повний аналіз діяльності УЧХ із 1943 р. по 1945 р.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АЦДВР-1: Архів Центру дослідження визвольного руху (АЦДВР), ф. 9, т. 29. <http://avr.org.ua/viewDoc/10094/>

АЦДВР-2: АЦДВР, ф. 9, т. 34. <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/10173>

Вовк, О., Павленко, І. (упоряд). (1999). *Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали*, 2. Київ; Торонто: Літопис УПА (Літопис УПА. «Нова серія»).

В'ятрович, В., Забілий, Р., Дерев'яний, І., Содоль, П. (2023). *УПА. Історія нескорених*. 4-те вид. Київ: Наш Формат.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів СБУ (ГДА СБУ), ф. 13, спр. 372, т. 17. АЦДВР. <https://avr.org.ua/viewDoc/11779>

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 28. АЦДВР. <https://avr.org.ua/viewDoc/2385>

ГДА СБУ-3: ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 88. АЦДВР. <https://avr.org.ua/viewDoc/3434>

Гірна, Н. М. (2022). Медична служба в українських національних збройних формуваннях (на прикладі Української Повстанської Армії). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 235–241.

Льницький, В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952)*. Дрогобич: Вимір.

Льницький, В. (2012). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Льницький, В. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954)*. Дрогобич: Посвіт.

Льницький, В. (2017). Основні форми співпраці українського визвольного руху з різними соціальними групами населення у Карпатському краї ОУН. *Східноєвропейський історичний вісник*, 2. Дрогобич: Посвіт, 64–70.

Кентій, А. В. (1999). *Українська повстанська армія в 1944–1945 рр.* Київ.

Ковальчук, В. (2006). *Діяльність ОУН(б) і Запілля УПА на Волині й південному Поліссі (1941–1944 рр.)*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Косик, В. М. (упоряд.). (1999). *Україна в Другій світовій війні у документах. Збірник німецьких архівних матеріалів: у 4 т. (Т. 3: (1942–1943))*. Львів.

Кульчицький, С. (відп. ред.). (2009). *ОУН і УПА в 1944 році. Документи: в 2 ч., 2. Київ*.

Кульчицький, С. (відп. ред.). (2015). *ОУН і УПА в 1945 році. Збірник документів і матеріалів: у 2 ч., 1. Київ*.

Олійник, О. В. (2022). *Діяльність Червоного Хреста у Галичині в першій половині ХХ століття* [дис. ... д-ра філос., Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника]. <https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/11/%D0%9E.%D0%9E.%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%92%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%A5%D0%A0%D0%95%D0%A1%D0%A2.-%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%9E..pdf>

Онишко, Л. (2002). *Катерина Зарицька. Молитва до сина*. Львів: Світ.

Онишко, Л. (2007). «Нам сонце всміхалось крізь ржавії грати...». *Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі*. Львів; Торонто: Літопис УПА.

Патриляк, І. (2024). *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 роках*. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля.

Ріпецький, М. (упоряд.). (1992). *Медична опіка в УПА, 23*. Торонто; Львів: Літопис УПА (Літопис Української повстанської армії).

Романюк, М. (2016). *Золочівська округа ОУН у національно-визвольному русі (1937–1953): монографія*. Львів.

Стародубець, Г. (2008). *Генега українського повстанського запілля: монографія*. Тернопіль: Підручники і посібники.

Семенюк, С. (2003). До початків творення УПА на Волині. *Визвольний шлях*, 10(667), 14–15.

Содоль, П. (1994). *Українська Повстанча Армія, 1943–49: довідник*. Нью-Йорк: Пролог.

REFERENCES

- Arkhiv Tsentru doslidzhen vizvolnogo rukhu (ATsDVR), f. 9, t. 29 <http://avr.org.ua/viewDoc/10094/> (in Ukrainian).
- ATsDVR, f. 9, t. 34. <http://avr.org.ua/index.php/viewDoc/10173> (in Ukrainian).
- Vovk, O., Pavlenko, I. (Comps.). (1999). *Volyn i Polissia: UPA ta zapillia 1943–1944. Dokumenty i materialy*, 2. Kyiv; Toronto: Litopys UPA (Litopys UPA. «Nova serii») (in Ukrainian).
- Viatrovych, V., Zabilyi, R., Dereviani, I., & Sodol, P. (2023). *UPA. Istoriia neskorenykh*. 4-te vyd. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).
- Haluzevyi derzhavnyi arkhiv SBU (HDA SBU), f. 13, spr. 372, t. 17. ATsDVR. <https://avr.org.ua/viewDoc/11779> (in Ukrainian).
- HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 28. ATsDVR. <https://avr.org.ua/viewDoc/2385> (in Ukrainian).
- HDA SBU, f. 13, spr. 376, t. 88. ATsDVR. <https://avr.org.ua/viewDoc/3434> (in Ukrainian).
- Hirna, N. M. (2022). Medychna sluzhba v ukrainskykh natsionalnykh zbroinykh formuvanniakh (na prykladi Ukrainskoi Povstanskoii Armii). *Zaporizhzhia Historical Review*, 6(58), 235–241 (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952)*. Drohobych: Vymir (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2012). *Provid OUN Karpatskoho kraiu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954)*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).
- Ilnytskyi, V. (2017). Osnovni formy spivpratsi ukrainskoho vyzvolnogo rukhu z riznymi sotsialnymy hrupamy naselennia u Karpatskomu kraiu OUN. *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk*, 2. Drohobych: Posvit, 64–70 (in Ukrainian).
- Kentii, A. V. (1999). *Ukrainska povstanska armiiia v 1944–1945 rr.* Kyiv (in Ukrainian).
- Kovalchuk, V. (2006). *Diialnist OUN(b) i Zapillia UPA na Volyni y pivdennomu Polissi (1941–1944 rr.)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).
- Kosyk, V. M. (Comps.). (1999). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh. Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv: u 4 t. (T. 3: (1942–1943))*. Lviv (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, S. (Ed.). (2009). *OUN i UPA v 1944 rotsi. Dokumenty: v 2 ch., 2*. Kyiv (in Ukrainian).
- Kulchytskyi, S. (Ed.). (2015). *OUN i UPA v 1945 rotsi. Zbirnyk dokumentiv i materialiv: u 2 ch., 1*. Kyiv (in Ukrainian).
- Oliinyk, O. V. (2022). *Diialnist Chervonoho Khresta u Halychyni v pershii polovyni XX stolittia* [Doctoral thesis, Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka]. <https://vad.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/156/2022/11/%D0%9E.%D0%9E.%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%92%D0%9E%D0%9D%D0%98%D0%99-%D0%A5%D0%A0%D0%95%D0%A1%D0%A2-%D0%9E%D0%9B%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98%D0%9A-%D0%9E.pdf> (in Ukrainian).
- Onyshko, L. (2002). *Kateryna Zarytska. Molytva do syna*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Onyshko, L. (2007). «*Nam sontse vsmikhalos kriz rzhavii graty...*». *Kateryna Zarytska v ukrainskomu natsionalno-vyzvolnomu rusi*. Lviv; Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2024). *Peremoha abo smert. Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh u 1939–1960 rokakh*. Kharkiv: Klub Simeinoho Dozvillia (in Ukrainian).

Ripetskyi, M. (Comp). (1992). *Medychna opika v UPA, 23*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (Litopys Ukrainskoi povstanskoi armii) (in Ukrainian).

Romaniuk, M. (2016). *Zolochivska okruha OUN u natsionalno-vyzvolnomu rusi (1937–1953): monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2008). *Heneza ukraïnskoho povstanskoho zapillia: monohrafiia*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).

Semeniuk, S. (2003). Do pochatkiv tvorennia UPA na Volyni. *Vyzvolnyi shliakh, 10(667)*, 14–15 (in Ukrainian).

Sodol, P. (1994). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–49: dovidnyk*. New York: Proloh (in Ukrainian).

Lidiia MAZURCHAK

PhD student of the Department History of Ukraine and Law

Faculty of History, Pedagogy and Psychology

I.Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0474-984X>

e-mail: lidiia.mazurchak@dspu.edu.ua

ORGANIZATIONAL PRINCIPLES OF THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN RED CROSS IN THE RANKS OF THE UKRAINIAN REBELLION ARMY IN 1943–1945

The article is devoted to the organizational principles of the activity of the Ukrainian Red Cross in the ranks of the Ukrainian Rebel Army in the period from 1943 to 1945. The author points out the need to refer to the experience of the past, in particular the experience of the Ukrainian Rebel Army and its medical service – the Ukrainian Red Cross (UCH) in the context of the latest Russian-Ukrainian war. First, the author gives the historiography of the problem, then the analysis of documentary sources is carried out. The article analyses a number of organizational and administrative documents, instructions that illustrate the structure and functioning of the medical service. The transformation of the activity of UChH from the beginning of its establishment to the liquidation of the reference office is highlighted.

The author considered the beginning of the activity of the Ukrainian Red Cross as a medical structure of the Ukrainian Insurgent Army. It was determined that as of the fall of 1943, the medical service already existed, as evidenced by the documents of the UPA commanders. Attention is focused on the role of the women's reference staff of the Organization of Ukrainian Nationalists in the creation and functioning of medical structures. The author provided information about vital steps in the organization of medical care, the creation of sanitary stations and work with medicines. In addition, a detailed analysis of the Guidebook of the Ukrainian Red Cross, which is the main document that regulated the activities of the Ukrainian Red Cross, was carried out.

This study examines the process of improving medical services during the years 1944–1945, with a particular focus on key documents and instructions issued during this period. These documents addressed the organization of medical services, the training of

personnel, the procurement and production of medicines, and the provision of care to various segments of the population. Special attention is given to the significant changes in regulations and orders that occurred in January and February 1945, when the Organization of Ukrainian Nationalists called for a transition to a semi-legal status and the downsizing of certain structures.

The author highlighted the process of liquidation of the Ukrainian Red Cross in 1945, the functions of which were redistributed among other reference agencies. Despite this, the medical service did not disappear completely, and the UCH continued to function in some territories, in particular in the Kholm region.

The study emphasizes the need for a more thorough investigation into the personnel structure and reconstruction of the UCH departments. Additionally, further research is proposed to explore specific areas of the medical service's activities, particularly the department of public care. It is proposed to conduct archival searches and analysis of criminal cases in order to obtain a more complete understanding of the activities of the Ukrainian Communist Party during the years of the underground struggle.

Key words: Ukrainian Red Cross, reference office, sanitary service, OUN leadership, health service.

УДК 329.73 ОУН-УПА(477)"1940/1950":930.1(=161.2-054.72)(09)(045)"20"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-173-194

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>
e-mail: vfutala@ukr.net*

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛІСТИЧНЕ ПІДПІЛЛЯ ТА ПОВСТАНСЬКИЙ РУХ НА ДРОГОБИЧЧИНІ В 1940–1950-х РОКАХ: СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ

В історіографічному аспекті розглянуто сучасні тенденції та перспективні напрями дослідження діяльності підпільно-повстанських структур на Дрогобиччині в 40–50-х роках ХХ ст. Доведено, що після 1991 р. українські історики не тільки поглибили наявні знання про український визвольний рух у краї, а й розширили діапазон наукового пошуку. Встановлено, що найбільше їхнє досягнення – уведення до наукового обігу численних архівних матеріалів, що посприяло збагаченню наукових історичних знань про будову і керівний склад Дрогобицької округи ОУН, бойові дії підпілля ОУН та загонів УПА, форми й методи боротьби комуністичного режиму проти українського самостійницького руху. З'ясовано, що сьогодні історична наука має значно більше інформації про учасників національно-визвольної боротьби. Наголошено на важливості актуалізації питань, пов'язаних із діяльністю Дрогобицького обласного проводу ОУН(б).

Зазначено, що перед дослідниками стоїть завдання продовжити наукову історичну реконструкцію українського визвольного руху у краї, зокрема необхідно з'ясувати повний склад Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) та простежити діяльність цієї структури від осені 1941 р. до кінця 1944 р. Виявлено брак інформації про її чільних діячів. Крім того зауважено, що додаткових знань потребує проблема формування, оперативного керівництва та масштаб бойових дій структурних підрозділів УПА ВО-5 «Маківка» (1943–1944) і ТВ-24 «Маківка» (1945–1949). Підтверджено актуальність питання місця й ролі ГКЦ у військово-політичній, виховній і пропагандивній діяльності ОУН та УПА, стосунків українського повстанського руху з єврейським населенням та українсько-польського протистояння в роки Другої світової війни на теренах регіону. Висловлено сподівання, що й надалі триватимуть пошук та актуалізація джерельної бази українського руху Опору часів Другої світової війни та повоєнного періоду.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічне джерело, український національно-визвольний рух, ОУН, УПА, Дрогобиччина, військова округа, тактичний відтинок.

Дослідження українського національно-визвольного руху 1940–1950-х років упродовж останніх двох десятиліть переживає в нашій країні справжнє піднесення. Могутнім поштовхом для формування нового бачення цієї проблеми став фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності Організації українських націоналістів (ОУН) і Української повстанської армії (УПА) та реалізовані впродовж 1998–2005 рр. наукові проєкти авторського колективу цього підсумкового документа – Анатолія Кентія, Юрія Шаповала, Володимира Дзьобак, Олександра Лисенка, Івана Патриляка, Ігоря Ільюшина, Георгія Касьянова й ін. Безсумнівно, історичні уроки боротьби підпільно-повстанських структур за незалежність та соборність України в період Другої світової війни і в перше повоєнне десятиліття – значущий чинник сучасної державної політики національної пам'яті українського народу. Справді героїчні та трагічні події в Україні, пов'язані з Революцією Гідності й російською військовою агресією, ще раз підтвердили, що спадщина ОУН і УПА стала складовою національної ідентичності більшості українців.

Одна з особливостей українознавчих студій – нахил до мікроісторії руху українських націоналістів, його регіональної специфіки. З-під пера фахових дослідників і краєзнавців вийшли десятки праць про діяльність ОУН та УПА на Дрогобиччині, які потребують історіографічного аналізу задля визначення основних тенденцій, пріоритетних напрямів, здобутків і перспектив вивчення проблеми. Тим паче, що критико-аналітичних розвідок надто мало, порівняно з наявною кількістю конкретно-історичних досліджень.

На Всеукраїнській науково-практичній конференції, що відбулася 2015 р. у Дрогобичі і була присвячена краєзнавчим аспектам українського визвольного руху першої половини ХХ ст., Василь Ільницький зробив узагальнювальний огляд наукової та краєзнавчої літератури з різних питань боротьби українців проти радянських окупантів у Карпатському краї ОУН протягом 1945–1954 рр. (Ільницький, 2015а). Автор цих рядків також вивчав в історіографічному аспекті задекларовану проблему, однак через широкі часові межі обмежився стислим анотативним оглядом наукового доробку представників різних історіографічних напрямів і періодів (Футала, 2015). Це – по-перше. А по-друге – після оприлюднення їхніх напрацювань (2015) в академічному житті західного регіону України відбулися події (публікація та презентація документальних матеріалів і монографій, проведення наукових конференцій тощо), які спричинили певний суспільний резонанс, а відтак вимагають науково виважених оцінок.

Мета статті – здійснити спеціальний комплексний аналіз різножанрової та різновидової літератури, створеної в незалежній Україні, що містить знання про український національно-визвольний рух 1940–1950-х років на Дрогобиччині, з'ясувати ступінь вивчення проблеми, виділити малодосліджені й не вивчені питання.

Наукова вартість історичного дослідження залежить від його джерельної бази, тобто сукупності або системи джерел різного походження, різноманітних типів, родів, видів і різновидів, що акумулюють оптимальну інформацію про історичний процес, явище, подію тощо (Калакура та ін., 2002, с. 86). Актуалізована джерельна база (тобто історіографічно засвоєна через археографічні публікації) українського руху Опору на західноукраїнських землях, зокрема Дрогобиччині, неухильно збагачується шляхом обнародування текстів документів із фондів державних, галузевих державних, громадських і приватних архівів в Україні й за кордоном. Основна специфічна риса,

як влучно висловився Георгій Папакін, – постійне поповнення джерел дослідження за рахунок віднайдення нових «бідонних архівів» (Папакін, 2017, с. 84–85, 89). Вивченням та оприлюдненням документальних матеріалів займаються науково-дослідні інституції та історики-ентузіасти. Так, дуже корисні для з'ясування закономірностей українського визвольного руху документи, розміщені у 3–7 томах нової серії «Літопису УПА» (Черченко, Вовк, Павленко, 2001; Лозицький, Павленко, Кентій, 2002; Лозицький, Павленко, Кентій, 2003; Лозицький, Абрамова, Павленко, Кентій, 2003; Лозицький, Деркач, Павленко, Кентій, 2003). Тут зібрані установчі документи й матеріали Центрального комітету Комуністичної партії (більшовиків) України (ЦК КП(б)У) про організацію боротьби з українським національно-визвольним рухом на теренах західних областей України протягом 1943–1959 рр. Усі подані матеріали – інформаційно-звітні. Добрим підґрунтям для дослідження збройної та ідеологічної протидії радянського режиму українським націоналістичним організаціям, використовуваним засобів і методів є чергова книжка п'ятитомного видання документів та матеріалів Володимира Сергійчука (Сергійчук, 2005). Велику археографічну роботу виконав і співробітник видавничого комітету «Літопис УПА» Петро Содоль, який зібрав і впорядкував документи (головно, оперативні звіти) про карпатську групу УПА «Говерля» (Содоль, 1990а). У третій частині книжки вміщено звіти командира 24-го (Дрогобицького) тактичного відтинку (ТВ-24) «Маківка» Степана Стебельського («Хріна»). Ці донесення відтворюють діяльність п'яťох сотень у 1947–1948 рр. і частково за межами цього часу. Зокрема, описано бої сотень імені «Богдана Хмельницького» – відділ 90, «Басейн» – 91, «Булава» – 92, «Лемки» – 95 та «Сурма» – 69. Крім того, опубліковано представлення до відзначення 79 вояків УПА. Майже кожна номінація на пошану подає деталі героїзму під час бойових дій (Содоль, 1990а, с. 153–288).

У сфері евристичної та камеральної археографії успішно зарекомендували себе і дрогобицькі історики Василь Ільницький та Микола Галів. Один із їхніх едиційних доробків (Ільницький, Галів, 2009) містить 42 документи українського підпілля, які розкривають структуру й діяльність Служби безпеки (СБ) ОУН на Дрогобиччині в 1944–1951 рр. Тематично вони згруповані у три блоки: 1) структура, кадровий склад та окремі організаційні аспекти СБ ОУН на Дрогобиччині; 2) протоколи та повідомлення СБ ОУН (1944–1951); 3) інформаційно-агентурні матеріали СБ ОУН. У передмові збірника укладачі слушно зауважили, що «для історичної науки публікація таких матеріалів дозволяє простежити і дослідити діяльність спеціальних служб у межах однієї округи, надрайону чи району, показати масштаби боротьби українського визвольного руху проти репресивно-каральної системи» (Ільницький, Галів, 2009, с. 9). На відміну від окремих українських дослідників, які вважають діяльність СБ ОУН плямою на всій історії національно-визвольної боротьби, В. Ільницький та М. Галів, не вагаючись, ствердили: «... ця референтура в українському визвольному русі відіграла колосальну роль. Протягом десятиліть жорстокої боротьби з найсильнішими у світі репресивно-каральними органами (польськими, німецькими, радянськими) СБ проявила себе на рівні зі світовими спеціальними службами. ... саме завдяки умілій боротьбі СБ ОУН проти ворожої агентури, провокацій, а також відкритої бойової та пропагандистської діяльності збройна визвольна боротьба українського народу тривала аж до середини 50-х років ХХ століття» (Ільницький, Галів, 2009, с. 21–22).

Варті уваги опубліковані документи СБ ОУН і відділів УПА про антиукраїнські акції поляків (як польських поліцаїв на службі в німців, так і польських підпільників)

проти українського мирного населення та націоналістичного підпілля, а також про антипольські акції загонів УПА й боївок ОУН на Дрогобиччині протягом 1943–1944 рр. (Ільницький, Галів, 2008). У вступній статті автори представили україноцентричне бачення причин, перебігу та наслідків українсько-польського міжнародного збройного конфлікту часів Другої світової війни. За їхніми спостереженнями, кульмінація цього протистояння на Дрогобиччині припала на першу половину 1944 р. (Ільницький, Галів, 2008, с. 27).

Стане в нагоді дослідникам і нововіднайдена архівно-кримінальна справа Віллі Морлока – заступника керівника гестапо («по українській лінії») Дрогобича від липня 1941 р. до серпня 1944 р., яку ввів до наукового обігу Василь Ільницький у матеріалах Всеукраїнської наукової конференції «Дрогобич і Дрогобиччина в історичній ретроспективі (XIX – початок XXI ст.)» (Ільницький, 2017b). Цей документ, як слушно вважає автор, – важливе джерело для комплексного дослідження історії Дрогобича періоду нацистської окупації, бо містить характеристику структури та керівного складу міської таємної поліції, розкриває форми і методи її роботи, а також охоплює інформацію про репресивну політику окупантів щодо українського націоналістичного підпілля. В іншій публікації В. Ільницький проаналізував документи радянських репресивно-каральних органів про боротьбу з українським національно-визвольним рухом, зокрема з молодіжною його течією (Ільницький, 2017d).

Цей же автор у колективній англійській монографії опублікував розділ, у якому схарактеризував історичні джерела про діяльність українського визвольного руху в Карпатському краї ОУН 1945–1954 років. При цьому запропонував таку класифікацію першоджерел: 1) документи ОУН і УПА; 2) документи репресивно-каральних органів УРСР; 3) документи партійних органів; 4) спогади учасників українського національно-визвольного руху; 5) періодичні видання (Іlnytskyi, 2019). Суттєвим доповненням до документальних видань науковців Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича «1939. Західні землі України» (1999) (упоряд. Микола Литвин та ін.) і «Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т.» (1996–2002) (упоряд. Юрій Сливка та ін.) став архівно-археографічний проєкт В. Ільницького та М. Галіва, що вийшов друком 2020 р. у видавництві «Гельветика» (Ільницький, Галів, 2020). У книжці вміщені інформаційно-звітні документи, які зберігаються у фондах Галузевого державного архіву Служби безпеки України (ГДА СБУ) і висвітлюють репресивні заходи радянських органів влади на західноукраїнських землях у 1939–1953 рр. Збірник охоплює такі тематичні розділи: депортації і переселенські акції, заходи щодо репатріантів, порушення «соціалістичної законності», показові судові процеси, репресії щодо духовенства і вірян, переслідування інтелігенції, боротьба з молодіжними організаціями, агентурна робота радянських спецорганів, діяльність агентурно-бойових груп, боротьба з націоналістичним підпіллям, заходи щодо колективізації селян.

Важливе історичне й історіографічне джерело – документи особового походження, зокрема мемуари. Добру послугу дослідникам і широкому читачьому загалові зробив уже згаданий П. Содоль, стараннями якого вийшов ще один том основної серії «Літопису УПА» (Содоль, 1990b). У першій частині цієї книжки вміщено мемуарно-історичні статті командира четвертої військової округи (ВО-4) УПА-Захід Івана Бутковського, в одній із яких він подав загальні дані про витоки УПА на Прикарпатті, зокрема у Дрогобицькій обл., а також про найважливіші бої і сутички з окупантами

(Содоль, 1990b, с. 19–41). Григорій Костюк («Незламний») описав своє перебування в «Підкарпатським» курені від квітня до серпня 1945 р. Автор, зокрема, присвятив багато уваги рейдові куреня у травні по Дрогобицькій обл., а саме: Сколівщині, Турківщині та Самбірщині (Содоль, 1990b, с. 103–121). Стаття невідомого автора під назвою «Повстанське Різдво» (опублікована в брошурі «У боротьбі за волю – Під бойовими прапорами УПА», виданій 1946 р. у ВО VI УПА-Захід на Закерзонні) подає короткий опис бою сотні «Сурма» 7 січня 1945 р. на Сколівщині, неподалік с. Орів (Содоль, 1990b, с. 244–248).

Поважне місце серед тогочасних мемуарів посідають також і ті, що ввійшли до 30-го тому «Літопису УПА» (Стебельський, Конопаський, 2000). Тут опубліковано два спогади майора УПА, командира ТВ-24 «Маківка» Степана Стебельського («Хріна») – «Крізь сміх заліза», «Зимою в бункері» та спогади Олекси Конопаського («Острроверха») – «Спомини чотогового УПА Острроверха». Автори розповідають про свої дії в УПА протягом 1944–1949 рр. на Лемківщині та Дрогобиччині. Твір «Хріна» написаний у легкій для сприйняття пересічним читачем формі, у ньому багато особистих переживань учасника боїв і характеристик окремих дійових осіб.

Вартий уваги жіночий погляд на підпілля боротьбу українців з окупантами. 28-й том «Літопису УПА» цілком присвячений спогадам дячки ОУН, зв'язкової УПА, дружини легендарного Василя Галаси («Орлана») Марії Савчин («Марічки») (Савчин, 1995). У розділі «Зимування у Карпатах» авторка розповіла про виконання своїх функційних обов'язків працівника Головного осередку пропаганди ОУН на Сколівщині, навела важливі штрихи до політико-психологічних портретів окружного провідника Дрогобицької округи ОУН Івана Лавріва («Нечая») та інших героїв повстанської війни – «Байди», «Чорноти», «Мороза», «Бора». Побутові умови перебування в гірській місцевості, які описала М. Савчин, стануть у нагоді дослідникам повсякденного життя повстанців.

Значну пошукову роботу здійснили В. Ільницький та М. Галів. Результатом їхнього творчого тандему стала збірка спогадів членів Братства ОУН–УПА (передовсім Дрогобицької станиці), членів Спілки політв'язнів України, які в 1940–1950-х роках були активними учасниками національно-визвольної боротьби (Галів, Ільницький, 2008b). Головним джерелом інформації для цього збірника стали зібрані й систематизовані за допомогою спеціальних анкет матеріали польових досліджень В. Ільницького. Окремі спогади запозичені зі збірника під назвою «Здобудеш... або загинеш...», який роком раніше уклали Юрій Кишакевич та Микола Галів (Кишакевич, Галів, 2007). Найоб'ємнішими є мемуари Дмитра Хоркавціва, у яких міститься цінна інформація про бій 92-го відділу УПА (сотня «Булава») з військами НКВС (Народного комітету внутрішніх справ) 25–26 червня 1947 р. Оновлене та доповнене видання усних свідчень учасників повстанської війни побачило світ 2021 р. (Ільницький, Галів, 2021). Окрім того, М. Галів зробив джерелознавчий аналіз документів Державного архіву Львівської обл., що відтворюють боротьбу українського самостійницького руху проти радянсько-більшовицького режиму на Сколівщині (Галів, 2009). Увагу дослідника привертала переважно документи Дрогобицького обкому та Сколівського райкому партії, рідше – органів НКВС–МВС (Міністерства внутрішніх справ), НКДБ–МДБ (Народного комітету державної безпеки–Міністерства державної безпеки), датовані 1944–1950 рр. Найбільше матеріалів стосуються 1945 р. Автор з'ясував, що остання згадка про активність підпілля на Сколівщині (в с. Колодниця) зафіксована у

стенограмі обласної наради дільничних уповноважених міліції і старших груп охорони громадського порядку на селах 29–30 липня 1950 р. (Галів, 2009, с. 691).

Основним завданням фахових дослідників стало з'ясування підпільного устрою українського визвольного руху. Першим проторував цей шлях Володимир Мороз. Ще 2002 р. він опублікував статтю, у якій показав внутрішню будову, основні напрями та результати роботи референтури пропаганди ОУН на Дрогобиччині від 1944 р. до початку 1950-х років (Мороз, 2002). Історик з'ясував: на теренах краю діяло понад 10 підпільних друкарень, не враховуючи передруків на машинках (Мороз, 2002, с. 193), а діяльність цієї ідеологічної структури могла тривати до 1952 р. (Мороз, 2002, с. 198). На його думку, організацію референтури пропаганди визначали кілька чинників: по-перше, збройний вимір боротьби вимагав чіткої виконавчої вертикалі; по-друге, умови підпілля навпаки – потребували надання значних повноважень та можливостей окремим структурним підрозділам; по-третє, добровільність участі у визвольній боротьбі. Завдяки цьому в підпіллі, у референтурі пропаганди виконавча дисципліна стояла на належному рівні, бо ґрунтувалася на свідомій самодисципліні (Мороз, 2002, с. 198).

В іншій розвідці В. Мороза на локальному рівні показано перманентні зміни територіального поділу ОУН (Мороз, 2015). Так, історик документально довів, що декілька сіл сучасного Мостиського р-ну (Княгиничі, Костільники, Ляшки, Зав'язанці) в 1944 р. належали до Рудківського повіту Самбірської округи Дрогобицької області ОУН. Окрім того, наприкінці 1944 р. Комарнівський район ОУН на короткий час був переданий до Дрогобицької області. Автор припускає, що так само сталося і зі Судовишлянським районом (Мороз, 2015, с. 250). Улітку 1945 р. остаточно утвердився новий територіальний поділ підпілля. Всі населені пункти сучасного Мостиського р-ну ввійшли до складу Яворівського надрайону ОУН – частини Львівської округи Львівського краю. Винятком було тільки с. Боратичі, яке входило до радянського Нижанковицького р-ну, територія якого, за підпільним поділом, належала до Добромильського району Самбірського надрайону Дрогобицької округи Карпатського краю ОУН (Мороз, 2015, с. 252).

До вивчення територіального поділу ОУН долучився й М. Галів, який висвітлив діяльність Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) у липні 1941 р. (Галів, 2010). При цьому він зосередив увагу на таких аспектах, як відновлення мережі організації, формування українських органів управління та їхні взаємини з німецькою владою, пропагандивна робота і спроби вирішення найважливіших економічних проблем. Автор частково реконструював склад обласного проводу: назвав імена дев'яти очільників організації (інформація про інших членів проводу відсутня) (Галів, 2010, с. 93). Підпільний документ, який оприлюднив ще 2005 р. В. Сергійчук, дав змогу описати структуру ОУН на Дрогобиччині, яка на 30 липня 1941 р. охоплювала, крім обласного, 3 окружні, 15 районних проводів, а також станиці в селах. Область мала три округи: Стрийську, Самбірську й Перемишльську. Микола Галів небезпідставно припускає, що тоді чисельність ОУН на Дрогобиччині сягала не менше 1 500 осіб (Галів, 2010, с. 94–95).

Найповніше структуру Дрогобицької округи ОУН дослідив В. Ільницький. У кандидатській дисертації та монографії 2009 р. він з'ясував: ця округа у складі Карпатського краю створена внаслідок реорганізації націоналістичного підпілля (листопад 1944 р. – весна 1945 р.); її поділено на три надрайони: Стрийський, Дро-

гобицький, Самбірський; реорганізація ВО-5 «Маківка» у ТВ «Маківка» у складі ВО «Говерля» була здійснена навесні 1945 р.; зі змінами пріоритетів і можливостей структуру підпілля адаптували до нових умов, її спрощували, штат референтур скорочували, передовсім у низових ланках, а деякі з них фактично припинили існування (військова, господарська, організаційна, Українського Червоного Хреста (УЧХ)), що частково вирішувало проблему браку кадрів. Автор показав, що адміністративно-територіальний устрій округи протягом її існування зазнавав окремих змін, зумовлених намаганням налагодити оптимальну взаємодію між керівними і низовими ланками (Ільницький, 2009, с. 23–41).

Дослідник фахово розглянув кадрове наповнення структурних підрозділів Дрогобицької округи ОУН. Воно, на його думку, хоч і не забезпечувало повною мірою вимог інструкцій керівництва, але було достатнім для виконання поставлених завдань; проблему кадрів вирішували організація вишколів, демобілізація відділів УПА, перехід у Дрогобиччину 1947 р. підпільників із Закерзоння, суміщення посад та ротація кадрів. Встановлено, що протягом 1945–1952 рр. керівні посади провідників та референтів в окружному й надрайонних проводах займала 81 особа. Більшість із них були місцевими, віком до 35 років, причому зі стажем в ОУН не менше 5 років; не менше половини мали повну середню освіту, з яких 9 осіб здобули вищу. Підраховано, що протягом 1945 р. у Дрогобицькій округі ОУН перебувало приблизно 3 000 українських патріотів. Найбільших втрат підпілля зазнало 1946 р., його чисельність скоротилася практично наполовину. Вже наприкінці 1940-х років кількість підпільників становила декілька сотень. На завершальному етапі боротьби чисельність підпільників Дрогобицької округи, порівняно з іншими, зменшилася в декілька разів (Ільницький, 2009, с. 43–162).

Цього питання торкнувся в контексті вивчення національно-визвольного руху на Турківщині у 30–50-х роках ХХ ст. і Михайло Савчин. Так, він довів, що, відповідно до реорганізації адміністративно-територіального устрою ОУН 1945 р., Турківському повітовому проводові підпорядковувалися три районні: Боринський, Стрільківський, Турківський. Окрім того, до повітового проводу входили міський, 7 підрайонних, 19 сільських проводів і 3 жіночі сітки. Всього мережа українського підпілля охопила 795 членів ОУН. На Турківщині діяли боївки «Голуба», «Ягоди», «Ярого», «Журавля», «Орла» та ін. (за підрахунками автора, їх було щонайменше 20) (Савчин, 2009).

У творчому доробку фахових істориків та краєзнавців провідне місце посідає проблема збройної боротьби ОУН і УПА з окупантами та репресивної політики більшовицького режиму проти українського визвольного руху. Перу В. Мороза належить вартісна розвідка про діяльність Української народної самооборони (УНС) на території Дрогобицької обл. у 1943 р. (Мороз, 2000). Дослідник показав, що творення УПА опиралося на потужну структуру націоналістичної організації: у вересні 1943 р. тут загальна чисельність підпілля становила 2 465 осіб; жіноча та юнацька мережі й симпатички нараховували додатково понад 4 500 осіб (Мороз, 2000, с. 59). Тепер точно відомо, що ініціатором утворення у травні 1943 р. відділу самооборони біля с. Либохора був підпільник Роман Билень, а командиром цієї сотні УНС (першої на Дрогобиччині) став Богдан Вільшинський («Орел»), військовий референт обласного проводу ОУН (Мороз, 2000, с. 59). Володимир Мороз підтвердив зроблений ще 1996 р. висновок відомого історика й етнографа Григорія Дем'яна, що перший бій УНС із гітлерівцями відбувся в ніч на 8 липня 1943 р. саме на Дрогобиччині – біля с. Святослав, що

неподалік м. Сколе. Для порівняння: перший бій УНС на Станиславівщині зафіксовано 14 серпня (Мороз, 2000, с. 63).

Щойно згаданий Г. Дем'ян найґрунтовніше дослідив український самостійницький рух на Сколівщині (Дем'ян, 1996, с. 136–196). На основі матеріалів, опублікованих в основній серії «Літопису УПА», підпільних документів із власного архіву і польових досліджень автор відтворив хронологію подій у краї від кінця 1930-х до початку 1960-х років, описав найбільші битви українських повстанців проти загарбників, яскравими барвами змалював тих, хто своїми вчинками утверджував дух героїзму серед місцевого населення. Учений довів, що розгортання боротьби на Сколівській Верховині припадає на час німецької окупації українських земель. Уже влітку 1943 р. у кожному селі були організовані рої і чоти УНС. Саме на Сколівщині відбувся перший великий виступ УНС проти гітлерівців (Дем'ян, 1996, с. 141–142). Із відомих на сьогодні операцій УПА проти німецьких й угорських військ найбільшими були десятиденні бої від 6 до 15 липня 1944 р. у Чорному лісі – на межі Сколівського й Долинського р-нів (Дем'ян, 1996, с. 146). За неповними підрахунками Г. Дем'яна, відділи УПА та збройне підпілля ОУН протягом 1944 р. провели на Сколівщині не менше 500 боїв із німецькими й більшовицькими окупантами (Дем'ян, 1996, с. 153).

Микола Галів максимально повно зібрав і осмислив матеріали, які йому вдалося розшукати, що стосуються бойового шляху сотні УПА «Булава» (Галів, 2007). В її короткій історії автор виділив три періоди: 1) 1943–1944 рр. – середина 1945 р. – виникнення, вишкіл, розвиток сотні, набуття першого бойового досвіду; 2) серпень 1945 р. – травень 1947 р. – діяльність на Лемківщині, головними епізодами якої стали два рейди до Словаччини та десятки боїв із польськими військами; 3) травень 1947 р. – березень 1948 р. – реорганізація сотні, зменшення її чисельності, масштабів бойових дій і, зрештою, загибель її решток у бою з емдебістами. Пік чисельного зростання сотні «Булава» припав на серпень 1944 р., коли вона нараховувала 180 старшин і стрільців, а пік бойової активності – на «лемківський період» (особливо на першу половину 1946 р.) (Галів, 2007, с. 165–166). Микола Галів з'ясував, що останній бій відділу 92 «Булава» відбувся 4 березня 1948 р. у присілку с. Гординя Закуття (неподалік с. Корналовичі) (Галів, 2007, с. 164).

Питання боротьби радянської влади проти визвольного руху на Дрогобиччині порушували історики Львова (Макарчук, 2002) і Дрогобича (Футала, Мисів, 2002) ще 2002 р. – на Міжнародній науковій конференції, присвяченій 60-річчю УПА. Зокрема, наголошували, що радянський режим вдавався переважно до силових методів боротьби з ОУН та УПА: масштабних військових акцій, «закриття» населених пунктів агентурною сіткою, влаштування «засад-секретів», шантажу репресіями над сім'ями учасників підпілля, залякування стратами через повішання тощо.

Як важливий історіографічний факт треба розглядати вихід у світ ґрунтового монографічного дослідження В. Ільницького (Ільницький, 2016) і захист на його основі докторської дисертації у вересні 2016 р. в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України. Найвагоміші результати наукового пошуку такі: 1) введено до наукового обігу й оприлюднено величезний пласт архівних матеріалів – понад 700 справ, із них близько 80 % – колекції документів ГДА СБУ; 2) розкрито організаційну структуру Карпатського краю ОУН та ВО УПА «Говерля», її зміни; 3) майже повністю «розконспіровано» український визвольний рух у регіоні; 4) встановлено чисельність керівного складу Карпатського краю ОУН,

кількість повстанців ВО УПА «Говерля», а також людські втрати; 5) висвітлено функціонування структурних ланок ОУН, штабів і бойових відділів УПА та різні аспекти діяльності підпілля в Карпатському краї ОУН; 6) схарактеризовано морально-психологічний клімат і матеріально-побутові умови в середовищі повстанців; 7) показано особливості протистояння визвольного руху і радянського режиму.

Учений довів, що основними напрямками діяльності підпілля у Дрогобицькій окрузі ОУН були збройний і пропагандивний. З'ясовано, що впродовж 1946–1950 рр. 24-й (Дрогобицький) ТВ «Маківка» провів 780 збройних виступів, у яких безпосередню чи опосередковану участь взяли щонайменше 10 % українського населення області (Ільницький, 2016, с. 317). Кидається у вічі й новизна у вивченні питання про форми і методи боротьби комуністичного режиму проти підпілля. За підрахунками автора, у Дрогобицькій окрузі перебувало понад 20 тис. осіб у різних військових формуваннях каральних органів (Ільницький, 2016, с. 415–456), які використовували комплекс репресивних засобів, зокрема й заборонених міжнародними конвенціями (чекістсько-військові операції, авіація (щоправда, переважно для розвідки, лише на початкових етапах – для ведення активних бойових дій), створення широко розгалуженої агентурної мережі, засідки і блокади, спецзасоби, компрометації, діяльність агентурно-бойових груп тощо). Піком протистояння дослідник вважає виборчі кампанії до Верховних Рад СРСР та УРСР, під час яких підпіллю було завдано найбільшого удару.

Повсякденному життю та побуту учасників українського визвольного руху Карпатського краю ОУН В. Ільницький присвятив окремий розділ монографії (Ільницький, 2016, с. 327–414). У полі зору автора перебували соціальний портрет українського повстанця, його морально-психологічний і фізичний стани, конфліктні ситуації в повстанському середовищі, духовна та матеріальна опіка греко-католицького духовенства, побут, умови конспірації та родина повстанця. У цьому сегменті дослідження вагоме місце посіла і Дрогобицька область/округа ОУН. Проте більше прикладів з історії повсякдення повстанців на Дрогобиччині містить кандидатська дисертація Лілії Гриник (Гриник, 2023). До того ж дослідниця надала великої значущості таким аспектам, як: взаємозв'язок професійної та особистої складової українських повстанців, вплив військових реалій на формування режиму дня і можливі способи проведення «вільного» часу, особливості комунікації членів ОУН та УПА, специфіка гендерної політики у структурах визвольного руху, яка формувалася в період трансформаційних змін української сім'ї, переосмислення місця і ролі жінки в суспільстві.

Вагомим доповненням до відомої праці Олександра Іщука про участь української молоді в боротьбі за державну незалежність у 1939–1955 рр. (Іщук, 2011) стало спеціальне дослідження Василя Ільницького (Ільницький, 2017а). Автор показав, що ОУН поширювала вплив на місто через різні молодіжні групи, члени яких були вихідцями із сіл. Основними напрямками роботи молодіжного підпілля зазвичай були пропаганда націоналістичних ідей шляхом поширення листівок та літератури, виконання обов'язків зв'язкових структур ОУН і УПА тощо. Так, за ініціативи керівника Дрогобицького міського проводу ОУН Лева Грущака («Левка») влітку 1946 р. у Дрогобичі було створено молодіжну націоналістичну організацію, яка нараховувала понад 20 осіб і проіснувала до осені наступного року (Ільницький, 2017а, с. 304). З'ясовано, що в обласному центрі окремі підпільні організації діяли в середній школі № 1, нафтовому технікумі, сільськогосподарській школі рільників, торговельно-

кооперативній школі й учительському інституті (Льницький, 2017а, с. 306–308). Як висновок автор, «навіть особливо жорстокі покарання не зупиняли притоку патріотичної молоді в лави борців за УССД» (Льницький, 2017а, с. 309).

Переважно на матеріалах із Дрогобицької обл. побудована стаття Василя Льницького та Ярослава Антонюка про функціонування міських боївок СБ ОУН у 1941–1951 рр. (Льницький, Антонюк, 2023). Встановлено, що в багатьох охоплених мережею ОУН теренах перші боївки почали створювати восени 1941 р. як силовий засіб протидії місцевих проводів німецькій і радянській агентурам. Виокремлено основні завдання, які поставали перед ними в перші роки діяльності (розвідка, зрідка диверсійно-терористичні операції). Зазначено, що водночас із наближенням фронту та в умовах радянської дійсності дії СБ у містах ставали активнішими, а завдання розширювалися. Особливо зазначено увагу на одному з найважливіших напрямів бойової роботи СБ у містах – ліквідації представників радянського і партійного активу.

До наукової скарбниці В. Льницького треба зарахувати ще один актуальний напрям досліджень – співпраця Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) з українським визвольним рухом, зокрема у Дрогобицькій обл. (Льницький, 2015b). Історик довів, що низка греко-католицьких монастирів стала місцем переховування оунівських підпільників і своєрідними базами, звідки йшло постачання відділів УПА медикаментами, одягом та продовольством тощо. Встановлено, що в монастирях упродовж тривалого часу виходила націоналістична література, організовували пропагандивні та медичні курси, облаштовували лікарні. Тобто, Церква стала складовою українського руху Опору. Автор виділив із-поміж інших учасників спротиву дітей священників, які поклали життя на вівтар свободи і незалежності України. Серед них – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН (08.1950 – літо 1951) Ярослав Косарчин («Байрак»), референт СБ Дрогобицького окружного проводу ОУН (09.1947–02.1948) Зиновій Ліщинський («Сайгор»), референт пропаганди Самбірського надрайонного проводу ОУН (?–01.1950) Зеновій Сендзік («Шрам»), референт УЧХ Стрийського надрайонного проводу ОУН (весна 1945–08.1945) Ольга Ференц («Підгір'янка») (греко-католицький священник Михайло Ференц, окрім дочки, мав двох синів – Ярослава і Романа, які були членами ОУН), референт СБ Хирівського районного проводу ОУН (літо 1945–11.1945) Роман Шпиталь («Арсен»), референт пропаганди Самбірського районного проводу ОУН (?–07.1950) Петро Кміть («Іванчук») та інші (Льницький, 2015b, с. 159–160).

З'ясовано масштаби радянських репресій: упродовж 1944–1954 рр. у західних областях УРСР було заарештовано й засуджено 149 священнослужителів ГКЦ, здебільша священників, і 37 монахів. Лише протягом серпня 1944 р. – жовтня 1945 р. у Дрогобицькій обл. заарештували 31 священника, 8 деканів (5 було звільнено з оперативних міркувань). Каральна машина тоталітарної системи діяла безжалісно й безупинно: впродовж 1950–1952 рр. у Дрогобицькій обл. заарештовано, а потім засуджено 40 священників ГКЦ, які займалися активною підтримкою визвольного руху (Льницький, 2015b, с. 161).

Аналізовану проблему доповнюють історико-краєзнавчі дослідження. Так, велику пошукову роботу здійснив уродженець с. Підгородці Сколівського р-ну, історик-педагог і громадський діяч Роман Щур. На основі численних спогадів учасників та очевидців подій, частково документів українського підпілля, власних спостережень

та узагальнень красзнавець реконструював атмосферу героїчного спротиву куреня УПА «Бойки» більшовицьким окупантам на теренах Сколівщини (Щур, 2004). Автор описав процес організації куреня, його особовий склад і повсякденне життя, подав короткий огляд бойових операцій, зокрема рейдів у Словаччину та Чехію (1944), а також у Польщу (1945), навів приклади результативної ідеологічної роботи й боротьби із псевдобандерівцями. Велике зацікавлення в читача викликає зображення бойової операції емдебістів проти куреня 7 січня 1945 р. біля с. Сопіт. У боротьбі з ворогом тоді виявили мужність і героїзм усі повстанці, та особливо відзначилися: курінний Михайло Бобанич («Трясило»), сотники Василь Андрейків («Скакун»), Микола Лаврик («Бродич»), Михайло Плита («Бойко»), референт пропаганди куреня Мирон Щур («Бистрий»), лікар курінного шпиталу Пилип Кравець («Сірко»). Дослідник із теплою розповів про неофіційного капелана куреня о. Степана Василика та курінного маестро-музиканта Богдана Дуфанця («Данка») (Щур, 2004, с. 16–75). Цінність книжки Р. Щура і в тому, що в ній уміщено спогади 16 учасників і очевидців описуваних подій (Щур, 2004, с. 78–107), місцевий фольклор про повстанців, реєстр членів ОУН та вояків УПА в с. Підгородці (Щур, 2004, с. 108–123).

Подробиці про діяльність українського підпілля і збройну боротьбу відділів УПА на теренах Дрогобиччини подали також Юрій Гайда та Володимир Шуптар (Гайда, Шуптар, 2002), Богдан Виханський (Виханський, 2005), Марія Гриник (Гриник, 2009), Ганна Гром (Гром, 2002), Іван Іванцюра (Іванцюра, 2001), Зиновій Матисякевич (Матисякевич, 2003), Роман Пастух (Пастух, 2005), Богдан Проць (Проць, 2009), Петро Сов'як (Сов'як, 2002), Володимир Ханас (Ханас, 2009) та ін.

Інший напрям наукових студій – вивчення українських визвольних змагань крізь призму історичної біографістики. Передовсім відзначаю науковий доробок В. Ільницького та М. Галіва. Так, перший автор уперше подав різнопланову достовірну інформацію про керівний склад крайового проводу ОУН Карпатського краю, зокрема Дрогобицького р-ну (Ільницький, 2012а; Ільницький, 2012б). Вивчаючи діяльність СБ ОУН, Василь Ільницький вніс новизну до попередніх, ґрунтованих на народних переказах і легендах, знань про командира спецбойки УПА Романа Різняка («Макомацького»). Скажімо, історик з'ясував таке: підрозділ Макомацького налічував 8–10 осіб (при цьому персоніфікував багатьох із них) і діяв на теренах Дрогобича, Борислава, Трускавця та частини сіл Дрогобицького р-ну – Модричі, Солець, Колпець, Стебник, Станеля, Доброгостів; від січня 1946 р. до липня 1948 р. бойвка здійснила 23 акції, під час яких було ліквідовано 66 ворогів. Привертає увагу читача й документальна розповідь про чекістську спецоперацію щодо ліквідації Р. Макомацького (Ільницький, 2017с).

Василь Ільницький висвітлив життєвий і бойовий шлях провідника Дрогобицького окружного проводу ОУН Володимира Фрайта (Ільницький, 2010). З'ясував, що в січні 1946 р. Володимир Фрайт («Владан») був призначений керівником референтури пропаганди, за рік став заступником окружного провідника Дрогобиччини Івана Лавріва («Нечая»), а 15 травня 1949 р., після загибелі останнього, очолив Дрогобицьку округу ОУН. Результатом його роботи було, зокрема, те, що протягом антивиборчої кампанії 1947 р. у Славському р-ні було поширено 13 100 закликів і 900 листівок, у Сколівському – відповідно 3 000 і 200, у Меденицькому і Дрогобицькому – 14 000 і 2 750, Самбірському надрайоні – 33 950 закликів і листівок (Ільницький, 2010, с. 181). Крім того, дослідник опублікував вартісну статтю про референта СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН Зиновія Ліщинського («Сайгора») (Ільницький, 2014).

Його він схарактеризував як людину з аналітичним складом розуму й великими організаторськими здібностями, здобутими завдяки родинному вихованню та освіті (народився в родині священника, його мати Климентина була рідною сестрою о. Андрія Бандери, протягом 1939–1941 рр. і 1944 р. навчався у Стрийській гімназії) (Ільницький, 2014б с. 311).

Наслідком тісної співпраці двох згаданих дрогобицьких істориків став вихід у світ книжки, присвяченої життєвому та бойовому шляху провідника Дублянського районного проводу ОУН Михайла Харіва («Шугая») (Галів, Ільницький, 2009). Це – друге, доповнене новими архівними матеріалами видання брошури, що вийшла 2008 р. (Галів, Ільницький, 2008а). Найціннішим джерелом інформації про історичного персонажа став повстанський нарис «Спомини про друга Шугая», підписаний псевдонімом «Шрам», який віднайшов В. Ільницький у ГДА СБУ. На думку дослідників, автором цього нарису був Прокіп Харів – близький родич і побратим Михайла Харіва. Книжка корисна й тим, що містить низку документальних джерел (матеріали радянських спецорганів, компартійних структур, СБ ОУН, спогади очевидців), фотографії М. Харіва і його соратників.

Стараннями історика Володимира Ханаса створено образ Василя Николяка («Клена») – референта пропаганди (1941) і керівника (1942) Дрогобицького обласного проводу ОУН, який 6 липня 1941 р. перед велелюдним зібранням на майдані біля церкви Святого Юра у Дрогобичі виголосив текст «Акта відновлення Української держави», а згодом – сотенного УПА, що героїчно загинув 1944 р. неподалік м. Турки в бою з більшовиками (Ханас, 2012).

Як вагомий внесок в історичну хроніку національно-визвольної боротьби українського народу за Українську самостійну соборну державу треба розглядати мартирологи підпільників ОУН та вояків УПА, у складанні й оприлюдненні яких взяв участь великий загін фахових істориків і краєзнавців. Піонер у цій ділянці пошукової роботи – П. Содоль, чергова праця якого, крім короткого енциклопедичного нарису історії збройної боротьби в 1943–1949 рр. УПА, містить неповний список – тимчасовий реєстр – членів УГВР (Української головної визвольної ради), провідних активістів ОУН і старшин УПА разом із біографічними нарисами, організаційними схемами, ілюстративним матеріалом того періоду (Содоль, 1994; Содоль, 1995). Не менше значення має науковий доробок Г. Дем'яна, який ще 1996 р. опублікував списки імен загиблих учасників самостійницького руху на Сколівщині (Дем'ян, 1996, с. 301–725). Основою мартирологу стали записки ветерана ОУН, відомого поки що лише за псевдонімом «Василь». Його рукописна праця під назвою «Список упавших у визвольній боротьбі за УССД від 1922–1949 рр.: район Сколе» містить 249 життєписів, укладання яких він завершив 25 січня 1950 р.

Від початку 2000-х років створення повстанського мартирологу набуло системності. Великою подією в науковому, культурному і громадському житті України став вихід у світ 36-го тому основної серії «Літопису УПА» (Горбаль, Павлишин, Романюк, Топінка, 2002). Він містить короткі дані про членів ОУН і УПА, які загинули на території сучасної Львівщини (за підрахунками укладачів – співробітників архіву Управління СБУ Львівської обл., – тут згадано 5 213 осіб). Основу цього видання склали документальні матеріали, опубліковані протягом 2001–2002 рр. у газеті «За вільну Україну» під рубрикою «Воїни Армії Безсмертних: Списки повстанців ОУН–УПА, які полягли в боротьбі з більшовиками в 1944–1953 роках». Згідно з цим пере-

ліком (Воїни Армії Безсмертних, 2001; Воїни Армії Безсмертних, 2002), у 27 районах Дрогобицької обл. у боротьбі проти комуністичного режиму полягло 2 710 повстанців, із них у Стрийському р-ні 303 особи, Славському – 301, Сколівському і Дрогобицькому – по 198 і т. д.

У контекст українського дискурсу історичної пам'яті вписується короткий poradnik «Як підготувати повстанський мартиролог району» (Дем'ян, 1998), який уклав Г. Дем'ян, і він дуже пригодився краєзнавцям. Так, Зенон Шандрович упродовж 8 років пошукової роботи зібрав дані про майже 420 учасників визвольної боротьби в Добромисьькому, Хирівському та Старосамбірському повітах ОУН. Окрім того, написав нариси про чільних діячів підпілля: Осипа Мащака, Степана Шульгу, Михайла Гальо, Івана Босака (Шандрович, 2002). Учасник бойових дій УПА Володимир Зілінський у 83-х населених пунктах Мостищини віднайшов дані про членів ОУН і вояків УПА, які загинули на цих теренах. Краєзнавець усього подав 1 500 коротких біографічних довідок (Зілінський, 2006). Варто згадати й велику подвижницьку працю на ниві української мартирології Мирослава Горбала. Цей дослідник зібрав інформацію про людей і події, що безпосередньо чи опосередковано, у позитивному чи негативному плані, були пов'язані з визвольною боротьбою на території Дрогобицької обл. упродовж 1939–1950 рр. Найбільше інформації почерпнув з архівних фондів (переважно з Державного архіву Львівської обл.), а також із різних публікацій на цю тему, документів українського підпілля, свідчень, спогадів і листів (Горбаль, 2005).

Отже, аналіз історіографічних джерел засвідчує, що сучасні українські дослідники не тільки поглибили наявні знання про український визвольний рух на Дрогобиччині, а й розширили діапазон наукового пошуку. Найбільше їхнє досягнення – введення до наукового обігу численних архівних матеріалів, що посприяло збагаченню наукових історичних знань про структуру і керівний склад Дрогобицької округи ОУН, бойові дії підпілля ОУН та загонів УПА, форми і методи боротьби комуністичного режиму проти українського самостійницького руху. Сьогодні історична наука має значно більше інформації про учасників національно-визвольної боротьби 40–50-х років ХХ ст. Позитивно й те, що вперше порушено питання про діяльність Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) у 1941 р.

Водночас перед дослідниками постає завдання продовжити науково-історичну реконструкцію українського визвольного руху у краї. Зокрема, треба з'ясувати повний склад Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) і простежити діяльність цієї структури від осені 1941 р. до кінця 1944 р. Маємо мало інформації про її чільних діячів. Додаткових знань потребує проблема формування, оперативного керівництва та масштаб бойових дій структурних підрозділів УПА ВО-5 «Маківка» (1943–1944) і ТВ-24 «Маківка» (1945–1949). Актуальними залишаються питання про місце й роль ГКЦ у військово-політичній, виховній і пропагандивній діяльності ОУН та УПА, відносини українського повстанського руху з єврейським населенням та українсько-польське протистояння в роки Другої світової війни на теренах регіону. Зрештою, є всі підстави сподіватися, що й надалі триватимуть пошук та актуалізація джерельної бази українського руху Опору часів Другої світової війни 1939–1945 рр. і повоєнного періоду.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Виханський, Б. (2005). *Дублянська околиця Самбірщини*. Дрогобич: Коло.

Воїни Армії Безсмертних: Списки повстанців ОУН–УПА, які полягли в боротьбі з більшовиками в 1944–1953 роках. (2001, 11–12 вересня – 26 грудня). *За вільну Україну*.

Воїни Армії Безсмертних: Списки повстанців ОУН–УПА, які полягли в боротьбі з більшовиками в 1944–1953 роках. (2002, 11–12 січня – 1–2 березня). *За вільну Україну*.

Гайда, Ю. І., Шуптар, В. Д. (2002). *Турківщина: історія населених пунктів*. Ужгород: Патент.

Галів, М. (2007). Бойовий шлях сотні УПА «Булава» (1943–1948). *Український визвольний рух*, 11, 138–166.

Галів, М. (2009). Документи і матеріали до історії українського визвольного руху на Сколівщині (1944–1950) в Державному архіві Львівської області. В Ю. Лукомський (ред.), *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка*, 1. Львів: Камула, 689–703.

Галів, М. (2010). Діяльність Дрогобицького обласного проводу ОУН(б) у липні 1941 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 16, 92–101.

Галів, М., Ільницький, В. (2008а). *Михайло Харів-«Шугай»: життєпис оунівця*. Дрогобич: Посвіт.

Галів, М., Ільницький, В. (упоряд.). (2008б). *Шлях горіння: Спогади ветеранів ОУН і УПА про національно-визвольну боротьбу в 1940–1950-х рр.* Дрогобич: ПП «Посвіт».

Галів, М., Ільницький, В. (2009). *Лицар невмирущої ідеї. Життя і боротьба Михайла Харіва*. Дрогобич.

Горбаль, М. (2005). *Довідник-пошукуєць. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939–1950 (За архівними документами)*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Горбаль, М. (ред.), Павлишин, М., Романюк, М., Топінка, Є. та ін. (упоряд.). (2002). *Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини, 36*. Торонто; Львів: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Гриник, Л. М. (2023). *Повсякденне життя українських повстанців на Прикарпатті (1940–1950-ті рр.)* [дис. ... д-ра філософії; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка]. <https://dspu.edu.ua/sites/science/wp-content/uploads/2023/05/Дисертація-Гриник-Л.М.-Повсякденне-життя-українських-повстанців-на-Прикарпатті-1940-1950-ті-рр..pdf>

Гриник, М. (2009). *Село Медвежа. Для пам'яті поколінь*. Дрогобич: Коло.

Гром, Г. (2002). *Нагуєвичі*. Дрогобич: Відродження.

Дем'ян, Г. (1996). Повстанський рух ОУН і УПА в 1940–1960-х роках. В С. Павлюк (відп. ред.), *Сколівщина*. Львів.

Дем'ян, Г. (1998). *Як підготувати повстанський мартиролог району*. Київ: Українська Видавнича Спілка.

Зілінський, В. (2006). *В борні за Україну (Мостищина)*. Дрогобич: Відродження.

Іванцюра, І. (2001). *Доброгостів: історико-географічний мемуарний нарис*. Дрогобич: Коло.

Ільницький В. (2009). *Дрогобицька округа ОУН: структура і керівний склад (1945–1952 рр.)*. Дрогобич: Вимір.

Ільницький, В. (2010). Володимир Фрайт – провідник Дрогобицького окружного проводу ОУН. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*, 16, 178–187.

Ільницький, В. (2012а). *Героїчний чин ОУН і УПА на Дрогобиччині в роки Другої світової війни (Довідник про керівний склад Організації українських націоналістів Дрогобицького району)*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В. (2012б). *Провід ОУН Карпатського краю*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Ільницький, В. (2014). Зиновій Ліщинський-«Сайгор» – референт СБ Стрийського надрайонного проводу ОУН. В В. Таранець (ред.), *Воєнна історія України. Галичина та Закарпаття: збірник наукових праць за матеріалами Всеукраїнської наукової військово-історичної заочної конференції (Ужгород, 5–6 червня 2014 р.)*. Київ, 311–313.

Ільницький, В. (2015а). Український національно-визвольний рух у Карпатському краї ОУН (1945–1954): історіографія проблеми. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск 2*, 277–313.

Ільницький, В. І. (2015б). Співпраця греко-католицької церкви з українським визвольним рухом у карпатському краї ОУН (1945–1954). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*, 8, 156–166.

Ільницький, В. І. (2016). *Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954): монографія*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В. (2017а). Діяльність молодіжних націоналістичних організацій у Дрогобичі (1945–1952). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск 3*, 300–311.

Ільницький, В. (2017б). Документи до історії нацистських органів безпеки у Дрогобичі (1941–1944). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск 3*, 403–431.

Ільницький, В. (2017с). Історичний портрет працівника Служби безпеки ОУН: відомий та невідомий Роман Різник-«Макомацький» (1944–1948). *Східноєвропейський історичний вісник. Спецвипуск*, 134–153.

Ільницький, В. (2017d). Невідомі документи до історії націоналістичного підпілля Дрогобича (1946–1947). *Східноєвропейський історичний вісник. Спецвипуск 2*, 212–228.

Ільницький, В., Галів М. (упоряд.). (2008). *Українсько-польське протистояння на теренах Дрогобиччини (1943–1944 рр.): документи ОУН і УПА*. Дрогобич: Посвіт.

Ільницький, В., Галів, М. (упоряд.). (2009). *Діяльність Служби безпеки ОУН на Дрогобиччині: документи і матеріали (1944–1951), 1*. Дрогобич: ПП «Швидкодрук».

Ільницький, В., Галів, М. (упоряд.). (2020). *Радянські репресії на західноукраїнських землях (1939–1953): документи Галузевого державного архіву Служби безпеки України*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика».

Ільницький, В., Галів, М. (упоряд.). (2021). *Спогади учасників українського визвольного руху 1940–1950-х рр.: повсякдення боротьби*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика».

Ільницький, В., Антонюк, Я. (2023). Міські боївки Служби безпеки ОУН (1941–1951): створення і діяльність. *Новітня доба*, 11, 175–194.

Іщук, О. (2011). *Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Калакура, Я. С., Войцехівська, І. Н., Павленко, С. Ф., Корольов, Б. І., Палієнко, М. Г., Головка, С. В. (гол. ред.). (2002). *Історичне джерелознавство: підручник*. Київ: Либідь.

Кишакевич, Ю., Галів, М. (упоряд.). (2007). *Здобудеш... або загинеш...» (Спогади ветеранів ОУН–УПА про національно-визвольну боротьбу 1940–1950-х років на Дрогобищині)*, 2. Дрогобич.

Лозицький, В., Павленко, І., Кентій, А. (упоряд.). (2002). *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959. Документи і матеріали*, 4 (Кн. 1: 1943–1945). Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Лозицький, В., Абрамова, К., Павленко, І., Кентій, А. (упоряд.). (2003). *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1948*, 6 (Кн. 3: 1948). Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Лозицький, В., Деркач, М., Павленко, І., Кентій, А. (упоряд.). (2003). *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1949–1959*, 7 (Кн. 4: 1949–1959). Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Лозицький, В., Павленко, І., Кентій, А. (упоряд.). (2003). *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ 1943–1959*, 5. (Кн. 2: 1946–1947). Київ: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Макарчук, С. (2002). Радянські методи боротьби з ОУН і УПА (за матеріалами 1944–1945 рр. з Дрогобицької та Львівської областей). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 65–91.

Матисякевич, З. (2003). *Історія Синевідська Вижнього*. Львів: Літопис.

Мороз, В. (2000). Українська Народна Самооборона (УНС) на терені Дрогобицької області (1943 рік). *Визвольний шлях*, 6, 54–72.

Мороз, В. (2002). Структура референтури пропаганди ОУН на Дрогобищині (1944–1950-і рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 188–200.

Мороз, В. (2015). Територіальний поділ ОУН на Мостищині (1944–1952 рр.). *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск 2*, 247–258.

Папакін, Г. (2017). Джерельна база дослідження українського визвольного руху середини ХХ ст.: методологія і сучасні проблеми. *Вісник Львівського університету. Серія історична*, 53, 81–92.

Пастух, Р. (2005). Під псевдонімом «Нечай» бились мужність і відчай. В *Пастух, Р. Корона Данила Галицького. Вибрані статті, нариси, інтерв'ю, есеї*. Дрогобич: Коло, 157–160.

Проць, Б. (2009). *Книга пам'яті Самбора. Краєзнавчий нарис*. Самбір: Самбірська міська друкарня.

Савчин, М. («Марічка»). (1995). *Тисяча доріг: (Спогади)*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Савчин, М. (2009). Національно-визвольний рух на Турківщині у 30-х – на початку 50-х років ХХ століття. В О. Баган (ред.). *Український націоналізм: історія та ідеї. Науковий збірник, 1*. Дрогобич: Посвіт, 90–119.

Сергійчук, В. (2005). *Український здви́г: Прикарпаття. 1939–1955*. Київ: Українська Видавнича Спілка.

Сов'як, П. (2002). Друкарня УПА в с. Медвежа на Дрогобиччині. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 182–187.

Содоль, П. (1994). *Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник*. Нью-Йорк: Пролог.

Содоль, П. (1995). *Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник 2*. Нью-Йорк: Пролог.

Содоль, П. (упоряд.). (1990a). *Група УПА «Говерля», 18* (Кн. 1: Звіти та офіційні публікації). Торонто: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Содоль, П. (упоряд.). (1990b). *Група УПА «Говерля», 19* (Кн. 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру). Торонто: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Стебельський, С. («Хрін»), Конопадський, О. («Острроверх»). (2000). *Крізь сміх заліза: хроніки*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Футала, В. (2015). Український націоналістичний рух на Дрогобиччині у 20–50-х рр. ХХ ст.: український дискурс. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск 2*, 145–154.

Футала, В., Мисів, Л. (2002). Боротьба радянської влади з національно-визвольним рухом на території Дрогобицької області у 1945–1946 рр. *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск*, 170–181.

Ханас, В. (2009). *Село Гаї Верхні крізь призму століть (короткий нарис історії та культури населеного пункту від найдавніших часів до 50-х рр. ХХ ст.)*. Дрогобич: Коло.

Ханас, В. (2012). *Василь Николяк-«Клен» – голова проводу ОУН Дрогобиччини*. Дрогобич: Посвіт.

Черченко, Ю., Вовк, О., Павленко, І. (упоряд.). (2001). *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Документи і матеріали, 3*. Київ; Торонто: Літопис УПА. (Літопис Української Повстанської Армії).

Шандрович, З. (2002). *В боях за волю України*. Львів: ТзОВ «Леопрінт».

Щур, Р. (2004). *Курінь УПА «Бойки» імені Богдана Хмельницького*. Львів: Новий час.

Ilnytskyi, V. I. (2019). The Sources to the History of Functioning of the Ukrainian Liberation Movement in the Carpathian Region of the OUN (1945–1954). In *Andryeyev, V. M., Haliv, M. D., Hrytsenko, H. Z., Ilnytskyi, V. I., etc. Chronology in the timeline of historical knowledge: collective monograph*. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 57–87.

REFERENCES

Vykhanskyi, B. (2005). *Dublianska okolytsia Sambirshchyny*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

Voyny Armii Bezsmertnykh: Spysky povstantsiv OUN–UPA, yaki poliahly v borotbi z bilshovykamy v 1944–1953 rokakh. (2001, Veresen11–12 – Hruden 26). *Za vilnu Ukrainu* (in Ukrainian).

Voiny Armii Bezsmertnykh: Spysky povstantsiv OUN–UPA, yaki poliahly v borotbi z bilshovykamy v 1944–1953 rokakh. (2002, Sichen 11–12 – Berezen 1–2). *Za vilnu Ukrainu* (in Ukrainian).

Haida, Yu. I., & Shuptar, V. D. (2002). *Turkivshchyna: istoriia naselenykh punktiv*. Uzhhorod: Patent.

Haliv, M. (2007). Boiovyi shliakh sotni UPA «Bulava» (1943–1948). *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 11, 138–166 (in Ukrainian).

Haliv, M. (2009). Dokumenty i materialy do istorii ukrainskoho vyzvolnoho rukhu na Skolivshchyni (1944–1950) v Derzhavnomu arkhivi Lvivskoi oblasti. In Yu. Lukomskyi (Ed.), *Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka «Tustan»: na poshanu Mykhaila Rozhka*, 1. Lviv: Kamula, 689–703 (in Ukrainian).

Haliv, M. (2010). Diialnist Drohobyt'skoho oblasnoho provodu OUN(b) u lypni 1941 roku. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*, 16, 92–101 (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2008a). *Mykhailo Khariv-«Shuhai»: zhyttiepys ounivtsia*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (Comps.). (2008b). *Shliakh horinnia: Spohady veteraniv OUN i UPA pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v 1940–1950-kh rr.* Drohobych: PP «Posvit» (in Ukrainian).

Haliv, M., & Ilnytskyi, V. (2009). *Lytsar nevmyrushchoi idei. Zhyttia i borotba Mykhaila Khariva*. Drohobych (in Ukrainian).

Horbak, M. (2005). *Dovidnyk-poshukivets. Reiestr osib, poviazanykh z vyzvolnoiu borotboiu na terenakh Drohobychchyny. 1939–1950 (Za arkhivnymi dokumentamy)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Horbak, M. (Ed.), Pavlyshyn, M., Romaniuk, M., Topinka, Ye., & in. (Comps.). (2002). *Knyha polehlykh chleniv OUN i voiakiv UPA Lvivshchyny*, 36. Toronto; Lviv: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Hrynyk, L. M. (2023). *Povsiakdenne zhyttia ukrainskykh povstantsiv na Prykarpatti (1940–1950-ti rr.)* [Doctoral thesis; Drohobyt'skyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Ivana Franka]. <https://dspu.edu.ua/sites/science/wp-content/uploads/2023/05/Dysertatsiia-Hrynyk-L.M.-Povsiakdenne-zhyttia-ukrainskykh-povstantsiv-na-Prykarpatti-1940-1950-ti-rr.pdf> (in Ukrainian).

Hrynyk, M. (2009). *Selo Medvezha. Dlia pamiaty pokolin*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

Hrom, H. (2002). *Nahuievychi*. Drohobych: Vidrozhennia (in Ukrainian).

Demian, H. (1996). Povstanskyi rukh OUN i UPA v 1940–1960-kh rokakh. In S. Pavliuk (Ed.), *Skolivshchyna*. Lviv (in Ukrainian).

Demian, H. (1998). *Yak pidhotuvaty povstanskyi martyroloh raionu*. Kyiv: Ukrain'ska Vydavnycha Spilka (in Ukrainian).

Zilinskyi, V. (2006). *V borni za Ukrainu (Mostyshchyna)*. Drohobych: Vidrozhennia (in Ukrainian).

Ivantsiura, I. (2001). *Dobrohostiv: istoryko-heohrafichni memuarnyi narys*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

Ilnytskyi V. (2009). *Drohobyt'ska okruha OUN: struktura i kerivnyi sklad (1945–1952 rr.)*. Drohobych: Vymir (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2010). Volodymyr Frait – providnyk Drohobyt'skoho okruzhnoho provodu OUN. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»: Istorychni nauky*, 16, 178–187 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2012a). *Heroichnyi chyn OUN i UPA na Drohobychchyni v roky Druhoi svitovoi viiny (Dovidnyk pro kerivnyi sklad Orhanizatsii ukrainskykh natsionalistiv Drohobyt'skoho raionu)*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2012b). *Provid OUN Karpatskoho kraiu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2014). Zynovii Lishchynskiy-«Saihor» – referent SB Stryiskoho nadraionnoho provodu OUN. In V. Taranets (Ed.). *Voienna istoriia Ukrainy. Halychyna ta Zakarpattia: zbirnyk naukovykh prats za materialamy Vseukrainskoi naukovoї viiskovo-istorychnoi zaочної konferentsii (Uzhhorod, 5–6 chervnia 2014 r.)*. Kyiv, 311–313 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2015a). Ukrain'skyi natsionalno-vyzvolnyi rukh u Karpatskomu krai OUN (1945–1954): istoriohrafiiia problemy. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk 2*, 277–313 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. I. (2015b). Spivpratsia hreko-katolytskoi tserkvy z ukrainskym vyzvolnym rukhom u karpatskomu krai OUN (1945–1954). *Visnyk Kamianets-Podil'skoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiiienka. Istorychni nauky*, 8, 156–166 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. I. (2016). *Karpatskyi krai OUN v ukrainskomu vyzvolnomu rusi (1945–1954): monohrafiia*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2017a). Diialnist molodizhnykh natsionalistychnykh orhanizatsii u Drohobychi (1945–1952). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk 3*, 300–311 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2017b). Dokumenty do istorii natsystrykykh orhaniv bezpeky u Drohobychi (1941–1944). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk 3*, 403–431 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2017c). Istorychnyi portret pratsivnyka Sluzhby bezpeky OUN: vidomyi ta nevidomyi Roman Rizniak-«Makomatskyi» (1944–1948). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. Spetsvypusk*, 134–153 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. (2017d). Nevidomi dokumenty do istorii natsionalistychnoho pidpillia Drohobycha (1946–1947). *Skhidnoievropeyskyi istorychnyi visnyk. Spetsvypusk 2*, 212–228 (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Haliv M. (Comps.). (2008). *Ukrainsko-polske protystoiannia na terenakh Drohobychchyny (1943–1944 rr.): dokumenty OUN i UPA*. Drohobych: Posvit.

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (Comps.). (2009). *Diialnist Sluzhby bezpeky OUN na Drohobychchyni: dokumenty i materialy (1944–1951), 1*. Drohobych: PP «Shvydkodruk» (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (Comps.). (2020). *Radianski represii na zakhidnoukrainskykh zemliakh (1939–1953): dokumenty Haluzevoho derzhavnogo arkhivu Sluzhby bezpeky Ukrainy*. Kherson: Vydavnychi dim «Helvetyka» (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Haliv, M. (Comps.). (2021). *Spohady uchasnykiv ukrainskoho vyzvolnoho rukhu 1940–1950-kh rr.: povsiakdennia borotby*. Odesa: Vydavnychi dim «Helvetyka» (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V., & Antoniuk, Ya. (2023). Miski boivky Sluzhby bezpeky OUN (1941–1951): stvorennia i diialnist. *Novinia doba*, 11, 175–194 (in Ukrainian).

Ishchuk, O. (2011). *Molodizhni orhanizatsii OUN (1939–1955 rr.)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Kalakura, Ya. S., Voitsekhivska, I. N., Pavlenko, S. F., Korolov, B. I., Paliienko, M. H., & Holovko, S. V. (Ed.). (2002). *Istorychne dzhereloznavstvo: pidruchnyk*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Kyshakevych, Yu., & Haliv, M. (Comps.). (2007). *Zdobudesh... abo zahynesh...» (Spohady veteraniv OUN–UPA pro natsionalno-vyzvolnu borotbu 1940–1950-kh rokiv na Drohobychchyni)*, 2. Drohobych (in Ukrainian).

Lozytskyi, V., Pavlenko, I., & Kentii, A. (Comps.). (2002). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia. Informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB 1943–1959. Dokumenty i materialy*, 4 (Kn. 1: 1943–1945). Kyiv: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Lozytskyi, V., Abramova, K., Pavlenko, I., & Kentii, A. (Comps.). (2003). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia. Informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB 1948*, 6 (Kn. 3: 1948). Kyiv: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Lozytskyi, V., Derkach, M., Pavlenko, I., & Kentii, A. (Comps.). (2003). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia. Informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB 1949–1959*, 7 (Kn. 4: 1949–1959). Kyiv: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Lozytskyi, V., Pavlenko, I., & Kentii, A. (Comp.). (2003). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia. Informatsiini dokumenty TsK KP(b)U, obkomiv partii, NKVS–MVS, MDB–KDB 1943–1959*, 5. (Kn. 2: 1946–1947). Kyiv: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Makarchuk, S. (2002). Radianski metody borotby z OUN i UPA (za materialamy 1944–1945 rr. z Drohobyt'skoi ta Lvivskoi oblasti). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk*, 65–91 (in Ukrainian).

Matysiakievych, Z. (2003). *Istoriia Synevidska Vyzhnoho*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Moroz, V. (2000). Ukrain'ska Narodna Samooborona (UNS) na tereni Drohobyt'skoi oblasti (1943 rik). *Vyzvolnyi shliakh*, 6, 54–72 (in Ukrainian).

Moroz, V. (2002). Struktura referentury propahandy OUN na Drohobychchyni (1944–1950-i rr.). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk*, 188–200 (in Ukrainian).

Moroz, V. (2015). Terytorialnyi podil OUN na Mostyshchyni (1944–1952 rr.). *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvypusk 2*, 247–258 (in Ukrainian).

Papakin, H. (2017). Dzherelna baza doslidzhennia ukraïnskoho vyzvolnoho rukhu seredyiny XX st.: metodolohiia i suchasni problemy. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia istorychna*, 53, 81–92 (in Ukrainian).

Pastukh, R. (2005). Pid psevdonimom «Nechai» bylys muzhnik i vidchai. In *Pastukh, R. Korona Danyla Halytskoho. Vybrani statti, narysy, interviu, esei*. Drohobych: Kolo, 157–160 (in Ukrainian).

Prots, B. (2009). *Knyha pamiati Sambora. Kraieznavchyi narys*. Sambir: Sambir'ska miska drukarnia (in Ukrainian).

Savchyn, M. («Marichka»). (1995). *Tysiacha dorih: (Spohady)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Savchyn, M. (2009). Natsionalno-vyzvolnyi rukh na Turkvivshchyni u 30-kh – na pochatku 50-kh rokiv XX stolittia. In O. Bahan (Ed.). *Ukrainskyi natsionalizm: istoriia ta idei. Naukovyi zbirnyk, I*. Drohobych: Posvit, 90–119 (in Ukrainian).

Serhiichuk, V. (2005). *Ukrainskyi zdvyh: Prykarpattia. 1939–1955*. Kyiv: Ukrainska Vydavnycha Spilka (in Ukrainian).

Soviak, P. (2002). Drukarnia UPA v s. Medvezha na Drohobychchyni. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvyypusk*, 182–187 (in Ukrainian).

Sodol, P. (1994). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–49. Dovidnyk*. New York: Proloh (in Ukrainian).

Sodol, P. (1995). *Ukrainska Povstancha Armiia, 1943–49. Dovidnyk 2*. New York: Proloh (in Ukrainian).

Sodol, P. (Comps.). (1990a). *Hrupa UPA «Hoverlia», 18* (Kn. 1: Zvity ta ofitsiini publikatsii). Toronto: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Sodol, P. (Comps.). (1990b). *Hrupa UPA «Hoverlia», 19* (Kn. 2: Spomyny, statti ta vydannia istorychno-memuarnoho kharakteru). Toronto: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Stebelskyi, S. («Khrin»), & Konopadskyi, O. («Ostroverkh»). (2000). *Kriz smikh zaliza: khroniky*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Futala, V. (2015). Ukrainskyi natsionalistychnyi rukh na Drohobychchyni u 20–50-kh rr. XX st.: ukrainskyi dyskurs. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvyypusk 2*, 145–154 (in Ukrainian).

Futala, V., & Mysiv, L. (2002). Borotba radianskoi vlady z natsionalno-vyzvolnym rukhom na terytorii Drohobytskoi oblasti u 1945–1946 rr. *Drohobytskyi kraieznavchyi zbirnyk. Spetsvyypusk*, 170–181 (in Ukrainian).

Khanas, V. (2009). *Selo Hai Verkhni kriz pryzmu stolit (korotkyi narys istorii ta kultury naselenoho punktu vid naidavnishykh chasiv do 50-kh rr. XX st.)*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).

Khanas, V. (2012). *Vasyl Nykoliak-«Klen» – holova provodu OUN Drohobychchyni*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

Cherchenko, Yu., Vovk, O., & Pavlenko, I. (Comps.). (2001). *Borotba proty UPA i natsionalistychnoho pidpillia: dyrektyvni dokumenty TsK Kompartii Ukrainy 1943–1959. Dokumenty i materialy, 3*. Kyiv; Toronto: Litopys UPA. (Litopys Ukrainskoi Povstanskoi Armii) (in Ukrainian).

Shandrovykh, Z. (2002). *V boiakh za voliu Ukrainy*. Lviv: TzOV «Leoprint» (in Ukrainian).

Shchur, R. (2004). *Kurin UPA «Boiky» imeni Bohdana Khmelnytskoho*. Lviv: Novyi chas (in Ukrainian).

Ilnytskyi, V. I. (2019). The Sources to the History of Functioning of the Ukrainian Liberation Movement in the Carpathian Region of the OUN (1945–1954). In *Andryeyev, V. M., Haliv, M. D., Hrytsenko, H. Z., Ilnytskyi, V. I., etc. Chronology in the timeline of historical knowledge: collective monograph*. Lviv; Toruń: Liha-Pres, 57–87 (in English).

Vasyl FUTALA*Doctor of Historical Sciences, Professor**Professor of the Department of History of Ukraine and Jurisprudence**I. Franko State Pedagogical University of Drohobych**ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>**ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>**e-mail: vfutala@ukr.net*

**THE UKRAINIAN NATIONALIST UNDERGROUND AND THE INSURGENT
MOVEMENT IN DROHOBYCH REGION IN THE 1940^s–1950^s:
MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY**

The article examines from a historiographical point of view modern trends and prospective directions of research into the activity of underground-insurgent structures in Drohobych region in the 40^s and 50^s of the 20th century. It has been proven that after 1991, Ukrainian historians not only deepened the existing knowledge about the Ukrainian liberation movement in the region, but also expanded the scope of scientific research. Their greatest achievement is the introduction into scientific circulation of numerous archival materials, which contributed to the enrichment of scientific and historical knowledge about the structure and leadership of the Drohobych District of the OUN, the military actions of the OUN underground and UPA units, the forms and methods of the struggle of the communist regime against the Ukrainian independence movement. Today historical science has much more information about the participants of the national liberation struggle of the 40^s and 50^s of the 20th century. The importance of updating the issues related to the activities of the Drohobych Regional Branch of the OUN (b) was emphasized.

Historians have the task of continuing the study of the Ukrainian liberation movement in the region. In particular, it is necessary to find out the full composition of the Drohobych regional branch of the OUN(b) and trace the activities of this structure from the fall of 1941 to the end of 1944. The lack of information about its leading figures – Andriy Shukatka, Volodymyr Kobilnyk, Levko Hrushchak, Olga Nimylovych, Roman Kotsyuba and others was revealed. In addition, additional knowledge is needed on the problem of formation, operational management, and the scale of combat operations of the structural units of the UPA VO-5 «Makivka» (1943–1944) and TV-24 «Makivka» (1945–1949). Questions about the place and role of the Greek Catholic Church in the military-political, educational and propaganda activities of the OUN and UPA remain relevant, relations of the Ukrainian insurgent movement with the Jewish population and the Ukrainian-Polish confrontation during the Second World War on the territory of the region. It can be hoped that the search and actualization of the source base of the Ukrainian Resistance Movement of the Second World War 1939–1945 and the postwar period will continue.

Key words: historiographical analysis, historiographical source, Ukrainian national liberation movement, OUN, UIA, Drohobych region, military district, tactical division.

Юлія АРТИМИШИН

кандидат історичних наук

науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>

e-mail: julialviv1011@gmail.com

**НАРАТИВИ ПРО ДЕПОРТАЦІЮ З ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
ПРИКОРДОННЯ УЧАСНИЦЬ ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ:
МАРІЇ ГЕЛЬ, ЛЮБОВІ ВОЗНЯК-ЛЕМИК І ГАННИ МИХАЙЛЕНКО**

Здійснено аналіз спогадів Марії Гель, Любові Возняк-Лемик, Ганни Михайленко, які походили з терену Закерзоння, задля вивчення їхнього досвіду депортації, способу репрезентації, впливу примусового виселення на життєвий вибір. Стверджено, що головні акценти у спогадах діячок належать їхній залученості в національно-визвольний і правозахисний рух. Однак зауважено, що розповіді про життя на теренах польсько-українського порубіжжя, суспільно-культурної активності української громади в міжвоєнний час, спогади про діяльність членів родини в ОУН та УПА також відіграють важливу роль.

Зазначено, що змістове наповнення спогадів жінок-дисиденток про депортацію вміщує розповіді про безпосередній перебіг примусового виїзду, подальші умови проживання, матеріально-побутові труднощі. Виокремлено причини та передумови депортації із згадками чи стислим переказом офіційних розпоряджень. Констатовано, що М. Гель і Г. Михайленко головну відповідальність за здійснення депортації покладають на радянську владу, однак згадують і про міжнаціональний польсько-український конфлікт, український підпільний рух у місцевостях, звідки вони родом. З'ясовано, що Л. Возняк-Лемик переїхала до Львова 1920 р., де проживала до Другої світової війни та була активною діячкою українського національно-визвольного руху (членом «Пласту», ОУН). Висунуто припущення, що обізнаність із регіоном Закерзоння допомогла їй у створенні підпільної легенди – розповіді про депортацію використано як прикриття від радянських спецслужб.

Підсумовано, що досвід примусової депортації з польсько-українського прикордоння не став на заваді протидії радянській системі, подальшій громадсько-політичній і правозахисній діяльності. Натомість висловлено гіпотезу, що примусовий переїзд та головна активна позиція родинного середовища в національно-визвольному русі 1930–1940-х років вплинули на життєві траєкторії жінок.

Ключові слова: жінки, дисидентство, Україна, національно-визвольний рух, правозахисний рух, депортація з польсько-українського прикордоння, Закерзоння.

Після смерті Йосипа Сталіна (Йосиф Сталин) у 1953 р. радянська влада зіткнулася з вимушеними змінами, закономірними для держав, де влада зосереджується в руках однієї особи або невеличкої групи людей (Феденко, 1957, с. 5). Відхід вождя

ознаменував початок десталінізації в Центрально-Східній Європі, відтак активізувалися рухи проти суспільного устрою (Русначенко, 2005, с. 38). У період лібералізації режиму нові спроби обмежити права і свободи до попереднього рівня спричинили суспільний спротив, відповідно до сили тиску, який здійснював сам режим (Захаров, 2003, с. 5). Важливим елементом протидії системи влади став дисидентський рух. Його визначення, витоки, форми і практики ще від 1990-х років перебували у фокусі дослідження української та зарубіжної гуманітаристики і безпосередніх учасників цих подій. Наприклад, дисидент Андрій Амальрик визначав дисидентство, як «певну силу, що стояла в опозиції ... до багатьох явищ ідеології і практики режиму» (Альмарик, 1971, с. 14). Дослідники Юрій Зайцев, Микола Верт, Юрій Лукін, Орест Субтельний та інші розглядають його як широкий за своїм соціальним складом, різний за напрямками і формами рух Опору тоталітаризму (Бажан, 2001b, с. 28).

Поділяючи погляд українського історика Олега Бажана, фахівця із вивчення дисидентського руху в УРСР, дисидентство можна окреслити «як одну з течій в суспільно-політичній думці, що протистоїть офіційним доктринам в усіх сферах матеріального та духовного життя» (Бажан, 2001a, с. 524). Один з аспектів цієї статті – саме дослідження історії дисидентського руху, а фактично персональної історії дисиденток. Цей напрям має низку особливостей, зокрема розпорошеність архівних матеріалів, суб'єктивність спогадів очевидців, на які значний вплив свого часу мала і радянська пропаганда, а також сама дефініція терміна «дисидент».

Депортації/трансфери етносів задля вирішення геополітичних проблем застосовували великі держави протягом першої половини ХХ ст. (Павлів, 2016–2017, с. 159–162). Практика переміщення населення, або ж примусової депортації за національною ознакою, соціальних і політичних груп, була одним із видів репресивної діяльності Радянського Союзу в 1930–1940-х роках (Козицький, 2012, с. 340–343, 350–373). Отож депортації населення з українсько-польського прикордоння у 1994–1946 рр. і 1951 р. – це частина політики задля утвердження нових геополітичних планів СРСР, Великої Британії та США щодо розподілу сфер впливу після Другої світової війни. Водночас ці переселенські акції слугували засобом для остаточного вирішення «українського питання» (Павлів, 2016–2017, с. 172).

Мета статті – проаналізувати наративи жінок, учасниць дисидентського руху, їхній спосіб репрезентації досвіду переселення, впливу депортації на подальший життєвий вибір.

Враховуючи особливості понятійного апарату, історії жінок-дисиденток, розглянуті в цій розвідці, – частина широкого розуміння дисидентства. Для вивчення такого досвіду використано матеріали історіографії та еґо-документи (спогади та інтерв'ю: Інтерв'ю-5; Інтерв'ю-4; Інтерв'ю-3).

Дослідження дисидентського руху здійснювалося в руслі вивчення історії репресій влади, супротиву репресії. До 1990-х років діяльність опозиційних рухів у СРСР вивчали головню зарубіжні фахівці, зокрема Кеннет С. Фармер (Kenneth S. Farmer), Тереза Раковська-Хармстоун (Teresa Rakowska-Harmstone), Джон Коляска (John Kolasky) (Бажан, 2001, с. 520–521). Історію дисидентства в Україні від 1990-х років у контексті опозиційного руху досліджували Юрій Зайцев (Зайцев, 1992, с. 195–235; Зайцев, 2016, с. 112–121; Зайцев, 2018, с. 63–69), Анатолій Русначенко (Русначенко, 1998; Русначенко, 2005, с. 35–42), Олег Бажан (Бажан, Данилюк, 2000; Бажан, 2001 а, с. 520–529; Бажан, 2001 б, с. 23–33). Окремі персоналії та течії дисидентського руху

розглядала Роксолана Попелюк (Попелюк, 2023a; Папелюк, 2023b), специфіку дисидентства в регіональному та світовому контексті – Наталія Краснянська (Олійник, Краснянська, 2007, с. 152–159; Краснянська, 2020, с. 63–73).

Рада народних комісарів УРСР і Польський комітет національного визволення (ПКНВ) 9 вересня 1944 р. підписали угоду про «евакуацію населення». Наступну було підписано між урядом СРСР і Тимчасовим урядом національної єдності Польщі 6 липня 1945 р. (Угода-1, 2007, с. 39–43; Угода-2, 2000, с. 424–432; Місило, 2007, с. 12). Реалізація договорів зумовила депортацію «громадян української, білоруської, російської, русинської національностей» із Надсяння, Лемківщини, Холмщини й Підляшши на територію УРСР, натомість поляків та євреїв (які були польськими громадянами) із західних областей УРСР – у Польщу (Місило, 2007, с. 12). Подібну угоду ПКНВ уклав 22 вересня 1944 р. з Урядом Литовської Соціалістичної Республіки, яка передбачала евакуацію польських громадян із території Литви та литовців – із Польщі (Srebrakowski, 2001, s. 81).

Згідно з підписаними документами, для депортованих передбачалося списання грошових і натуральних заборгованостей, звільнення від сплати податків і грошових внесків у 1944–1945 рр., отримання позики (до 5 000 рублів-злотих на одне домогосподарство із виплатою протягом 5 років). Під час виїзду можна було брати особисті речі: одяг та взуття, білизну, сільськогосподарський інвентар, упряж, худобу, гроші (до 1 000 злотих-карбованців на особу).

Задекларовано, що процес депортації мав розпочатися 15 жовтня 1944 р. і тривати до 1 лютого 1945 р., однак більшість українського населення не хотіла виїжджати через брак транспорту, погані погодні умови, тому кінцевий термін продовжили до 15 червня 1946 р. (фактично тривав до грудня 1946 р. після задекларованого завершення) (Місило, 2007, с. 12–24). Де-юре процес переселення повинен був відбуватися на засадах добровільності, проте де-факто лише перші місяці він проходив без примусу. Найшвидше погоджувалися на виїзд ті, хто повірив радянській агітації, або ж постраждали в польсько-українському конфлікті, щоб вижити (Артимишин, 2020, с. 182).

Від березня 1945 р. переселення активізувалося через напади польських боївків і бандформувань, проте у квітні–травні 1945 р., після укладення домовленостей між польським (аківським) та українським підпіллям, на Ряшівщині та Люблінщині його було частково призупинено (Місило, 2007, с. 10–16; Мотика, 2013, с. 233–238; Pisuliński, 2009, s. 121–122). Від серпня 1945 р. польське керівництво під тиском радянської сторони почало застосовувати дивізії польського війська, щоби пришвидшити процес переселення спершу в Ліському, Любачівському, Перемишльському та Сяніцькому повітах (також розміщувалися сили Української повстанської армії (УПА)), а потім й в інших місцевостях, заселених українцями. Особливістю цього етапу переселенської акції за участю війська був терор проти українського населення: пограбування, напади на села, звалтування, вбивства (Sula, 2007, s. 78; Мотика, 2006, s. 580; Місило, 2007, с. 16–17).

Остання переселенська акція з українсько-польського прикордоння відбулася 1951 р. у межах «обміну територіями». За ініціативи польського уряду в Москві пройшли переговори, що завершилися підписанням 15 лютого 1951 р. «Угоди між СРСР та Польською Республікою про обмін ділянками державних територій». Згідно з нею, СРСР видавав частину Дрогобицької обл. загальною площею 480 км² Польській Республіці (ПР), яка передала аналогічну площу в Люблінському воєводстві. Ці території входили до складу відповідно державних територій УРСР і ПР, змінюючи так лінію

державного кордону між ними (Козловський, 1998, с. 182). 26 травня 1951 р. договір про переселення затвердив сейм, 28 травня – президент ПР та 31 травня – Верховна Рада УРСР, а 5 червня 1951 р. сторони обмінялися демаркаційними грамотами у Варшаві (Козловський, 1998, с. 182). 13 червня 1951 р. був відправлений перший ешелон із людьми, а 16 жовтня – останній (Ніточко, 2011, с. 29). Депортація українців проводилася із Дрогобицької обл. (Нижньо-Устриківського р-ну, трьох сільських рад Стрілківського, чотирьох – Хирівського), їх переселили до південно-східних областей УРСР: Донецької, Миколаївської, Одеської та Херсонської (Ніточко, 2011, с. 28–29). Більшість депортованих компактно розмістили там, і лише незначна частина, здебільша кваліфіковані працівники медичної й освітньої сфери, отримали документи для переселення у Львівську і тодішню Дрогобицьку обл. (Кислий, 2009, с. 391).

Зі с. Дрогоїв Перемишльського повіту 6 травня 1945 р. було депортовано родину Войтовичів, зокрема й Марію (1936 р. н.), майбутню учасницю дисидентського руху, дружину та соратницю Івана Геля та депутатку Львівської міської ради (Попелюко, 2023 а, с. 147).

Українська громада чисельно переважала у Дрогоєві. На 1939 р., згідно з матеріалами Володимира Кубійовича, у селі проживало 680 осіб, із них «640 – українців, греко-католиків, 15 – латинників*, 25 – поляків» (Кубійович, 1983, с. 55). Українці були залучені до громадсько-політичної та освітньо-культурної діяльності, зокрема в місцевості діяли осередки «Сокола», «Просвіти» (Інтерв'ю-5).

Виселення відбувалося у квітні 1945 р., напередодні Великодня. В евакуаційному листі зазначено, що Войтовичі мали поселитися на Тернопільщині, але їх скерували у с. Верхня Білка на Львівщині: «Ми мали їхати в Тернопільську область, але чогось нас висадили в Борщовичах Львівської області. І тут потім по нас приїхали вже польські підводи з кінями, і людей брали тут в те село – Верхня Білка» (Інтерв'ю-5). Сім'ї Войтовичів у Дрогоєві довелося залишити все майно, хоча радянська влада обіцяла дати можливість його перевезти та рівноцінну заміну на місці нового проживання. Натомість сім'я змушена була мешкати у старій хаті, перших 5 років після переселення була звільнена від колгоспних відпрацювань (Інтерв'ю-4).

Марія Гель-Войтович, розповідаючи про переселення сім'ї, помилково зазначала, що була депортована в межах операції «Вісла». Відповідальним за виселення українців вважала Сталіна та радянську владу, яка допомагала полякам, що здійснювали напади на українські села (зокрема й на їхнє). Ці напади польських боївків передували виселенню. «Коли прийшла радянська армія, то вони з поляками зв'язалися і почали робити такі операції разом з поляками ... Бо Сталін віддав кусок Галичини Польщі. А люди, які з діда-прадіда там, етнічні українці жили, ніхто не хотів нікуди виїжджати. То вони зробили тоді таку партизанку – польську, і в тому числі їм і російські агенти допомагали. І вони почали нападати на села, палити, мордувати, вирізали просто цілі села», – розповідала учасниця дисидентського руху (Інтерв'ю-5).

Задля захисту місцеві українці створювали самооборонні підрозділи (Інтерв'ю-5). Про такі напади розповідав й інший мешканець Дрогоєва – Антон Підгурський, депортований до України (Інтерв'ю-1, с. 64). Варто зауважити, що рідний брат Марії Гель – Йосип Войтович – належав до українського підпілля під псевдо «Панько» (взяв на честь дідуся). Хлопець вів активну діяльність ще у Дрогоєві і продовжив її після переселення. Вже у Верхній Білці він був арештований, а згодом утримувався

* Латинники – українці, які сповідували католицизм, або ж поляки, які асимілювалися та спілкувалися українською. Детальніше див.: Павлишин, 2014, 179–218.

у внутрішніх таборах ГУЛАГу. Також заарештували і дядька М. Гель, на господарстві якого розміщувалася повстанська криївка. Зі спогадів дисидентки, до викриття криївки був причетний Богдан Сташинський (Інтерв'ю-5).

Перемишль на початку ХХ ст. був важливим осередком українського руху (Галаса, 2005, с. 42). У 1943 р. створено 6-ту Перемишльську воєнну округу «Сян», яка була основою українського повстанського руху на території краю (Потічний, Лико, 2001, с. 7). Представники українського національного підпілля поширювали серед населення патріотичні ідеї, агітували протистояти примусовій депортації. У 1945–1947 рр. саме Перемишльщина стала важливим центром повстанського руху (В'ятрович, 2008, с. 183). У червні 1943 р. обласним провідником призначено Василя Галасу, який започаткував тут активну підпільну роботу. Разом із військовим референтом Яковом Чорнієм він керував організацією перших відділів УПА. У 1945 р. – призначений заступником крайового провідника Закарпатського краю Ярослава Старуха («Стяга»), керував діяльністю ОУН (Організації українських націоналістів) і УПА на теренах Перемишльщини та Лемківщини (Галаса, 2005, с. 40).

Марія Гель покладала головну відповідальність за депортацію на радянську владу, водночас розповідала про міжнаціональний конфлікт, сутички з поляками напередодні виселення. Після проголошення незалежності провадила активну громадсько-політичну діяльність, зокрема була депутаткою Львівської міської ради І скликання, входила до Комісії з національного та духовного відродження. Перебуваючи в останній, розглядала справи, які стосувалися Церкви, до неї зверталися українці і не тільки. Наприклад, представники польської громади підходили із проханням надати римо-католицькій громаді костел Святого Антонія у Львові (Попелюк, 2023b, с. 12).

Ще одна учасниця дисидентського руху, яка походить із Закароння, – Любов Возняк-Лемик. Вона народилася 30 вересня 1915 р. у м. Криниця-Здруй на Лемківщині. Українці з цього містечка були депортовані до УРСР, однак Л. Возняк-Лемик переїхала раніше – 1920 р. «Я народилася в Криниці Ново-Сончівського повіту. Тепер це Польща. Криниця-Здруй – то є великий курорт на Лемківщині ... Пам'ятаю Лемківщину ... Мені подобалася – там біля хати річка була, я любила вилазити на гору і котитися в долину ... Я там тільки вродилася, а потім переїхали ми в село – мабуть, тому, що там лікарня якась була чи щось. Батько був там у Простаці Великій священником. Я там прожила до 5 років», – пригадувала Л. Возняк-Лемик (Інтерв'ю-3).

Містечко Криниця було відомим курортом, куди також приїжджала й українська інтелігенція. Звідси походить і знаний художник-примітивіст Никифор Дровняк. Тут також були великі поклади нафти, залізної руди, земного воску, гіпсу, будівельного каміння (Качор, 2016). Щодо структури Лемківщини, то переважали сільські поселення, а міські – це головно м. Сянок та містечка Мушина, Криниця, Буківсько, Балигород (Гриняк, 2023, с. 57). Цей найзахідніший терен проживання українців у межах Другої Речі Посполитої опинився в найскладніших етнополітичних умовах (Любчик, 2018, с. 274). Упродовж 1944–1946 рр. із Польщі до УРСР було депортовано близько 130 тис. лемків. Найбільшими осередками розселення стали Тернопільська, Львівська, Дрогобицька, Волинська та Станіславська обл. (Байкеніч, 2013, с. 232). На сході УРСР також розселяли лемків, переважно у спустошених війною колгоспних селах чи в німецьких колоніях для організації нових колгоспів (Галик, 2015, с. 7).

Щодо долі Л. Возняк-Лемик, то 1920 р. її родина перебралася до Львова. Тут, зі спогадів жінки, вона стала активною діячкою українського національно-визвольного

руху: спершу вступила у «Пласт», а в 14 років – ОУН, тут вела просвітницьку діяльність, разом з іншими членами «Юнацтва» дбала про відзначення українських свят, облагородження могил січових стрільців тощо. Любов Возняк-Лемик значну частину своєї розповіді присвятила опору пацифістичній політиці, зокрема зауважила: «... наша робота була – на канікули ми приїжджали зі Львова на село, ходили по читальнях “Просвіти”, читали лекції, вели гуртки. Розповідали про Данилишина і Біласа, вели освітню працю. Вже почала діяти ОУН, яка дбала про національну свідомість населення» (Інтерв'ю-3).

Напередодні Другої світової війни Л. Возняк-Лемик готувалася до вступу в гімназію, 1939 р. її батько переїхав до Роздолу, працював у «Просвіті». Після нетривалого перебування радянської армії та приєднання Західної України до УРСР її сестру заарештували, батько ледве вцілів після нападу на їхній дім, тому діячка переїхала до Генерал Губернаторства: «Я перша перейшла Сян, пішла за кордон. А потім батько і сестра» (Інтерв'ю-3). Варто зауважити, що Любов Возняк Лемик мала родинні зв'язки з родиною Бандер, зокрема 1940 р. її рідна сестра одружилася із Василем Бандерою, рідним братом Степана Бандери. На запрошення В. Бандери переїхала до Кракова, де певний час мешкала в його квартирі, долучилася до роботи жіночої мережі ОУН, влаштувалася на курси поштово-телеграфних працівників (Кентій, 2009, с. 115). У Кракові познайомилася з майбутнім чоловіком Миколою Лемиком. Згодом подружжя перебралося до Перемишля, де, як уже зазначено, було дуже активним українське підпілля. Значне місце в розповідях Л. Возняк-Лемик відводила підпільній діяльності, спільній роботі з чоловіком, адже разом вони організовували похідні групи на Схід України (Інтерв'ю-3).

Після низки переїздів у межах підпільної роботи до Полтави, Харкова, тривалої мандрівки, у жовтні 1942 р. переселилася до Львова, згодом – до Пустомит, де мешкав її батько. Працювала на підпільній радіостанції УПА «Афродіта». У кінці грудня 1947 р. її заарештували органи Міністерства державної безпеки (МДБ), а 1948 р. – їй винесено вирок – 25 років виправно-трудових таборів (Кентій, 2009, с. 115–118).

Розповіді про депортацію Л. Возняк-Лемик використовувала як прикриття від радянських спецслужб. Зокрема, видавала себе за Ганну Демчук, депортовану з Любачівщини 1946 р. Можливо, у створенні підпільної легенди допомогла обізнаність із життям у Закарзонні (Кентій, 2009, с. 112).

У 1955 р. відбувся перегляд справи діячки, термін покарання з 25 зменшено до 10 років. Після відбуття покарання в таборах Мордовії мешкала у м. Таганрозі Ростовської обл. і м. Анжеро-Судженськ Кемеровської обл. Російської Федерації. У 1960-х роках зуміла повернутися до України: спершу до Горлівки Донецької обл., а згодом до Івано-Франківська. Після повернення брала активну участь у правозахисному русі (Кентій, 2009, с. 118; Овсієнко, 2006).

Ще одна учасниця правозахисного руху, яка пережила депортацію, – Ганна Михайленко (у дівоцтві Смолій). Вона народилася у с. Михновець тоді Турківського р-ну Дрогобицької обл. (Інтерв'ю-2). Село було на території Бойківщини і 1951 р. теж депортоване. Примусовому виїзду передувала широка інформаційна кампанія – у пресі активно описували переваги життя на різних теренах УРСР. Мешканців цього регіону переселяли головню на південний схід України, тому три з половиною місяці у пресі активно популяризували життя на Півдні (Кляшторна, 2018, с. 268). Окрім цього, у населених пунктах працювали агітатори, які переконували людей їхати до «багатих регіонів», тобто на Південь і Схід (Мельник, Мельник, 2020, с. 341).

Ганна Михайленко зазначала: «Село моє відійшло до Польщі в 1950 році – поляки забрали, Сталін зробив обмін територіями у зв'язку з тим, що був збройний рух опору, і нафтові терени поляки міняли на вугільні в Раві-Руській» (Інтерв'ю-2). Вона теж покладає основну провину за проведення депортації на керівництво СРСР, називаючи досить прагматичні її причини. Роздуми дисидентки суголосні з офіційними даними, зокрема 18 квітня 1951 р. до Києва з Управління МДБ Дрогобицької обл. подано коротку характеристику територій, що передавалися Польщі. У документі «зазначалися кількісні дані промислових та нафтопереробних підприємств, машинно-тракторних станцій (МТС) (1 станція та 20 тракторів), поголів'я худоби (5 010 штук) та робітників і сільських господарств, об'єднаних у п'ятнадцять колгоспів (4 391 господарство) на території Нижньо-Устрицького району. Тут діяло дев'ятьох підпільників ОУН у складі сім осіб Нижньо-Устрицького районного провуду ОУН та дві особи з боївки “Дунаїв”. На оперативний облік антирадянського елементу було взято 195 осіб, з яких 136 були визначені як “українські націоналісти”» (Когут, 2021, с. 60–62).

Варто зауважити, що щодо економічного потенціалу обмінної території України та Польщі існують різні твердження. Зокрема, українські історики відзначають наявність багатих покладів нафти та газу на цій ділянці (Козловський, 1998, с. 188). На момент передачі тут нараховувалося 129 нафтових свердловин, із них 97 діючих із добовим видобутком нафти 85 т. Натомість польські зазначають, що до Польщі відійшли терени з поганими ґрунтами й вичерпаними родовищами нафти (Пронь, 2009, с. 265).

Перебування в Нижньо-Устрицькому районі оперативних співробітників та військ МДБ дало змогу протидіяти українському підпіллю. Так, у серпні 1951 р. ліквідовано боївку ОУН Івана Дячишина («Дуная»). Самого «Дуная» захоплено, а іншого учасника – Петра Кертичака («Ореста») – вбито. Загалом, згідно зі звітом Управління МДБ Дрогобицької обл., у серпні на території району було вбито чотирьох повстанців та одного затримано, частині підпільників вдалося перейти на територію Стрілківського р-ну та продовжити діяльність там (Когут, 2021, с. 66).

Родина Г. Михайленко теж належала до українського активу, а згодом й підпілля. Жінка пригадувала: «Ми виховувались у родині не дуже заможній, але національно свідомій. Батько займався громадською діяльністю, читав книжки людям, які приходили до нас ... Дядько Микола Смолій був доброволець Української галицької армії. В числі чотирьох чоловік із нашого села добровільно пішов в УГА, воював на фронтах. Дядько був інтернований в Чехословаччину в 1921 році. Повернувся, сидів у концтаборах у німців, так само сидів у концтаборах у совітів» (Інтерв'ю-2).

У 1940 р. затримано брата Ганни Михайленко Йосипа, який з іншими молодими людьми зі зброєю намагався перейти радянсько-німецький кордон. Інший брат – Павло, який теж намагався перетнути кордон, але щоб уникнути арешту Народного комітету внутрішніх справ (НКВС) підірвав гранату, вижив і також був засуджений. Рідна сестра Катерина за співучасть у партизанському русі УПА була відправлена до виправного табору. Загалом, як підсумовувала дисидентка, «десять чоловік з нашої родини сиділи в тюрмах СРСР» (Інтерв'ю-2).

Ганну Михайленко підозрювали в переховуванні зброї. Щоби вберегтися, вона переїхала до Устрик Долишніх, де й закінчила школу. Хоча і тут її викликали до Комітету державної безпеки (КДБ), і навіть протягом трьох днів утримували у львівській

тюрмі «Бригідки» за звинуваченням у проведенні серед однокласників агітації не вступати в комсомол.

Наступним випробуванням для жінки стала депортація: «У 1951 році я вступила до Львівського вчительського інституту іноземних мов. Вже тоді наше село, наші райони переселяли згідно з договором з Польщею». Сім'ю скерували до Одещини: «Ми влаштувалися в Агафіївці. Дали нам глиняні хати, страшенно холодні, недобудовані. Їсти не було що – щоб виписали пуд хліба, треба було розписатися, що хати ми приймаємо, що вони закінчені і дуже гарні. Щоб не помирати з голоду, люди мусили розписуватися» (Інтерв'ю-2).

Дисидентка пригадувала, що за людьми із Заходу України вівся нагляд. Власне і її, як попередньо «неблагодійний елемент», теж викликали на допити. А також за нею стежили підіслані колеги з місцевої школи, де вона влаштувалася на роботу (Інтерв'ю-2). Можна припустити, що досвід життя в національно свідомій родині та примусова депортація вплинули на ціннісно свідомий вибір Г. Михайленко стати активною учасницею дисидентського руху. Після знайомства в 1971 р. із Ніною Караванською вона приєдналася до правозахисного руху – проведення акцій протесту та збору підписів у захист ув'язнених дисидентів, захист прав людини, протидія звільненням та ув'язненням, активно співпрацювала з Українською Гельсінкською групою. За це систематично одержувала погрози, зазнавала обшуків, звільнень, а потім – репресій у вигляді лікувальної психіатрії – 7 років утримувалася у Казанській спецпсихлікарні (Інтерв'ю-2).

У спогадах жінок-дисиденток М. Гель, Л. Возняк-Лемик, Г. Михайленко чільне місце належить розповідям про дитинство, родину, її заангажованість у суспільно-культурне життя української громади Закарпаття до війни, підпільного руху. Спосіб представлення досвіду примусового переселення із згадками про офіційні розпорядження, роздумами про причини репресивності їхніх наративів як т. зв. професійних свідків, тобто осіб, які є активними діячами у громадсько-політичному житті. Водночас варто наголосити, що, роздумуючи про відповідальних за депортації, М. Гель і Г. Михайленко поклали головну провину на радянське керівництво. По-суті, примусове переселення репрезентоване як частина карально-репресивної політики СРСР. Із певною умовністю можна стверджувати, що одним із чинників, які вплинули на головні життєві вибори жінок, зокрема діяльність у дисидентському русі, було походження з терену польсько-українського пограниччя, а головне – середовище родини, активно залучене в українське громадське життя, діяльність ОУН та УПА.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

- Альмарик, А. (1971). *Чи проіснує Радянський Союз до 1984 р.?* Париж; Балтимор.
- Артимишин, Ю. (2020). «Від виживання до пристосування». Особливості адаптації українців депортованих із Польщі до Західної України. *Міжнаціональні відносини в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. Західні землі: монографія*. Львів, 478–515.
- Бажан, О. (2001а). Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 2, 520–529.
- Бажан, О. (2001б). Дисидентство в УРСР: спроба дефініції. *Матеріум. Історичні студії*, 7, 23–33.
- Бажан, О., Данилюк, Ю. (2000). *Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.)*. Київ.

Байкеніч, Д. (2013). Кількість та місця розселення депортованих українців Польщі у східних областях УРСР (др. пол. 1940-х рр.). *Народознавчі зошити*, 2, 231–235.

В'ятрович, В. (2008). Український визвольний рух на Закарзонні в 1944–1947 роках. *Український визвольний рух*, 12, 181–196.

Галаса, В. (2005). *Наше життя і боротьба. Спогади*. Львів.

Зайцев, Ю. (1992). Дисиденти і опозиційний рух 60–80-х рр. В С. В. Кульчицький (ред.), *Сторінки історії ХХ століття*. Київ, 195–235.

Зайцев, Ю. (2016). Друга хвиля погрому антирежимної опозиції (1972–1973 рр.). *Новітня доба*, 3–4, 112–121.

Зайцев, Ю. (2018). Опозиційний рух 1960–1980-х років. *Вісник НТШ*, 59, 63–69.

Захаров, Б. (2003). *Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956–1987)*. Харків: Фоліо.

Інтерв'ю-1: Інтерв'ю з Антоном Підгурським, 1921 р. н. з с. Дрогоїв. (2020). *Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади*, 64.

Інтерв'ю-2: Інтерв'ю з Ганною Михайленко, 1929 р. н., записане в 2005 р., інтерв'юєр В. Овсієнко. *Архів віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121199690>

Інтерв'ю-3: Інтерв'ю з Любов'ю Возняк-Лемик, 1915 р. н., записане в 2005 р., інтерв'юєр В. Овсієнко. *Архів віртуального музею «Дисидентський рух в Україні»*. <https://museum.khpg.org/1121181880>

Інтерв'ю-4: Інтерв'ю з Марією Гель, 1936 р. н., записане у м. Львів 25 листопада 1999 р., інтерв'юєр Ю. Нагірний. Спр. П-1-1-1018. Архів ІЩ УКУ.

Інтерв'ю-5: Інтерв'ю з Марією Гель: «Марія Гель. Спомин про життя». (2013–2014). *Архів національного музею «Тюрма на Лонцького»*. <https://hi-in.facebook.com/lonckocho/videos>

Качор, А. (2016). Криниця – окраса Лемківщини. *Збруч*. <https://zbruc.eu/node/52490>

Кислий, В. (2009). Статистика переселенсько-депортаційних процесів в українському середовищі Холмщини, Надсяння і Лемківщини: шлях до радянської України (1944–1951 рр.). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 17, 379–395.

Кентій, А. (2009). Доля племінниці Степана Бандери (Огляд архівно-слідчої справи Л. Возняк-Лемик). *Архіви України*, 5, 111–120.

Кляшторна, Н. (2018). Переселення із Західної Бойківщини 1951 року: маніпулятивні практики місцевої радянської преси. *Суспільно-політична і політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмщини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.*: зб. наук. праць. Львів, 266–271.

Когут, А. (2021). Акція-51. Роль МГБ в обміні територіями СРСР з Польщею у 1951 році. *Український альманах*, 58–71.

Козицький, А. (2012). *Геноцид та політика масового винищення цивільного населення у ХХ ст. (причини, особливості, наслідки): навч. посіб.* Львів: Літопис.

Козловський, І. (1998). *Встановлення українсько-польського кордону. 1941–1951*. Львів.

Кубійович, В. (1983). *Етнічні групи південнозахідної України (Галичини) на 1.1.1939*. Вісбаден.

Краснянська, Н. Д. (2020). Дисидентський рух на Півдні України в другій половині 1950–1960-х років. *Інтелекція і влада. Серія «Історія»: зб. наук. праць*, 42, 63–73.

Любчик, І. (2018). Лемки під впливом етнополітичних експериментів у Східноєвропейському просторі Новітньої доби. *Суспільно-політична і політико-правова оцінка тотального виселення українців з етнічних земель Лемківщини, Надсяння, Холмищини, Підляшшя, Любачівщини, Західної Бойківщини у 1944–1951 рр.: зб. наук. праць*. Львів, 272–279.

Місило, Є. (ред.). (2007). *Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР. Збірник документів*. Львів: Каменяр.

Мотика, Г. (2013). *Від волинської різанини до операція «Вісла»*. Київ: Дух і літера, 2013.

Ніточко, І. (2011). *Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року*. Одеса: Прес-кур'єр.

Овсієнко, В. (2006). Возняк-Лемик Любов Євгенівна. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ. <https://esu.com.ua/article-27428>

Олійник, А., Краснянська, Н. (2007). Український дисидентський рух у контексті світових національно-визвольних процесів (друга половина 50-х – початок 80-х років ХХ століття). *Інтелекція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник*, 9, 152–159.

Павлишин, О. (2014). Дилема ідентичності, або історія про те, як «латинники» (не) стали українцями/поляками (Галичина, середина ХІХ – перша половина ХХ ст.). *Україна Модерна*, 21, 179–218.

Павлів, Ю. (2016–2017). Політико-правові підстави депортаційних акцій з українсько-польського прикордоння у 1944–1951 роках. *З історії західноукраїнських земель*, 12–13, 156–172.

Попелюк, Р. (2023а). Внесок дисиденток у легалізацію УГКЦ в УРСР. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 38, 144–157.

Попелюк, Р. (2023б). Марія Гель: Депортації, репресії, дисидентство. В *Культурна спадщина українсько-польського пограниччя для сталого розвитку місцевих громад: збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції (Львів, 21–22 вересня 2023 р.)*. Львів, 11–13.

Потічний, П., Лико, І. (ред.). (2001). *Тактичний відтинок УПА 26-ий «Лемко»: Лемківщина і Перемищина: документи і матеріали*, 33. Торонто; Львів: Літопис УПА, 7–17 (Літопис Української повстанської армії).

Пронь, Т. (2009). Радянсько-польський обмін ділянками територій 1951 р. у переказах бойків степу України. *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів*, 19, 264–273.

Русначенко, А. (2005). Імперія (ї) і національно-визвольні рухи в Центральній і Східній Європі від середини ХХ століття. *Український визвольний рух*, 4, 35–42.

Русначенко, А. (1998). *Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х – початок 1990-х років*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги.

Угода-1: Угода між Польським Комітетом Національного Визволення і Урядом Української Радянської Соціалістичної республіки у справі переселення українського населення з території Польщі до УРСР і польських громадян з території УРСР до Польщі від 9 вересня 1944 р., Люблін. (2007). В Є. Місило (ред.), *Репатріація чи депортація. Переселення українців з Польщі до УРСР: зб. док.* Львів: Каменяр, 39–43.

Угода-2: Лист Л. Райхмана з доданим текстом Угоди між Урядом СРСР і Тимчасовим Урядом Національної Єдності РП від 6 липня 1945 р. УРСР. 21 липня 1945. (2000). В З. Гайвонічек (упоряд.), *Москва. Польща та Україна у тридцятих-сорокових роках XX століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб* (Т. 2: Переселення поляків та українців 1944–1946). Варшава; Київ, 424–432.

Феденко, П. (1957). *Україна після смерті Сталіна*. Мюнхен.

Motyka, G. (2006). *Ukraińska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa.

Pisuliński, J. (2009). *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.

Srebrakowski, A. (2001). *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Sula, D. (2002). *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

REFERENCES

Almaryk, A. (1971). *Chy proisnuie Radianskyi Soiuz do 1984 r.?* Paris; Baltimore (in Ukrainian).

Artymyshyn, Yu. (2020). «Vid vyzhyvannia do prystosuvannia». Osoblyvosti adaptatsii ukrainsiv deportovanykh iz Polshchi do Zakhidnoi Ukrainy. *Mizhnatsionalni vidnosyny v Ukraini u XX – na pochatku XXI st. Zakhidni zemli: monohrafiia*. Lviv, 478–515 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2001a). Doslidzhennia problem dysydentskoho rukhu v Ukraini v suchasni zarubizhnii ta vitchyzniani istoriohrafii. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB*, 2, 520–529 (in Ukrainian).

Bazhan, O. (2001b). Dysydenstvo v URSR: sprobа defynitsii. *Magisterium. Istorychni studii*, 7, 23–33 (in Ukrainian).

Bazhan, O., & Danyliuk, Yu. (2000). *Opozytsiia v Ukraini (druha polovyna 50-kh – 80-ti rr. XX st.)*. Kyiv (in Ukrainian).

Baikienich, D. (2013). Kilkist ta mistsia rozseleння deportovanykh ukrainsiv Polshchi u skhidnykh oblastiakh URSR (dr. pol. 1940-kh rr.). *Narodoznavchi zoshyty*, 2, 231–235 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2008). Ukrainyskyi vyzvolnyi rukh na Zakerzonni v 1944–1947 rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 12, 181–196 (in Ukrainian).

Halasa, V. (2005). *Nashe zhyttia i borotba. Spohady*. Lviv (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (1992). Dysydeny i opozytsiinyi rukh 60–80-kh rr. In S. V. Kulchytskyi (Ed.), *Storinky istorii XX stolittia*. Kyiv, 195–235 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2016). Druha khvyliia pohromu antyrezhymnoi opozytsii (1972–1973 rr.). *Novitnia doba*, 3–4, 112–121 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2018). Opozytsiinyi rukh 1960–1980-kh rokiv. *Visnyk NTSh*, 59, 63–69 (in Ukrainian).

Zakharov, B. (2003). *Narys istorii dysydentskoho rukhu v Ukraini (1956–1987)*. Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Interviu z Antonom Pidhurskym, 1921 r. n. z s. Drohoiv. (2020). [Interview]. *Deportatsii. Zakhidni zemli Ukrainy kintsia 30-kh – pochatku 50-kh rr.: Dokumenty, materialy, spohady*, 64 (in Ukrainian).

Interviu z Hannoiu Mykhailenko, 1929 r. n., zapysane v 2005 r., interviiuer V. Ovsiienko. [Interview]. *Arkhiv virtualnoho muzeiu «Dysydentskyi rukh v Ukraini»* <https://museum.khpg.org/1121199690> (in Ukrainian).

Interviu z Liuboviu Vozniak-Lemyk, 1915 r. n., zapysane v 2005 r., interviiuer V. Ovsiienko. [Interview]. *Arkhiv virtualnoho muzeiu «Dysydentskyi rukh v Ukraini»*. <https://museum.khpg.org/1121181880> (in Ukrainian).

Interviu z Mariieiu Hel, 1936 r. n., zapysane u m. Lviv 25 lystopada 1999 r., interviiuer Yu. Nahirnyi. Spr. P-1-1-1018. [Interview]. *Arkhiv IITs UKU* (in Ukrainian).

Interviu z Mariieiu Hel: «Mariia Hel. Spomyn pro zhyttia». (2013–2014). [Interview]. *Arkhiv natsionalnoho muzeiu «Tiurma na Lontskoho»*. <https://hi-in.facebook.com/lonckoho/videos> (in Ukrainian).

Kachor, A. (2016). Krynytsia – okrasa Lemkivshchyny. *Zbruch*. <https://zbruc.eu/node/52490> (in Ukrainian).

Kyslyi, V. (2009). Statystyka pereselensko-deportatsiinykh protsesiv v ukrainskomu seredovyschi Kholmshchyny, Nadsiannia i Lemkivshchyny: shliakh do radianskoï Ukrainy (1944–1951 rr.). *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv, 17*, 379–395 (in Ukrainian).

Kentii, A. (2009). Dolia plemynnytsi Stepana Bandery (Ohliad arkhivno-slidchoï spravy L. Vozniak-Lemyk). *Arkhivny Ukrainy, 5*, 111–120 (in Ukrainian).

Kliashorna, N. (2018). Pereselennia iz Zakhidnoi Boikivshchyny 1951 roku: manipuliativni praktyky mistsevoi radianskoï presy. *Suspilno-politychna i polityko-pravova otsinka totalnoho vyseleennia ukraintsiv z etnichnykh zemel Lemkivshchyny, Nadsiannia, Kholmshchyny, Pidliashshia, Liubachivshchyny, Zakhidnoi Boikivshchyny u 1944–1951 rr.: zb. nauk. prats*. Lviv, 266–271 (in Ukrainian).

Kohut, A. (2021). Aktsiia-51. Rol MGB v obmini terytoriiamy SRSR z Polshcheiu u 1951 rotsi. *Ukrainskyi almanakh, 58–71*.

Kozytskyi, A. (2012). *Henotsyd ta polityka masovoho vynyshchennia tsyvilnoho naseleennia u XX st. (prychyny, osoblyvosti, naslidky): navch. posib*. Lviv: Litopys (in Ukrainian).

Kozlovskiy, I. (1998). *Vstanovlennia ukrainsko-polskoho kordonu. 1941–1951*. Lviv (in Ukrainian).

Kubiiovych, V. (1983). *Etnichni hrupy pivdennozakhidnoi Ukrainy (Halychyny) na I.I.1939*. Wiesbaden (in Ukrainian).

Krasnianska, N. D. (2020). Dysydentskyi rukh na Pivdni Ukrainy v druhii polovyni 1950–1960-kh rokiv. *Intelihentsiia i vlada. Seriia «Istoriia»: zb. nauk. prats, 42*, 63–73 (in Ukrainian).

Liubchuk, I. (2018). Lemky pid vplyvom etnopolitychnykh eksperymentiv u Skhidnoievropeiskomu prostori Novitnoi doby. *Suspilno-politychna i polityko-pravova otsinka totalnoho vyseleennia ukraintsiv z etnichnykh zemel Lemkivshchyny, Nadsiannia, Kholmshchyny, Pidliashshia, Liubachivshchyny, Zakhidnoi Boikivshchyny u 1944–1951 rr.: zb. nauk. prats*. Lviv, 272–279 (in Ukrainian).

Misylo, Ye. (Ed.). (2007). *Repatriatsiia chy deportatsiia. Pereselennia ukraintsiv z Polshchi do URSS*. Zbirnyk dokumentiv. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Motyka, G. (2013). *Vid volynskoi rizanyny do operatsiia «Visla»*. Kyiv: Dukh i litera, 2013 (in Ukrainian).

Nitochko, I. (2011). *Ostannia deportatsiia. Do 60-richchia prymusovoho pereselennia 1951 roku*. Odesa: Pres-kurier (in Ukrainian).

Ovsienko, V. (2006). Vozniak-Lemky Liubov Yevhenivna. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. Kyiv. <https://esu.com.ua/article-27428> (in Ukrainian).

Oliinyk, A., & Krasnianska, N. (2007). Ukrainskyi dysyidentskyi rukh u konteksti svitovykh natsionalno-vyzvolnykh protsesiv (druha polovyna 50-kh – pochatok 80-kh rokiv XX stolittia). *Intelihentsiia i vlada. Hromadsko-politychnyi naukovyi zbirnyk*, 9, 152–159 (in Ukrainian).

Pavlyshyn, O. (2014). Dylema identychnosti, abo istoriia pro te, yak «latynnyky» (ne) staly ukrainsiamy/poliakamy (Halychyna, seredyna XIX – persha polovyna XX st.). *Ukraina Moderna*, 21, 179–218 (in Ukrainian).

Pavliv, Yu. (2016–2017). Polityko-pravovi pidstavy deportatsiinykh aktsii z ukrainsko-polskoho prykordonnia u 1944–1951 rokakh. *Z istorii zakhidnoukrainskykh zemel*, 12–13, 156–172 (in Ukrainian).

Popeliuk, R. (2023a). Vnesok dysyidentok u lehalizatsiiu UHKTs v URSR. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 38, 144–157 (in Ukrainian).

Popeliuk, R. (2023b). Mariia Hel: Deportatsii, represii, dysyidentstvo. In *Kulturna spadshchyna ukrainsko-polskoho pohranychchia dlia staloho rozvytku mistsevykh hromad: zbirnyk materialiv Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii (Lviv, 21–22 veresnia 2023 r.)*. Lviv, 11–13 (in Ukrainian).

Potichnyi, P., & Lyko, I. (Eds.). (2001). *Taktychnyi vidtynok UPA 26-yi «Lemko»: Lemkivshchyna i Peremyshchyna: dokumenty i materialy*, 33. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 7–17 (Litopys Ukrainskoi povstanskoï armii) (in Ukrainian).

Pron, T. (2009). Radiansko-polskyi obmin diliankamy terytorii 1951 r. u perekazakh boikiv stepu Ukrainy. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats molodykh vchenykh ta aspirantiv*, 19, 264–273 (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (2005). Imperiia (i) i natsionalno-vyzvolni rukhy v Tsentralnii i Skhidnii Yevropi vid seredyny XX stolittia. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 4, 35–42 (in Ukrainian).

Rusnachenko, A. (1998). *Natsionalno-vyzvolnyi rukh v Ukraini: seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rokiv*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy (in Ukrainian).

Uhoda mizh Polskym Komitetom Natsionalnoho Vyzvolennia i Uriadom Ukrainskoi Radianskoï Sotsialistychnoi respubliky u spravi pereseleennia ukrainskoho naselennia z terytorii Polshchi do URSR i polskykh hromadian z terytorii URSR do Polshchi vid 9 veresnia 1944 r., Liublin. (2007). In Ye. Misylo (Ed.), *Repatriatsiia chy deportatsiia. Pereseleennia ukrainsiv z Polshchi do URSR: zb. dok.* Lviv: Kameniar, 39–43 (in Ukrainian).

Lyst L. Raikhmana z dodanym tekstem Uhody mizh Uriadom SRSR i Tymchasovym Uriadom Natsionalnoi Yednosti RP vid 6 lypnia 1945 r. URSR. 21 lypnia 1945. (2000). V Z. Gaivonichek (Comp.), *Moskva. Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh-sorokovykh rokakh XX stolittia. Nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb* (T. 2: Pereseleennia poliakiv ta ukrainsiv 1944–1946). Warszawa; Kyiv, 424–432 (in Ukrainian).

Fedenko, P. (1957). *Ukraina pislia smerti Stalina*. München (in Ukrainian).

Motyka, G. (2006). *Ukrainska partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa (in Polish).

Pisuliński, J. (2009). *Przesiedlenie ludności ukraińskiej z Polski do USRR w latach 1944–1947*. Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego (in Polish).

Srebrakowski, A. (2001). *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek (in Polish).

Sula, D. (2002). *Działalność przesiedleńczo-repatriacyjna Państwowego Urzędu Repatriacyjnego w latach 1944–1951*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (in Polish).

Yuliia ARTYMYSHYN*PhD (History)**Research Fellow of the Department of Contemporary History
I.Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine**ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8095-7379>**e-mail: julialviv1011@gmail.com*

**NARRATIVES ABOUT THE DEPORTATION FROM THE POLISH-UKRAINIAN
BORDER OF PARTICIPANTS OF THE DISSIDENT MOVEMENT:
MARIA HEL, LYUBOV WOZNIAK-LEMYK AND HANNA MYKHAILENKO**

This paper analyzes the memoirs of dissident women Maria Hel, Lyubov Wozniak-Lemyk, and Hanna Mykhailenko, who originated from Zakerzonia. It examines their experiences of deportation, the ways in which these experiences are represented, and the impact of forced displacement on their life choices. The memoirs emphasize the women's involvement in the national liberation and human rights movements. However, the narratives also reflect on life in the Polish-Ukrainian borderlands, the social and cultural activities of the Ukrainian community during the interwar period, and memories of family members' participation in the OUN and UPA. The content of the memoirs of women dissidents about deportation includes stories about the immediate course of forced deportation, subsequent living conditions, difficulties of a material and household nature, the reasons and prerequisites for deportation are singled out, with mentions or a brief retelling of official orders. Maria Hel and Hanna Mykhailenko place primary responsibility for the deportations on Soviet authorities, while also acknowledging the inter-ethnic Polish-Ukrainian conflict and the Ukrainian underground movement in their native regions.

Lyubov Wozniak-Lemyk, who moved to Lviv in 1920 and lived there until the outbreak of Second World War, was an active participant in the Ukrainian national liberation movement, being a member of Plast and the OUN. Her familiarity with the Trans-Curzonian region helped her craft an underground identity, and that she used stories of deportation as a means of protection from Soviet special services.

The paper concluded that the experience of forced deportation from the Polish-Ukrainian border did not prevent these women from opposing the Soviet regime or engaging in further political and human rights activism. Instead, it is hypothesized that forced migration, combined with their families' active involvement in the national liberation movement of the 1930s and 1940s, influenced their life trajectories.

Key words: women, dissidence, Ukraine, national liberation movement, human rights movement, deportation from the Polish-Ukrainian border, Zakerzonia.

УДК [355.01(470+571:477):327.5НАТО:341.76(477)]"2014/2023"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-209-233

Оксана РУДА

*доктор історичних наук, старший дослідник
старший науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>
e-mail: oxana.ruda@gmail.com*

САМІТИ НАТО Й УКРАЇНА: АНАЛІЗ ПОЛІТИЧНОГО ДІАЛОГУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЧЛЕНСТВА В АЛЬЯНСІ

Висвітлено перебіг політичного діалогу між Україною та Північноатлантичним альянсом під час самітів організації у 2014–2023 рр., а також простежено його вплив на перспективи членства нашої держави в НАТО. Показано, що під час самітів Україна одержала підтримку країн-членів Альянсу щодо її суверенітету, територіальної цілісності та права на самостійне визначення свого майбутнього, що значно допомогло українській владі зміцнити міжнародну підтримку в умовах збройного конфлікту з Росією.

З'ясовано, що в контексті російсько-української війни євроатлантична інтеграція нашої держави набула особливого значення, оскільки безпека регіону – першочергове завдання для обох сторін. Еволюцію політичного діалогу між Україною й Альянсом на полях самітів розглянуто з акцентуванням на таких основних питаннях, як безпека, обороноздатність і стратегічні інтереси учасників заходів. У цьому контексті проаналізовано результати політичних дебатів і рішень, ухвалених на самітах, що стосувалися безпеки та стабільності в Центрально-Східній Європі. Відзначено, що ці рішення мали значний вплив на геополітичну карту регіону, а також на стратегічні плани України щодо її міжнародного статусу й безпеки. Закцентовано, що спроби вирішення на самітах питань безпеки, охоплюючи політичну підтримку, надання військової допомоги та організацію військових навчань, мали важливе значення для стратегічного планування України в умовах російської військової агресії. Зауважено, що присутність на самітах та участь у партнерських програмах дали змогу українській владі підтримувати діалог із членами Альянсу та продовжувати робити кроки для вдосконалення своїх військових, політичних й економічних структур відповідно до стандартів організації. З'ясовано, що саміти Альянсу слугували важливим механізмом для України в гарантуванні безпеки та підтримки в умовах російсько-української війни, а також для реалізації її стратегічних цілей у напрямі євроатлантичної інтеграції.

Ключові слова: Україна, Північноатлантичний альянс, російсько-українська війна, саміти НАТО, євроатлантична інтеграція, політична підтримка, військова допомога.

У сучасному геополітичному вимірі питання безпеки та стабільності в Європі залишаються пріоритетними для обговорення на міжнародному рівні. У цьому контексті роль Північноатлантичного альянсу (англ. North Atlantic Treaty Organization (NATO), НАТО) як провідної військово-політичної організації стає особливо значущою. Однак, як влучно зауважила дослідниця Наталія Яковенко, «без участі України в діяльності Альянсу побудувати в Європі неподільну безпеку буде неможливо» (Яковенко, 2021, с. 157). Російсько-українська війна, яка розпочалася 2014 р. незаконною анексією Автономної Республіки Крим і військовим втручанням Російської Федерації (РФ) у східні регіони України, а 24 лютого 2022 р. переросла в широкомасштабну збройну агресію, не лише вплинула на безпеку регіону, а й позначилася на міжнародній політиці та міждержавних відносинах. З огляду на це, обговорення ситуації в Україні та реакція Альянсу на військову агресію РФ у межах самітів НАТО, які залишаються важливим форумом для обговорення стратегічних питань безпеки та спільних дій із метою забезпечення колективної обороноздатності та збереження міжнародного порядку, стає невіддільною складовою їхнього порядку денного. Отже, аналіз динаміки взаємодії між Альянсом й Україною на самітах організації та реакції учасників цих заходів на російсько-українську війну надзвичайно актуальні для розуміння і прогнозування подальшого розвитку подій у регіоні.

Окремі аспекти співпраці між Україною та НАТО, охоплюючи політичні, військові й економічні чинники, що впливають на перспективи членства України в Альянсі, підсумків самітів НАТО, вивчали українські дослідники Наталія Яковенко (Яковенко, 2021), Олександр Вонсович (Вонсович, 2016) і Віталій Знак (Знак, 2022). Роль міжнародних фінансових інститутів у підтримці України досліджувала Вікторія Колосова (Колосова, 2023), систему європейської безпеки в умовах російської гібридної війни висвітлив Олександр Кучик (Кучик, 2021), російсько-українську війну як вияв кризи європейської безпеки представив Григорій Перепелиця (Перепелиця, 2021), а Микола Рябчук проаналізував міжнародне сприйняття українсько-російського протистояння у британських публікаціях (Рябчук, 2020).

Політику НАТО щодо України в контексті російсько-української війни, надання Альянсом політичної, військової та гуманітарної допомоги Києву, внутрішні виклики організації, зміну її стратегії, проаналізували: польський учений Лукаш Юрєнчик (Łukasz Jureńczyk) (Jureńczyk, 2019), а також американські дослідники й аналітики Джон-Майкл Арнольд (John-Michael Arnold) (Arnold, 2016), Деніель Майклз (Daniel Michaels) (Michaels, 2023), Джек Томпсон (Jack Thompson) (Thompson, 2023).

У цій статті також використані матеріали українських та іноземних засобів масової інформації (ЗМІ), аналізуючи які вдалося детальніше з'ясувати окремі аспекти відносин України й Північноатлантичного альянсу, а також представити узагальнене бачення й оцінки результатів роботи самітів НАТО та перспектив євроатлантичної інтеграції нашої держави. Також було використано інформацію з офіційних вебсайтів, зокрема Президента України, Організації Північноатлантичного договору. Однак окреме дослідження, у якому були би комплексно висвітлені різні аспекти співпраці України та НАТО в межах самітів Альянсу, відсутнє. Частково заповнити цю лауну повинна запропонована стаття. Мета статті – проаналізувати взаємодію між НАТО та Україною на самітах організації в контексті російсько-української війни та її вплив на політичний, військовий і безпековий ландшафти регіону.

Російсько-українська війна, що розпочалася 2014 р. окупацією РФ Криму та Донбасу й мала на меті зруйнувати наявну архітектуру безпеки в Європі, включно з нормами Гельсінкського заключного акту, та повернути Європу до Ялтинської біполярної системи, у якій домінантне становище належало б Росії, призвела до зміни геополітичного балансу в регіоні та спричинила значне обурення й реакції міжнародної спільноти, оскільки порушила усталений безпековий порядок у Європі, що ґрунтувався на принципах непорушності кордонів, відмови від насильства, мирного вирішення конфліктів і поваги до суверенітету держав, а також певною мірою вплинула на початок нового етапу у взаєминах України з європейськими і євроатлантичними структурами (Перепелиця, 2021, с. 98). Попри те, що Україна не є членом НАТО, проблема російської агресії проти неї займала чільне місце на самітах Альянсу, які, по суті, є засіданнями Північноатлантичної ради на рівні глав держав і урядів, на порядку денному яких порушуються теми надзвичайної політичної або стратегічної важливості. Хоча зазвичай у самітах НАТО беруть участь лише держави-члени Альянсу, однак, за умови згоди членів, до участі в них можуть долучатися також і глави держав та урядів країн-партнерів (Саміти НАТО, 2023). Зважаючи на політичну важливість самітів, їхні рішення, видані у вигляді декларацій або комюніке, у яких неодноразово наголошено на підтримці нашої держави, мають особливе значення для зміцнення позиції України на міжнародній арені.

Вперше проблеми збройної агресії Росії проти України порушували на саміті НАТО в Ньюпорті (Уельс), який відбувався 4–5 вересня 2014 р. Події на сході нашої держави перебували в центрі уваги лідерів провідних країн-членів на рівні зі ситуацією в Афганістані й Іраку. Під час Уельського саміту президент України Петро Порошенко провів декілька зустрічей із лідерами п'яти провідних країн Заходу: Сполучених Штатів, Італії, Великобританії, Німеччини та Франції, на яких обговорювали способи подолання російсько-української кризи, а також взяв участь у засіданні Комісії Україна–НАТО (КУН) (Гончаренко, 2014). Генеральний секретар НАТО Андерс Фог Расмуссен (Anders Fogh Rasmussen), за результатами зустрічі глав держав та урядів країн Альянсу із президентом Петром Порошенком, заявив, що країни-члени розробили розгорнутий і конкретний план заходів, спрямований на те, щоб Україна могла краще дбати про власну безпеку й успішно модернізувати свою армію. Допомога мала надаватися у сфері логістики, командування, контролю, зв'язку та комп'ютерних комунікацій, у протидії кібератакам, а також у лікуванні поранених солдатів. Передбачалося провести низку консультацій щодо реформування Збройних сил України (ЗСУ) та загалом розширити «стратегічний обмін» з офіційним Києвом (Знак, 2022, с. 80; Соколовська, 2014). Генеральний секретар повідомив про виділення допомоги в обсязі 15 млн євро у трастовий фонд для підтримки України. Президент П. Порошенко зауважив, що ці кошти розподілятимуться по чотирьох трастових фондах, які спрямовані на покращення логістики української армії, системи командування, системи комунікацій та кіберзахисту (Країни НАТО, 2014). Водночас на засіданні КУН на рівні глав держав й урядів йшлося про практичну підтримку України та поглиблення співпраці Україна–НАТО. У спільній декларації комісії зазначено, що, визнаючи намір Києва поглибити своє особливе партнерство з Альянсом, країни-члени посилять стратегічні консультації в межах КУН і продовжать розвивати чинні програми військової освіти, професійного розвитку, управління сектором безпеки та наукової співпраці в галузі безпеки з Україною. Також прозвучали запевнення в тому, що й

надалі зміцнюватиметься співпраця у межах Річних національних програм (РНП) у секторі оборони та безпеки через програми з розвитку спроможності й сталих можливостей в Україні. У заяві також зазначено, що Альянс та Україна й надалі працюватимуть над розвитком оперативної сумісності між ЗСУ і НАТО, зокрема шляхом продовження регулярної української участі в навчаннях Альянсу (Спільна заява, 2014).

Важливе значення для України мали прийняті на полях саміту рішення про зачаткування п'ятьох нових цільових фондів для допомоги нашій державі у критично важливих сферах: управління, контроль, зв'язок і комп'ютеризація (С4); логістика і стандартизація; кібернетична безпека; перепідготовка і соціальна адаптація військовослужбовців; медична реабілітація. На прохання української сторони, країни-члени Альянсу погодилися у 2015 р. заснувати шостий цільовий фонд – для боротьби зі саморобними вибуховими пристроями й утилізації вибухонебезпечних предметів (Допомога НАТО Україні, 2018).

В останній декларації політику Кремля щодо України було визнано такою, що суперечить міжнародному праву й фундаментальним принципам міжнародного співтовариства, зокрема принципу державного суверенітету та територіальної цілісності. Країни-члени закликали РФ вивести свої війська з України і прикордонних територій, а також рішуче засудили незаконну збройну агресію Росії проти нашої держави, зазначивши, що Альянс не визнає незаконної та безпідставної анексії Криму. Росію закликали вдатися до конструктивних політичних кроків, а також вплинути на сепаратистів, що діють в Україні, щоб ті припинили дестабілізаційну діяльність, яка поглиблює гуманітарну кризу. Учасники саміту підтримали санкції, зокрема адресні, проти російських чиновників, парламентарів, політиків, бізнесменів, військових, секторальні санкції проти військово-промислового комплексу, енергетики тощо, а також різні фінансово-економічні обмеження для великої групи російських банків, компаній, підприємств, спецслужб, бізнес-структур тощо, введені проти Росії Європейським Союзом (ЄС), країнами G7 та іншими міжнародними організаціями (Війна на Донбасі, 2019, с. 20; Jureńczyk, 2019, s. 120–121).

Зауважу, що задекларована на саміті «підтримка України» насамперед полягла в наданні нашій державі нелетального озброєння та гуманітарної допомоги, а також посилення співпраці у сфері оборони відповідно до натівських стандартів і здійснення заходів із підтримки Києва у протистоянні агресії. Висловлюючись за вирішення російсько-українського конфлікту політичним шляхом, лідери країн-членів НАТО одностайно підтримали запропонований президентом П. Порошенком «Мирний план дій». Генеральний секретар А. Расмуссен наголошував, що ніхто не хоче конфлікту з Росією і найкращим шляхом уперед є політичне рішення (NATO Summit, 2014). Саме така «миротворча» політика країн-членів Альянсу щодо Росії згодом була піддана критиці як міжнародними аналітиками, так і окремими політичними діячами. Зокрема, на переконання колишнього посла США в НАТО та спеціального представника Держдепартаменту США з питань України у 2017–2019 рр. Курта Волкера (Kurt Volker), небажання Заходу вступати у прямиий конфлікт із Росією було однією із причин, чому після нападу Росії на Україну у 2014 р. та анексії Криму Захід не вжив адекватних заходів, окрім санкцій, які б унеможливили широкомасштабне вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 р. З-поміж інших причин, на його думку, було сприйняття країнами НАТО повістки, яку формувала російська пропаганда, про те, що Крим інакший і завжди був частиною РФ, а також те, що мало хто вірив, що президент

Росії Володівір Путін (Владимир Путин) коли-небудь нападе на Україну, оскільки всі очікували, що все зупиниться на Криму й Донбасі. За словами К. Волкера, Захід був упевнений, що зможе зупинити конфлікт і примусити сторони до переговорів. Однак Мінські домовленості, на його думку, лише заморозили конфлікт, що дало Росії можливість уникнути відповідальності за військову агресію та підготуватися до широко-масштабного наступу (Павлушенко, 2023).

З огляду на те, що збройна агресія РФ проти України, яку країни-члени сприйняли як спробу Росії утвердити статус наддержави та розширити сфери свого впливу за допомогою сили, спричинила сильне занепокоєння у членів НАТО з Центральної та Східної Європи, які побоювалися перенесення гібридної війни на свою територію, а також значно підвищила ризик відкритого конфлікту РФ із НАТО в майбутньому, на Уельському саміті було вжито заходів щодо посилення колективної оборони й удосконалення механізмів захисту та підвищення здатності реагувати на різні типи загроз, зокрема гібридні дії (Jureńczyk, 2019, s. 121). Прийнятий на полях саміту «План дій готовності» («Readiness Action Plan») (NATO's Readiness Action Plan, 2014) охопив низку положень щодо зміцнення Східного флангу НАТО, зокрема створення багатонаціональної командно-контрольної присутності та приймальних пунктів Альянсу на території східних країн-членів (Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Румунії), з умовою циклічної ротації, підвищення інтенсивності військових навчань у регіоні, спрямованих на колективну оборону (Arnold, 2016, p. 75). Також ішлося про розширення інфраструктури союзників у регіоні та розміщення баз із технікою НАТО, створення додаткових командних центрів і сил негайного реагування тощо (Jureńczyk, 2019, s. 121–122). Ці зміни були пов'язані з тим, що військова агресія Кремля продемонструвала неготовність країн Заходу адекватно реагувати на зовнішні загрози, виявила основні недоліки в системі безпеки Європи, недостатню координацію дій у відповідь на кризу та відсутність спільної стратегії реагування на військові загрози й конфлікти поблизу кордонів європейських держав, що власне в майбутньому і змусило ці країни переглянути свої підходи до безпеки й оборони, зокрема зосередитися на зміцненні власних оборонних потужностей, посиленні трансатлантичної співпраці та солідарності з такими державами, як Польща та країни Балтії, а також наданні підтримки Україні у збереженні її територіальної цілісності (Major, Puglierin, 2014).

Водночас після зустрічі в Уельсі деякі експерти з питань міжнародної безпеки стверджували, що «План дій готовності», на жаль, не відповідав ані викликам, поставленим Росією, ані ризикам і загрозам, що походять від деяких країн Близького Сходу та Північної Африки. Наприклад, професор Школи передових міжнародних досліджень Джона Гопкінса Якуб Грігель (Jakub Grygiel) заявив, що зустріч в Уельсі була більше риторичною, ніж мала практичні наслідки. Гарі Шмітт (Gary Schmitt) з Американського інституту підприємництва наголошував на обмежених масштабах нових заходів Альянсу, вказуючи на те, що збільшення присутності військ НАТО в регіоні було незначним із погляду чисельності, створювані сили підвищеної готовності – нечисленними, а навчання – не достатньо інтенсивними (Arnold, 2016, p. 75). Щоправда, дещо іншої думки дотримувався французький політолог, голова Офісу планування політики при Генсеку НАТО у 2010–2016 рр. Фабріс Пот'є (Fabrice Pothier), який вважав, що Уельський саміт став історичним, оскільки там уперше НАТО «поверталось до Європи як в оперативному, так і у філософському сенсі», «вбачало свою основну місію в Європі». «Саміт в Уельсі був першим із серії самітів, де темами обговорення

стали колективна оборона, ядерне стримування та Росія. І тенденція зберігається донині», – наголосив французький аналітик (Брайлян, Мосьондз, 2023).

Важливим у плані зміцнення обороноздатності України та прийняття головних рішень щодо надання допомоги нашій державі став саміт у Варшаві 8–9 липня 2016 р. Учасники заходу продемонстрували єдність у питанні оцінки збройної агресії РФ проти України й у підтримці відновлення територіальної цілісності нашої країни, наголосивши, що незалежна, суверенна і стабільна Україна, яка твердо віддана демократії та верховенству права, – «ключ до євроатлантичної безпеки» (Рябих, 2016). Також було заявлено про важливість підтримки України міжнародними інституціями багатосторонньої безпекової співпраці для гарантування безпеки в європейському та євроатлантичному регіоні (Кучик, 2021, с. 79–80). Країни-члени погодили продовжити надання стратегічних консультацій і практичної підтримки задля зміцнення інституцій сектора безпеки та оборони України. Водночас вони висловилися за пошук політичних шляхів вирішення російсько-українського конфлікту та закликали сторони дотримуватися Мінських угод. Також у Варшаві Кремлю було надіслано політичний сигнал про підтримку Києва: «Ми твердо підтримуємо суверенітет України, її територіальну цілісність в межах міжнародно визнаних кордонів і її невід’ємне право визначати своє майбутнє та зовнішньополітичний курс без зовнішнього втручання ... Ми рішуче засуджуємо агресивні дії Росії проти України, тривале порушення Росією міжнародного права та своїх міжнародних зобов’язань, що має серйозні наслідки для стабільності й безпеки всього євроатлантичного регіону» (Заява-2, 2016).

У заключній заяві за результатами саміту учасники заходу засудили збройну агресію РФ проти України, визнавши, що провокаційна російська військова діяльність на Східному фланзі НАТО, демонстративне бажання цієї країни досягати своїх політичних цілей погрозами та застосуванням військової сили – це джерело регіональної нестабільності й серйозний виклик для Альянсу. Було зазначено, що такі дії офіційної Москви завдають шкоди євроатлантичній безпеці та ставлять під загрозу досягнення довготермінової мети щодо цілісної, вільної і мирної Європи. Дестабілізаційними діями та політикою Росії було визнано: тривалу незаконну й нелегітимну анексію Криму, яку країни-члени Альянсу не визнають та не визнаватимуть, і від якої закликають Росію відмовитися; порушення суверенних кордонів із застосуванням сили; навмисну дестабілізацію ситуації на Сході України; провокаційні військові дії біля кордонів НАТО, зокрема в регіонах Балтійського і Чорного морів та Східного Середземномор’я; безвідповідальну й агресивну ядерну риторику, воєнну концепцію та покладені в її основу стратегічні позиції тощо. У декларації зазначено, що Альянс відповідає на цю зміну безпекової ситуації удосконаленням свого потенціалу стримування та оборони, зокрема забезпеченням передової присутності на східному фланзі і призупиненням усієї практичної цивільної та військової співпраці між НАТО і Росією, залишаючись відкритим для політичного діалогу з нею (Заява-2, 2016).

Задля підтримки регіональної безпеки було вирішено забезпечити посилену військову присутність в Естонії, Латвії, Литві та Польщі, яку з початку 2017 р. гарантували б багатонаціональні сили, основою яких мали бути чотири тактичні групи розміру батальйону, здатні злагоджено взаємодіяти з національними силами, що мали на постійній основі перебувати в цих країнах (Заява-2, 2016). Планувалося, що ці підрозділи, очолювані командувачами з Великобританії, США, Німеччини та Канади, будуть

розгорнуті до літа 2017 р., а їхня чисельність становитиме 3 000–4 000 військових. Такі дії мали стати сигналом для Росії про те, що в разі її агресивних дій на кордоні Альянсу НАТО чинитиме колективний опір. Посилити потенціал Альянсу щодо стримування й оборони також мала низка інших заходів, спеціально розроблених для Чорноморського регіону, зокрема ініціатива Румунії щодо створення багатонаціональної рамкової бригади для удосконалення інтегрованої підготовки підрозділів країн НАТО під керівництвом штабу багатонаціональної дивізії «Південний Схід» тощо. Загалом, основною метою Варшавського саміту було надіслати Кремлю сигнал про те, що в Північноатлантичному альянсі дуже серйозно сприймають нові загрози і що проблемі колективної безпеки приділяють повноцінну увагу (Маркус, 2016).

Однак поряд із подібними гучними заявами й надалі зберігалася певна невідзначеність у ставленні НАТО до РФ. Як зазначав експосол України в Польщі Маркіян Мальський, позиція Альянсу в питанні стосунків із Росією залишалася двоюкою: полягала в пошуку діалогу з Росією «не як з партнером, але і не як з ворогом» (Жолобович, 2016). На його думку, НАТО застосовувало «стратегію терпіння», тобто «виваженого, терплячого підходу до викликів» (Жолобович, 2016). Загалом, країни Заходу по-різному реагували на російську анексію Криму й військову агресію проти України, переважно сприймаючи це як внутрішній конфлікт в Україні, підтримуваний Росією. До прикладу, президент Франції Франсуа Олланд (François Hollande), який був безпосереднім учасником Мінських домовленостей та переговорів у «Нормандському форматі», розглядав збройну агресію на Сході України не як війну РФ проти нашої держави, а як внутрішній конфлікт із російською підтримкою «сепаратистів». Він був переконаний, що Донецька і Луганська обл., підтримувані Росією, самостійно розпочали дії з відокремлення від України (Уроки влади, 2019, с. 77). Водночас деякі представники Альянсу, зокрема Німеччина, Франція, Угорщина, Італія тощо, наголошували на необхідності відновлення в майбутньому призупиненої де-факто у 2014 р. цивільної та військової співпраці з Росією, вважаючи, що дотримання обома сторонами міжнародних стандартів і зобов'язань матиме велике стратегічне значення (Jureńczyk, 2019, s. 120).

Важливим результатом Саміту НАТО у Варшаві для України стало ухвалення 9 липня на засіданні КУН Комплексного пакета допомоги для України (Comprehensive Assistance Package, КПД) із метою надання централізованої нелетальної підтримки для посилення стійкості ЗСУ, сприяння процесу оборонної реформи відповідно до стандартів НАТО та досягнення їх оперативної сумісності із силами Альянсу (Comprehensive Assistance Package, 2016; Допомога НАТО Україні, 2020). КПД містить понад 40 цільових заходів підтримки в кількох сферах, зокрема йдеться про фонди командування, контролю та комунікації; логістики й стандартизації; кіберзахисту; оборонно-технічної співпраці; навчання військових кадрів; медичної реабілітації тощо. Окремо планували запустити проєкт розвитку стратегічної комунікації. Також йшлося про суттєву активізацію співпраці в межах трастового фонду з розмінування і створення спільної платформи із протидії гібридним загрозам (Червоненко, 2016; Mills, 2022, р. 9). Власне за підтримки КПД було сформовано т. зв. Гібридну платформу – майданчик для спільного вивчення гібридної війни, розв'язаної РФ проти України (Розвиток особливого партнерства, 2020). Загалом, відповідно до КПД, передбачалися: структурне реформування ЗСУ та системи командування, оптимізація логістики та спільні тренування, закупівля обладнання та навчання його експлуатації,

переорієнтування оборонно-промислового комплексу на стандарти НАТО (Рябих, 2016; Jureńczyk, 2019, s. 122).

Попри очікування деяких українських політиків – прихильників приєднання до Північноатлантичного альянсу, які вважали, що цей крок «дасть гарантію безпеки Україні», «дозволить Україні протистояти агресії Росії і повернути окуповані території», «дасть змогу зміцнити та модернізувати українську армію», на Варшавському саміті не прозвучали заяви про бажаність і підтримку вступу України до НАТО, проте було заявлено про готовність розвивати співпрацю з нашою державою до повної взаємосумісності на політичному, воєнному та законодавчому рівнях (Рябих, 2016; Яковенко, 2021, с. 158). Примітно, що в риторичі Альянсу щодо України на саміті у Варшаві, як і на Уельському, визначальним залишився принцип декларативності, оскільки й надалі звучали заяви підтримки, висловлення стурбованості посиленням російської агресії, заклики до подальших дій на шляху реформування тощо. Такі висловлювання, хоча й давали сподівання на подальшу підтримку з боку НАТО у проведеної необхідних реформ і розвитку співпраці, проте посилювали відчуття невизначеності, яке підкріплювалося відсутністю конкретних практичних намірів та дій у відповідних сферах, що ніяк не сприяло інтеграції України до НАТО, а навпаки гальмувало цей процес (Вонсович, 2016, с. 105).

На саміті НАТО у Брюсселі 11–12 липня 2018 р. країни-члени Альянсу продемонстрували незмінність своєї позиції щодо резолюцій Ньюпортського та Варшавського самітів щодо російської агресії в Україні та посилення Східного флангу НАТО. Вони вкотре засудили незаконну та нелегітимну анексію Криму Росією, задекларували підтримку територіальної цілісності та суверенітету нашої держави, закликали РФ припинити будь-яку політичну, фінансову й військову підтримку угруповань бойовиків на Сході України та військове втручання в Донецьку та Луганську обл., вивести війська, техніку і найманців із території України. У силі залишилося також призупинення військової та цивільної співпраці з Росією. Водночас у заключній декларації зазначено, що НАТО не прагне конфлікту з РФ і не становить для неї загрози, натомість залишається відкритим до політичного діалогу з офіційною Москвою (Brussels Summit Declaration, 2018).

Під час саміту було підтверджено Бухарестське зобов'язання 2008 р. щодо того, що Україна стане членом Альянсу в майбутньому. Попри зусилля української влади, на офіційний Київ не поширилася «Програма розширених можливостей» («Enhanced Opportunities Program»), а тим більше План дій щодо членства (ПДЧ), що могло би пришвидшити реалізацію цих планів у найближчі роки (Jureńczyk, 2019, s. 123). Водночас НАТО знову підтвердило свою подальшу підтримку реформування національних структур безпеки й оборони України, зокрема у межах КППД, щоб Київ міг краще гарантувати власну безпеку. Йшлося також про підтримку зусиль України щодо посилення її стійкості проти гібридних загроз, зокрема шляхом активізації діяльності в межах Платформи Україна–НАТО із протидії гібридній війні (Brussels Summit Declaration, 2018).

Попри те, що Україну не запросили до участі в саміті лідерів Північноатлантичного альянсу, який відбувся у Брюсселі 14 червня 2021 р., конфлікт в Україні та навколо неї, як зазначено в Комюніке саміту, прийнятому главами держав і урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради, був «першою темою порядку денного». Учасники вкотре висловили підтримку територіальної цілісності та суверені-

тету України, закликали Росію вивести сили, які вона розмістила на окупованих українських територіях, припинити розпалювати конфлікт шляхом надання фінансової та військової підтримки бойовикам т. зв. Луганської й Донецької народних республік, перестати нарощувати військову силу та припинити обмеження навігації в частинах Чорного моря, не перешкоджати доступу до Азовського моря та українських портів. Країни-члени Альянсу підтвердили свою рішучу позицію в засудженні й невизнанні незаконної та нелегітимної анексії Росією Криму. Водночас вони закликали обидві сторони до повного виконання Мінських угод та підтримали діяльність Спеціальної моніторингової місії Організації з безпеки та співробітництва в Європі в Україні, а також зусилля «Нормандського формату» і «Тристоронньої контактної групи» (Brussels Summit Communiqué, 2021). Вкотре було підтверджено рішення, ухвалене на Бухарестському саміті 2008 р., про те, що вступ України до НАТО можливий через ПДЧ шляхом виконання РНП, при цьому запевнялося, що Росія не матиме впливу на рішення про прийняття України до Альянсу. Водночас ішлося про готовність країн-членів до діалогу з офіційною Москвою в межах Ради Росія–НАТО з метою запобігання ескалації. Також неодноразово наголошено, що Альянс не прагне конфронтації й не становить загрози для РФ (Лепех, 2021).

Офіційна позиція країн Заходу, насамперед Франції та Німеччини, які виступали від імені ЄС, загалом полягала в дотриманні переговорів у «Нормандському форматі» та подальшому розширенні тісніших зв'язків із Росією, для яких відносини з РФ залишалися пріоритетом (Денисенко, 2021, с. 50–51). Варто наголосити, що російсько-українська війна викрила фундаментальну помилку західноєвропейської економічної політики щодо Росії, яка ґрунтувалася на переконанні, що економічна взаємозалежність і вразливість роблять військову ескалацію неможливою. Концепція «змін через торгівлю», покликана активізувати політичні й економічні реформи в Росії, які мали би призвести до її зближення із Заходом, зазнала краху (Major, Puglierin, 2014). На думку деяких зарубіжних аналітиків, цей т. зв. безладний компроміс у ставленні країн-членів НАТО до військової агресії Росії проти України, що спостерігався з 2014 р., полягав у наданні допомоги, з одного боку, недостатньої для того, щоби спровокувати прямий конфлікт між НАТО та Росією, а з іншого – достатньої, щоб Україна могла протистояти РФ (Thompson, 2023, р. 19). Водночас можна погодитися з українським дослідником Григорієм Перепелицею, що під впливом російсько-української війни поступово відбулися кардинальні зміни у відносинах між Заходом і РФ, які перейшли з рівня «стратегічного партнерства» у стан латентної «холодної війни», із можливістю переходу до відкритої конфронтації (Перепелиця, 2021, с. 99–100). Однак, на жаль, ці зміни відбувалися надто повільно й не зупинили широкомасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави, яке власне, як і події 2014 р., як стверджує дослідник, стало наслідком т. зв. психологічної капітуляції Заходу перед Росією, яка виявлялася, з-поміж іншого, у пом'якшених висловлюваннях деяких європейських політиків щодо «розуміння причин» російської агресії, закликах підкоритися всім вимогам Кремля, чи навіть у появі комплексу вини перед Росією через те, що нібито її велич незаконно принизили тощо, що дало всі підстави В. Путіну не рахуватись як із ЄС, так і з НАТО, як зі слабкими організаціями. Саме непевна поведінка лідерів Заходу, відсутність у них політичної волі щодо адекватної реакції на порушення Росією наявного світового порядку посилили впевненість В. Путіна у психологічній слабкості країн Заходу та підштовхнули його до подальшої ескалації російсько-українського конфлікту (Перепелиця, 2021, с. 99).

Через повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р., 25 лютого лідери країн-членів Альянсу провели у форматі відеоконференції зі штаб-квартири НАТО у Брюсселі екстрений віртуальний саміт (Саміти НАТО, 2023). У заяві глав держав й урядів НАТО щодо нападу Росії на Україну зазначено, що це вторгнення – найтяжча загроза євроатлантичній безпеці за останні десятиліття. Учасники зустрічі рішуче засудили військову агресію РФ за сприяння Білорусі і визнали, що саме Росія несе цілковиту відповідальність за цей конфлікт. Також вони закликали Кремль негайно припинити збройний напад, вивести всі свої війська з України та звернути з обраного шляху агресії. «Рішення президента Путіна напасти на Україну – це жажлива стратегічна помилка, яка дуже дорого обійдеться Росії в наступні роки, як з економічно, так і з політичної точки зору», – зазначено в заяві (Заява-1, 2022). Країни-члени підтвердили свою рішучу підтримку незалежності, суверенітету й територіальної цілісності України в межах її міжнародно визнаних кордонів, включно з територіальними водами, а також погодили надалі надавати їй політичну і практичну підтримку (Заява-1, 2022).

На позачерговому саміті НАТО, який відбувся 24 березня 2022 р. у Брюсселі та був скликаний у зв'язку із продовженням російської війни в Україні, учасники зустрічі засудили повномасштабне вторгнення РФ на територію нашої держави та закликали її негайно припинити війну й вивести війська, а Білорусь – припинити її співучасть. Було озвучено, що союзники по НАТО посилити свою підтримку і надалі надаватимуть політичну й практичну допомогу Україні, зокрема гуманітарну підтримку, та прийматимуть у себе українських біженців (Саміт, 2022). У зверненні до учасників саміту Президент України Володимир Зеленський подякував за санкції, накладені на РФ, а також за підтримку переселенців з України, 3,5 млн яких знайшли прихисток на територіях країн НАТО. Водночас акцентуючи, що українці захищають спільні із країнами Заходу цінності, він заявив, що Україні потрібна військова допомога без обмежень, зокрема бойові літаки, танки, реактивні системи залпового вогню, протикорабельна зброя, засоби протиповітряної оборони тощо, а також звернувся із проханням закрити небо над нашою державою, щоби вберегти людей та міста від руйнувань (Виступ, 2022). Однак лідери НАТО відхилили прохання Києва захистити небо над Україною шляхом запровадження безпілотної зони та вкотре заявили, що не надсилатимуть війська через небезпеку бути втягнутими в повномасштабну військову конфронтацію з Росією, яка є ядерною державою (Renshaw, Waczyńska, 2022). Країни-члени Альянсу домовилися посилити підтримку України, зокрема з кібербезпеки, хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних атак, а також наголосили, що надалі продовжуватимуть накладати безпрецедентну ціну на РФ, щоб та припинила війну в Україні, про що заявив після засідання Генеральний секретар Єнс Столтенберг (Jens Stoltenberg). Також було схвалено створення чотирьох бойових груп у Болгарії, Угорщині, Румунії та Словаччині (Пресконференція, 2022).

Попри рішуче засудження Північноатлантичним альянсом російсько-української війни, лідери НАТО надалі уникали риторики, що могла би спровокувати ескалацію кризи. Причину подібної позиції країн Заходу британські аналітики Меттью Креніг (Matthew Kroenig) та Лоуренс Фрідман (Lawrence Freedman) певною мірою вбачали в успішності поширення російською пропагандою наративів про неминучу ядерну загрозу та міць російської армії, яка домоглася того, що Захід піддався путінському блефу та шантажу, повіривши в рішучість і готовість Кремля йти до кінця в

конфронтації із Заходом, хоч би й ціною остаточного ядерного взаємознищення, і, як наслідок, Москві вдалося суттєво обмежити підтримку Заходу для України, особливо військову (Рябчук, 2020, с. 74, 91). Невелика військова допомога Києву країн Заходу в перші дні широкомасштабної війни, що складалася переважно з оборонної зброї, амуніції та бронезилетів, на переконання деяких закордонних аналітиків, частково була наслідком побоювань лідерів західних держав помсти з боку Москви у відповідь на постачання сучасного озброєння, а також того, що боеприпаси можуть бути захоплені або перенаправлені на чорний ринок. Натомість, коли російським військам не вдалося захопити Київ на початку квітня 2022 р. і конфлікт перемістився на схід та південний схід України, мислення США і європейських держав почало змінюватися. Союзники почали надавати більш високоточне озброєння, як-от: гаубиці M777, високомобільні артилерійські ракетні системи HIMARS, системи протиповітряної оборони NASAMS тощо. Це стало наслідком того, що в мисленні країн Заходу, а передовсім США, відбувся помітний зсув від занепокоєння про російські червоні лінії до акцентування на тому, що успіх України може слугувати інтересам США та всієї Європи (Thompson, 2023, p. 20).

Важливе значення для України мали рішення, прийняті на Мадридському саміті, який відбувся 29–30 червня 2022 р. Відповідно до ухваленої лідерами Альянсу «Стратегічної концепції НАТО», у якій було визначено нові пріоритети, завдання й підходи в діяльності організації на наступні 10 років, з урахуванням тогочасного середовища безпеки, визнавалося, що сильна незалежна Україна є життєво необхідною для стабільності євроатлантичного регіону, натомість поведінка Москви становить пряму загрозу трансатлантичній безпеці. На відміну від попередньої концепції 2010 р., відповідно до якої Росія окреслювалася як «стратегічний партнер», в ухваленому документі РФ визнано «найбільш небезпечною і прямою загрозою» країнам НАТО (Лисогор, 2022; Результати, 2022). З огляду на це, йшлося у документі, «нова концепція підтверджує, що головною метою НАТО є забезпечення нашої колективної оборони на основі підходу на 360 градусів. Він визначає три основні завдання Альянсу: стримування та оборона; запобігання кризовим ситуаціям й управління ними; та кооперативна безпека» (НАТО, 2022). Хоча питання вступу нашої держави до НАТО в контексті швидкої перспективи на цьому саміті не обговорювалося, однак вкотре держави-члени підтвердили Бухарестське зобов'язання 2008 р. про те, що Україна в майбутньому стане членом Альянсу (Чурікова, 2022).

Для подальшого збільшення підтримки України країнами-членами Альянсу важливе значення мало ухвалення рішення щодо розширення КПД, до якої ввійшли ініціативи, покликані забезпечити надання нашій державі невідкладної, короткотермінової, нелетальної військової допомоги, а також створення структур для суттєвого збільшення підтримки України з боку НАТО у довготерміновій перспективі на її шляху післявоєнної відбудови та реформ (Відносини з Україною, 2023; The Secretary, 2022, p. 18). Загалом, цей пакет мав пришвидшити доставлення нелетального оборонного обладнання, покращити кіберзахист і стійкість нашої держави, а також підтримати модернізацію її оборонного сектору для досягнення довготермінової сумісності з Альянсом (Чурікова, 2022). Він передбачав: захищений зв'язок; постачання палива; армійських пайків; медичного обладнання, бронезилетів; протимінного обладнання, а також засобів захисту від хімічної та біологічної зброї; великої кількості портативних систем для боротьби із дронами. Також планувалося допомогти Україні в довго-

терміновій перспективі перейти від радянських зразків на сучасне озброєння НАТО, покращити оперативну сумісність й інститути оборони та безпеки (Результати, 2022).

Від саміту НАТО у Вільнюсі, запланованого на 11–12 липня 2023 р., вище керівництво нашої держави очікувало чітких безпекових гарантій та поклало надії на запрошення України до членства в Альянсі. З метою пришвидшення євроатлантичної інтеграції України напередодні саміту українські політики значно активізували політико-дипломатичну діяльність на євроатлантичному напрямі, зокрема підписавши за перше півріччя 2023 р. з 11 країнами Західної й Північної Європи спільні заяви та декларації щодо сприяння просуванню України на шляху до НАТО (Стратегічні партнери, 2023, с. 16, 98). Однак результати Вільнюського саміту, який хоча й був сфокусований на проблемах України, а його підсумки загалом виявилися позитивними для нашої держави, не задовольнили очікувань офіційного Києва, який сподівався на скорочення шляху нашої держави до Альянсу. Ухвалені країнами-членами рішення фактично зберегли той статус-кво у відносинах України з НАТО, який існував уже довгі роки, оскільки замість скасованої вимоги виконання ПДЧ було запроваджено новий етап – «адаптовану Річну національну програму», на підставі якої очільники МЗС країн Альянсу мають оцінювати прогрес України на шляху до майбутнього членства. Передбачалося, що Україну запросять до вступу тоді, коли всі умови будуть виконані, а члени Альянсу дадуть на це згоду. Відсутність чітко визначених вимог і часових меж продемонструвала стратегічну невизначеність країн-членів щодо вступу Києва до НАТО (Сидоренко, 2023). До того ж напередодні саміту Президент США Джозеф Байден (Joseph Biden) заявив, що Україна ще не готова стати членом Альянсу і що «передчасно» дозволяти Києву приєднатися до НАТО, оскільки війна з Росією триває (Rogers, 2023). Подібні заяви вкотре показали певні розбіжності серед західних союзників: держави з Центральної та Східної Європи, найближчі до Росії, наполягають на активнішій підтримці України, а адміністрація Дж. Байдена та їхні однодумці обирають більш виважений підхід (Erlanger, Vinograd, 2023).

Рішення щодо відтермінування вступу нашої держави до Альянсу спричинило певне розчарування в найвищих посадовців держави, які покладали на саміт завищені очікування. Зокрема, міністр закордонних справ України Дмитро Кулеба в інтерв'ю виданню «Bloomberg» зауважив, що НАТО продемонструвало брак політичної волі щодо заявки на членство, і що Альянс не має тримати «всю ситуацію та Україну в підвищеному стані, коли справа доходить до членства» (Kuleba Says, 2023). Стратегічну невизначеність Альянсу щодо України критично оцінив Президент В. Зеленський, зауваживши, що наразі серед союзників немає готовності ані дати Україні запрошення до НАТО, ані зробити її членом Альянсу. Вважаючи цю невизначеність слабкістю, він зазначив, що в такий спосіб було залишено можливість торгуватися членством України в НАТО у переговорах із Росією (Зеленський розкритикував НАТО, 2023).

Аналізуючи причини неприйняття нашої держави до Альянсу, варто виокремити декілька з них: активну фазу російсько-української війни, небажання НАТО втручатися у прямий воєнний конфлікт із Росією, певний страх перед ядерним шантажем Кремля, традиційний скепсис деяких країн-членів, зокрема й США, щодо членства України, відсутність єдності з цього питання, а також внутрішні проблеми Києва (корупція, повільне проведення реформ тощо) (Стратегічні партнери, 2023, с. 16; Michaels, 2023). У цьому контексті можна погодитися з висловлюваннями К. Волкера, який зазначав, що країни-члени, насамперед США та Німеччина, до кінця не прийня-

ли факту, що «російська війна в Україні – це загроза всій Європі» (Павлушенко, 2023). Він зауважив, що Вашингтон і Берлін «не усвідомили, що надійно захистити Європу і зупинити російську агресію – а це є одним із ключових завдань НАТО – неможливо без вступу України в Альянс. ... Наразі там вирішили, що прийняти Україну до Альянсу – ризикнути ескалацією конфлікту з Росією» (Павлушенко, 2023).

Попри те, що на Вільнюському саміті Україна так і не дочекалася запрошення до членства в Альянсі, результати зустрічі мали важливе значення для зміцнення обороноздатності нашої держави й активізації практичної співпраці між Україною і НАТО. 12 липня на спільній пресконференції з Генеральним секретарем НАТО Є. Столтенбергом Президент В. Зеленський назвав результати Вільнюського саміту «гарними», зауваживши, що вони були б «ідеальні», якби було запрошення України до Альянсу. Президент відзначив важливість скасування ПДЧ для України та зауважив, що отримав від партнерів позитивні новини щодо виділення оборонних пакетів. Володимир Зеленський також позитивно оцінив створення Ради Україна–НАТО (РУН), на заміну КУН, що свідчило про підвищення інституційного рівня партнерства. Президент України зауважив, що РУН є не просто інструментом участі, а й інтеграції, і це дає відчуття, що Україна, попри все, буде частиною Альянсу. Схвально відгукнувся про результати саміту і Є. Столтенберг. З-поміж іншого зауваживши, що новостворена РУН є потужним політичним інструментом, де всі учасники виступають із рівних позицій, і робота якого не може блокуватися окремими її учасниками або країнами-членами Альянсу (Лісович, 2023). Зауважу, що важливе значення для України також мало перетворення КПД на багаторічну програму допомоги, що сприятиме відбудові сектору безпеки й оборони нашої держави та переходу до повної оперативної сумісності з НАТО (Vilnius Summit Communiqué, 2023).

Позитивним моментом для України в роботі саміту стало оприлюднення лідерами G7 спільної декларації, яка започаткувала обширний процес укладання договорів про забезпечення довготривалої воєнно-технічної та фінансово-економічної допомоги нашій державі (Стратегічні партнери, 2023, с. 17). У декларації йшлося про те, що кожна з держав G7 працюватиме з Україною над конкретними двосторонніми довготерміновими безпековими зобов'язаннями та домовленостями, спрямованими на підтримку нашої держави у сфері безпеки, економіки й розвитку. Насамперед ішлося про забезпечення сил, здатних захистити Україну в поточний момент і стримати будь-яку можливу російську агресію в майбутньому, зокрема шляхом: надання допомоги у сфері безпеки та сучасного військового обладнання на суші, у повітрі та на морі із пріоритетом на протиповітряну оборону, далекобійну артилерію та вогневі засоби дальньої дії, бронетехніку й інші головні засоби, як-от бойова авіація, а також сприяння підвищенню рівня оперативної сумісності з євроатлантичними партнерами; підтримки подальшого розвитку оборонно-промислового комплексу України; тренувань і навчань українських збройних сил; обміну розвідданими та співробітництва; підтримки ініціатив із кіберзахисту, безпеки та стійкості, зокрема для протидії гібридним загрозам. Важливе значення відводилося також зміцненню економічної стабільності України, зокрема через зусилля з реконструкції та відновлення, а також гарантування енергетичної безпеки нашої держави. Водночас ішлося про надання технічної та фінансової підтримки для задоволення нагальних потреб України, спричинених війною з Росією, а також для того, щоб Київ міг продовжувати ефективно здійснювати реформування, необхідне для просування на шляху до євроатлантичної інтеграції (Спільна

декларація, 2023). Зі свого боку Україна зобов'язалася: «... робити позитивний внесок у безпеку партнерів та посилювати заходи прозорості та підвітності щодо партнерської допомоги; продовжувати реалізацію реформ правоохоронних органів, судової системи, боротьби з корупцією, корпоративного управління, економіки, сектору безпеки та державного управління, які підкреслюють її відданість демократії, верховенству права, повазі до прав людини та свободи ЗМІ, а також виводять її економіку на сталий шлях розвитку; просувати оборонні реформи й модернізацію, зокрема шляхом посилення демократичного цивільного контролю над збройними силами та підвищення ефективності й прозорості в оборонних установах і промисловості України» (Спільна декларація, 2023). Згодом, у серпні 2023 р., до Спільної декларації G7 приєдналися також інші країни-партнери: Бельгія, Данія, Ірландія, Ісландія, Іспанія, Норвегія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Фінляндія, Чехія, Швеція, Греція, Латвія, Литва, Естонія, Болгарія, Північна Македонія, Чорногорія тощо (Стратегічні партнери, 2023, с. 17).

Для зміцнення обороноздатності України неабияке значення мали обіцянки щодо виділення пакетів військової допомоги (мали охоплювати велику номенклатуру військової техніки: від пускових установок «Patriot», танків «Leopard» і ракет далекого радіусу дії SCALP до обладнання для розмінування), надані Президенту В. Зеленському під час двосторонніх переговорів із лідерами країн-членів (Стратегічні партнери, 2023, с. 13–14). Так, зокрема, Велика Британія заявила про передачу нового пакета допомоги, який із-поміж іншого містив 50 млн фунтів стерлінгів (64,7 млн дол. США) на ремонт техніки, боєприпаси до «Challenger 2», понад 70 бойових машин і автомобілів матеріально-технічного забезпечення тощо. Також було заявлено про створення нового військового реабілітаційного центру, що мав фінансуватися через КППД і підтримуватися спеціалістами з реабілітації з усього Альянсу (Historic security framework, 2023). Новий пакет військової допомоги від Німеччини на суму 700 млн євро серед іншого охоплював дві пускові установки «Patriot» зі складу Бундесверу, 40 додаткових бойових машин піхоти «Marder», 25 додаткових основних бойових танків «Leopard 1A5», а також 5 танків «Bergepanzer 2». Попри це, німецький уряд також пообіцяв передати безпілотні системи LUNA, 20 тис. артилерійських снарядів та 5 тис. 155-мм димових боєприпасів (Колосова, 2023).

У контексті надання підтримки нашій державі варто згадати підписану на саміті НАТО у Вільнюсі міністрами оборони Франції та України угоду, яка передбачала збільшення військової допомоги Україні на 170 млн євро, затвердила формування підвалин для спільного виробництва запасних частин та обслуговування іноземного озброєння і техніки, а також спростила процес закупівлі й постачання зброї ЗСУ тощо. Водночас Президент Франції Еммануель Макрон (Emmanuel Macron) оголосив про передачу Україні ракет далекого радіусу дії SCALP (Колосова, 2023).

Під час Віленського саміту прем'єр-міністр Канади Джастін Трюдо (Justin Trudeau), подібно до інших лідерів країн НАТО, повідомив про початок реалізації проєктів на суму 541 млн канадських дол. (410 млн дол. США), спрямованих на підтримку України та зміцнення трансатлантичної безпеки (Шепелева, 2023а). Водночас було заявлено, що Оттава передасть ЗСУ додаткові камери для безпілотників, а з літа того ж року Королівський військовий коледж Сен-Жан розпочне приймання офіцерів-курсантів з України на інтенсивну тритижневу навчальну програму, напрацьовану в партнерстві з НАТО в межах Програми вдосконалення військової освіти (Defence

Education Enhancement Program). Щодо фінансової підтримки, то Канада оголосила про виділення у межах КПД додаткових 48,8 млн канадських дол. (37 млн дол. США) на нелетальну допомогу: пальне, логістичне обладнання та медичні матеріали, а також 2,7 млн канадських дол. (2 млн дол. США) на кібербезпеку для підтримки зусиль із протидії зловмисній кіберактивності в умовах зростання кіберризиків і загроз (Колосова, 2023).

Про виділення нових пакетів допомоги Україні на полях саміту також заявили Норвегія (було обіцяно близько тисячі безпілотних літальних апаратів «Black Hornet», дві системи протиповітряної оборони (ППО) «Nasams» тощо), Нідерланди (з-поміж іншого йшлося про підсилення ППО й артилерії) (Ліскович, 2023; Шепелева, 2023b). Також у Вільнюсі між Україною та 11 країнами-партнерами (Данією, Нідерландами, Бельгією, Канадою, Люксембургом, Норвегією, Польщею, Португалією, Румунією, Швецією та Великою Британією) було підписано меморандум, що визначає умови проведення підготовки українських пілотів до використання сучасних винишувачів F-16 (Нинько, 2023).

Зауважу, що на ювілейний, 75-й, саміт НАТО, який відбудеться 9–11 липня 2024 р. у Вашингтоні, Президент України В. Зеленський уже отримав офіційне запрошення від Генерального секретаря Є. Столтенберга під час його візиту до Києва 29 квітня 2024 р. На спільній пресконференції Генсек наголосив, що місце України – в НАТО: «Україна стане членом НАТО. Робота, яку ми зараз здійснюємо, ставить вас на незворотний шлях до членства в Альянсі. Коли настане відповідний момент, Україна зможе стати членом НАТО негайно. З нетерпінням чекаю на той день, коли український прапор замайорить біля штаб-квартири НАТО» (Шварц, 2024). При цьому Генсек зауважив, що для того, щоби прийняти це рішення, необхідне схвалення усіх членів, потрібен консенсус. Він зазначив: «Я не очікую цього на саміті в липні, але сподіваюся, що ми зможемо продемонструвати, що наближаємося до скорішого членства України» (Шварц, 2024). А Президент В. Зеленський зазначив, що «саміт у Вашингтоні може стати моментом сили для Альянсу або – ні. Саме там вирішиться, чи буде у ворога Альянсу можливість накладати вето на посилення НАТО. І це вирішується саме в питанні щодо України» (Шварц, 2024).

Отже, початок російської агресії проти України у 2014 р. та повномасштабне вторгнення у 2022 р. значно посилили важливість співпраці Києва з НАТО. За таких умов підтримка Альянсу стала критично важливою для зміцнення обороноздатності нашої держави та забезпечення її суверенітету і територіальної цілісності. Важливими майданчиками для обговорення двосторонніх відносин, підтвердження підтримки України, визначення стратегічних напрямів співпраці й надання необхідної допомоги стали саміти НАТО. Присутність на самітах та участь у партнерських програмах дали змогу українській владі зміцнити свої зв'язки з членами Альянсу і продовжити кроки у напрямі вдосконалення військових, політичних та економічних структур відповідно до міжнародних стандартів. Загалом, саміти НАТО стали важливим механізмом для України як у гарантуванні безпеки та підтримки під час війни з Росією, так і для реалізації стратегічних цілей країни в напрямі євроатлантичної інтеграції. Ухвалені на самітах Альянсу рішення сприяли зміцненню національної безпеки України в коротко- та довготерміновій перспективі, підвищили рівень партнерства між Києвом і НАТО. Надання військової допомоги, охоплюючи навчання, озброєння та технічну підтримку, що сприяє підвищенню бойової готовності ЗСУ й наближенню української

армії до стандартів НАТО, також варто відзначити як важливий аспект цього партнерства.

Подальше зміцнення політичного діалогу сприятиме наближенню України до повноправного членства в Альянсі, що буде важливим кроком для зміцнення безпеки як України, так і всього євроатлантичного регіону. Однак, попри значні успіхи у співпраці, на шляху до членства в НАТО Україна стикається з низкою політичних викликів, охоплюючи необхідність проведення внутрішніх реформ, боротьбу з корупцією та забезпечення демократичних стандартів. Наявність війни з Росією також ускладнює перспективи членства, оскільки Альянс зазвичай не приймає країни з невіршеними територіальними конфліктами. Попри те, що перспективи членства України в НАТО залишаються невизначеними, наша держава демонструє стійке прагнення до інтеграції в євроатлантичні структури.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Брайлян, Є., Мосьондз, О. (2023, 3 липня). Фабріс Потье: Саміт в Уельсі був першим, де НАТО розглядало свою основну місію в Європі. *АрміяInform*. <https://armyinform.com.ua/2023/07/03/fabris-potye-samit-v-uelsi-buv-pershym-de-nato-rozglyadalo-svoyu-osnovnu-misiyu-v-yevropi/>

Виступ Президента України Володимира Зеленського на саміті НАТО. (2022, 24 березня). *Президент України. Офіційне інтернет-представництво*. <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-samiti-n-73785>

Відносини з Україною. (2023, 3 серпня). *Організація Північноатлантичного договору*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm?#support

Війна на Донбасі: реалії і перспективи врегулювання. Аналітична доповідь. (2019). *Центр Разумкова*. Київ. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf

Вонсович, О. С. (2016). Саміт НАТО – 2016: підсумки та перспективи для України. *Грані: науково-теоретичний альманах*, 7(135), 103–108. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/413/422>

Гончаренко, Р. (2014, 4 вересня). Україна і НАТО: саміт слабких надій і обмежених можливостей. *Deutsche Welle (DW)*. <https://www.dw.com/uk/a-17902970>

Денисенко, К. (2021). Зближення Франції з Російською Федерацією в умовах українсько-російської війни як виклик європейській системі безпеки. В М. З. Мальський, Л. В. Лещенко, О. С. Кучик, Р. В. Вовк (упоряд.), *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 13–14 травня 2021 р.)*. Львів, 49–52.

Допомога НАТО Україні. Стислий огляд. (2018). Київ. https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/NATO_support_UA_2018.pdf

Допомога НАТО Україні. Стислий огляд. (2020). Київ. https://eesri.org/wp-content/uploads/2020/05/NATO_Support_Ukraine_2020_brochure_EESRI_UKR_web.pdf

Жолобович, І. (2016, 12 липня). Саміт НАТО: зрозуміло про перспективи України. *Канал 24*. http://24tv.ua/samit_nato_zrozumilo_pro_perspektivi_ukrayini_n704456

Заява-1: Заява глав держав і урядів НАТО щодо нападу Росії на Україну. (2022, 25 лютого). *Організація Північноатлантичного договору*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm?selectedLocale=uk

Заява-2: Заява за результатами саміту у Варшаві оприлюднена главами держав та урядів, які беруть участь у засіданні Північноатлантичної ради у Варшаві 8–9 липня 2016 року. (2016, July 9). *North Atlantic Treaty Organization*. Warsaw https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=uk

Зеленський розкритикував НАТО за невизначеність щодо України: Безпрецедентно й абсурдно. (2023, 11 липня). *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/11/7165506/>

Знак, В. (2022). Основні етапи співпраці України і НАТО (1991–2021). *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*, 3, 64–88.

Колосова, В. (2023, 11 серпня). Допомога міжнародних фінансових інститутів Україні. Липень 2023 року. *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-institutiv-ukrayini-lypen-2023-roku>

Країни НАТО нададуть Україні 15 млн євро. (2014, 4 вересня). *BBC NEWS Україна*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_first_day_vs

Кучик, О. (2021). Система європейської безпеки в умовах гібридних викликів російсько-української війни. В М. З. Мальський, Л. В. Лещенко, О. С. Кучик, Р. В. Вовк (упоряд.), *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. (Львів, 13–14 травня 2021 р.). Львів, 78–80.

Лепех, С. (2021, 24 червня). Саміт НАТО завершився: про що говорили та чого чекати Україні. *НТА*. *Пряма мова Львова*. <https://www.nta.ua/samit-nato-zavershyvsya-pro-shho-govoryly-ta-chogo-chekaty-ukrayini/>

Лисогор, І. (2022, 29 червня). Країни НАТО ухвалили нову концепцію: «Незалежна Україна є життєво важливою для стабільності в регіоні», а Росія тепер офіційно стала «найбільш небезпечною і прямою загрозою». *LB.ua*. https://lb.ua/world/2022/06/29/521601_kraini_nato_uhvalili_novu_kontseptsiyu.html

Ліскович, М. (2023, 13 липня). Вільнюс-2023 – це не Бухарест-2008: саміт НАТО дав результат. *УКРІНФОРМ*. https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3735354-vilnus2023-ce-ne-buharest2008-samit-nato-dav-rezultat-ocikuvanj-i-optimisticnij.html#google_vignette

Маркус, Дж. (2016, 8 липня). Варшавський саміт НАТО і російська загроза. *BBC NEWS Україна*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160708_warsaw_nato_summit_ozh

Нинько, Д. (2023, 11 липня). ЗМІ: Пілоти з України з серпня навчатимуться на F-16 у Данії. *DW*. <https://www.dw.com/uk/ukrainski-piloti-pocnut-navcatisa-na-f16-u-serpni-u-danii-reuters/a-66193286>

Олланд, Ф. (2019). *Уроки влади: мемуари* (Є. Марічев, пер. з фр.). Харків: Фоліо.

Павлушенко, Т. (2023, 24 серпня). «США і Німеччина до кінця не прийняли факт, що російська війна в Україні – це загроза всій Європі». Інтерв'ю з Куртом Волкером, колишнім послом США у НАТО. *Forbes Ukraine*. <https://forbes.ua/war-in-ukraine/nato-stalo-deshcho-smilivishim-intervyu-z-kurtom-volkerom-kolishnim-poslom-ssha-u-nato-24082023-15614>

Перепелиця, Г. (2021). Російсько-українська війна як наслідок системної кризи європейської безпеки. В М. З. Мальський, Л. В. Лещенко, О. С. Кучик, Р. В. Вовк (упоряд.), *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*. (Львів, 13–14 травня 2021 р.). Львів, 96–100.

Пресконференція Генерального секретаря НАТО Єнса Столтенберга по завершенні позачергового саміту глав держав і урядів НАТО. (2022, 24 березня). *Організація Північноатлантичного Договору*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_193613.htm

Результати Мадридського саміту НАТО 29–30 червня. (2022, 1 липня). *Національний інститут стратегічних досліджень*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-cheravnja>

Розвиток особливого партнерства України з НАТО. (2020, 24 грудня). *Офіційний інтернет-сайт Україна–НАТО*. <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/rozvitok-osoblivogo-partnerstva-ukrayini-z-nato>

Рябчук, В. (2016, 12 липня). Саміт НАТО у Варшаві – підсумки й уроки. *УКРІНФОРМ*. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2049186-samit-nato-u-varsavi-pidsumki-j-uroki.html

Рябчук, М. (2020). Між абстрактною теорією та практичною політикою: погляд на українсько-російський конфлікт у британських наукових та експертних публікаціях. В В. Кулик (ред.), *Інтерпретації російсько-українського конфлікту в західних наукових і експертно-аналітичних працях*. Київ, 49–98.

Саміт НАТО ухвалив заяву щодо війни в Україні з обіцянкою захисту від хімічної і біологічної зброї. (2022, 24 березня). *Європейська правда*. <https://www.prawda.com.ua/news/2022/03/24/7334204/>.

Саміти НАТО. (2023, 27 липня). *Організація Північноатлантичного договору*. https://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_50115.htm.

Сидоренко, С. (2023, 12 липня). Альянс без плану дій: чому саміт НАТО у Вільнюсі почався провалом та що варто робити Україні. *Європейська правда*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/12/7165586/>

Соколовська, Н. (2014, 4 вересня). НАТО допоможе Україні модернізувати армію. *DW*. <https://www.dw.com/uk/a-17902955>

Спільна декларація про підтримку України. (2023, 12 липня). *Президент України*. *Офіційне інтернет-представництво*. https://president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-pro-pidtrimku-ukrayini-84277?fbclid=IwAR272btt51fOTImSfYb37HmoA_EScZmmQINhvptdWyeXJ8s8lrXfOQ4EA9g

Спільна заява Комісії Україна – НАТО. (2014, 4 вересня). *Організація Північноатлантичного договору*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_112695.htm?selectedLocale=uk

Стратегічні партнери України (реалії та пріоритети в умовах війни). (2023). *Національна безпека і оборона, 3–4(193–194)*, 4–135. https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf

Червоненко, В. (2016, 8 липня). Саміт НАТО у Варшаві: без прориву для України? *BBC NEWS Україна*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160707_nato_summit_ukraine_vc

Чурікова, Н. (2022, 1 липня). Сім підсумків саміту НАТО. Як посиляться альянс і що це означає для України? *Радіо Свобода*. <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-sim-pidsumkiv/31924400.html>

Шварц, Д. (2024, 29 квітня). Україну не запросять в НАТО на саміті в липні – Столтенберг. *DW*. <https://www.dw.com/uk/ukrainu-ne-zaprosat-v-nato-na-samiti-v-lipni-ctoltenberg/a-68949155>

Шепелева, А. (2023а, 13 липня). Канада виділить Україні 410 мільйонів доларів допомоги. *DW*. <https://www.dw.com/uk/kanada-vidilit-ukraini-410-miljoniv-dolariv-dopomogi/a-66207943?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml>

Шепелева, А. (2023b, 12 липня). Норвегія дає ЗСУ ще тисячу дронів, Австралія – 30 БТР. *DW*. <https://www.dw.com/uk/norvegia-dae-zsu-se-tisacu-droniv-black-hornet-avstralia-30-btr-bushmaster/a-66199054>.

Яковенко, Н. (2021). Поглиблення співпраці України з НАТО як запорука всеосяжної безпеки. В М. З. Мальський, Л. В. Лещенко, О. С. Кучик, Р. В. Вовк (упоряд.), *Україна в умовах трансформації міжнародної системи безпеки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 13–14 травня 2021 р.)*. Львів, 156–160.

Arnold, J.-M. (2016). NATO's Readiness Action Plan: Strategic Benefits and Outstanding Challenges. *Strategic Studies Quarterly*, 10/1, 74–105. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26271088>

Brussels Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. (2021, 14 June). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm

Brussels Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 11–12 July 2018. Press Release. (2018). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_07/20180713_180711-summit-declaration-eng.pdf

Comprehensive Assistance Package for Ukraine. (2016, July). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukra.pdf

Erlanger, S., Vinograd, C. (2023, 11 July). Here is the latest on the NATO summit. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/live/2023/07/11/world/russia-ukraine-news?smid=url-share#nato-leaders-begin-their-summit-in-lithuania-here-is-the-latest>

Historic security framework for Ukraine set to be agreed in major step toward ending the war. (2023, 12 July). *Gov.uk*. <https://www.gov.uk/government/news/historic-security-framework-for-ukraine-set-to-be-agreed-in-major-step-toward-ending-the-war>

Jureńczyk, Ł. (2019). Okoliczności i postawa NATO wobec polityki militarnej Rosji na Ukrainie. *Rocznik Integracji Europejskiej*, 3, 115–128.

Kuleba Says NATO Showed Lack of Political Will on Membership Bid. (2023, 11 July). *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-11/nato-latest-turkey-agrees-to-support-sweden-s-membership-bid>

Major, C., Puglierin, J. (2014, 1 November). Eine neue Ordnung. *Internationale Politik*. <https://internationalepolitik.de/de/eine-neue-ordnung>

Michaels, D. (2023, 9 July). Amid Ukraine War and Internal Spats, NATO Seeks Show of Unity. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/amid-ukraine-war-and-internal-spats-nato-seeks-show-of-unity-cf9a0ad2>

Mills, C. (2022, 4 March). Military assistance to Ukraine 2014–2021. Research Briefing. Number 7135. *The House of Commons Library*. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN07135/SN07135.pdf>

NATO 2022. Strategic Concept Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. (2022, 29 June). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf

NATO Summit: Alliance «stands with Ukraine». (2014, 4 September). *BBC NEWS*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-29056870>

NATO's Readiness Action Plan. (2014, December). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-facstsheet-rap-en.pdf

Renshaw, J., Baczynska, G. (2022, 25 March). West Gives more Support to Ukraine, Raises Stakes for Russia. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/russia-will-pay-west-warn-putin-trio-summits-2022-03-23/>

Rogers, K. (2023, 9 July). Biden Says Ukraine Is Not Ready for NATO Membership. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/07/09/us/politics/biden-ukraine-nato.html>

The Secretary General's Annual Report 2022. (2023). Brussels. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/3/pdf/sgar22-en.pdf

Thompson, J. (2023). Inconsistent Power: US Strategy in the Ukraine War and Beyond. In L. Andor, & U. Optenhögel (Ed.), *Europe and the war in Ukraine. From Russian aggression to a new Eastern policy*. London: London Publishing Partnership, 16–26.

Vilnius Summit Communiqué Issued by NATO Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. (2023, 11 July). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_217320.htm

REFERENCES

Brailian, Ye., & Mosondz, O. (2023, Lypen 3). Fabris Potie: Samit v Uelsi buv pershym, de NATO rozghliadalo svoiu osnovnu misiiu v Yevropi. *ArmiiaInform*. <https://armyinform.com.ua/2023/07/03/fabris-potye-samit-v-uelsi-buv-pershym-de-nato-rozglyadalo-svoyu-osnovnu-misiyu-v-yevropi/> (in Ukrainian).

Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na samiti NATO. (2022, Berezen 24). *Prezydent Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo*. <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-na-samiti-n-73785> (in Ukrainian).

Vidnosyny z Ukrainoiu. (2023, Serpen 3). *Orhanizatsiia Pivnichnoatlantychnoho dohovoru*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/topics_37750.htm?#support (in Ukrainian).

Viina na Donbasi: realii i perspektyvy vrehuliuvannia. Analitychna dopovid. (2019). *Tsentr Razumkova*. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf (in Ukrainian).

Vonsovych, O. S. (2016). Samit NATO – 2016: pidsumky ta perspektyvy dlia Ukrainy. *Hrani: nauково-teoretychnyi almanakh*, 7(135), 103–108. <https://grani.org.ua/index.php/journal/article/view/413/422> (in Ukrainian).

Honcharenko, R. (2014, Veresen 4). Ukraina i NATO: samit slabkykh nadii i obmezhenykh mozhlyvostei. *Deutsche Welle (DW)*. <https://www.dw.com/uk/a-17902970> (in Ukrainian).

Denysenko, K. (2021). Zblyzhennia Frantsii z Rosiiskoiu Federatsiieiu v umovakh ukrainsko-rosiiskoi viiny yak vyklyk yevropeiskii systemi bezpeky. In M. Z. Malskyi, L. V. Leshchenko, O. S. Kuchyk, & R. V. Vovk (Comps.), *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Lviv, 13–14 travnia 2021 r.)*. Lviv, 49–52 (in Ukrainian).

Dopomoha NATO Ukraini. Styslyi ohliad. (2018). Kyiv. https://www.ispc.org.ua/wp-content/uploads/2018/11/NATO_support_UA_2018.pdf (in Ukrainian).

Dopomoha NATO Ukraini. Styslyi ohliad. (2020). Kyiv. https://eesri.org/wp-content/uploads/2020/05/NATO_Support_Ukraine_2020_brochure_EESRI_UKR_web.pdf (in Ukrainian).

Zholobovych, I. (2016, Lypen 12). Samit NATO: zrozumilo pro perspektyvy Ukrainy. *Kanal 24*. http://24tv.ua/samit_nato_zrozumilo_pro_perspektivi_ukrayini_n704456 (in Ukrainian).

Zaiava hlav derzhav i uriadiv NATO shchodo napadu Rosii na Ukrainu. (2022, Liutyi 25). *Orhanizatsiia Pivnichnoatlantychnoho dohovoru*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_192489.htm?selectedLocale=uk (in Ukrainian).

Zaiava za rezultatamy samitu u Varshavi oprylyudnena hlavamy derzhav ta uriadiv, yaki berut uchast u zasidanni Pivnichnoatlantychnoi rady u Varshavi 8–9 lypnia 2016 roku. (2016, July 9). *North Atlantic Treaty Organization*. Warsaw. https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm?selectedLocale=uk (in Ukrainian).

Zelenskyi rozkrytykuvav NATO za nevyznachenist shchodo Ukrainy: Bezpretsedentno y absurdno. (2023, Lypen 11). *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/07/11/7165506/> (in Ukrainian).

Znak, V. (2022). Osnovni etapy spivpratsi Ukrainy i NATO (1991–2021). *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika*, 3, 64–88 (in Ukrainian).

Kolosova, V. (2023, Serpen 11). Dopomoha mizhnarodnykh finansovykh instytutiv Ukraini. Lypen 2023 roku. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/dopomoha-mizhnarodnykh-finansovykh-instytutiv-ukrayini-lypen-2023-roku> (in Ukrainian).

Krainy NATO nadadut Ukraini 15 mln yevro. (2014, Veresen 4). *BBC NEWS Ukraina*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_first_day_vs (in Ukrainian).

Kuchyk, O. (2021). Systema yevropeiskoi bezpeky v umovakh hibrydnykh vyklykiv rosiisko-ukrainskoi viiny. In M. Z. Malskyi, L. V. Leshchenko, O. S. Kuchyk, R. V. Vovk (Comps.). *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. (Lviv, 13–14 travnia 2021 r.)*. Lviv, 78–80 (in Ukrainian).

Lepek, S. (2021, Cherven 24). Samit NATO zavershyvsia: pro shcho hovoryly ta choho chekaty Ukraini. NTA. *Priama mova Lvova*. <https://web.archive.org/web/20210624204028/https://www.nta.ua/samit-nato-zavershyvsya-pro-shho-govoryly-ta-chogo-chekaty-ukrayini/> (in Ukrainian).

Lysohor, I. (2022, Cherven 29). Krainy NATO ukhvalyly novu kontseptsiiu: «Nezalezhna Ukraina ye zhyttievo vazhlyvoiu dlia stabilnosti v rehioni», a Rosiia teper ofitsiino stala «naibilsh nebezpechnoiu i priamoiu zahrozoiu». *LB.ua*. https://lb.ua/world/2022/06/29/521601_kraini_nato_uhvalili_novu_kontseptsiiu.html (in Ukrainian).

Liskovych, M. (2023, Lypen 13). Vilnius-2023 – tse ne Bukharest-2008: samit NATO dav rezultat. *UKRINFORM*. https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3735354-vilnius2023-ene-buharest2008-samit-nato-dav-rezultat-ocikuvanj-i-optimisticnij.html#google_vignette (in Ukrainian).

Markus, Dzh. (2016, Lypen 8). Varshavskiy samit NATO i rosiiska zahroza. *BBC NEWS Ukraina*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160708_warsaw_nato_summit_ozh (in Ukrainian).

Nynko, D. (2023, Lypen 11). ZMI: Piloty z Ukrainy z serpnia navchatymtsia na F-16 u Danii. *DW*. <https://www.dw.com/uk/ukrainski-piloti-pocnut-navcatisa-na-f16-u-serpni-u-danii-reuters/a-66193286> (in Ukrainian).

Olland, F. (2019). *Uroky vlady: memuary* (Ie. Marichev, Trans.). Kharkiv: Folio (in Ukrainian).

Pavlushenko, T. (2023, Serpen 24). «SShA i Nimechchyna do kintsia ne pryinyali fakt, shcho rosiiska viina v Ukraini – tse zahroza vsii Yevropi». Interviu z Kurtom Volkerom, kolyshnim poslom SShA u NATO. *Forbes Ukraine*. <https://forbes.ua/war-in-ukraine/nato-stalo-deshcho-smilivishim-intervyu-z-kurtom-volkerom-kolishnim-poslom-ssha-u-nato-24082023-15614> (in Ukrainian).

Perepelytsia, H. (2021). Rosiisko-ukrainska viina yak naslidok systemnoi kryzy yevropeiskoi bezpeky. In M. Z. Malskyi, L. V. Leshchenko, O. S. Kuchyk, R. V. Vovk (Comps.), *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. (Lviv, 13–14 travnia 2021 r.)*. Lviv, 96–100 (in Ukrainian).

Preskonferentsiia Heneralnogo sekretaria NATO Yensa Stoltenberha po zavershenni pozacherhovoho samitu hlav derzhav i uriadiv NATO. (2022, Berezen 24). *Orhanizatsiia Pivnichnoatlantynchnoho Dohovoru*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/opinions_193613.htm (in Ukrainian).

Rezultaty Madrydskoho samitu NATO 29–30 chervnia. (2022, Lypnia 1). *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/rezultaty-madrydskoho-samitu-nato-29-30-chervnya> (in Ukrainian).

Rozvytok osoblyvoho partnerstva Ukrainy z NATO. (2020, Hruden 24). *Ofitsiyni internet-sait Ukraina–NATO*. <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/rozvytok-osoblyvogo-partnerstva-ukrayini-z-nato> (in Ukrainian).

Riabykh, V. (2016, Lypen 12). Samit NATO u Varshavi – pidsumky y uroky. *UKRINFORM*. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2049186-samit-nato-u-varsavi-pidsumki-j-uroki.html (in Ukrainian).

Riabchuk, M. (2020). Mizh abstraktnoiu teoriieiu ta praktychnoiu politykoiu: pohliad na ukrainsko-rosiiskyi konflikt u brytanskykh naukovykh ta ekspertnykh publikatsiakh. In V. Kulyk (Ed.), *Interpretatsii rosiisko-ukrainskoho konfliktu v zakhidnykh naukovykh i ekspertno-analitychnykh pratsiakh*. Kyiv, 49–98 (in Ukrainian).

Samit NATO ukhvalyv zaiavu shchodo viiny v Ukraini z obitsiankoiu zakhystu vid khimichnoi i biolohichnoi zbroi. (2022, Berezen 24). *Yevropeiska pravda*. <https://www.ppravda.com.ua/news/2022/03/24/7334204/> (in Ukrainian).

Samity NATO. (2023, Lypen 27). *Orhanizatsiia Pivnichnoatlantynchnoho dohovoru*. https://www.nato.int/cps/uk/natolive/topics_50115.htm (in Ukrainian).

Sydorenko, S. (2023, Lypen 12). Alians bez planu dii: chomu samit NATO u Vilnusi pochavsia provalom ta shcho varto robyty Ukraini. *Yevropeiska pravda*. <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2023/07/12/7165586/> (in Ukrainian).

Sokolovska, N. (2014, Veresen 4). NATO dopomozhe Ukraini modernizuvaty armiui. *DW*. <https://www.dw.com/uk/a-17902955> (in Ukrainian).

Spilna deklaratsiia pro pidtrymku Ukrainy. (2023, Lypen 12). *Prezydent Ukrainy. Ofitsiine internet-predstavnytstvo*. https://president.gov.ua/news/spilna-deklaraciya-propidtrimku-ukrayini-84277?fbclid=IwAR272btt51fOTImS Yb37HmoA_EScZmmQINHvp tdWyeXJ8s8lrXfOQ4EA9g (in Ukrainian).

Spilna zaiava Komisii Ukraina – NATO. (2014, Veresen 4). *Orhanizatsiia Pivnichnoatlantychnoho dohovoru*. https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_112695.htm?selectedLocale=uk (in Ukrainian).

Stratehichni partnery Ukrainy (realii ta priorityety v umovakh viiny). (2023). *Natsionalna bezpeka i oborona, 3–4(193–194)*, 4–135. https://razumkov.org.ua/images/2023/10/11/NSD193-194_2023_ukr_all.pdf (in Ukrainian).

Chervonenko, V. (2016, Lypen 8). Samit NATO u Varshavi: bez proryvu dlia Ukrainy? *BBC NEWS Ukraina*. https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/07/160707_nato_summit_ukraine_vc (in Ukrainian).

Churikova, N. (2022, Lypen 1). Sim pidsumkiv samitu NATO. Yak posylytsia alians i shcho tse oznachaie dlia Ukrainy? *Radio Svoboda*. <https://www.radiosvoboda.org/a/samit-nato-sim-pidsumkiv/31924400.html> (in Ukrainian).

Shvarts, D. (2024, Kviten 29). Ukrainu ne zaprosiat v NATO na samiti v lypni – Ctoltenberh. *DW*. <https://www.dw.com/uk/ukrainu-ne-zaprosat-v-nato-na-samiti-v-lipni-ctoltenberg/a-68949155> (in Ukrainian).

Shepeleva, A. (2023a, Lypen 13). Kanada vydilyt Ukraini 410 milioniv dolariv dopomohy. *DW*. <https://www.dw.com/uk/kanada-vidylit-ukraini-410-miljoniv-dolariv-dopomogi/a-66207943?maca=ukr-rss-ukrnet-ukr-all-3816-xml> (in Ukrainian).

Shepeleva, A. (2023b, Lypnia 12). Norvehiia daie ZSU shche tysiachu droniv, Avstraliia – 30 BTR. *DW*. <https://www.dw.com/uk/norvegia-dae-zsu-se-tisacu-droniv-black-hornet-avstralia-30-btr-bushmaster/a-66199054> (in Ukrainian).

Yakovenko, N. (2021). Pohlyblennia spivpratsi Ukrainy z NATO yak zaporuka vseosiaznoi bezpeky. In M. Z. Malskyi, L. V. Leshchenko, O. S. Kuchyk, & R. V. Vovk (Comps.), *Ukraina v umovakh transformatsii mizhnarodnoi systemy bezpeky: materialy Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii (Lviv, 13–14 travnia 2021 r.)*. Lviv, 156–160 (in Ukrainian).

Arnold, J.-M. (2016). NATO's Readiness Action Plan: Strategic Benefits and Outstanding Challenges. *Strategic Studies Quarterly*, 10/1, 74–105. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26271088> (in English).

Brussels Summit Communiqué Issued by the Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 14 June 2021. (2021, 14 June). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_185000.htm (in English).

Brussels Summit Declaration Issued by the Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Brussels 11–12 July 2018. Press Release. (2018). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2018_07/20180713_180711-summit-declaration-eng.pdf (in English).

Comprehensive Assistance Package for Ukraine. (2016, July). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2016_09/20160920_160920-compreh-ass-package-ukra.pdf (in English).

Erlanger, S., Vinograd, C. (2023, 11 July). Here is the latest on the NATO summit. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/live/2023/07/11/world/russia-ukraine-news?smid=url-share#nato-leaders-begin-their-summit-in-lithuania-here-is-the-latest> (in English).

Historic security framework for Ukraine set to be agreed in major step toward ending the war. (2023, 12 July). *Gov.uk*. <https://www.gov.uk/government/news/historic-security-framework-for-ukraine-set-to-be-agreed-in-major-step-toward-ending-the-war> (in English).

Jureńczyk, Ł. (2019). Okoliczności i postawa NATO wobec polityki militarnej Rosji na Ukrainie. *Rocznik Integracji Europejskiej*, 3, 115–128 (in Polish).

Kuleba Says NATO Showed Lack of Political Will on Membership Bid. (2023, 11 July). *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-07-11/nato-latest-turkey-agrees-to-support-sweden-s-membership-bid> (in English).

Major, C., Puglierin, J. (2014, 1 November). Eine neue Ordnung. *Internationale Politik*. <https://internationalepolitik.de/de/eine-neue-ordnung> (in English).

Michaels, D. (2023, 9 July). Amid Ukraine War and Internal Spats, NATO Seeks Show of Unity. *The Wall Street Journal*. <https://www.wsj.com/articles/amid-ukraine-war-and-internal-spats-nato-seeks-show-of-unity-cf9a0ad2> (in English).

Mills, C. (2022, 4 March). Military assistance to Ukraine 2014–2021. Research Briefing. Number 7135. *The House of Commons Library*. <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN07135/SN07135.pdf> (in English).

NATO 2022. Strategic Concept Adopted by Heads of State and Government at the NATO Summit in Madrid 29 June 2022. (2022, 29 June). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf (in English).

NATO Summit: Alliance «stands with Ukraine». (2014, 4 September). *BBC NEWS*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-29056870> (in English).

NATO's Readiness Action Plan. (2014, December). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_2014_12/20141202_141202-facsheet-rap-en.pdf (in English).

Renshaw, J., Baczyńska, G. (2022, 25 March). West Gives more Support to Ukraine, Raises Stakes for Russia. *Reuters*. <https://www.reuters.com/world/russia-will-pay-west-warn-putin-trio-summits-2022-03-23/> (in English).

Rogers, K. (2023, 9 July). Biden Says Ukraine Is Not Ready for NATO Membership. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2023/07/09/us/politics/biden-ukraine-nato.html> (in English).

The Secretary General's Annual Report 2022. (2023). Brussels. https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2023/3/pdf/sgar22-en.pdf (in English).

Thompson, J. (2023). Inconsistent Power: US Strategy in the Ukraine War and Beyond. In L. Andor, & U. Optenhögel (Ed.), *Europe and the war in Ukraine. From Russian aggression to a new Eastern policy*. London: London Publishing Partnership, 16–26 (in English).

Vilnius Summit Communiqué Issued by NATO Heads of State and Government Participating in the meeting of the North Atlantic Council in Vilnius 11 July 2023. (2023, 11 July). *North Atlantic Treaty Organization*. https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_217320.htm (in English).

Oksana RUDA

Doctor of Historical Sciences, Senior Research Fellow

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History,

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4361-8313>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAD-4620-2020>

e-mail: oxana.ruda@gmail.com

NATO SUMMITS AND UKRAINE: ANALYSIS OF POLITICAL DIALOGUE AND MEMBERSHIP PROSPECTS IN THE ALLIANCE

The article highlights the progression of political dialogue between Ukraine and NATO at the organization's summits from 2014 to 2023, examining its impact on Ukraine's membership prospects. It demonstrates that throughout these summits, Ukraine gained substantial support from NATO member countries regarding its sovereignty, territorial integrity, and right to self-determination, which significantly bolstered Ukraine's international backing amid its military conflict with Russia.

In the context of the Russian-Ukrainian war, the Euro-Atlantic integration of our country has acquired special importance, since the security of the region is a priority task for both sides. The evolution of the political dialogue between Ukraine and the Alliance on the sidelines of the summits was considered with an emphasis on such key issues as security, defense capability, and strategic interests of the event participants. In this context, the results of the political debates and decisions taken at the summits related to security and stability in Central and Eastern Europe are analyzed. These decisions had a significant impact on the geopolitical map of the region, as well as on Ukraine's strategic plans regarding its international status and security. Attempts to resolve security issues at the summits, including political support, provision of military assistance, and the organization of military exercises, were important for Ukraine's strategic planning in the face of Russian military aggression. Attendance at summits and participation in partnership programs allowed the Ukrainian authorities to maintain a dialogue with the members of the Alliance and continue to take steps to improve their military, political, and economic structures in accordance with the organization's standards. The North Atlantic Alliance summits served as an important mechanism for Ukraine in ensuring security and support in the conditions of the Russian-Ukrainian war, as well as for the implementation of its strategic goals in the direction of Euro-Atlantic integration.

Key words: Ukraine, North Atlantic Treaty Organization, Russian-Ukrainian war, NATO summits, Euro-Atlantic integration, political support, military aid.

Петро КОГУТ

кандидат історичних наук

доцент кафедри гуманітарних наук

Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3609-9582>

e-mail: p_kohut@ukr.net

ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНА РОЛЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ США У «ВІЙНІ З НАРКОТИКАМИ» В 1971–1991 РОКАХ

Розкрито процес залучення ЗС США до виконання нетипових для армії завдань під час «війни з наркотиками» – багаторічної кампанії уряду з боротьби з наркотоорганізацією та вживанням наркотичних речовин. У хронологічному порядку розкрито поступове зростання ролі армії у здійсненні завдань із підтримки цивільних правоохоронних інституцій. Проаналізовано зростання обсягу завдань зі здійснення прикордонного контролю, перехоплення контрабанди, перекриття маршрутів наркотрафіку. Показано особливості прийняття політичних рішень для делегування нової функції армії, зокрема виявлення причин, які спонукали законодавців прийняти поправки до фундаментального акту, що лімітував участь ЗС у якості правоохоронців, а саме до Закону про «*Posse Comitatus*».

З'ясовано, що на фоні ролі ЗС, що зростала у «війні з наркотиками», виконання нових завдань часто не одержувало схвалення серед вищого командування армії та офіцерського корпусу. Констатовано, що незважаючи на те, що ЗС США з часом перейняли командування операціями на південних кордонах країни, якісно організувавши системи управління та технічно посиливши інші агентства, підсумкові результати боротьби з контрабандистами залишалися недостатніми – наркокартелі удосконалювали способи протидії високотехнологічним державним засобам, шляхи доставки наркотиків невпинно диверсифікувалися.

Стверджено, що досвід ЗС США із захисту кордону корисний, тому що для силового сектору України додаткові ризики сьогодні створює комбінація методів нелегального порушення кордону та цілеспрямованої диверсійної активності країни-агресора. Зауважено, що ця загроза ставить питання щодо розширення можливої участі ЗСУ в підтримці діяльності Державної прикордонної служби. Крім того, з огляду на те, що в центрі політичного порядку денного у США залишається відкритим питання посилення контролю південного кордону, додатково акцентовано на історичному досвіді та значимості цього аспекту для теперішнього американського суспільства. Доведено, що при залученні до протидії новій невоєнній загрозі національній безпеці, ефективно перепрофілювання діяльності ЗСУ для виконання актуальних завдань вимагає виваженого політичного підходу та збалансованого розподілу військових засобів.

Ключові слова: національна безпека, безпека кордону, внутрішня загроза, внутрішня безпека, збройні сили, система управління, наркотоорганізація.

Актуальність зумовлена тим, що під час протидії прямій і гібридній агресії Російської Федерації (РФ) відбувається і процес законодавчого розширення та видозмінюються завдання Збройних сил України (ЗСУ), зокрема ті, що стосуються підтримки діяльності Державної прикордонної служби України. Аналіз і вивчення досвіду країн-партнерів у застосуванні армії у вирішенні специфічних внутрішньодержавних завдань дасть змогу виявити ризики, визначити доцільність, ступінь ефективності ЗСУ у виконанні завдань із посилення безпеки кордонів.

Мета статті – теоретично осмислити процес виникнення та становлення нової нетрадиційної функції Збройних сил (ЗС) США в політичному, економічному та соціальному контекстах гарантування національної безпеки.

Масове вживання та розповсюдження нелегальних наркотиків у США в кінці 1960-х – на початку 1970-х років набули форми загальнонаціональної пандемії, стали причинами зростання смертності населення, росту кримінальної активності. Очевидним став факт, що наркотики почали становити вагомий загрозу національній безпеці в соціальному, економічному й військово-політичному вимірах. Особливої гостроти проблема набула на фоні зростання вживання наркотиків військовослужбовцями ЗС США, які брали участь у бойових діях у В'єтнамі. У травні 1971 р. після поїздки до В'єтнаму конгресмени Морган Мерфі (Morgan Murphy) та Роберт Стіл (Robert Steele) доповідали про стрімке зростання героїнової залежності в армії, яка проводила військові операції в Індокитаї: від 10 до 15 % військових були залежні від героїну в тій чи тій формі, що становило від 30 до 40 тис. осіб. Конгресмени навели дані щодо кількості героїнових наркоманів у США, цифра складала щонайменше 250 тис. осіб (Murphy, Steele, 1971, s. 3, 36).

Президент США Річард Ніксон (Richard Nixon) 17 липня 1971 р. у зверненні до нації проголосив: «Ворог суспільства номер один у Сполучених Штатах – це наркоманія. Для того, щоб боротися і перемогти цього ворога, необхідно вести новий, тотальний наступ» (Nixon, 1971). Цей виступ вважається офіційним початком «війни з наркотиками» у США. Незважаючи на воєнну риторичку, Р. Ніксон утримався від втручання війська у вирішення проблеми, суттєво збільшивши державне фінансування заходів боротьби з наркотиками. Уряд у США вперше запропонував соціальну реабілітацію наркоманам, без загрози для них бути притягнутим до кримінальної відповідальності за свою залежність (Richard Nixon Foundation, 2016).

Такі соціальні зміни були пов'язані, зокрема, із необхідністю ефективно вирішувати питання із вживанням героїну військовослужбовцями у В'єтнамі. Паралельно розгортанню програми «в'єтнамізації», підрозділи ЗС США поступово виводили з Південної Азії. Їхнє повернення на батьківщину загрожувало припливом нових героїнових наркоманів. Як відповідь на цей виклик, було розпочато суперечливу операцію «Золотий потік» із забору аналізів військовослужбовців і подальшої примусової реабілітації тих, хто отримав позитивні результати тестування. Для боротьби із продукуванням героїну у країнах «золотого трикутника» армія США використовувала різні методи, що охоплювали підготовку місцевої поліції, повітряне спостереження та дефоліацію макових посівів. Незважаючи на значні зусилля, кампанія не досягла своїх цілей через економічні, культурні й геополітичні обмеження та неналежну увагу до причин, що спонукали солдатів вживати наркотики (Kuzmarov, 2008).

У 1973 р. було проведено реорганізацію державних правоохоронних структур США та створено новий урядовий орган у складі Міністерства юстиції – Управління боротьби з наркотиками (УБН). До складу УБН увійшли потужні розвідувальні структури, тренувальний центр, шість хімічних лабораторій. УБН мало в розпорядженні 24 літаки та забезпечувалося передовими технологіями спостереження, зв'язку і збору інформації (US DEA, 2021).

Радикальні зміни відбулися лише на початку 1980-х років – у період президентства Рональда Рейгана (Ronald Reagan). У цей час найпопулярнішим наркотиком у США став кокаїн, який надходив із країн Латинської Америки. Наркотик, який подавався у маскультурі як «рекреаційний» і «безпечний», став загрозою суспільному ладу у США (Miesch, 2008). Статистичні дані, якими оперував 1986 р. Інститут стратегічних досліджень Воєнного коледжу армії США, свідчили, що регулярних споживачів кокаїну у США налічувалося 4,5 млн, героїну – 500 тис., марихуани – 20 млн. 75 % кокаїнових наркоманів заявляли про втрату контролю над вживанням; 90 % – про серйозні медичні наслідки звички; 70 % – стверджували, що кокаїн став важливішим за родину (Squier, 1987, s. 4–7). За 5 років наслідки цієї епідемії почали впливати навіть на материнство – до 300 тис. немовлят ще до народження зазнавали впливу тяжких наркотиків (Hodges, 1997, s. 47). Більшість кокаїну у США надходило з Болівії, Перу та Колумбії. Героїн – також із Мексики, Пакистану, Ірану, Афганістану й Індокитаю. Марихуана – з Колумбії, Ямайки, Бельгії та Мексики (Abbott, 1988, s. 96–97). Щороку контрабандисти здійснювали до 7 000 незаконних авіарейсів через кордон США, а перехоплювалося лише 5 % таких польотів (Clements, 1988).

Розуміючи масштаби загрози, президент Р. Рейган побудував стратегію, що передбачала підсилення правоохоронних служб за допомогою виняткових спроможностей ЗС США. Втім закон США про «*Posse Comitatus*» 1878 р. накладав жорсткі обмеження на застосування армії федеральною владою для підтримки або в якості правоохоронних органів. Щоб обійти ці обмеження та спрямувати армійські ресурси на «війну з наркотиками», Р. Рейган ініціював прийняття законодавчих поправок. Так, у грудні 1981 р. Конгрес прийняв закон про військову співпрацю із правоохоронними органами (Public Law 97–86), який дозволив ЗС надавати правоохоронцям військову техніку, радары й інше обладнання, проводити підготовку персоналу. Проте для армії зберігалися заборони проводити арешти, конфіскації та обшуки.

До прийняття цього закону допомога Міністерства оборони (МО) правоохоронним структурам була доволі обмеженою, наприклад, надавалися транспортні послуги. Рівень допомоги різко зріс 1982 р., коли ЗС США активно долучилися до підтримки діяльності УБН, ФБР (Федерального бюро розслідування) та МС (Митної служби) США в межах оперативної групи «Південна Флорида». Військово-морські сили (ВМС) залучили літаки радіолокаційного виявлення E-2 Hawkeye для відстеження контрабандистів. Повітряні сили надали доступ до радіолокаторів на повітряній кулі Seek Skyhook. Сухопутні війська надали МС у користування шість гвинтокрилів (Lauve, 1983, s. 3–4). Успішна співпраця правоохоронців і армії у групі «Південна Флорида» дала можливість Р. Рейгану створити ще 12 подібних груп в основних регіонах США. «Вони використовуватимуть ресурси федерального уряду, охопно з ФБР, УБН, АТФ [Бюро алкоголю, тютюну та вогнепальної зброї – *П. К.*], Податковою служ-

бою, Службою імміграції та натуралізації, Службою маршалів, МС США і Береговою охороною. У деяких регіонах будуть задіяні можливості МО з відстеження та переслідування», – оголосив президент під час виступу в Міністерстві юстиції 14 овтня 1982 р. (Reagan, 1986).

Роль ЗС у протидії наркозагрозі почала зростати. Протягом 1984 р. військова авіація здійснила 3 100 вильотів, що склало близько 10 000 годин льотного часу. Літаки С-130 у Мексиканській затоці виконували спостережні місії, стратегічні бомбардувальники В-52 збирали інформацію під час тренувальних польотів, Повітряні сили передавали інформацію з наземних і повітряних радарів (Durden, 1989). У 1985 р. літаки радіолокаційного спостереження AWACS провели в повітрі 1 308 годин, 10 400 годин нальоту здійснили палубні Е-2 Hawkeye, протичовнові Р-3 Orion та легкі штурмовики-розвідники OV-10 Корпусу морської піхоти. ВМС відпрацювали 347 корабле-днів, залучивши ракетні катери на підводних крилах типу «Пегас», які доставляли в точки перехоплення спецназ УБН і буксирували заарештовані судна (Squier, 1987, s. 14–15).

ЗС США взяли участь у низці міжвідомчих і міжнародних операцій. З березня 1983 р. по грудень 1985 р. під час операції «БАТ» (аккр. від Багамські, Антильські острови та Теркс) у Карибському басейні залучалася військова авіація; було перехоплено 8 т кокаїну, конфісковано 30 суден, 86 літаків, 13 транспортних засобів, заарештовано 261 особу. Операції «Хет-трік» та «Вегонвіл» у листопаді–грудні 1984 р. були націлені на зрив відвантаження великого осіннього врожаю марихуани в Колумбії. У них ЗС надали комунікаційну підтримку, судна і літаки. Було затримано 37 суден із 169 т наркотиків на борту. В операції «Блю Лайтнінг» за підтримку ВМС США 1985 р. на Багамах і біля узбережжя Флориди було затримано 58 суден, що перевозили 5,8 т кокаїну (National Drug Enforcement Policy Board, 1986). Втім навіть спільних зусиль американських агентств було недостатньо. Через мексиканський кордон, в обхід морських зон військово-правоохоронного контролю США, прокладалися нові шляхи контрабанди; фінансові потужності і політична влада наркокартелів стрімко зростали; у США почав потрапляти новий дешевий і сильнодієвий наркотик – крек.

Повномасштабне залучення ЗС до боротьби з наркотиками відбулося вже після того, як 8 квітня 1986 р. Р. Рейган підписав таємну Директиву з питань національної безпеки № 221 (National Security Decision Directive Number 221). Документ, що був розсекречений лише 2013 р., офіційно визнавав наркоторгівлю загрозою національній безпеці та скеровував ЗС США на активнішу підтримку боротьби з наркотиками. Ставилися такі важливі завдання: допомога іншим відомствам у плануванні й виконанні великих антинаркотичних операцій; збір, аналіз і поширення розвідувальної інформації; проведення навчань для покращення планування, розвідки, мобільності та зв'язку. Крім того, передбачалося надання допомоги й матеріально-технічної підтримки іноземним збройним силам (Reagan, 1986).

Реакція американської громадськості на смерті від передозування популярних професійних спортсменів Лена Байаса (Leonard Bias) та Дона Роджерса (Donald Rogers) спонукала конгресменів посилити правові засоби. Так, у жовтні 1986 р. був прийнятий закон про боротьбу зі зловживанням наркотиками (Public Law 99-570), що став відомий нормою «1:100», яка передбачала мінімальне покарання – 5 років ув'язнення за зберігання 5 г креку і стільки ж за 500 г порошкового кокаїну. Розділ

3057 закону зобов'язував військове відомство виділити правоохоронним структурам радари, засоби спостереження та зв'язку, авіацію, судна, транспорт, надавати розвідувальні дані, тренувати персонал федеральних служб, сприяти перехопленню контрабанди. Також від МО вимагалось скликати зібрання правоохоронних органів із боротьби з наркотиками, щоби визначити належний розподіл допомоги (Public Law 99-570).

Палата Представників проголосувала за поправку до названого закону, яка прямо і доволі жорстко вимагала від президента розгорнути протягом 30 днів військові сили для припинення незаконного перетину кордонів США літаками та суднами, а через 45 днів після розгортання військ «суттєво зупинити» наркотрафік (Squier, 1987, s. 12). Пропонувалось дозволити ЗС заарештовувати контрабандистів і перехоплювати всі літаки на висотах нижче 3 км (Durden, 1989, s. 28). Ці терміни та цілі викликали бурхливу реакцію: міністр оборони США Каспар Вайнбергер (Caspar Weinberger) назвав ініціативу «абсурдною» та порівняв це завдання з безумством короля Канута (Canute), який намагався наказати морю зупинити приплив. У Пентагоні усвідомлювали, що для забезпечення такого механізму контролю необхідно залучити 160 тис. суден і 290 тис. літаків, які весь рік патрулювали б усі повітряні кордони, заблокувати 4 тис. миль узбережжя. Також мав би бути задіяний увесь арсенал літаків AWACS. А от винищувачі F-16 не були б ефективними для перехоплення повільних літаків контрабандистів на низьких висотах (Squier, 1987, s. 13; Time, 1986, s. 36). Суперечливі поправки до закону не були прийняті у Верхній палаті Конгресу, однак їх зміст яскраво окреслив погляди законодавців на роль ЗС США у «війні з наркотиками» та їхні прагнення максимально залучити військові спроможності для вирішення цієї проблеми.

У липні 1986 р. Пентагон уперше застосував ЗС США в чотиримісячній закордонній операції «Доменна піч» («Blast Furnace»). У Болівію під керівництвом УБН із завданням підтримати місцеву поліцію та знищити виробництво кокаїну були відряджені 160 військовослужбовців і 6 вертольотів «Блекхок». Унаслідок силових дій було знищено 21 наркозавод. Хоча військова операція була успішною, її ефект виявився нетривалим і наркобізнес згодом повернувся до звичної діяльності (Abbott, 1988, s. 95).

Нарощувалися зусилля й на кордонах із США: у 1987 р. судна ВМС здійснили виходи в кількості 2,5 тис. корабле-днів на підтримку Берегової охорони, військові літаки провели в моніторингових місіях понад 16 тис. годин; МО передало іншим федеральним службам спеціальне обладнання вартістю 300 млн дол. (US Congress, s. 271). Утім інтенсифікація операцій мала і зворотну сторону. Година польоту літака AWACS коштувала 4 200 дол., кількості цих літаків ЗС бракувало, посилене використання E-2 Hawkeye призводило до технічних несправностей. Радіолокаційні літаки й аеростати мали обмежену здатність виявляти невеликі повітряні судна на низькій висоті. З 1 443 підозрілих літаків, які митниця намагалася перехопити 1987 р. і 1988 р., фактично було перехоплено лише 23 %, і менш ніж у 10 % з них було виявлено наркотики на борту. Діяльність інформаторів виявлялася в рази ефективнішою, ніж передове військово-обладнання та супутникові технології. Одночасно зростав відрив особового складу від завдань із бойової підготовки (Hunt, 1991). Тож у посадовців військового відомства щодо нових функцій армії виникало чимало питань, подекуди – спротив. Опитування слухачів Воєнного

коледжу армії США, який готував вищий офіцерський склад, засвідчило: 39 % офіцерів виступають проти нових антинаркотичних завдань ЗС; 36 % вважали, що ці завдання шкодять бойовій готовності військ (Squier, 1987, s. 17). У свідченнях перед сенаторами 1988 р. міністр оборони США Френк Карлуччі (Frank Carlucci), заявив: «Я залишаюся категорично проти виконання Міністерством оборони правоохоронних завдань ... Історична традиція розділяє військову і цивільну владу в цій країні як для захисту свобод наших громадян, так і для утримання Збройних сил орієнтованими на військові завдання та у стані високої готовності» (US Congress, 1988, s. 267).

У 1989 р. Президентом США став Джордж Буш-старший (George Bush), який продовжив нарощення заходів «війни з наркотиками». Закон про Національну оборону 1989 р. (Public Law No. 101–189) на МО США поклав роль єдиної провідної агенції федерального уряду з виявлення та моніторингу повітряного й морського транзиту наркотиків. Від військового відомства вимагав не лише розширити свої зусилля, а й координувати зусилля цивільних відомств. ВМС було дозволено перехоплювати та переслідувати підозрілі судна або літальні апарати. Правоохоронні органи отримали доступ до військової розвідувальної інформації у випадках, коли вона стосувалася порушення закону про наркотики. Втім військовослужбовцям ЗС, як і раніше, заборонялося брати участь в обшуках, конфіскаціях або арештах.

Так, ЗС США фактично очолили «війну з наркотиками». У вересні 1989 р. МО визначило її як пріоритетну місію національної безпеки. Армійське командування організувало виконання цього завдання відповідно до стандартів проведення загальновійськових операцій. По-перше, було створено централізовану командну структуру, організовано масштабний багаторівневий збір розвідувальної інформації, створення цифрових баз даних і комп'ютерного аналізу. МО придбало телекомунікаційне обладнання для правоохоронних агентств, щоб забезпечити сумісність систем. Було створено автоматизовану мережу захищеного зв'язку для обміну інформацією про переміщення контрабандистів. По-друге, відбулися зміни в командній структурі, покликані організувати планування та координацію дій безпосередньо в тих регіонах, де відбувалися заходи протидії наркотрафіку. Командувач Сухопутних військ США генерал армії Колін Пауелл (Colin Powell) 13 листопада 1989 р. видав наказ про створення у штаті Техас Шостою об'єднаного оперативного-тактичного угруповання (Joint Task Force-6, JTF-6). Зона діяльності JTF-6 охоплювала прикордонні штати Каліфорнія, Арізона, Нью-Мексико і Техас – площу понад 1,7 млн км². JTF-6 організувало транспорт, надання та ремонт обладнання, підготовку особового складу (яка передбачала навчання батальйонного рівня в районах, де пролягали маршрути контрабандистів). Четверте та П'яте об'єднані угруповання здійснювали моніторингову діяльність у Карибському морі та на Західному узбережжі США відповідно (Weeter, Stolba, 1991a). У 1990 р. JTF-6 підтримало ідею правоохоронних органів щодо будівництва фізичних бар'єрів на кордоні в Сан-Дієго для стримування контрабанди наркотиків (див. рис.). Військовослужбовці взяли участь у встановленні сталевих огорож на ділянці довжиною близько 22,5 км (Ekstrand, 1994). Цю ініціативу можна вважати початком масштабного інженерного проекту США з побудови прикордонного муру на південному кордоні, що одержало «нове дихання» у ХХІ ст. і стало предметом гострих міжпартійних політичних дебатів.

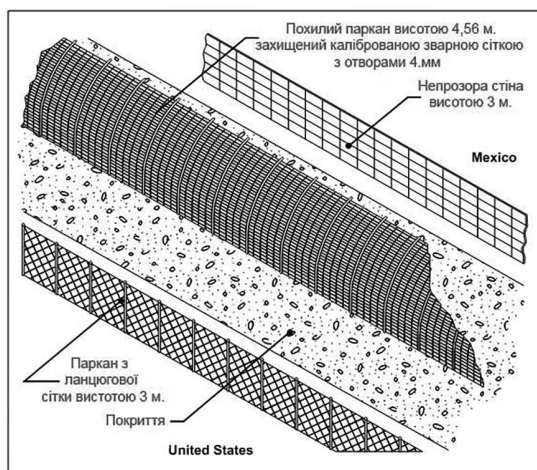

Рис. Проект США з побудови прикордонного муру на південному кордоні

За проектом, загородження на ділянці кордону між США та Мексикою передбачали встановлювати поблизу населених пунктів, щоб максимально перекрити нелегальні маршрути наркоторговців. Побудова бар'єру розпочалася 1990 р.

Демонстрацією серйозності зобов'язань США в боротьбі з наркотиками стало військове вторгнення на територію Панами у грудні 1989 р. Однією з головних причин для повалення та арешту диктатора Мануеля Нор'єги (Manuel Noriega) стала його причетність до організації міжнародного наркотрафіку (Stewart et al, 1994, s. 66–67). Цього ж року президент Дж. Буш оголосив «Андську ініціативу» – п'ятирічний план вартістю 2,2 млрд дол. з ізоляції основних регіонів вирощування коки, ліквідації нарколабораторій через надання посиленої військової допомоги Болівії, Колумбії, Коста-Ріці та Перу. Як стверджувала преса, таємна частина програми охоплювала «правила ведення бойових дій», що дозволяли спецпідрозділам ЗС США супроводжувати місцеві сили в патрулюваннях (Isikoff, 1989).

Посилювалося і внутрішнє залучення ЗС США в боротьбу з наркотиками. Підрозділи Морської піхоти США розпочали тренування прикордонників специфічним військовим навичкам: розвідці, навігації, маскуванню і прихованим діям, пілотуванню (Stuart, 1990). Заступник начальника Бюро Національної гвардії генерал-майор Джон Коनावей (John Conaway) заявив, що кожного дня тижня понад 1 400 чоловіків і жінок Національної гвардії заступають на службу для підтримки операції агентств із боротьби з наркотиками. Під час щоденних тренувальних польотів пілоти RF-4 Phantom II фотографували маршрути контрабанди та райони вирощування марихуани. Частина Національної гвардії, чий завдання до 1988 р. полягали лише у проведенні тренувань, із 1989 р. залучалися до пошуку ізольованих злітно-посадкових смуг, обстеження кордонів і здійснення обшуків комерційних вантажівок та контейнерів, кінологічних завдань (Hunt, 1991). Спеціалісти з розвідки займалися поглибленим аналізом кримінальних поліцейських звітів. Армійські інженери долучилися до виявлення підземних тунелів під кордоном (Whitcomb, 1992, s. 27). У травні 1990 р. до завдань були залучені 59 % усіх наявних літаків дальнього радіолокаційного виявлення Boeing E-3 Sentry, незважаючи на те, що одночасно з цим проходила операція «Буря

в пустелі». У 1989 р. авіація ЗС США відвітувала про виконання 18 436 льотних годин, а 1990 р. цифра становила вже 48 025 годин. Радикально зріс бюджет МО США на «війну з наркотиками»: з 300 млн дол. у 1989 ф. р. до 450 млн у 1990 ф. р. та до 1,08 млрд у 1991 ф. р. (Weeter, Stolba, 1991b, s. 10). Бюджет 1990 ф. р. розподілився так: 88,2 млн – на операції і технічне обслуговування; 10,4 млн – на дослідження і розробки; 3,7 млн – на будівництво; 237,7 млн – на закупівлі обладнання і засобів зв'язку (Weeter, Stolba, 1991a, s. 33). Відповідно до звіту Офісу урядової підзвітності США, опитування посадових осіб засвідчили, що до того, як МО очолило урядові зусилля під час «війни з наркотиками», виявлення наркотрафіку відбувалося «спорадично, у формі короткотермінових або випадкових операцій. Цивільним відомствам бракувало літаків і кораблів, необхідних для безперервного та постійного спостереження» (Weeter, Stolba, 1991b, s. 19). МО покращило планування та систему управління, значно збільшило обсяг інформації про маршрути, методи і кількість контрабанди наркотиків. Утім усі надзвичайні заходи ЗС США на кордоні не змогли перекрити наркотрафік. Розвідувальне управління МО доповідало, що потік кокаїну у США не зменшився ані в 1989 р., ані в 1990 р., а наркотики у країні й надалі залишалися легкодоступним товаром (Weeter, Stolba, 1991b, s. 6). Урядові й аналітичні кола також зазначали відсутність релевантних методів для оцінки ефективності дій МО в контрнаркотичних операціях. Кількісні показники – вага перехоплених речовин, кількість арештів, зміна «вуличної» ціни на наркотики – об'єктивно не могли стати критерієм для оцінки дієвості армії (Weeter, Stolba, 1991a, s. 34–37). Так, на момент завершення «холодної війни» перед урядом США та військовим відомством поставала проблема пошуку нових, більш ефективних і технологічніших, шляхів із метою зупинки потоку наркотиків через кордон.

Отже, політична влада США, зіштовхнувшись із новою серйозною проблемою для національної безпеки країни, поступово приймала рішення щодо залучення ЗС США до виконання нетипового для армії завдання. З початку 1980-х років рівень залучення ЗС невпинно зростає: від надання технічної допомоги правоохоронним агентствам до фізичної присутності підрозділів і фактичного контролю усіх прикордонних операцій. Для посилення боротьби з наркотрафіком, що збільшувався, відбувалося регулярне нарощення військових сил та засобів, що відволікало особовий склад, авіацію, техніку від виконання основних завдань з оборони країни. Зміна Конгресом США закону про «*Posse Comitatus*», яка дала змогу армії брати участь у виконанні правоохоронних завдань, засвідчила появу нової внутрішньої функції ЗС США. Масштаби такої участі значно перевищували розмах операцій із підтримки безпеки кордонів ЗС країн НАТО, навіть у період посилення загроз міжнародного тероризму. Втім основна стратегія МО, що полягала у створенні щільної радіолокаційної мережі над кордоном, у підсумку не змогла забезпечити виконання завдань із зупинки контрабанди. А проте організація правоохоронних агентств за військовим принципом управління в кінці 1980-х років, застосування військових високотехнологічних засобів збільшили ефективність спільних зусиль у «війні із наркотиками». Основна проблема при внутрішньодержавному залученні армії полягала в пошуку необхідного балансу між військовими та цивільними повноваженнями й уникнення перетворення охорони кордону на суто військову операцію, що досягалося за допомогою механізмів цивільного контролю та діалогу між вищим військовим керівництвом, виконавчою владою і законодавцями.

REFERENCES

Abbott, M. (1988). The Army and the Drug War: Politics or National Security? *The US Army War College Quarterly: Parameters*, 18/1, 95–112. DOI: 10.55540/0031-1723.1474 (in English).

Clements, T. (1988). *The Role of the Army in the War on Drugs*. Carlisle: US Army War College (in English).

Durden, R. (1989). Role of the Military in the Drug War, Have We Exceeded. *Public Administration Review*, 580–583 (in English).

Ekstrand, L. (1994). *Border Control. Revised Strategy Is Showing Some Positive Result. Report to the Chairman, Subcommittee on Information, Justice, Transportation and Agriculture, Committee on Government Operations, House of Representatives*. Washington D.C.: US General Accounting Office (in English).

National Drug Enforcement Policy Board. (1986). *Report to Congress. Federal Drug Enforcement Progress Report 1984–1985*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office. <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Photocopy/134221NCJRS.pdf> (in English).

Hodges, A. (1997). *The role of the United States military in counterdrug operations in the year 2000*. U.S. Army Command and General Staff College. <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA332018> (in English).

Hunt, J. (1991). *DOD Involvement in Drug Interdiction: Success or Failure*. Carlisle: US Army War College (in English).

Isikoff, M. (1989, September 9). Drug Plan Allows Use of Military. *The Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/politics/1989/09/10/drug-plan-allows-use-of-military/e5093198-7d79-4301-a1ea-529d393672cc/> (in English).

Kuzmarov, J. (2008). From counter-insurgency to narco-insurgency: Vietnam and the international war on drugs. *Journal of Policy History*, 20/3, 344–378 (in English).

Lauve, R. (1983). *Statement of R. F. Lauve Senior Associate Director, General Government Division, before the Subcommittee on Crime, House Committee on the Judiciary on Military Cooperation with Civilian Law Enforcement Agencies*. Washington D.C.: U.S. Government Printing Office (in English).

Miech, R. (2008) The formation of a socioeconomic health disparity: the case of cocaine use during the 1980s and 1990s. *Journal of Health and Social Behavior*, 49/3, 352–366 (in English).

Murphy, M., Steele, R. (1971). *The World Heroin Problem; Report of Special Study Mission*. Washington D.C., US Government Printing Office (in English).

Nixon, R. (1971). *Remarks about an Intensified Program for Drug Abuse Prevention and Control*. <https://www.presidency.ucsb.edu/node/240238> (in English).

Public Law 101-189. National Defense Authorization Act for fiscal years 1990 and 1991. 29 November 1989. (1989). Washington D.C.: US Government Printing Office (in English).

Public Law 97-86. Department of Defense Authorization Act for fiscal year 1982. 1 December 1981. (1981). Washington D.C.: US Government Printing Office (in English).

Public Law 99-570, Anti-Drug Abuse ACT. 27 October 1986. (1986). Washington D.C.: US Government Printing Office (in English).

Reagan, R. (1986). Remarks Announcing Federal Initiatives Against Drug Trafficking and Organized Crime. *Ronald Reagan Presidential Library & Museum*. <https://www.reaganlibrary.gov/archives/speech/remarks-announcing-federal-initiatives-against-drug-trafficking-and-organized-crime> (in English).

Reagan, R. (1986). National Security Decision Directive Number 221: Narcotics and National Security. *Central Intelligence Agency official web-site*. <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89T01399R000100040020-8.pdf> (in English).

Public Enemy Number One: A Pragmatic Approach to America's Drug Problem. (2016). *Richard Nixon Foundation web-archives*. <https://www.nixonfoundation.org/2016/06/26404/> (in English).

Squier, M. (1987) *Role of the US Military in the 'Drug War'*. Individual Essay. Pennsylvania. Carlisle. The United States Army War College (in English).

Stewart, G., Fabbri, S., & Siegel, A. (1994). *JTF Operations since 1983*. CNA, Center for Naval Analyses (in English).

Stuart, L. (1990). *The US Marine Corps' Role in the War on Drugs*. Carlisle: US Army War College (in English).

Time (unsigned). (1986, September 29). Defense Demurs. *The Time*. <https://time.com/vault/issue/1986-09-29/page/54/> (in English).

US Congress. (1988). *Role of the Department of Defense in Drug Interdiction: Hearings Before the Committee on Armed Services, United States Senate, One Hundredth Congress, Second Session, June 8, 14, 1988 and a Joint Hearing Before the Committee on Armed Services, United States Senate and the Committee on Armed Services, House of Representatives, One Hundredth Congress, Second Session, June 15, 1988*. U.S. Government Printing Office, 1988.

The Drug Enforcement Administration Years 1970–1975. (2021). *The official site of the US Department of Justice*. <https://www.dea.gov/about/history> (in English).

Weeter, G., & Stolba, R. (1991a). *Drug Control. Status Report on DoD Support to Counternarcotics Activities*. General Accounting Office. Washington D.C. (in English).

Weeter, G., & Stolba, R. (1991b). *Impact of DoDs Detection and Monitoring on Cocaine Flow*. General Accounting Office. Washington D.C. (in English).

Whitcomb, R. (1992). *Fixing the Army's Role in the Drug War for the 1990's*. Carlisle: US Army War College (in English).

Petro KOHUT

PhD (History)

Associate Professor of the Department of Humanities

The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy

ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3609-9582>

e-mail: p_kohut@ukr.net

THE DOMESTIC ROLE OF THE US ARMED FORCES IN THE WAR ON DRUGS IN 1971–1991

This paper examines the involvement of the US Armed Forces in performing domestic functions in the course of the War on drugs, the government's long-running campaign to combat drug trafficking and drug use. The article traces the process of the gradual expansion of the military roles in supporting civilian law enforcement agencies. The author describes the growing scope of tasks related to border control, drug smuggling interdiction and disruption of trafficking routes. The article identifies the peculiarities of political decision-making in the adoption of a new function for the army. In particular, it describes the reasons

that led lawmakers to adopt amendments to the basic law that historically limited military's involvement in law enforcement, the Posse Comitatus Act. It finds that, in the context of the growing role of the armed forces in the War on drugs, the implementation of new tasks was often not supported by the Army's senior command and officer corps. Although the US military eventually took over command of operations on the southern borders, improving command and control, while technically strengthening other agencies, the overall success remained questionable. Methods of smuggling drugs across the border were constantly evolving, and the cartels' ability to counter high-tech capabilities was improving. Today, the theoretical combination of these methods with the targeted sabotage activities of the aggressor country creates new risks for Ukraine's security sector. This threat raises the question of expanding the possible involvement of the Ukrainian Armed Forces in supporting the activities of the State Border Guard Service. At the time of writing, the issue of strengthening control of the southern border remains at the center of the political agenda in the USA, the article additionally reveals the historical context and significance of this problem for American society. It is proved that when involved in countering a new non-military threat to national security, effective reorganization of the Armed Forces to fulfill new tasks requires a balanced political approach and a reasonable distribution of military assets.

Key words: national security, border security, internal threat, internal security, armed forces, management system, drug trafficking.

УДК [355.01(470+571:477):623.61.62:32.019.5]"2014/2022"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-245-253

Роман ПОРОНЮК

*ад'юнкт штатний науково-організаційного відділу
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5289-9431>
email: rporon@gmail.com*

Ольга ГАПЕСВА

*кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
професор кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної,
кадрової роботи та оборонного планування
Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3145-7025>
email: o.gapeewa@gmail.com*

СТРАТЕГІЧНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК СКЛADOVA ІНФОРМАЦІЙНО-МЕДІЙНОЇ КОМПОНЕНТИ

Досліджено діяльність стратегічних комунікацій у військовій сфері в особливий період – до початку повномасштабної російсько-української війни та в теперішній час. Відображено історичний процес формування та трансформації системи стратегічних комунікацій у військовій сфері як складової національної системи стратегічних комунікацій України. Детально розглянуто основні завдання та функції стратегічних комунікацій у структурах Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних сил України, які полягають у координації діяльності суб'єктів стратегічних комунікацій та імплементації стандартів НАТО на тлі сучасних інформаційних викликів і загроз.

До наукового обігу вперше введено поняття «інформаційно-медійна компонента Збройних Сил України» – військові засоби масової інформації, пресслужби, Центри моніторингу інформаційного простору, окремі підрозділи Сил спеціальних операцій, які автори об'єднують за функційною (комунікаційною) ознакою. Досліджено особливості стратегічних комунікацій у якості її складової.

Проаналізовано нормативні документи, які регламентують комунікаційну діяльність Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних сил України й українського суспільства. Особливу увагу зосереджено на змістовій складовій розпорядчої документації, яка визначає діяльність усіх структур Міністерства оборони України, що здійснюють інформаційну діяльність. Зазначено, що водночас одержані результати дають підстави стверджувати, що через відсутність чіткого розподілу обов'язків між усіма елементами інформаційно-медійної компоненти ЗСУ спостерігається виконання функцій, що дублюються, зокрема в моніторинговій і комунікаційній діяльності. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення нормативної бази та визначення кола завдань кожному суб'єкту інформаційно-медійної компоненти ЗСУ.

Ключові слова: стратегічні комунікації, зв'язки з громадськістю, ЗМІ, медіа, інформаційні війни, гібридна війна.

Мета статті – розглянути стратегічні комунікації як елемент інформаційно-медійної компоненти Збройних сил України (ЗСУ). Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму та наукової об'єктивності, використанні загальнонаукових і спеціальних історичних методів наукового дослідження.

Проблематику комунікативної діяльності держави в умовах сьогодення ґрунтовно дослідили українські та закордонні вчені. Проте еволюція інформаційної складової в сучасних війнах і збройних конфліктах спонукає до аналізу позитивного досвіду й пошуку дієвих комунікаційних підходів на рівні держава–суспільство.

Історико-ретроспективний аналіз формування та розвитку системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки й оборони України дослідила Вікторія Кушнір. Авторка також запропонувала напрями розвитку державного механізму стратегічних комунікацій в Україні.

Сергій Соловійов у науковій розвідці «Інституційний розвиток стратегічних комунікацій в Україні (на прикладі міністерств)» (Соловійов, 2021) дослідив структури, діяльність яких пов'язана із плануванням чи реалізацією стратегічних комунікацій.

Основні складові структури стратегічних комунікацій, перспективні варіанти системи стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних сил України висвітлили науковці Альона Вербицька, Віталій Савченко, Тарас Дзюба та Віталій Кацалап у науковій статті «Система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України» (Вербицька, 2017).

Шляхи побудови системи стратегічних комунікацій у Міноборони представив Олександр Войтко в науковій праці «Оцінювання ефективності функціонування системи стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних Сил України» (Войтко, 2018).

Так, у науковому дослідженні «Зв'язки з громадськістю у системі стратегічних комунікацій Збройних Сил України як типова модель комунікації у публічному управлінні», українські науковиці Ірина Колосовська та Галина Миронович проаналізували основні складові роботи системи стратегічних комунікацій у країнах-членах НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization, NATO), зокрема завдання та спрямування стратегічних комунікацій у ЗСУ в частині покращення координації між учасниками стратегічних комунікацій на всіх рівнях управління та співпраці, узгодження спільних зусиль в інтересах цілей і завдань, а також удосконалення нормативно-правової бази для впровадження стандартів НАТО в діяльність ЗСУ (Колосовська, 2022, с. 57).

Варто зауважити, що українські науковці достатньо ґрунтовно дослідили історичні етапи формування та розвитку системи стратегічних комунікацій у секторі безпеки й оборони України, проте як складова інформаційно-медійної компоненти ЗСУ стратегічні комунікації розглянемо вперше.

Починаючи з 1991 р., українське військо трансформується відповідно до викликів, загроз і мінливої зовнішньополітичної ситуації навколо України. За весь період існування ЗСУ пройшли надскладний шлях та залишаються єдиною армією світу, яка імплементує стандарти НАТО під час ведення війни за свободу й незалежність.

Протягом усього періоду державотворення, на тлі панування російського контенту в національному інформаційному просторі та, як наслідок, здійснення деструктивного інформаційно-психологічного впливу на українське суспільство, відбулося суттєве порушення комунікативних процесів на внутрішньодержавному рівні, які

привели до відсутності єдиної національної системи стратегічних комунікацій в Україні.

Водночас комунікаційні функції між Міністерством оборони й українським суспільством в часопросторі, що досліджуємо, успішно здійснювали інші складові українського війська: військові засоби масової інформації (ЗМІ), пресслужби, Центри моніторингу інформаційного простору, окремі підрозділи Сил спеціальних операцій (ССО) тощо, що, враховуючи спільні напрями діяльності в контексті реалізації державної інформаційної політики, дає підстави об'єднати їх в інформаційно-медійну компоненту (ІМК) ЗСУ – сукупність елементів організаційної структури ЗСУ, об'єднаних за функційним призначенням, діяльність яких спрямована на реалізацію державної інформаційної політики у військовій сфері шляхом аналітико-синтетичної обробки інформації та створення якісного інформаційного продукту. Це поняття ми вводимо до наукового обігу вперше.

У 2016 р. на рівні Міністерства оборони України було прийнято рішення щодо необхідності координації діяльності всіх структур відомства, задіяних в інформаційній діяльності (Кушнір, 2021, с. 95), а після затвердження Положення про Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу (ВКСКМ) уперше в історії українського війська починає функціонувати система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України (Наказ-2).

Організаційно новоутворений ВКСКМ підпорядковувався Міністру оборони України, а щодо виконання функційних обов'язків – прессекретарю міністра оборони України, на якого покладено загальне керівництво (Наказ-2). Серед основних завдань ВКСКМ виокремлюємо такі:

- розвиток спроможностей стратегічних комунікацій структурних підрозділів із метою досягнення цілей оборонної реформи та критеріїв, необхідних для набуття повноправного членства в НАТО;

- координацію діяльності структурних підрозділів Міністерства оборони України і ЗСУ та взаємодію з відповідними структурними підрозділами інших органів державної влади щодо реалізації стратегічних комунікацій;

- розвиток публічної дипломатії як складової стратегічних комунікацій;

- моніторинг поточної ситуації в українських і закордонних ЗМІ, соціальних мережах, блогосфері;

- здійснення контролю за процесом реалізації стратегічних комунікацій у Міноборони та ЗСУ;

- координація роботи структурних підрозділів апарату Міноборони, Генерального штабу, органів військового управління, підпорядкованих Міноборони та Генеральному штабу, установ та організацій Міноборони і ЗСУ в умовах кризових ситуацій, розвиток кризових комунікацій (Наказ-2).

Система стратегічних комунікацій у військовій сфері – це складова національної системи стратегічних комунікацій, мета якої – «просування загальнодержавного нарративу та впровадження ключових повідомлень для розуміння політики Міністерства оборони суспільством, а також ефективна протидія інформаційним викликам та загрозам у воєнній сфері» (Наказ-1).

Основні складові стратегічних комунікацій оборонного відомства визначено в Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та ЗСУ, затвердженій 22 листопада 2017 р. Наказом Міністра оборони України № 612. Зокрема, це

зв'язки із громадськістю, зв'язки, публічна дипломатія, інформаційні та психологічні операції. Основне завдання підрозділів стратегічних комунікацій – взаємодія з іншими структурними підрозділами Міністерства оборони України та ЗСУ (Наказ-2).

Цього ж року створено Навчально-науковий центр стратегічних комунікацій у сфері забезпечення національної безпеки та оборони як структурний підрозділ Національного університету оборони України ім. Івана Черняхівського. Його головне завдання – підготовка та підвищення кваліфікації військовослужбовців і працівників структур сектору безпеки й оборони з питань стратегічних комунікацій; науково-методичне забезпечення процесу підготовки; проведення наукових досліджень із проблематики стратегічних комунікацій та здійснення міжнародної співпраці з подібними за специфікою науково-дослідними установами (Кушнір, 2021, с. 95–100).

У липні 2018 р. відбулися зміни в системі підпорядкованості. Так, ВКСМК став підзвітний безпосередньо Міністру оборони України, який спрямовує та координує його діяльність (Наказ-3).

Система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та ЗСУ зазнала значних змін у 2020 році. Так, у ЗСУ, на підставі спільної Директиви Міністерства оборони України та Генерального штабу ЗСУ від 27 лютого 2020 р. № 322/1/1/дск (Поронюк, 2024, с. 140), створено Управління стратегічних комунікацій Апарату головнокомандувача ЗСУ. Цього ж року Управлінням стратегічних комунікацій розроблено та запроваджено Доктрину зі стратегічних комунікацій, затверджену наказом головнокомандувача ЗСУ від 12 жовтня 2020 р. (Поронюк, 2024, с. 140).

Зміни відбувалися і в Міністерстві оборони України. Зокрема, відповідно до Наказу міністра оборони України від 9 квітня 2020 р. № 114 «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних комунікацій Міністерства оборони України» (Наказ-4), змінено структуру стратегічних комунікацій: на заміну відділу координації стратегічних комунікацій та моніторингу створено Департамент стратегічних комунікацій, підпорядкований міністру оборони України, проте його роботу координує заступник міністра оборони України. Крім цього, у підпорядкування Департаменту стратегічних комунікацій передано такі підрозділи:

- Інформаційне агентство;
- Центральну телерадіостудію Міністерства оборони України;
- Телерадіостудію Міністерства оборони України «Бриз».

Також збільшено й кількість завдань, покладених на Департамент стратегічних комунікацій, зокрема додано:

- інформування громадськості та ЗМІ про діяльність Міністерства оборони України та ЗСУ й Державної спеціальної служби транспорту;
- підготовку пропозицій щодо заснування телерадіоорганізацій та участь у їхній діяльності (Наказ-4).

Варто зазначити, що деякі положення керівних документів, які регламентують діяльність підрозділів стратегічних комунікацій, збігаються із завданнями пресслужб і військових засобів інформації, які згодом перейшли в підпорядкування Департаменту стратегічних комунікацій.

Цікаво, що Департамент стратегічних комунікацій існував лише чотири місяці. Вже 31 серпня 2020 р., відповідно до Наказу міністра оборони України № 309 «Про затвердження Положення про Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України», утворено Директорат ін-

формаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України, який підпорядковується міністру оборони України (через заступника міністра оборони України), який спрямовує та координує його діяльність. При цьому зазначені військові засоби інформації перейшли в підпорядкування Управління преси та інформації Міністерства оборони України (Наказ-5). Усі невласливі їм функції щодо інформування громадськості про діяльність Міністерства оборони України та ЗСУ, а також підготовка пропозицій щодо заснування телерадіоорганізацій та участь у їхній діяльності, були вилучені.

Український науковець С. Соловійов зазначає: «Міністерство дає найпоказовіший приклад зосередження на виконанні завдань у царині стратегічних комунікацій методом скорочення структурних одиниць і доведення їх до одного спеціалізованого департаменту. Це – виразна кількісна динаміка. У 2016 році у сфері стратегічних комунікацій діяли 13 структурних одиниць. У 2018 році – 14, з яких дві – це посадові особи. У 2020 році – один фаховий департамент. Якісна динаміка змін полягає у тому, що в першій зазначеній часовій позиції жоден із підрозділів не мав означення стратегічних комунікацій, а у другій такі завдання мала одна посадова особа і один відділ. У 2020 році відбулося розширення кола службовців до департаменту із цільовою назвою» (Соловійов, 2021, с. 37–41).

Так, 12 жовтня 2020 р. затверджено один з основних документів, який регламентує та структурує роботу стратегічних комунікацій, – «Доктрину зі стратегічних комунікацій у Збройних Силах України» (Доктрина, 2020). Він окреслює роль і місце стратегічних комунікацій у структурі ЗСУ та запроваджує стандарти, прийняті в державах-членах НАТО, принципи і підходи щодо реалізації стратегічних комунікацій на підтримку цілей і завдань ЗСУ (Доктрина, 2020). Відтак із 2020 р. стратегічні комунікації представлені власними підрозділами у Міністерстві оборони України та Генеральному штабі ЗСУ. Ця структура існує й донині, навіть в умовах воєнного стану.

На 24 лютого 2022 р. структура, завдання та функції підрозділів стратегічних комунікацій, за даними офіційного сайту Міністерства оборони України виглядали так:

Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України – призначений для координації суб'єктів стратегічних комунікацій, функціонування та розвитку ефективної системи стратегічних комунікацій у системі Міноборони як складової загальнодержавної системи стратегічних комунікацій, забезпечення її стійкості й адаптивності до реагування на виклики та загрози. Директорат бере участь у формуванні, координації та моніторингу реалізації завдань державної інформаційної політики у сфері оборони, інформаційних заходах, спрямованих на підвищення обороноздатності держави та протидію інформаційним операціям із підризу державного суверенітету, територіальної цілісності України (МОУ, 2022).

Основні завдання:

- формування політики стратегічних комунікацій у системі Міноборони відповідно до принципів і стандартів НАТО; забезпечення інтеграції стратегічних комунікацій у плануванні; підготовка та повсякденна діяльність структурних підрозділів системи Міноборони;
- розбудова спроможностей суб'єктів системи стратегічних комунікацій у системі Міноборони; визначення шляхів її становлення як складової загальнодержавної системи стратегічних комунікацій;

- аналіз інформаційного простору, виявлення реальних і потенційних інформаційних загроз у частині, що стосується діяльності системи Міноборони.

Управління стратегічних комунікацій Апарату Головнокомандувача Збройних сил України – структурний підрозділ, на який покладається організація та реалізація заходів державної інформаційної політики у воєнній сфері, координація і синхронізація заходів стратегічних комунікацій ЗСУ. Управління стратегічних комунікацій здійснює загальне керівництво стратегічними комунікаціями ЗСУ.

Основні завдання:

- організація, координація, синхронізація та контроль за реалізацією заходів стратегічних комунікацій у ЗСУ;
- забезпечення ефективної взаємодії суб'єктів стратегічних комунікацій ЗСУ;
- розвиток спроможностей ЗСУ з питань стратегічних комунікацій і проведення їх оцінювання;
- розробка й уточнення планувальних документів стратегічного застосування ЗСУ, інших складових сил оборони в частині, що стосується питань стратегічних комунікацій (Управління, 2021).

В умовах протидії російській військовій агресії, у військовому відомстві створено цілісну систему стратегічних комунікацій. До моменту повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україні повноцінно функціювали організаційні структури стратегічних комунікацій. Звичайно, що наявна система має низку недоліків: відсутній чіткий розподіл обов'язків між усіма елементами інформаційно-медійної компоненти ЗСУ; спостерігається виконання функцій, що дублюються, у напрямі реалізації державної інформаційної політики у військовій сфері, моніторингової діяльності та суспільної комунікації. Отже, необхідним є удосконалення нормативної бази й чітке визначення завдань для кожного елемента інформаційно-медійної компоненти ЗСУ.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Вербицька, А. М., Савченко, В. А., Дзюба, Т. М., Кацалап, В. О. (2017). Система стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України. *Наука і оборона, 1*, 9–12.

Войтко, О. (2018). Оцінювання ефективності функціонування системи стратегічних комунікацій Міністерства оборони та Збройних сил України. *Системи управління, навігації та зв'язку: зб. наук. праць, 3(49)*. Полтава, 97–99.

Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України. (2023). *Міністерство оборони України*. <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-apatu-ministerstva/direktorat-informaczijsnoi-politiki-u-sferi-oboroni-ta-strategichnih-komunikacij.html>

Колосовська, І., Миронович, Г. (2022). Зв'язки з громадськістю у системі стратегічних комунікацій Збройних Сил України як типова модель комунікації у публічному управлінні. *Демократичне врядування, 1(29)*, 57–70.

Кушнір, В. О. (2021). Огляд формування та розвитку державного механізму зовнішніх комунікацій в Міністерстві оборони України та Збройних силах України. *Інвестиції: практика та досвід, 2*, 95–100.

Наказ-1: Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Концепції стратегічних комунікацій Міністерства оборони України та Збройних Сил України» від 22.11.2017. № 612. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17#Text>

Наказ-2: Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу» від 12.06.2017. № 317. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/317_nm_2017.pdf

Наказ-3: Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Відділ координації стратегічних комунікацій та моніторингу» від 18.07.2018. № 390. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/317_nm_2017.pdf

Наказ-4: Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних комунікацій Міністерства оборони України» від 09.04.2020. № 114. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/114_mou.pdf

Наказ-5: Наказ Міністра оборони України «Про затвердження Положення про Директорат інформаційної політики у сфері оборони та стратегічних комунікацій Міністерства оборони України» від 31.08.2020. № 309. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/nm309.

Поронюк Р. (2024). *Розвиток інформаційно-медійної компоненти Збройних Сил України в 1991–2021 рр.: історичний аспект* [дис. ... д-ра філософії; Національна академія сухопутних військ імені гетьмана П. Сагайдачного].

Соловйов С. (2021). Інституційний розвиток стратегічних комунікацій в Україні (на прикладі міністерств). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Державна служба, 15(1)*, 37–41.

Управління стратегічних комунікацій. (2021). *Міністерство оборони України*. <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnya-strategichnih-komunikacij.html>

REFERENCES

Verbytska, A. M., Savchenko, V. A., Dziuba, T. M., & Katsalap, V. O. (2017). Systema stratehichnykh komunikatsii Ministerstva oborony Ukrainy ta Zbroinykh Syl Ukrainy. *Nauka i oborona, 1*, 9–12 (in Ukrainian).

Voitko, O. (2018). Otsiniuvannya efektyvnosti funktsionuvannya systemy stratehichnykh komunikatsii Ministerstva oborony ta Zbroinykh syl Ukrainy. *Systemy upravlinnia, navihatsii ta zviazku: zb. nauk. prats, 3(49)*. Poltava, 97–99 (in Ukrainian).

Dyrektorat informatsiinoi polityky u sferi oborony ta stratehichnykh komunikatsii Ministerstva oborony Ukrainy. (2023). *Ministerstvo oborony Ukrainy*. <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-aparatu-ministerstva/direktorat-informacijnoi-politiki-u-sferi-oboroni-ta-strategichnih-komunikacij.html> (in Ukrainian).

Kolosovska, I., & Myronovych, H. (2022). Zviazky z hromadskistiu u systemi stratehichnykh komunikatsii Zbroinykh Syl Ukrainy yak typova model komunikatsii u publichnomu upravlinni. *Demokratyчне vriaduvannia, 1(29)*, 57–70 (in Ukrainian).

Kushnir, V. O. (2021). Ohliad formuvannia ta rozvytku derzhavnoho mekhanizmu zovnishnikh komunikatsii v Ministerstvi oborony Ukrainy ta Zbroinykh sylakh Ukrainy. *Investytsii: praktyka ta dosvid, 2*, 95–100 (in Ukrainian).

Nakaz Ministra oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Kontseptsii stratehichnykh komunikatsii Ministerstva oborony Ukrainy ta Zbroinykh Syl Ukrainy» vid 22.11.2017. № 612. <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0612322-17#Text> (in Ukrainian).

Nakaz Ministra oborony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Viddil koordynatsii stratehichnykh komunikatsii ta monitorynhu» vid 12.06.2017. № 317. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/317_nm_2017.pdf (in Ukrainian).

Nakaz Ministra obrony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Viddil koordynatsii stratehichnykh komunikatsii ta monitorynhu» vid 18.07.2018. № 390. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/317_nm_2017.pdf (in Ukrainian).

Nakaz Ministra obrony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Departament stratehichnykh komunikatsii Ministerstva obrony Ukrainy» vid 09.04.2020. № 114. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/114_mou.pdf (in Ukrainian).

Nakaz Ministra obrony Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Dyrektorat informatsiinoi polityky u sferi obrony ta stratehichnykh komunikatsii Ministerstva obrony Ukrainy» vid 31.08.2020. № 309. https://www.mil.gov.ua/content/mou_orders/mou_2020/nm309 (in Ukrainian).

Poroniuk R. (2024). *Rozvytok informatsiino-mediinnoi komponenty Zbroinykh Syl Ukrainy v 1991–2021 rr.: istorychnyi aspekt* [Doctoral thesis; Natsionalna akademiia sukhoputnykh viisk imeni hetmana P. Sahaidachnoho] (in Ukrainian).

Soloviov S. (2021). Instytutsiyni rozvytok stratehichnykh komunikatsii v Ukraini (na prykladi ministerstv). *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Derzhavna sluzhba, 15(1)*, 37–41 (in Ukrainian).

Upravlinnia stratehichnykh komunikatsii. (2021). *Ministerstvo obrony Ukrainy*. <https://www.mil.gov.ua/ministry/struktura-generalnogo-shtabu/upravlinnya-strategichnih-komunikaczij.html> (in Ukrainian).

Roman PORONYUK

*PhD Student (Military Courses) of the Scientific
and Organizational Department
The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5289-9431>
e-mail: rporon@gmail.com*

Olha GAPEYEVA

*PhD (History), Senior Research Fellow
Professor of the Department of Mobilization, Organizational,
Personnel and Defence Planning
The Hetman P. Sahaidachny National Army Academy
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3145-7025>
e-mail: o.gapeewa@gmail.com*

STRATEGIC COMMUNICATIONS AS AN ELEMENT OF THE INFORMATION AND MEDIA ENVIRONMENT

The paper analyzes the historical development and transformation of the strategic communications system in the military sphere during a special period, focusing on its roles and activities leading up to the onset of the full-scale Russian-Ukrainian war. This study examines in detail the functions and tasks of strategic communications of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, which include coordination of strategic communications entities, system development in accordance with NATO standards, and adaptation to modern information challenges and threats.

Special attention is paid to the role of strategic communications units directly in the formation of strategic communications policy in the system of the Ministry of Defense and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine. This scientific article examines how this structure of strategic communications affects the provision of effective planning and implementation of tasks to increase the country's defense capabilities in the conditions of modern information challenges.

Regulatory documents regulating the communication activities of the Ministry of Defense of Ukraine, the General Staff of the Armed Forces of Ukraine and Ukrainian society were analyzed. In this article, special attention is paid to the regulatory documentation that regulates the activities of all structures of the Ministry of Defense of Ukraine that carry out information activities. For the first time, the concept of «information and media component of the Armed Forces of Ukraine» was introduced into scientific circulation, and the peculiarities of strategic communications as its component were investigated.

In general, this scientific article reflects the process of forming a strategic communications system in the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine, notes the successes achieved and determines the prospects for the development of this important industry in the context of modern challenges and threats.

Key words: strategic communications, public relations, mass media, media, information warfare, hybrid warfare.

ПОСТАТІ

УДК 929М.ГРУШЕВСЬКИЙ"1919/1923":930.2(477)

DOI: 10.33402/nd.2024-12-254-265

Івона Ева ПАВЛОС

*здобувач кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <http://orcid.org/0009-0000-0961-6133>
e-mail: iwonaas@onet.eu*

КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ЕМІГРАЦІЙНОГО ПЕРІОДУ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЧНА РЕЦЕПЦІЯ

На основі опрацювання різнопланової історіографічної літератури відтворено рецепцію культурно-просвітницької і науково-педагогічної діяльності М. Грушевського еміграційного періоду життя в українознавстві кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. Реконструюючи сучасні історіографічні образи культурно-просвітницької праці визначного історика 1919–1923 рр., доведено зростаюче – за обсягом і кількістю сюжетів – зацікавлення цим аспектом його національного служіння протягом останнього 30-річчя. Вказано, що сучасні дослідники, не маючи діаспорного досвіду культурно-просвітницької грушевськiани, провели чимало свристичну працю й уперше окреслили різноаспектність освідомлювальної діяльності М. Грушевського в час його еміграційних поневірянь. Зазначено, що відтак постали доволі насичені фактологічно і сюжетно реконструкції його дидактичної роботи (В. Масненко, В. Ульяновський, І. Матяш), лекційно-популяризаційної активності (В. Потульніцький, А. Садов, Д. Судин), культурно-освідомлювальної публіцистичної (А. Жуковський, С. Панькова) й науково-популяризаторської (М. Капраль, А. Фелонюк, В. Тельвак) праці тощо. Відзначено той факт, що тогочасна культурно-просвітницька грушевськiана надалі перебуває у «затінку» наукової та, особливо, суспільно-політичної діяльності великого Українця. Констатовано, що це нерідко ускладнює самостійне опрацювання відповідної проблематики, що спричиняє фрагментарність при реконструкції культурно-просвітницького служіння вченого. Тож актуальним завданням названо самостійне всебічне дослідження вказаних сюжетів, що дасть змогу підійти до назрілої проблеми синтезу культурно-просвітницьких практик М. Грушевського як органічної складової його інтелектуальної біографії.

Ключові слова: Михайло Грушевський, еміграційний період, культурно-просвітницька діяльність, сучасна українська історіографія, рецепція.

Еміграційний період життя та діяльності Михайла Грушевського традиційно вважається найменш опрацьованою главою його життєпису. Адже внаслідок інтенсивних вояжів нещодавнього голови Центральної Ради багатьма західноєвропейськими країнами чимало його матеріалів виявилися розпорощеними численними закордонними колекціями, доступ до яких тривалий час був ускладнений. Наявні ж джерела уможлилювали реконструкцію здебільша суспільно-політичних сюжетів періоду

5-річних поневірянь визначного історика. Тут яскравим прикладом може бути диспоруна грушевськїана, у якїї еміграційний період життя та діяльності вченого розглядався переважно з перспективи його політичної акції як голови Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) (Тельвак, Сабінський, 2022).

Упродовж останнього 30-річчя дослідники, методично розширюючи джерельну базу за рахунок нововіднайдених покладів епістолярію, мемуарів та діловодних документів, суттєво збагатили розуміння однієї з найменш знаних сторінок життєпису визначного історика. Відтак у реконструкціях еміграційного 5-річчя дедалі більше зростає частка культурно-просвітницьких і, що особливо важливо, педагогічних сюжетів. Так, на сьогодні постала чимала за обсягом різножанрова література, що потребує аналізу й підсумування для визначення актуальних проблем просвітницько-педагогічної грушевськїани.

Мета статті – відтворити сучасну рецепцію діяльності автора «Історії України-Руси» як просвітника й освітянина в еміграційний період життя.

Звертаючись до історіографії проблеми, відзначу, що грушевськознавство років незалежності тільки починає привертати увагу дослідників. При цьому найменше опрацьовані власне культурно-просвітницькі аспекти цієї міждисциплінарної галузі. Щодо них тривалий час переважали стислі бібліографічні огляди у грушевськознавчих студіях. Уперше ретельний аналіз сучасної культурно-просвітницької грушевськїани було здійснено в низці досліджень Віталія і Вікторії Тельваків (Тельвак, 2000; Тельвак, Тельвак, 2009; Тельвак, 2010; Тельвак, 2011; Тельвак, 2012; Тельвак, 2013; Telwak, 2013; Тельвак, Тельвак, 2021) та Ігоря Гирича (Гирич, Тельвак, 2021). Найактуальніші студії сучасної грушевськїани належать маріупольській дослідниці Наталі Романцовій. Вона присвятила цій проблематиці низку статей і ґрунтовну монографію (Романцова, 2019, с. 230–248). Втім у працях названих авторів переважають конкретно-історіографічні сюжети, натомість проблематика культурно-просвітницького плану проаналізована лише принагідно. Цим і зумовлена актуальність теми дослідження.

Як це нерідко було у випадку інших періодів життєдіяльності М. Грушевського, і в роки еміграції його культурно-просвітницька праця переважно була інституційною (Піріг, Тельвак, 2016, с. 390–402). Мовиться про створений у Парижі за фінансового сприяння українців Америки в липні 1919 р. Комітет «Незалежної України» (КНУК), а згодом і про його наступника – Український соціологічний інститут (УСІ), який виник у листопаді 1919 р. у Женеві. Власне в межах діяльності цих інституцій визначний історик невтомно реалізовував свою культурно-освідомлювальну програму (Піріг, Тельвак, 2021, с. 392–403). Відзначу, що якщо про культурно-просвітницьку працю УСІ дещо йшлося в діаспорній історіографії, то внаслідок обмеженості джерельної бази про його попередника практично не було навіть згадок. Тож дослідження просвітницької місії КНУК і його голови стало цілковитим здобутком сучасної історіографії.

Вперше до проблеми інституційного феномена КНУК звернувся в монографічному дослідженні Віталій Масненко. Вивчаючи науково-організаційну працю М. Грушевського в еміграційний період, знаний черкаський історіограф зосередився на з'ясуванні культурно-просвітницького потенціалу громадських акцій КНУК. Серед іншого, він довів, що головною метою створеної М. Грушевським міжпартійної організації було інформувати світову спільноту про культурні вимоги й політичні цілі вільної боротьби українців, а також обстоювати національні постулати на міжнародній арені разом з інтересами всіх поневолених народів колишньої імперії Романових.

Віталій Масненко дослідив, що визначний історик разом зі своїми однодумцями Федором Савченком, Михайлом Лозинським та Дмитром Ісаєвичем організували та провели низку мітингів і зустрічей для популяризації політичних та культурних постулатів модерного українства в середовищі західноєвропейської громадськості (Масненко, 2000, с. 30–33).

До проблеми культурно-просвітницької праці М. Грушевського як очільника КНУК у спеціальній статті звернувся Андрій Садов. На підставі ретельного вивчення родинного архіву Грушевських у ЦДІАК, ніжинський дослідник найповніше на сьогодні реконструював численні акції створеної вченим інституції, спрямовані як на популяризацію українських домагань у Західній Європі, так і на культурне освідомлення емігрантської спільноти з наддніпрянських теренів, яка дедалі зростала. Вповні виправдано сучасний історіограф зацентрував на культурній місії пов'язаного з КНУК двомовного часопису «L'Europe Orientale» («Eastern Europe»). Андрій Садов аргументовано вказав, що Михайло Грушевський як ініціював видання журналу, так і значною мірою забезпечував його фінансування. Історіограф твердить про чимале значення, яке редактор надавав своєму медійному дітищу, адже в численних зверненнях до американських земляків він наголошував на необхідності існування такої інформаційної платформи для популяризації культурних вимог модерного українства й єднання еміграційної спільноти лівоцентристської орієнтації (Садов, 2006, с. 704). Відзначу, що поряд із значною кількістю влучних спостережень, у розвідці ніжинського дослідника бракує аналізу публіцистики М. Грушевського, опублікованої на сторінках часопису «L'Europe Orientale» («Eastern Europe»), насамперед в аспекті з'ясування її культурно-просвітницького потенціалу.

Як уже згадано, інституційним наступником КНУК був УСІ. Діаспорна історіографія лише згадувала про існування такої інституції та через скромність доступних джерел небагато могла сказати про особливості функціонування цього інституційного дітища М. Грушевського. Натомість сучасні історіографи, невтомно актуалізуючи все нові джерельні комплекси, насамперед архівну справу УСІ в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, помітно поглибили розуміння його внеску в національну культуру. Чимало на сьогодні написано й щодо просвітницького та педагогічного аспектів діяльності УСІ.

Першим цілісну реконструкцію історії УСІ запропонував Володимир Потульницький, актуалізувавши раніше незнані епістолярні, мемуарні, публіцистичні та діловодні джерела. Він довів, що, крім видання наукових праць, співробітники цієї інституції проводили різнопланову культурно-педагогічну діяльність: лекційну, просвітницьку і наукову (Потульницький, 1992). Деталізуючи цей вектор праці УСІ, київський історіограф дослідив, що просвітницький напрям передбачав видання науково-популярної літератури з різних проблем української історії та культури XIX – початку XX ст. Відтак друком вийшли низка соціологічних праць голови інституту, а також монографії Володимира Старосольського, В'ячеслава Липинського, Миколи Шрага, Павла Христюка, Михайла Лозинського та доньки вченого Катерини. Загалом, вказує В. Потульницький, під егідою УСІ побачили світ 13 книжок, присвячені різним аспектам минулого та сучасного життя українців. Реконструюючи видавничу працю УСІ, історіограф наголосив на її популяризаторській місії, адже численні видання інституту надсилалися не лише в європейські емігрантські осередки, а й до українських інституцій у США та Канаді.

Як виявив історіограф, педагогічно-лекційна діяльність інституту була пов'язана із планами М. Грушевського підняти освітній рівень українських емігрантів шляхом читання безкоштовних загальнодоступних курсів із низки суспільних наук. Ці курси з невеликими перервами тривали майже рік і охоплювали спектр питань політекономії, соціології, політології, історії. Деталізуючи проблематику курсів, В. Потульницький з'ясував, що вона стосувалася: початків громадського й державного життя або «генетичної соціології» (М. Грушевський); історії Української революції (П. Христюк); соціальних підстав розвитку мистецтва (Д. Антонович); націології (В. Старосольський); кризи капіталізму (М. Чечель); теорії держави і державного права (М. Шраг); кооперації і соціалізму (І. Штефан) тощо. Підсумовуючи культурно-просвітницьку діяльність інституту, В. Потульницький констатував, що, попри несприятливі умови діяльності в багатьох європейських осередках (Женева, Прага, Відень), а також постійний брак коштів, його співробітники здійснили значну роботу, популяризуючи модерне українство та сприяючи об'єднанню зусиль творчої інтелігенції на вигнанні.

Наступні дослідники культурно-освітнього феномену УСІ рухалися у напрямі деталізації історіографічних спостережень В. Потульницького. Приклад – розлога стаття Ірини Матяш «Український Соціологічний Інститут М. С. Грушевського: основні напрями та етапи діяльності». Дослідниця вказала, що діяльність УСІ знайшла реальне втілення у трьох напрямках: «... як наукової робітні з соціології і близьких їй наук, як науково-педагогічної інституції і як видавничої організації». При цьому, на відміну від попередників, київська історіографія сфокусувалася саме на просвітницькій праці інституту. Так, вона вперше відзначила чималу культурну місію книгозбірні УСІ, що її дбайливо і зі знанням справи збирав очільник інституції. Ця бібліотека стала одним із культурних осередків українських емігрантів у Центрально-Східній Європі (Матяш, 2000, с. 47). Поряд із цим дослідниця також схарактеризувала лекційну діяльність УСІ. Вона відзначила особливу популярність і впливовість на українську емігрантську громаду викладів, присвячених 25-річчю смерті Михайла Драгоманова. Ці виклади, з'ясувала І. Матяш, склалися з лекцій М. Грушевського та М. Шрага, які зібрали чималу емігрантську аудиторію, що тоді перебувала у Празі.

Найважливішим напрямом культурно-просвітницької праці УСІ та його очільника І. Матяш аргументовано назвала видавничу діяльність. Вона вперше з'ясувала, що наповненню видавничого портфелю передовсім слугували організовані у Празі та Відні загальнодоступні соціологічні лекційні курси. Їх проводили як досвідчені співробітники УСІ (Михайло Грушевський, Микола Чечель, Дмитро Антонович та ін.), так і дослідники-початківці (Федір Савченко та Катерина Грушевська). Київська дослідниця довела, що загалом за роки існування УСІ на його базі було видано 12 цінних наукових праць у чотирьох серіях: інформаційно-інтернаціональній, загальних соціологічних курсів та монографій, соціальної історії України та бібліографічній. Ірина Матяш аргументовано наголошує на чималому культурно-просвітницькому ефекті цих видань, адже Михайло Грушевський налагодив жвавий книгообмін із багатьма інституціями західного світу по обидва боки океану (Матяш, 2000, с. 50). Підсумовуючи культурно-просвітницьку працю УСІ та його очільника, І. Матяш приєдналася до наведеної вище оцінки В. Потульницького про її чималу результативність і впливовість на українську емігрантську громаду в Західній Європі й Америці.

Найдетальніше на сьогодні культурно-просвітницьку працю Михайла Грушевського на терені УСІ дослідив Дмитро Судин. Він присвятив цій проблемі дві ґрунтовні розвідки, у яких окремо висвітлив женеvський, празький і віденський періоди функціонування інституції. У першому окресі, твердить історіограф, засновник УСІ бачив свою інституцію інструментом популяризації українських суспільно-політичних і культурних домагань серед західноєвропейської й американської громадськості, а також як майданчик для просвітництва емігрантської громади, яка постійно зростала. Реалізації цих завдань, наголосив дослідник, сприяли численні пропагандивно-інформаційні акції, видавничі проекти та лекційно-просвітницькі заходи (Судин, 2012).

Ще насиченішою культурно-просвітницька праця М. Грушевського на форумі УСІ виявилася в наступні періоди. Ілюструючи цю тезу, Д. Судин передовсім пише про реалізацію амбітного видавничого плану інституції, у якому найбільша кількість опублікованої книжкової продукції мала на меті саме популяризацію серед широких кіл західної громадськості української версії основних подій революційної доби й інформування лідерів думок цивілізованого світу про культурні здобутки та потреби модерного українства. Для внутрішньої емігрантської аудиторії, твердить львівський історіограф, найвагоміше культурне значення мала насичена лекційна діяльність співробітників УСІ просвітницького й національно-освідомлювального плану (Судин, 2013). Ця робота, як уперше виявив дослідник, відбувалася в тісній співпраці з ще однією українською емігрантською інституцією – Союзом українських журналістів та письменників. Все це дало змогу Д. Судину аргументовано атестувати УСІ як важливий для української міжвоєнної еміграції комунікативний і культурно-просвітницький майданчик.

Малознаним сюжетом культурної праці М. Грушевського на еміграції було його заангажування до створення українських закладів вищої освіти у Чехословаччині. Діаспорна історіографія лише згадувала про факт контактів історика із засновниками цих інституцій. Натомість сучасні дослідники, отримавши доступ до інституційного документообігу і раніше незнаного епістолярію, доволі повно з'ясували цей яскравий сюжет педагогічної грушевськіани. Найґрунтовніше його у статейній розвідці реконструював Василь Ульяновський. Щодо співучасті визначного історика в закладанні українських навчальних закладів на вигнанні він слушно зазначив: «В еміграційному періоді життя Михайла Грушевського є один не з'ясований до кінця, але, на нашу думку, дуже цікавий епізод» (Ульяновський, 2002, с. 209).

Найперше київський історіограф з'ясував міру зануреності вченого в обговорення дидактичної моделі та виникнення Українського вільного університету (УВУ). Вперше в історіографії звернув увагу на той малознаний факт, що М. Грушевський мав пряме відношення і навіть був серед фундаторів першої високої школи на еміграції – УВУ. Як довів В. Ульяновський, саме як член професорської корпорації УВУ автор «Історії України-Руси» й повинен був перенести свою діяльність до Праги. На жаль, через логістичні труднощі та різне бачення дидактичної специфіки проєктованого університету, а найбільше внаслідок неподоланих міжособистісних непорозумінь, до викладання в УВУ визначний історик так і не приступив. Доводячи глибину цих непорозумінь, Василь Ульяновський звернув увагу на той промовистий факт, що серед чималого грона почесних докторів УВУ (Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий, Олександр Кошиць та багато інших), авторів історичної метрики українського народу місця не знайшлося.

Осмилюючи проблеми взаємин М. Грушевського з ініціаторами УВУ, В. Ульяновський уперше звернув увагу на схолярний вимір питання. Мовиться про те, що УВУ за весь празький період існування фактично не створив власної історичної школи. Адже вченого такого масштабу, як автор «Історії України-Руси», який міг би згуртувати навколо себе учнів і створити наукову школу, там не було. Сучасний дослідник наголошує: «Дана прикра обставина болісно відбилася на еволюції довоєнної еміграційної української історіографії, позбавленої ґрунтового стержня і можливості перейняти “живу науку” від визнаного метра» (Ульяновський, 2002, с. 212). Йдеться про те, що на початку 1920-х років М. Грушевський продуктивно опановував нову соціологічну методологію історичних студій, що давало шанси на подолання традиційного для нашої гуманітаристики позитивістського наративізму і виведення молодого покоління українських інтелектуалів на шляхи модерних західноєвропейських студій. На жаль, підсумовує В. Ульяновський, опоненти колишнього голови Центральної Ради оперували здебільша партійною логікою і «празька історична школа» М. Грушевського не відбулася як схолярний та історіографічний феномени.

Також уперше в історіографії В. Ульяновський реконструював налагодження співпраці М. Грушевського ще з одним вищим емігрантським закладом у Чехословаччині – Українським високим педагогічним інститутом ім. М. Драгоманова (УВПІ). Дослідивши інституційний документообіг, історіограф довів, що кафедра історії України цього навчального закладу найперше запропонована саме авторові «Історії України-Руси». Ба більше, він навіть був офіційно визнаний переможцем при обговоренні номінантів на заміщення вакантного місця і призначений на посаду професора. Втім, як це було і випадку з УВУ, внаслідок переважно міжособистісних і політичних антипатій, задекорованих фінансовими й логістичними питаннями, М. Грушевський так і не розпочав викладацької діяльності у стінах УВПІ.

Зрештою, В. Ульяновський привідкрив ще одну малознану сторінку проєктованої педагогічної праці М. Грушевського в міжвоєнній Чехословаччині – налагодження стосунків з Українською господарською академією у Подебрадах (УГА). Історіограф довів, що саме з цим закладом вищої освіти визначний історик мав найбільше бажання пов'язати свою викладацьку долю. Втім у цьому вищій історичній кафедрі вже була зарезервована за Василем Бідновим, а на бажану кафедру соціології його не запросили. Тож і в цьому випадку М. Грушевський не одержав можливості прислужитися українській молоді на вигнанні та реалізувати свій потужний педагогічний потенціал, створивши наукову школу. Треба погодитися з В. Ульяновським, який у підсумку своєї цікавої розвідки вказує, що це була чимала втрата для української соціогуманітаристики в міжвоєнний час.

Ще одним малознаним сюжетом культурно-просвітницької діяльності М. Грушевського еміграційного періоду була його науково-популярна праця. Мовиться про те, що історик протягом 1919–1923 рр. опублікував низку історичних студій, адресованих широкій читацькій аудиторії. Діаспорна історіографія практично не звертала уваги на цей сюжет культурного служіння вченого, розглядаючи його як частину громадсько-політичної акції. У наш час до цієї теми спеціально звернулися львівські дослідники Мирон Капраль та Андрій Фелонюк, які підготували студії Михайла Грушевського еміграційного періоду до дев'ятої частини 50-томного зібрання творів (Капраль, Фелонюк, 2009). Вони дослідили, що тогочасна науково-популярна праця М. Грушевського була пов'язана з підписанням угоди з керівництвом кооперативної

спілки «Дніпросоюзу» про видання своїх праць. За нею було заплановано видати близько 130 тис. примірників таких науково-популярних робіт автора «Історії України-Руси», як: «Про старі часи на Україні», «Ілюстрована історія України», «Всесвітня історія», «Культурно-національний рух на Україні в XVI–XVII віці», «Історія України для вищих початкових шкіл» та ін.

Сучасні історіографи виявили, що у віденський період М. Грушевський продовжив видання серії шкільних підручників, яка була започаткована ще в Кам'янці. Відтак протягом 1920–1921 рр. світ побачили три його підручники з української та все-світньої історії. Така науково-дидактична активність визначного історика, твердять автори, навіть спонукала голову торгового представництва УСРР у Чехословаччині за дорученням радянських органів влади запропонувати авторові «Історії України-Руси» очолити редакційну колегію видавництва, яке мало займатися виданням за кордоном шкільної літератури для її подальшого поширення на окупованій більшовиками Україні. Але М. Грушевський відмовився від цієї пропозиції, слушно остерігаючись обмеження його наукової свободи.

Як з'ясували дослідники, серед виданих на еміграції науково-популярних праць М. Грушевського найбільший громадський резонанс отримала «Ілюстрована історія України». Вона була суттєво доповнена подіями революційної доби. Очікувано, що історик змалював їх крізь призму власних суспільно-політичних симпатій. Це, як довів В. Тельвак, спричинило іноді доволі гостру полемічну реакцію серед інтелектуалів, що належали до політичних таборів гетьмана Павла Скоропадського та Директорії (Тельвак, 2008b). Відзначу, що, попри самостійну увагу до феномена тогочасної наукової популяризації М. Грушевського, на сьогодні багато її сюжетів надалі не опрацьовані. Так, важливим видається з'ясування педагогічного потенціалу виданих ученим на еміграції дидактичних і популярних праць.

Традиційно чимало уваги в українській історіографії XX ст. було приділено осмисленню особливостей публіцистичної праці М. Грушевського на еміграції. При цьому діаспорна історіографія здебільша з'ясовувала суспільно-політичні сенси тогочасних громадських дописів історика, що внаслідок своєї прорадянської риторики набули чималої дискусійності ще в першій половині 1920-х років. Здобутком же сучасного періоду грушевськознавства стало дедалі більше експонування культурно-просвітницького потенціалу публіцистики вченого еміграційного 5-річчя.

Уперше цілісно до цієї проблеми звернувся знаний україніст Аркадій Жуковський. Актуалізуючи потребу самостійного з'ясування культурно-просвітницьких сенсів громадських дописів колишнього голови Центральної Ради часів еміграції, він відзначив: «Саме в публіцистиці Грушевський виявився блискучим майстром, а його творчість на цьому відтинку мала великий вплив на формування громадської думки тогочасного українського суспільства» (Жуковський, 2002, с. 110). Аналізуючи розсіяні багатьма пресодруками численні тексти визначного історика, сучасний дослідник вказав на талановиту популяризацію ним важливих для тогочасного українства ідей соборності, народоправства, віри у власні сили тощо. На жаль, відзначив А. Жуковський, ці важливі сенси для буття нації, що втратила незалежність, подекуди були приховані від читача за нерідко прорадянською риторикою текстів М. Грушевського. Втім саме його публіцистика, висновує історіограф, значною мірою сприяла освідомленню та культурному дозріванню широких кіл української громади на вигнанні.

Найповніше на сьогодні проблему культурно-освідомлювальних вимірів еміграційної публіцистики Михайла Грушевського з'ясувала дослідниця громадської спадщини історика Світлана Панькова (Панькова, 2013). Опрацьовуючи і готуючи коментовану публікацію виступів ученого 1919–1923 рр. для 50-томного видання, київська дослідниця віднайшла аж 11 його незнаних раніше текстів саме культурно-просвітницького плану. Вони дають змогу значно повніше з'ясувати особливості освідомлювальної праці колишнього голови Центральної Ради в непростих – ідейно-політично і побутово-фінансово – обставинах еміграційного життя. Експонуючи тогочасне культурно-просвітницьке служіння М. Грушевського, дослідниця навела його тогочасну самохарактеристику: «... ні хвилі не вважав себе емігрантом, тільки закордонним робітником на нашій національній ниві».

Світлана Панькова з'ясувала, що тогочасна публіцистика Михайла Грушевського була опублікована переважно у виданнях, що виходили в Америці, Канаді, Австрії, Франції та Чехословаччині. При цьому найбільша кількість текстів припадає на два часописи: «L'Europe Orientale» («Eastern Europe») та «Борітеся – Поборете!». Зі шпальт цих пресодруків, доводить київська історикня, визначний історик звертався до представників української громади на окупованих землях і за кордоном із поясненнями особливостей тактики і стратегії дій нації, з урахуванням реалій програної боротьби за незалежність. У цих умовах, вважав М. Грушевський, завдання культурно-просвітницького плану (школа, культура, преса тощо) знову стають доміантними, адже уможливають українству перетривати бездержавні часи, зберігаючи і примножуючи цивілізаційний капітал.

Зрештою, чимало на сьогодні написано й щодо рецепції культурно-просвітницької та національно-освідомлювальної праці М. Грушевського протягом еміграційного 5-річчя. Поряд із більшими чи меншими згадками про ставлення сучасників історика до різних форм і виявів його культурної праці на сьогодні маємо й системні опрацювання цього сюжету. Вкотре мовиться про спеціальні статті (Тельвак, 2008b; Тельвак, 2011; Тельвак, 2012; Тельвак, 2013) та відповідний розділ монографії В. Тельвака (Тельвак, 2008a, с. 202–245). Дрогобицький історіограф реконструював різноплановість і багатожанровість тогочасних рецептивних образів культурного служіння М. Грушевського. Він довів чималу зацікавленість ним і поділеного політичними симпатіями українського суспільства, і зацікавлених українським рухом західних оглядачів. Цілковитим повчот того часу, як з'ясував сучасний дослідник, була поява радянської класової рецепції національного служіння М. Грушевського, що в досліджувані роки була переважно кон'юнктурно-нейтральною. Загалом, як переконливо довів В. Тельвак, адекватному сприйняттю тогочасних культурно-просвітницьких акцій автора «Історії України-Руси» заважала його заангажованість у радянофільському русі й дедалі відвертіші реверанси у сторону новітніх окупантів наддніпрянських теренів. Однак М. Грушевський і надалі вважався одним із найзаслуженіших патріархів українського культурницького руху.

Підсумовуючи наведені історіографічні образи культурно-просвітницької праці М. Грушевського в роки еміграції, вкажу на зростаюче – за обсягом і кількістю сюжетів – зацікавлення цим аспектом національного служіння історика протягом останнього 30-річчя. Сучасні дослідники, не маючи попереднього досвіду культурно-просвітницької грушевськіани, провели чималу евристичну працю й уперше окреслили різноаспектність освідомлювальної діяльності вченого в часи його еміграційних

поневірянь. Відтак постали доволі насичені фактологічно і сюжетно реконструкції його дидактичної роботи, лекційно-популяризаційної активності, культурно-освітньо-публіцистичної й науково-популяризаторської праці тощо. Втім у вічі впадає той факт, що тогочасна культурно-просвітницька грушевськіана надалі перебуває у «затінку» наукової та, особливо, суспільно-політичної діяльності великого Українця. Це нерідко ускладнює самостійне опрацювання відповідної проблематики, що призводить до фрагментарності при реконструкції культурно-просвітницького служіння вченого. Тож актуальним завданням залишається всебічне дослідження згаданих сюжетів, що дасть змогу підійти до назрілої проблеми синтезу культурно-просвітницьких практик М. Грушевського як органічної складової його інтелектуальної біографії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Гирич, І., Тельвак, В. (2021). Історик Руслан Пиріг: спроба професійного портрету. *Часопис дослідження війн та революцій / The Journal of the Study of Wars and Revolutions, 1*, 125–163.

Жуковський, А. (2002). Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції 1919–1924 рр. *Український історичний журнал, 1*, 96–125.

Капраль, М., Фелонюк, А. (2009). «Коли гармати говорили, муза Клію не мовчала». Наукова та науково-популярна спадщина М. Грушевського (1917–1923). *Грушевський М. Твори: у 50 т., 9, V–XXIV*.

Масненко, В. (2000). Історичні концепції М. С. Грушевського та В. К. Липинського. *Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років*. Київ; Черкаси: Брама-ІСУЕП.

Матяш, І. (2000). Український Соціологічний Інститут М. С. Грушевського: основні напрями та етапи діяльності. *Український історик, 4*, 44–56.

Панькова, С. (2013). «...Ні хвили не вважав себе емігрантом, тільки закордонним робітником на нашій національній ниві» (Публіцистика Михайла Грушевського доби еміграції: квітень 1919 р. – лютий 1924 р.). *Грушевський М. Твори: у 50 т., 4/2, V–XVIII*.

Пиріг, Р., Тельвак, В. (2016). *Михайло Грушевський: біографічний нарис*. Київ: Либідь.

Пиріг, Р., Тельвак, В. (2021). *Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби*. Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС.

Потульніцький, В. (1992). Наукова діяльність М. Грушевського в еміграції (1919–1924 рр.). *Український історичний журнал, 2*, 48–57.

Романцова, Н. І. (2019). *Михайло Грушевський в історичній науці (1890–1934 рр.). Проблема в українській історіографії*. Маріуполь: МДУ.

Садов, А. (2006). М. С. Грушевський і Комітет Незалежної України за матеріалами рідного фонду Грушевських (ЦДАК, ф. 1235). *Український археографічний щорічник, 10/11*, 697–724.

Судин, Д. Ю. (2012). Женевський період діяльності Українського Соціологічного Інституту (серпень 1919 – березень 1920 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, 6*, 37–50.

Судин, Д. Ю. (2013). Празький період діяльності Українського Соціологічного Інституту (квітень 1920 – січень 1921 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна, 7*, 230–244.

Тельвак, В. (2000). Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. ХХ ст.). *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки ДДПУ*, 5, 163–174.

Тельвак, В. (2008а). Діяльність Михайла Грушевського еміграційної доби в дискусіях першої половини 20-х років. *Історіографічні дослідження в Україні*, 18, 181–203.

Тельвак, В. (2008b). *Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття)*. Київ; Дрогобич.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2009). Сучасна польська та російська грушевськіана: спроба історіографічного порівняння. *Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки*, 160–161, 77–85.

Тельвак, В. (2010). Грушевськознавство: методологічні проблеми поступу. *Краєзнавство. Науковий журнал*, 3, 29–35.

Тельвак, В. (2011). Грушевськіана Руслана Пирога. *Архіви України*, 2–3(273), 290–298.

Тельвак, В. (2012). Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.). *Історіографічні дослідження в Україні*, 22, 483–498.

Тельвак, В. (2013). Монографічна грушевськіана: спроба узагальнення. *Гуржіївські історичні читання*, 6, 104–107.

Тельвак, В. В., Тельвак, В. П. (2021). Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Український історичний журнал*, 5, 4–16.

Тельвак, В., Сабінський, М. (2022). «Бої за Грушевського»: доба Української революції в дискусіях діаспорних інтелектуалів повоєнного двадцятиліття. *Eminak*, 1(37), 100–109.

Ульяновський, В. (2002). Чому не було створено «празьку історичну школу» Грушевського. *Український історик*, 1–4, 209–256.

Telwak, W. (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, 12, 129–136.

REFERENCES

Hyrych, I., & Telvak, V. (2021). Istoryk Ruslan Pyrih: spoba profesiinoho portretu. *Chasopys doslidzhennia viin ta revoliutsii / The Journal of the Study of Wars and Revolutions*, 1, 125–163 (in Ukrainian).

Zhukovskiy, A. (2002). Politychna i publitsystychna diialnist M. S. Hrushevskoho na emihratsii 1919–1924 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 96–125 (in Ukrainian).

Kapral, M., & Feloniuk, A. (2009). «Koly harmaty hovoryly, muza Klio ne movchala». *Naukova ta naukovo-populiarna spadshchyna M. Hrushevskoho (1917–1923). Hrushevskiy M. Tvory: u 50 t.*, 9, V–XXIV (in Ukrainian).

Masnenko, V. (2000). Istorychni kontseptsii M. S. Hrushevskoho ta V. K. Lypynskoho. *Metodolohichni i suspilno-politychni vymiry ukrainskoi istorychnoi dumky 1920-kh rokiv*. Kyiv; Cherkasy: Brama-ISUEP (in Ukrainian).

Matiash, I. (2000). Ukrainskyi Sotsiolohichni Instytut M. S. Hrushevskoho: osnovni napriamy ta etapy diialnosti. *Ukrainskyi istoryk*, 4, 44–56 (in Ukrainian).

Pankova, S. (2013). «...Ni khvyli ne vvazhav sebe emihrantom, tilky zakordonnym robitnykom na nashii natsionalnii nyvi» (Publitsystyka Mykhaila Hrushevskoho doby emihratsii: kviten 1919 r. – liutyi 1924 r.). *Hrushevskiy M. Tvory: u 50 t.*, 4/2, V–XVIII (in Ukrainian).

Pyrih, R., & Telvak, V. (2016). *Mykhailo Hrushevskyyi: biohrafichnyi narys*. Kyiv: Lybid (in Ukrainian).

Pyrih, R., & Telvak, V. (2021). *Mykhailo Hrushevskyyi: zhyttiepys na tli doby*. Kherson: Vydavnytstvo OLDI-PLIuS (in Ukrainian).

Potulnytskyi, V. (1992). Naukova diialnist M. Hrushevskoho v emihratsii (1919–1924 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 2, 48–57 (in Ukrainian).

Romantsova, N. I. (2019). *Mykhailo Hrushevskyyi v istorychnii nautsi (1890–1934 rr.). Problema v ukrainskii istoriohrafii*. Mariupol: MDU (in Ukrainian).

Sadov, A. (2006). M. S. Hrushevskyyi i Komitet Nezalezhnoi Ukrainy za materialamy rodynoho fondu Hrushevskyykh (TsDIAK, f. 1235). *Ukrainskyi arkheohrafichnyi shchorichnyk*, 10/11, 697–724 (in Ukrainian).

Sudyn, D. Yu. (2012). Zhenevskyyi period diialnosti Ukrainskoho Sotsiolohichnogo Instytutu (serpen 1919 – berezen 1920 rr.). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiolohichna*, 6, 37–50 (in Ukrainian).

Sudyn, D. Yu. (2013). Prazkyi period diialnosti Ukrainskoho Sotsiolohichnogo Instytutu (kviten 1920 – sichen 1921 rr.). *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiolohichna*, 7, 230–244 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2000). Istoryko-teoretychni doslidzhennia v hrushevskoznavstvi (90-ti rr. XX st.). *Problemy humanitarnykh nauk. Naukovi zapysky DDPu*, 5, 163–174 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2008a). Diialnist Mykhaila Hrushevskoho emihratsiinoi doby v diskusiiakh pershoi polovyny 20-kh rokiv. *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 18, 181–203 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2008b). *Tvorcha spadshchyna Mykhaila Hrushevskoho v otsinkakh suchasnykhiv (kinets XIX – 30-ti roky XX stolittia)*. Kyiv; Drohobych (in Ukrainian).

Telvak, V. V., & Telvak, V. P. (2009). Suchasna polska ta rosiiska hrushevskiana: sprba istoriohrafichnogo porivniannia. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Serii: Istorychni nauky*, 160–161, 77–85 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2010). Hrushevskoznavstvo: metodolohichni problemy postupu. Kraieznavstvo. *Naukovyi zhurnal*, 3, 29–35 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2011). Hrushevskiana Ruslana Pyroha. *Arkhivy Ukrainy*, 2–3(273), 290–298 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2012). Hrushevskiana na storinkakh «Ukrainskoho istorychnoho zhurnalu» (1991–2010 rr.). *Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini*, 22, 483–498 (in Ukrainian).

Telvak, V. (2013). Monohrafichna hrushevskiana: sprba uzahalnennia. *Hurzhiivski istorychni chytannia*, 6, 104–107 (in Ukrainian).

Telvak, V. V., & Telvak, V. P. (2021). Suchasne hrushevskoznavstvo: zdobutky, vtraty, perspektyvy. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 4–16 (in Ukrainian).

Telvak, V., & Sabinskyi, M. (2022). «Boi za Hrushevskoho»: doba Ukrainskoi revoliutsii v diskusiiakh diaspornykh intelektualiv povoiennoho dvadtsiatylyttia. *Eminak*, 1(37), 100–109 (in Ukrainian).

Ulianovskyyi, V. (2002). Chomu ne bulo stvoreno «prazku istorychnu shkolu» Hrushevskoho. *Ukrainskyi istoryk*, 1–4, 209–256 (in Ukrainian).

Telwak, W. (2013). Monograficzne hruszewskiana: próba uogólnienia. *Sensus Historiae*, 12, 129–136 (in Ukrainian).

Ivona Ewa PAVLOS

Applicant of the Department of History of Ukraine and Law,

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ORCID: <http://orcid.org/0009-0000-0961-6133>

e-mail: iwonaas@onet.eu

**CULTURAL AND EDUCATIONAL ACTIVITIES
OF MYKHAILO HRUSHEVSKY DURING THE TIME OF EMIGRATION:
MODERN HISTORIOGRAPHIC RECEPTION**

Based on the analysis of diverse historiographical sources, the article reconstructs the reception of M. Hrushevsky's cultural, educational, and scientific-pedagogical activities during his emigration, as reflected in Ukrainian studies from the late 20th century to the early decades of the 21st century. Reconstructing modern historiographical images of the cultural and educational work of the prominent historian during 1919–1923, the growing interest in this aspect of his national service during the last thirty years has been proven, in terms of volume and number of subjects. The author indicated that modern researchers, without the diaspora experience of the cultural and educational Hrushevsky studies, conducted considerable heuristic work and, for the first time, outlined the multifaceted nature of M. Hrushevsky's enlightening activity during his emigration wanderings. As a result, fairly fact-saturated reconstructions of his didactic work have emerged (V. Masnenko, V. Ulyanovskiy, I. Matyash) as well as lecture and popularization activity (V. Potulnytskyi, A. Sadov, D. Sudyn), culturally aware journalistic work (A. Zhukovsky, S. Pankova) and scientific popularization (M. Kapral, A. Felonyuk, V. Telvak). The cultural and educational Hrushevsky studies of that time is in the «shadow» of his scientific and, especially, social and political activity. This often complicates the independent study of relevant issues, which leads to fragmentation in the reconstruction of the scientist's cultural and educational service. Therefore, an urgent task is an independent comprehensive study of the above-mentioned subjects, which will allow approaching the ripe problem of the synthesis of cultural and educational practices of M. Hrushevsky as an organic component of his intellectual biography.

Key words: M. Hrushevsky, emigration era, cultural and educational activity, modern Ukrainian historiography, reception.

Орест ЛИЛЬО

*кандидат історичних наук
доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини
Національного університету «Львівська політехніка»
ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>
e-mail: orest.m.lylo@lpnu.ua*

**БОГУСЛАВА ЄЖОВСЬКА-ТШЕБЯТОВСЬКА:
ВІД ЗАХИСТУ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ПОЛІТЕХНІЦІ
ДО СТВОРЕННЯ ВРОЦЛАВСЬКОЇ ШКОЛИ ХІМІЇ**

Встановлено, що впродовж всієї історії існування Національного університету «Львівська політехніка» в ньому працювала значна кількість видатних особистостей – учених і педагогів, які залишили яскравий слід не лише в університетській науці досліджуваного періоду, а й загалом у світовій. Слід зазначити, що їх науковий і життєвий шлях має слугувати прикладом та орієнтиром для майбутніх поколінь політехніків.

Описано події, пов'язані з однією з найяскравіших постатей в історії університету «Львівська політехніка» та наукового середовища хіміків міжвоєнного Львова – Богуслави Єжовської-Тшебятовської, яка залишається маловідомою для загалу.

За мету поставлено зібрати, систематизувати і проаналізувати розрізнені інформаційні матеріали для висвітлення життєвого шляху та професійної діяльності Богуслави Єжовської-Тшебятовської, яка була першою в історії університету «Львівська політехніка» жінкою-науковцем, котра захистила докторську дисертацію в царині хімії. Відповідно окремим завданням визначено, на основі зібраних матеріалів, показати основні аспекти становлення Богуслави Єжовської-Тшебятовської як науковця в університеті «Львівська політехніка», розкрити її роль у підпільному польському русі Опору, рятуванні представників львівської наукової еліти в час німецької окупації Львова. Ще одним завданням було висвітлити її життєвий шлях після вимушеного переїзду зі Львова, до якого повернулася радянська влада, до післявоєнного Вроцлава, де в нових політичних реаліях показати діяльність та наукові здобутки Богуслави Єжовської-Тшебятовської, зокрема її вагомий внесок у становлення та розбудову в 1950–1970-х роках одного з найкращих у Центрально-Східній Європі науково-дослідницьких осередків хімії у Вроцлавському університеті.

Ключові слова: Львівська політехніка, хімія, реній, Львів, війна, наукова школа.

Інтелектуальна спадщина кожного закладу вищої освіти дуже важлива як для теперішнього, так і для майбутніх поколінь. Особливе місце в історії української науки й освіти посідає Національний університет «Львівська політехніка», як один із найстаріших технічних вишів країни. Впродовж своєї багатой історії він мав значний

вплив на становлення і розвиток інших навчальних закладів не лише на території сучасної України, а й Центрально-Східної Європи¹.

Як відомо, успішність і визнання навчального закладу формують його випускники та працівники. Серед них варто виокремити жінок-науковців, зокрема хіміків. Наукові здобутки представників хімічної школи Львівської політехніки відомі й відомі в багатьох наукових виданнях, винаходах і патентах не лише в Україні, а й поза її межами. Однак чимало постатей, які творили історію Львівської політехніки і представляли її на високому науковому рівні, залишаються ще недостатньо дослідженими й маловідомими в публічному просторі.

Мета статті – на основі зібраних даних проаналізувати життєвий шлях і професійну діяльність Богуслави Єжовської-Тшебятівської (Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska).

З найдавніших часів жінки сприяли становленню та розвитку науки, але їх участь не завжди помічена. На кінець XIX – початок XX ст. вони одержали більше можливостей для здобуття освіти й подальшого кар'єрного росту в науковій царині. Що стосується територій, які входили до складу Австро-Угорської імперії, то для жінок цей шлях був доволі тернистим: від закінчення загальних шкіл, гімназій і до можливості подальших студій переважно за кордоном, у закладах вищої освіти Швейцарії, Франції, Англії та Бельгії. З часом ситуація в освітній галузі покращуватиметься не лише внаслідок зростання феміністичних рухів, а й зі зміною тогочасної суспільно-політичної думки та реформами у галузі освіти. Що стосується Галичини, зокрема Львова, то в Політехнічній школі² жінки мали змогу бути вільними слухачами лише з 1911 р. (Strojna-Krzystanek, 2019, s. 423), а повноцінними студентками – з 1920 р. (Kowalska-Sionko, s. 124). В історію цього навчального закладу вписано імена багатьох жінок, чий біографії є свідченням не лише змін у галузі тогочасної освіти, а й особистого внеску в розвиток науки.

Богуслава Єжовська народилася 19 листопада 1908 р. у Станіславові (тепер – Івано-Франківськ), у сім'ї Стефанії з дому Вартановіч (Щиршівцїв) і Северина Єжовські (Seweryn Jeżowski). Батько Богуслави займався юридичною практикою, мав науковий ступінь доктора права (Pl.Wikipedia.org). Окрім неї, у сім'ї було ще дві доньки – Янка та Ганна і син Христофор (Уродженці Станіславава) (див. фото 1). У 1913 р. родина Єжовських переїхала до Львова, де С. Єжовські, очевидно, мав більше можливостей для кар'єрного росту. На жаль, спокійне життя родини перервала Перша світова війна. Незважаючи на кризові моменти в місті, спричинені війною, а також післявоєнні пертурбації, Б. Єжовська здобула початкову освіту у школі сестер самаритянок, а в 1926 р. закінчила гімназію ім. королеви Ядвіги. Із цим навчальним закладом у неї пов'язані надзвичайно теплі спогади, оскільки саме через вчителів учні мали змогу дізнаватися про різноманітні наукові досягнення й відкриття, зокрема, якщо це

¹ Серед них на теренах України – Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, Луцький національний технічний університет, Національний університет водного господарства та природокористування, Національний лісотехнічний університет України, а також вже згадувані Львівський національний аграрний університет, Національна академія сухопутних військ ім. гетьмана П. Сагайдачного, Львівський торговельно-економічний університет; на теренах Центрально-Східної Європи в Польщі: Вроцлавська, Сілезька, Краківська, Гданська і Варшавська політехніки, у Німеччині – Український технічно-господарський інститут у Мюнхені.

² Тодішня назва Національного університету «Львівська політехніка».

стосувалося жінок-науковців (*Pierwsza dama*). Тому справжнім потрясінням для неї був приїзд до Львова в липні 1912 р. відомої вченої у сфері хімії та фізики Марії Склодовської-Кюрі (*Maria Skłodowska-Curie*) (див. фото 2) (Вацлавек та ін., 2007). Вчена відвідала Політехнічну школу, вчена рада якої присвоїла їй звання почесного доктора технічних наук (*Doctor Honoris Causa*)³, а також прочитала лекцію для молодіжної аудиторії у Львівській ратуші (Марія Склодовська-Кюрі).

Ця зустріч неабияк вплинула на формування Б. Єжовської як майбутнього науковця. Вражена досягненнями цієї жінки-вченої, вона організувала в домашніх умовах своєрідний науковий осередок, допомагаючи репетиторством з фізики і математики своїм однокурсникам. Незважаючи на добрі оцінки з гуманітарних дисциплін і бажання батьків, щоб донька стала лікаркою, вона вирішила вивчати хімію. У 1926 р. Б. Єжовська вступила до університету «Львівська політехніка» на хімічний факультет і була однією з 10 дівчат серед 100 студентів (*Fragmenty wspomnień*, s. 3). На 1929/1930 н. р. кількість студентів-хіміків на факультеті становила 387 осіб, серед них – 40 жінок (Хімічний факультет).

Найбільший вплив на становлення Богуслави Єжовської як науковиці мали лекції з математики д-ра Адама Максимовича, з фізики проф. Чеслава Речинського (Яворський та ін., 2015). Окрім цього, вона мала можливість ознайомитися з новітніми ідеями і розробками, пов'язаними з дослідженнями атому й електронів. Та вирішальне значення у визначенні напрямку її досліджень мав проф. Віктор Якуб (*Wiktor Jakób*) (див. фото 3) (Яворський та ін., 2015). Він, як завідувач кафедри неорганічної хімії (Кафедра фізичної), зумів відкрити перед студенткою безмежні обрії хімічної галузі. У жовтні 1930 р., на 3-му курсі навчання, проф. В. Якуб запропонував їй посаду заступника молодшого асистента кафедри (*Wiktor Jakób*). Богуслава Єжовська радо погодилася, оскільки це давало можливість ще більше зануритися в улюблену наукову сферу, а також допомогти родині, яка опинилася у скрутному фінансовому становищі, зумовленому економічною кризою в Польщі 30-х років ХХ ст. Від листопада 1930 р. вона працювала вже на посаді молодшого асистента кафедри неорганічної хімії (*Fragmenty wspomnień*, s. 4).

Упродовж 1930–1931-х років Б. Єжовська інтенсивно займалася науковою роботою: писала статті, брала участь у конференціях. Відзначаючи наполегливість студентки в навчанні, її науковий потенціал, проф. Віктор Якуб запропонував Богуславі Єжовській досліджувати властивості ренію, який 1925 р. відкрили німецькі геохіміки Іда та Вальтер Ноддак (*Ida i Walter Noddack*) і який він привіз до Львова (*J. Noddack*). Цей хімічний елемент згодом став предметом досліджень її докторської дисертації.

Після здобуття диплому, якому передувала важка хвороба (тиф), Б. Єжовська продовжувала роботу у Львівській політехніці на посаді старшого асистента (див. фото 4) (*Fragmenty wspomnień*, s. 4). У 1932 р. вона познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком – Владзіміром Тшебятівським (*Włodzimierz Trzebiatowski*), який повернувся до Львова після тривалого наукового стажування в університетах Німеччини та Швейцарії і в майбутньому став одним із найвідоміших учених, що зробить вагомий внесок у розвиток європейської хімії (Вацлавек та ін. 2007, с. 170–171). Сердечна приязнь, схожі наукові інтереси, а також спільні погляди на життя, спричинилися до того, що 1935 р. В. Тшебятівський і Б. Єжовська одружилися (див. фото 5)

³ Почесним званням «*Doctor Honoris Causa*» можуть бути удостоєні видатні вчені, громадські й державні діячі, здобутки яких мають вагоме значення.

Фото 1. Родина Єжовських

Фото 2. Марія Склодовська-Кюрі

Фото 3. Професор Віктор Якуб

Фото 4. Богуслава Єжовська-Тшебятівська, 1938 р.

Фото 5. Подружжя Тшебятівських

(Trzebiatowski Włodzimierz). Попри сімейні турботи, вона продовжувала працювати над властивостями ренію. Логічним завершенням наукових досліджень Б. Єжовської-Тшебятівської був захист у 1935 р. докторської дисертації із відзнакою. В історії Львівської політехніки вона стала першою жінкою, яка захистила дисертацію й одержала наукове звання доктора наук (Харабура, 2023). Наукова кар'єра подружжя активно розвивалася – Б. Єжовська-Тшебятівська активно виступала на міжнародних конференціях, а її чоловік у 1938 р. очолив кафедру неорганічної хімії у Львівському університеті Яна Казимира⁴ (Trzebiatowski Włodzimierz). Варто зазначити, що в міжвоєнний період університет «Львівська політехніка» вважався одним із найавторитетніших навчальних закладів Польщі. Його наукові здобутки і напрацювання впливали на розвиток стратегічних напрямів у галузі науково-технічного, економічного життя держави, а шерег професорів був міністрами в різних урядах Речі Посполитої (Список прем'єр-міністрів).

Початок Другої світової війни, поразка Польщі й радянська окупація Львова стали важким випробовуванням для подружжя. У 1939 р., коли Галичина ввійшла до складу СРСР, Б. Єжовська-Тшебятівська не залишилася у Львівській політехніці, а розпочала роботу в хімічній лабораторії Львівського університету, де вже працював її чоловік (Fragmenty wspomnień, s. 5). За 2 роки радянської окупації вони повністю відчували реалії комуністичного ладу, зокрема масові репресії проти польських військових і цивільного населення.

З початком радянсько-німецької війни в 1941 р. та окупації німецькими військами Львова становище родини Тшебятівських суттєво погіршилося. Справжнім шоком для них стало вбивство нацистами в липні 1941 р. львівських учених на Вулецьких пагорбах, серед яких були й викладачі університету «Львівська політехніка», їхні знайомі та друзі (Боляновський, 2011, с. 127). Із початком німецької окупації навчання у закладах вищої освіти на певний час було заборонено. Згодом німецька влада дозволила у Львівській політехніці діяльність т. зв. Технічних фахових курсів з 11 напрямками, серед яких була й промислова хімія (Яворський, Блажівський, 2015, с. 98). Окупаційна адміністрація потребувала кваліфікованих викладачів-науковців. Попри важку фінансову скруту, чоловік Б. Єжовської-Тшебятівської категорично відмовився від пропозиції посісти посаду професора на Технічних фахових курсах. Натомість влаштувався вчителем в одну із львівських середніх шкіл хімічного спрямування. Одночасно він надавав фахові консультації на таємних академічних курсах (Trzebiatowski Włodzimierz). Щоб якось полегшити фінансове становище родини, Б. Єжовська-Тшебятівська в 1941 р. кілька місяців працювала у своєї сестри Анни, яка відкрила невеличку цукерню недалеко від костелу отців бернардинців⁵. Однак у 1942 р. сестру заарештували, а цукерню закрили (Fragmenty wspomnień, s. 5).

У 1942 р., щоб уникнути примусового вивозу на роботу до Німеччини, Б. Єжовській-Тшебятівській вдалося влаштуватися на посаду директора хімічної фабрики вищих спиртів «Nohere Alkohole», підпорядкованої німецькому концерну «Galikol». Основним завданням фабрики була переробка сивушних масел, що залишалася після виробництва алкоголю (Wybitna uczona). Посада директора була «вакантною», оскільки попередній керівник фабрики Еміль Ташер (Emil Taszner) мав єврейське походження і був переведений німецькими власниками підприємства в ранг звичайного ро-

⁴ Тепер – Львівський національний університет ім. І. Франка.

⁵ Тепер – греко-католицька церква Святого Андрія на пл. Соборній.

бітника (див. фото. 6) (Taszner (Taschner) Emil). Його, як і решту львівських євреїв, які не мали відповідних документів, чекала трагічна перспектива трудового табору і неминуче знищення⁶ (див. також Хонигсман, 1993; Хонигсман, 1996). Ситуацію погіршував той факт, що, на відміну від інших єврейських працівників фабрики, які підготували собі криївки заздалегідь, проф. Е. Ташер не мав такої можливості. У цій ситуації Б. Єжовська-Тшебятівська, усвідомлюючи весь ризик, вирішила залишити Е. Ташнера на підприємстві та обладнати для нього сховок. Про криївку на фабриці, що містилася у великому дерев'яному чані у виробничому приміщенні були втаємничені лише кілька довірених осіб (Yad Vashem). Фабрика «Hoher Alkohole» забезпечувала німецькі військові підрозділи певними видами продукції – різними розчинниками, сірчаною кислотою. Богуславі Єжовській-Тшебятівській вдалося домовитися з одним із німецьких офіцерів – капітаном Гартманом (Hartman), військовий підрозділ якого квартирував поблизу підприємства, виробити для Еміля Ташнера надійні документи, що засвідчували б його роботу на користь армії (Fragmenty wspomnień, s. 6). У 1943 р., коли фабрику та її обладнання було переведено в іншу будівлю, Б. Єжовська-Тшебятівська під час небезпечної та складної операції організувала переведення доктора Е. Ташнера в нове приміщення (Yad Vashem).

*Фото 6. Професор
Еміль Ташнер*

Треба зауважити, що, ризикуючи життям, Б. Єжовська-Тшебятівська допомогла деяким представникам студентської молоді уникнути вивезення на примусові роботи до Німеччини, надаючи їм через уже згаданого капітана Гартмана необхідні документи (Fragmenty wspomnień, s. 6). Зокрема, її стараннями був врятований син проф. Станіслава Рузевіча (Stanisław Ruziewicz) Здіслав (Zdzisław). Сам професор був яскравим представником Львівської математичної школи, із приходом нацистів до Львова заарештований і розстріляний 12 липня 1941 р. разом з іншими представниками львівської інтелігенції (Станіслав Рузевіч).

Під час німецької окупації Б. Єжовській-Тшебятівській вдалося налагодити контакти з польським рухом Опору – Армією Крайовою (АК). Її допомога польському руху Опору як директора хімічного підприємства, що працювало на потреби німецької армії, була безцінною⁷. Вона мала доступ до речовин, із яких можна було організувати підпільне виробництво димових і бойових бомб. Для налагодження цієї справи Б. Єжовська-Тшебятівська використала хімічну лабораторію в будинку на вул. Тихій, 5, яка була перенесена з фабрики на вул. Гольдмана, ближче до середмістя (Fragmenty wspomnień, s. 7). Її нове розташування було безпечнішим, аніж підприємства – неподалік Янівського концентраційного табору.

⁶ Неподалік хімічної фабрики, що містилася на тодішній вул. Гольдмана (тепер – вул. Турянського), німці облаштували Янівський примусовий табір праці, який 1942 р. перетворився на концентраційний. Поблизу було місце страти – піщаний кар'єр. Упродовж існування Янівського табору в ньому загинуло близько 200 тис. євреїв і представників інших національностей.

⁷ У підпіллі використовувала псевдонім «Ren (Реній)», від улюбленого хімічного елемента.

Для вироблення вибухових матеріалів у лабораторії вона залучила найдовіреніших осіб зі своєї фабрики, зокрема д-ра Е. Ташнера, якого вдалося безпечно переправити на нове місце й облаштувати для нього криївку⁸. Лабораторія діяла й виробляла небезпечну продукцію для потреб АК впродовж усієї окупації – аж до наближення Червоної армії (ЧА) до Львова. Лише тоді д-р Е. Ташнер на запрошення Єжовських-Тшебятковських переїхав до їхнього помешкання у будинку на сучасній вул. Мушака, 43⁹. За виконання Б. Єжовською-Тшебятковською небезпечної місії і жертовність керівництво Штабу АК у травні 1944 р. прийняло рішення нагородити її Срібним хрестом заслуги з мечами¹⁰. За переховування і врятування життя Е. Ташнера Міжнародний інститут збереження пам'яті жертв Голокосту «Яд Вашем» 6 квітня 1989 р. удостоїв її звання (див. фото 7) і нагородив медаллю «Праведники народів світу» (див. фото 8) (Yad Vashem).

Цілком зрозуміло, що після входження до міста ЧА і впровадження нової адміністрації Б. Єжовська-Тшебятковська могла бути піддана допитам Народного комісаріату внутрішніх справ, який намагався з'ясувати інформацію про її життя в окупації, а також про співпрацю з німецькою владою і польським рухом Опору. В нових політичних реаліях, побоюючись, що каральні радянські служби зможуть одержати більше інформації про її співпрацю з АК, Б. Єжовська-Тшебятковська була змушена у грудні 1945 р. разом із чоловіком переїхати до Вроцлава. На новому місці подружжя активно долучилося до процесу організації Політехнічного інституту, університету та відділення Польської академії наук (ПАН) (Енциклопедія сучасної України). Родина Тшебятковських не єдина, яка була змушена покинути Львів і роботу у Львівській політехніці в післявоєнний час. Чимало представників львівської інтелектуальної еліти польського походження змушені були емігрувати в інші міста Польщі, як-от Варшава, Краків, Познань, Вроцлав, де в нових умовах, майже з нуля, розбудовувати освітньо-наукові осередки.

У Вроцлавському університеті Б. Єжовська-Тшебятковська очолила кафедру загальної і неорганічної хімії. Її наукова кар'єра успішно розвивалася – у 1949 р. здобула звання доктора габілітованого, а 1954 р. – професора (60. Lat chemii). У 1965 р. вона стала однією із засновників Інституту неорганічної хімії та металургії рідкісних елементів, а 1969 р. її обрали директором цієї інституції (Multimedialna Baza). Працювала вона також у галузі ядерної та радіаційної хімії¹¹. У 1967 р. за плідну працю і наукові досягнення Б. Єжовську-Тшебятковську обрано членом ПАН (Multimedialna Baza).

⁸ Еміль Ташнер постійно перебував у лабораторії, працюючи вдень і залишаючись у ній на ніч. Для нього була зроблена криївка в одній зі спеціально переобладнаних лабораторних шаф для хімічних реагентів, з якої були вибиті полицьки. Він переховувався у лабораторії до серпня 1944 р. – до входу у Львів частин ЧА (Fragmenty wspomnień, s. 6).

⁹ Еміль Ташнер пережив Другу світову війну. У 1945 р. переїхав до Вроцлава, де з 1946 р. по 1948 р. працював на кафедрі патології Медичної академії. У 1949–1953 рр. був викладачем Вроцлавської політехніки і Вроцлавського університету на кафедрах загальної та неорганічної хімії. У 1953–1970 рр. працював у Гданській політехніці на хімічному факультеті, був керівником кафедри загальної хімії. Автор понад 100 публікацій і 24 патентів. Підготував 14 докторів наук (Taszner (Taschner) Emil).

¹⁰ Срібний хрест заслуги з мечами є бойовою відзнакою. Це нагорода за відвагу, виявлену під час війни перед державою або її громадянами не в безпосередньому бою з противником, а в особливо небезпечних умовах (Odznaczenia wojenne).

¹¹ У 1983 р. Польське наукове товариство досліджень проблем радіації нагородило Богуславу Єжовську-Тшебятковську медаллю ім. Марії Склодовської-Кюрі.

Фото 8. Медаль Праведника народів світу

Фото 7. Почесний сертифікат ради Яд Вашем

Фото 9. Будівництво Інституту хімії у Вроцлаві

Завдяки своїй харизмі, працелюбності та цілеспрямованості, Б. Єжовська-Тшебятковська зуміла створити один із найсучасніших європейських наукових осередків – Вроцлавську школу хімії, впровадити нові методики в дослідження проблем хімічної галузі (Trzebiatowski, 1988, s. 88–89). У реаліях комуністичної Польщі 1960-х років, разом з однодумцями їй вдалося впродовж 15 років залучити інвестиції для будівництва нового будинку хімічного факультету Вроцлавського університету (див. фото. 9). Як керівник хімічного факультету, вона подбала про організацію кращих умов праці й навчання для своїх підлеглих – допомогла облаштувати в ньому сучасні лабораторії з дорогавартісним обладнанням і студентські аудиторії (Rinaldo Cervellati, 2021, s. 44).

Фото 10. Богуслава Єжовська-Тшебятівська з учнями

Богуслава Єжовська-Тшебятівська була активною і на міжнародній науковій арені – належала до членів редколегії журналів «Inorganica Chimica Acta» (1976–1981), «Chemical Physics Letters» (1976–1981), «Zeitschrift für Anorganische und Allgemeine Chemie» (1977–1991) (Богуслава Єжовська-Тшебятівська). Вчена читала лекції у закладах вищої освіти Парижа, Лос-Анджелеса, Детройта, Берліна, Москви, Лондона і Токіо. Про авторитет Б. Єжовської-Тшебятівської свідчить те, що в наукових колах Польщі її прозвали «залізною дамою» за характер і пробивну вдачу, а 1950 р. перед лекцією в Сорбонні ведучий оголосив слухачам, що виступить «La mère du rhénium» – «мати ренію». Це «прізвище» вживатиметься щодо неї й на інших міжнародних виступах і конференціях (Rinaldo Cervellati, 2021, s. 45).

У науково-дослідницькій діяльності Б. Єжовська-Тшебятівська була вимогливою для себе і тих, хто був поруч, – учнів і колег (див. фото 11). Під її керівництвом було захищено понад 70 докторських дисертацій. Вона опублікувала понад 600 наукових праць і 20 монографій, мала 10 патентів (Trzebiatowski, 1988, s. 88–89, 94–95). За визначні заслуги в науковій сфері була удостоєна звання почесного доктора Словацького технічного інституту у Братиславі (1971), Вроцлавської політехніки (1978), а також рідного Вроцлавського університету (1980) (див. фото 12) (Tytułarni profesorowie)¹². Богуслава Єжовська-Тшебятівська відзначалася рідкісним вмінням формувати інтердисциплінарні групи науковців і визначати проблематику досліджень на стиках багатьох наук – хімії, фізики, біології, медицини й навіть металургії. Завдяки цьому їй вдалося організувати понад 20 міжнародних конференцій. Віддаючи належне її науковим досягненням і відкриттям, європейська спільнота науковців-хіміків доручила їй організувати першу у Східній Європі XIII Міжнародну конференцію з хімії. У 1973 р. вона була організатором I Міжнародного конгресу з досягнень у хімічній освіті під егідою ЮНЕСКО. Міжнародні зв'язки Б. Єжовської-Тшебятівської дали змогу їй «дітишу» – Вроцлавській хімічній школі – йти в ногу з передовими

¹² Її прізвисько викарбовано разом з іншими науковцями на кам'яній стелі, урочисто відкритій 18 червня 2015 р. на Алеї професорів Вроцлавської політехніки (див. фото 13).

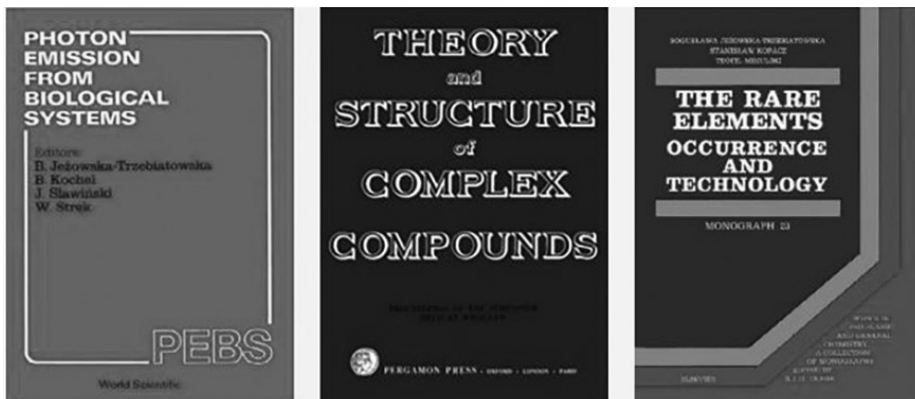

Фото 11. Праці професора Богуслави Єжовської-Тшебятівської

Фото 12. Присвоєння професорові Богуславі Єжовській-Тшебятівській почесного звання *Doktor Honoris Causa* Вроцлавської політехніки, 1980 р.

досягненнями європейських наукових центрів (Rinaldo Cervellati, 2021, s. 44–45). Без сумніву, Б. Єжовську-Тшебятівську можна зарахувати до грона одних із найвідоміших жінок-дослідниць, які завдяки своїй наполегливості й працьовитості ввійшли в історію європейської хімічної науки ХХ ст. (Dr. Jan Apotheke, 2011).

Богуслава Єжовська-Тшебятівська померла 16 грудня 1991 р. і похована у Вроцлаві на Особовицькому цвинтарі поряд із чоловіком (Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska). У 2018 р. для вшанування пам'яті й наукових досягнень проф. Б. Єжовської-Тшебятівської поблизу хімічного факультету Вроцлавського університету на її честь було названо сквер (див. фото 14), розташаний біля вул. Марії Складовської-Кюрі, жінки-вченої, яка надихнула її займатися справою усього життя.

Фото 13. Таблиця почесних професорів на Алеї професорів Вроцлавської політехніки

Фото 14. Факультет хімії Вроцлавської політехніки

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боляновський, А. В. (2011). *Убивство польських учених у Львові в липні 1941 року: факти, міфи, розслідування*. Львів.

Богуслава Єжовська-Тшебятівська. (б. р.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Богуслава_Єжовська-Тшебятівська

Вацлавек, В., Вацлавек, М., Астахова, О., Братичак, М. (2007). *120 європейських творців хімії*. Львів.

Гладишевський, Є. І. (2009). Єжовська-Тшебятівська Богуслава. *Енциклопедія сучасної України*, 9. <https://esu.com.ua/article-17583>

Єжовська-Тшебятівська, Б. (б. р.). *Наукова діяльність*. <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az>

Керівники кафедри за роками. (б. р.). <https://lpnu.ua/fazh/kerivnyky-za-rokamy>

Пелешин, А. (б. р.). *Марія Скłodовська-Кюрі у Львівській політехніці*. <https://www.nauka-online.org/content/mariya-sklodovska-kyuri-lvivskiy-politekhnitsi>

Список прем'єр-міністрів Польщі (1918–1939). (б. р.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_прем'єр-міністрів_Польщі#Прем'єр-міністри_II_Речі_Посполитої

Уродженці Станіславова. Богуслава Єжовська-Тшебятівська – відома польська вчена-хімік. (2019). <https://report.if.ua/istoriya/urodzheni-stanyslavova-boguslava-yezhovska-tshebyatovska-vidoma-polska-vchena-himik/>

Факультет Механіко-математичний. Видатні постаті. Станіслав Руже-віч (Stanisław Leon Ruziewicz). (2017). <http://www.mmf.lnu.edu.ua/istoriia/vydatni-osobystosti/1533>

Харабура, С. (2023). *Богуслава Єжовська-Тшебятівська – перша жінка, яка захистила докторську дисертацію у Львівській політехніці*. <https://lpnu.ua/news/bohuslava-yezhovska-tshebiatovska-persha-zhinka-iaka-zakhystyla-doktorsku-dysertatsiiu-u>

Хімічний факультет у міжвоєнний період. (б. р.). <https://icct.org.ua/institute/history/>

Хонигсман, Я. (1993). *Катастрофа Львовського єврейства (1941–1943)*. Львов.

Хонигсман Я. (1996). *Яновський лагерь: краткий исторический очерк*. Львов.

Яворський, В., Блажівський, К. (2015). *Історія хімічної, хіміко-технологічної освіти і науки у Львівській політехніці (1844–1991)*. Львів.

60 Lat chemii na Uniwersytecie Wrocławskim. (2014). *Wiadomosci chemiczne*. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/642288>

Apotheker, J., & Sarkadi, L-S. (red.). (2011). Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska (1908–1991). *European Women in Chemistry*. Weinheim.

Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. (n. d.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Bogusława_Jeżowska-Trzebiatowska

Cervellati, R. (n. d.). *Bogusława Jeżowska Trzebiatowska (1908–1991)*. https://www.soc.chim.it/sites/default/files/5710-CnS_2-2021_SN4_42-45.pdf

Fragmenty wspomnień Bogusławy Jeżowskiej-Trzebiatowskiej. (2008). *Spotkajmy się we Wrocławiu*, 2. https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/23272/PDF/2008_02.pdf

Kowalska-Sionko B. (n. d.). *Życie codzienne Lwowa i jego mieszkańców w latach 1921–1939. Uczelnia i nauka lwowska*. <https://cyberleninka.ru/article/n/ycie-codzienne-lwowa-i-jego-mieszka-c-w-w-latach-1921-1939-uczelnie-i-nauka-lwowska/viewer>

Multimedialna BAZA DANYCH. Museum Uniwersytetu Wrocławskiego. Profesorowie po 1945 r. (n. d.). <https://web.archive.org/web/20190806182531/http://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-uniwersytetu/profesorowie-po-1945-r/bogusawa-jeowska-trzebiatowska>

Noddack, W., & Noddack, I. (1929). *Die Herstellung von einem Gram Rhenium*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/zaac.19291830126>

Odnaczenia wojenne. (n. d.). <https://www.prezydent.pl/prezydent/kompetencje/ordery-i-odznaczenia/odznaczenia-wojenne>

Samotus, A. (n. d.). *Wiktor Jakób (1886–1971). Chemik nieorganik*. https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/242962/samotus_wiktor_jakob_1886-1971_chemik_nieorganik_2000.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Stulecie urodzin prof. Bogusławy Jeżowskiej-Trzebiatowskiej. (2008). *Przegląd Uniwersytecki*, 14/12(153). https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/27048/PDF/PU_2008_12.pdf

Strojna-Krzystanek, A. (2019) Kobiety na Politechnice Lwowskiej [Women at the Lviv Polytechnic]. *Studia edukacyjne*, 53. <https://cse.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2020/01/53.pdf>

TASZNER (TASCHNER) EMIL, docent Politechniki Gdańskiej. (n. d.). [https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TASZNER_\(TASCHNER\)_EMIL,_docent_Politechniki_Gda%C5%84skiej](https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TASZNER_(TASCHNER)_EMIL,_docent_Politechniki_Gda%C5%84skiej)

Trzebiatowski Włodzimierz (1906–1982). (n. d.). <https://sitpchem.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/TRZEBIATOWSKI-Wlodzimierz-1906-1982.pdf>

Trzebiatowski Włodzimierz Jan. (n. d.). <https://gigancinauki.pl/gn/biogramy/83956,Trzebiatowski-Wlodzimierz-Jan.html>

Trzebiatowski, W. (1988). *Rola lwowskich przedstawicieli nauk chemicznych w środowisku wrocławskim*. (n. d.). https://web.archive.org/web/20180814200952/http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1-s81-102/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1-s81-102.pdf

Trzebiatowska Bogusława (Jeżowska). File 414. (n. d.). Yad Vashem. *The World Holocaust Remembrance Center*. <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/4015461>

Tytułarni profesorowie Politechniki Wrocławskiej. (2017). https://pwr.edu.pl/fcp/oGBUKOQtTKlQhbx08SlkTUhZeUTgtCgg9ACFDC0RATnxBG1gnBVcoFW8SBDKRKHg/_users/code_eCVYRPGYXNVg5Xh09GgBLG19XR3g8Gh9MDCEUHxYb/publikacje/tytularni_profesorowie_pwr.pdf

United States Holocaust Memorial Museum / *Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945*. (n. d.). <https://www.ushmm.org/research/publications/encyclopedia-camps-ghettos>

Wieliczko, M. (2020). *Pierwsza dama fizykochemii. Nieprzejednana w imię nauki*. <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/pierwsza-dama-fizykochemii-nieprzejednana-w-imie-nauki>

Wybitna uczona Prof. Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. (n. d.). https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/27048/PDF/PU_2008_12.pdf

REFERENCES

Bolianovskiy, A. V. (2011). *Ubyvstvo polskykh uchenykh u Lvovi v lypni 1941 roku: fakty, mify, rozsliduvannia*. Lviv (in Ukrainian).

Bohuslava Yezhovska-Tshebiatovska. (n.d.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Bohuslava_Iezhovska-Tshebiatovska (in Ukrainian).

Vatslavek, V., Vatslavek, M., Astakhova, O., & Bratychak, M. (2007). *120 yevropeiskyykh tvortsiiv khimii*. Lviv (in Ukrainian).

Hladyshevskiy, Ye. I. (2009). Yezhovska-Tshebiatovska Bohuslava. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*, 9. <https://esu.com.ua/article-17583> (in Ukrainian).

Yezhovska-Tshebiatovska, B. *Naukova diialnist*. <https://www.wikidata.uk-ua.nina.az> (in Ukrainian).

Kerivnyky kafedry za rokamy. (n. d.). <https://lpnu.ua/fazh/kerivnyky-za-rokamy> (in Ukrainian).

Peleshchyn, A. (n. d.). *Mariia Sklodovska-Kiuri u Lvivskii politekhnitsi*. <https://www.nauka-online.org/content/mariya-sklodovska-kyuri-lvivskiy-politekhnitsi/> (in Ukrainian).

Spysok premier-ministriv Polshchi (1918–1939). (n. d.). https://uk.wikipedia.org/wiki/Spysok_prem%27ier-ministriv_Polshchi#Premier-ministry_II_Rechi_Pospolytoi (in Ukrainian).

Urozhentsi Stanyslavova. Bohuslava Yezhovska-Tshebiatovska – vidoma polska vchena-khimik. (2019). <https://report.if.ua/istoriya/urozhenci-stanyslavova-boguslava-yezhovska-tshebiatovska-vidoma-polska-vchena-himik/> (in Ukrainian).

Fakultet Mekhaniko-matematychnyi. Vydatni postati. Stanislav Ruzevich (Stanislaw Leon Ruziewicz). (2017). <http://www.mmf.lnu.edu.ua/istoriia/vydatni-osobystosti/1533> (in Ukrainian).

Kharabura, S. *Bohuslava Yezhovska-Tshebiatovska – persha zhinka, yaka zakhystyla doktorsku dysertatsiiu u Lvivskii politekhnitsi*. (2023). <https://lpnu.ua/news/bohuslava-yezhovska-tshebiatovska-persha-zhinka-iaka-zakhystyla-doktorsku-dysertatsiiu-u> (in Ukrainian).

Khimichniy fakultet u mizhvoiennyi period. (n. d.). <https://icct.org.ua/institute/history/> (in Ukrainian).

Khonigsman, Ya. (1993). *Katastrofa Lvovskogo yevreistva (1941–1943)*. Lvov (in Russian).

Khonigsman Ya. (1996). *Yanovskii lager: kratkii istoricheskii ocherk*. Lvov. (in Russian).

Yavorskyi, V., & Blazhivskiy, K. (2015). *Istoriia khimichnoi, khimiko-tekhnologichnoi osvity i nauky u Lvivskii politekhnitsi (1844–1991)*. Lviv (in Ukrainian).

60 Lat chemii na Uniwersytecie Wrocławskim. (2014). *Wiadomosci chemiczne*. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/642288> (in Polish).

Apotheker, J., & Sarkadi, L-S. (red.). (2011). Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska (1908–1991). *European Women in Chemistry*. Weinheim (in Polish).

Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. (n. d.). https://pl.wikipedia.org/wiki/Bogus%27awa_Je%27owska-Trzebiatowska (in Polish).

Cervellati, R. (n. d.). *Bogusława Jeżowska Trzebiatowska (1908–1991)*. (n. d.). https://www.soc.chim.it/sites/default/files/5710-CnS_2-2021_SN4_42-45.pdf (in Polish).

Fragmety wspomnień Bogusławy Jeżowskiej-Trzebiatowskiej. (2008). *Spotkajmy się we Wrocławiu*, 2. https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/23272/PDF/2008_02.pdf (in Polish).

Kowalska-Sionko B. (n. d.). *Życie codzienne Lwowa i jego mieszkańców w latach 1921–1939. Uczelnia i nauka lwowska*. <https://cyberleninka.ru/article/n/zycie-codziennelwowa-i-jego-mieszka-c-w-w-latach-1921-1939-uczelnie-i-nauka-lwowska/viewer> (in Polish).

Multimedialna BAZA DANYCH. Museum Uniwersytetu Wrocławskiego. Profesorowie po 1945 r. <https://web.archive.org/web/20190806182531/http://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-uniwersytetu/profesorowie-po-1945-r/bogusawa-jeowska-trzebiatowska> (in Polish).

Noddack, W., & Noddack, I. (1929). *Die Herstellung von einem Gram Rhenium*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/zaac.19291830126> (in Germany).

Odnaczenia wojenne. (n. d.). <https://www.prezydent.pl/prezydent/kompetencje/ordery-i-odnaczenia/odnaczenia-wojenne> (in Polish).

Samotus, A. (n. d.). *Wiktor Jakób (1886–1971). Chemik nieorganik*. https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/242962/samotus_wiktor_jakob_1886-1971_chemik_nieorganik_2000.pdf?sequence=1&isAllowed=y (in Polish).

Strojna-Krzystanek, A. (2019). *Kobiety na Politechnice Lwowskiej [Women at the Lviv Polytechnic]*. *Studia edukacyjne*, 53. <https://cse.amu.edu.pl/wp-content/uploads/2020/01/53.pdf> (in Polish).

TASZNER (TASCHNER) EMIL, docent Politechniki Gdańskiej. (n. d.). [https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TASZNER_\(TASCHNER\)_EMIL,_docent_Politechniki_Gda%C5%84skiej](https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=TASZNER_(TASCHNER)_EMIL,_docent_Politechniki_Gda%C5%84skiej) (in Polish).

Trzebiatowski Włodzimierz (1906–1982). (n. d.). <https://sitpchem.org.pl/wp-content/uploads/2020/04/TRZEBIATOWSKI-Wlodzimierz-1906-1982.pdf> (in Polish).

Trzebiatowski Włodzimierz Jan. (n. d.). <https://gigancynauki.pl/gn/biogramy/83956,Trzebiatowski-Wlodzimierz-Jan.html> (in Polish).

Trzebiatowski, W. (1988). *Rola lwowskich przedstawicieli nauk chemicznych w środowisku wrocławskim*. https://web.archive.org/web/20180814200952/http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1-s81-102/Kwartalnik_Historii_Nauki_i_Techniki-r1988-t33-n1-s81-102.pdf (in Polish).

Trzebiatowska Bogusława (Jeżowska). File 4143. *Yad Vashem. The World Holocaust Remembrance Center*. (n. d.). <https://collections.yadvashem.org/en/righteous/4015461> (in English).

Tytułarni profesorowie Politechniki Wrocławskiej. (n. d.). https://pwr.edu.pl/fcp/oGBUKOQtTKlQhbx08SlkTUhZeUTgtCgg9ACFDC0RATnxBG1gnBVcoFW8SBDKRKHg/users/code_eCVYRPgYXNVg5Xh09GgBLG19XR3g8Gh9MDCEUHxYb/publikacje/tytularni_profesorowie_pwr.pdf (in Polish).

United States Holocaust Memorial Museum / Encyclopedia of Camps and Ghettos, 1933–1945. (n. d.). <https://www.ushmm.org/research/publications/encyclopedia-camps-ghettos> (in English).

Wieliczko, M. (2020). *Pierwsza dama fizykochemii. Nieprzejeżdżana w imię nauki*. <https://www.wroclaw.pl/dla-mieszkanca/pierwsza-dama-fizykochemii-nieprzejeżdżana-w-imie-nauki> (in Polish).

Wybitna uczona Prof. Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. (n. d.). https://www.bibliotekacyfrowa.pl/Content/27048/PDF/PU_2008_12.pdf (in Polish).

Orest LYLIO*PhD (History)**Associate Professor of the Department of History Museum Studies
and Cultural Heritage**Lviv Polytechnic National University**ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>**e-mail: orest.m.lylo@lpnu.ua*

**BOGUSŁAWA JEŻOWSKA-TRZEBIATOWSKA:
FROM THE DEFENSE OF A DOCTORAL DISSERTATION
AT THE LVIV POLYTECHNIC UNIVERSITY
TO THE CREATION OF THE WROCLAW SCHOOL OF CHEMISTRY**

This study focuses on one of the most distinguished yet lesser-known figures in the history of Lviv Polytechnic and the scientific community of interwar Lviv—Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. The research aims to collect, systematize, and analyze dispersed information to illuminate her life and professional achievements. Jeżowska-Trzebiatowska was the first woman scientist in the history of Lviv Polytechnic to defend a doctoral dissertation in chemistry.

This study seeks to highlight key aspects of her development as a scientist at Lviv Polytechnic, her involvement in the underground Polish resistance movement, and her efforts in rescuing members of the Lviv academic elite during the German occupation. Furthermore, it emphasizes her significant role in establishing and developing one of the premier chemistry research centers at the University of Wrocław, which became a leading institution in Central and Eastern Europe in the 1950^s and 1970^s.

Life practice testifies that knowledge of history, preservation, nurturing of traditions and most importantly careful use and multiplication of the intellectual heritage of any educational institution are the key to its prestige and success. At the current stage, these elements directly influence the quality of educational and scientific endeavors among faculty, as well as the pedagogical and educational processes within the student body. Over its long history, Lviv Polytechnic National University has been home to numerous eminent personalities – scientists and educators – who left a lasting impact not only on Ukrainian science but also on the global stage. Their scientific achievements and life journeys should serve as a model and inspiration for future generations of polytechnic students. The study describes events related to one of the most prominent figures in the history of the Lviv Polytechnic University and the scientific community of interwar Lviv – Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska – who remains largely unknown to the general public.

Key words: Lviv Polytechnic University, chemistry, rhenium, Lviv, war, scientific school.

Назар КОСЕНКО

аспірант відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>

e-mail: nazzzarkossenko@gmail.com

СТАНОВЛЕННЯ ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА ЯК ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНОГО ДІЯЧА

На основі спогадів та архівних документів досліджено головні аспекти становлення Ярослава Стецька як особистості та громадсько-політичного діяча. Висвітлено початок життєвого шляху чільного націоналіста. Описано родину Я. Стецька, її світосприйняття, суспільне становище. Розкрито обставини формування націоналістичного світогляду Я. Стецька. Схарактеризовано діяча як учня Тернопільської державної української гімназії, рівень його навчальної успішності, зокрема результати підсумкових випускних іспитів. З'ясовано ставлення до талановитого гімназиста однолітків. Відтворено його перші кроки на громадсько-політичній ниві, початок діяльності Я. Стецька в нелегальних структурах українського національно-визвольного руху. Проаналізовано активність підпільного осередку Союзу української націоналістичної молоді в Тернопільській державній українській гімназії. Окреслено роль Я. Стецька в діяльності таємної організації гімназистів-націоналістів. Висвітлено участь діяча в роботі легальних молодіжних об'єднань «Молода громада» та «Марійська дружина». Розкрито основні інтелектуальні зацікавлення Я. Стецька після закінчення Тернопільської державної української гімназії обставини вибору напряму та місця здобуття вищої освіти.

Описано діяльність Я. Стецька в лавах ОУН на Тернопільщині. Констатовано стрімкий підйом юнака ерархічною драбиною українського націоналістичного руху. Розкрито обставини першого арешту Я. Стецька польською окупаційною владою. Висвітлено причини переїзду діяча до Львова. Схарактеризовано основні аспекти діяльності Я. Стецька на посаді ідеологічно-вишкільного референта Юнацтва ОУН. Проаналізовано його роботу на посаді редактора націоналістичного місячника «Юнак». Констатовано набуття Я. Стецьком цінного досвіду інтелектуальної політичної роботи завдяки переїзду до Львова.

Ключові слова: Ярослав Стецько, український визвольний рух, УВО, ОУН, міжвоєнний період, громадсько-політична діяльність.

Постать голови Центрального комітету Антибільшовицького блоку народів (АБН) та провідника Організації українських націоналістів (революційної) (ОУН(р)) Ярослава Стецька належить до найяскравіших у новітній історії України. Вивчення основних сторінок його біографії має важливе значення для комплексного розуміння феномена українського визвольного руху ХХ ст. У цьому контексті варто розглянути період становлення одного з лідерів ОУН у міжвоєнну добу як особистості та громад-

сько-політичного діяча. Ця віха життя Я. Стецька неабияк вплинула на його майбутнє. Адже загальновідомо, що перші роки соціалізації зазвичай суттєво позначаються на подальшій траєкторії життя особистості. Так само й період становлення на громадсько-політичній ниві, час формування сталого світогляду багато в чому визначає майбутнє політичного лідера. Тож означена тема є актуальною. Мета статті – висвітлити становлення особистості Я. Стецька та початкового періоду його громадсько-політичної діяльності.

Зауважу, що в українській та іноземній історіографії життєвий шлях Я. Стецька ґрунтовно не вивчено. Зокрема, вкрай малодосліджений період становлення особистості провідника ОУН(р). Означена проблематика фрагментарно висвітлена в науковій статті історика Миколи Гаєвого в контексті становлення українського націоналістичного руху в Тернополі (Гаєвой, 2022), науково-популярній праці тернопільських дослідників Богдана Мельничука, Мирона Сагайдака і Віктора Уніята про життя Ярослава Стецька (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010) та популярному біографічному нарисі соратника провідного діяча визвольного руху Миколи Климишина (Климишин, 2002). Заслугує уваги також робота діаспорного дослідника Богдана Остап'юка, який при розкритті загальної історії Тернополя торкався окремих аспектів громадської діяльності молодого націоналіста (Остап'юк, 1984). Серед джерел з означеної проблематики варто відзначити цінні документи, які характеризують Я. Стецька як гімназиста й активіста «Марійської дружини», що зберігаються в Державному архіві Тернопільської обл. (ДАТО-1, ДАТО-2, ДАТО-3), Центральному державному історичному архіві у Львові (ЦДАЛУ-2), архіві Тернопільського академічного ліцею «Української гімназії» ім. І. Франка (АТАЛУГІФ), архіві музею Ярослава Стецька і Слави Стецько в Києві (АМЯСССК-1; АМЯСССК-2; АМЯСССК-3). Частину з них було опубліковано 2022 р. на електронних ресурсах (До дня народження). Значний масив інформації міститься у спогадах самого провідника ОУН, які записав Анатолій Бедрій (Романишин, 1986), а також у мемуарах Осипа Губчака (Губчак, 1998, с. 203–218) та Володимира Пасіки (Пасіка, 1988, с. 22–28).

Ярослав Стецько народився в Тернополі 12 січня 1912 р. у родині священника Семена Стецька та його дружини Теодозії з роду Чубатих. Своє ім'я він одержав на честь князя Ярослава Мудрого. Варто зазначити, що щодо місця появи на світ чільного діяча ОУН у літературі трапляється суперечлива інформація. Зокрема, краснавець Мирон Сагайдак стверджував, що Ярослав Стецько народився в парафіяльному домі у с. Великий Глибочок на Тернопільщині (тепер – населений пункт Білецької сільської громади Тернопільського р-ну Тернопільської обл.). На його думку, запис у метричній книзі про появу на світ чільного діяча ОУН у Тернополі був обумовлений тим, що С. Стецько мріяв мешкати в цьому місті (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 10). Щоправда у своїй науково-популярній праці дослідник не навів жодних конкретних доказів на користь висунутої версії. На мою думку, немає підстав сумніватися в народженні Я. Стецька в Тернополі. Про це свідчать не лише його спогади (Романишин, 1986, с. 2), а й архівні документи – метрична книга м. Тернопіль (До дня народження), біографічні дані про Я. Стецька в матеріалах Тернопільської державної української гімназії (ДАТО-1, арк. 259; ДАТО-2, арк. 13).

Дід Ярослава Стецька по материній лінії Лука Чубатий був активним учасником українського громадського життя. Він виконував функції вїйта (мужа довіри) української громади околиць Тернополя, опікуючись передмістями Гаї Великі, Гаї

Шляхтинецькі, Пасіки й ін. (Остап'юк, 1984, с. 18), брав активну участь у діяльності товариства «Громада», належав до комітету фундації князя Острозького (Труба, 2017, с. 81). Під час російської окупації Галичини в роки Першої світової війни його було вивезено до Сибіру. Дід Я. Стецька по батьковій лінії працював дорожнім наставником у Великому Глибочку і, за спогадами онука, міг походити з околиць Кам'янця-Подільського (Романишин, 1986, с. 1).

Активною патріотичною позицією вирізнявся батько Я. Стецька С. Стецько (1881–1923) (див. фото 1), який з юності брав участь у діяльності товариств «Просвіта» та «Січ» і сприяв розбудові українських об'єднань на Тернопільщині (Мельничук та ін., 2010, с. 9, 11). Він із 1913 р. був священником у с. Кам'янки Великі (тепер – с. Кам'янки Підволочиської селищної громади Тернопільської обл.), посідаючи вагоме суспільне становище в місцевій громаді. Під час московської окупації Тернопільщини в роки Першої світової війни Семен Стецько докладав зусиль для звільнення митрополита Андрія Шептицького із заслання. Після повернення останнього між ними відбувалося листування. Зберігся лист С. Стецька до митрополита від липня 1918 р. із привітанням з нагоди уродин (ЦДІАЛУ-1, арк. 3).

Закономірно, що Я. Стецько виховувався в патріотичному дусі. У спогадах він зауважував: «... настрої завжди були в нашому домі антимосковські і самостійницькі і соборні» (Романишин, 1986, с. 1). Ярослав Стецько відзначав вплив матері на формування свого світогляду. Теодозія Стецько (1880–1956) плакала серед дітей любов до української історії та літератури творами Тараса Шевченка, Василя Стефаника та Лесі Українки. На формування особистості Я. Стецька суттєво вплинули події перших визвольних змагань. Він згадував про сильне враження, яке справило на нього усвідомлення існування «своїї армії» після візиту його стрийків – вояків Галицької армії (ГА) (Романишин, 1986, с. 4).

Фото 1. Родина Стецьків. Зліва направо: Омелян Стецько, Теодозія Стецько, Ярослав Стецько, о. Семен Стецько

Ярослав Стецько розпочав здобувати освіту в народній школі с. Кам'янки Великі, навчаючись переважно приватно, вдома. 1921 р. він вступив до Тернопільської державної української гімназії (АТАЛУГІФ; АМЯСССК-1). Спершу здобував гімназійні знання в домашніх умовах, але 1923 р. уже як третьокласник почав систематично відвідувати освітній заклад (Романишин, 1986, с. 5). Саме Тернопільська державна українська гімназія стала місцем, де в середовищі однолітків юнак формувався як особистість. Престижний навчальний заклад відіграв важливу роль у житті українців Тернополя, виконуючи функцію кузні кадрів національної інтелігенції. Гімназія була освітньою установою класичного типу, де велику увагу приділяли вивченню античних мов, культури й історії Стародавнього Риму і Греції. При навчальному закладі була бібліотека та діяла низка гуртків: від спортивного до українознавчого й економічного (Кравченко, 1998, с. 47). У міжвоєнний період Тернопільська державна українська гімназія загалом працювала за навчальним планом ще 1909 р. (Курляк, 2000, с. 166). Під час навчання учні вивчали широкий спектр предметів, зокрема п'ять мов (українську, польську, німецьку, латину й давньогрецьку), точні та гуманітарні науки.

Початок активного навчання Я. Стецька в Тернопільській державній українській гімназії збігся в часі з родинними негараздами. У жовтні 1923 р. пішов із життя його батько. Відтак матеріальне становище родини різко погіршилося, троє дітей і матір виживали завдяки дядьку-священнику Володимирові Чубатому (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 14). Серед гімназійних викладачів найбільший вплив на кристалізацію світогляду осиротілого юнака справив ветеран Легіону Українських січових стрільців (УСС) Іван Галушинський, який викладав природознавство та математику. Він дотримувався націоналістичних поглядів і переказував учням зміст видання націоналістів «Розбудова нації». Значну роль відіграв й о. Микола Конрад – викладач релігії, що виділявся патріотизмом, поєднаним із глибокою відданістю християнським заповідям. Щороку він відправляв службу за закатованою польськими окупантами Ольгою Басараб. Також серед викладачів вплив на Ярослава Стецька мали професори: географ Клим Шанковський, філолог Дмитро Цибушник і математик Іван Боднар (Романишин, 1986, с. 5).

Окреме місце у спогадах Я. Стецька, які записав А. Бедрій, відведено виданням, які формували націоналістичний погляд на світ тодішньої української молоді. Серед них відзначено місячник Української військової організації (УВО) «Сурма», журнал «Розбудова нації», «Літопис Червоної калини». Значний вплив на формування засад світогляду Я. Стецька також мали книжки про революційно-визвольну боротьбу інших націй, зокрема ірландців, а також поляків під проводом Юзефа Пілсудського (Józef Piłsudski). Приклади успішних змагань народів проти імперій за державність надихали українців. Особливу роль у формуванні світогляду націоналістичної молоді відіграв Дмитро Донцов. Характеризуючи вплив редактора «Вістника» на своє покоління, Я. Стецько відзначав: «... нас захоплювала його віра і його фанатизм та його безоглядна афірмація національної ідеї і апотеоза Батьківщини» (Романишин, 1986, с. 8).

Саме під час навчання в Тернопільській державній українській гімназії Я. Стецько долучився до лав націоналістичного руху, зробивши вибір, який визначив його подальше життя. Він згадував, що ще гімназистом з ініціативи сина о. Конрада Володимира став членом підпільної УВО (Романишин, 1986, с. 7; Гаєвой, 2022, с. 249). У подальшому Я. Стецько показав себе в діяльності таємної гімназійної націоналістичної організації, що була частиною Союзу української націоналістичної молоді

(СУНМ) (Саківський, 2017, с. 56). Останній постав 1926 р. унаслідок об'єднання низки автономних гуртків націоналістичного спрямування (Книш, 1994, с. 45). Філія СУНМ виникла серед учнів Тернопільської державної української гімназії 1927 р. і пройшла процес становлення до 1928 р. (Губчак, 1998, с. 211–212). Варто зауважити, що збільшенню популярності націоналізму в середовищі молодих українців Галичини сприяла відверто антиукраїнська політика польської влади. Зокрема, в освітній сфері йшлося про активну колонізацію шкільництва та заборону слів «українець», «український» у навчальних закладах (Руда, 2019, с. 238). Невдоволення дискримінацією накладалося на свіжі спогади про визвольні змагання й біль через поразку спроби утвердження державності, спонукаючи до спротиву (Кравченко, 1998, с. 48). Тож, закономірно, що в реаліях польської окупації міжвоєнної доби пасіонарна українська молодь Галичини нерідко ще в шкільному віці швидко політизувалася і, прагнучи захистити права свого народу, долучалася до націоналістичного руху. З цього приводу відомий дослідник визвольних змагань Іван Патриляк слушно зауважив: «Нове покоління українців виростало в атмосфері щогодинної жорстокої боротьби з окупаційною владою» (Патриляк, 2024, с. 23). Треба зазначити, що участь у діяльності націоналістичного підпілля з гімназійних років, окрім Я. Стецька, була притаманна багатьом чільним діячам ОУН. Наприклад, майбутній головний командир УПА Роман Шухевич вступив до УВО у 16 років (Сова, 2007, с. 144), а його наступник на чолі руху спротиву Василь Кук у тому ж віці став членом ОУН (Романюк, 2018, с. 191).

У гімназійній підпільній формації Ярослав Стецько займав високу позицію – він був заступником її провідника, свого однокласника Романа Паладійчука. Брав участь в основних нарадах, на одній із яких восени 1928 р. був присутній голова СУНМ Богдан Кравців (Губчак, 1998, с. 213). Структурно націоналістична організація складалася зі звен, що налічували 4–5 осіб. У період найбільшого піднесення гімназійна філія СУНМ у Тернополі охоплювала 14 звен (Губчак, 1998, с. 212). Відповідно максимальна кількість її учасників могла становити приблизно 56–70 осіб. Діяльність формації була зосереджена на вишкільній і меморіальній роботі. Так, гімназисти-націоналісти організовано поглиблювали свої знання з української історії, ідеології націоналізму, дбали про чистоту розмовної української мови. Ярослав Стецько згадував, що впродовж тижня–двох учасники націоналістичних молодіжних звен проводили зустрічі. На цих зібраннях вони займалися вишколом в ідеологічній та розвідувально-конспіративній сферах, опановували практичні навички для революційної активності, навчаючись виготовляти петарди та листівки-«летючки» для протидії заходам окупаційної влади (Романишин, 1986, с. 9). Член підпільної організації гімназист Роман Льницький згадував, що юні націоналісти спільно читали «Сурму», українську патріотичну літературу та видання польських соціалістів періоду їхньої боротьби проти московського імперіалізму (Льницький, 2007, с. 45). Також активісти доглядали за стрілецькими могилами, вшановували пам'ять полеглих борців за волю України магіфестаціями на Зелені свята та річницю Листопадового чину.

Тернопільська націоналістична організація гімназистів бойкотувала польські святкові урочистості. Подібні заходи з ініціативи СУНМ відбувалися 1928 р. по всій Галичині й стали початком політичної діяльності організованого націоналістичного Юнацтва (Кравців, 1951, с. 22). Зокрема, 11 листопада 1928 р. тернопільська філія союзу провела демонстративну акцію бойкоту учнями Тернопільської державної української гімназії традиційного параду до Дня незалежності Другої Речі Посполитої.

Показово, що напередодні цієї події під час суперечки між «поміrkованими» та «радикальними» членами націоналістичного товариства щодо ставлення до офіційних урочистостей Я. Стецько належав до перших (Губчак, 1998, с. 214), проте дисциплінарно підкорився волі більшості. Також гімназисти-націоналісти вдавалися і до акцій прямої дії. Наприклад, зривали польські урочистості в будівлі школи петардами. Іншим вагомим напрямом діяльності товариства була всебічна пропаганда націоналізму як у стінах гімназії, так і за її межами. Юні націоналісти придбали друкарську машинку, за допомогою якої видавали власний журнал «Листопад» (Гаєвой, 2022, с. 252), поширювали націоналістичні листівки та літературу серед учнів і вчителів. Також приділяли увагу загалу соціуму, розповсюджуючи власні пропагандивні матеріали по селах, у публічних місцях – на могилах героїв визвольних змагань, у церквах (Романишин, 1986, с. 7).

Окрім підпільної діяльності, у гімназійні роки Я. Стецько плідно працював у легальному громадському секторі. Зокрема, був одним із найактивніших членів товариства «Молода громада» (Остап'юк, 1984, с. 62). Організація постала в Тернополі 1927 р. За статутом, датованим 10 липня 1927 р., її метою було поширювати «замилування до мистецтв, літератури і спорту та причинюватись до їх розвою» (ДАТО-4, арк. 2). Організація об'єднувала у своїх лавах пасіонарну інтелігентну молодь – переважно гімназистів. Ярослав Стецько брав активну участь у роботі культурно-освітньої секції «Молододі громади», яка дбала про ознайомлення юного покоління з науково-громадським життям. Організовувались різні бесіди, дискусії, зустрічі з поважними громадськими діячами, лікарями, політиками. Як відзначав Б. Остап'юк, секція була «неначе кадровою, вишколом майбутніх промовців, бесідників, культосвітніх працівників» (Остап'юк, 1984, с. 58). Звісно, досвід роботи в «Молододі громаді» на цій ділянці сприяв становленню Я. Стецька як громадського діяча. У товаристві молодий націоналіст виконував важливі функції ідеологічного референта культурно-освітньої секції.

Також Я. Стецько належав до складу греко-католицької християнської організації «Марійська дружина» в Тернополі. Він був одним із провідних учасників діяльності її філії, що існувала при Тернопільській державній українській гімназії. Уже 1927 р., у 15 років, належав до керівного органу гімназійної «Марійської дружини» – відділу, виконуючи в ньому функції першого секретаря (ЦДІАЛУ-2, арк. 33 зв., 37 зв.). На своїх зібраннях члени християнської спільноти молилися, вчили молитви, займалися духовним самовдосконаленням. Учасники гімназійної «Марійської дружини» зобов'язувалися дотримуватися 10 пунктів моральних настанов, зокрема щодня намагалися зробити добру справу, регулярно сповідатися, щодня за змоги відвідувати церкву (ЦДІАЛУ-2, арк. 34). Тож Я. Стецько в гімназійні роки був дуже релігійною людиною й активним греко-католиком, а його світогляд формувався під сильним впливом християнських догм.

Ярослав Стецько мав повагу серед однолітків, вирізняючись інтелігентністю й патріотизмом. Через вміння врегульовувати конфлікти, його прозвали «адвокатом». Сусідка видатного діяча ОУН Стефанія Когут згадувала, як він в юному віці спонукав інших дітей до вивчення молитов і гімну України (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 18). Ярослав Стецько разом із братом і сестрою були активними учасниками заходів «Просвіти» у с. Великий Глибочок. Він читав просвітницькі лекції на історичну тематику, які викликали інтерес в однолітків. Сучасник Омелян Кривий, згадуючи юного Ярослава Стецька, зауважував: «Я зразу подумав, що Славко, як ми його звали, – не

звичайний хлопець, а людина, котру обдарував Бог» (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 25).

Ярослав Стецько був старанним учнем гімназії, виявляючи під час навчання небиякий інтелект і жагу до знань. Про ерудованість молодого націоналіста збереглися свідчення як інших гімназистів, так і представників старшого покоління українських діячів. Зокрема, однокласник Я. Стецька В. Пасіка зазначав: «У Славка Стецька була притаманність, яка робила його першуною школи – першуном гімназії. Він знав надзвичайно давньогрецьку мову, літературу і філософію. Його грецька мова робила враження, що він давньогрецькою мовою говорить від дитинства» (Пасіка, 1988, с. 22). Цю характеристику підтверджував впливовий галицький політик та опонент ОУН із лівого табору тернополянин Володимир Лисий, що співпрацював із товариством «Молода громада». Юний Я. Стецько запам'ятався йому як «добрий учень гімназії» та «читаний хлопець» (Лисий, 1956, с. 44).

Зауважу, що в тогочасних українських класичних гімназіях Галичини оцінювання проводилося за словесною шкалою. Так, за найвищий рівень володіння матеріалом учні отримували позначку про «дуже добрий поступ» у навчанні, хорошим знанням відповідав «добрий поступ», посереднім – «достаточний», а низьким – «недостаточний» (АМЯСССК-4). Архівні документи підтверджують інформацію зі спогадів про непересічну навчальну успішність Я. Стецька. Завершивши 1-й клас із переважно посередніми оцінками (АМЯСССК-1), юнак вже у 2-му класі продемонстрував високий рівень знань із більшості дисциплін. За підсумками другого в гімназії 1922/1923 н. р. Я. Стецько отримав найвищу оцінку з усіх предметів, окрім малювання та латини, за які одержав позначки про «добрий поступ» (АМЯСССК-2). Після початку систематичного відвідування успішність учня ще більше зростає. У 1925 р., закінчуючи 4 клас, Я. Стецько отримав найвищу оцінку з усіх предметів: від гімнастики та релігії до грецької мови й історії (ДАТО-1, арк. 259). За підсумками навчання в 5-му класі він також одержав гімназійне річне свідоцтво (табелю) із позначками про «дуже добрий» (поступ) з усіх дисциплін (АМЯСССК-3). Однак у старших класах майбутньому голові УДП важче давалися точні науки, ніж гуманітарні дисципліни. За підсумками навчання у 8-Б класі, Я. Стецько отримав оцінки «добрий» (поступ) із математики та фізики поряд із «дуже добрим» із решти предметів: релігійної науки, польської, латинської, грецької, української та німецької мов і пропедевтики до філософії. Від занять із фізичної культури був звільнений (ДАТО-2, арк. 13). Загалом, за підсумками останнього навчального року в гімназії, майбутній провідник ОУН був найкращим учнем у своєму класі (ДАТО-2, арк. 1–15).

Завершуючи навчання в Тернопільській державній українській гімназії, Я. Стецько у травні–червні 1929 р. успішно склав низку випускних іспитів на атестат (свідоцтво) зрілості. В окремих мемуарних джерелах трапляється інформація, що юнаку через високий рівень навчальних здобутків дозволили скласти екзамен лише з одного предмета – грецької мови (Пасіка, 1988, с. 22; Климишин, 2002, с. 47). Але збережені документи Тернопільської державної української гімназії, зокрема спеціальний протокол іспитів і сам атестат зрілості свідчать про недостовірність цього твердження (ДАТО-3, арк. 1–15, АТАЛУГІФ). Зі спогадів самого Я. Стецька видно, що можливість скласти один іспит на вибір стосувалася післягімназійного вступу до вишу. У розмові з А. Бедрієм він зауважував: «... здавав лише один предмет, тому що ті, які мали найкращі свідоцтва і усні іспити позадавали раніше визнавали лише

такий предмет, який вони самі собі вибрали» (Романишин, 1986, с. 9). Про «найкращі свідоцтва» з гімназії мовиться в минулому часі як про запоруку можливості скласти на вибір один іспит. Тоді Я. Стецько віддав перевагу грецькій мові через любов до античної літератури і філософії (Романишин, 1986, с. 9).

Тогочасні підсумкові гімназійні екзамени характеризувалися високими вимогами до абітурієнтів. Водночас останні мали певну свободу вибору у визначенні змісту завдань. Так, під час іспиту з української мови 16 травня 1929 р. Я. Стецько обирав тему твору із трьох запропонованих: «загальноєвропейські чинники, що вплинули на розвій українського письменства в третій добі», «огляд розвитку нашої дидактичної поезії», «побереже Балтійського моря в минулому та тепер». Випускник віддав перевагу першому варіанту (ДАТО-3, арк. 6). До 4 червня 1929 р. Я. Стецько склав у гімназії комплекс іспитів зрілості – підсумкових випускних екзаменів, що відбувалися українською і польською мовами («матуру»). Відповідно до виданого випускникові свідоцтва зрілості, він отримав найвищі оцінки з усіх іспитових дисциплін: релігії, польської мови, української мови, латини, давньогрецької та математики (див. фото 2). Серед підсумкових оцінок Я. Стецька із предметів, які не були екзаменаційними, лише з фізики стояло «добре», з решти – найвище – «дуже добре» (АТАЛУГІФ).

У перший рік після успішного завершення гімназії Я. Стецько не зміг продовжити здобуття освіти через проблеми зі здоров'ям, спричинені запаленням суглобів (Климишин, 2002, с. 47). Водночас для фінансової підтримки родини юнак читав лекції гімназістам, займався підготовкою до гімназійних іспитів. Репетиторством він почав заробляти ще учнем гімназії (Мельничук та ін., 2010, с. 19). Також Я. Стецько продовжив виявляти громадську активність у легальній площині. Зокрема, 1929 р. увійшов до організаційного комітету випускників, створеного для проведення концерту на честь Лесі Українки (Спогади про тернополянина, 2017; див. фото 3). Пізніше Я. Стецько вирішив вступити до вишу, схилившись до студювання філософії. Адже ще в гімназії його найбільше захоплювали грецька мова, література та філософська традиція (Платон, Сократ, стоїки). Проте він розглядав різні варіанти подальших студій. Так, о. М. Конрад схилив його до вступу на богослов'я. Ярослав Стецько навіть погодився, проте в силу обставин йому не вдалося реалізувати цей варіант здобуття вищої освіти (Романишин, 1986, с. 9). Натомість записався на право у

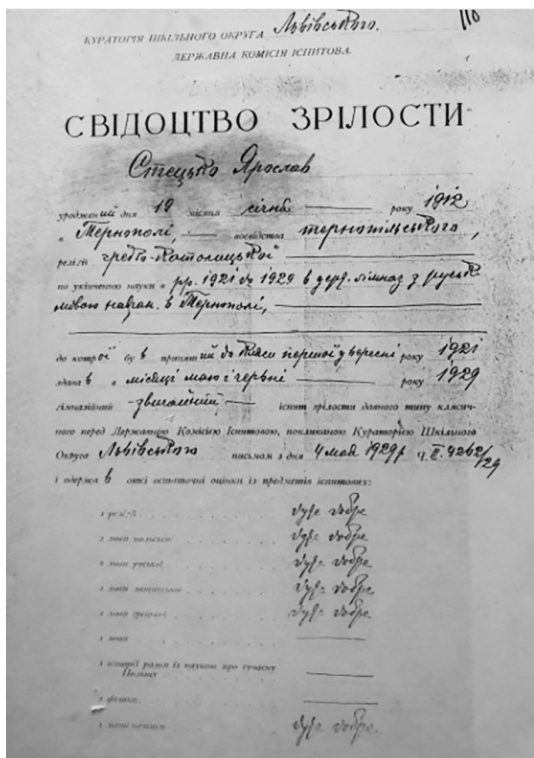

Фото 2. Свідоцтво зрілості (атестат) Ярослава Стецька

Краківському університеті. Шлях до навчання у Львові тоді для нього був закритий через «неблагонадійність» в очах польської влади випускників Тернопільської української державної гімназії, закритої 1930 р. (Климишин, 2002, с. 47).

Фото 3. Організаційний комітет із проведення концерту на честь Лесі Українки. Ярослав Стецько стоїть крайній праворуч

Микола Климишин стверджував, що Ярослав Стецько записався на навчання на юридичний факультет Краківського університету 1930 р. (Климишин, 2002, с. 47). Однак документи свідчать, що це сталося роком пізніше. У матеріалах польського слідства проти чільних діячів ОУН 1935–1936 рр. є твердження самого Я. Стецька, який зазначав, що записався на студії у Кракові на триместр у 1931/1932 н. р. (ЦДІАЛУ-3, арк. 163). На 1-му курсі відвідування занять на юридичному факультеті Краківського університету не було обов'язковим, тому юнак навчався на відстані, опрацьовуючи тематичну літературу (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 25).

Зауважу, що саме в рік завершення навчання в Тернопільській державній українській гімназії Я. Стецько вступив до лав ОУН, структури якої виникли на Тернопільщині вже в лютому 1929 р. Очевидно, завдяки непересічним інтелектуальним здібностям і здобутому ще у старших класах підпільному досвіду 17-літній юнак стрімко просувався ерархічною драбиною націоналістичного руху. Про приєднання до ОУН разом із гімназійними товаришами Я. Стецько розповідав: «... ми фактично були підготовані до ОУН, тому що ми були вже тоді націоналістами і ми були увісти, але нас не задовольняло те, що в УВО не було ясної ідеології» (Романишин, 1986, с. 10). За лічені місяці юнак пройшов шлях спершу до члена Крайового проводу обласного осередку ОУН на Тернопільщині, а згодом – до окружного провідника організації (1930).

На цій посаді Ярослав Стецько замінив Осипа Сливинського, ставши третім очільником націоналістичного руху в Тернопільській окрузі (Саківський, 2017, с. 112).

Як провідник ОУН Тернопільської округи, Я. Стецько займався розбудовою організаційного осередку на етапі його становлення. У с. Великий Глибочок в будинку Стецьків у конспіративних умовах проводилися збори націоналістичного активу. У справі організації з'їздів місцевих націоналістів Ярославові Стецьку допомагали сестра Оксана та брат Омелян, що забезпечували поширення інформації про таємні зібрання серед націоналістів Тернопільської округи (Мельничук, Сагайдак, Уніят, 2010, с. 28). Саме в період його провідництва на Тернопільщині актив ОУН розгорнув саботажну акцію проти польського режиму, спрямовану на заподіяння збитків польським колонізаторам і державі. У межах ініційованої окупантами для покарання українців паціфікації було заарештовано чільних націоналістів округи, зокрема і Я. Стецька. Проте поліція не зуміла одержати від нього зізнання, тому після кількох місяців утримання в ув'язненні його відпустили через брак доказів. Я. Стецько згадував: «... хотіли витиснути, але їм нічого не вдалось» (Романишин, 1986, с. 10). Водночас, за свідченням його соратника М. Климишина, лише з 1929 по 1930 р. Я. Стецька двічі заарештовувала польська окупаційна влада (Климишин, 2002, с. 47).

Знаковою подією для розвитку громадсько-політичної діяльності Я. Стецька став переїзд до Львова 1931 р. Відбуття в найбільше місто Східної Галичини було обумовлено активністю юнака в лавах націоналістичного руху. Під час зустрічі в Тернополі чільний діяч ОУН Іван Габрусевич запропонував Ярославові Стецьку стати ідеологічним референтом Юнацтва організації. Як відомо, саме у Львові перебував організаційний центр націоналістичного руху. Тому внаслідок призначення на нову високу посаду в підпіллі Я. Стецько змінив місце проживання. Після прибуття до Львова в 1931 р. він став редактором підпільного націоналістичного часопису «Юнак» (Мірчук, 1968, с. 125). Цей журнал призначався для формування націоналістичного світогляду серед української молоді гімназій та університетів. Саме в місячнику «Юнак» Я. Стецько показав себе як публіцист і редактор, здобувши цінний досвід системної роботи з текстами. Він готував публікації для розділу «Іполіт» (ідеологія й політика), а також редагував увесь комплекс статей. Іншим його важливим завданням було проведення ідеологічних вишкочів серед молодих націоналістів. Такі заходи зазвичай відбувалися у Львові, куди спеціально приїздили представники активу організації (Романишин, 1986, с. 13–14).

Отже, становлення Я. Стецька як громадсько-політичного діяча розпочалося в умовах польської окупації міжвоєнного періоду під час навчання в Тернопільській державній українській гімназії (1921–1929). Саме в цей період життя юнак долучився до лав підпільного визвольного руху. Його світогляд формувався під впливом націоналістичних видань, патріотичного виховання з боку батьків і гімназійних викладачів, релігійних настанов «Марійської дружини». Виявлені під час навчання в гімназії ерудованість та інтелектуалізм в поєднанні з досвідом підпільної боротьби сприяли подальшому стрімкому підйому Я. Стецька ерархічною драбиною націоналістичного руху. Завдяки цим чинникам за короткий час він пройшов шлях до окружного провідника ОУН Тернопільщини, а згодом став ідеологічним референтом Юнацтва ОУН. Його громадсько-політичне становлення завершилося у Львові. Саме тут він набув цінного досвіду системної інтелектуальної політичної праці.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АТАЛУГІФ: Архів Тернопільського академічного ліцею «Українська гімназія» ім. І. Франка. Свідоцтво зрілості Я. Стецька. 4 червня 1929 р.

АМЯСССК-1: Архів музею Ярослава Стецька і Слави Стецько в Києві. Річне свідомство Я. Стецька. 17 червня 1922 р.

АМЯСССК-2: АМЯССС в Києві. Річне свідомство Я. Стецька. 23 червня 1923 р.

АМЯСССК-3: АМЯССС в Києві. *Swiadcetwo roczne*. Y. Stecko. 28 czerwca 1926 r.

АМЯСССК-4: АМЯССС в Києві. Шкільне свідомство Я. Стецька. 30 січня 1928 р.

Гаєвой, М. (2022) Українська молодь і націоналізм у Тернополі наприкінці 1920-х років. В *Ідентичності в умовах пограниччя: матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 27–28 січня 2021 р.)*, 246–255.

Губчак, О. (1998) Підпільна діяльність у Тернопільській гімназії. (Спомин з 1928–1930 рр.). В *Ювілейна книга української гімназії в Тернополі*. Тернопіль; Львів, 203–218.

ДАТО-1: Державний архів Тернопільської області. (Держархів Тернопільської обл.), ф. 407 (Тернопільська державна українська гімназія, м. Тернопіль Тернопільського воєводства (1916–1930 рр.)), оп. 1, спр. 9, арк. 259.

ДАТО-2: Держархів Тернопільської обл., ф. 407 (Тернопільська державна українська гімназія, м. Тернопіль Тернопільського воєводства (1916–1930 рр.)), оп. 1, спр. 61, арк. 1–15.

ДАТО-3: Держархів Тернопільської обл., ф. 407 (Тернопільська державна українська гімназія, м. Тернопіль Тернопільського воєводства (1916–1930 рр.)), оп. 1, спр. 65, арк. 1–15.

ДАТО-4: Держархів Тернопільської обл., ф. 294 (Філіал українського товариства «Просвіта», м. Тернопіль (1901–1939 рр.)), оп. 1, спр. 99, арк. 1–2.

До дня народження Ярослава Стецько. (2022). <https://te.archives.gov.ua/index.php/e-archiv/2-uncategorised/396-yaroslav-stetsko>

Льницький, Р. (2007). *Думки про українську визвольну політику*. Гадяч: Гадяч.

Климишин, М. (2002). Ярослав Стецько. (До 90-річчя від дня народження Голови Українського Державного Правління в 1941 році, Голови Проводу Організації Українських Націоналістів, Голови Антибольшевицького Бльоку Народів). *Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник*, 1(646), 46–52.

Книш, З. (1994). *Становлення ОУН*. Київ: Вид-во ім. Олени Теліги.

Кравців, Б. (1951). Перші гасла і перші стріли. *Вісник. Орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України*, 1(48), 17–23.

Кравченко, О. (1998). Нарис діяльності гімназії. В *Ювілейна книга української гімназії в Тернополі*. Тернопіль; Львів, 33–50.

Курляк, І. (2000). *Класична освіта на західноукраїнських землях (XIX – перша половина XX століття). Історико-педагогічний аспект*. Тернопіль: Підручники і посібники.

Лисий, В. (1956). До історії 30 червня 1941 р. *Вільна Україна. Збірник*, 11, 41–49.

Мельничук, Б., Сагайдак, М., Уніят, В. (2010). *Великий українець з Тернопілля*. Тернопіль: Астон.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії ОУН*. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

- Остап'юк, Б. (1984). *Давній Тернопіль*. Маямі; Торонто.
- Пасіка, В. (1988). Легенда. *Визвольний шлях: суспільно-політичний і науково-літературний місячник*, 1(478), 22–28.
- Патриляк, І. (2024). *Перемога або смерть. Український визвольний рух у 1939–1960 рр.* Харків: Клуб сімейного дозвілля.
- Романишин, Д. (упоряд.). (1986). Розмови достойного Ярослава Стецька з д-ром Анатолем Бедриєм, переведені і записані на лентах дванадцять касеток в часі від 17 до 23 червня 1985 року в місці постою. *Архів УІС ОУН в Лондоні*.
- Романюк, М. (2018). Становлення особистості Головного командира УПА Василя Кука (1913–1941). *Новітня доба*, 6, 189–197.
- Руда, О. (2019). Проблеми функціонування української мови в шкільництві польсько-українського пограниччя у 20–30-х роках ХХ ст. В І. Соляр (відп. ред.), *Польсько-українське пограниччя: етнополітичні, мовні та релігійні критерії самоідентифікації населення*. Львів, 231–244.
- Саківський, І. (2017). *Діяльність ОУН у Тернопільському воєводстві у 1929–1939 рр.* [дис. ... канд. іст. наук, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Sakivskiy_Ihor/Diialnist_OUN_u_Ternopilskomu_voievodstvi_u_1929-1939_rr.pdf
- Сова, А. (2007). Юнацькі та молоді роки Романа Шухевича. *Український визвольний рух*, 10, 101–158.
- Спогади про тернополянина Артема Лугового та Ярослава Стецька (ВІДЕО+ФОТО)*. (2017). https://spogadproternopil.blogspot.com/2017/01/blog-post_84.html
- Труба, Р. (2017). Князь В.-К. Острозький і фундація його імені в Тернополі у дослідженнях Омеляна Терлецького. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія*, 1(3), 78–82.
- ЦДІАЛУ-1:** Центральний державний історичний архів України, м. Львів. (ЦДІАЛ України), ф. 358 (Шептицький Андрей (Роман-Марія-Александр), граф, митрополит Галицький греко-католицької Церкви, архієпископ Львівський, єпископ Кам'янець-Подільський, культурний і церковний діяч, меценат, дійсний член НТШ), оп. 1, спр. 350, арк. 3.
- ЦДІАЛУ-2:** ЦДІАЛ України, ф. 508 (Марійське товариство молоді, м. Львів), оп. 1, спр. 66, арк. 33–37.
- ЦДІАЛУ-3:** ЦДІАЛ України, ф. 371 (Шухевич Степан (1877–1945), адвокат, громадський і військовий діяч, видавець, публіцист), оп. 1, спр. 77, арк. 163.

REFERENCES

- Arkhyv Ternopilskoho akademichnoho litseiu «Ukrainska himnaziiia» im. I. Franka. Svidotstvo zrilosti Ya. Stetska. 4 chervnia 1929 r. (in Ukrainian).
- Arkhyv muzeiu Yaroslava Stetska i Slavy Stetsko v Kyievi. Rychne svidotstvo Ya. Stetska. 17 chervnia 1922 r. (in Ukrainian).
- AMІaSSS v Kyievi. Rychne svidotstvo Ya. Stetska. 23 chervnia 1923 r. (in Ukrainian).
- AMІaSSS v Kyievi. Swiadectwo roczne. Y. Stecko. 28 czerwca 1926 r. (in Polish).
- AMІaSSS v Kyievi. Shkilne svidotstvo Ya. Stetska. 30 sichnia 1928 r. (in Ukrainian).
- Haievoi, M. (2022). Ukrainska molod i natsionalizm u Ternopoli naprykintsі 1920-kh rokiv. In *Identychnosti v umovakh pohranychchia: materialy mizhnarodnoi naukovoі konferentsii (Uzhhorod, 27–28 sichnia 2021 r.)*, 246–255 (in Ukrainian).

Hubchak, O. (1998). Pidpilna diialnist u Ternopilskii himnazii. (Spomyn z 1928–1930 rr.). In *Yuvileina knyha ukrainskoi himnazii v Ternopoli*. Ternopil; Lviv, 203–218 (in Ukrainian)

Derzhavnyi arkhiv Ternopilskoi oblasti. (Derzharkhiv Ternopilskoi obl.), f. 407 (Ternopilska derzhavna ukrainska himnaziia, m. Ternopil Ternopilskoho voievodstva (1916–1930 rr.)), op. 1, spr. 9, ark. 259 (in Polish).

Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 407 (Ternopilska derzhavna ukrainska himnaziia, m. Ternopil Ternopilskoho voievodstva (1916–1930 rr.)), op. 1, spr. 61, ark. 1–15 (in Polish).

Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 407 (Ternopilska derzhavna ukrainska himnaziia, m. Ternopil Ternopilskoho voievodstva (1916–1930 rr.)), op. 1, spr. 65, ark. 1–15 (in Polish).

Derzharkhiv Ternopilskoi obl., f. 294 (Filial ukrainskoho tovarystva «Prosvita», m. Ternopil (1901–1939 rr.)), op. 1, spr. 99, ark. 1–2 (in Ukrainian).

Do dnia narodzhennia Yaroslava Stetsko. (2022). <https://te.archives.gov.ua/index.php/e-archiv/2-uncategorised/396-yaroslav-stetsko> (in Ukrainian).

Ilnytskyi, R. (2007). *Dumky pro ukrainsku vyzvolnu polityku*. Hadiach: Hadiach (in Ukrainian).

Klymyshyn, M. (2002). Yaroslav Stetsko. (Do 90-richchia vid dnia narodzhennia Holovy Ukrainskoho Derzhavnoho Pravlinnia v 1941 rotsi, Holovy Provodu Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv, Holovy Antybolshevytskoho Bloku Narodiv). *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi i naukovo-literaturnyi misiachnyk*, 1(646), 46–52 (in Ukrainian).

Knysh, Z. (1994). *Stanovlennia OUN*. Kyiv: Vyd-vo im. Oleny Telihi (in Ukrainian).

Kravtsiv, B. (1951). Pershi hasla i pershi strily. *Visnyk. Orhan Orhanizatsii Oborony Chotyrok Svobod Ukrainy*, 1(48), 17–23 (in Ukrainian).

Kravcheniuk, O. (1998). Narys diialnosti himnazii. In *Yuvileina knyha ukrainskoi himnazii v Ternopoli*. Ternopil; Lviv, 33–50 (in Ukrainian).

Kurliak, I. (2000). Klasychna osvita na zakhidnoukrainskykh zemliakh (XIX – persha polovyna XX stolittia). Istoryko-pedahohichnyi aspekt. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky (in Ukrainian).

Lysyi, V. (1956). Do istorii 30 chervnia 1941 r. *Vilna Ukraina. Zbirnyk*, 11, 41–49 (in Ukrainian).

Melnychuk, B., Sahaidak, M., & Uniat, V. (2010). *Velykyi ukrainets z Ternopillia*. Ternopil: Aston (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii OUN*. München; London; New York: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Ostapiuk, B. (1984). *Davni Ternopil*. Maiami; Toronto (in Ukrainian).

Pasika, V. (1988). Lehenda. *Vyzvolnyi shliakh: suspilno-politychnyi i naukovo-literaturnyi misiachnyk*, 1(478), 22–28 (in Ukrainian).

Patryliak, I. (2024). *Peremoha abo smert. Ukrainsky vyzvolnyi rukh u 1939–1960 rr*. Kharkiv: Klub simeinoho dozvillia (in Ukrainian).

Romanyshyn, D. (Comp.). (1986). Rozmovy dostoinoho Yaroslava Stetska z d-rom Anatolem Bedriiem, perevedeni i zapysani na lentakh dvanadtsiat kasetok v chasi vid 17 do 23 chervnia 1985 roku v misi postoiu. *Arkhiv UIS OUN v Londoni* (in Ukrainian).

Romaniuk, M. (2018) Stanovlennia osobystosti Holovnoho komandyra UPA Vasylia Kuka (1913–1941). *Novitnia doba*, 6, 189–197 (in Ukrainian).

Ruda, O. (2019). Problemy funktsiuvannia ukrainskoi movy v shkiltytstvi polsko-ukrainskoho pohranychchia u 20–30-kh rokakh XX st. In I. Soliar (Ed.), *Polsko-ukrainske pohranychchia: etnopolitychni, movni ta relihiini kryterii samoidentyfikatsii naseleennia*. Lviv, 231–244 (in Ukrainian).

Sakivskiy, I. (2017). *Diialnist OUN u Ternopil'skomu voievodstvi u 1929–1939 rr.* [PhD thesis; Ternopil'skyi natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni Volodymyra Hnatiuka]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Sakivskiy_Ihor/Diialnist_OUN_u_Ternopil'skomu_voievodstvi_u_1929-1939_rr.pdf (in Ukrainian).

Sova, A. (2007). Yunatski ta molodi roky Romana Shukhevycha. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 10, 101–158 (in Ukrainian).

Spohady pro ternopolianyna Artema Luhovoho ta Yaroslava Stetska (VIDEO+FOTO). (2017). https://spogadproternopil.blogspot.com/2017/01/blog-post_84.html (in Ukrainian).

Truba, R. (2017). Kniaz V.-K. Ostrozkyi i fundatsiia yoho imeni v Ternopoli u doslidzhenniakh Omeliana Terlets'koho. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Istoriia*, 1(3), 78–82 (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. (TsDIAL Ukrainy), f. 358 (Sheptytskyi Andrei (Roman-Mariia-Aleksandr), hraf, mytropolyt Halytskyi hreko-katolytskoi Tserkvy, arkhieypyskop Lvivskiy, yepyskop Kam'ianets-Podil'skyyi, kulturnyi i tserkovnyi diiach, metsenat, diisnyi chlen NTSh), op. 1, spr. 350, ark. 3 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 508 (Mariiske tovarystvo molodi, m. Lviv), op. 1, spr. 66, ark. 33–37 (in Ukrainian).

TsDIAL Ukrainy, f. 371 (Shukhevych Stepan (1877–1945), advokat, hromadskyyi i viiskovyy diiach, vydavets, publitsyst), op. 1, spr. 77, ark. 163 (in Polish).

Nazar KOSENKO

*PhD Student of the Department of Contemporary History
I. Kryp'iakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0650-5478>
e-mail: nazzarkossenko@gmail.com*

THE ESTABLISHMENT OF YAROSLAV STETSKO AS A PUBLIC AND POLITICAL ACTIVIST

On the basis of memories and archival documents, the main aspects of the formation of Yaroslav Stetsko as an individual and a public-political figure have been analyzed. The beginning of the life path of the prominent nationalist has been highlighted. The family of Y. Stetsko, their worldview, social status have been characterized. The circumstances of the formation of Y. Stetsko's nationalist worldview have been analyzed. The figure has been characterized as a student of the Ternopil State Ukrainian Gymnasium. The level of his academic performance has been highlighted. The results of Y. Stetsko's final exams have been revealed. The attitude of his peers towards the figure has been determined. His first steps in the public-political field have been characterized. The beginning of Y. Stetsko's activity in the illegal structures of the Ukrainian national liberation movement has been revealed.

The activity of the underground cell of the Union of Ukrainian Nationalist Youth in the Ternopil State Ukrainian Gymnasium is characterized. The role of Y. Stetsko in the activities of the secret organization of nationalist high school students is revealed. The activist's participation in the work of the legal youth associations «Young Community» and «Mary's Druzhina» is highlighted. The main intellectual interests of Y. Stetska after finishing the Ternopil State Ukrainian Gymnasium, the circumstances of choosing the direction and place of obtaining higher education are revealed.

The activity of Y. Stetsko in the ranks of the OUN in Ternopil Oblast is characterized. The rapid rise of the young man through the hierarchical ladder of the Ukrainian nationalist movement was noted. The circumstances of the first arrest of Y. Stetsko by the Polish occupation authorities have been revealed. The reasons for the actor's move to Lviv are highlighted. The main aspects of Y. Stetsko's activity in the position of ideological and educational referent of the Youth of the OUN have been revealed. His work as the editor of the nationalist monthly «Youth» is characterized. It was established that Y. Stetsko acquired valuable experience in intellectual political work thanks to his move to Lviv.

Key words: Yaroslav Stetsko, Ukrainian liberation movement, UVO, OUN, interwar period, social and political activity.

Мирослав СІРКО

*аспірант кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8176-9405>
e-mail: myroslaav@gmail.com*

**КРИМІНАЛЬНА СПРАВА ЯК ДЖЕРЕЛО
ДО ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ІВАНА ГУБКИ
(1932–2014)**

Розкрито інформаційний потенціал кримінальної справи як джерела до історії життєвого шляху І. Губки. Доведено, що поряд з іншими видами джерел цей тип – важлива складова комплексного біографічного дослідження учасника українського визвольного руху. Встановлено, що на її основі можна чітко з'ясувати дату та місце арешту, інформацію про сім'ю, опис зовнішності, інкриміновані статті, вирок (25 років виправно-трудоих таборів, із наступним обмеженням у правах терміном на 5 років кожного із конфіскацією всього майна), термін (7 років 9 місяців і 28 днів) та місце (Північно-Східний виправно-трудоий табір (Магаданська область)) відбування покарання, факт реабілітації. Виокремлено також основні обвинувачення, які визнав сам І. Губка: написання влітку 1947 р. разом із І. Стадницьким двох антирадянських пісень; отримання восени 1947 р. гвинтівки та чотирьох патронів до неї від М. Губки; три випадкові зустрічі з керівником місцевих підпільників «Грізним».

Водночас простежено дуже однозначне заперечення своєї участі у вбивстві та пограбуванні провідниці поштового вагону Флорини Печенюк у ніч на 20 жовтня 1948 р. Зі справи дуже чітко простежується поведінка під час слідства самого І. Губки. Встановлено, що саму справу кілька разів переглядали на підставі звернення Г. Губки. Зі справи з'ясовано, що сам І. Губка скарг та прохань про помилування не писав, однак 3 вересня 1954 р. військовий трибунал ПрикВО переглянув справу і зменшив термін до 12 років і 6 місяців ВТТ; І. Губка був звільнений 23 серпня 1956 р. Виявлено, що основними слідчими по справі працювали лейтенант Шугаєв та старший лейтенант Семенов. Із справи також можемо визначити основну аргументацію під час реабілітації. Підраховано, що у справі міститься 18 протоколів допиту та 4 протоколи очних ставок І. Губки.

Ключові слова: Іван Губка, кримінальна справа, український визвольний рух, репресивна система.

У новітній історії України один із найвизначніших періодів – це, безумовно, національно-визвольний рух 1920–1950-х років. Саме в цей час найзавзятішої боротьби українців проти окупаційних режимів і за відновлення Української самостійної соборної держави зродилося покоління справжніх патріотів, здатних до самопожертви в ім'я високої мети. Після відновлення незалежності, мабуть, одним із найбільших недоліків стала відсутність цілісної державної політики пам'яті про цю боротьбу та

її учасників. Відтак велика їхня кількість просто залишилася незаслужено забутою, їхній внесок належно не був оцінений. Саме тому вважаємо, що окремої уваги заслуговує постать Івана Губки.

У сучасній науковій літературі відсутні цілісні дослідження, присвячені І. Губці. Коротка енциклопедична довідка про нього міститься в багатотомному виданні «Реабілітовані історією» (Вільшинська, 2020). Зібрав і підготував довідкові відомості про Івана Губку також відомий дослідник Юрій Зайцев (Зайцев, 2016). Невеличкі замітки про нього містяться у праці Богдана Павліва (Павлів, 2002).

Водночас І. Губка і сам підготував немало нарисів про український визвольний рух 1940–1950-х років. Зокрема, одні з перших його мемуарних публікацій побачили світ ще 1997 р. і 1998 р. (Губка, 1997; Губка, 1998). Продовжуючи публікації, підготував низку публіцистичних текстів про Ярославу Стецько, Конгрес українських націоналістів та ін. (Губка, 2010; Губка, 2002а). Звісно, потребує відзначення і серія видань авторства І. Губки про функціонування окремих структурних ланок українського визвольного руху та його діячів (Губка, 2004; Губка, 2005а; Губка, 2000а; Губка, 2000b; Губка, 2002b; Губка, 2003; Губка, 2005b; Губка, 2006а; Губка, 2006b; Губка, 2007; Губка, 2009; Губка, 2011; Губка, 2012; Губка, 2013а; Губка, 2013b; Губка, 2013c; Українські політичні в'язні, 2001).

Звісно, важливе і недосліджене джерело вивчення його постаті – кримінальні справи: перша 1948–1949 рр. (Архів УСБУ ЛО-1; Архів УСБУ ЛО-2) та друга 1967 р. (Архів УСБУ ЛО-3).

Мета статті – розкрити інформаційний потенціал архівно-кримінальної справи для вивчення постаті І. Губки.

Традиційно, як і кожну кримінальну справу, розпочинає Постанова на арешт (28 жовтня 1948 р.), яку склав оперуповноважений 2-го відділення відділу охорони МДБ (Міністерства державної безпеки) станції Львів лейтенант Шугаєв (погодили начальник відділу охорони МДБ станції Львів підполковник Вавилов, заступник начальника слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі підполковник Серяков, затвердив начальник Управління охорони МДБ на Львівській залізничній дорозі підполковник Чеботов, арешт санкціонував заступник прокурора Львівської залізничної дороги молодший радник юстиції Валятін) (Архів УСБУ ЛО 1, арк. 3). У справі міститься й ордер на арешт, вписаний під № 2981 (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 7). Далі того ж дня оперуповноважений Шугаєв визначив міру запобіжного заходу – утримання під вартою (відповідно до ст. 144 КПК (Кримінально-процесуального кодексу), оголосили заарештованому під розписку, а також, згідно зі ст. 158 КПК УРСР, копію постанови направили прокурору та передали начальникові тюрми для долучення до особової тюремної справи) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 4).

Старший слідчий 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі, старший лейтенант Семенов 29 жовтня 1948 р. видав постанову про прийняття справи до провадження. У ній він зазначив, що, розглянувши матеріали слідчої справи № 2333 (на той момент мала такий номер), за звинуваченням Григорія Пилиповича Губки, Григорія Олексійовича Губки, Івана Миколайовича Губки, Івана Семеновича Павлика, та визначив, що їхні дії підпадали під ст. 54-1а і 54-11 КК (Кримінального кодексу) УРСР, відповідну справу, керуючись ст. 108 КПК УРСР, прийняв до свого провадження. Цей документ погодив начальник слідчої частини Українського округу МДБ Львівської залізничної дороги майор Двухабний (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 2).

В анкеті заарештованого зазначено, що батько Микола помер 1942 р., а матір Анастасію Андріївну (1887 р. н.) 24 грудня 1947 р. засудили (за ст. 58, ч. 2) до 5 років позбавлення волі. Довідуємося і про братів, сестер: Денис Анну Миколаївну (1916 р. н.), Губку Миколу Миколайовича (1921 р. н.), Лупій Парасковію Миколаївну (1925 р. н.), Губку Марію Миколаївну (1928 р. н.) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 6 зв., 17–17 зв.). Містить анкета й інформацію про паспорт № 5329 (виданий Магерівським районним відділком Міністерства внутрішніх справ (РВ МВС) Львівської обл. 24 червня 1948 р.) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 6).

Важливий також словесний опис І. Губки, який зробили силовики: ріст високий (171–180 см), тілобудова середня, плечі опущені, шия довга, помітний виступ кадика, волосся русе, очі сірі, лице прямокутне, чоло високе, брови дугоподібні, широкі, ніс великий, рот малий, губи тонкі, підборіддя скошене, вуха великі. Зверху вуха відтопирені. Інших особливих прикмет не мав (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 7).

Старший оперуповноважений 2-го відділення відділу охорони МДБ станції Львів капітан Рябченко 25 жовтня 1948 р. склав постанову про тимчасове затримання Івана Губки (погодив начальник 2-го відділення охорони МДБ станції Львів майор Флусов) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 16). При цьому під час особистого обшуку в І. Губки вилучили тільки паспорт (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 12).

Старший оперуповноважений Українського округу МДБ станції Рава-Руська Львівської залізничної дороги лейтенант Ігнатів у присутності оперуповноваженого Українського округу МДБ станції Рава-Руська Львівської залізничної дороги старшого лейтенанта Яньшина, помічника оперуповноваженого Українського округу МДБ станції Рава-Руська Львівської залізничної дороги молодшого лейтенанта Іванчука 2 січня 1948 р. склали протокол обшуку, у якому зазначено, що в заарештованого вилучили два аркуші із зошита з антирадянськими націоналістичними піснями (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 11). Зрозуміло, що ці докази були вилучені раніше, перед третім арештом, але долучені до цієї справи як доказова база.

Зі справи дізнаємося, що І. Губку допитували оперуповноважений 2-го відділення відділу охорони МДБ станції Львів лейтенант Шугаєв (26 жовтня, 27 жовтня) та старший слідчий 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній станції старший лейтенант Семенов (29 жовтня, 5 листопада, 11 листопада, 18 листопада, 29 листопада, 5 грудня, 10 грудня, 17 грудня, 20 грудня, 22 грудня 1948 р., 5 січня, 11 січня, 17 січня, 26 січня, 6 травня, 28 червня 1949 р.).

Окрім цього, 29 грудня 1948 р. відбувалася очна ставка Івана Павлика та Івана Губки (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 273–276 зв.), 17 січня 1949 р. – Йосифа Колата й Івана

Іван Губка. Фото з архівно-кримінальної справи 1948 р.

Губки (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 284–284 зв.), 25 січня 1949 р. – Івана Губки та Миколи Дагдалевича (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 285–287 зв.), 26 січня 1949 р. – Івана Губки та Василя Цапулича (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 288–290 зв.).

Тривале слідство зумовило також видання старшим слідчим 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі старшим лейтенантом Семеновим декілька разів постанови про продовження терміну слідства й утримання під вартою (17 грудня 1948 р., 18 січня 1949 р.) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 332–333, 334–336).

У перших протоколах допиту (26 і 27 жовтня 1948 р.), очевидно під тиском, І. Губка зізнався у співучасті (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 17 зв.–19), хоча звинувачення слідчого в безпосередньому вбивстві провідниці поштового вагону Львів–Рава-Руська у ніч на 20 жовтня 1948 р. він відкидав. У протоколі за 29 жовтня 1948 р. прямо говорив про тиск – на перших допитах його допитувало кілька осіб, а один декілька разів крикнув (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 22 зв.).

Водночас І. Губка розповів, що радянські силові органи загалом його затримували тричі. Вперше – восени 1947 р. Управління МДБ (УМДБ) Львівської обл. утримувало під вартою півтори доби, де допитували про ОУН (Організацію українських націоналістів) (оскільки він нічого не сказав, то був звільнений). Окрім цього, запитували про мешканця с. Пірятин Івана Стадницького, його участь в ОУН. Удруге – у листопаді 1947 р. працівники оперативного пункту МДБ станції Рава-Руська на станції Жовква. Утретє – весною 1948 р. оперпункт МДБ станції Рава-Руська, тоді основою став обшук у будинку та виявлення у шкільному зошиті І. Губки двох аркушів з антирадянськими піснями. Тоді вдалося «викрутитися», пояснюючи, що зошити він привіз і залишив у шафі, тому обставини появи там цих аркушів із віршами не знає. Крім цього, під час третього арешту його допитували про книжку «Мала історія України», яку вилучили восени 1947 р. у будинку його брата Григорія Губки. Тоді змушений був визнати, що ця книжка справді належала йому ще з 1942 р. Однак вивчав її в період німецької окупації, а відтак вона зберігалася серед інших (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 24 зв., 27–28 зв.).

Дуже детально розповів про те, як провів час у день вбивства провідниці (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 29–29 зв.). Цікавило слідчого і питання участі І. Губки в ОУН, контакти з націоналістами. Зокрема, 11 листопада 1948 р. він запитував про обставини знайомства із «Грізним». Іван Губка не заперечував і розказував про знайомство й контакти. На початку 1944 р. «Грізний» разом із чотирма підпільниками вперше прийшов до них додому та попросив поїсти. Мати Івана приготувала їжу і після того вони пішли. Загалом, у період німецької окупації «Грізний» разом із підпільниками, за словами І. Губки, чотири рази приходив до них додому та просив їжу (нікого з інших повстанців він не назвав навіть за псевдом) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 25).

Далі зізнався, що після цього зустрів «Грізного» в липні 1948 р. Зокрема, тоді відвозив передачу матері у Львів, яка була заарештована у грудні 1947 р. та перебувала під вартою на пересильному пункті. Повертаючись додому приміським потягом Львів–Рава-Руська, вийшов на станції Добросин. На шляху у своє село Губки (від станції близько 3 км) о 23:00 зустрів трьох осіб, які йшли на зустріч (за 1,5 км від станції Добросин). Як виявилось, серед них був «Грізний», який ретельно розпитав, звідки повертається І. Губка, та після розмови попередив, щоб нікому не розповідав про їхню зустріч. Удруге аналогічна (тільки із «Грізним» було троє підпільників) зустріч відбулася через півтора місяці о 23:30 (1,5–2 км від станції Добросин). Напри-

кінці вересня 1948 р. І. Губка зустрів «Грізного» (з ним було троє підпільників) за тих самих обставин – повертаючись зі Львова після передачі матері їжі. Наголошував, що жодних завдань не отримав (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 25–26).

Слідчий цікавився і речами, які перевозилися. Відтак начальник Львівського відділення перевезення пошти по залізничній станції Хворов у довідці за 30 жовтня 1948 р. інформував, що в поштовому вагоні потяга № 101/104 по лінії Львів–Рава-Руська–Львів у денний час перевозилися грошові сумки із виручкою станції залізничної дороги, страхові мішки, високоцінні, цінні, звичайні посилки, цінні листи, газетні пачки і письмова кореспонденція. Вся пошта транспортувалася в супроводі бригади із двох озброєних «наганями» осіб – начальника поштового вагону і його помічника та водночас перевозилася спецпошта в супроводі озброєного «наганом» фельд'єгера спецзв'язку. Для більшої безпечності поштові вагони були обладнані внутрішніми запорами й віконними решітками. Поряд із ним поїздом № 103/102 по цій лінії у нічний час перевозили тільки письмову кореспонденцію і друковані видання для двох районів Жовкви і Рави-Руської (8–10 газетних пачок), кореспонденцію 2–3 кг у супроводі провідника поштового вагону (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 299).

Уже 5 листопада 1948 р. старший слідчий 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній станції старший лейтенант Семенов підготував постанову про пред'явлення обвинувачення (затвердив начальник слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній станції майор Двухабний) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 23). Оновлену постанову про пред'явлення обвинувачення склав старший слідчий 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній станції старший лейтенант Семенов 25 січня 1949 р. Зокрема, у ній зазначена необхідність раніше пред'явлене І. Губці обвинувачення по ст. 56-17 КК УРСР вилучити і притягнути його за звинуваченням по ст. 20-54-1а і 138, п. «а» КК і по ст. 2, ч. 2 Указу Президії Верховної Ради (ВР) СРСР від 4 червня 1947 р. «Про посилення особистої відповідальності громадян» (погодив начальник 1-го відділення слідчої частини старший лейтенант Ляшков, затвердив начальник слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній станції майор Двухабний) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 46).

Традиційно, справа містить також біографічні дані. У першому протоколі допиту (26 жовтня 1948 р.) І. Губки зазначено, що він народився у прис. Губки Жовківського повіту Львівського воєводства (тепер – Бишківська сільська рада Жовківського р-ну Львівської обл.) у заможній сім'ї. У 1939 р. пішов навчатися в Лупіївську початкову школу, яку й закінчив 1942 р. Відтак почав навчатися у Боброїдській неповній середній школі, яку закінчив 1945 р. Далі продовжив навчання у середній школі № 45 м. Львів (у 1947 р. закінчив 9 клас). Однак навчання не продовжував через відсутність матеріальних засобів (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 17).

Силовики на допиті 17 грудня 1948 р. питали про заарештованого І. Стадницького (у серпні 1947 р.). Він відповів, що знає його як мешканця сусіднього села та по спільному навчанню у Львові, стверджуючи, що зв'язку з ним по ОУН не підтримував (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 34–35). Однак слідчий вимагав давати правдиві покази, наголошуючи, що він є учасником ОУН разом з І. Стадницьким, і вони проводять антирадянську діяльність. При цьому слідчий продовжував одержувати та фіксувати у протоколі допиту заперечну відповідь. Іван Губка наполягав, що нічого не знає про зв'язки інших осіб з українським націоналістичним підпіллям (зокрема особа Івана Бучма цікавила силовиків)

(Архів УСБУ ЛО-1, арк. 36–37). Питали і про підпільника «Грізного» (до кого заходив із місцевих селян, як часто і чого заходив до родини І. Губки?), хоча вони так само одержували негативну відповідь. Уперто дотримувався лінії, що «Грізний» приходив до них тільки в період німецької окупації, відтак випадково бачив його лише влітку 1948 р., тричі, коли повертався зі Львова (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 38).

Особливо слідчого цікавив (протокол допиту від 20 грудня 1948 р.) автор рукописів антирадянських пісень, написаних і вкладених в учнівський зошит І. Губки, а відтак вилучених під час обшуку в будинку весною 1948 р. та долучених як доказова база до цієї справи. Спочатку він говорив, що ці записи здійснював сам. Слідчий не вірив і вперто вимагав назвати автора, відтак І. Губка зізнався, що одну листівку влітку написав М. Губка (вбитий наприкінці 1947 р. радянськими військовослужбовцями), іншу, коротшу, та з гіршим почерком, під диктову останнього написав нібито сам І. Губка. Слідчий далі не вірив у ці версії, наполягаючи, що М. Губка був малограмотним, а тому не міг написати текст таким добрим почерком (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 39 зв.). Маючи низку аргументів, силовики змусили І. Губку зізнатися, що одну з пісень у його зошиті написав І. Стадницький (1932 р. н., ур. с. Пирятин), а іншу – він сам під диктовку останнього. Із ним вони разом їздили на навчання. Після арешту І. Стадницького Магерівським РВ МДБ, І. Губку викликали в УМДБ Львівської обл. і допитували про його антирадянську націоналістичну діяльність. Однак він нічого тоді не розповів про роботу І. Стадницького. На допиті І. Губка більше про нього взагалі нічого не говорив, наголошуючи, що не знає про його участь в ОУН (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 40).

Відзначу, що І. Губка постійно давав заперечні відповіді: «Про керівництво підвідділом брат мені нічого не говорив і нікого із керівників їх підвідділу я не знаю» (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 41 зв.); «Особисто я ніякої зброї не маю, щодо брата я уже сказав вище, що він зброї також не має» (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 42). Після тиску слідчого змушений був зізнатися: «Мій брат – Губка Микола Миколайович зброї не має, а, що стосується мене, то повинен зізнатися, що я маю російську гвинтівку, яка і в даний час зберігається вдома, у селі Губки у сараї і закладена соломою. Зараз названа вище гвинтівка не має затвору, оскільки він був несправний і я за домовленістю із своїм приятелем Бучма Іваном Григоровичем, мешканцем села Боброїди Магерівського району домовився з ним про ремонт затвора. У жовтні 1948 року, за два дні до мого арешту, я передав названий вище затвор Бучма Івану для ремонту, і він мені його не повернув до мого арешту» (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 42).

Деталізував і про появу гвинтівки. Наприкінці 1947 р. органи МДБ оперпункту станції Рава-Руська Львівської обл. затримали двоюрідного брата Івана Губки Микола (рідний заарештованого Григорія), який із-під варти втік і відразу ж перейшов у підпілля. Приблизно за два тижні, у грудні 1947 р., М. Губка зустрівся з І. Губкою ввечері в селі та сказав, щоби він забрав у нього гвинтівку і зберігав її у себе, доки вона йому не знадобиться. Того ж вечора М. Губка приніс гвинтівку і чотири бойові патрони до неї. Її він сховав у сараї в соломі. За тиждень–півтора М. Губку вбили військовослужбовці радянської армії, а гвинтівка залишилася в Івана (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 42 зв.).

На допиті 5 січня 1949 р. укотре повторив, що ніякої участі у вбивстві провідниці поштового вагону Флорини Печенюк не приймав, і хто її вбив – не знає (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 43).

Слідчий 11 січня 1949 р. уточнює і щодо алібі (попередньо говорив, що працював у сестри Анни Денис у господарстві) в день вбивства, яке озвучував на попередніх допитах Іван Губка (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 44). Однак у цьому протоколі продовжив заперечувати свою участь у вбивстві провідниці поштового вагону. Задля отримання зізнання слідчий навіть подав йому акт судово-медичної експертизи про виявлені залишки крові на одязі у Григорія Пилиповича Губки та Григорія Олексійовича Губки (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 44 зв.).

Слідчий 17 січня 1949 р. намагався отримати свідчення від Івана Губки про його знайомство з Йосифом Колатом. Він стверджував, що той просто мусить бути знайомим, бо ж вони навчалися в одній середній школі № 49. Відтак одержав чітку заперечну відповідь. Далі слідчий ствердив, що Й. Колат виготовляв для І. Губки підробні листи успішності учнів середніх шкіл. У цій ситуації останній мусів сказати, що на початку 1947 р. один з учнів школи № 49 Заворотнюк познайомив його з учнем цієї школи, який виготовляв підробні листи успішності. Хоча прізвище І. Губка не назвав. При цьому говорив тільки про отримання двох таких документів від Заворотнюка (заплатив 300 руб.), які потім продав своїм знайомим учням середньої школи (по 150 руб. за кожний підробний лист успішності) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 45).

Старший слідчий 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ старший лейтенант Семенов (погодив начальник 1-го відділення слідчої частини старший лейтенант Ляшков, затвердив начальник слідчої частини Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі) 25 січня 1949 р. підготував постанову про пред'явлення обвинувачення. У ній зазначав, що 5 листопада 1948 р. І. Губці було оголошено обвинувачення по ст. 20-54-1а і ст. 56-17 КК УРСР. Старший лейтенант Семенов писав, що, проживаючи у с. Губки до моменту арешту, І. Губка зустрічався з керівником націоналістичної групи «Грізним», мав на озброєнні гвинтівку, писав і зберігав у себе антирадянські пісні, а також у жовтні 1948 р. брав участь у вбивстві провідниці поштового вагону Ф. Печенюк. Саме тому раніше пред'явлене І. Губці обвинувачення по ст. 56-17 КК УРСР вважав за необхідне вилучити і притягнути за обвинуваченням по ст. 20-54-1а і ст. 138, п. «а» КК УРСР і по ст. 2, ч. 2 Указу Президії ВР СРСР від 4 червня 1947 р. «Про посилення охорони особистої власності громадян» (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 46).

Відтак у протоколі допиту 26 січня 1949 р. І. Губка у пред'явленому звинуваченні визнав себе частково. Зокрема, у тому, що влітку 1947 р. разом із мешканцем с. Пирятин Магерівського р-ну І. Стадницьким написав дві антирадянські пісні, одну з них написав під диктовку останнього (одна, написана гіршим почерком, належала І. Губці, а кращим – І. Стадницькому). Обидва рукописних аркуші пісень зберігав у себе до початку 1948 р. (в учнівських зошитах). Саме до часу, коли в його будинку проводився обшук (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 47). Визнавав провину і в тому, що восени 1947 р. отримав гвинтівку та чотири бойові патрони до неї від М. Губки, яку зберігав у себе, а приблизно за два–три тижні до арешту затвор від неї віддав своєму другу І. Бучмі на ремонт, оскільки не працював викидувач патронів. Визнавав себе винним і в тому, що в липні, серпні та вересні 1948 р. тричі зустрічався із керівником місцевих підпільників, які діяли в Магерівському р-ні, «Грізним». Однак завдань від нього ніяких не отримував. Щодо вбивства провідниці поштового вагону Ф. Печенюк у ніч на 20 жовтня 1948 р. однозначно свою провину заперечував, наголошуючи, що участі в її вбивстві та пограбуванні не брав (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 47 зв.).

Для отримання зізнання силовики наводили свідчення осіб, які сиділи разом з Іваном Губкою в камері – Івана Захарківа, Михайла Данка, Петра Біласа, Михайла Струса. Водночас слідчий наголошував на наявності протиріччя у показах між Іваном Губкою та свідченнями Анастасії Лушак, Дмитра Лушака, Анни Денис, Миколи Деніса про вечір 19 жовтня 1948 р. (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 48 зв.–49).

До речі Г. Губка (1928 р. н., с. Окопи) також дуже чітко відкидав звинувачення у вбивстві Ф. Печенюк. Виявлені плями крові на одязі пояснював власною травмою та іншими причинами. Покази свідків, яких використовували силовики, заперечував (наприклад, про наявність пістолета, розбіжність дат і подій тощо) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 70–71, 75–88). Григорій Губка (1928 р. н., с. Боброїди) аналогічно заперечував свою участь у вбивстві провідниці Флорини Печенюк, мав пояснення і щодо закидів про плями крові (пояснював вбивством брата, якого застрілили військовослужбовці та частими кровотечами з носа) і щодо розходження з іншими свідченнями. Однозначно відкидав свою участь у підпіллі та знайомстві з оунівцями. Також заперечував покази осіб, які перебували з ним у камері (наприклад, П. Біласа) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 109–128 зв, 132–133 зв.). Міститься у справі і група протоколів допиту І. Павлика (1930 р. н.), який, на відміну від інших, зізнався, що 17 жовтня 1948 р. зустрівся із Г. Губкою, якому розказав, що цінності та зброя перевозяться в поштовому вагоні потягу станцій Львів–Рава-Руська запакованими і визначити вид вантажу візуально неможливо. Відтак Г. Губка дав завдання їхати в поштовому вагоні ввечері 19 жовтня 1948 р. і при обумовленому стуці відчинити двері вагону. Відповідне завдання він виконав (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 163).

У протоколі допиту від 6 травня 1949 р. І. Губка також продовжує заперечувати свою участь в інкримінованих йому діях, визнаючи лише окремі факти, ті ж, які і на попередніх допитах, чітко притримується визначеної лінії (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 348–350). Такі ж відповіді І. Губка повторив 28 червня 1949 р. (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 411–412 зв.).

Старший слідчий 1 відділення слідчої частини Українського округу МДБ старший лейтенант Семенов 10 травня 1949 р. підготував обвинувальний висновок по справі № 2333 (погодив заступник начальника 1-го відділення слідчої частини Українського округу МДБ старший лейтенант Давионов та начальник слідчої частини Українського округу МДБ майор Двухбабний) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 359–363).

У справі міститься протокол судового засідання Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. 27 травня 1949 р. (розпочатий 13:35, закінчений 18:15 (вийшли в нарадчу кімнату для винесення вироку); 19:50 – оголошений вирок), яке відбулося у м. Львів. Під головуванням майора юстиції Ломоноса, членів – старшого лейтенанта Савельєва і молодшого лейтенанта Єжикова, секретарю капітані Ващенко, адвокаті Білецькому. Під час судового засідання І. Губко чітко дотримувався свідчень, озвучених на слідстві, співучасть у вбивстві відкидав (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 384–392 зв.).

Заступник прокурора Львівської залізничної дороги молодший радник юстиції В. Володін 2 червня 1949 р., провівши аналіз справи, порушень кримінально-процесуальних норм не виявив, обвинувальний висновок, який склав слідчий Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі Меменов, на думку прокурора, відповідав матеріалам справи. Відтак необхідно було справу скерувати для розгляду у Військовий трибунал прикордонних військ МВС Львівського округу через військового прокурора прикордонних військ МВС Львівського округу (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 433).

Військовий трибунал 27 травня 1949 р. виніс вирок І. Губку за сукупністю здійснених «злочинів», на основі ст. 54-1а КК УРСР і відповідно до ст. 2 Указу Президії ВР СРСР від 26.05.1947 р. «Про відміну смертної кари» ув'язнити у виправно-трудові табори (ВТТ) терміном на 25 років без обмеження у правах у зв'язку з неповноліттям, із конфіскацією всього майна. Григорія Пилиповича Губку, Григорія Олексійовича Губку та Івана Семеновича Павлика за сукупністю здійснених «злочинів», на основі ст. 2, ч. 2 Указу Президії ВР СРСР від 4 червня 1947 р. «Про посилення охорони особистої власності громадян» ув'язнити у ВТТ терміном на 20 років з обмеженням у правах по п. п. «а», «б», «в» ст. 29 КК УРСР терміном на 5 років, із конфіскацією всього майна кожного. Термін покарання вираховувати засудженим із зарахуванням попереднього ув'язнення: І. Павлик – від 22 жовтня 1948 р., Г. Губка, Г. О. Губка, І. Губка – від 28 жовтня 1948 р. Речові докази – два рукописи націоналістичних пісень і націоналістичну книжку – після вступу вироку в силу знищили (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 397–398).

Однак на цьому слідчі та судові перипетії не припинилися. 22 липня 1949 р. в. о. голови Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. майор юстиції Ломонос підготував довіреність старшому конвою Українського округу МДБ Львівської залізничної дороги старшому сержанту Сівкову отримати в тюрмі № 1 м. Львів підсудних І. Губку, Г. П. Губку, Г. О. Губку для доправлення їх у залу судового засідання Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. на 14:00 22 липня 1949 р. (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 448).

У Львові 22 липня 1949 р. відбулося засідання Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. у приміщенні клубу Українського округу МДБ на Львівській залізничній дорозі (голова – гвардії підполковник юстиції Александровський, члени – капітан Черко, лейтенант Препиновський, секретар – Киркач, адвокат – Шишкін). На цьому процесі підсудні, зокрема І. Губка, дотримувалися попередньо озвученої лінії (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 482–485). Відтак ВТ визнав І. Губку винним у здійсненні за сукупністю «злочинів» на основі ст. 20-54-1а КК УРСР і ст. 2 Указу Президії ВР СРСР від 26 травня 1947 р. «Про відміну смертної кари». За сукупністю здійснених «злочинів» Г. П. Губку і Г. О. Губку на основі ст. 2 Указу Президії ВР СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» ув'язнити у ВТТ терміном на 25 років кожного, із наступним обмеженням у правах (за п. п. «а», «б», «в» ст. 29 КК УРСР) терміном на 5 років кожного, з конфіскацією всього майна. Івана Павлика за сукупністю здійснених «злочинів» на основі ст. 2 Указу Президії ВР СРСР від 4 червня 1947 р. «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» піддати ув'язненню у ВТТ терміном на 20 років. З обмеженням у правах (за п. п. «а», «б», «в» ст. 29 КК УРСР) терміном на 5 років усіх трьох, із конфіскацією всього майна. Термін відбуття покарання із зарахуванням попереднього ув'язнення вираховувати І. Губці, Г. Губці, Г. О. Губці від 25 жовтня 1948 р., а І. Павлику – від 20 жовтня 1948 р. При цьому необхідно було вирахувати з І. Губки, Г. Губки, Г. О. Губки за ведення їхньої справи в суді адвокатом Шишкіним на користь 6-ї юридичної консультації м. Львів по 250 руб. із кожного. Речові докази у справі – рукописи антирадянських пісень і націоналістичну книжку – постановив знищити. Одяг засуджених після вступу вироку в законну силу дозволено повернути їм чи їхнім родичам (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 484, 488).

Покарання І. Губка відбував у Північно-Східному ВТТ (Магаданська обл.). 3 вересня 1954 р. Військовий трибунал Прикарпатського військового округу (ПриКВО)

переглянув справу і зменшив термін до 12 років і 6 місяців ВТТ. Іван Губка був звільнений 23 серпня 1956 р. (Вільшинська, 2020, с. 218).

Справу кілька разів переглядали. Зокрема, помічник військового прокурора військ МДБ Українського округу підполковник юстиції Дядюн 25 серпня 1951 р. підготував відповідний висновок по ній (на той момент мала № 1624) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 532–535). У справі міститься також висновок, який склав 29 листопада 1954 р. заступник начальника оперативного відділу УМ УМВС Львівської обл. підполковник Михайлов (на той час справа мала вже № 26154) (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 544–548). На вирок Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. ні один із засуджених касаційної скарги не подавав, через це справ у другій інстанції Військового трибуналу не розглядали.

Засуджений Г. П. Губка 20 листопада 1951 р. подавав скаргу на ім'я Генерального прокурора СРСР, у якій вказував, що в ніч вбивства Ф. Печенюк він перебував удома. Ці дані підтверджували його батьки: Пилип і Марта Губки. Також наголошував, що І. Павлик обмовив його на попередньому і судовому засіданнях, тому клопотав про перегляд справи. Цю скаргу розглядав помічник військового прокурора військ МВС Українського округу підполковник юстиції Дядюн, і вона була залишена без задоволення.

Засуджений Г. П. Губка 30 липня 1954 р. удруге звернувся до колегії Верховного суду СРСР, подавши скаргу, у якій вказував, що в пограбуванні поштового вагону на лінії Львів–Рава-Руська як на попередньому слідстві, а також і в судовому засіданні ніяких доказів не було. Іван Павлик обмовив його на попередньому й судовому засіданнях, тому просив переглянути його справу.

Скарга засудженого Г. Губки, на думку заступника начальника оперативного відділу УМ УМВС Львівської обл. підполковника Михайлова, не підлягала задоволенню, оскільки докази, викладені в ній, заперечували матеріали попереднього та судового слідств (Архів УСБУ ЛО-1, арк. 547).

Додаткове з'ясування обставин справи тривало й далі. Відтак 21 червня 1955 р. допитували Агафію Іллівну Губку (1905 р. н., с. Пирятин) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 552–554), 21 червня 1955 р. – Михайла Павловича Лущика (1907 р. н., с. Бишків) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 555–556 зв.), 21 червня 1955 р. – Степана Миколайовича Швеця (1899 р. н., с. Боброїди) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 557–558), 21 червня 1955 р. – Івана Дмитровича Лагодича (1891 р. н., с. Губки) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 559–559 зв.), 23 червня 1955 р. – Марію Степанівну Губку (1930 р. н., с. Боброїди) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 561–563), 29 березня 1957 р. – Василя Григоровича Губку (1906 р. н., с. Губки) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 575–579), 29 березня 1957 р. – Михайла Павловича Лущика (1907 р. н., с. Губки) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 580–582 зв.), 30 березня 1957 р. – Семена Васильовича Павлика (1899 р. н., хут. Павлики) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 583–584), 30 березня 1957 р. – Миколу Івановича Дениса (1927 р. н., с. Кочани) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 585–588), 30 березня 1957 р. – Анастасію Іванівну Скаб (дів. Лушак) (1930 р. н., с. Владики) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 589–590 зв.), 7 грудня 1959 р. – Василя Івановича Цапулича (1919 р. н., с. Малий Березний Великоберезнянського р-ну Закарпатської обл.) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 641–646), 7 грудня 1959 р. – Миколу Юрійовича Данка (1927 р. н., с. Невицьке Ужгородського р-ну Закарпатської обл.) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 647–650), 16 грудня 1959 р. – Івана Павловича Захарківа (1929 р. н., с. Заболотівці Жидачівського р-ну) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 651–653 зв.),

14 січня 1960 р. – Михайла Івановича Струха (1920 р. н., с. Лисятичі Стрийського р-ну) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 654–655 зв.), 11 січня 1960 р. – Миколу Ільча Дигдалевича (1926 р., с. Кам'янка-Бузька Львівської обл.) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 656–658), 28 грудня 1959 р. – Анну Миколаївну Денис (1919 р. н., с. Кочани) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 659–661), 22 лютого 1960 р. – Данила Івановича Семочко (1907 р. н., с. Лавриків Львівської обл.) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 677–679 зв.), 26 квітня 1960 р. – Ксенію Трофимівну Семочко (1912 р. н., с. Лавриків) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 711–713).

До речі, І. Губка не писав скарг і прохань про помилування. У виписці із протоколу № 183 від 21 серпня 1956 р. засідання Комісії Президії ВР СРСР із розгляду, відповідно до Указу від 24 березня 1956 р. справ на осіб, які відбували покарання за політичні, посадові й господарські злочини, зазначено, що І. Губку, засуджено 22–23 липня 1949 р. Військовим трибуналом військ МВС Львівської обл. по ст. 20-54-1а, 54-10 ч. 1, 54-11, 56-17 і ст. 2 Указу від 4.06.1947 р. до 25 років ВТТ, з обмеженням у правах на 5 років. Визначенням 5-ї дільниці Середньоканського районного суду від 3 вересня 1954 р. термін покарання був скорочений до 12 років і 6 місяців ВТТ. Саме тому постановили І. Губку звільнити за «недоцільністю подальшого утримання в ув'язненні» (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 595). У справі зазначено, що за час першого ув'язнення покарання відбував 7 років 9 місяців і 28 днів (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 771 зв.).

Заступник військового прокурора ПриКО полковник юстиції Семин писав начальникові УКДБ (Управління Котітету державної безпеки) Львівської залізничної дороги полковнику Роженку 28 лютого 1957 р., що здійснив перевірку в порядку нагляду (ст. 370 КПК УРСР) справи на засуджених І. Губку, Г. Губку, за вбивство провідниці поштового вагону Ф. Печенюк. Відтак зазначав, що обвинувачені І. Губка та Г. Губка свою провину не визнали і обвинувальний вирок щодо них був винесений тільки на основі показів іншого засудженого з ними – І. Павлика. Водночас його покази суперечили показам свідків – М. Лущик, В. Губки, І. Губки, А. Денис, А. Лушак, Д. Лушак, М. Денис про те, що І. Губка та Г. Губка під час вбивства Ф. Печенюк були вдома і у своїх сусідів. У зв'язку з цим висловлював прохання передопитати І. Павлика і перерахує свідків із приводу участі І. Губки та Г. Губки у вбивстві (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 574). Відтак заступник військового прокурора ПриКВБ підполковник юстиції В. Мерзлик 4 листопада 1959 р. підготував рекомендацію, яку надіслав начальникові УКДБ при Раді Міністрів СРСР на Львівській залізній дорозі генерал-майору Роженку, у якому просив: 1. Ретельно допитати І. Губку, Г. Губку і Г. О. Губку по всіх винесених їм пунктах обвинувачення, із врахуванням доказів, викладених у скаргах. Їхні докази необхідно було перевірити. 2. Долучити до справи схематичний план місцевості з нанесенням на нього сіл Губки, Окопи, Погарисько, Кочани, Владики і станцій Жовква та Добросин, із вказанням відстаней між цими станціями й селами. 3. Перевірити наявність інших компрометаційних матеріалів щодо засуджених (крім цієї справи). Якщо б такі були, то їх треба було оглянути. 4. Розшукати і долучити до справи всі матеріали щодо пограбування будинку К. Семочко. 5. Оскільки покази М. Струс, І. Захарків, П. Білас, М. Данко, В. Цапулич і М. Догдалевич у суді перевірені не були, вжити заходи для їх встановлення та допиту. 6. Перевірити заяви засуджених у суді і їхні скарги про застосування до них незаконних методів слідства. 7. Перевірити, чи не притягувався хтось із цих осіб, які приймали участь у розслідуванні справи, до відповідальності за порушення соціалістичної законності. За необхідності потрібно було проводити й інші слідчі дії (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 617–618).

Іван Губка. Фото з архівно-кримінальної справи 1967 р.

Відтак 11 червня 1960 р. відбувся розгляд протесту військового прокурора ПрикВО на вирок Військового трибуналу військ МВС Львівської обл. від 23 червня 1949 р. на засудження І. Губки, Г. О. Губки, Г. Губки (по цій справі також був засуджений І. Павлик, але протест щодо нього не вносився). Після вивчення матеріалів справи на засіданні Військового трибуналу ПрикВО (голова – генерал-майор юстиції Мельниченко, члени – підполковник юстиції Буцький і підполковник юстиції Баранова) було прийнято рішення у вироку від 23 червня 1949 р. щодо І. Губки змінити, вилучити з нього обвинувачення, передбачені ст. 54-11, 56-17 КК УРСР і ст. 2 Указу Президії ВР СРСР «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» та справу в цій частині у кримінальному порядку припинити за недоведеністю, а в решті вирок залишити без змін. Щодо Г. Губки і Г. О. Губки справу у кримінальному порядку необхідно було припинити за недоведеністю обвинувачення. Із місць ув'язнення обох звільнити (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 760–762).

Оскільки Г. О. Губка писав неодноразові скарги про необґрунтоване засудження, відбувалися додаткові розслідування та допити. Відповідно 15 грудня 1959 р. допитували І. Губку (тоді вже проживав по вул. Сталіна, 15, с. Розділ Миколаївського р-ну Львівської обл.). Довідуємося зі справи і про те, що він працював завідувачем складу готової продукції Роздільської швейної фабрики (одружений не був). У цьому протоколі продовжував підтверджувати покази, зафіксовані в попередніх протоколах, обвинувачення у вбивстві заперечував (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 629–633).

У справі міститься характеристика на І. Губку, яку підготував у лютому 1960 р. директор Роздільської швейної фабрики Шишацький. Зокрема, у ній зазначено, що він від 20 серпня 1958 р. працює на посаді комірника готової продукції, із роботою справляється. Закінчував характеристику яскравим висновком: «Однак тов. Губка на

підприємстві у суспільному житті не приймає участі, не знаходиться у нього часу і для виконання окремих суспільних доручень. Веде замкнутий спосіб життя, а при бажанні він би міг допомогти активу у суспільному житті фабрики. Однак цього не показує» (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 634).

Іван Губка реабілітований 18 листопада 1992 р. У відповідному документі зазначено, що «через відсутність сукупності доказів, які б підтверджували обґрунтованість притягнення до відповідальності» (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 771 зв.). Реабілітацію підписав начальник відділу реабілітації по Львівській обл. підполковник П. Лобода та старший помічник прокурора Львівської обл. по нагляду за слідством в органах держбезпеки В. Дорош (затвердив заступник прокурора Львівської обл. державний радник юстиції З. Котик) (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 771 зв.). На час реабілітації проживав у м. Львів по вул. Суркова, 4, кв. 59 (Архів УСБУ ЛО-2, арк. 771 зв.).

Отже, архівно-кримінальна справа поряд з іншими видами джерел є важливою складовою при комплексному дослідженні біографії учасника українського визвольного руху. Зокрема встановлено, що І. Губку заарештували 28 жовтня 1948 р. оперативники відділення відділу охорони МДБ станції Львів. Разом із ним по справі проходили Г. П. Губка, Г. О. Губка та І. С. Павлик. З анкети заарештованого довідуються про батька, матір, брата Миколу та сестер Марію, Парасковію, Анну. Традиційно справа містить також низку інших біографічних даних. У справі збереглося 18 протоколів допиту та 4 очних ставок І. Губки. У результаті слідчих дій зізнався лише в тому, що влітку 1947 р. разом із І. Стадницьким написав дві антирадянські пісні. Восени 1947 р. від М. Губки отримав гвинтівку та чотири бойові патрони, які зберігав у себе. Визнавав себе винним і в тому, що в липні, серпні та вересні 1948 р. тричі зустрічався з керівником місцевих підпільників «Грізним». Натомість однозначно заперечував свою участь у вбивстві та пограбуванні провідниці поштового вагону Ф. Печенюк у ніч на 20 жовтня 1948 р. Попри це, 22–23 липня 1949 р. Військовим трибуналом військ МВС Львівської обл. засуджений за ст. 20-54-1а КК УРСР і ст. 2 Указу Президії ВР СРСР від 26 травня 1947 р. «Про відміну смертної кари» терміном на 25 років ВТТ, із наступним обмеженням у правах терміном на 5 років, із конфіскацією всього майна.

Покарання І. Губка відбував у Північно-Східному ВТТ (Магаданська обл.). Іван Губка не писав скарг і прохань про помилування. 3 вересня 1954 р. Військовий трибунал ПрикВО переглянув справу та зменшив термін до 12 років і 6 місяців ВТТ. Іван Губка був звільнений 23 серпня 1956 р. Справу кілька разів переглядали, готували висновки. За час першого ув'язнення покарання відбував 7 років 9 місяців і 28 днів. Реабілітований 18 листопада 1992 р. Львівською обласною прокуратурою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Архів УСБУ ЛО-1: Архів Управління Служби безпеки України Львівської області (Архів УСБУ ЛО), спр. П-27397, т. 1.

Архів УСБУ ЛО-2: Архів УСБУ ЛО, спр. П-27397, т. 2.

Архів УСБУ ЛО-3: Архів УСБУ ЛО, спр. П-27490, т. 1–4.

Вільшинська М. Б. (гол. обл. ред. кол.). (2020). *Реабілітовані історією: у 27 т. Львівська область. Книга шоста: м. Жовква, Жовківський район. Львів: Простір-М, 218.*

Губка, І. (1997). *Дорогами життя. Спогади. Воля і Батьківщина, 1–4.*

- Губка, І. (1998). Дорогами життя. Спогади. *Воля і Батьківщина*, 1–3.
- Губка, І. М. (2000а). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».
- Губка, І. М. (2000b). *У царстві сваволі. Спогади, 1*. Львів: НВФ «Українські технології».
- Губка, І. (упоряд.). (2001). *Українські політичні в'язні і крах більшовицької імперії*. Львів: Українські технології.
- Губка, І. (2002а, 13–14 грудня). Гряде доба націй (до 10-річчя створення Конгресу Українських Націоналістів). *За вільну Україну*, 4.
- Губка, І. М. (2002b). *Пириятин: перемога і трагедія*. Львів: НВФ «Українські технології».
- Губка, І. М. (2003). *У царстві сваволі (стежка додому). Спогади, 2*. Львів: НВФ «Українські технології».
- Губка, І. М. (2004). *Дорогою боротьби (історичні замальовки), 1*. Львів: ПТВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2005а). *Дорогою боротьби (переможні бої УПА), 2*. Львів: ВФ «Афіша».
- Губка, І. (2005b). *Правда про Норильськ*. Львів: ПТВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2006а). *Дорогою боротьби (етапи і зони), 3*. Львів: ПТВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2006b). *Дорогою боротьби (не бійся), 4*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2007). *Дорогою боротьби (борці за Україну 1960–1990)*. Львів: ПТВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2009). *Дорогою боротьби (Лицар Служби Безпеки), 5*. Львів: «Афіша».
- Губка, І. (2010). Слава Стецько (1920–2010). *Воля і Батьківщина*, 1–2, 101–112.
- Губка, І. М. (2011). *Дорогою боротьби («Сіроманці» – курінь окремого призначення), 8*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2012). *Дорогою боротьби (Силою і зброєю!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2013а). *Дорогою боротьби (Норильськ: звитяга і перемога!)*. Львів: ТЗОВ «ВФ «Афіша».
- Губка, І. М. (2013b). *Унівська битва*. Львів: ПТВФ «Афіша».
- Губка І. М. (2013c). *Долина смерті. Ботугичаг*. Львів.
- Зайцев, Ю. Д. (2016). Губка Іван Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України*. <https://esu.com.ua/article-32227>
- Павлів, Б. (2002, 22–23 березня). Борець з юних літ. *За вільну Україну*, 5.

REFERENCES

- Arkhir Upravlinnia Sluzhby bezpeky Ukrainy Lvivskoi oblasti (Arkhir USBU LO), spr. P-27397, t. 1 (in Russian).
- Arkhir USBU LO, spr. P-27397, t. 2 (in Russian).
- Arkhir USBU LO, spr. P-27397, t. 2 (in Russian).
- Vilshynska M. B. (Head). (2020). Reabilitovani istoriieiu: u 27 t. Lvivska oblast. Knyha shosta: m. Zhovkva, Zhovkivskiy raion. Lviv: Prostir-M, 218 (in Ukrainian).
- Hubka, I. (1997). Dorohamy zhyttia. Spohady. *Volia i Batkivshchyna*, 1–4 (in Ukrainian).

- Hubka, I. (1998). *Dorohamy zhyttia. Spohady. Volia i Batkivshchyna, 1–3* (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2000a). *Pyriatyn: peremoha i trahediia*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2000b). *U tsarstvi svavoli. Spohady, 1*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» (in Ukrainian).
- Hubka, I. (Comp.). (2001). *Ukrainski politychni viazni i krakh bilshovytskoi imperii*. Lviv: Ukrainski tekhnolohii (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2002a, Hruden 13–14). *Hriade doba natsii (do 10-richchia stvorennia Konhresu Ukrainskykh Natsionalistiv). Za vilnu Ukrainu, 4* (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2002b). *Pyriatyn: peremoha i trahediia*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2003). *U tsarstvi svavoli (stezhka dodomu). Spohady, 2*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2004). *Dorohoiu borotby (istorychni zamalovky), 1*. Lviv: PTVF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2005a). *Dorohoiu borotby (peremozhni boi UPA), 2*. Lviv: VF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2005b). *Pravda pro Norylsk*. Lviv: PTVF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2006a). *Dorohoiu borotby (etapy i zony), 3*. Lviv: PTVF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2006b). *Dorohoiu borotby (ne büsia), 4*. Lviv: TzOV «VF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2007). *Dorohoiu borotby (bortsi za Ukrainu 1960–1990)*. Lviv: PTVF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2009). *Dorohoiu borotby (Lytsar Sluzhby Bezpeky), 5*. Lviv: «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. (2010). *Slava Stetsko (1920–2010). Volia i Batkivshchyna, 1–2, 101–112* (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2011). *Dorohoiu borotby («Siromantsi» – kurin okremoho pryznachennia), 8*. Lviv: TzOV «VF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2012). *Dorohoiu borotby (Syloi i zbroieiu!)*. Lviv: TzOV «VF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2013a). *Dorohoiu borotby (Norylsk: zvytiaha i peremoha!)*. Lviv: TzOV «VF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2013b). *Univska bytva*. Lviv: PTVF «Afisha» (in Ukrainian).
- Hubka, I. M. (2013c). *Dolyna smerti. Botuhychah*. Lviv (in Ukrainian).
- Zaitsev, Yu. D. (2016). *Hubka Ivan Mykolaiovych. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy*. <https://esu.com.ua/article-32227> (in Ukrainian).
- Pavliv, B. (2002, Berezen 22–23). *Borets z yunykh lit. Za vilnu Ukrainu, 5* (in Ukrainian).
- Reabilitovani istoriieiu: u 27 t. Lvivska oblast. *Knyha shosta: m. Zhovkva, Zhovkivskiy raion*. (2020). Lviv: Prostir-M, 218 (in Ukrainian).

Myroslav SYRKO*PhD student of the Department of History of Ukraine and Law**I. Franko State Pedagogical University of Drohobych**ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-8176-9405>**e-mail: myroslaav@gmail.com*

**CRIMINAL CASE AS A SOURCE
FOR STUDYING THE BIOGRAPHY OF IVAN GUBKA
(1932–2014)**

This study aims to uncover the informational value of criminal case records as a source for examining the life of Ivan Gubka. It demonstrates that, alongside other source types, criminal case records serve as an essential element in conducting a comprehensive biographical study of this participant in the Ukrainian liberation movement. It was established that on its basis it is possible to clearly find out the date and place of arrest, information about the family (parents, brothers, sisters, their biographical data and individual life stages), incriminating articles of the Criminal Code (Articles 20-54-1«a» of the Criminal Code of the Ukrainian SSR and Article 2 of the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR of May 26, 1947 «On the Abolition of the Death Penalty»), sentence (25 years in correctional labor camps, with subsequent restriction of rights for a period of 5 years each of confiscation of all property), term (7 years, 9 months and 28 days) and place (North-Eastern Correctional Labor Camp (Magadan Region)) of serving the sentence, the fact of rehabilitation (November 18, 1992 by the Lviv Regional Prosecutor's Office). We can also single out the main accusations that Ivan Gubka himself admitted: first, writing two anti-Soviet songs in the summer of 1947 together with Ivan Stadnytskyi; secondly, in the fall of 1947, receiving a rifle and four cartridges for it from Mykola Oleksiyovych Gubka; thirdly, three random meetings (July, August, September 1948) with the leader of the local underground «Grizny». At the same time, he very unambiguously denied his participation in the murder and robbery of the conductor of the mail car Florina Vladyslavivna Pechenyuk at night from October 19 to 20, 1948. The case itself was reviewed several times because there were appeals from G. Gubka (August 25, 1951, November 29, 1954). We also learn from the case that Ivan Gubka himself did not write complaints and requests for pardon. However, on September 3, 1954, the military tribunal of the Carpathian Military District reviewed the case and reduced the term to 12 years and 6 months of labor camps. Ivan Gubka was released on August 23, 1956. The case contains 18 interrogation protocols and 4 protocols of face-to-face interviews of Ivan Gubka (interrogated by lieutenant Shugaev and senior lieutenant Semenov).

Key words: Ivan Gubka, criminal case, Ukrainian liberation movement, repressive system.

УДК 930.2(477.87:439):929Я.ШТЕНБЕРГ"1924/1992"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-313-324

Yurii CHOTARI

PhD (History)

*Head of the Department of History and Social Disciplines
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>

e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua

Ivan MANDRYK

Doctor of Historical Sciences, Professor

*Professor of the Department of History and Social Disciplines
Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3927>

e-mail: mandrik.ivan@kmf.org.ua

**RESEARCHER OF INTERETHNIC CONTACTS:
COMMEMORATING THE 100th ANNIVERSARY
OF THE BIRTH OF YAKIV ISAKOVYCH SHTERNBERH (1924–1992)**

Yakiv Isakovych Shternberh (János Váradi-Sternberg – both forms of the surname and name were in the paper) was a former professor at Uzhhorod State (now National) University, an outstanding scholar of the history of Transcarpathia and Hungarian-Ukrainian relations. The achievements of the scholar, who was born 100 years ago, are researched, analysed and properly evaluated. Due to his Jewish origin, he was forced to leave his hometown of Oradea (now Romania) and his family at a young age as fascism rose to power. The paper described how he miraculously escaped to Moldova and later to the Soviet Union, where he pursued a career first as a laborer and later as a scholar. After graduating from St. Petersburg University, he moved to Uzhhorod University in 1949, where his knowledge of Hungarian facilitated his research into Hungarian history.

János Váradi-Sternberg primarily studied the history of the liberation struggle of 1703–1711 under the leadership of Ferenc Rákóczi II, but the main topic of his scientific interests was the study of interethnic relations, in particular centuries-old Hungarian-Ukrainian cultural and scientific contacts. It has been found that the research of the scientist provided significant data on the topic of Hungarian-Ukrainian relations, in particular, studies on the relations between Rus and Hungary in the 11th century, on the Hungarian Queen Anastasia Yaroslavna, on the Ukrainian portrait painter of Ferenc Rákóczi II, on Hryhorii Skovoroda's stay in Hungary, on Ivan Franko's contacts with Hungary, on students of the Kyiv Academy of the 18th century, on the relationship between the artist Mihály Zichy and Taras Shevchenko, etc.

Váradi-Sternberg's approach to scholarship was thorough and respectful, demonstrating a understanding of his chosen topics and a recognition of the cultures of neighboring peoples. He was a sceptical historian. He believed that only factual material confirmed by sources in accordance with scientific standards should be used. During his

short life, he did not fully achieve his goal, but he managed to lay the foundations for further research.

It is concluded that the scientific and popular science works of János Varadi-Sternberg played a significant role in promoting the history of the periods he studied and in fostering closer ties between the Hungarian and Slavic peoples.

Key words: Yakiv Isakovych Shternberh (in Hungarian: Váradi-Sternberg János), Ukrainian-Hungarian relations, Rákóczi's War of Independence, local history, Transcarpathia, seals and emblems.

János Váradi-Sternberg was born on January 10, 1924 in Oradea, on the territory of present-day Romania, in a family of antique dealers. Among the old objects, he could be touched by the spirit of the research of the past. Although he admitted that he was never ready to become a historian, his life turned out that way. His mother was a literature-loving woman, raised in a religious patriarchal family in Oradea. Here he attended elementary school and then high school. He immortalized his connection to his native land with the first part of his name (Váradi – from the Hungarian name of his hometown, Nagyvárad/Oradea). The later fate of the family changed completely due to the Jewish laws of the Second World War. His parents and one of his brothers were deported to Auschwitz, where they became victims of the inhuman Hitlerist

machine. He began his secondary education at the Oradea Grammar School, continued in Cluj-Napoca and finished in Moldova, in Romanian, because the advance of fascism in his hometown forced him to flee to Moldova at the age of 16 with his two elder brothers and sister. Leaving his homeland has left an everlasting mark on him, the now orphaned János Váradi-Sternberg (Soós, 1995). He lived in the port city of Dniester, where he was already disappointed in the «educative» influence of the Soviet school. The war broke out immediately after his graduation, after he was sent to Slavyanskaya (Krasnodar Territory) for military service, where he completed a machine operator's school and worked as an assistant tractor driver (Mandryk, Olashyn, 1999), so he was able to earn money, since he also had to take care of his brother's children. He learned the Ukrainian language, history and culture. The Hitlerist advance was already threatening them here, and they fled eastwards with great difficulty. Eventually, he found work as a tractor driver in a collective farm beyond Frunze (now Bishkek, Kyrgyzstan), where he starved, receiving only 220 grams of flour a day. In the hope of a better living, he joined railway builders who promised him more bread. On his brother's advice, he enrolled in the history department of the Moldovan State Teacher Training College, which had been relocated to Buguruslan¹. It was at this college that he fell in love with history. From there, as a third-year student, he enrolled in Kishinev, and after missing a year, the now excellent student managed to transfer to the University of Leningrad/Saint Petersburg, having passed the entrance exams (Soós, 1995;

¹ Buguruslan, a settlement in Russia, in the Republic of Tatarstan.

Mandryk, Olashyn, 1994). History research was slowly becoming his passion. His teachers took notice of his versatile language skills. They entrusted him with translations, which he conscientiously completed. They encouraged him to become a historian, researching the history of Hungary. In Leningrad in the 1940^s and 1950^s, the remnants of the pre-revolutionary intelligentsia were still present. Váradí-Sternberg was deeply affected by the arrests of several scientists and artists by the party apparatus of the time. It was perhaps at this time that he realised the destructive nature of communist ideas, which is why he was able to remain outside the party for the rest of his life. The university was one of the most prestigious in the country, and was a centre of real high-level research. He worked much in the Saltikov-Shchedrin Library, where he found a wealth of Hungarian material, which he processed with great enthusiasm (Kész, 2024).

During his university studies, it was of decisive importance for him to listen to lectures by leading figures of Soviet historiography – S. B. Okuny, V. V. Mavrodin, J. V. Tarle². As a scholar, he inherited from them a colourful and fluent scientific style of presentation, based on strictly accurate sources. He came to Transcarpathia after completing his studies in Leningrad, inspired by the ideas of these three outstanding thinkers, but also carrying with him the Transylvanian tradition. In September 1949, he became an assistant professor at the Faculty of History of Uzhhorod State University, where he later became a professor of universal history. Those whom he taught not only acquired knowledge and competence from him, but also humanity, honesty, and a cheerful, lively interest in the world (Zakryvydoroha, Mandryk, Melnyk, Troian, Shovsh, 1994).

His diligent work, which brought many results, was envied by some, but he always had supportive colleagues who helped him, such as Miklós Lelekács, Fedir Potusniak or Miklós Rotman (Balla, 1992).

He published regularly from the early 1950^s. As a disciple of this generation of historians, he defined his individual teaching style. His academic interests were very broad. In 1955, he wrote his candidate's thesis, entitled «The War of Liberation in Hungary and Russian-Hungarian relations in the early 18th century», which examined the international relations of the War of Independence and the diplomatic activities of Ferenc Rákóczi II and Tsar Peter I. He was the first to study the international relations of the War of Independence and the diplomatic activities of the Hungarian, Ukrainian and Russian peoples. His doctoral dissertation, defended in St. Petersburg in 1970, dealt with the whole system of social and cultural links between Hungary and Russia in the second half of the 19th century and the first years of the 20th century (Soós, 1993).

He was a person who was committed to history, who was almost passionate about researching the values of the past, and who, as an educator, was able to pass this passion on to new generations of his students. His life was unaffected by the political winds of the moment, and he was able to remain authentic even when it was hard to live, let alone create. His cool diplomacy, his well-developed political sense and his wisdom, free from pettiness, enabled him to judge the challenges at hand. His skill as a negotiator enabled him to find the right voice to argue and persuade in critical situations, and to express his scientific convictions. As a historian of doubts, he was a diver of the heritage of centuries, never content with suppositions, and he presented a wealth of irrefutable data to prove his truth. His intellectual impact is consistent and uncompromising.

² Okuny Semion Bentsianovych (1908–1972), Mavrodin Volodymyr Vasyliovych (1908–1987), Tarle Jevhen Viktorovych (1874–1955), leading scholars of Soviet historiography.

He took part in one of the most significant undertakings of Soviet historiography, writing the first three-volume synthesis of the history of Hungary in Russian. He was also credited with the creation of a landmark textbook for teaching Hungarian history in Transcarpathian education. After forty years of academic work, he left his academic post in February 1989 to become a staff member of the newly established Hungarology Centre in Uzhhorod. He did not feel comfortable in the new institution, which was also supported by Hungary, due to professional and personal disagreement (Balla, 1992).

At that time, he played a decisive role in initiating the compilation of the highly significant bibliography «Hungarology at Uzhhorod State University», in selecting and guiding its working group, and in developing its modern concept. He continued to work tirelessly for the exploration and care of cultural treasures even after his forced retirement in September 1990, which left him with a painful scar for the rest of his life. He considered his dismissal unjust. His work is summarised in some three hundred articles and studies, of which some 200 were on the subject of hungarology. Thanks to his prestige, he contributed to the functioning of the institute's internal life and to the development of its contacts abroad (Soós, 1995b).

His activities as a science planner and science organiser were also multifaceted. As a prominent expert of Uzhhorod State University, a member of the Hungarological Council of the former Soviet Union, chairman of the traditions preservation committee of the Transcarpathian Hungarian Cultural Association, a founder and board member of the World Association of Hungarian Historians, head of the methodological committee of the history faculty and the library council of the university, lecturer at the Transcarpathian Institute of Postgraduate Pedagogical Education, he participated in the definition of the main directions of historical research in locally and abroad, in the development of thematic plans, and expressed his opinion on issues related to the education of our past at various levels. He was the supervisor of several theses and dissertations on the history of Hungary (Soós, 1995b).

During the study of the 17th and 18th centuries, he also paid special attention to the relationship between the Ukrainian and Hungarian peoples, which he made interesting for us not only with the facts provided by the sources, but also by evaluating the lives of historical characters. Of course, within the current framework, we cannot undertake a full presentation of his work. Thus, in the future, the assessment and significance of this will be a task for researchers.

Perhaps János Váradi-Sternberg's most favourite research topic was the 16th–18th century Kuruc period, as he published nearly 50 papers on the Rákóczi. These studies reflect a multifaceted examination of military politics, economics, culture and international relations. In his writings, one can trace his non-compromise, his impartiality towards general political and compliance trends. His outlook on the Soviet era could not change his worldview. His first work on the subject already mentioned was his candidate thesis itself. In his treatise, he reviewed the whole system of previous relations, while at the same time introducing unknown or little-known data into the scientific circulation. At the same time, he also sought to provide us with a rich history of the subject, including local events. In his articles, he emphasised the events in Transcarpathia, the action of the Hungarian and Ukrainian rebels in 1703, as the beginning of the Rákóczi liberation struggle (Sternberg, Balla, 1958; Shternberh, 1965; Shternberh, 1971). He published new documents on the siege of the fortress of Uzhhorod in 1703–1704. His research, which is also noteworthy in the international cultural history of the period, was also carried out in the manuscript archives of the library of the Ukrainian Academy of Sciences in Kyiv. There he found the

Latin manuscripts of Simon Forgách, the most prominent Kuruc general of the Rákóczi War of Independence, covering both the years during and after the War of Independence. He published this rare and unique work of his in the long-established history journal *Századok*, accompanied by an introductory essay. In addition to examining the sources of the manuscript, it also explored how the manuscript came to be in the Ukrainian capital and why the ashes of the general were not repatriated in the early 20th century. He attached great importance to the manuscript, placing it on the level of Rákóczi's work of the same kind among the narrative sources of the Hungarian War of Independence and establishing new concepts about its author on the basis of the source (Váradi-Sternberg, 1968, 1981).

In 1964, Professor Sternberg was asked by a Soviet historical encyclopaedia to introduce the Zrínyis (Shternberh, 1964a, 1964b) and to present their life work. Later he enriched the encyclopaedia with the biographies of the Rákóczi princes. In 1974, his second volume of studies was published, in which a complete series of Rákóczi studies and correspondence and studies on the Hungarian contacts of Ukrainian writers, among others, were published. In the 1970s, he prepared for an international conference dedicated to the anniversary of the birth of Ferenc Rákóczi II, the scientific results of which were published in the so-called «Rákóczi studies» (Váradi-Sternberg, 1980b) and «Europe and the Rákóczi War of Independence» (Váradi-Sternberg, 1980c). The collection of the most influential, but at the same time, last publications of Professor Sternberg's research is the «Heritage of the Centuries». The publication was made possible with the support of publishers in Uzhhorod and Budapest. In this collection, in addition to Hungarian-Ukrainian-Russian relations, extensive space is devoted to his research of Rákóczi. Under the title *Studies on Rákóczi*, it explores the complex background of diplomatic relations. The professor attached particular importance to popular historiography, and his articles published in professional journals were usually published in the local press, also in a popular form, keeping alive the cult of the Rákóczi freedom struggle in the region. He published a sourcebook entitled *The Kurucs of Ugocha* (Váradi-Sternberg, 1988), in which he published the names of the villages preserved in the State Archives of the Transcarpathian Region (SATR). With this he enriched his list of known Kuruc names, which included not only Hungarians, but also Ukrainian and Romanian inhabitants (SATR). His research in this field proved that there must have been about 8,000 freedom fighters in the territory of present-day Transcarpathia at the beginning of the War of Independence in 1703–1704 (Soós, 1993).

Professor Shternberh's research convincingly proves that the cradle of the Kuruc movement was in our region, Transcarpathia. The Tysa crossing (Váradi-Sternberg, 1989d) and the Shalanky national assembly (Váradi-Sternberg, 1991) took place here. His study entitled *The myrtle bush of Polydoros* examines the circumstances of the chronicler and preacher István H. Tasnádi's joining the freedom struggle as an «expelled preacher», pointing out the local characteristics of the poetry of the time. He writes his work on the figure of Ilona Zrínyi in Petőfi's works, in which he examines the authenticity of Petőfi's lines and establishes their plausibility (Váradi-Sternberg, 1989c). He published six letters of Princess Ilona Zrínyi that she wrote to the leaders of the surrounding counties about the protection of the Kurucs in hiding, and about her wedding in Mukachevo (Váradi-Sternberg, 1989b). He also followed the fate of Kelemen Mikes (Váradi-Sternberg, 1990), Rákóczi's page, and wrote an article about the role of Shalanky in the freedom struggle (Váradi-Sternberg, 1990). His last work was the story of the relations between Ferenc Rákóczi II and Kelemen Mikes in Shalanky (Váradi-Sternberg, 1990), and the story of their stay here – a

preliminary draft of a five-part TV film script entitled *From Shalanky to Tekirdağ*. He could not complete this major work, but only the outline was printed (Soós, 1993).

He also made a lasting contribution as a scholar of Ukrainian-Hungarian relations. An important research result for us is the study of the life story of the Hungarian queen Anastasia Yaroslavna, daughter of Yaroslav the Wise, who came to Hungary as the wife of King Andrew I of Hungary (Shternberg, 1984, 1988). In this work, the author has pointed out the dynastic relationship between the two ruling houses, and at the same time the interstate and cultural relations between Hungary and the Kyiv Rus.

He studied the travels and activities of 18th century students of the Kyiv Academy in Hungary. He singled out V. H. Barskiy, who summarised his experiences in Hungary in a memoir in which he noted, among other things, that «people of different religions live here, but they are all hospitable». His memoirs also led other Ukrainian historical figures to visit this country, such as Hryhoriy Skovoroda, Ivan Falkovsky and Andriy Samborsky (Sternberh, 1965).

In several studies he dealt with the work of Ivan Franko. He presented Franko's works translated into Hungarian (Shternberh, 1957a). He published the Ukrainian writer's manuscript *The Hungarian National Ancient Legend*, which he provided with a valuable introductory study. Here we can trace Franko's serious interest in Hungarian history, in the real history of prehistory and legends. He wrote about the literary and cultural circumstances that represent the common past and the points of contact between the Hungarian and Ukrainian peoples in this period (Shternberh, 1957b; Váradi-Sternberg, 1959b). He presented the results of his research on the relations between the two peoples at numerous conferences (Shternberh, 1962; Shternberg, 1983).

He drew a parallel between the great figures of world literature, Sándor Petőfi (Váradi-Sternberg, 1989a, 1989e), and Ukraine's bard, Taras Shevchenko (Váradi-Sternberg, 1981); he collected their ties to the Decembrists; and for the first time among Hungarian historians, he drew attention to the international importance of Yuriy Venelin-Hutsa (Shternberg, 1989); he portrayed the relationship between Hungary and the Kyiv Rus (Shternberg, 1983, 1984) in attractive colours, described Hryhoriy Skovoroda's activities in Hungary (Váradi-Sternberg, 1981), through him we know about Mykhailo Luchkay's manuscript (Shternberg, Tiutriumova, 1965) on Ethiopian languages, Vasylij Dohvych (Váradi-Sternberg, 1980a) as a member of the Hungarian Society of Scientists and much more. His scientific activity as a whole represents an outstanding level in the research of the past of Transcarpathia.

In the last years of his research, Y. I. Shternberh deepened his study of the use of symbols of the Transcarpathian settlements. He collected the coats of arms, seals and related symbolic images that pointed to the characteristics of a particular town or village. It is known that until the 20th century, the so-called «talkative» coats of arms were used. The seals of less well-known villages were described separately by him. The professor explored the symbols of the counties of Ung, Bereg, Ugocsa and Maramures based on the sources of the SATR and the National Archives in Budapest. In this paper, we will outline the extent of the work carried out and attempt to characterise and evaluate the results of his work on heraldry, based on the data he published and the manuscripts he left behind. For the first time in Transcarpathian academic literature, he described and professionally characterized the coats of arms of the Ung, Bereg, Ugocsa and Maramures counties of our region. He formulated the characteristics that were depicted on the seals and coats of arms of our region. Many local settlements also had medieval seals and coats of arms, such as Berehove, Mukachevo, etc. From the written legacy of János Váradi-Sternberg it is clear that the scholar would have liked to have edited a larger-scale publication on the

use of symbols of the settlements of Transcarpathia, but unfortunately he could not do so, but nowadays we have researchers in Transcarpathia who are continuing the research on the coats of arms begun by the professor. Here we can mention the name of Ivan Miskov³, who processed and analysed the professor's works on coats of arms (Miskov, 2024), or the teachers of the Ferenc Rákóczi II Transcarpathian Hungarian College of Higher Education, who organised a permanent exhibition on the symbols in question.

His research activities included the constant search for sources, which meant that he was a constant visitor not only to the archives of the region, but also to those of the nearby capitals. He was the first to point out the rich repository of the SATR. Back in 1958, he wrote an informative article on the historical documents of the SATR (Váradi-Sternberg, 1959a), which became the first Hungarian-language information on the written heritage of the archives. In the last years of his life, he edited a publicity leaflet for the archives, which he did not live to see published. Eventually, with the help of the archives staff, the manuscript was published (Delehan, 1995). As his work shows, archival sources played an essential role in the writing of his studies.

Because of his wide-ranging work, he can rightly be called a polymath, as he was equally active in historical, literary and cultural matters. That is why it is important to cherish the results of his work and his memory. The Váradi-Sternberg memorial room, which his eldest son set up in his study at home immediately after his death, has made a significant contribution to the preservation of his memory. In 1999, the UngBereg Literary and Cultural Foundation established the János Váradi-Sternberg Award. According to the founders of the prize: «The prize can be awarded to those practitioners of the social sciences (from Transcarpathia or dealing with Transcarpathia), researchers, educators, publicists, representatives of public life or even the arts, who, through their activities, promote the cause of the coexistence of nations and nationalities, tolerance, respect for otherness, who stand up against all forms of discrimination and whose work testifies to the need for a history and social philosophy free of distortions and falsifications» (Díjak és díjazottak, 2001). The prize could be awarded once a year by the Foundation's Board of Trustees on the anniversary of the eponym's birth. Although the Uzhhorod City Council decided to unveil his memorial plaque, the intention did not materialise. Much later, on 10 November 2023, a memorial plaque in his honour was finally unveiled at the Hungarology Centre in Uzhhorod, his last workplace. The ceremony was attended by descendants of the Sternberg family, former colleagues from the university, the Hungarological Centre, friends, students and acquaintances. Last but not least, a street in Uzhhorod was named in honour of the professor.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Делеган, М. (відп. ред.). (1995). *Державний архів Закарпатської області. Рекламно-інформаційний проспект*. Ужгород.

Закривидорога, О. Д., Мандрик, І. О., Мельник, Л. О. Троян, М. В., Шовш, К. К. (1994). *Професор Штернберг Яків Ісакович: до 70-річчя від дня народження. Бібліографічний покажчик*. Ужгород.

Мандрик, І., Олашин, М. (1994, 8 вересня). Яків Штернберг. *Ужгородський університет*.

Мандрик, І., Олашин, М. (1999, 14 січня). Відданість покликанню (до 75-річчя від дня народження професора Я. Штернберга). *Новини Закарпаття*.

³ Ivan Miskov, associate professor, candidate of historical sciences, Transcarpathian College of Arts.

Міськов, І. (2024). Сфрагістика та геральдика у науковій спадщині професора Якова Ісаковича Штернберга. *ЧТИВО: Електронна бібліотека*. https://chtyvo.org.ua/authors/Miskov_Ivan/Sfrahistyka_i_heraldyka_u_naukovii_spadschyni_profesora_Yakova_Isakovycha_Shternberha/

Штернберг, Я. (1957a). До історії перших перекладів творів Івана Франка на угорську мову. *Наукові записки*, 25, 123–128.

Штернберг, Я. (1957b). Неопублікований рукопис Івана Франка. «Угорська національна зага». *Наукові записки*, 25, 129–142.

Штернберг, Я. (1962). З історії українсько-угорських зав'язків (XVIII – початку ХХ ст.). В *Тези доповідей V міжвузівської республіканської славістичної конференції (25–30 вересня 1962 р.)*. Ужгород, 239–240.

Штернберг, Я. (1964a). Зриньї Илона (1643–1703). В *Советская историческая энциклопедия*, 5. Москва, 708–709.

Штернберг, Я. (1964b). Зриньї Миклош (1508–1566). В *Советская историческая энциклопедия*, 5. Москва, 709.

Штернберг, Я. (1965). Студенти і вихованці Київської Академії в Угорщині у ХVIII ст. З історії українсько-угорських культурних зав'язків. *Український історичний журнал*, 4, 102–107.

Штернберг, Я. (1971). Освободительная война 1703–1711 гг. *История Венгрии*: в 3 т., 1. Москва: Наука.

Штернберг, Я. (1983). Киевская Русь и Венгрия в XI веке. В В. П. Чугаев (ред.), *Формирование и развитие исторических связей и сотрудничества братских социалистических стран. Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции*. Львов, 209–210.

Штернберг, Я. (1984). Анастасия Ярославна, королева Венгрии. *Вопросы истории*, 10, 180–184.

Штернберг, Я. (1988). Стежками старшої дочки Ярослава. *Київ*, 7, 145–151.

Штернберг, Я. (1989). Венгерская Венелиана. В Ю. І. Венелін і розвиток міжслов'янських взаємозв'язків. *Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 150-річчю від дня смерті Ю. І. Венеліна*. Ужгород, 21–22.

Штернберг, Я., Тютрюмова, Т. Л. (1965). Рукопись 1815 г. украинского ученого М. Лучкая (об эфиопских языках). В *Семитские языки: материалы Первой конференции по семитским языкам (26–28 октября 1964 г.)*. 2 изд. испр., доп. Москва: Наука, 135–140.

Balla, L. (1992). Arcképvázlat Várad-Sternberg Jánosról. *Extra Hungariam. A Hatodik Síp Antológiája*. Budapest; Ungvár.

Díjak és díjazottak. (2001). <https://netpansip.hhrf.org/up2001b/vegyes/dijak.html#sternberg2000>

Kész, B. (2024). 100 éve született Várad-Sternberg János. *Gerundium*, 15(1–2). <https://doi.org/10.29116/gerundium/2024/1-2/8>

SATR: State Archives of the Transcarpathian Region (SATR), Fund. 674, Archival List. 8, Storage Unit. 409. P. 1–10.

Soós, K. (1993). Várad-Sternberg János, a kuruc-kor kutatója. *Hatodik Síp, 1993. Melléklet*.

Soós, K. (1995a). Dr. Várad-Sternberg János (1924–1992) emlékére. Emlékbeszéd Várad-Sternberg János felett. In K. Soós (Ed.), *Perlekedő évszázadok: Históriai mozaikok vidékünk múltjából*. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó, 5–12.

Soós, K. (Ed.). (1995b). *Perlekedő évszázadok: Históriai mozaikok vidékünk múltjából*. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó.

Váradi-Sternberg, J. (1959a). *A Kárpátontúli Területi Levéltár. Naptár*. Uzshorod.

Váradi-Sternberg, J. (1959b). Ivan Franko ismeretlen magyar tárgyú műve. *Korunk*, 5., 769–771.

Váradi-Sternberg, J. (1965). Az 1707-es orosz-magyar tárgyalások előzményei. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged.

Váradi-Sternberg, J. (1968). Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Bevezető tanulmány és az emlékiratok szövege. *Századok*, 102(5–6), 1038–1074.

Váradi-Sternberg, J. (1980a). A magyar Tudós Társaság tagja (Dóhovics Vaszilij). In *Kalendárium, 1981*. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 35–37.

Váradi-Sternberg, J. (1980b). Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. In B. Köpeczi, L. Hopp, Á. R. Várkonyi (Eds.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 683–709.

Váradi-Sternberg, J. (1980c). Rákóczi és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a szatmári béke után. In K. Benda (Ed.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 77–82.

Váradi-Sternberg, J. (1988, június 9.). Az ugcocsi kurucok: A tájkatató jegyzetei. *Új Hajtás: A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete*.

Váradi-Sternberg, J. (1989a). Egy barguzini tudósítás 1859-ből. *Új Tükör*, 40, 20–21.

Váradi-Sternberg, J. (1989b, január 22.). Zrínyi Ilona ismeretlen levelei. *Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete*.

Váradi-Sternberg, J. (1989c, március 19.). Zrínyi Ilona alakja Petőfi alkotásaiban. *Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete*.

Váradi-Sternberg, J. (1989d, március 24.). A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. *Kárpáti Igaz Szó*.

Váradi-Sternberg, J. (1989e, szeptember 17.). Vigyázat, Petőfi! *Új Hajtás: A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete*.

Váradi-Sternberg, J. (1990, november 23, 24.). Mikes Kelemen nyomában Kárpátalján Pt. 1–2. *Kárpáti Igaz Szó*.

Váradi-Sternberg, J. (1991). Salánk a Rákóczi szabadságharcban. *Kárpátalja*, 2(9), 11.

Váradi-Sternberg, J. (Ed.). (1981). *Századok öröksége*. Budapest; Uzsgorod: Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó.

Váradi-Sternberg, J., & Balla, L. (1958). *Ungvár ostroma 1703–1704: Dokumentumok*. Ungvár: Kárpátok.

REFERENCES

Delehan, M. (Ed.). (1995). *Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti: Reklamno-informatsiyni prospekt*. Uzhhorod (in Ukrainian).

Zakryvydoroha, O. D., Mandryk, I. O., Melnyk, L. O. Troian, M. V., & Shovsh, K. K. (1994). *Profesor Shternberh Yakiv Isakovych: Do 70-richchia vid dnia narodzhennia. Bibliohrafichnyi pokazhchyk*. Uzhhorod (in Ukrainian and Hungarian).

Mandryk, I., & Olashyn, M. (1994, Veresen 8). *Yakiv Shternberh. Uzhhorodskyi univertsitet* (in Ukrainian).

Mandryk, I., & Olashyn, M. (1999, Sichen 14). *Viddanist poklykanniu (do 75-richchia vid dnia narodzhennia profesora Ya. Shternberha)*. *Novyny Zakarpattia* (in Ukrainian).

Miskov, I. (2024). Sfrahistyka ta heraldyka u naukovii spadshchyni profesora Yakova Isakovycha Shternberha. *ChTYVO: Elektronna biblioteka*. https://chtyvo.org.ua/authors/Miskov_Ivan/Sfrahistyka_i_heraldyka_u_naukovii_spadschyni_profesora_Yakova_Isakovycha_Shternberha/ (in Ukrainian).

Shternberh, Ya. (1957a). Do istorii pershykh perekladiv tvoriv Ivana Franka na uhorsku movu. *Naukovi zapysky*, 25, 123–128 (in Ukrainian).

Shternberh, Ya. (1957b). Neopublikovanyi rukopys Ivana Franka. «Uhorska natsionalna zaha». *Naukovi zapysky*, 25, 129–142 (in Ukrainian).

Shternberh, Ya. (1962). Z istorii ukrainsko-uhorskykh zaviazkiv (XVIII – pochatku XX st.). In *Tezy dopovidei V mizhvuzivskoi respublikanskoj slavistychnoi konferentsii (25–30 veresnia 1962 r.)* Uzhhorod, 239–240 (in Ukrainian).

Shternberg, Ya. (1964a). Zrini Ilona (1643–1703). In *Sovetskaya istoricheskaya entsiklopediya*, 5. Moskva, 708–709 (in Russian).

Shternberg, Ya. (1964b). Zrini Miklosh (1508–1566). In *Sovetskaya istoricheskaya entsiklopediya*, 5. Moskva, 709 (in Russian).

Shternberh, Ya. (1965). Studenty i vykhovantsi Kyivskoi Akademii v Uhorschchyni u XVIII st. Z istorii ukrainsko-uhorskykh kulturnykh zaviazkiv. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 102–107 (in Ukrainian).

Shternberg, Ya. (1971). Osvoboditelnaya voina 1703–1711 gg. *Istoriya Vengrii*: v 3 t., 1. Moskva: Nauka (in Russian).

Shternberg, Ya. (1983). Kievskaya Rus i Vengriya v XI veke. In V. P. Chugaev (Ed.), *Formirovanie i razvitie istoricheskikh svyazei i sotrudnichestva bratskikh sotsialisticheskikh stran. Tezisy dokladov i soobshchenii respublikanskoj nauchnoi konferentsii*. Lvov, 209–210 (in Russian).

Shternberg, Ya. (1984). Anastasiya Yaroslavna, koroleva Vengrii. *Voprosi istorii*, 10, 180–184 (in Russian).

Shternberh, Ya. (1988). Stezhkamy starshoi dochky Yaroslava. *Kyiv*, 7, 145–151 (in Ukrainian).

Shternberh, Ya. (1989). Venherskaia Venelyana. In Yu. I. Venelin i rozvytok mizhslovianskykh vzaيمozv'iazkiv. *Tezy dopovidei i povidomlen naukovoї konferentsii, prysviachenoї 150-richchiu vid dnia smerti Yu. I. Venelina*. Uzhhorod, 21–22 (in Ukrainian).

Shternberg, Ya., & Tyutyumova, T. L. (1965). Rukopis 1815 g. ukrainskogo uchenogo M. Luchkaya (ob efiopskikh yazikakh). In *Semitskie yaziki: materialy Pervoi konferentsii po semitskim yazikam (26–28 oktyabrya 1964 g.)*. 2nd ispr., dop. Moskva: Nauka, 135–140 (in Russian).

Balla, L. (1992). Arcképvázlat Váradi-Sternberg Jánosról. *Extra Hungariam. A Hatodik Síp Antológiája*. Budapest; Ungvár (in Hungarian).

Dijak és díjazottak. (2001). <https://netpansip.hhrf.org/up2001b/vegyes/dijak.html#sternberg2000> (in Hungarian).

Kész, B. (2024). 100 éve született Váradi-Sternberg János. *Gerundium*, 15(1–2). <https://doi.org/10.29116/gerundium/2024/1-2/8> (in Hungarian).

State Archives of the Transcarpathian Region (SATR), Fund. 674, Archival List. 8, Storage Unit. 409. P. 1–10 (in Hungarian).

Soós, K. (1993). Váradi-Sternberg János, a kuruc-kor kutatója. *Hatodik Síp, 1993. Melléklet* (in Hungarian).

Soós, K. (1995a). Dr. Váradi-Sternberg János (1924–1992) emlékére. Emlékbeszéd Váradi-Sternberg János felett. In K. Soós (Ed.), *Perlekedő évszázadok: Históriai mozaikok vidékünk múltjából*. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó, 5–12 (in Hungarian).

Soós, K. (Ed.). (1995b). *Perlekedő évszázadok: Históriai mozaikok vidékünk múltjából*. Ungvár; Budapest: Intermix Kiadó (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1959a). *A Kárpátontúli Területi Levéltár. Naptár*. Uzshorod (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1959b). Ivan Franko ismeretlen magyar tárgyú műve. *Korunk*, 5, 769–771 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1965). Az 1707-es orosz-magyar tárgyalások előzményei. *A Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Szeged (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1968). Forgách Simon kuruc tábornagy emlékiratai. Bevezető tanulmány és az emlékiratok szövege. *Századok*, 102(5–6), 1038–1074 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1980a). A magyar Tudós Társaság tagja (Dóhovics Vaszilij). In *Kalendárium, 1981*. Uzshorod: Kárpáti Kiadó, 35–37 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1980b). Rákóczi diplomáciai beszélgetése és levelezése Kurakin herceggel. In B. Köpeczi, L. Hopp, Á. R. Várkonyi (Eds.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 683–709 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1980c). Rákóczi és I. Péter cár diplomáciai kapcsolatai a szatmári béke után. In K. Benda (Ed.), *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 77–82 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1988, június 9.). Az ugcocsi kurucok: A tájkatató jegyzetei. *Új Hajtás: A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1989a). Egy barguzini tudósítás 1859-ből. *Új Tükör*, 40, 20–21 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1989b, január 22.). Zrínyi Ilona ismeretlen levelei. *Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1989c, március 19.). Zrínyi Ilona alakja Petőfi alkotásaiban. *Új Hajtás. A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1989d, március 24.). A Rákóczi-szabadságharc első győzelme a Tiszánál. *Kárpáti Igaz Szó* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1989e, szeptember 17.). Vigyázat, Petőfi! *Új Hajtás: A Kárpáti Igaz Szó irodalmi és kulturális melléklete* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1990, november 23, 24.). Mikes Kelemen nyomában Kárpátalján Pt. 1–2. *Kárpáti Igaz Szó* (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (1991). Salánk a Rákóczi szabadságharcban. *Kárpátalja*, 2(9), 11 (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J. (Ed.). (1981). *Századok öröksége*. Budapest; Uzsgorod: Gondolat Kiadó – Kárpáti Kiadó (in Hungarian).

Váradi-Sternberg, J., & Balla, L. (1958). *Ungvár ostroma 1703–1704: Dokumentumok*. Ungvár: Kárpátok (in Hungarian).

Юрій ЧОТАРІ

кандидат історичних наук

завідувач кафедри історії і суспільних дисциплін

Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7265-1273>

e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua

Іван МАНДРИК

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії та суспільних дисциплін
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7825-3927>
e-mail: mandrik.ivan@kmf.org.ua*

**ДОСЛІДНИК МІЖЕТНІЧНИХ КОНТАКТІВ:
ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ
ЯКОВА ІСАКОВИЧА ШТЕРНБЕРГА (1924–1992)**

Зазначено, що Яків Ісакович Штернберг (Янош Вараді-Штернберг – у статті вжито обидві форми прізвища й імені) – колишній професор Ужгородського державного (тепер – національного) університету, видатний науковець із питань вивчення історії Закарпаття та угорсько-українських відносин. Досліджено, проаналізовано та належно оцінено досягнення вченого, який народився 100 років тому. Виявлено, що через єврейське походження він був змушений покинути сім'ю в рідному місті Орадя (тепер – Румунія) в молодому віці через наступ фашизму. Описано, як він дивом утік до Молдови, а відтак до Радянського Союзу, де зміг реалізувати себе як робітник, а згодом як науковець. Після закінчення Санкт-Петербурзького університету 1949 р. перевівся до Ужгородського університету, де, використовуючи свої знання угорської мови, почав вивчати історію Угорщини.

Наголошено, що Янош Вараді-Штернберг досліджував передовсім історію визвольної боротьби 1703–1711 рр. під керівництвом Ференца Ракоці II, але основною темою його наукових зацікавлень було вивчення міжетнічних зв'язків, зокрема багатовікові угорсько-українські культурні й наукові контакти. З'ясовано, що дослідження науковця дали вагомі результати, зокрема про зв'язки Київської Русі та Угорщини в XI ст., угорську королеву Анастасію Ярославну, українського портретиста Ференца Ракоці II, перебування Григорія Сковороди в Угорщині, контакти Івана Франка з Угорщиною, студентів Київської академії XVIII ст., стосунки художника Міхая Зічі з Тарасом Шевченком тощо.

Виявлено, що Я. Вараді-Штернберг глибоко і всебічно вивчав теми, якими цікавився, поважав представників сусідніх народів, шанував їхню культуру. Встановлено, що він був скептично налаштованим істориком, вважаючи, що потрібно використовувати лише фактичний матеріал, підтверджений джерелами, відповідно до наукових стандартів. Констатовано, що дослідник за період свого недовгого життя повністю не досягнув своєї мети, але йому вдалося закласти основи для подальших досліджень.

Констатовано, що наукові та науково-популярні праці Я. Вараді-Штернберга відіграли важливу роль у популяризації історії досліджуваного періоду, зближенні угорського та слов'янських народів.

Ключові слова: Яків Ісакович Штернберг (János Váradi-Sternberg), українсько-угорські культурні зв'язки, національно-визвольна війна під проводом Ференца Ракоці, краєзнавство, Закарпаття, печатки та герби.

УДК [929Ю.ЗАЙЦЕВ:329.7(477)]"1950/1991"
DOI: 10.33402/nd.2024-12-325-335

Іван ПАТЕР

*доктор історичних наук, професор
головний науковий співробітник відділу новітньої історії
Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>
e-mail: I.Pater@nas.gov.ua*

ЮРІЙ ЗАЙЦЕВ – ДОСЛІДНИК УКРАЇНСЬКОГО ДИСИДЕНТСЬКОГО РУХУ

Розглянуто внесок Ю. Зайцева в дослідження проблем дисидентства, опозиційного й антирежимного рухів другої половини ХХ ст. (до проголошення незалежності) в Україні. Відзначено його активну участь у роботі національних громадських організацій на зламі 80–90-х років ХХ ст., зближення з колишніми політв'язнями, їхній вплив на вибір ним тематики досліджень – опозиційних процесів в Україні після сталінської доби та перших публікацій про дисидентство. Наголошено на розробці науковцем проблем реалізації української національної ідеї як осердя державної ідеології та самостійного державного будівництва. Стверджено приділення значної уваги вивченню підпільних українських груп і організацій, зокрема Українського національного комітету, Української робітничо-селянської спілки, Українського національного фронту. Висвітлено їхню видавничу діяльність, нелегальне розповсюдження їхніх друкованих органів, певну практичну реалізацію своєї антитоталітарної боротьби, зокрема, крім поширення підпільної літератури, вивішення національних синьо-жовтих прапорів.

Розкрито боротьбу комуністичного режиму проти українського політичного, літературного, наукового, мистецького інакомислення, що спричинило низку судових процесів щодо учасників опозиційного руху, засудження їх на різні терміни ув'язнення. Виокремлено роль жінок в українському русі Опору після сталінського періоду, наголошено на їхній громадсько-політичній та національно-культурній праці, відзначено їх внесок у змагання за українську державність.

Вказано на значний внесок дослідника в реалізацію проекту «Усна історія України», його творчий доробок у вивчення політичної історії України.

Ключові слова: опозиційний рух, дисидентство, жінки-дисидентки, тоталітарний режим.

Дисидентський рух в історії України ХХ ст. охопив усі сфери культурного життя країни, відіграв значну роль у підготовці українського громадянства до необхідності демократичних перетворень. Дисиденти мали значний вплив на морально-психологічний клімат населення країни, внесли у свідомість, передусім інтелігенції, сумнів щодо наявних порядків у Радянському Союзі, подавали відповідні пропозиції щодо покращення життя у всіх сферах тодішнього суспільства. За свою діяльність вони зазнавали жорстоких переслідувань від радянської влади, хоч діяли в межах тодішньої

Конституції. Незважаючи на суворі гоніння, дисиденти своєю працею деякою мірою підготували тодішнє суспільство до реформ на зламі 80–90-х років ХХ ст.

Історіографія дисидентського руху в Україні надзвичайно чисельна. З огляду на це, виділю тільки окремі праці українських дослідників останнього періоду, присвячені такій багатогранній проблемі, як дисидентство. На цю тематику писали: Олег Бажан, Тарас Батенко, Іван Гель, Василь Деревінський, Георгій Касьянов, Сергій Лис, Дмитро Стус, В'ячеслав Чорновіл (Бажан, 2001; Батенко, 1999; Батенко, 1995; Гель, 2013; Деревінський, 2016; Касьянов, 1995; Лис, 2008; Стус, 2004; Чорновіл, 2003; Чорновіл, 2006).

Мета статті – відстежити внесок одного з провідних дослідників українського дисидентського руху – Юрія Зайцева.

Юрій Зайцев прийшов до Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) за рекомендацією Львівського обкому Комуністичної партії України у грудні 1981 р. Відповідно до наказу директора інституту, був прийнятий спочатку на посаду інженера відділу історії соціалістичних країн, а у вересні 1982 р. – обраний молодшим науковим співробітником відділу соціалістичного будівництва. Він був «дитям» тих комуністичних часів, яких спочатку використовували, а потім позбавлялися, коли ті десь у чомусь пішли проти «лінії партії». Не вдаватимуся в подробиці його небажаності у владних структурах, тільки наголошу, що він став однією з «жертв» комуністичного режиму. Перехід Ю. Зайцева до інституту колектив сприйняв дещо упереджено, але минуло небагато часу і він перестав бути «чужаком».

Народився Юрій Зайцев 4 грудня 1941 р. у м. Вельськ Архангельської обл. Російської Федерації, за місцем трирічного заслання матері – Шевцової Анастасії Макарівни (1913 р. н.), звинуваченої за недонесення відповідним каральним органам на свого чоловіка – робітника Дмитра (Зайцев, Особова справа, с. 51). Відбувши заслання, матір із Юрієм після війни повернулася в Україну. Тут 1957 р. він закінчив середню школу у с. Велика Комарівка тодішнього Великомихайлівського р-ну (тепер – Великомихайлівська селищна громада Роздільнянського р-ну Одеської обл.). Цілком зрозуміло, що в ті часи він мусів бути комсомольцем, інакше не став би студентом історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка, який закінчив 1962 р. Отримавши диплом учителя історії та суспільствознавства, до лютого 1964 р. працював у Соснівській середній школі № 7 – у шахтарському краї на Львівщині. З цього часу розпочалася його комсомольсько-партійна кар'єра: від завідувача відділу шкільної молоді до першого секретаря Червоноградського міськкому, згодом секретаря Львівського обкому комсомолу. У цей період навчався у вищих партійних закладах СРСР, а відтак працював у відповідних парторганізаціях Львова, головував у Львівському спорткомітеті і, зрештою, опинився в Інституті суспільних наук. Тут він на початку своєї наукової діяльності досліджував робітництво України, що перетворилося на кандидатську дисертацію під назвою «Трудова

діяльність робітничого класу Української РСР (1970–1980-ті роки)», яку успішно захистив у формі наукової доповіді 22 грудня 1989 р. на вченій раді Ужгородського державного університету.

Від 1990 р. Ю. Зайцев почав досліджувати проблеми дисидентства, опозиційного й антирежимного рухів 1953–1990 рр. в Україні. На мою думку, на вибір вивчення цих питань неабияк вплинула його прекрасна, миловидна, надзвичайно приязна дружина – Ірина Йосипівна, уродженка Козівського р-ну Тернопільщини.

Варто наголосити, що на зламі 1989–1990-х років кардинально змінилася політична ситуація у країні. Інститут суспільних наук став епіцентром громадсько-політичних процесів на Львівщині. Юрій Зайцев не був стороннім глядачем. Він – учасник установчих зборів Товариства української мови, велелюдних мітингів, співзасновник і член правління львівського «Меморіалу» та Народного руху України. Відомо, що в усіх цих осередках велику та провідну роль відігравали колишні дисиденти, що вийшли на волю з ув'язнення з радянських таборів. Із ними близько зійшовся та добре потоваришував Ю. Зайцев. Так, наприклад, було з Михайлом Осадчим, колишнім редактором університетської газети «За радянську науку», з яким ще у студентські роки працював у її редколегії. Від М. Осадчого він брав для вивчення та копіювання опубліковану літературу про рух Опору в Україні 1960–1980-х років (Патер, 2012, с. 170).

Зрозуміло, що це значною мірою вплинуло на перспективне вивчення Юрія Зайцева опозиційних процесів в Україні після смерті Йосипа Сталіна (Йосиф Сталин). Завдяки своїй працьовитості (засиджувався у своєму робочому кабінеті № 407 на вул. Козельницька, 4, допізна, що аж вахтери наполягали покинути приміщення) на початок 1991 р. опрацював надзвичайно велику кількість джерельних матеріалів, отримавши загальну характеристику антирежимних процесів та їхніх виявів у 1960-х роках. Чималу частину досліджених документів почав публікувати в досить вільнодумній у той час республіканській газеті «Молодь України» в рубриці «Дві колонки з продовженням». Тут вперше в Україні була опублікована відкрито й без цензури розвідка «Дисиденти: Опозиційний рух 60-х–80-х рр.» частинами у шести номерах (Патер, 2012, с. 170).

У невеликій статті не можливо викласти всі питання дисидентського руху в Україні, які висвітлював Ю. Зайцев у чисельних публікаціях. Тому виокремлю тільки деякі проблеми його досліджень.

Передусім зазначу, що у зв'язку з актуальністю проблеми формування ідеології розвитку незалежної України як системи поглядів на минуле, сучасне й майбутнє української нації та удосконалення політичної системи нашої держави Ю. Зайцев запропонував зацікавленим громадсько-політичним організаціям ретроспективний огляд зародження, розвитку та спроб реалізації національної ідеї. Він, зокрема, наголошував, що в генетичній пам'яті українців завжди зберігалися традиції державності, соборності, незалежності й європейськості Київської Русі, Галицько-Волинського королівства, козацької республіки Богдана Хмельницького, державницьких прагнень Івана Мазепи, Конституції Пилипа Орлика, Акта Злуки Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР) і Української Народної Республіки (УНР), відновлення Української Держави в червні 1941 р., створення Української Головної Визвольної Ради влітку 1944 р. як верховного органу українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за Українську Самостійну Соборну Державу, на кінець – ухвала 24 серпня 1991 р. Верховною Радою УРСР Акта проголошення незалежності України, підтвердженого

Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. Автор резюмував, що національна ідея – це стрижень державної ідеології та самостійного державного будівництва. Проте він застеріг, що національна ідея в Україні, на жаль, «не чітко засвоєна як проєкт майбутнього» (Зайцев, 2012а, с. 7–35).

Юрій Зайцев для підтвердження своїх слів використав звернення Івана Франка до молоді: «Перед українською інтелігенцією відкривається тепер, при свободніших формах життя ..., величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний український організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайповнішій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і яка сильна держава не може остаятися» (Франко, 2000, с. 174).

Значну увагу Ю. Зайцев у творчому доробку приділив вивченню підпільних груп й організацій в Україні. Він обґрунтував тяглість руху Опору тоталітарному режиму, використання таємними групами надбань Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА) в період мирного етапу боротьби за державну незалежність України й демократизацію суспільних взаємин. Теоретичні постулати і програмні напрацювання західноукраїнського постмілітарного підпілля стали здобутком низки неафішованих об'єднань у багатьох регіонах республіки.

Так, 1957 р. у Львові був створений Український національний комітет (УНК) – дисидентська підпільна організація, що діяла в 1957–1962 рр. у Львівській та Рівненській обл. Вона об'єднувала переважно молодих робітників. Очолювали її Богдан Грицина (Львівський завод алмазних інструментів) та Іван Коваль (Львівський завод медичного обладнання). Програма УНК, розрахована на 10 років, передбачала підготовку свідомих патріотів із метою скерування їх у східні райони України для піднесення національної свідомості населення та відродження нації. У 1961 р. в УНК налічувалося близько 170 осіб.

У січні 1962 р. відбувся судовий процес над 20 членами УНК, яких вислідили каральні органи. Чотирьох обвинувачених засудили до страти: Богдана Грицину, Івана Ковалья, Романа Гурного й Володимира Гнота. Останнім двом Верховний Суд УРСР замінив вирок на 15 років тюремного ув'язнення. Шестеро учасників отримало по 15 років таборів суворого режиму, один – 13 років, ще шістьох підпільників засудили на 12 років таборів, двох – на 10 років позбавлення волі, одного ув'язнили на 5 років (Зайцев, 2017, с. 226; Український Національний Комітет).

Досліджував Юрій Зайцев і діяльність Української робітничо-селянської спілки (УРСС, 1959–1961), керівником якої був Левко Лук'яненко. УРСС обстоювала законне, конституційно гарантоване право Республіки на вихід із СРСР, намагалася зберегти в історичній пам'яті українського народу усталені часом та освячені звичаями національні символи: синьо-жовтий прапор, герб – тризуб та гімн «Ще не вмерла Україна». Хоч УРСС діяла недовго, дослідники вважають її першою дисидентською організацією за засобами боротьби і метою. Вона була дуже близькою до українського правозахисного руху, до якого пізніше приєдналися найактивніші його учасники. Керівник УРСС Л. Лук'яненко був засуджений до страти, пробув 72 дні в камері смертників, доки йому не оголосили ухвалу Верховного Суду про 15-річне ув'язнення (Зайцев, 2017, с. 266).

Автор також констатував, що, за ст. 62 (антирадянська агітація і пропаганда) Кримінального кодексу УРСР, максимальними термінами ув'язнення були покарані: Іван Гель, Михайло Горинь, Віталій Калиниченко, Іван Кандиба, Богдан Климчак, Юрій Литвин, Мирослав Маринович, Валерій Марченко, Василь Овсієнко, Зорян Попадюк, Григорій Приходько, Євген Сверстюк, Іван Світличний, Іван Сокульський, Василь Стус, Олекса Тихий, Степан Хмара, Юрій Шухевич та ін. (Зайцев, 2017, с. 266).

Належне місце в доробку Ю. Зайцева займає дослідження Української загальнонародної організації (УЗНО), згодом – Українського національного фронту-2 (УНФ-2) – підпільної організації, яка виникла наприкінці 1961 р. у с. Солуків Долинського р-ну Івано-Франківської обл. Її первісна назва «Українська загальнонародна організація» (УЗНО), метою якої було створення Української суверенної держави. Першим керівником УНЗО був Григорій Диндин, потім – Микола Крайник. Дослідник ствердив, що 1964 р. під впливом УНФ УЗНО одержала назву УНФ-2, оскільки однією з основних умов боротьби за незалежність члени УЗНО–УНФ-2 вважали єдність патріотичних сил. Діяльність організації охоплювала кільканадцять областей. Її члени поширювали літературу ОУН, зокрема брошуру «Хто такі бандерівці і за що вони борються?», низку програмних документів, як-от «Декларація до українського народу в Україні й в усьому світі», видали одне число рукописного журналу «Прозріння», а в 1975–1976 рр. випустили чотири номери машинописного журналу «Український вісник» (немає ніякого відношення до часопису, який видавав В'ячеслав Чорновіл).

Керівник організації М. Крайник твердив, що вона нараховувала близько 200 осіб, головню колишніх членів ОУН, діяла в умовах суворої конспірації й завдяки цьому не була цілком викрита радянською владою. Тільки 1979 р. був заарештований Микола Крайник і лише за підозрою у зв'язках із членами УНФ Дмитром Квецком і Зеновієм Красівським (Дисидентський рух в Україні).

Не залишився поза увагою Ю. Зайцева УНФ – нелегальна політична організація, яка діяла в 1964–1967 рр. в Івано-Франківській, Львівській та інших областях УРСР. Задум створити підпільну організацію виник 1964 р. у учителя історії с. Слобода-Болехівська Долинського р-ну на Івано-Франківщині Д. Квечка. «А безпосереднім поштовхом до реалізації задуму, – наголошував Ю. Зайцев, – стало встановлення синьо-жовтого прапора 19 грудня 1961 р. над будинком сільради у с. Витвиці» Долинський р-н, Івано-Франківська обл. (Зайцев, 2017, с. 267). Згодом з'ясувалося, що цю та інші акції виконав міліціонер Михайло Дяк спільно з курсантом школи міліції Миколою Федівим. Ідеться про березовий хрест, встановлений над зруйнованою більшовиками могилою борців за волю України, а також лєтучки «Хай живе самостійна Україна!», поширені в м. Болехів, два національних прапори, встановлені у м. Моршин (Зайцев, 2017, с. 267–268).

Микола Дяк створив групу «Братство тарасівців», яка ввійшла до УНФ, а її керівник став одним із чільних діячів підпілля. Він дослужився до звання капітана міліції, виконував найризикованіші операції УНФ, зокрема вивісив національний прапор 30 жовтня 1966 р. на автобусній зупинці біля с. Гошева Долинського р-ну на відзнаку річниці ЗУНР, а потім «старанно» допомагав кадебістам розшукувати зухвалих «зловмисників». Під час процесу над керівниками УНФ в Івано-Франківську в листопаді 1967 р. Верховний Суд УРСР покарав М. Дяка 5 роками в'язниці, 7 роками таборів суворого режиму та 5 – заслання (Зайцев, 2001).

Юрій Зайцев наголошував, що розгром майже всіх підпільних організацій, засудження їхніх керівників та учасників на тривалі терміни змусив борців за волю України змінити тактику: надати пріоритет зброї мирного вільного слова. Поширилося політичне, літературне, наукове, мистецьке інакодумство.

Панування цензури породило самвидав політичного спрямування. З'явилися таємні журнали «Воля і Батьківщина» УНФ та «Український вісник» В. Чорновола. Так, журнал «Воля і Батьківщина», заснований у жовтні 1964 р., був машинописним, вийшло 16 чисел накладом 6 примірників кожний. Розповсюджувався в оригіналах і передруках в 11 областях України, публікував проекти програми і статуту УНФ, передруки з видань ОУН та УПА. Автором більшості статей був Д. Квецко, а редактором і друкарем – З. Красівський. Із початком арештів членів УНФ у липні 1966 р. випуск припинено (Зайцев, 2006, с. 145–146).

«Український вісник» – позацензурний суспільно-політичний журнал, що виходив як самвидав від січня 1970 р. до березня 1972 р. (вип. 1–6) у Львові та від серпня 1987 р. до березня 1989 р. (Київ–Львів, вип. 7–14). Часопис містив інформацію про репресії та становище політв'язнів, подавав твори, що поширювалися в самвидаві, – дослідження з історії, дані про геноцид українців, літературознавчі праці, вірші, прозу. Журнал мав високий професійний рівень. Окрім В'ячеслава Чорновола, до редакції «Українського вісника» входили Михайло Косів і Ярослав Кендзьор. У випуску перших двох номерів взяв активну участь Валентин Мороз. Зі Львова до Києва журнал перевозив Ярослав Дашкевич, поширювали його номери в Києві Зеновія Франко, Іван Світличний, Василь Лісовий та ін. Він мав власних кореспондентів у багатьох містах України. У його розповсюдженні брала участь велика кількість дисидентів. Він також передавався за кордон, окремі номери були розтиражовані та використані в радіопередачах для України (Зайцев, 2019, с. 335).

Водночас суспільно-політичне життя України розвивалося надзвичайно суперечливо. З одного боку – наступ партапарату, його ідеології, із другого – зростання національної свідомості громадянства. Наприклад, у науках гуманітарного профілю, незважаючи на їхню заідеологізованість, працювали історики Михайло Брайчевський, Олена Компан, Ярослав Дзира, які не йшли на компроміси із владою. У літературі з'явилися неординарні твори: «Собор» Олеся Гончара, проза Юрія Мушкетика, Євгена Гуцала, Романа Іваничука, поезії Івана Драча, Дмитра Павличка, Бориса Олійника, Ліни Костенко. Активно працювали українці в музичному й образотворчому мистецтві, почалося формування українського поетичного кіно.

Науковець наголошував, що всі національні процеси 1960–1970-х років мали свою тяглисть, перманентність від попередніх етапів національно-визвольного руху, зокрема повстанського, у якому за волю України брало участь чимало борців. Він дослідив соціальну базу національно-визвольного руху, зокрема й опозиційного, і довів, що вагомою його складовою була молодь.

Крім того, Ю. Зайцев детально вивчив події 1965–1973 рр., які М. Горинь назвав «чорна ніч брежнєвської реакції», схарактеризував політичні репресії щодо чинних представників руху Опору тоталітарному режиму між 1965 р. і 1972 р., а також у 1972–1983 рр., вказав на різні види і форми їхньої діяльності у зазначений період. Окремо зацентровано на переслідуваннях наукової інтелігенції, зокрема співробітників Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (Зайцев, Дисидентський рух в Україні).

Це яскраво проілюстрував автор на прикладі науковця інституту Ярослава Ісаєвича, згодом його директора й академіка НАН України. Він мав свої погляди на різні події в середині країни й за кордоном, активно цікавився самвидавом, який отримував від інститутського колеги Любомира Сеника, був знайомий із Зіновієм Красівським, допомагав йому в укладанні бібліографії «Записок НТШ». Наприкінці 1960-х років Ярослава Ісаєвича почали переслідувати через діяльність батька Дмитра, який був активним діячем Української Центральної Ради, близьким співробітником Михайла Грушевського. Кадебісти підсиляли до нього різних провокаторів, щоби звинуватити його в антирадянській діяльності (Зайцев, Дисидентський рух в Україні).

Юрій Зайцев у дослідженнях опозиційного руху виснував, що хоч владі внаслідок потужних репресивних акцій середини 1960-х – початку 1970-х років вдалося загальмувати виготовлення й поширення самвидаву, проте водночас у цей період відбувся перехід опозиційного руху на нову, якісно вищу, сходинку: від національно-культурницького до суспільно-політичного опору комуністичному режиму.

Варто зазначити, що автор у своїх публікаціях стверджує, що опозиційний рух в Україні другої половини ХХ ст. був мирним етапом національно-визвольної боротьби, став переконливим чинником інтеграції українського суспільства у світовий цивілізаційний процес: звільнення націй від політичної та економічної залежності імперських держав, утвердження власної самостійності й державності, що реалізувалося на зламі 1990-х років, здійснивши багаторічні мрії численних жертвних поколінь українців (Зайцев, Дисидентський рух в Україні).

Потрібно наголосити, що в дослідженнях Ю. Зайцева належне місце відведено ролі жінки в українському русі Опору після сталінського періоду. Йдеться, зокрема, про Ніну Строкату-Караванську, активну розповсюджувачку самвидаву, дружину політ'язня Святослава Караванського. Після її арешту в 1971 р. В. Чорновіл ініціював створення першої правозахисної організації – Громадського комітету захисту Ніни Строкатої, а її останнє слово на судовому процесі у травні 1972 р. стало переконливим обвинувальним актом комуністичному режиму (Зайцев, 2012b, с. 146–151).

Окремі публікації Ю. Зайцев присвятив родині Калинців. Ірина Калинець – письменниця, публіцистка, культурологиня, літературознавиця, громадська діячка, яка за виступи на оборону переслідуваних діячів культури була звільнена з роботи, а 12 січня 1972 р. заарештована, а відтак засуджена на 6 років таборів суворого режиму та 3 роки заслання (Витяг, 2012, с. 196–202; Кримінальна справа, 2013, с. 18–124). За пів року такий же вирок одержав її чоловік Ігор Калинець. Заслання відбували разом у Читинській обл. (Українська поезія, 2013).

Реалізуючи свій проект «Усна історія України ХХ ст.» (аудіозаписи, інтерв'ю з учасниками руху Опору тоталітарному режиму), Юрій Зайцев опублікував книги документів та інтерв'ю з Іваном Дзюбою (2001), Ігорем Калинцем (2002), Олексою Різниківим (2007), Ганною Михайленко (2008), Ярославом Ісаєвичем (2011), Оленою Апанович (2011) (Патер, 2010, с. 129–130).

Крім того, науковець опублікував нариси про боротьбу кримських татар за повернення на Батьківщину, співпрацю діячів антирежимного руху України та Польщі. Юрій Зайцев – керівник авторського колективу та співавтор видань підручника для вищів «Історія України», співавтор 10 монографій, упорядник 4 та співупорядник 3 збірників документів, співавтор 6 книг-інтерв'ю, автор понад 300 наукових, енциклопедичних і науково-популярних статей.

За свою працю, організаторські здібності, творчі здобутки Юрій Дмитрович Зайцев одержав пошану й визнання в колективі Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Несподівано для всіх 8 грудня 2020 р. він відійшов у засвіти. Похований на Янівському цвинтарі у Львові.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Бажан, О. (2001). Дисидентство в УРСР: спроба дефініції. *Магістерум. Історичні студії*, 7, 23–33.

Батенко, Т. (1995). *Свіча Михайла Гориня. Штрихи до портрета*. Київ.

Батенко, Т. (1999). «Я повстаю, отже я існую...»: політичний портрет І. Геля (нарис з історії українського руху опору кінця 1950-х – початку 1990-х років). Львів.

Витяг: Витяг з обвинувального висновку у справі Ірини Калинець. 10 липня 1972 р. (2012). В *Калинець І. Повне зібрання творів: у 8 т.* (Т. 1: Шлюб із полином. Поезія). Львів, 198–202.

Гель, І. (2013). *Виклик системі. Український визвольний рух другої половини ХХ століття*. Львів.

Деревінський, В. (2016). *В'ячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою*. Харків.

Дисидентський рух в Україні. Українська загальнонародна організація (УЗНО); Український національний фронт – 2 (УНФ-2). (2006). <https://museum.khpg.org/>

Дисидентський та правозахисний рух. (2019). *Енциклопедія історії України* (Т: Україна–Українці. Кн. 2). Київ, 335–336.

Зайцев, Ю. Особова справа. *Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України*.

Зайцев Юрій Дмитрович. (б. р.). <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%97%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B5%D0%B2+%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9+%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>.

Зайцев, Ю. (2001, 4 жовтня). Синьо-жовті стяги підпільних у міліцейській формі вивішував навіть у 60-х роках. *Молода Галичина*.

Зайцев, Ю. (2003). *Українська поезія під судом КГБ: кримінальні справи Ірини та Ігоря Калинців*. Львів.

Зайцев, Ю. (2006). Воля і Батьківщина. *Енциклопедія сучасної України* (Т. 5: Вод–Гн). Київ, 145–146.

Зайцев, Ю. (2011). *Дисидентський рух в Україні*. <https://shron1.chtyvo.org.ua/>

Зайцев, Ю. (2012а). Еволюція української національної ідеї (ХІХ–ХХ ст.). *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 7–35.

Зайцев, Ю. (2012б). Ніна Строката-Караванська у боротьбі за волю. *Українки в історії ХХ–ХХІ століть*. Київ.

Зайцев, Ю. (2017). Комітет державної безпеки – репресивний орган КПРС. В І. Соляр (відп. ред.), *Взаємодія інституцій держави та громадянського суспільства в Україні: західні землі (кінець ХІХ – початок ХХІ ст.)*. Львів, 260–272.

Зайцев, Ю. (2019). Український вісник. *Енциклопедія історії України* (Т. 11: Україна–Українці, кн. 2). Київ, 335–336.

Інформація: Інформація Львівського обкому КПУ та Управління КДБ до ЦК КПУ про боротьбу проти українських буржуазних націоналістів. 11 грудня 1977 р. (2013). *Новітня доба*, 1, 225–226.

Касьянов, Г. (1995). *Незгодні: Українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х рр.* Київ.

Кримінальна справа: Кримінальна справа № 204 [Прини Калинець, 18 документів]. (2013). В *Калинець І. Повне зібрання творів: у 8 т. (Т. 8. Кн. 1: Попід Золоті Ворота. Документи та біографічні матеріали).* Львів, 18–124.

Лис, С. (2008). *Слово поза цензурою. Самвидав як феномен культури і суспільно-політичної думки 1960-х – 1980-х років (Західна Україна).* Луцьк.

Патер, І. (2010). Зайцев Юрій Дмитрович. *Енциклопедія сучасної України* (Т. 10: 3–Зор). Київ, 129–130.

Патер, І. (2012) Ініціатор наукових новацій: Юрію Зайцеву – 70. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2011 р. Інформаційний бюлетень.* Львів, 169–172.

Розмова: Розмова Юрія Зайцева з Іриною Калинець 17 січня 1997 р. та 23 червня 1998 р. (2013). В *Калинець І. Повне зібрання творів: у 8 т. (Т. 8. Кн. 1: Попід Золоті Ворота. Документи та біографічні матеріали).* Львів, 152–186.

Стус, Д. (2004). *Василь Стус. Життя як творчість.* Київ.

Український Національний Комітет (підпільна організація). (б. р.). [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82_\(%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82_(%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F))

Франко, І. (2000). Одвертий лист до галицької молодіжі. *Націоналізм: антологія.* Київ.

Чорновіл, В. (2003). *Твори: в 10 т. (Т. 2: Правосуддя чи рецидиви терору? Лихо з розуму (портрети двадцяти «злочинців»).* Документи та матеріали 1966–1968 рр.). Київ.

Чорновіл, В. (2006). *Твори: в 10 т. (Т. 3: Український вісник. Вип. 1–6).* [б. м.].

REFERENS

Bazhan, O. (2001). Dysydentstvo v URSR: sprobа defynitsii. *Mahisterum. Istorychni studii*, 7, 23–33 (in Ukrainian).

Batenko, T. (1995). *Svicha Mykhaila Horynia. Shtrykhy do portreta.* Kyiv (in Ukrainian).

Batenko, T. (1999). «*Ia povstaiu, otzhe ya isnuiu...*»: politychnyi portret I. Helia (narys z istorii ukrainskoho rukhu oporu kintsia 1950-kh – pochatku 1990-kh roky). Lviv (in Ukrainian).

Vytiah z obvyuvalnoho vysnovku u spravi Iryny Kalynets. 10 lyupnia 1972 r. (2012). In *Kalynets I. Povne zibrannia tvoriv: u 8 t. (Т. 1: Shliub iz polynom. Poeziia).* Lviv, 198–202 (in Ukrainian).

Hel, I. (2013). *Vyklyk systemi. Ukrainskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia.* Lviv (in Ukrainian).

Derevynskiy, V. (2016). *Viacheslav Chornovil: dukh, shcho tilo rve do boiu.* Kharkiv (in Ukrainian).

Dysydentskyi rukh v Ukraini. Ukrainska zahalnonarodna orhanizatsiia (UZNO); Ukrainskyi natsionalnyi front – 2 (UNF-2). (2006). <https://museum.khpg.org/> (in Ukrainian).

Dysydentskyi ta pravozakhysnyi rukh. (2019). *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T: Ukraina–Ukrainci. Kn. 2). Kyiv, 335–336 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. Osobova sprava. *Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha NAN Ukrainy* (in Ukrainian).

Zaitsev Yurii Dmytrovych. (n. d.). <https://www.google.com/search?client=firefox-b-d&q=%D0%97%D0%B0%D0%B9%D1%86%D0%B5%D0%B2+%D0%AE%D1%80%D1%96%D0%B9+%D0%94%D0%BC%D0%B8%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87> (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2001, Zhovten 4). Syno-zhovti stiahy pidpilnykh u militseiskii formi vyvishuvav navit u 60-kh rokakh. *Moloda Halychyna* (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2003). *Ukrainska poeziia pid sudom KHB: kryminalni spravy Iryny ta Ihoria Kalyntsiiv*. Lviv (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2006). Volia i Batkivshchyna. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (T. 5: Vod–Hn). Kyiv, 145–146 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2011). *Dysydentskyi rukh v Ukraini*. <https://shron1.chtyvo.org.ua/> (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2012a). Nina Strokata-Karavanska u borotbi za voliu. *Ukrainky v istorii XX–XXI stolit*. Kyiv (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2012b). Evoliutsiia ukrainskoi natsionalnoi idei (XIX–XX st.). *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 22, 7–35 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2017). Komitet derzhavnoi bezpeky – represyvnii orhan KPRS. In I. Soliar (Ed.), *Vzaiemodiia instytuttsii derzhavy ta hromadianskoho suspilstva v Ukraini: zakhidni zemli (kinets XIX – pochatok XXI st.)*. Lviv, 260–272 (in Ukrainian).

Zaitsev, Yu. (2019). Ukrainskyi visnyk. *Entsyklopediia istorii Ukrainy* (T. 11: Ukraina–Ukrainci, kn. 2). Kyiv, 335–336 (in Ukrainian).

Informatsiia Lvivskoho obkomu KPU ta Upravlinnia KDB do TsK KPU pro borotbu proty ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv. 11 hrudnia 1977 r. (2013). *Novitnia doba*, 1, 225–226 (in Ukrainian).

Kasianov, H. (1995). *Nezghodni: Ukrainska intelihentsiia v rusi oporu 1960–80-kh rr*. Kyiv (in Ukrainian).

Kryminalna sprava № 204 [Iryny Kalynets, 18 dokumentiv]. (2013). In *Kalynets I. Povne zibrannia tvoriv: u 8 t.* (T. 8. Kn. 1: Popid Zoloti Vorota. Dokumenty ta biohrafichni materialy). Lviv, 18–124 (in Ukrainian).

Lys, S. (2008). *Slovo poza tsenzuroiu. Samvydav yak fenomen kultury i suspilno-politychnoi dumky 1960-kh – 1980-kh rokiv (Zakhidna Ukraina)*. Lutsk (in Ukrainian).

Pater, I. (2010). Zaitsev Yurii Dmytrovych. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* (T. 10: Z–Zor). Kyiv, 129–130 (in Ukrainian).

Pater, I. (2012) Initiator naukovykh novatsii: Yuriiu Zaitsevu – 70. *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v 2011 r. Informatsiinyi biuleten*. Lviv, 169–172 (in Ukrainian).

Rozmova Yuriiu Zaitseva z Irynoi Kalynets 17 sichnia 1997 r. ta 23 chervnia 1998 r. (2013). In *Kalynets I. Povne zibrannia tvoriv: u 8 t.* (T. 8. Kn. 1: Popid Zoloti Vorota. Dokumenty ta biohrafichni materialy). Lviv, 152–186 (in Ukrainian).

Stus, D. (2004). *Vasyl Stus. Zhyttia yak tvorchist*. Kyiv (in Ukrainian).

Ukrainskyi Natsionalnyi Komitet (pidpilna orhanizatsiia). (n. d.). <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C>

%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%9D%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%9A%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%82_(%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0_%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F) (in Ukrainian).

Franko, I. (2000). *Odvertyi lyst do halytskoi molodezhi. Natsionalizm: antolohiia*. Kyiv (in Ukrainian).

Chornovil, V. (2003). *Tvory: v 10 t. (T. 2: Pravosuddia chy retsydyvy teroru? Lykho z rozumu (portrety dvadtsiaty «zlochynsiv»)*. Dokumenty ta materialy 1966–1968 rr.). Kyiv (in Ukrainian).

Chornovil, V. (2006). *Tvory: v 10 t. (T. 3: Ukrainskyi visnyk. Vyp. 1–6)*. [n. p.] (in Ukrainian).

Ivan PATER

Doctor of Historical Sciences, Professor

Chief Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4340-7735>

e-mail: I.Pater@nas.gov.ua

YURI ZAITSEV – SCHOLAR OF THE UKRAINIAN DISSIDENT MOVEMENT

The study examines the contribution of Y. Zaitsev to the study of the problems of dissidence, opposition and anti-regime movements of the second half of the twentieth century (before the declaration of independence) in Ukraine. The author notes his active participation in the work of national public organisations at the turn of the 80^s and 90^s of the 20th century, his rapprochement with former political prisoners, their influence on his choice of research topics - opposition processes in Ukraine after the Stalinist era and the first publications on dissidence. The study emphasises the development by the scholar of the problems of implementing the Ukrainian national idea as the core of state ideology and independent state-building. The work examines underground Ukrainian groups and organisations, including the Ukrainian National Committee, the Ukrainian Workers' and Peasants' Union, and the Ukrainian National Front. The author highlights their publishing activities, the illegal distribution of their printed organs, and some practical implementation of their anti-totalitarian struggle, including, in addition to the distribution of underground literature, the display of national blue and yellow flags.

The author reveals the struggle of the communist regime against Ukrainian political, literary, scientific, and artistic dissent, which resulted in a series of trials against members of the opposition movement and their sentencing to various terms of imprisonment. The paper highlights the role of women in the Ukrainian Resistance movement after the Stalinist period, emphasising their socio-political, national and cultural work, and their contribution to the struggle for Ukrainian statehood.

The author points to the researcher's significant contribution to the implementation of the Oral History of Ukraine project and his work in the study of the political history of Ukraine.

Key words: opposition movement, dissidence, women dissidents, totalitarian regime.

Андрій СОВА

*доктор історичних наук, професор, старший дослідник
доцент кафедри олімпійської освіти*

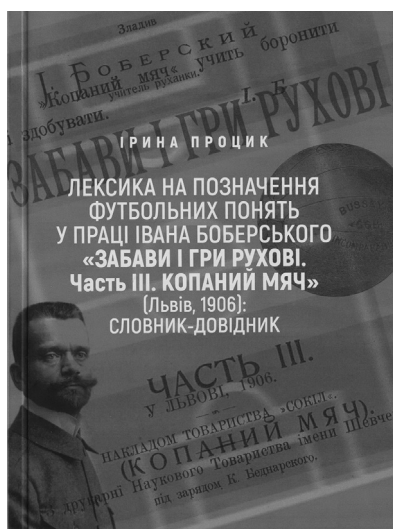
*Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського
старший науковий співробітник відділу новітньої історії*

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0548-4975>

e-mail: sovaandrij1980@gmail.com

**[Рец.] УКРАЇНЬСЬКА ФУТБОЛЬНА ТЕРМІНОЛОГІЯ В ОПРАЦЮВАННІ
ОСНОВОПОЛОЖНИКА УКРАЇНЬСЬКОГО ТІЛОВИХОВАННЯ ІВАНА
БОБЕРСЬКОГО [на кн]: Процик І. Лексика на позначення футбольних понять
у праці Івана Боберського «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч»
(Львів, 1906): словник-довідник. Львів: НТШ, 2023. 56 с.**

У 2023 р. у Львові вийшла друком невелика за обсягом (56 с.), але важлива за значенням книжка «Лексика на позначення футбольних понять у праці Івана Боберського “Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч” (Львів, 1906): словник-довідник» (Процик, 2023). Її авторка – українська мовознавиця, znana дослідниця національного футбольного дискурсу Ірина Процик – доктор філологічних наук, доцент, членкиня Комісії тіловиховання і спорту ім. І. Боберського Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ), у науковому доробку якої кілька десятків публікацій про історію розвитку національної футбольної термінології в синхронії та діахронії, статей про формування неформального футбольного дискурсу – жаргонної лексики футбольної сфери та соціолекту футбольних фанатів і розвідок про футбольну ономастику

– власні назви футбольних команд і прізвиська українських футболістів.

Символічно, що словник-довідник футбольної лексики у праці І. Боберського «Копаний мяч» підготовлений до 150-річчя від часу заснування НТШ, 150-річчя від дня народження І. Боберського та приурочений до ювілейного року І. Боберського, яким 2023-й проголосила Львівська обласна рада.

В анотації зазначено, що у словнику-довіднику «представлено футбольні терміни, які запропонував до вжитку в українському футбольному дискурсі започатковувач національного тіловиховання, популяризатор спорту й творець української спортивної термінології Іван Боберський. Термінний словник-довідник укладено з футбольних термінів, ужитих у першому українському підручнику з футболу його авторства – “Копаний мяч” (Львів, 1906). До всіх термінів подано тлумачення та контексти, в яких вони функціонують» (С. 2).

Зміст і структура побудови праці є вдалими. Матеріал слушно подано у трьох частинах: вступній статті – «Українська футбольна термінологія в опрацюванні Івана Боберського: назви основних футбольних понять» (С. 6–24), інструкції – «Як користуватися словником-довідником» (С. 25–29) та основній – «Словниковій частині» (С. 31–54) і доповнено допоміжним апаратом – «Списком умовних скорочень» (С. 30) та «Списком джерел і використаної літератури» (С. 55).

У вступній частині коротко представлено початки українського футболу в Галичині, зокрема роль у цьому процесі І. Боберського, діяльність «Українського спортивного кружка» (діяв із 1906 р. на базі Академічної гімназії та її філії у Львові), УСК (Українського спортивного кружка) «Дніпро» (об'єднував українців-змагунів, які навчалися в польських гімназіях Львова), УСК «Сянова Чайка» (Перемишль), УСК «Поділля» (Тернопіль), УСК «Січ» (Стрий), Спортивного товариства «Україна» (Львів) (Сова, 2019). Футбольні назви, вживані в підручнику І. Боберського, авторка класифікувала за тематичним принципом і проаналізувала. Представлено такі групи футбольної лексики: найменування футбольної гри; футбольних правил; гравців у футбол й інших осіб, безпосередньо причетних до футболу; ампула футболістів; назви футбольного поєдинку та його частин; футбольного поля, його частин і розмітки; футбольного інвентарю та спорядження; номінації дій у футболі – гравців і футбольних суддів; ігрових моментів; порушень правил гри; назви ударів; найменування турнірів, результатів змагань і трофеїв. Ірина Процик доходить слушного висновку, що Іванові Боберському ми завдячуємо започаткуванням українського футбольного дискурсу рідною мовою в Галичині та створенням футбольної термінології на національному ґрунті (С. 23–24).

Варто відзначити те, що І. Процик подала ґрунтовну словникову частину футбольних термінів. Реєстрові слова розташовано за алфавітом, їх подано великими літерами і наголошено. Авторка зберегла правопис початку ХХ ст. у написанні реєстрових одиниць (зокрема притаманну для «желехівки» відсутність апострофа для позначення роздільної вимови після губних приголосних і перед йотованими; написання частки -ся окремо від дієслів; неподовження приголосних в іменниках середнього роду зі закінченням -е та ін.), а в цитатах із підручника І. Боберського, що ілюструють функціонування футбольних термінів у контекстах, залишила без змін тогочасні орфографічні та пунктуаційні норми.

Загалом, до словника ввійшло 220 футбольних термінів, які вживав І. Боберський. Серед них: *бальок* – поперечка воріт, жердка; *бічник* – бічний півзахисник; *видець* – глядач; *виключити грача з гри* – вилучити гравця з поля; *віддрулити* – відштовхнути суперника, відтіснити його від м'яча; *відмітувати мяч* – відкидати м'яч; *відсторонь* – положення поза грою; *головний нападач* – центральний нападник; *горішний одвірок* – поперечина воріт; *грайка* – матч; *грач* – гравець; *грище* – футбольне поле; *гряда* – воротарська площа; *грядяк* – удар від воріт; *дробити мяч* – дриблінгувати; *дружина* – команда; *жердка* – стійка воріт; *заводовець* – футболіст-професіонал; *займа* – позначка, з якої б'ють одинадцятиметровий карний удар; *займак* – одинадцятиметровий карний удар; *закоп* – перший удар із центра поля на початку тайму чи після здобутих воріт; *залога воріт* – захист воріт, лінія захисту; *заложенник* – захисник, оборонець; *змаганя* – матч; *кара* – покарання за порушення правил; *карний коп* – штрафний удар; *коп* – удар ногою у м'яч; *копаний мяч* – футбол; *копняк* – штрафний удар; *копун* – футболіст, гравець, який копає м'яч; *краска клубу* – барви клубу, кольори, за якими його впізнають; *крило* – фланг футбольного поля; *криловий нападач* – нападник, який грає на фланзі; *наріжняк* – кутовий штрафний удар;

осередник – центральний півзахисник; *перейма м'яча* – відбирання м'яча в суперника; *підсудний* – бічний суддя; *побіда* – перемога; *побочина* – бічна лінія, довша лінія краю поля; *помічник* – півзахисник; *приворотє* – штрафна площа; *роги* – кути футбольного поля; *становище* – позиція гравця на полі; *сусід* – гравець тієї самої команди, одноклубник; *точка* – центр футбольного поля; *упімнути грача* – попередити гравця за порушення правил; *уставка* – позиція гравця на полі; *футбаль* – футбол; *хоруговка* – прапорець; *чаша* – кубок; *чільник* – центральний нападник тощо. Більшість наявних у словниковій частині слів і словосполучень не вживаються у сучасній мові футболу. Частина з них вартувало б повернути до теперішнього футбольного дискурсу.

Видання містить ілюстрацію – зображення титульної сторінки праці І. Боберського «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч» (С. 4). На обкладинці, макет якої виконав художник Юрій Крукевич, вдало закомпоновано світліну Івана Боберського 1915 р. з обкладинкою його праці «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч».

Дослідження відповідає вимогам часу, адже, з огляду на сучасну російсько-українську війну, не тільки науковці, а й пересічні українці все більше цікавляться першоджерелами українського спорту, початками формування української спортивної термінології, інформацією про провідних діячів українського тіловиховання та змагу. Тому праця адресована спортивним фахівцям, науковцям, студентам і всім, хто зацікавиться історією формування української мови спорту, зокрема футбольної термінології (С. 2).

Представлене видання – цінне джерело для навчально-методичного вжитку, зокрема для використання його під час викладання навчальних курсів: «Історія фізичної культури», «Вступ до спеціальності», «Світоглядні засади тіловиховання», «Національний спорт», «Олімпійська освіта», «Українська тіловиховна традиція», «Історія української культури», які викладають для студентів й аспірантів Львівського державного університету фізичної культури ім. І. Боберського.

Рецензоване видання свідчить про наполегливу працю авторки з джерелами та ґрунтовну філологічну обізнаність. Подібні дослідження мають з'явитися й про термінологію інших видів спорту, які І. Боберський і його учні впроваджували та популяризували в першій половині ХХ ст. у Галичині, зокрема про спеціальні назви ситківки (великого тенісу), лещетарства (лижного спорту), відбиванки (волейболу), кошиківки (баскетболу), гаківки (хокею) й ін., що, можливо, дасть шанс деяким вдалим давнім українським термінам повернутися до активного вжитку в національному спортивному дискурсі ХХІ ст.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Процик, І. (2023). *Лексика на позначення футбольних понять у праці Івана Боберського «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч» (Львів, 1906): словник-довідник*. Львів.

Сова, А. (2019). *Іван Боберський: суспільно-культурна, військово-політична та освітньо-виховна діяльність: монографія*. Львів.

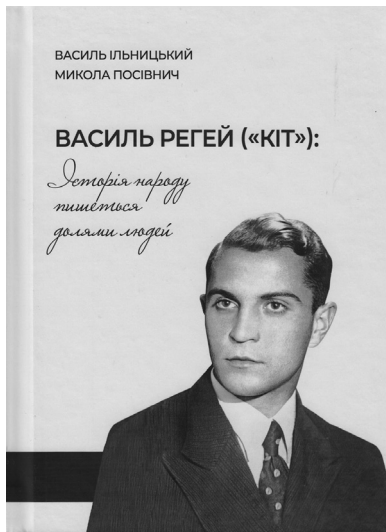
REFERENCES

Protsyk, I. (2023). *Leksyka na poznachennia futbolnykh poniat u pratsi Ivana Boberskoho «Zabavy i hry rukhovi. Chast III. Kopanyi miach» (Lviv, 1906): slovnyk-dovidnyk*. Lviv (in Ukrainian).

Sova, A. (2019). *Ivan Boberskyi: suspilno-kulturna, viiskovo-politychna ta osvityno-vykhovna diialnist: monohrafiia*. Lviv (in Ukrainian).

Олеся ІСАЮК
доктор філософії
науковий співробітник
Центру досліджень визвольного руху
науковий співробітник
Національного музею-меморіалу «Тюрма на Лонцького»
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6339-0438>
e-mail: isaiuk.o@gmail.com

**[Рец.] ЦЕГЛИНКА ДО ПІДМУРІВКА [на кн.]: Ільницький В., Посівнич М.
Василь Регей («Кіт»): Історія народу пишеться долями людей. Дрогобич:
Посвіт, 2024. 160 с.**

Фахівцям з історії визвольного руху добре відома проблема обмеженості джерельної бази в тій її частині, яка складається з особистих свідчень безпосередніх учасників подій 1939–1941 рр. Причини описаної ситуації очевидні – це наслідок того, що більшість активних учасників визвольного руху цього періоду загинула під час Другої світової війни або після неї в рядах Української повстанської армії (УПА) та збройного підпілля Організації українських націоналістів (ОУН). Цей «інформаційний голод» частково стосується і кількох наступних років – приблизно до літа 1943 р. Хоч протягом останніх 10 років завдяки остаточному відкриттю архівів радянських спецслужб гострота проблеми дещо знизилася, але в низці випадків особисті свідчення учасників і свідків подій – незамінні.

Завдяки цим обставинам дослідження Василя Ільницького та Миколи Посівнича «Василь Регей («Кіт»): Історія народу пишеться долями людей» уже може вважатися свого роду подією. Саме дослідження є передусім біографічним нарисом, який супроводжує спогади самого Василя Регея. Він побудований за стандартним хронологічно-проблемним принципом, де почергово розглянуто походження і дитинство автора, освіту, перші роки у націоналістичному русі, підпільну діяльність у роки Другої світової війни, життя після війни в легальному статусі, арешт з ув'язненням і, зрештою, життя після звільнення і до смерті.

Головна постать дослідження – Василь Регей. Він народився 1915 р. на Березанщині в сім'ї залізничника. Цікаво і дещо нетипово для регіону, що його сім'я була протестантською. Василь закінчив початкову школу в Єзуполі та середню – у Станіславові (тепер – Івано-Франківськ), після чого вступив до лютеранської гімназії з німецькою мовою викладання, яку закінчив 1935 р. Після короткого періоду навчання

на кооперативних курсах він вступив у Варшавський університет. Під час навчання, яке тривало до 1939 р., брав активну участь у студентському житті і тоді ж став членом ОУН.

Початок Другої світової війни застав його в гостях у рідних. За якийсь час він із групою товаришів перейшов Сян і так опинився в німецькій зоні окупації. Там він влаштувався на легальну роботу в апараті повітового староства. Одночасно продовжив активність у підпіллі – був заступником повітового провідника Сяноцького повіту. Після вибуху німецько-радянської війни вирушив на Центральну та Східну Україну як учасник Південної похідної групи. Разом із нею дійшов до Дніпропетровська, сучасного Дніпра, де обійняв пост провідника Дніпропетровської обл. Утім керував місцевим підпіллям недовго, позаяк у вересні 1941 р. його заарештували і перевезли до Львова, де він перебував в ув'язненні до березня 1942 р. Далі його та товаришів по підпіллі чекала відправка до Німеччини, ймовірно, у концтабір, але дорогою напарник В. Регея захворів на тиф. Обоє поклали в лікарню у Перемишлі, звідки В. Регей утік і продовжив свою підпільну діяльність. Його прикриттям, а водночас джерелом коштів на життя й утримання сім'ї стала посада директора дитячого будинку, на якій він працював до серпня 1944 р. Паралельно підтримував зв'язки з підпіллям, хоча його активність зводилася до виконання окремих завдань на кшталт налагодження контактів, збору необхідних для підпілля припасів, розвідування даних про окупантів. У 1944 р. планував виїзд на Захід, але через позицію дружини цього не зробив. Після приходу Червоної армії і повернення радянської влади його мобілізували, у тилловій частині, дислокованій у Дрогобицькій обл., він служив до 1946 р. Після демобілізації влаштувався викладачем німецької мови у Дрогобицькому учительському інституті, з 1947 р. працював там заступником директора. 1951 р. його заарештували за звинуваченням у підпільній роботі в інституті. Після слідства засудили до 25 років ув'язнення і 5 років позбавлення прав. Утім з ув'язнення він був звільнений 1957 р. Опісля працював і проживав в Іркутській обл., в Україну повернувся 1978 р., після виходу на пенсію. Проживав у Калуші, де й помер 1996 р.

Ця праця належить до тих, які, на перший погляд, видаються абсолютно пересічними. І якщо їх аналізувати без вникнення в контекст як історичного періоду, якого вони стосуються, так і історії дослідження проблеми, є ризик її недооцінити. Утім, якщо задіяти обидва контексти, то картина суттєво зміниться. Отож запропонуємо детально оглянути контекст як подій, описаних у спогадах, так і дослідження проблематики, пов'язаної з ними.

Центральна постать публікації – Василь Регей – належить до менш відомої частини членів ОУН(б), пік активності якої припав на першу половину 1940-х років, тобто першу радянську окупацію регіону 1939–1941 рр. і нацистську окупацію 1941–1944 рр. У контексті досліджень історії визвольного руху це означає, що його спогади потенційно додають подробиці до низки тем: ОУН у період 1939–1941 рр., координація підготовки антирадянського повстання між більшовицькою та німецькою окупаційною зоною, розбудова підпільної мережі визвольного руху, події літа 1941 р. у Західній Україні, «похідні групи» та формування структур ОУН(б) у Центральній та Східній Україні, організаційні й ідеологічні трансформації ОУН(б), протистояння ОУН(б) нацистським репресіям та ін. Усі ці проблеми досі залишаються малодослідженими з об'єктивної причини – брак джерел. Документи тоталітарних режимів частково загубилися, частково були знищені, а більшість учасників і свідків

загинула під час зазначених подій або пізніше, і відповідно не мала можливості залишити свідчення та спогади.

Водночас ці свідчення неабияк поглиблюють наше розуміння того шляху, який ОУН(б) пройшла протягом 1940–1942 рр. і як її організаційні, ідеологічні, структурні напрацювання стали основою українського підпілля, яке протривало ще 10 років після Другої світової війни. У цьому плані особливе місце займає та частина спогадів В. Ререґа, яка стосується «похідних груп», їхньої появи в Центральній та Східній Україні й діяльності там. Це питання має не лише суто академічну значимість – відповідь про реальну поширеність і потужність націоналістичного підпілля поза Галичиною, Волиню та Західним Поділлям є вагомим аргументом у суперечці, що все ще триває, про реальну популярність серед негаличан самостійницьких ідей.

Крім того, опубліковані спогади безпосередньо стосуються одного з найдискусійніших періодів в історії визвольного руху – початкового етапу Другої світової війни, коли ОУН(б) у пошуках бодай ситуативних союзників серед противників і ворогів екзистенційного ворога, яким був СРСР, пробувала домовитися із Третім Райхом. Саме окремі домовленості на кшталт набору та підготовки бійців батальйонів «Роланд» і «Нахтігаль» та частковий збіг у часі таких подій, як проголошення відновлення Української держави та антиєврейське насильство у Львові 1–2 липня 1941 р., стали підґрунтям для формування думки про принципово фашистський та дискримінаційний щодо неукраїнців контекст ідеології та тактики гілки українського визвольного руху, представленої ОУН(б) та УПА. Тривалі дискусії навколо цього питання, додатково підсилені фактом, що частина аргументів прихильників тези про фашистськість ідеології і тактики ОУН(б) виглядала небезпечно близькою до тез російської пропаганди, перетворили цей, порівняно короткий період, на винятково чутливий момент в історії всього визвольного руху – при тому, що, як уже згадано, саме він багато в чому визначив його сутність, тактику, ідеологію і стратегію, які виявилися здатні еволюціонувати у більш сучасні форми та посили. Один зі способів нарешті остаточно в'яснити всі спірні питання та досягти відносно стійкого консенсусу – це пошук нових джерел. Причому особисті спогади і свідчення подекуди мають більшу цінність, аніж документи окупаційних режимів, позаяк у цьому випадку дослідник не має справи з деформаціями, пов'язаними з бажанням представників тоталітарного устрою переформатувати на свій ідеологічний лад бачене чи чує на допиті, як і не мусить здогадуватися, якщо йдеться про документи слідства, де заарештований підпільник сказав правду, а де – не зовсім, і в чому саме полягала неправда. Зрештою, далеко не все зафіксоване в документах.

Огляд усіх цих обставин чітко дає зрозуміти, що сама поява друком спогадів В. Ререґа – це певного роду подія. Автори публікації, як уже вказано, супроводили його паралельним нарисом – скрупульозним фактографічним дослідженням життєвих перипетій героя. Як і у випадку спогадів, тут застосовано принцип хронологічної послідовності. Судячи з кількості фактів і покликань на різні джерела, автори поставили собі за мету відтворити в найменших деталях життя автора публікованих спогадів, і їм це вдалося.

Під час читання тексту він справляє враження занадто заглибленого у фактографічні деталі, видається, що автори пожертвували шириною контексту заради глибини занурення у «як воно було насправді». По суті, перед нами класичне фактографічне дослідження. Такий підхід можна вважати недоліком, однак треба зважити, що коли

йдеться про 1939–1941 рр. і Другу світову війну в контексті історії визвольного руху, то можна без сумнівів констатувати, що, ймовірно, відшукування та перевірка фактів, як і реконструкція на основі знайденого матеріалу життя центральної постаті дослідження коштувала дослідникам чи не більше зусиль, ніж дослідження із залученням широкого контексту.

Утім біографія В. Регея – це не лише про визвольний рух. Це також історія про соціальну й освітню діяльність німецьких протестантських громад, завдяки яким він здобув освіту. Це історія про громадське життя українських студентів у Варшаві, певною мірою – про зустріч «петлюрівців», синів ветеранів боротьби за державність 1917–1921 рр. і молодшого покоління галичан. Це теж історія про соціальні процеси в повоєнних галицьких містечках, коли поряд із підпільною боротьбою треба було якось вживатися у щоденності як приїжджим, так і місцевим. Це також історія про таку ефективну тактику виживання у радянській дійсності, як демонстрація лояльності і використання в інтересах передусім власної спільноти проблем радянської влади з нестачею фахівців у різних сферах. Ці питання далеко не вичерпують список проблем, при дослідженні яких біографія В. Регея буде корисним доповненням. Показово, що більшість із них належать до вузько нішових, дослідники яких повсякчас стикаються із прогалинами у джерельній базі.

Прикро, що в такий цікавий зразок симбіозу археографічної публікації та біографічного дослідження де-не-де закралися хиби, на кшталт написання прізвища Бориса Вітошинського як «Вітушинський» або появи постаті бургомистра с. Жовтень, хоч у селі не могло бути бургомистра. Утім такі нюанси не впливають на загалом високий рівень праці, яка суттєво додає знань і розуміння менш досліджених періодів активності визвольного руху. Крім суто наукових здобутків, автори також досягли своєрідного ефекту контрасту, коли емоційність та певна суб'єктивність мемуарів контрастують зі сухуватою послідовністю супутнього дослідження.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Ільницький, В., Посівнич, М. (2024). *Василь Регей («Kit»): Історія народу пишеться долями людей*. Дрогобич: Посвіт.

REFERENCES

Ilnytskyi, V., & Posivnych, M. (2024). *Vasyl Rehei («Kit»): Istoriiia narodu pyshetsia doliamy liudei*. Drohobych: Posvit (in Ukrainian).

ЗМІСТ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА

МУРАВСЬКИЙ Олег (Львів). Спецоперація Російської Федерації з окупації Кримського півострова: псевдореферендум 2014 року.....	3
СВЙОНТИК Олександра (Дрогобич), ТЕРЕЩЕНКО Роман (Дрогобич). Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 роках	18
ДВОРЯНИН Парасковія (Львів). Соціогуманітарні проблеми ветеранів російсько-української війни в масмедійному просторі України (2014–2022)...	33
ARTYMYSHYN Pavlo (Lviv). Activities of the United Nations General Assembly Against the Background of the Contemporary Russian-Ukrainian War.....	59
ГАЛІВ Микола (Дрогобич), ІЛЬНИЦЬКИЙ Василь (Дрогобич), КАРПЕНКО Ореста (Дрогобич). Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024).....	75

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

АРКУША Олена (Львів). «Під безпечним дахом шаліє хуртовина обструкції»: нова тактика українського представництва в галицькому сеймі на початку ХХ століття.....	97
МАСИК Роман (Львів). Державний нафтопереробний завод у Дрогобичі (1919–1939).....	123
КРАВЧУК Інна (Львів). Особливості створення Об'єднання українських організацій в Америці.....	141
КОЗИЦЬКИЙ Андрій (Львів). «Міліони українців вислані, перестріляні, загинуло голодовою смертю!»: маніпулятивне визнання факту Голодомору радянською спецслужбою в 1934 році.....	149
МАЗУРЧАК Лідія (Дрогобич). Організаційні засади діяльності Українського Червоного Хреста в лавах Української повстанської армії в 1943–1945 роках.....	161
ФУТАЛА Василь (Дрогобич). Українське націоналістичне підпілля та повстанський рух на Дрогобиччині в 1940–1950-х роках: сучасна українська історіографія.....	173
АРТИМИШИН Юлія (Львів). Наративи про депортацію з польсько-українського прикордоння учасниць дисидентського руху: Марії Гель, Любові Возняк-Лемик і Ганни Михайленко.....	195
РУДА Оксана (Львів). Саміти НАТО й Україна: аналіз політичного діалогу та перспективи членства в Альянсі.....	209

ВОЄННА ІСТОРІЯ

КОГУТ Петро (Львів). Внутрішньодержавна роль Збройних сил США у «війні з наркотиками» в 1971–1991 роках.....	234
ПОРОНЮК Роман (Львів), ГАПЕЄВА Ольга (Львів). Стратегічні комунікації як складова інформаційно-медійної компоненти.....	245

ПОСТАТІ

ПАВЛОС Івона Ева (Дрогобич). Культурно-просвітницька діяльність Михайла Грушевського еміграційного періоду: сучасна історіографічна рецепція	254
ЛИЛЬО Орест (Львів). Богуслава Єжовська-Гшебятковська: від захисту докторської дисертації у Львівській політехніці до створення Вроцлавської школи хімії.....	266
КОСЕНКО Назар (Львів). Становлення Ярослава Стецька як громадсько-політичного діяча.....	282
СИРКО Мирослав (Дрогобич). Кримінальна справа як джерело до вивчення біографії Івана Губки (1932–2014)	297
СНОТАРИ Yurii (Berehovo), MANDRYK Ivan (Berehovo). Researcher of Interethnic Contacts: Commemorating the 100th Anniversary of the Birth of Yakiv Isakovych Shternberh (1924–1992)	313
ПАТЕР Іван (Львів). Юрій Зайцев – дослідник українського дисидентського руху.....	325

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

СОВА Андрій (Львів). [Рец.] Українська футбольна термінологія в опрацюванні основоположника українського тіловиховання Івана Боберського [на кн.]: Процик І. Лексика на позначення футбольних понять у праці Івана Боберського «Забави і гри рухові. Часть III. Копаний мяч» (Львів, 1906): словник-довідник. Львів: НТШ, 2023. 56 с.	336
ІСАЮК Олеся (Львів). [Рец.] Цеглинка до підмурівка [на кн.]: Ільницький В., Посівнич М. «Василь Регей («Кіт»): Історія народу пишеться долями людей». Дрогобич: Посвіт, 2024. 160 с.	339

УДК 94(477:100)"19/20"

Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 12. 346 с.

Літературний редактор
Наталія Галевич

Коректор
Наталія Кічула

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Редактор анотацій англійською мовою
Христина Меренюк

Художньо-технічний редактор
Ірина Дяк

Технічний супровід видання
Юлія Артимішин, Людмила Батрак

Ідентифікатор в Реєстрі суб'єктів у сфері медіа R30-03115

Підписано до друку 15.11.2024. Надруковано 20.12.2024. Формат 70x100/16.
Обл. друк. арк. 28,03. Друк офсетний.
Наклад 50 прим.

Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4
e-mail: novitniadoba@gmail.com